

# **Funkcja edukacyjna archiwów**



Agnieszka Rosa

# Funkcja edukacyjna archiwów



NACZELNA DYREKCJA  
ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

Warszawa 2012



CIP – Biblioteka Narodowa

Rosa, Agnieszka  
Funkcja edukacyjna archiwów/Agnieszka Rosa  
Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych  
Departament Edukacji i Współpracy z Zagranicą, 2012

Recenzenci

dr hab. Stanisław Roszak, prof. UMK  
dr hab. Krzysztof Strykowski, prof. UAM

Projekt okładki

Adekwatna – Filip Ostrowski

Korekta językowa, redakcja stylistyczna i korekta techniczna

Polskie Pracownie Edytorskie

Skład komputerowy i przygotowanie do druku

Vega Design – Jacek Milewski

© Copyright by Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2012

ISBN 978-83-62421-22-0



NACZELNA DYREKCJA  
ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych  
Departament Edukacji i Współpracy z Zagranicą

ul. Rakowiecka 2D, 02-517 Warszawa  
tel. (+48 22) 565 46 00, fax (+48 22) 565 46 14  
e-mail: ndap@archiwa.gov.pl  
[www.archiwa.gov.pl](http://www.archiwa.gov.pl)

Druk, oprawa, sprzedaż

Archiwum Państwowe w Przemyślu  
ul. Lelewela 4, 37-700 Przemyśl  
tel. (+48 16) 670 35 38, fax (+48 16) 670 76 34  
e-mail: [archiwum@przemysl.ap.gov.pl](mailto:archiwum@przemysl.ap.gov.pl)  
[www.przemysl.ap.gov.pl](http://www.przemysl.ap.gov.pl)



# Spis treści

Wykaz skrótów .....	7
---------------------	---

## Wstęp

1. Znaczenie problemu funkcji edukacyjnej archiwów we współczesnej archiwistyce .....	9
2. Dotychczasowe rozpoznanie funkcji edukacyjnej archiwów .....	11
3. Podstawa źródłowa .....	22
4. Metodologia .....	23
5. Konstrukcja pracy .....	24

## Rozdział I. Pojęcie i zakres funkcji edukacyjnej archiwów

1. Definicja funkcji edukacyjnej archiwów .....	27
2. Funkcja edukacyjna wśród funkcji archiwów .....	35
3. Działalność edukacyjna a działalność informacyjna .....	39
4. Działalność edukacyjna a działalność promocyjna archiwów .....	40
5. Zakres funkcji edukacyjnej archiwów .....	42

## Rozdział II. Przemiany w archiwistyce a funkcja edukacyjna archiwów

1. Uwagi wstępne .....	45
2. Kształtowanie się koncepcji publicznej własności archiwów do początku XIX wieku .....	46
3. Od dostępności dla celów administracyjnych do dostępności dla celów naukowych. Publiczność dostępu do archiwaliów od początku XIX do początku XX wieku .....	49
4. Liberalizacja dostępu do archiwaliów w I połowie XX wieku. Początek pracy publicznej archiwów .....	53
5. Poszerzenie zakresu publiczności archiwów w II połowie XX wieku. Archiwa w i dla nowoczesnego społeczeństwa industrialnego .....	55
6. Publiczność archiwów w społeczeństwie informacyjnym .....	62
7. Zasada publiczności archiwów jako podstawa teoretyczna ich funkcji edukacyjnej .....	70

## Rozdział III. Współczesna pedagogika i jej konsekwencje dla archiwistyki

1. Uwagi wstępne: edukacja, oświata, wychowanie, kształcenie, pedagogika i andragogika .....	72
2. Edukacja ustawiczna – nowy paradygmat edukacji .....	76
3. Cztery formy edukacji: formalna, nieformalna, incydentalna i akcydentalna .....	82
4. Miejsce archiwów w procesie edukacji. W stronę pedagogiki archiwalnej .....	84

## **Rozdział IV. Otoczenie, dostarczyciele i odbiorcy działalności edukacyjnej archiwów**

1. Uwagi wstępne.....	89
2. Otoczenie dalsze i bliższe archiwów .....	91
3. Odbiorcy działalności edukacyjnej archiwów .....	121
4. Dostarczyciele archiwalnych usług edukacyjnych.....	139
5. Przegląd organizacji archiwalnych służb edukacyjnych w wybranych krajach.....	141
6. Przygotowywanie specjalistów w zakresie działalności edukacyjnej archiwów .....	165

## **Rozdział V. Formy działalności edukacyjnej archiwów**

1. Wyjaśnienia terminologiczne: formy, metody i środki.....	168
2. Charakterystyka archiwalnych form edukacyjnych .....	180
2.1. Prelekcje, pogadanki, dyskusje, wykłady, pokazy.....	181
2.2. Gry, zabawy, konkursy .....	194
2.3. Konferencje i szkolenia .....	205
2.4. Lekcje archiwalne, koła zainteresowań i wycieczki archiwalne .....	225
2.5. Wystawy i inne imprezy archiwalne .....	235

## **Rozdział VI. Formy działalności edukacyjnej archiwów w Internecie**

1. Archiwa w Internecie .....	251
2. Budowa stron internetowych archiwów .....	253
3. Internetowe formy edukacyjne archiwów .....	257

<b>Zakończenie</b> .....	279
--------------------------	-----

<b>Aneks: Propozycja programu specjalności w zakresie edukacji, promocji i informacji archiwalnej na studiach archiwalnych II stopnia</b> .....	283
---	-----

<b>Wykaz źródeł i opracowań</b> .....	288
---------------------------------------	-----

# Wykaz skrótów

AfELG – Archives for Education and Learning Group  
AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych  
AM – Archiwum Miejskie  
AMŁ – Archiwum Miejskie w Łodzi  
AP – Archiwum Państwowe  
APB – Archiwum Państwowe w Bydgoszczy  
APG – Archiwum Państwowe w Gdańsku  
APKr – Archiwum Państwowe w Krakowie  
APŁ – Archiwum Państwowe w Łodzi  
APO – Archiwum Państwowe w Olsztynie  
APP – Archiwum Państwowe w Poznaniu  
APPrz – Archiwum Państwowe w Przemyślu  
APPT – Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim  
BEP – Biuro Edukacji Publicznej  
CAW – Centralne Archiwum Wojskowe  
CECA – Comitee for Education and Cultural Action  
Dz.U. – Dziennik Ustaw  
EBIB – Elektroniczna Biblioteka  
ECA – European Conference on Archives  
ECTS – European Credit Transfer System  
ICA – International Council on Archives  
ICOM – International Council of Museums  
IFAR – Internetowe Forum Archiwalne  
IPN – Instytut Pamięci Narodowej  
MEN – Ministerstwo Edukacji Narodowej  
MRA – Międzynarodowa Rada Archiwów  
NAEP – National Assessment of Educational Progress  
NARA – National Archives and Records Administration  
NASK – Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa  
NDAP – Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych  
OBEP – Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej  
OT – oddział terenowy  
PAN – Polska Akademia Nauk  
PAP – Powiatowe Archiwum Państwowe  
PAPP – Powiatowe Archiwum Państwowe w Poznaniu  
PAU – Polska Akademia Umiejętności  
PPR – Polska Partia Robotnicza  
PTH – Polskie Towarzystwo Historyczne  
PTTK – Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze  
PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza  
RAMP – Records and Archives Management Programme  
SAA – Society of American Archivists

## Wykaz skrótów

---

SAP – Stowarzyszenie Archiwistów Polskich

TWP – Towarzystwo Wiedzy Powszechnej

UMK – Uniwersytet Mikołaja Kopernika

VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare

WAP – Wojewódzkie Archiwum Państwowe

WAPB – Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

WAPG – Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku

WAPO – Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie

WAPPrz – Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Przemyślu

ZDZ – Zakład Doskonalenia Zawodowego



# Wstęp

## 1. Znaczenie problemu funkcji edukacyjnej archiwów we współczesnej archiwistyce

Przedmiotem pracy jest funkcja edukacyjna archiwów rozumiana jako zespół zadań stojących przed placówkami archiwalnymi, mających na celu poszerzanie zakresu wiadomości, podnoszenie poziomu umiejętności i kształtowanie pożądanych postaw społeczeństwa za pośrednictwem określonych działań edukacyjnych. Funkcja ta obejmuje zarówno zadania archiwów skierowane do młodzieży uczącej się w ramach systemu oświaty, jak i zadania skierowane do całego społeczeństwa, wspomagające jego kształcenie całościowe. Funkcję edukacyjną archiwów rozumiem zatem bardzo szeroko jako wszechstronne, mające podłoże edukacyjne ich oddziaływanie na społeczeństwo.

Opisując funkcję edukacyjną archiwów, bardzo często posługuję się sformułowaniem *działalność edukacyjna archiwów*, traktując te dwa wyrażenia zamiennie. Istnieje jednak istotna różnica między funkcją a działalnością edukacyjną, wynikająca już z samego ich znaczenia słownikowego. Słowo *funkcja* oznacza prace, obowiązki, które ktoś ma wykonać, pewną rolę<sup>1</sup>. *Działalność* z kolei to zespół czynności, działań podejmowanych w jakimś celu, zakresie<sup>2</sup>. Przez funkcję rozumiem zespół zadań stojących przed archiwami. Działalność jest natomiast realizacją funkcji, a więc realizacją tych zadań. Każdej funkcji odpowiada realizowana poprzez jej założenia działalność, i tak realizacji założeń funkcji edukacyjnej archiwów służy ich działalność edukacyjna.

Niniejsza praca nie ma charakteru historycznego w tym sensie, iż nie przedstawia rozwoju funkcji edukacyjnej archiwów na przestrzeni lat. Nie należy więc na pewno do nurtu historii wydarzeniowej. Można ją natomiast uznać za historyczną w tym znaczeniu, w jakim rozumiał historię na przykład Fernand Braudel. Dla tego historyka, twórcy koncepcji długiego trwania teraźniejszość tłumaczy się także, choć nie wyłącznie, przez przeszłość, elementy z mniej i bardziej odległych epok wciąż są obecne w teraźniejszości<sup>3</sup>. Tak więc archiwa dopiero współcześnie świadomie formułują swoją funkcję edukacyjną; przynajmniej od dwóch wieków są gotowe pełnić rolę służebną wobec społeczeństwa, a w ostatnim stuleciu rozwinęły wiele form popularyzatorskich i oświatowych, z powodzeniem włączanych obecnie w zakres ich już w pełni ukształtowanej funkcji edukacyjnej. Dzisiejsza funkcja edukacyjna jest więc efektem kilkunastowiecznego rozwoju archiwów i archiwistyki. Pomimo iż moja praca nie opisuje dziejów kształtowania funkcji czy działalności edukacyjnej archiwów, to jednak nie gubi perspektywy historycznej dla zjawisk występujących współcześnie, a ekskursy dotyczące wieków wcześniejszych nie są w niej rzadkością. Warto jednak pamiętać, że przywołany wyżej Fernand Braudel nie tylko uznawał historię za naukę o teraźniejszości tłumaczonej przez przeszłość, ale też za naukę uprawnioną do wypowiedzania sądów na temat przyszłości. Nic w tym dziwnego. Jeśli bowiem zgodnie z koncepcją „długiego trwania” śledzimy przebieg pewnych procesów od pewnego punktu w przeszłości do dnia dzisiejszego, to możemy też pokusić się o ich ekstrapolację w przyszłości. W archiwistyce takie ostrożne prognozowanie jest nawet konieczne. Działalność archiwalna wymaga bowiem planowania, przewidywania wyzwań przyszłości, dlatego

1 *Słownik Języka Polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1, A–K, wyd. 8, Warszawa 1993, s. 619.

2 Tamże, s. 496.

3 Zob. F. Braudel, *Gramatyka cywilizacji*, Warszawa 2006.

też pytanie o rozkład akcentów w archiwistyce najbliższych dziesięcioleci jest jak najbardziej naturalne. I wciąż jest ponawiane, tak aby teoretycy mogli w porę przygotować modele i scenariusze działań, a nauczyciele akademicki wykształcić praktyków, którzy będą gotowi sprostać nowym wyzwaniom. Taka jest też geneza mojego zainteresowania funkcją edukacyjną archiwów. Wprawdzie nie jest dziś ona traktowana przez archiwistów jako pierwszoplanowa, jednak istnieją liczne przesłanki ku temu, aby przewidywać, iż w XXI wieku wysunie się na czoło zadań archiwów.

W literaturze już ogłoszono przeformułowanie archiwalnego paradygmatu, czyli podporządkowanie wszystkich funkcji archiwów dostępowi do archiwaliów<sup>4</sup>. Jest to odpowiedź na potrzeby demokratycznego społeczeństwa informacyjnego. Ze społeczeństwem tym archiwa muszą się bowiem kontaktować, rozpoznawać i realizować jego potrzeby, a także dowodzić mu swojej przydatności. Można powiedzieć, że na naszych oczach archiwistyka staje się nauką o komunikacji pomiędzy archiwami a społeczeństwem. „Najogólniejsza przemiana funkcji archiwów sprowadza się do przejścia od archiwisty siedzącego w archiwum, skoncentrowanego niejako na pracach wewnętrznych, do archiwisty wychodzącego na zewnątrz, zajętego różnymi formami pracy dla społeczeństwa, kontaktującego się stale z ludźmi”<sup>5</sup>.

Oznacza to, że nauką, z której archiwistyka zacznie śmieiej czerpać, może być komunikacja społeczna, niosąca wiele w zakresie technik komunikacji<sup>6</sup>. Jeśli zaś chodzi o treść komunikowaną, to istotnego znaczenia nabiera antropologia kulturowa z jej kluczowym pojęciem pamięci. W społeczeństwie informacyjnym zasób archiwalny ma dostarczać materiału każdej jednostce, każdej grupie społecznej, nawet tej dotąd marginalizowanej, do skonstruowania własnej pamięci. Podbudowy teoretycznej i metodologicznej dla takich działań dostarcza właśnie antropologia kulturowa. Jej obecność jest już widoczna w różnych projektach odtwarzania pamięci grup pokrzywdzonych czy skazanych dotąd na milczenie, wspierania archiwów społecznych, w działalności dokumentacyjnej, problematyce tradycji ustnej, ochrony praw człowieka w kontekście archiwalnym, solidarności archiwalnej. Całą archiwistykę można już opisać w kategoriach pamięci<sup>7</sup>. Ale istnieje jeszcze jedna droga rozwoju, należycie dotąd przez archiwistykę nierozpoznana, a stykająca się z nowoczesną pedagogiką. Nie jest to pedagogika autorytarnie pouczająca co jest dobre, a co złe, jak należy postępować, a jak nie. Jest to pedagogika otwarta na samodzielny rozwój każdego człowieka, gotowa nieść mu pomoc w procesie jego samorealizacji przez różne formy edukacyjne obejmujące wszystkie kategorie wiekowe. Pedagogika taka pozwala też widzieć archiwa jako placówki oddziałujące edukacyjnie na społeczeństwo.

Reasumując, można powiedzieć, że archiwistyka najbliższej przyszłości będzie uczyła tego, jak archiwa mają się znaleźć w nowoczesnym społeczeństwie informacyjnym, jak powinny organizować dostęp do informacji o przeszłości. Przybliży sposób prowadzenia działalności edukacyjnej, czyli wykazywania stałej gotowości do niesienia pomocy wszystkim tym, którzy będą chcieli uzyskać dostęp do informacji o przeszłości, a więc też pokaże, jak uczciwie uświadamiać istnienie barier

4 Zob. A. Menne-Haritz, *Dostęp do archiwów, czyli przeformułowanie archiwalnego paradygmatu*, „Archeion” 2002, t. 104, s. 68–95 (artykuł po raz pierwszy publikowany w: „Archival Science” 2001, t. 1); M.A. Greene, *The Power of Meaning: The Archival Mission in the Postmodern Age*, „The American Archivist” 2002, t. 65, nr 1, s. 42–55.

5 W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości – edukator i autopromotor w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 47.

6 Zob. np. *Public relations w archiwach. Zbiór studiów*, red. M. Jabłońska, Poznań 2010, ss. 176.

7 W. Chorążyczewski, *Archiwa i pamięć. Z dziejów polskich archiwów*, [w:] *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, t. 1, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń 2005, s. 13–28.

informacyjnych i wskazywać sposoby ich pokonywania. Ponadto będzie uczyła, jak budować wizerunek archiwum jako pożytecznego i przyjaznego składnika społeczeństwa informacyjnego. Nie znaczy to, że archiwa przestaną pełnić swoją doniosłą rolę administracyjną i naukową. Przewiduje się jednak, że punkt ciężkości przesunie się w kierunku edukacji i promocji<sup>8</sup>.

Niektórych może dziwić, że mówiąc o przyszłości archiwistyki, ani słowem nie wspominam o komputeryzacji – istnieją bowiem zwolennicy takiej właśnie wizji jej przyszłości. Mnie jednak przekonują inne przewidywania, według których znikną wszelkie bariery finansowe i psychologiczne, a co za tym idzie – informatyzacja naszego życia w pełni się dokona. Unowocześnienie archiwów będzie tak intensywne, że korzystanie z komputerów i systemów informatycznych stanie się na tyle oczywiste, iż nie będzie już stanowiło żadnego problemu. Informatyzacja i szerzej – rozwój technologii komunikacyjnej są bowiem warunkiem budowy społeczeństwa informacyjnego. Działalność informacyjna, edukacyjna i promocyjna archiwów będzie się odbywała za pomocą tych nowoczesnych technologii komunikacyjnych, ale to nie one będą stanowiły podstawę działalności tych instytucji. Nic więc dziwnego, że problematyce informatycznej poświęciłam w swojej pracy bardzo dużo miejsca.

Przedmiotem pracy jest funkcja edukacyjna w ogóle, dlatego starałam się zbudować model uniwersalny. Uwzględniłam przede wszystkim rozwiązania wprowadzane w krajach wiodących pod względem archiwistyki, takich jak Francja, Stany Zjednoczone Ameryki, Wielka Brytania, Niemcy. Obserwowałam i śledziłam również to, co dzieje się w międzynarodowym życiu archiwalnym w zakresie działalności edukacyjnej archiwów (na międzynarodowych kongresach archiwów czy okrągłych stołach archiwów). Nie sposób jednak było z równą dokładnością przeanalizować działalność edukacyjną archiwów w wielu różnych krajach na świecie. Z konieczności, ze względu na fizyczną bliskość źródeł, codzienność działań edukacyjnych archiwów została najlepiej scharakteryzowana na przykładzie Polski.

## 2. Dotychczasowe rozpoznanie funkcji edukacyjnej archiwów

W rozwoju piśmiennictwa dotyczącego funkcji edukacyjnej wyróżniają się w naturalny sposób dwa okresy: pierwszy – do przełomu tysiącleci, drugi – obejmujący ostatnie dziesięciolecie.

Pierwszeństwo w tym zakresie należy się archiwistyce francuskiej<sup>9</sup>. Przełomowe w rozwoju tego piśmiennictwa było znaczenie debaty, jaka odbyła się podczas pierwszego Międzynarodowego Kongresu Archiwów, który miał miejsce w sierpniu 1950 roku w Paryżu. Zaledwie dwa miesiące później prezydent Międzynarodowej Rady Archiwów, a jednocześnie dyrektor generalny francuskich Archiwów Państwowych, Charles Braibant, doprowadził do powstania pierwszej w świecie archiwalnej służby edukacyjnej („service éducatif”) związanej z Muzeum Historii Francji przy Archiwum Narodowym. Oczywiście można znaleźć wcześniejsze przykłady powiązania archiwów z edukacją, jak na przykład: w Anglii już w roku 1850, w Belgii – w 1880, a w roku 1912 we Francji<sup>10</sup>. Do połowy XX wieku ta działalność edukacyjna archiwów nie przybrała jednak charakteru stałej formy ich aktywności. W roku 1950 wprowadzono we Francji istotne *novum*: systematyczną współpracę archiwistów i nauczycieli. W szybkim tempie służby edukacyjne zaczęły powstawać

8 W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości – edukator i autopromotor*, s. 45–53.

9 Nie zmieniają tego stanu pojedyncze prace w języku angielskim, jak np. W.E. Tate, *The Use of Archives in Education*, „Archives” 1949, nr 1, s. 20–28.

10 E.G. Franz, *Archives and Education: a R A M P study with guidelines*, Paris 1986, s. 5.

także we francuskich archiwach departamentalnych i municypalnych. Wzorec francuski, świadomie propagowany przez archiwistów z nad Sekwany i Loary, niemal od razu stał się obiektem zainteresowania archiwistów w innych krajach. W roku 1953 doczekał się entuzjastycznego przyjęcia w Belgii. W roku 1954 problematyka styku archiwów i edukacji stała się wiodącym tematem I Międzynarodowej Konferencji Okrągłego Stołu Archiwów w Paryżu<sup>11</sup>. Pionierskim działaniem praktycznym archiwów, polegającym głównie na wspomaganie systemu oświatowego, towarzyszyła refleksja teoretyczna, obecna w piśmiennictwie francuskim od początku lat 50. XX wieku<sup>12</sup>. Należy również podkreślić, iż oprócz literatury fachowej, dużą rolę w propagowaniu edukacyjnych działań archiwów francuskich odegrały także międzynarodowe techniczne staże archiwalne organizowane w Paryżu (Le Stage technique international d'archives, STIA)<sup>13</sup>, za pomocą których wzorce działań francuskich archiwalnych służb edukacyjnych były przenoszone bezpośrednio do krajów uczestników stażu. W latach 1951–2000 w stażach tych wzięło udział około 1900 stażystów z całego świata<sup>14</sup>.

W ślad za francuską szły praktyki archiwalne i archiwistyki innych krajów, w tym i Polski. Działania edukacyjne naszych archiwów sięgają okresu II Rzeczypospolitej, kiedy to zapoczątkowano nie tylko wystawiennictwo archiwalne, ale też współpracę archiwów ze szkołami. Na ogólniejszą refleksję, wykraczającą poza proste sprawozdania z wydarzeń, trzeba jednak było poczekać do drugiej połowy lat 50. XX wieku. Wówczas to zaczęły się ukazywać teksty widzące zagadnienia popularyzacji i tak zwanej pracy kulturalno-oświatowej archiwów w szerszej perspektywie, wykraczającej poza jednostkowe wydarzenia, a czasem poza doświadczenia pojedynczego archiwum. W roku 1959 Stanisława Pańków opublikowała metodyczny w swym charakterze artykuł o wystawach archiwalnych<sup>15</sup>. Już na wstępie autorka zaznaczyła, że „artykuł niniejszy ma być próbą podsumowania nagromadzonych doświadczeń oraz wysunięcia niektórych ważniejszych spostrzeżeń i wniosków, dotychczas bowiem, prócz szeregu sprawozdań z poszczególnych wystaw oraz polemicznego artykułu na tematy konserwatorskie, niewiele pisano na ten temat”<sup>16</sup>. Ów polemiczny artykuł to tekst pióra Maryny Husarskiej o problemie używania do celów ekspozycyjnych oryginałów bądź kopii dokumentacji<sup>17</sup>. Istotne jest, że Stanisława Pańków widziała między innymi cel pedagogiczny wystaw<sup>18</sup>, a także iż są one „stałą formą popularyzacji wiedzy historycznej”<sup>19</sup>. Z drugiej zaś strony autorka uznała wystawy za formę udostępniania zasobu archiwalnego<sup>20</sup>.

11 Tamże, s. 6; C. Braibant, R.-H. Bautier, *Les Archives et l'enseignement. Une Table Ronde utile à l'Histoire, Actes de la 1ère Conférence de la Table Ronde Internationale des Archives*, Paris 1958.

12 Por. np. B. Mahieu, *L'information historique et les archives*, „Archivum” 1952, t. 2; *Les musées d'Archives et les expositions documentaires*, „Archivum” 1954, t. 4; M. Duchein, S. Rumeau, *La Classe d'histoire aux Archives*, Paris 1957; T. Max-Hervé, *Les service éducatif des Archives du Finistère*, „L'Information historique” 1959, t. 21; R. Mimin, *Rôle du service éducatif de Archives*, „Cahiers pédagogiques” 1959, t. 14; R. Seve, *La service éducatif des archives du Puy – de – Dôme*, „La Gazette des archives” 1953, t. 13.

13 Zob. np. *Sprawozdanie z pobytu na Międzynarodowym stażu archiwalnym w Paryżu*, autorstwa Agnieszki Wojciechowskiej z AP w Płocku z 1 grudnia 2005 r.: [www.bip.ap.gov.pl/plik.php?id=118](http://www.bip.ap.gov.pl/plik.php?id=118) (dostęp: 15 grudnia 2010 r.); także oficjalną stronę STIA: <http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/action-internationale/formations/>.

14 A. Baniecki, *ISAD(G) – światowy system wielopoziomowego opisu materiałów archiwalnych. Wprowadzenie do zagadnienia*, „Archeion” 2005, t. 108, s. 242.

15 S. Pańków, *Wystawy archiwalne*, „Archeion” 1959, t. 30, s. 15–29.

16 Tamże, s. 15.

17 M. Husarska, *Kopie czy oryginały na wystawach*, „Archeion” 1955, t. 24, s. 176–178.

18 S. Pańków, *Wystawy archiwalne*, s. 17.

19 Tamże, s. 19.

20 Tamże, s. 29.

Lata 60. XX wieku charakteryzowały się rozszerzaniem praktyki i pogłębianiem refleksji teoretycznej w zakresie działalności edukacyjnej archiwów we Francji<sup>21</sup>. Problematyka edukacyjna trafiła do francuskiego podręcznika archiwistyki, przy czym za nadrzędną uznano animację kulturową, w ramach której archiwa oddziałują na całe społeczeństwo, głównie poprzez wystawiennictwo, a prócz tego prowadzą właściwą działalność edukacyjną<sup>22</sup>.

Rozwój służb edukacyjnych poza Francją był jednak powolny. We wszystkich krajach najlepiej wyglądała sytuacja, jeśli chodzi o wystawiennictwo, brakowało natomiast wykwalifikowanego personelu przygotowanego do prowadzenia działalności edukacyjnej w archiwach. Najpierw musiało bowiem pojawić się nowe pokolenie archiwistów, a także nowy sposób uczenia historii. Począwszy od połowy lat 60. XX wieku, zagadnienia te były przedmiotem dyskusji w różnych krajach, przy czym prym pod tym względem wiodły Holandia<sup>23</sup> i Niemcy<sup>24</sup>, włączyli się do niej także archiwiści anglosascy<sup>25</sup>, a nawet Rosjanie. Podsumowaniem niejako tej debaty była konkluzja archiwistów niemieckich z roku 1969, iż publiczna odpowiedzialność za archiwa wymaga wzięcia bardziej aktywnego udziału w publicznej edukacji<sup>26</sup>.

W tym samym czasie archiwiści polscy opisywali prowadzoną przez siebie tak zwaną pracę kulturalno-oświatową, przy czym termin ten był powszechnym w krajach demokracji ludowej zapożyczeniem radzieckim. Praca kulturalno-oświatowa obejmowała między innymi wystawiennictwo archiwalne, prelekcje, pokazy, lekcje historii<sup>27</sup>. Termin „praca kulturalno-oświatowa” zaczął być skutecznie wypierany przez termin „działalność popularyzatorska”. Zakres tej działalności, polegającej na „propagowaniu wiadomości o archiwum i jego zasobie, a także z zakresu historii Łodzi i województwa łódzkiego”<sup>28</sup> (czyli generalnie regionalnej) pokrywał się z zakresem pracy kulturalno-oświatowej. Obejmował on: wycieczki, pokazy, pogadanki (prelekcje), odczyty, lekcje, artykuły i notatki prasowe, programy radiowe i telewizyjne, wystawy<sup>29</sup>. Podobnie jak to było w przypadku wystawiennictwa archiwalnego, znów o syntetyzujące ujęcie pokusiła się Stanisława Pańków<sup>30</sup>. Stwierdziła ona, że „celem popularyzacji wiedzy o archiwach jest ustalenie, a w większości przypadków wprowadzenie do

- 21 Por. H. Blaquièrre et. alii, *La collaboration entre les Archives départementales et le Centres régionaux de documentation pédagogique*, „La Gazette des archives” 1961, nr 34; T. Burel, *Un apport documentaire et culturel possible des archives, utilisation des centres de documentation et formule d'activité éducative*, „La Gazette des archives” 1962, nr 38; G. Dubosq, *The Educational Role of Archives*, „UNESCO Bulletin for Libraries” 1970, nr 24; H. Richtering, *Der 'service éducatif' in der französischen Archive*, „La Gazette des archives” 1969, nr 66.
- 22 J.P. Babelon, J. Bousquent, R. Sève, *Les Archives et l'animation culturelle: A. Les expositions et musées d'archives. B. Les activités éducatives des Archives*, [w:] *Manuel d'Archivistique. Théorie et pratique des archives publiques en France*, Paris 1970.
- 23 *De educatieve taak van het archiefwezen. De studiedagen voor archiefambtenaaren ob 22 en 23 oktober 1963*, „Nederlands Archievenblad” 1963, nr 67.
- 24 R. Hübner, V. Wahl, *Zusammenarbeit zwischen Archiv und Schule*, „Archivmitteilungen” 1965, nr 15; H. Richtering, *Der 'Service éducatif' der französischen Archive*, „Der Archivar” 1969, nr 22; E. Schetelich, *Archiv und Schule*, „Archivmitteilungen” 1965, nr 15.
- 25 *Department of Education and Science Archives and Education. Education Pamphlets 54*, London 1968; E. Klotz, *The Conference on the Utilization of Archival and Educational Resources*, „The American Archivist” 1967, t. 30.
- 26 E.G. Franz, dz. cyt., s. 7.
- 27 Por. S. Czech, *Z życia kulturalno-oświatowego archiwów polskich*, „Archeion” 1968, t. 48, s. 188–189; M. Karbowska, *Formy pracy kulturalno-oświatowej w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim*, „Archeion” 1962, t. 38, s. 314; W. Look, *Praca kulturalno-oświatowa Powiatowego Archiwum Państwowego w Chojnicach*, „Archiwista” 1971, nr 1 (24), s. 15–19.
- 28 C. Ohryzko-Włodarska, *Działalność popularyzatorska Archiwum Państwowego w Łodzi*, „Archeion” 1962, t. 38, s. 313.
- 29 Tamże; S. Czech, *Działalność popularyzatorska archiwów Opolszczyzny (1953–1987)*, „Archeion” 1994, t. 93, s. 385–388.
- 30 S. Pańków, *Działalność popularyzatorska archiwów państwowych w Polsce Ludowej*, „Archeion” 1964, t. 41, s. 139–148.

świadomości społeczeństwa przeświadczenia, że zasoby archiwów to zabytki kultury narodowej na równi z zabytkami architektury i sztuki. Utrwalenie tego pojęcia to zarazem wyjaśnienie sensu istnienia archiwów jako instytucji sprawujących pieczę nad tymi zabytkami. Chodzi również o uzyskanie zaufania społeczeństwa, które winno widzieć w archiwach jedyne właściwe miejsce przechowywania akt<sup>31</sup>. Autorka wskazywała więc tu na promocyjne, a nie edukacyjne cele popularyzacji. W innym miejscu wyraźnie mówiła jednak o uczestniczeniu archiwów w życiu oświatowym, o współpracy ze szkołami.

Duże znaczenie dla rozwoju świadomości uprawiania przez archiwa działalności edukacyjnej miały także sprawozdawcze artykuły o muzeach historycznych istniejących przy archiwach w Paryżu, Londynie czy Kopenhadze<sup>32</sup>. Przy okazji do polskiego czytelnika docierała wiedza o istnieniu służby oświatowej archiwów francuskich, która nie tylko odpowiada za wycieczki do muzeum, ale też organizuje lekcje archiwalne czy konkursy historyczne.

Lata 70. XX wieku odznaczały się powolnym rozwojem funkcji edukacyjnej archiwów w świecie<sup>33</sup>, a jednocześnie pewnym zastojem pod tym względem w Polsce. Archiwa polskie prowadziły bowiem taką samą działalność jak w poprzednich dwóch dekadach, podczas gdy świat archiwalny jednak, choć niespiesznie, szedł naprzód. W roku 1971 brytyjska rekomendacja dla lokalnych rządowych służb archiwalnych stwierdziła powinność archiwistów w zakresie rozwijania służb edukacyjnych i szkolnych. Dobrą okazją do ożywienia podobnej działalności w Stanach Zjednoczonych stała się dwusetna rocznica uchwalenia konstytucji amerykańskiej, która z jednorazowego wydarzenia przekształciła się w działalność ciągłą<sup>34</sup>. Generalnie można było jednak dostrzec znaczną dysproporcję w rozwoju funkcji edukacyjnej archiwów, zwłaszcza między wiodącymi krajami Zachodu a resztą świata<sup>35</sup>. Można było również odnieść wrażenie, że archiwistyka francuska osiągnąwszy w poprzednim okresie bardzo wysoki poziom teoretyczny i metodyczny w odniesieniu do funkcji edukacyjnej archiwów, nie szuka już nowych idei, skupiając się jedynie na tym, co utrzymało nazwę działalności kulturalnej i służby edukacyjnej<sup>36</sup>. Więcej natomiast działo się w krajach anglosaskich, które powoli stawały się liderem w tej dziedzinie. Michael Cook poświęcił zagadnieniu archiwów i edukacji specjalny rozdział swojego podręcznika archiwistyki<sup>37</sup>. Na wyspach brytyjskich rozwijano poza tym szczegółową metodykę działalności edukacyjnej archiwów, zajmując się na przykład praktyczną stroną tworzenia pakietów archiwalnych dla szkół<sup>38</sup>. Za oceanem archiwiści

31 Tamże, s. 139.

32 S.K. Kuczyński, *Muzeum Historii Francji w Archives Nationales w Paryżu*, „Archeion” 1965, t. 42, s. 281–296; tenże, *Muzeum Historyczne w Public Record Office w Londynie*, „Archeion” 1968, t. 50, s. 205–213; J. Leśkow, *Stała ekspozycja dokumentów w Rigsarkivet w Kopenhadze*, „Archeion” 1969, t. 52, s. 165–166.

33 Zob. wydawnictwo zawierające materiały z XV konferencji okrągłego stołu w Ottawie w 1974 roku: *Actes de la quinzième conférence internationale de la Table ronde des Archives, Ottawa, 1974. Les archives et les relations publiques*, Paris 1977.

34 *For the Record. The Newsletter of the New York State Archives and the New York State Historical Records Advisory Board (Special Regents Bicentennial Issue)*, 1984, nr 2/2.

35 E.G. Franz, dz. cyt., s. 8.

36 Por. E. Taillemite, *Les Archives et les activités culturelles. Synthèse des débats des réunions régionales de l'Association des archivistes français en 1974*, „La Gazette des archives” 1974, nr 87; J.-P. Tapie, *Les Services éducatifs des Archives*, „Historiens et géographes” 1980, nr 282; A. Ducrot, J.-P. Tapié, *La recherche du passé. Les services éducatifs des Archives*, „Inter CDI” (Revue des Centres de Documentation et d'Information scolaires) 1980, nr 8/43.

37 M. Cook, *Archives Administration. A Manual for Intermediate and Smaller Organizations and for Local Government*, Folkestone 1977, s. 183–198. Por. też: tenże, *Teaching with Archives*, „International Journal of Archives” 1980, nr 1/1.

38 M. Palmer, *Archive Packs for Schools. Some Practical Suggestions*, „Journal of the Society of Archivists” 1978/81, t. 6.

amerykańscy propagowali wchodzenie archiwów do sal lekcyjnych; nazywając te instytucje laboratoriami historyków<sup>39</sup>, wskazywali na docieranie do żywej historii dzięki użyciu materiałów archiwalnych w nauczaniu<sup>40</sup>, widzieli także w działalności edukacyjnej przejaw wychodzenia archiwów ku społeczeństwu<sup>41</sup>.

Poza Francją i krajami anglosaskimi najwięcej pisano o zagadnieniach archiwalno-edukacyjnych w Niemczech, koncentrując się na możliwościach wykorzystania archiwaliów w szkolnym nauczaniu historii<sup>42</sup>. Tradycyjnie już do krajów żywo zainteresowanych działalnością edukacyjną archiwów wypada zaliczyć w tym czasie również państwa Beneluksu<sup>43</sup>.

Dorobek archiwistyki światowej lat 70. XX wieku odnośnie funkcji edukacyjnej archiwów można jednak ująć jeszcze inaczej. W Europie koncentrowano się na praktycznej stronie działalności edukacyjnej, podczas gdy w Ameryce Północnej dodawano do tego teoretyczną nadbudowę, wprowadzając do języka metafory, tworząc zaczątki czegoś na kształt „filozofii działalności edukacyjnej archiwów”.

W latach 80. XX wieku nie zmieniła się geografia refleksji w tym zakresie. We Francji okres ten charakteryzował się szukaniem możliwości ożywienia działalności edukacyjnej archiwów na prowincji, a także położeniem nacisku na ten aspekt funkcji edukacyjnej, który nazwany został działalnością kulturalną archiwów<sup>44</sup>. Cechy kontynuacji można dostrzec w krajach anglosaskich<sup>45</sup>, w Niemczech<sup>46</sup> czy Belgii<sup>47</sup>.

Nie inaczej wypada określić sytuację w Polsce, z tym że w przypadku takich krajów jak Polska kontynuacja oznaczała trwanie w swego rodzaju zastoju polegającym na braku uświadomienia sobie konieczności zmian w postrzeganiu społecznej roli archiwów i ich potencjału edukacyjnego. Pisano w tym czasie o wychowaniu patriotycznym społeczeństwa lub kształtowaniu świadomości

39 J.F. Kilfoil, *Bringing the Archives into the Classroom: The Federal Records Center as the Historian's Laboratory*, „Prologue. The Journal of the National Archives” 1973, nr 5.

40 H.A. Taylor, *Clio in the Raw. Archival Materials and the Teaching of History*, „The American Archivist” 1972, t. 35.

41 E. Freeman, *Education Programs: Outreach as an Administrative Function*, „The American Archivist” 1978, t. 41.

42 H.-J. Behr, *Archives and school education – possibilities, problems, limits*, „UNESCO Bulletin for Libraries” 1974, nr 28/3; tenże, *Möglichkeiten der Archivbenutzung für den Schulunterricht. Erfahrungen in norddeutschen Archiven*, „Der Archivar” 1974, nr 27; B. Hey, *Museen, Archive und historische Stätten als außerschulische Lernorte. Zum Begriff der historischen Exkursion*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” 1980, R. 31; G. Richter, *Zur Verwendung von archivalischen Quellen im Geschichtsunterricht. Publierte und archivalische Quellen*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” 1973, R. 24; F. Scherf, F. Schütz, *Geschichtsunterricht und Archiv. Erfahrungen und Möglichkeiten. Veröffentlichungen aus rheinland-pfälzischen und saarlandischen Archiven*, „Kleine Reihe” 1978, z. 14; E. Weis, *Der Service éducatif des Archives Frankreichs. Über Möglichkeiten des Beitrages der Archive zum Geschichtsunterricht der Gymnasien*, „Archivalische Zeitschrift” 1977, R. 73.

43 E. Ketelaar, *Archieven en onderwijs. Mededelingen van de Commissio Modernisering Leerplan Geschiedenis en Staatsinrichting*, „Kleio. Tijdschrift van de Vereniging van Leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland” 1974, nr 15; R. Laurent, *Le service éducatif des Archives de l'Etat*, [w:] *Miscellanea Archivistica: Archives Générales du Royaume et Archives de l'Etat dans les provinces*, Bruxelles 1975.

44 P. Delsalle, *Les activités culturelles des archives municipales*, „La Gazette des archives” 1986, nr 133; E. Gautier-Desvaux, *L'action culturelle aux Archives*, „La Gazette des archives” 1988, nr 141; taż, *Services éducatifs et enseignement élémentaire. La solution archivobus aux archives de l'Orne*, „La Gazette des archives” 1984, nr 124; *Rapport général sur le fonctionnement des Services éducatifs des Archives départementales (année scolaire 1983/84)*, Direction des Archives de France, Paris 1984; M. Villard, *L'Archivobus, un nouveau moyen de diffusion culturelle. Le cas des Archives des Bouches-du-Rhône*, „La Gazette des archives” 1985, nr 129.

45 *Archives and Education. Conference Proceedings 1982 & 1983*, Society of Archivists/Education Services Committee, London 1984; M. Palmer, G.R. Batho, *The Source Method in History Teaching*, London 1981; K. Roe, *Teaching with Historical Records*, Albany 1981; R.C. Turnbaugh, *New Constituencies for Archives: 'Windows to the Past' 1818–1880*, „The History Teacher” 1984, nr 17/2.

46 M. Würfel, *Choc par les documents. Archivalische Menschenrechte*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” 1983, R. 34; *10 Jahre Schülerwettbewerb Deutsche Geschichte um den Preis des Bundespräsidenten. Entwicklungen, Erfahrungen, Bibliographie*, Hamburg 1983.

47 C. Wyffels, *De educatieve activiteiten van het Rijksarchief*, [w:] *Gedenkboek Michiel Mispelon*, Handzome 1982.

historycznej<sup>48</sup>. Aniela Kiełbicka stwierdziła, że „wyrazem patriotycznego zaangażowania archiwistów w pracy ideowo-wychowawczej są też różne formy współpracy ze szkołami, liczne spotkania z młodzieżą szkół średnich i wyższych, łączone z prelekcjami i pokazami dokumentów archiwalnych, usługi dydaktyczne dla wyższych uczelni krakowskich i pozakrakovskich, praktyki wakacyjne, jak też współdziałanie i kontakty z Kuratorium Oświaty i Wychowania, wizytatorami lekcji historii i z Instytutem Kształcenia Nauczycieli w zakresie opracowania materiałów pomocniczych dla celów szkolnych”<sup>49</sup>. Tym samym autorzy takich prac przyznawali, że wychowanie społeczeństwa, kształtowanie świadomości społecznej to cele, które przyświecają formom działalności archiwów zaliczanych tradycyjnie już do działalności kulturalno-oświatowej lub popularyzatorskiej.

Na szczególne podkreślenie zasługuje wydanie pod auspicjami UNESCO podręcznika na temat działalności edukacyjnej archiwów<sup>50</sup>. Była to nowa jakość w archiwistyce, bowiem dotychczas problematyka ta trafiała do ogólnych podręczników archiwistyki, w których zajmowała jeden z rozdziałów, nieprzekraczający arkusza wydawniczego. Ważny jest też aspekt ponadnarodowy podręcznika, który wynika z ogólnej tendencji do przeniesienia problematyki archiwalno-edukacyjnej na szersze forum międzynarodowe<sup>51</sup>. Podręcznik obejmuje takie zagadnienia, jak: cele działalności edukacyjnej, docelowa grupa odbiorców, formy i obszary archiwalnej działalności edukacyjnej, organizacja służby edukacyjnej, wyposażenie działalności edukacyjnej, archiwalne środki edukacyjne.

W ostatniej dekadzie XX wieku, w roku 1993 wydano numer „La Gazette des archives” poświęcony archiwom municypalnym w kontekście animacji kulturowej<sup>52</sup>. Poza tym z jednej strony dostrzec można włączenie się do dyskursu międzynarodowego Hiszpanów<sup>53</sup>, opublikowanie przez brytyjskie Towarzystwo Archiwalne inspirujących dla wszystkich, a dla Brytyjczyków także

48 K. Fiedor, *Działalność archiwów państwowych w zakresie kształtowania świadomości historycznej społeczeństwa ziem zachodnich i północnych*, „Archeion” 1987, t. 83, s. 33–55; tenże, *Udział archiwistów i archiwów państwowych w kształtowaniu świadomości historycznej społeczeństwa (na przykładzie ziem zachodnich i północnych)*, [w:] *Pamiętnik I Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. Przemysł 27–29 sierpnia 1986 roku. Referaty i dyskusja*, cz. 1–2, Warszawa 1991, s. 201–218; A. Kiełbicka, *Udział krakowskich archiwistów w ideowym i patriotycznym wychowaniu społeczeństwa*, „Archeion” 1981, t. 72, s. 35–49.

49 A. Kiełbicka, dz. cyt., s. 48.

50 E.G. Franz, dz. cyt.

51 E. Gautier-Desvaux, P.-Y. Playoust, B. Suau, M. Quetin, *L’Action culturelle dans les Archives. Rapport de synthèse, XXVe Congrès des Archives de France*, Nice 1982; H.W.L. Payne, *Education and Archives*, „Archivum” 1982, t. 29.

52 E. d’Alençon, *Deux exemples d’associations de soutien aux Archives: Brive et le Limousin*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 79–80; M.-E. Brejon de Lavergnée, S. Caucanas, *L’action culturelle aux Archives. Des expériences départementales (Aude et Pyrénées-Orientales)*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 83–89; M. Brousse, M. Muller, *Patrimoine et sentiment d’appartenance. Un exemple de recherche historique et ethnographique dans le Lauragais audois*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 109–118; A. Degage, *L’intégration des Archives dans la politique culturelle municipale*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 16–19; P. Delsalle, *La formation des archivistes municipaux à l’animation culturelle*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 47–51; J.-M. Dureau, *La participation des Archives municipales à l’animation culturelle dans la ville*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 20–26; A. Guerrier, *Archives, action culturelle et marketing*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 27–35; C. Herrera, *L’Archivobus. Un outil de diffusion culturelle et d’animation locale*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 74–78; R. Kaufmann, *La place des Archives dans la vie locale et leur intégration dans la politique culturelle municipale*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 11–15; C. Roubaud, *Les services éducatifs des Archives municipales*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 67–73; M.-F. Rubiello, J.-C. Labadie, E. Lochot, *Un projet d’action éducative autour d’un vigneron bourguignon de la fin du XVIIIe siècle*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 119–122; J.-M. Schmitt, *L’action culturelle des Archives municipales de Colmar*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 90–94; J. Vieux, J.-M. Duhart, *Présence de la mémoire dans l’action culturelle et artistique. L’exemple de Givors*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161, s. 101–108.

53 R. Alberch, J. Boadas, *La Función cultural de los Archivos*, „La Gazette des archives” 1992, nr 158–159, s. 349.



w praktyce bardzo pożytecznych, wytycznych dla działalności archiwalnej służby edukacyjnej<sup>54</sup>, z drugiej jednakże strony pojawiło się wołanie o rewitalizację służby edukacyjnej we Francji, w kraju narodzin tej idei<sup>55</sup>. To Francuzi dostrzegli potrzebę odnowy i to oni rozpoczęli tę odnowę polegającą na przesunięciu akcentu ze współpracy z systemem oświaty na szeroko pojętą służbę publiczną, na edukowanie całościowe dorosłego społeczeństwa, w tym genealogów, badaczy – amatorów zasiadających w pracowniach naukowych obok badaczy – profesjonalistów, edukowanie partnerskie, oparte na dialogu<sup>56</sup>. Należy podkreślić, że rewitalizacja *service éducatif* w archiwach francuskich była częścią ogólnych zmian w systemie archiwalnym tego kraju<sup>57</sup>. Zmiany te były efektem wielowątkowej dyskusji związanej z tak zwanym raportem Braibanta opublikowanym w 1996 roku, który wywarł decydujący wpływ na kwestie dostępności zasobu archiwalnego we Francji<sup>58</sup>.

W Polsce za symboliczne podsumowanie okresu „nieuświadomionej” działalności edukacyjnej archiwów można uznać książkę Jarosława Wiśniewskiego opublikowaną w roku 2000, a dotyczącą problemu archiwaliów w zbiorach rękopiśmiennych bibliotek i muzeów<sup>59</sup>. Szczególnie istotne w tej książce są fragmenty opisujące jak organizować wystawy archiwalne (metodyka wystaw archiwalnych), a także zamieszczona tam prezentacja stałej ekspozycji paryskiego Archiwum Narodowego. Prócz tego nie widać istotnej zmiany w postrzeganiu roli edukacyjnej archiwów. W tym miejscu można zadać sobie pytanie: jakie znaczenie dla dzisiejszego myślenia o funkcji edukacyjnej archiwów ma dorobek polskiej archiwistyki XX wieku? Wskazywano w nim na możliwość i potrzebę współpracy archiwów z systemem oświaty. Dostrzeżono ich rolę w kształtowaniu postaw społecznych, będących jednym z celów działalności edukacyjnej. Zdefiniowano wiele form ich działalności, które dzisiaj opisują jako formy edukacyjne. Wszystko to jednak włączano w zakres działalności kulturalno-oświatowej lub popularyzatorskiej, nie widząc w edukacji wyodrębniającego się pola działalności archiwów. Na bazie tego dorobku teoretycznego i metodycznego na naszych oczach dokonuje się jednak określenie funkcji edukacyjnej archiwów, co świadczy o ciągłym znaczeniu i żywotności tego dorobku.

Ujawniona pod koniec zeszłego stulecia konieczność jakościowej przemiany archiwalnej służby edukacyjnej, stającej się coraz bardziej archiwalną służbą publiczną, rozpoczęła ferment, który trwa do dzisiaj i który objął tym razem także Polskę. Przełom wieków na całym świecie przyniósł pewnego rodzaju „wysyp” prac poświęconych funkcji edukacyjnej archiwów. Silną pozycję utrzymała oczywiście archiwistyka francuska<sup>60</sup>. Wkładem amerykańskiej myśli archiwalnej jest wyraźniejsza niż gdzie indziej ogólna refleksja kulturowa w odniesieniu do archiwalnej działalności edukacyjnej.

54 Por. D. Bond, A. Vaid, *Archive Education Services*, Society of Archivists, London 1998. Seria: Best Practice Guideline, t. 5.

55 I. Neuschwander, *Pour une revitalisation des services éducatifs*, „La Gazette des archives” 1999, nr 184–185.

56 Por. *Les archives au service du public: quelles offres pour quelles attentes?*, „La Gazette des archives” 1999, nr 184–185. Zobacz też rozdział VIII podręcznika *La Pratique archivistique française*, red. J. Favier, Paris 1993, pt. *Direction des archives de France; sous la direction de Jean Favier – assisté de Danièle Neirinck*, poświęcony między innymi problemom edukacji.

57 Na aspekt ten zwrócił uwagę recenzent pracy, prof. Krzysztof Strykowski.

58 G. Braibant, *Les Archives en France: rapport au Premier ministre*, <http://lesrapports.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/964093000/0000.pdf> (dostęp: 15 grudnia 2010 r.).

59 J. Wiśniewski, *Archiwalia w bibliotekach i muzeach*, Poznań 2000, ss. 136.

60 Por. M.-P. Arnauld, *Action culturelle et action éducative: le point sur la réflexion en France*, „Comma” 2003, nr 2–3; M. Benxayer, *L’action éducative et culturelle des archives. Enquête sur les services éducatifs*, Direction des archives de France, Paris 2004; A. James-Sarazin, I. Rambaud, *Les Archives à la rencontre de leur public – Les services éducatifs*, „La Gazette des archives” 2006, nr 204; ciekawe podejście do problemu edukacji w archiwach zostało przedstawione w *Abrégé d’archivistique – podręczniku* wydanym w 2004 roku przez Stowarzyszenie Archiwistów Francuskich (*Abrégé d’archivistique. Principes et pratiques du métier d’archiviste*, Association des Archivistes Français, Paris 2004).

Forum wymiany doświadczeń archiwalno-edukacyjnych stało się w Stanach Zjednoczonych czasopismo „Prologue”<sup>61</sup>. Zwrócić wypada również uwagę na rozwój pedagogiki archiwalnej, która jest oryginalnym osiągnięciem archiwistyki niemieckiej<sup>62</sup>.

Jak już wspominałam, w ostatniej dekadzie także archiwistyka polska zaczęła skracać dystans do archiwistyki światowej, jeśli chodzi o archiwalną działalność edukacyjną. W ostatnim okresie świadomość naszych archiwistów w zakresie współpracy ze szkołami systematycznie wzrasta. Nie tylko występują oni z propozycjami organizowania lekcji historii w archiwach, ale także chętnie opisują swoje doświadczenia<sup>63</sup>. Lekcje te przeradzają się często w wycieczki po archiwum. Generalnie można powiedzieć, że archiwa przygotowują sobie przy okazji przyszłego użytkownika (przystosabiają go): „Uczniowie zapoznają się w pracowni naukowej z historią i organizacją archiwum oraz wyeksponowanymi najciekawszymi, różnego rodzaju archiwaliami, następnie oprowadzani są po magazynach, gdzie mogą obejrzeć, jak przechowywane są akta, i zajrzeć do wybranych jednostek z próbą odszukania śladów genealogii niektórych uczniów”<sup>64</sup>.

Ukazujące się od roku 2003 opracowania Grażyny Tyrchan (samej lub we współpracy z Markiem Szczepaniakiem) pokazują niewielki wycinek funkcji edukacyjnej, robią to jednak bardzo gruntownie. Ich tematem są międzyprzedmiotowe ścieżki edukacji regionalnej, dla których punktem wyjścia stały się materiały przechowywane w gnieźnieńskim oddziale Archiwum Państwowego w Poznaniu<sup>65</sup>. Ostatnia praca, choć też wiele miejsca poświęca wątkom i doświadczeniom już wcześniej opisywanym, stara się jednak ująć działalność edukacyjną gnieźnieńskiego archiwum bardziej kompleksowo<sup>66</sup>. Ciekawa i symptomatyczna, dobrze oddająca dokonującą się na naszych oczach zmianę podejścia archiwistów jest już sama terminologia stosowana w tytułach prac Grażyny Tyrchan (i Marka Szczepaniaka). Początkowo (2003 rok) w tytule artykułu widniała popularyzatorska rola archiwum. Pięć lat później autorzy nie mieli już wątpliwości, że chodzi im o działalność edukacyjną (co prawda na początku tekstu mówili o działalności popularyzatorskiej i edukacyjnej, jednak świadczy to przede wszystkim o wielkiej żywotności terminu „popularyzacja”).

Znakomitą okazją do rozwijania refleksji na temat funkcji edukacyjnej archiwów stały się odbywające się co roku Toruńskie Spotkania Dydaktyczne. Swoje stanowisko wyrażają tam archiwiści, dydaktycy historii, ale także goście zaproszeni z Europy Zachodniej.

W roku 2005 Artur Pasko zaprezentował działania edukacyjne Archiwum Państwowego

- 61 A. Weinstein, *Pursuing Civic Literacy: NARA Education Programs Promote New Ways to Teach History*, „Prologue” 2006, t. 38, nr 3; L.A. Potter, *Sharing the Excitement of History. NARA’s New Boeing Learning Center Supports Education Programs Nationwide*, „Prologue” 2007, t. 39, nr 1; A. Weinstein, *Civic Education. Lighting the Path to the Future*, „Prologue” 2007, t. 39, nr 1.
- 62 Por. G. Rohdenburg, „...sowohl historisch als auch pädagogisch, didaktisch und archivarisch qualifiziert...” *Zur Geschichte der „Archivpädagogen” als Mitarbeiter der historischen Bildungsarbeit an Archiven*, „Der Archivar” 2000, R. 53, z. 3; J. Pieper, *Die Archivpädagogik im Nordrhein – Westfälischen Hauptstaatsarchiv Düsseldorf zwischen Tradition, Kontinuität und Innovation*, „Der Archivar” 2000, R. 53, z. 4; K. Hoffman, J. Pieper, C. Rehm, *Archivpädagogik und Historische Bildungsarbeit – eine archivische Kernaufgabe. Europakonferenz für Archivpädagogik und historische Bildungsarbeit an Archiven ruft europäisches Netzwerk ins Leben*, „Comma” 2004, nr 3–4, s. 171–176.
- 63 Por. B. Mielnicka, *Lekcje archiwalne*, „Archiwariusz Zamojski” 2002, s. 69–70.
- 64 Tamże, s. 70.
- 65 G. Tyrchan, *Popularyzatorska rola archiwum w dobie reformy oświaty na przykładzie działalności Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie*, „Archiwista Polski” 2003, nr 2 (30), s. 51–57; M. Szczepaniak, G. Tyrchan, *Ścieżka edukacji regionalnej „Kościół Św. Ducha w Gnieźnie”. Materiały i scenariusze zajęć przeznaczonych dla uczniów gimnazjów*, „Wiadomości Historyczne” 2007, nr 3 (272), s. 43–55.
- 66 M. Szczepaniak, G. Tyrchan, *Możliwości działalności edukacyjnej archiwów państwowych w środowisku szkolnym w oparciu o dotychczasowe doświadczenia Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 449–457.

w Białymstoku<sup>67</sup>. Interesująca jest opinia, że „rozporządzenie ministra edukacji narodowej z 15 lutego 1999 r. wprowadzające edukację regionalną do szkół podstawowych i gimnazjalnych umożliwiło skorelowanie działalności popularyzatorskiej archiwistów z celami edukacyjnymi szkół”<sup>68</sup>. Jest to zresztą opinia przejęta od Grażyny Tyrchan. Czy rzeczywiście działalność edukacyjna archiwów jest fuzją ich dotychczasowej działalności popularyzatorskiej z potrzebami zgłoszonymi przez system oświaty? Twierdzenie jest dyskusyjne. Da się je oczywiście łatwo obronić, różnicując przyczyny na bezpośrednie (ta wskazana przed chwilą właśnie do takich by się zaliczała) i długofalowe, istotne, tkwiące w samej istocie przemian zachodzących w całej światowej archiwistyce.

W materiałach II Toruńskich Spotkań Dydaktycznych ukazało się opracowanie Marguerite Figeac o wykorzystaniu archiwaliów we francuskim systemie oświaty<sup>69</sup>. Dwa lata później ta sama autorka opublikowała tekst o francuskich służbach oświatowych<sup>70</sup>. Przypadek francuski jest o tyle ważny, że archiwa francuskie dysponują najlepiej na świecie rozwiniętym i zorganizowanym archiwalnym pionem edukacyjnym, a także wzorcową z mojego punktu widzenia metodyką pracy edukacyjnej. Analogiczny jest walor artykułu Michaela Honeybone’a z roku 2007, analizującego angielski przypadek współpracy archiwów i szkół<sup>71</sup>.

W tymże roku 2007 na IV Toruńskich Spotkaniach Dydaktycznych wygłoszono jeszcze sześć wystąpień w interesującej mnie tematyce. Beata Herdzin zrelacjonowała działalność edukacyjno-popularyzatorską Archiwum Państwowego w Toruniu<sup>72</sup>. Z teoretycznego punktu widzenia ciekawy jest niespotykany dotąd termin „działalność edukacyjno-popularyzatorska”. Jest to cenne świadectwo zmiany podejścia archiwistów bardzo przywiązanych do popularyzacji, ale wysuwających już przed nią edukację. Przy czym zakres odnośnej działalności archiwów nie zmienił się od czasów, gdy mówiono wyłącznie o działalności popularyzatorskiej.

Punkt widzenia dydaktyków historii zaprezentowały na IV Toruńskich Spotkaniach Dydaktycznych Danuta Konieczka-Śliwińska<sup>73</sup>, Małgorzata Strzelecka<sup>74</sup>, Agnieszka Zielińska<sup>75</sup> i Anita Młynarczyk<sup>76</sup>.

67 A. Pasko, *Zadania Archiwum Państwowego w Białymstoku w zakresie edukacji realizowane we współpracy ze szkołami*, [w:] *Region w edukacji historycznej. Nauka – doradztwo – praktyka*, seria: Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 2, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wiczorek, Toruń 2005, s. 169–173.

68 Tamże, s. 169.

69 M. Figeac, *Historia i dziedzictwo lokalne we Francji. Wykorzystanie dokumentów archiwalnych na poziomie gimnazjalnym*, [w:] *Region w edukacji historycznej. Nauka – doradztwo – praktyka*, seria: Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 2, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wiczorek, Toruń 2005, s. 25–33.

70 M. Figeac-Monthus, *Służby edukacyjne i nauczanie historii – przypadek francuski*, [w:] *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, seria: Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 4, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 26–33.

71 M. Honeybone, *Archiwa i muzea a nauczanie historii w Anglii*, [w:] *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, seria: Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 4, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 21–26.

72 B. Herdzin, *Działalność edukacyjno-popularyzatorska archiwów na przykładzie Archiwum Państwowego w Toruniu*, [w:] *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, seria: Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 4, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 45–51.

73 D. Konieczka-Śliwińska, *Współpraca szkoły wyższej z placówkami muzealnymi i archiwalnymi w kształceniu studentów historii specjalności nauczycielskiej*, [w:] *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, seria: Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 4, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 137–144.

74 M. Strzelecka, *Zbiory Fundacji „Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek” w pracy dydaktycznej i wychowawczej nauczyciela historii*, [w:] *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, seria: Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 4, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 114–124.

75 A. Zielińska-Nowicka, *Z zagadnień demograficznych Torunia. Archiwalne księgi metrykalne jako źródło w edukacji historycznej*, [w:] *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, seria: Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 4, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 124–132.

76 A. Młynarczyk, *Rola archiwów i muzeów w edukacji historycznej liceów pedagogicznych w latach 1944–1970*, [w:] *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, seria: Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 4, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 132–137.

W materiałach pokonferencyjnych znajduje się również tekst mojego autorstwa, w którym rozpatruję pojęcie i zakres funkcji edukacyjnej archiwów. Jest to pierwsze moje opracowanie na ten temat, stanowiące próbę wstępnego rozpoznania zagadnienia<sup>77</sup>. Istotne znaczenie ma tu pierwszy raz tak jednoznaczne wyróżnienie wśród funkcji archiwów funkcji edukacyjnej, a także próba uporządkowania terminologii w tym zakresie. W działalności edukacyjnej wyróżniłam działalność nakierowaną na system oświaty i nazwałam ją działalnością oświatową, co nie budzi wątpliwości. Prócz tego jednak wymieniłam działalność popularyzatorską jako ten zakres działalności edukacyjnej, który skierowany jest do całego społeczeństwa. Nieco później zdałam sobie jednak sprawę, iż termin ten, używany dotąd na oznaczenie czegoś jakościowo innego, został przeze mnie niewłaściwie użyty<sup>78</sup>.

Kontynuacją tych rozważań teoretycznych była refleksja pokonferencyjna mojego autorstwa<sup>79</sup>. Istotne jest w niej zwrócenie archiwistom większej niż dotąd uwagi na konieczność przyswojenia przez nich wiedzy pedagogicznej. Przejęcie z pedagogiki czterech form edukacji: formalnej, nieformalnej, incydentalnej i nawet akcydentalnej, stanowi zapowiedź dalszej możliwej drogi rozwoju myślenia o funkcji edukacyjnej archiwów. W każdej z tych form mogą przecież uczestniczyć archiwa.

Kolejną moją pracą z omawianego zakresu problemowego jest studium aspektu ideologicznego wystawiennictwa archiwalnego w Polsce Ludowej<sup>80</sup>. Praca ta dotyczy uwikłania archiwów w realizację polityki historycznej państwa. Z punktu widzenia edukacji rozpatruję wystawy archiwalne jako formę edukacyjną w aspekcie treści przekazywanych za ich sprawą społeczeństwu. Społeczeństwo widziane jest jako odbiorca działań edukacyjnych archiwów. Studium rozpoczyna się analizą wystawiennictwa archiwalnego w II Rzeczypospolitej, a kończy sumarycznym wglądem w wystawiennictwo III Rzeczypospolitej. Czytelnik może wyciągnąć wniosek, że w każdym ustroju politycznym w mniejszym lub większym stopniu archiwa prowadząc działalność edukacyjną (popularyzatorską), dają się wciągnąć w proces zmieniania stanu wiedzy i postaw społeczeństwa w kierunku pożądanym przez władze państwowe czy też wyznawaną przez elity ideologię.

Rok 2007 być może kiedyś zostanie uznany za przełomowy w rozwoju teorii i metodyki działalności edukacyjnej archiwów w Polsce. Nie dość bowiem, że odbyła się wtedy ważna dysputa na IV Toruńskich Spotkaniach Dydaktycznych, to jeszcze omawiana problematyka silnie zaistniała na V Powszechnym Zjeździe Archiwistów Polskich w Olsztynie. Już na sesji plenarnej otwierającej zjazd Waldemar Chorążyczewski wskazał, że przyszły archiwista będzie między innymi edukatorem funkcjonującym w społeczeństwie informacyjnym<sup>81</sup>. Problematyce edukacyjnej poświęcono także jeden z paneli zjazdowych. Wypowiedzi wprowadzające przygotowali ze strony archiwistów moderator panelu Adam Cieślak<sup>82</sup>, a ze strony dydaktyków Stanisław Roszak, organizator

77 A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów. Pojęcie i zakres*, [w:] *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, seria: Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 4, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 15–20.

78 Tamże, s. 18.

79 A. Rosa, *Archiwa w edukacji historycznej. Refleksja na marginesie konferencji*, „Archiwista Polski” 2007, nr 4 (48), s. 70–78.

80 A. Rosa, *Wystawy archiwalne w służbie polityki historycznej państwa. Funkcja propagandowa wystaw archiwalnych w Polsce Ludowej*, „Archiwista Polski” 2008, nr 4 (52), s. 43–69.

81 W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości – edukator i autopromotor*, s. 45–53.

82 A. Cieślak, *Edukacyjne funkcje archiwów – trudna misja w trudnej rzeczywistości*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 105–108.

omawianego już cyklu Toruńskich Spotkań Dydaktycznych<sup>83</sup>. W programie znalazło się także wystąpienie Marka Szczepaniaka i Grażyny Tyrchan, o których była już mowa wyżej<sup>84</sup>.

Ponadto problematyka funkcji edukacyjnej archiwów była kontynuowana w 2007 roku także na I Toruńskich Konfrontacjach Archiwalnych – konferencji obradującej pod hasłem: „Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach”<sup>85</sup>. W ramach panelu „Nowe idee w archiwistyce” wygłoszono na niej kilka referatów dotyczących działalności edukacyjnej w archiwach. Znalazły się tam głosy zarówno teoretyków, jak i praktyków.

Beata Herdzin oprócz prezentacji podejmowanych przez Archiwum Państwowe w Toruniu działań w zakresie popularyzacji zasobu i edukacji, wspomniała także o działaniach niepodjęmowanych przez to archiwum z różnych przyczyn, przede wszystkim braku odpowiedniego działu lub pracownika zajmującego się tymi sprawami, a także braku przygotowania pedagogicznego pracowników archiwum, rozeznania w oczekiwaniach edukacyjnych odbiorców. Referat ten to głos archiwisty-praktyka, który dostrzega zmiany, jakie następują w archiwach w zakresie realizacji zadań publicznych, dostrzega potrzeby użytkowników, a także ograniczenia archiwum w trakcie ich realizacji<sup>86</sup>.

Kolejny głos archiwisty-praktyka dotyczył działalności popularyzatorskiej, posiadającej jednak wydźwięk edukacyjny, Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim. Tomasz Matuszak wyraził zadowolenie z podejmowanej w środowisku archiwalnym dyskusji w zakresie funkcji popularyzatorskich i edukacyjnych w archiwach<sup>87</sup>.

Praktyk, lecz o mocnym zacięciu teoretycznym, Dariusz Magier w referacie *Regionalna rola archiwum państwowego w epoce postindustrialnej* zwrócił uwagę na nowe wyzwania archiwów w epoce postindustrialnej, które w wyniku zastanego systemu prawnego zazwyczaj są kumulowane w funkcji udostępniania. Archiwa, takie jak prezentowane przez autora Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim, chcąc sprostać potrzebom społeczeństwa, przekształcają się w placówki kulturalno-naukowe oraz regionalne centra prowadzące działalność informacyjną w zakresie źródeł historycznych<sup>88</sup>.

Znalazł się tam również referat mojego autorstwa, w którym postrzegając funkcję edukacyjną z antropologicznego punktu widzenia jako realizację humanizacji stosunku archiwum do społeczeństwa, podjęłam próbę opisanie jej genezy, zakresu, podziału, celów oraz form<sup>89</sup>.

Ponadto cały panel konferencyjny poświęcony był problemom edukacji archiwalnej. Wygłoszono na nim 12 referatów koncentrujących się na problematyce kształcenia uniwersyteckiego archiwistów w kontekście wdrażania procesu bolońskiego.

83 S. Roszak, *Nauczyciel historii w archiwum – archiwista w szkole. Czy istnieją pola współpracy?*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 441–448.

84 M. Szczepaniak, G. Tyrchan, *Możliwości działalności edukacyjnej*.

85 *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2007, ss. 407.

86 B. Herdzin, *Działalność edukacyjno-popularyzatorska Archiwum Państwowego w Toruniu*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 225–234.

87 T. Matuszak, *Działalność Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim na polu popularyzacji zasobu archiwalnego*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 235–240.

88 D. Magier, *Regionalna rola archiwum państwowego w epoce postindustrialnej*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 213–224.

89 A. Rosa, *O pożytkach z refleksji antropologicznej w archiwistyce*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 203–212.

Rola archiwów w procesie edukacji została dostrzeżona także przez autorów najnowszych podręczników dydaktyki historii<sup>90</sup>. Ponadto na podkreślenie zasługuje także fakt, że na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w roku 2008 obroniona została rozprawa doktorska poświęcona działalności edukacyjnej archiwów amerykańskich<sup>91</sup>.

Jak wypada podsumować pierwsze dziesięciolecie XXI wieku w Polsce, jeśli chodzi o stan badań nad problematyką funkcji i działalności edukacyjnej archiwów? Niekwestionowanym zyskiem jest już samo podjęcie refleksji teoretycznej nad funkcją edukacyjną, pierwsze próby uporządkowania terminów i pojęć, a także celów działań edukacyjnych. Osiągnięciem jest wreszcie coraz powszechniejsza zgoda na to, że funkcja edukacyjna archiwów jest odrębnym polem badań, a działalność edukacyjna coraz wyraźniej wydzielającym się polem działalności archiwalnej, wymagającej swoistych kompetencji.

### 3. Podstawa źródłowa

Studium funkcji edukacyjnej archiwów ma charakter pracy teoretycznej. W takim przypadku traci sens podział na źródła i opracowania, do którego są przyzwyczajeni historycy. Każda wypowiedź, każde opracowanie jakiegokolwiek zagadnienia z zakresu funkcji edukacyjnej staje się dla mnie źródłem informacji o przejawach myśli archiwalnej. Teoria archiwalna rozwija się w dużej mierze na drodze ciągłej reinterpretacji istniejących już tekstów, czyli porządkowania i sumowania stanu badań. Tym samym ogromnego znaczenia, wręcz pierwszoplanowego, nabiera lektura literatury obcej i polskiej dotyczącej działalności edukacyjnej archiwów, a także problemów pobocznych, stykowych, analogicznych, jak udostępnianie zasobu archiwalnego, działalność promocyjna, informacyjna, wydawnicza, popularyzatorska archiwów, działalność edukacyjna muzeów, dydaktyka historii, pedagogika i andragogika.

Istnieją jednak teksty specyficzne, stanowiące źródła także w rozumieniu historyka. Są to sprawozdania z imprez i przedsięwzięć o charakterze edukacyjnym, a także sprawozdania z działalności archiwów (roczne i wieloletnie, pojedynczych archiwów i całych ich sieci). Niejednokrotnie są one publikowane. Wiele z nich można jednak znaleźć wyłącznie w aktach własnych samych archiwów. W registraturach archiwów (lub zespołach archiwalnych wytwarzanych przez archiwa i udostępnianych przez nie w ich pracowniach naukowych na ogólnych zasadach) można także znaleźć dokumentację przedsięwzięć edukacyjnych i dokumentację fotograficzną wystaw, zbiory wycinków prasowych dotyczących działalności archiwów, korespondencję między instytucjami i archiwistami, przebogatą w opinie i informacje, które nigdy nie pojawiły się w literaturze przedmiotu. W zakres podjętej kwerendy archiwalnej weszły archiwa różnych wielkości, tak by badana próbka mogła być reprezentatywna.

Spośród instytucji podległych Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych przebadano archiwa w: Białymstoku, Bydgoszczy, Gdańsku, Krakowie, Łodzi, Olsztynie, Piotrkowie Trybunalskim,

90 Zob. E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008; *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, red. J. Maternicki, Warszawa 2004; A. Zielecki, *Wprowadzenie do dydaktyki historii*, Kraków 2007.

91 M. Peterlejtner, *Działalność edukacyjna i popularyzatorska instytucji archiwalnych i kulturalnych w Stanach Zjednoczonych*, praca doktorska napisana w Zakładzie Archiwistyki pod kierunkiem prof. dra hab. Stanisława Sierpowskiego, Poznań 2008.

Poznaniu, Przemysłu, a także Archiwum Główne Akt Dawnych. Instytut Pamięci Narodowej, jedyna placówka archiwalna posiadająca służbę edukacyjną, została zbadana poprzez publikowane teksty. Kwerenda ta dotyczy badań w świecie realnym. Tutaj moje możliwości były jednak dość ograniczone. Takich ograniczeń nie miała natomiast kwerenda w rzeczywistości wirtualnej. Internet pozwolił mi wejrzeć w działalność właściwie wszystkich obecnych tam polskich archiwów różnych typów i wielkości, państwowych i niepaństwowych, a także archiwów zagranicznych.

Ponadto przeprowadziłam także kwerendę sondażową, która objęła Wielką Brytanię, natomiast uczestnicząc w Europejskiej Konferencji Archiwów w Genewie w 2010 roku, miałam możliwość spotkania i rozmowy z archiwistami z wielu krajów.

## 4. Metodologia

Do badania funkcji edukacyjnej archiwów użyto elementów metody analizy systemowej. Jest to metoda złożona z grupy metod zwanych przez niektórych metodologów nauk supermetodami albo podejściami badawczymi. W archiwistyce przyswoił ją Bohdan Ryszewski<sup>92</sup>, czerpiąc inspirację z nauk informacyjnych.

Analiza systemowa polega na tym, że postrzega się przedmiot badań jako system, a więc zbiór elementów powiązanych ze sobą relacjami. W przypadku działalności (funkcji) edukacyjnej na badany system składają się następujące elementy: archiwa (archiwiści) jako podmiot działań edukacyjnych; otoczenie archiwów – ich współpracownicy, konkurenci i klienci – społeczeństwo złożone z osób dorastających i osób dorosłych jako odbiorców działań edukacyjnych, różnych grup i jednostek, także system oświatowy jako współpracownik archiwów w zakresie działań edukacyjnych, ale też ich odbiorca; zbiór materiałów wykorzystywanych w działalności edukacyjnej archiwów (archiwalne środki edukacyjne, a także materiały nieedukacyjne, takie jak na przykład pomoce archiwalne i materiały archiwalne, które zwykle w systemie informacji archiwalnej stanowią osobne zbiory źródeł informacyjnych).

Relacjami w analizowanym systemie są różne działania stosowane w toku realizacji funkcji edukacyjnej archiwów, przyjmujące określoną formę i wykonywane przy użyciu określonych metod. Należy też pamiętać, że system ma to do siebie, że każdy z jego elementów można postrzegać jako podsystem czy też układ złożony z elementów powiązanych relacjami i poddający się analogicznej analizie co system nadrzędny. W przypadku rozpatrywanego problemu ma to również swoje zastosowanie. Archiwum jest systemem różnorodnie zorganizowanym, w którym różnie mogą być rozłożone zadania edukacyjne. Mogą istnieć odrębne służby edukacyjne, przy czym dyskusyjny jest właściwy stopień ich współpracy z tą częścią środowiska zawodowego, które pozostaje poza służbami edukacyjnymi, a także stopień i charakter ewentualnego zaangażowania tej części w działania edukacyjne. Problemem jest też przygotowanie pedagogiczne archiwistów podejmujących działania edukacyjne i archiwistów w ogóle.

Opis systemu edukacji archiwalnej stanowił pierwszy etap analizy systemowej. Potrzebne do niej dane były gromadzone przy użyciu takich metod prostych (technik badawczych), jak analiza tekstów (dokumentów oficjalnych, materiałów archiwalnych, literatury przedmiotu), obserwacja rzeczywistości archiwalnej (wizyty w archiwach, udział w konferencjach i imprezach archiwalnych w Polsce i za granicą), metoda porównawcza, samodzielnie skonstruowany kwestionariusz ankiety.

92 B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985.

Cechy metody eksperymentalnej miało natomiast uczestnictwo w przygotowaniu wystawy archiwalnej<sup>93</sup>, a także w przeprowadzeniu cyklu lekcji archiwalnych w szkole podstawowej<sup>94</sup>.

Drugi etap analizy systemowej poświęcony został ocenie stanu systemu, a więc polegał na stwierdzeniu jego niedociągnięć i braków z punktu widzenia założonego modelu optymalnego. Model ten wyznaczyły takie rzeczywistości, jak: założenia pedagogiki jako dyscypliny wiedzy, praktyka archiwów w krajach wiodących pod względem edukacji archiwalnej, praktyka i teoria innych służb edukacyjnych, zwłaszcza muzealnych, dorobek teoretyczny samej archiwistyki.

Etap trzeci polegał na wskazaniu zmian, jakie mogą zostać wprowadzone do dziedziny archiwalnej w celu osiągnięcia założonego modelu optymalnego. Jak widać, analiza systemowa nie gubi z pola widzenia fazy wdrożenia. W ten sposób teoria archiwalna, do której należy moja praca, ma szansę oddziaływać na praktykę archiwów, choć tego oddziaływania nie gwarantuje.

## 5. Konstrukcja pracy

Pracę podzieliłam na sześć rozdziałów. Układ ten do pewnego stopnia wynika z przyjętej metodologii, do pewnego zaś z różnorodności obszarów problemowych, w których posiłkowałam się dorobkiem tych dyscyplin wiedzy, z których archiwistyka czerpie dziś rozwiązania.

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający i pozostaje na gruncie teorii archiwalnej. Definiuję w nim funkcję edukacyjną archiwów, a także staram się umieścić ją pośród innych funkcji archiwów. Szczególne znaczenie ma rozgraniczenie funkcji edukacyjnej od funkcji informacyjnej i promocyjnej. Tę część rozważań kończę wyznaczeniem zakresu funkcji edukacyjnej archiwów, włączając do niej dwa obszary działań: w odniesieniu do systemu oświaty i do całego społeczeństwa.

Rozdziały drugi i trzeci stanowią opis uwarunkowań archiwalnych i pedagogicznych, w ramach których archiwa prowadzą działalność edukacyjną.

W rozdziale drugim analizuję przemiany, jakie zachodziły w archiwistyce na przestrzeni minionych wieków, a które mają znaczenie dla rozwoju i obecnego kształtu funkcji edukacyjnej archiwów. Za kluczowe zjawisko uznaję ukształtowanie się zasady publiczności archiwów pod koniec XVIII wieku, a następnie postępującą liberalizację dostępu do archiwaliów. Dostrzegam tutaj takie zjawiska, jak: rozwój pozaadministracyjnych celów naukowych udostępniania, poszerzanie się kręgu osób godnych dopuszczenia do archiwaliów, uznanie za równoprawnych użytkowników przedstawicieli innych dyscyplin wiedzy, a także świata pozanaukowego. Otwieranie się archiwów na różne kręgi społeczeństwa zwanego dzisiaj informacyjnym wymusza na archiwach konieczność przygotowywania członków tego społeczeństwa do korzystania z archiwaliów. W takim rozwoju społecznych funkcji archiwów widzę genezę obecnego i przyszłego znaczenia działalności edukacyjnej prowadzonej przez archiwistów.

W rozdziale trzecim staram się pokazać, że funkcja edukacyjna archiwów nie rozwinęłaby się w taki sposób, jak to obserwujemy, gdyby nie przemiany, jakie zaszły w pedagogice. Przyjęcie edukacji całościowej za nowy paradygmat edukacji skutkuje widzeniem odbiorców działalności edukacyjnej archiwów nie tylko w systemie oświatowym, ale w równej mierze we wszystkich grupach

93 Udział w przygotowaniu wystawy polegający na poszukiwaniu i wyborze obiektów; W. Chorążyczewski, B. Herdżin, *Ikonografia dokumentów toruńskich. Funkcje i konteksty. Katalog wystawy w Archiwum Państwowym w Toruniu w dniach 6–8 grudnia 2007 roku*, fot. M. Kamińska, Toruń 2007.

94 Cykl lekcji archiwalnych przeprowadzonych na zasadzie wolontariatu w czerwcu 2008 roku w klasach 4–6 w Szkole Podstawowej w Gniewkówcu (k. Inowrocławia).



społecznych i wiekowych. Każę to także dostrzec w wielu działaniach prowadzonych przez archiwa ich wymiar edukacyjny, dotychczas niezauważany.

Rozdział czwarty zawiera opis otoczenia, dostarczycieli i odbiorców działalności edukacyjnej archiwów. Opis ten dotyczy realiów polskich, gdyż nie było możliwości, aby zebrać wystarczająco dużo informacji dla analogicznych analiz otoczenia archiwów w choćby kilku wiodących pod tym względem krajach. Ze względu na krajowe specyfiki, umiejscowienie archiwów w różnych strukturach administracyjnych, inne systemy prawne, tradycje, niemożliwe też jest zbudowanie jednego uniwersalnego modelu. Zdecydowałam się więc na analizę jedynie otoczenia archiwów polskich, chcąc pokazać, że archiwa nie są zawieszane w próżni, lecz wpływają na nie liczne czynniki. W tym nieco ogólniejszym sensie sytuacja archiwów polskich nie jest wyjątkowa i przeprowadzona analiza daje pogląd na umiejscowienie archiwum we współczesnej kulturze, nie tylko polskiej.

Opis otoczenia, dostarczycieli i odbiorców działalności edukacyjnej archiwów z punktu widzenia metody analizy systemowej stanowi charakterystykę elementów systemu poddawanego badaniu. Jest to opis statyczny, w którym posłużyłam się aparatem pojęciowym i modelem wypracowanym w komunikacji społecznej. Kolejno zajmuję się dalszym i bliższym otoczeniem archiwum (czyli innymi archiwami, muzeami, bibliotekami, organizacjami społecznymi, samorządami, wyższymi szkołami i władzami oświatowymi), odbiorcami działalności edukacyjnej (tu wyróżniam: środowisko naukowe, oświatowe, amatorów historii, osoby poszukujące dowodów prawnych, pracowników różnych instytucji, a także wszystkich posiadaczy dokumentacji), dostarczycielami archiwalnych usług edukacyjnych. Dużo miejsca poświęcam organizacji służb edukacyjnych w takich krajach, jak Francja, Niemcy, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone, a to w tym celu, by wypracować optymalny model tej organizacji, model, który można zastosować także w krajach mniej zaawansowanych na polu archiwalnej działalności edukacyjnej, w tym i w Polsce. Osobna uwaga należała się moim zdaniem przygotowaniu archiwistów do prowadzenia działalności edukacyjnej. Dotychczasowy profil kształcenia archiwistów nie pozwala im bowiem wykorzystywać należycie całego potencjału edukacyjnego tkwiącego w archiwaliach. Dlatego też na zakończenie rozdziału proponuję konkretne, choć na pewno dyskusyjne modyfikacje programów kształcenia archiwistów. Tym samym w rozdziale czwartym zawarłam (szukając optymalnej formy organizacyjnej dla działalności edukacyjnej archiwów, a zwłaszcza postulując zmianę w systemie kształcenia archiwistów) elementy ostatniego etapu analizy systemowej – propozycji modyfikacji systemu.

W rozdziale piątym, poświęconym formom działalności edukacyjnej, opisuję system tej działalności dynamicznie, z punktu widzenia analizy systemowej jest to charakterystyka relacji zachodzących pomiędzy elementami systemu: dostarczycielami i odbiorcami usług edukacyjnych. Świadczenie tych usług odbywa się poprzez różnorakie archiwalne formy edukacyjne, przy użyciu odpowiednich, ze względu na odbiorców i założone cele, metod kształcenia i środków dydaktycznych. Wskazuję na potencjał ukryty w poszczególnych archiwalnych formach edukacyjnych, potencjał nierzadko słabo wykorzystany. Tym samym postuluję pewne modyfikacje systemu archiwalnej działalności edukacyjnej.

W rozdziale tym gdy podaję przykłady podejmowanej przez archiwa działalności edukacyjnej, których opisy czerpię z akt własnych archiwów, głównie ze sprawozdań z ich działalności, można odnieść wrażenie, że w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku niektóre formy edukacyjne były szerzej rozwijane i stosowane niż w latach późniejszych. Nie jest to prawda. Rozbieżność ta wynika ze specyfiki tych źródeł, które z czasem stają się bardziej statystyczne, syntetyczne, odhumanizowane. Natomiast sprawozdania powojenne bogate są w szczegóły, opisy działań nie tylko archiwów, ale także poszczególnych archiwistów.

Rozdział szósty jest naturalnym przedłużeniem piątego i początkowo miał stanowić jego część. Dotyczy on form działalności edukacyjnej archiwów w Internecie. Trzeba bowiem pamiętać, że niemal wszystkie formy występujące w świecie realnym mają swoje odpowiedniki wirtualne. Specyficzne internetowe formy to jedynie *e-learning* i fora branżowe. Niemniej jednak Internet stwarza tak innowacyjne możliwości oddziaływania archiwów na społeczeństwo, że zdecydowałam się na opisanie problematyki edukacji archiwalnej w Internecie w osobnym rozdziale.

\* \* \*

Pierwsza wersja tej książki powstała jako rozprawa doktorska przygotowana na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu pod kierunkiem dra hab. Waldemara Chorążyczewskiego, prof. UMK, i obroniona w roku 2010. Pragnę w tym miejscu szczególnie podziękować mojemu promotorowi za zaangażowanie, nieocenioną pomoc i ogromną cierpliwość, a także recenzentom tej książki, drowi hab. Krzysztofowi Strykowskiemu, prof. UAM, i drowi hab. Stanisławowi Roszakowi, prof. UMK, za cenne wskazówki i wnikliwe uwagi krytyczne.

# Rozdział I

## Pojęcie i zakres funkcji edukacyjnej archiwów

### 1. Definicja funkcji edukacyjnej archiwów

Zdefiniowanie funkcji edukacyjnej archiwów jest zasadniczym celem tego rozdziału. Najpierw należało jednak znaleźć odpowiedzi na szereg pytań dotyczących poruszanego zagadnienia. Jednym z nich jest poprawne umiejscowienie funkcji edukacyjnej, wyznaczenie dla niej miejsca wśród innych funkcji archiwów. Innym zaś znalezienie odniesienia, zależności między działalnością edukacyjną a informacyjną oraz opisanie powiązań funkcji edukacyjnej z działalnością promocyjną archiwów, na tym polu zachodzi bowiem wiele zależności i punktów stykowych, mogących powodować niejasności i komplikacje, jeśli chodzi o cel i zakres obu funkcji. Kolejną kwestią jest określenie zakresu funkcji edukacyjnej archiwów, a także celów, jakie jej przyświecają.

Niewiele do teorii funkcji edukacyjnej archiwów wnosi polska literatura archiwalna. W najnowszych publikacjach używa się co prawda określenia funkcja bądź funkcje edukacyjne realizowane przez archiwa, jednak zazwyczaj rozumie się je jako działalność edukacyjną archiwów skierowaną do szkół<sup>1</sup>. Warty podkreślenia jest fakt, iż wiele prac dotyczących tego zagadnienia powstaje w Podyplomowym Studium Archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika<sup>2</sup>. Jednak zarówno w tych, jak i w innych tekstach brak jednoznacznego zrozumienia zakresu tego terminu, nie podejmuje się również prób jego zdefiniowania. Często, a może nawet najczęściej, kojarzony jest z edukacją

1 Zob. M. Szczepaniak, G. Tyrchan, *Możliwości działalności edukacyjnej archiwów państwowych w środowisku szkolnym w oparciu o dotychczasowe doświadczenia Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 449–457; A. Pasko, *Zadania Archiwum Państwowego w Białymstoku w zakresie edukacji realizowane we współpracy ze szkołami*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 2: *Region w edukacji historycznej. Nauka – doradztwo – praktyka*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wiczorek, Toruń 2005, s. 169–173; M. Figeac-Monthus, *Shużby edukacyjne i nauczanie historii – przypadek francuski*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 26–33; B. Herdżin, *Działalność edukacyjno-popularyzatorska archiwów na przykładzie Archiwum Państwowego w Toruniu*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 45–51; D. Konieczka-Sliwińska, *Współpraca szkoły wyższej z placówkami muzealnymi i archiwalnymi w kształceniu studentów historii specjalności nauczycielskiej*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 137–144.

2 G. Tyrchan, *Popularyzatorska rola archiwum w dobie reformy oświaty. Opracowanie i realizacja ścieżki międzyprzedmiotowej „Kościół św. Ducha w Gnieźnie” jako przykład działalności popularyzatorskiej Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie*, praca dyplomowa napisana w Podyplomowym Studium Archiwistyki pod kierunkiem dra W. Chorążyczewskiego, Toruń 2002 (maszynopis); M. Kret, *Współpraca szkół z archiwami w Warszawie*, praca dyplomowa napisana w Podyplomowym Studium Archiwistyki pod kierunkiem dra W. Chorążyczewskiego, Toruń 2006 (maszynopis), s. 4–19; M. Kietlińska, *Funkcja informacyjna Archiwum Państwowego w Białymstoku*, praca dyplomowa napisana w Podyplomowym Studium Archiwistyki pod kierunkiem dra W. Chorążyczewskiego, Toruń 2006 (maszynopis); M. Mieleśzko, *Funkcja edukacyjna Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Oddział w Szczecinie*, praca dyplomowa napisana w Podyplomowym Studium Archiwistyki pod kierunkiem dra W. Chorążyczewskiego, Toruń 2007 (maszynopis).

historyczną uczniów, związaną z edukacją regionalną, a realizowaną poprzez wycieczki do archiwum, czy to celem obejrzenia wystawy, czy też celem wysłuchania prelekcji lub odczytu. A przecież zakres funkcji edukacyjnej to nie tylko „prowadzenie wykładów oraz zajęć lekcyjnych dla młodzieży szkolnej jako realizacja programu oświaty”<sup>3</sup>.

Niemniej jednak funkcja edukacyjna archiwów jako termin określający pewne zjawisko jest coraz szerzej i coraz częściej stosowany i dyskutowany w polskim środowisku archiwalnym<sup>3</sup>, a także nauczycielskim<sup>4</sup>. W 2007 roku odbyła się ważna dysputa na temat działalności edukacyjnej archiwów na IV Toruńskich Spotkaniach Dydaktycznych, obradujących pod hasłem „Muzea i archiwa w edukacji historycznej”<sup>5</sup>. Swoje stanowisko wyrazili tam archiwiści, dydaktycy historii, ale także goście zaproszeni z Europy Zachodniej. Problematyka silnie zaistniała również na odbywającym się w tym samym roku V Powszechnym Zjeździe Archiwistów Polskich. Już w sesji plenarnej otwierającej zjazd Waldemar Chorążyczewski wskazał, że przyszły archiwista będzie to między innymi edukator<sup>6</sup> funkcjonujący w społeczeństwie informacyjnym<sup>7</sup>. Problematyce edukacyjnej poświęcono także panel zjazdowy „Problemy edukacyjnych i popularyzatorskich funkcji archiwów” (6 września 2007 roku). Wypowiedzi wprowadzające przygotowali ze strony archiwistów moderator panelu Adam Cieślak<sup>8</sup>, ze strony dydaktyków Stanisław Roszak<sup>9</sup>, organizator omawianego już cyklu Toruńskich Spotkań Dydaktycznych. W programie panelu znalazło się także wystąpienie pracowników Archiwum Państwowego w Poznaniu, Oddział w Gnieźnie, Marka Szczepaniaka i Grażyny Tyrchan<sup>10</sup>, w którym poruszyli temat działalności edukacyjnej prowadzonej przez archiwa państwowe oraz rolę, jaką mogą odegrać archiwa w dobie reformy oświaty. Problematyce edukacyjnej, choć nieco szerzej rozumianej, poświęcony był też panel „Problemy edukacji archiwistów” (6–7 września 2007 roku), którego moderatorem był Waldemar Chorążyczewski.

- 3 M. Szczepaniak, G. Tyrchan, dz. cyt., s. 449–457; W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości – edukator i autopromotor w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 45–53; A. Cieślak, *Edukacyjne funkcje archiwów – trudna misja w trudnej rzeczywistości*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 105–108; S. Roszak, *Nauczyciel historii w archiwum – archiwista w szkole. Czy istnieją pola współpracy?*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 441–448; B. Herdзин, dz. cyt., s. 45–51.
- 4 Zob. szereg już wcześniej przytaczanych artykułów poruszających problem działalności edukacyjnej archiwów w tomie pokonferencyjnym – *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, ss. 220; także M. Figeac-Monthus, *Historia i dziedzictwo lokalne we Francji. Wykorzystanie dokumentów archiwalnych na poziomie gimnazjalnym*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 2: Region w edukacji historycznej. Nauka – doradztwo – praktyka*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wiczorek, Toruń 2005, s. 25–33; A. Pasko, dz. cyt., s. 169–173.
- 5 Pokłosiem konferencji jest już wcześniej przytaczany tom pokonferencyjny *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*.
- 6 Waldemar Chorążyczewski edukatorem określa tutaj osobę podejmującą działania edukacyjne w ramach realizacji funkcji edukacyjnej archiwów.
- 7 W. Chorążyczewski, dz. cyt.
- 8 A. Cieślak, dz. cyt.
- 9 Wygłosił referat pt. „Możliwości edukacyjne placówek archiwalnych. Nauczyciel w archiwum, archiwista w szkole – z doświadczeń dydaktycznych”; zob. S. Roszak, dz. cyt.
- 10 M. Szczepaniak, G. Tyrchan, dz. cyt.

Uczestnicy panelu wygłaszali referaty prezentujące system edukacji archiwalnej w Polsce i na świecie (kształcenie uniwersyteckie, podyplomowe, doktoranckie). W celu zintegrowania środowiska nauczycieli archiwistyki w Polsce zdecydowali się powołać Sekcję Edukacji Archiwalnej Stowarzyszenia Archiwistów Polskich<sup>11</sup>, której celem będzie „monitorowanie nauczania archiwistyki w Polsce i określanie kierunków jej rozwoju, wspólne tworzenie programów nauczania, wsparcie dydaktyczne, organizowanie konferencji tematycznych, certyfikacja nauczania”<sup>12</sup>.

Edukacja archiwalna rozumiana jest zazwyczaj jako kształcenie przyszłych archiwistów, a także doksztalcanie zawodowe archiwistów, nie jest to zatem to, co archiwa mają do zaoferowania szkołom czy społeczeństwu w zakresie jego kształcenia, ale to, co wyższe szkoły i inne ośrodki kształcące w tym kierunku mają do zaoferowania archiwom. Mimo to edukacja archiwalna może być częścią składową funkcji edukacyjnej archiwów, mieścić się w jej zakresie. Zarówno edukowanie uczniów, społeczeństwa, jak i archiwistów jest rozpowszechnianiem wiedzy o archiwach, co prawda w różnych celach, ale zawsze jest to realizacja funkcji edukacyjnej archiwów. Archiwa mogą włączyć się, i bardzo często włączają się w proces edukowania archiwistów, prowadzą wobec nich edukację archiwalną.

Na podkreślenie zasługuje także fakt, że rola archiwów w procesie edukacji szkolnej zostaje dostrzeżona przez autorów najnowszych podręczników dydaktyki historii<sup>13</sup>. Ponadto na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w roku 2008 została obroniona rozprawa doktorska poświęcona działalności edukacyjnej archiwów amerykańskich<sup>14</sup>.

Niekwestionowanym zyskiem jest podjęcie w środowisku archiwalnym refleksji nad funkcją edukacyjną, jak i pierwsze próby uporządkowania celów działań edukacyjnych, a także mniej lub bardziej precyzyjne stosowanie terminu *funkcja edukacyjna archiwów*. Niemałym osiągnięciem jest także coraz powszechniejsza zgoda na to, że funkcja edukacyjna archiwów jest odrębnym polem badań, a działalność edukacyjna coraz wyraźniej wydzielającym się polem działalności archiwalnej, wymagającej swoistych kompetencji.

Jak natomiast w przytoczonych powyżej tekstach wygląda kwestia definiowania działalności edukacyjnej archiwów? Choć poszczególni autorzy funkcję edukacyjną archiwów widzą szerzej lub wężej, zdaje się, że ich poglądy są dość zbieżne.

W rozumieniu organizatorów Toruńskich Spotkań Dydaktycznych i redaktorów tomu pokonferencyjnego działalność edukacyjna archiwów postrzegana jest jako świadome

11 Strona internetowa Sekcji: <http://www.sap.waw.pl/node/135>.

12 W. Chorążyczewski, *Wprowadzenie do panelu poświęconego problemom edukacji archiwalnej*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 318.

13 Zob. E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008; *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, red. J. Maternicki, Warszawa 2004; A. Zielecki, *Wprowadzenie do dydaktyki historii*, Kraków 2007.

14 M. Peterlejtner, *Działalność edukacyjna i popularyzatorska instytucji archiwalnych i kulturalnych w Stanach Zjednoczonych*, praca doktorska napisana w Zakładzie Archiwistyki pod kierunkiem prof. dr hab. Stanisława Sierpowskiego, Poznań 2008.

i aktywne uczestnictwo archiwów w *nauczaniu dla świata*<sup>15</sup>, pojmowanym jako nowoczesne spojrzenie na edukację szkolną wychodzącą coraz częściej poza mury szkolne. Jest to swoiste otwarcie tych instytucji na świat, rozumiane szeroko jako edukacja kulturalna budująca podstawy świadomości społecznej oraz kształtująca kompetencje kulturowe swojego odbiorcy<sup>16</sup>.

Waldemar Chorążyczewski, jak już wcześniej podkreśliłam, dostrzegł potrzebę zaistnienia na rynku archiwalnym specjalności edukatora archiwalnego jako osoby odpowiedzialnej za prowadzenie w archiwum działalności edukacyjnej. Samą działalność edukacyjną określa jako ten zakres prac archiwalnych, który obejmowany był dotychczas terminem *działalności popularyzatorskiej*, a jeszcze wcześniej *pracą kulturalno-oświatową*, działania te obejmują zatem całe społeczeństwo. Celem działalności edukacyjnej jest kształtowanie wiedzy i otwartych postaw społecznych, ciekawych świata i jego przeszłości, a także budowanie świadomości i kultury społecznej<sup>17</sup>.

Moderator panelu „Problemy edukacyjnych i popularyzatorskich funkcji archiwów” na V Powszechnym Zjeździe Archiwistów, Adam Cieślak, działalność edukacyjną archiwów traktuje jako jedno z głównych, równoległych do podstawowych funkcji gromadzenia, opracowywania i udostępniania zasobu, pól działalności archiwów. Poprzez funkcję edukacyjną archiwów rozumie włączenie tych placówek w proces wychowawczy społeczeństwa, utrwalanie w świadomości społecznej potrzeby pamięci o własnej historii. W jego opinii działalność edukacyjna niestety jest bardzo zaniedbywana na rzecz funkcji urzędowych archiwum. Zbyt mało miejsca poświęca się zwłaszcza rozwojowi form edukacyjnych. Brak jest ze strony Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych inicjatywy w tej kwestii<sup>18</sup>. Dlatego też uczestnicy prowadzonego przez Adama Cieślaka panelu wystosowali do Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych stosowny list, w którym proszą o zwrócenie szczególnej uwagi na działalność edukacyjną podległych mu archiwów, zwłaszcza stosowane przez archiwa formy edukacyjne i podjęcie szerokiej współpracy z innymi instytucjami kultury na polu edukacji historycznej<sup>19</sup>.

Stanisław Roszak, reprezentujący w wyżej wspomnianym panelu dydaktyków, funkcję edukacyjną archiwów postrzega przede wszystkim jako współpracę archiwów ze szkołami i nauczycielami. Podkreśla jednak fakt, iż archiwa w Polsce, podążając śladem

15 Według nowych tendencji w pedagogice dawny model „edukacji o świecie” zostaje zastąpiony przez „nauczanie dla świata”. Jednokierunkowa transmisja wiedzy ustępuje miejsca metodom aktywnym, samodzielnemu poszukiwaniu rozwiązań, realizacji projektów edukacyjnych, często poza murami szkoły, za: S. Roszak, *Wstęp*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 7.

16 Tamże, s. 7–8.

17 W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości*, s. 49.

18 A. Cieślak, dz. cyt., s. 105–108.

19 List otwarty uczestników panelu „Problemy edukacyjnych i popularyzatorskich funkcji archiwów” V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich w Olsztynie do Sławomira Radonia, Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, Olsztyn, 7 września 2007 r., opublikowany w tomie pokonferencyjnym *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 108. Od tego czasu w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych powstał pion edukacyjny, zajmujący się sprawami postulowanymi w liście.

archiwów francuskich czy brytyjskich, mogą aktywnie włączyć się w edukację całego społeczeństwa, pomagać w odkrywaniu bogactwa dziedzictwa kulturowego. Archiwum bowiem z jednej strony to instytucja gromadząca i chroniąca dorobek dziedzictwa kulturowego, z drugiej zaś miejsce udostępniania tekstów kultury<sup>20</sup>. W ramach tradycyjnej filozofii edukacji zasadniczym celem edukacji jest przekazywanie i podtrzymywanie dziedzictwa kulturowego. Właśnie archiwum może stać się jednym z centralnych punktów przekazu kulturowego i, jak to podkreśla autor, nie w postaci ilustracji tego przekazu, ale objaśniania istoty utrwalania i ochrony dziedzictwa, podobnie zresztą jak czynią to już muzea i biblioteki. Natomiast w ramach ponowoczesnego podejścia do edukacji, akcentującego zaangażowanie, kreatywność i dociekliwość, archiwum może stwarzać okazje do bezpośredniego kontaktu ze źródłem oraz realizacji projektów edukacyjnych<sup>21</sup>.

Podobne stanowisko zajmują Marek Szczepaniak i Grażyna Tyrchan, którzy przedstawili możliwości współpracy archiwum państwowego z placówkami oświatowymi. Zakres działalności edukacyjnej archiwum w ich tekście ogranicza się głównie do współpracy ze szkołami. Wynikać to jednak może ze specyfiki wygłoszonego referatu, poruszającego szczegółowo wątek współdziałania archiwum na polu edukacji z nauczycielami i uczniami. Głównym celem działalności edukacyjnej archiwów jest pomoc w nauczaniu, a także przygotowanie uczniów do samodzielnej pracy z tekstem źródłowym, zaznajomienie ich z dziedzictwem kulturowym i zabytkami piśmiennictwa<sup>22</sup>.

Także autorzy podręcznika dydaktyki historii (Ewa Chorąży, Danuta Konieczka-Śliwińska, Stanisław Roszak), w którym archiwum poświęcono osobny podrozdział, postrzegają je jako placówki wspomagające pozalekcyjne i pozaszkolne formy edukacji historycznej. Przy czym działalność edukacyjną archiwów państwowych, ich współpracę ze szkołami rozumieją jako udostępnianie w postaci materiałów dydaktycznych nauczycielom i uczniom zgromadzonych archiwaliów, a także organizowanie okolicznościowych wystaw, przygotowywanie lekcji archiwalnych w archiwum lub w szkole, wydawanie publikacji o tematyce archiwalnej<sup>23</sup>.

Archiwa jako ważne instytucje pozaszkolnej edukacji historycznej zostały dostrzeżone w podręcznikach dydaktycznych już nieco wcześniej przez Alojzego Zieleckiego<sup>24</sup>. Autor uważa te placówki za istotny element pozaszkolnej edukacji historycznej młodzieży szkolnej oraz „dorosłego społeczeństwa”, a także element warsztatu pracy nauczyciela historii, który można wykorzystać zarówno dla celów dydaktycznych, jak i kształcenia historycznego uczniów. „Dla nauczyciela historii instytucja ta jest cennym uzupełnieniem jego warsztatu pracy dydaktycznej i wychowawczej oraz badawczej. Archiwum

20 S. Roszak, *Nauczyciel historii w archiwum*, s. 441–448.

21 Tamże, s. 444.

22 M. Szczepaniak, G. Tyrchan, dz. cyt., s. 455–456.

23 „Lekcja” w archiwum, [w:] E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008, s. 262.

24 Zob. A. Zielecki, *Archiwa*, [w:] *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, red. J. Maternicki, Warszawa 2004, s. 13–14; tenże, *Wprowadzenie do dydaktyki historii*, s. 274–276 (tu podrozdział: *Edukacja historyczna prowadzona przez instytucje pozaszkolne*).

stwarza możliwości modernizowania procesu kształcenia historycznego uczniów i naukowego rozwoju nauczyciela historii”<sup>25</sup>.

Nieco szerzej działalność edukacyjną archiwów postrzega Marcin Peterlejtner, autor pracy doktorskiej na temat działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej instytucji archiwalnych w Stanach Zjednoczonych. Działalność edukacyjna archiwów została zdefiniowana dość szeroko jako zorganizowane działania zmierzające do podwyższenia poziomu wiedzy i świadomości wybranej grupy ludzi, z zakresu wybranej dziedziny, za pośrednictwem wybranych form edukacyjnych<sup>26</sup>. Uściślając, działalność edukacyjna archiwów to według autora przekazywanie wiedzy poprzez wychodzenie naprzeciw różnego rodzaju odbiorcom, zaangażowanie i zainspirowanie ich do trwającego całe życie odkrywania i podejmowania prób zrozumienia sztuki, historii, nauki i kultury, także rozwijanie świadomości obywatelskiej (poczynając od dzieci i młodzieży w wieku szkolnym). Ponadto edukacyjnym zadaniem archiwów jest informowanie społeczeństwa, jakie dokumenty są przechowywane w danej placówce, oraz nauczenie obywateli, jak wykorzystywać podstawowe źródła historyczne. Działania edukacyjne archiwów amerykańskich mają także na celu podnoszenie świadomości zasad życia w społeczeństwie demokratycznym, kształcenie w zakresie historii oraz postaw obywatelskich, uświadomienie obywatelom narodowego dziedzictwa, praw i obowiązków obywatelskich, jak i historycznych doświadczeń narodu, a także wsparcie dla nauczycieli oraz uczniów. Ponadto cały prowadzony przez placówki archiwalne proces edukacyjny powinien być skoordynowany z ich obecnością w Internecie. Polega to między innymi na dostarczaniu nauczycielom gotowych planów lekcji, opracowywaniu działań dla rodzin i uczniów, w których przedstawione są propozycje spędzenia wolnego czasu pozwalające jednocześnie poszerzać wiedzę<sup>27</sup>.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że również Instytut Pamięci Narodowej jako placówka przechowująca materiały archiwalne prowadzi działalność w zakresie funkcji edukacyjnej archiwów. Cel działalności edukacyjnej IPN ze względu na specyfikę tej instytucji ograniczony jest jednak do wspierania kształcenia historycznego Polaków oraz upowszechniania w różnych formach wiedzy o najnowszej historii Polski. Niemniej jednak współpraca ta obejmuje zarówno szkoły, środowisko nauczycielskie, jak i samorządy lokalne – są to propozycje skierowane do mieszkańców małych ojczyzn<sup>28</sup>.

Nieco inaczej wyglądała sytuacja w zakresie teorii funkcji edukacyjnej archiwów w archiwistyce światowej. W niektórych państwach zachodnich funkcja ta jest jednym z zadań realizowanych przez archiwa<sup>29</sup>. W tym celu powoływane są archiwalne służby edukacyjne<sup>30</sup>, razem z muzeami i bibliotekami buduje się specjalne strategie

25 A. Zielecki, *Wprowadzenie do dydaktyki historii*, s. 275.

26 M. Peterlejtner, *Działalność edukacyjna*, s. 90.

27 Tamże, s. 86–90.

28 Wydział Edukacji Historycznej IPN: <http://www.ipn.gov.pl/> (dostęp: 29 października 2009 r.).

29 Archiwalne służby edukacyjne w wybranych krajach zostały omówione w rozdziale trzecim pt. „Otoczenie, dostarczyciele i odbiorcy działalności edukacyjnej archiwów”.

30 Zob. np. wskazówki dotyczące archiwalnej służby edukacyjnej: D. Bond, A. Vaid, *Archive Education Services*, Society of Archivists, London 1998. Seria: Best Practice Guideline, t. 5.



edukacyjne<sup>31</sup> i pisze programy edukacyjne<sup>32</sup>, ponadto przeprowadza się także badania wśród użytkowników na temat ich oczekiwań co do działań edukacyjnych archiwów<sup>33</sup>. Sama funkcja edukacyjna archiwów rozumiana jest bardzo szeroko jako służba specyficznych placówek kultury posiadających oryginalne dokumenty przeszłości w zakresie budowania społeczeństwa opartego na wiedzy, pomagających mu w przekształcaniu swojego rozumienia świata, rozwijaniu umiejętności i wiedzy, a także prowokujących do pozyskiwania nowych doświadczeń.

W Wielkiej Brytanii działalność edukacyjna archiwów obejmuje przede wszystkim nieformalną edukację, to znaczy niesystematyczny proces nabywania wiedzy, odbywający się poza zinstytucjonalizowanym systemem szkolnictwa. Proces ten określany jest jako przejście od dydaktyzmu do demokratyzacji wiedzy<sup>34</sup>. Dodatkowo to, co wcześniej było uznawane za dostęp do zasobu, obecnie rozumiane jest jako szeroki zakres nauczania publicznego prowadzonego przez archiwa. Owo nauczanie publiczne polega na aktywnym zaangażowaniu się archiwów w edukację społeczeństwa i wiąże się ze zdobywaniem nowych doświadczeń, umiejętności, zgłębianiem wartości, poszerzaniem zrozumienia i zdolności do refleksji przez osoby edukowane<sup>35</sup>. Archiwa brytyjskie tworząc służby edukacyjne wspólnie z muzeami i bibliotekami, pracują na rzecz poprawy życia ludzi. Angażują się w budowanie wiedzy, wspieranie nauki, inspirowanie kreatywności i pobudzanie tożsamości<sup>36</sup>.

Również we Francji działa służba edukacyjna archiwów, została ona powołana przez naczelnego dyrektora Archiwów Francji już ponad pół wieku temu<sup>37</sup>. Głównym jej zadaniem jest zapewnienie społeczeństwu, a przede wszystkim uczniom kontaktu z historią poprzez źródła historyczne, uwrażliwianie ich na te źródła, a także kształtowanie krytycznego myślenia i pobudzanie ciekawości historycznej. Sama służba edukacyjna archiwów we Francji ma nieco inny zakres niż w Wielkiej Brytanii, skierowana jest także przede wszystkim do uczniów różnych poziomów kształcenia i nauczycieli. Obecnie jest jednak częścią zakrojonej na szerszą skalę, kierowanej do szerszych kręgów społeczeństwa akcji kulturalnej prowadzonej przez archiwa<sup>38</sup>.

31 Zob. np.: E. Crump, *Requirements and guidance on culture for local authorities entering the second half of the BSF programme*, July 2009, <http://www.docstoc.com/docs/12609164/Requirements-and-guidance-on-culture-for-local-authorities> (dostęp: 28 października 2009 r.).

32 Zob. np.: *Report to tyne and wear archives joint committee – A Review of Archives & Education in the North East* (15.06.2004), <http://online.gateshead.gov.uk> (dostęp: 28 października 2009 r.); *UK Moving Image Archives Education Code of Practice* (26.03.2007), <http://www.macearchive.org/SiteData/Default/Media/Pdf/EducationCodeOfPractice.pdf> (dostęp: 28 października 2009 r.).

33 Zob. np.: *MLA London Strategic Commissioning Programme, Participation Research: London teachers' engagement with museums and archives* (02.09.2006), [www.mlalondon.org.uk](http://www.mlalondon.org.uk) (dostęp: 28 października 2009 r.); zob. także numer 184–185 „La Gazette des archives” z 1999 roku pt. *Les archives au service du public: quelles offres pour quelles attentes?*, który w całości został poświęcony badaniom oczekiwań klientów archiwów.

34 *UK Moving Image Archives Education Code of Practice*, s. 2.

35 Tamże, s. 1.

36 *MLA London Strategic Commissioning Programme Participation Research*.

37 M. Figeac-Monthus, *Służby edukacyjne i nauczanie historii*, s. 26.

38 Tamże; por. P. Delsalle, *Les activités culturelles des archives municipales*, „La Gazette des archives” 1986, nr 133, s. 143–156; R. Alberch, J. Boadas, *La Función cultural de los Archivos*, „La Gazette des archives” 1992, nr 158–159, s. 349; zob. też cały numer 160–161 „La Gazette des archives” z 1993 roku pt. *Archives municipales et animation culturelle* poświęcony akcji kulturalnej archiwów francuskich.

W Niemczech archiwa stanowią stały element systemu edukacji. Są aktywne w dziedzinie edukacji historycznej, współpracują ze szkołami, stwarzają miejsca pozaszkolnego kształcenia dla uczniów, osób dorosłych oraz kształcenia zawodowego nauczycieli w zakresie współpracy z archiwami. Ponadto przekazują wiedzę historyczną, która postrzegana jest jako podstawa zrozumienia wszystkich sfer życia, oraz dysponują oryginalnymi dokumentami, zapewniając autentyczny dostęp do źródeł historycznych<sup>39</sup>.

W opracowanym przeze mnie na dalszych stronach tej pracy modelu uwzględniającym przedstawiony wyżej dorobek polski i obcy funkcja edukacyjna archiwów to zespół zadań stojących przed placówkami archiwalnymi, mających na celu podniesienie poziomu wiadomości, umiejętności i postaw społeczeństwa za pośrednictwem określonych działań edukacyjnych. Funkcja ta, realizowana poprzez działalność edukacyjną, obejmuje zarówno zadania skierowane do młodzieży uczącej się w ramach systemu oświaty, jak i zadania skierowane do całego społeczeństwa, wspomagające jego kształcenie całościowe. Funkcję edukacyjną archiwów rozumiem zatem bardzo szeroko jako wszechstronne, mające podłoże edukacyjne oddziaływanie archiwów na społeczeństwo.

Zasadniczym celem działalności edukacyjnej jest przede wszystkim budowanie kultury archiwalnej i kultury historycznej, a także świadomości historycznej w społeczeństwie. Archiwa mają kształtować wiedzę i postawy społeczne, a nade wszystko propagować wiadomości o sobie i swoich zasobach oraz wiedzę regionalną. Mają przekonać ludzi, iż refleksja nad przeszłością powinna być istotnym elementem życia umysłowego współczesnego społeczeństwa. Odniesienie tej refleksji do regionu może przyczynić się również do propagowania nowoczesnych trendów w humanistyce, takich jak mikrohistoria, historia doświadczeń czy historia mentalności, kształtować – w pełnym znaczeniu tego słowa – postawy otwarte, ciekawe świata i jego przeszłości<sup>40</sup>.

Spółeczeństwo powinno być odpowiednio wyedukowane w zakresie docierania i wykorzystywania informacji, stale podnosić i aktualizować swój stan wiedzy<sup>41</sup>. Archiwa istnieją przecież dla całego społeczeństwa, nie zaś tylko dla jego uczonej części, a tym samym są mu potrzebne jako organizatorzy dostępu do przeszłości, tak aby każdy mógł w nich szukać odpowiedzi na swe pytania<sup>42</sup>.

39 *Position Paper of the Federal Conference of Municipal Archives* (17.09.2002), s. 3, <http://www.bundeskonferenz-kommunalarchive.de/> (dostęp: 28 października 2009 r.); por. E. Schetelich, *Archiv und Schule*, „Archivmitteilungen” 1965, R. 15, z. 3, s. 106–110; R. Hübner, V. Wahl, *Zusammenarbeit zwischen Archiv und Schule*, „Archivmitteilungen” 1972, R. 22, z. 5, s. 176–182.

40 W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości*, s. 51–52.

41 Tamże, s. 49.

42 Tamże, z powołaniem na A. Menne-Haritz, *Dostęp do archiwów, czyli przeformułowanie archiwalnego paradygmatu*, „Archeion” 2002, t. 104, s. 70.

## 2. Funkcja edukacyjna wśród funkcji archiwów

Poprawne umiejscowienie funkcji edukacyjnej pośród innych funkcji archiwów jest jednym z zasadniczych zadań pracy. Archiwistyka jak dotychczas nie poradziła sobie dostatecznie z problemem typologii funkcji archiwów. Nie uporządkowała ich zgodnie z kryteriami wyróżniania typów, co skutkuje mieszaniem się typów z różnych typologii. Aby należycie umiejscowić funkcję edukacyjną archiwów, należy najpierw, przynajmniej na potrzeby tej pracy, rozeznaczyć się i uporać z różnorodnymi typologiami.

Najbardziej rozpowszechniona i najbardziej zwarta typologia funkcji pełnionych przez archiwa wyróżnia wśród nich: gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie i udostępnianie zasobu archiwalnego<sup>43</sup>. Oczywiście nie brakuje także ujęć wydzielających w gromadzeniu kształtowanie i rozmieszczanie, w przechowywaniu – konserwację, dzielących opracowywanie na porządkowanie i opis, wreszcie obok udostępniania wymieniających działalność popularyzatorską, informacyjną, wydawniczą i naukową archiwów. Z drugiej jednak strony posiadamy typologię wyróżniającą dwa zakresy funkcjonalne archiwów: funkcje administracyjne i naukowe<sup>44</sup>. Już Eugenio Casanova odróżniał funkcje administracyjną, polityczną i ekonomiczną od porządkowania czy opracowywania<sup>45</sup>, co stanowi jakby zaczątek zaproponowanego tutaj myślenia o typologii funkcji archiwów.

Pierwsza z opisanych wyżej typologii bierze za punkt wyjścia kryterium zakresu czynności archiwistów. I tak zgodnie z nią wpływają oni na tok powstawania dokumentacji, różnicują jej wartość i dbają, by to, co ma wartość trwałą, historyczną (materiały archiwalne), trafiło pod ich opiekę. Ten zakres zadań nazywany jest funkcją kształtowania zasobu archiwalnego. Następnie archiwiści starają się racjonalnie rozdzielić archiwalia pomiędzy archiwami – racjonalnie, a więc tak, aby każdy użytkownik na podstawie obowiązujących i powszechnie znanych zasad mógł znaleźć miejsce przechowywania konkretnych materiałów. Mamy wówczas do czynienia z funkcją rozmieszczania zasobu archiwalnego. Niektórzy kształtowanie i rozmieszczanie łączą w jedną funkcję gromadzenia zasobu archiwalnego<sup>46</sup>. Zgromadzony zasób należy właściwie przechowywać, zapobiegać jego zniszczeniu i uszkodzeniu, a w razie konieczności poddawać konserwacji. Tym samym archiwa pełnią funkcję przechowywania zasobu archiwalnego, dzieląc się na przechowywanie właściwe (ochronę archiwaliów) i konserwację. Aby ktoś mógł korzystać z materiałów archiwalnych, należy je najpierw odpowiednio przygotować, a więc nadać odpowiedni układ fizyczny bądź informacyjny (funkcja porządkowania zasobu archiwalnego), a także wyposażyć w coś, co w literaturze przedmiotu nazywa się charakterystyką wyszukiwawczą, archiwiści natomiast częściej archiwalnym opisem

43 A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich i ich współczesna organizacja*, [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 523.

44 *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 19.

45 E. Casanova, *Archivistica*, Sienna 1928, s. 24.

46 H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 9.

informacyjnym lub krócej – opisem archiwalnym (funkcja opisywania zasobu archiwalnego). Porządkowanie i opis składają się na funkcję opracowywania zasobu archiwalnego, efektem której w formie tradycyjnej są inwentarze, katalogi, przewodniki i skorowidze, w formie elektronicznej zaś – bazy danych. Tym samym materiały archiwalne są gotowe do udostępnienia, czyli każdego rozpowszechnienia informacji o archiwaliach i ich zawartości (funkcja udostępniania zasobu archiwalnego)<sup>47</sup>.

Gdzie natomiast w tej typologii jest miejsce na funkcję edukacyjną archiwów? Jeśli gdziekolwiek szukać dla niej miejsca, to chyba tylko w ramach udostępniania zasobu archiwalnego, bo przecież edukując społeczeństwo, archiwa wykorzystują właśnie informację o archiwaliach i ich zawartości.

Analizując polską literaturę archiwalną, można zauważyć, że sama funkcja udostępniania rozumiana jest bądź bardzo szeroko, bądź też zawęża się ją do minimum.

Bohdan Ryszewski udostępnianie postrzega szeroko, jako użyteczność zasobu do badań naukowych bądź do celów gospodarczych, administracyjnych i prawnych oraz jako popularyzację wiedzy. Ponadto rozróżnia bierne i czynne udostępnianie<sup>48</sup>. W zakresie udostępniania biernego przed archiwami stawia zadania określone jako *praca publiczna archiwów*. Czynne udostępnianie rozumie natomiast jako opracowywanie specjalnych informatorów i opracowań na temat materiałów archiwalnych oraz ich rozpowszechnianie. Są to działania, które mają wpływ na system informacji archiwalnej. Ponadto działania informacyjne archiwów podejmowane są również, w celu popularyzacji ich zasobów i działalności, za pomocą takich form, jak: prelekcje, wystawy, publikacje informacyjne, pokazy archiwaliów, przygotowywanie materiałów dla prasy<sup>49</sup>. Bohdan Ryszewski poprzez udostępnianie rozumie zatem także popularyzację, i to w szerokim znaczeniu tego słowa, obejmującym zarówno popularyzację wiedzy, popularyzację zasobu archiwum, jak i popularyzację jego działalności.

Udostępnianie łączone jest z popularyzacją nie tylko przez przywołanego wyżej autora. Już bowiem w 1960 roku Henryk Altman jako formy działalności archiwów prowincjonalnych w zakresie funkcji udostępniania podawał wystawy, odczyty, pogadanki na tematy historii lokalnej, audycje radiowe i telewizyjne<sup>50</sup>. Także Stanisława Pańków jako formy udostępniania wyróżniła: wystawy archiwalne, lekcje pokazowe, wykłady czy francuskie *kwadrans historyczne*<sup>51</sup>. Mieczysław Bandurka przytaczał z kolei takie formy popularyzacji, jak: wystąpienia, pogadanki i wystawy oraz tzw. spotkania z dokumentem<sup>52</sup>.

47 Opieram się tu na propozycji typologii funkcji opracowanej przez Waldemara Chorążyczewskiego, por. W. Chorążyczewski, *Archiwistyka dla początkujących* (w druku).

48 B. Ryszewski, *Metodyka archiwalna ogólna*, [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, dz. cyt., s. 88–89.

49 Tamże.

50 H. Altman, *Archiwa w służbie badań historycznych*, „Archeion” 1960, t. 32, s. 3–10.

51 S. Pańków, *Archiwa*, Warszawa 1975, s. 103–113.

52 M. Bandurka, *Zagadnienie organizacji i pracy archiwów powiatowych*, „Archeion” 1968, t. 48, s. 25–35.

Tadeusz Walichnowski natomiast podzielił wyraźnie funkcję udostępniania na udostępnianie archiwaliów i udostępnianie informacji archiwalnej, wyłączając całkowicie z zakresu funkcji udostępniania pracę naukowo-badawczą w archiwach<sup>53</sup>.

Przykładów z literatury fachowej można podać jeszcze wiele; zazwyczaj każda pozycja wprowadza coś nowego, włączając bądź wyłączając z zakresu udostępniania pewne wątki. Obecne przepisy archiwalne podają, że udostępnianie ma miejsce tylko wtedy, gdy człowiek na miejscu w pracowni naukowej archiwum korzysta z zasobu archiwalnego lub otrzymuje od pracownika archiwum „informację zawartą w materiałach archiwalnych w postaci pisemnej odpowiedzi na wniosek lub zapytanie bądź w postaci reprodukcji dokumentów”<sup>54</sup>. Jest to najwęższe pojęcie, odróżniające udostępnianie *sensu stricto* od „innych form przekazywania informacji zawartej w dokumentach przechowywanych przez archiwa, a w szczególności od wydawania zaświadczeń, uwierzytelnionych odpisów, wypisów i reprodukcji dokumentów, a także od działalności popularyzatorskiej”<sup>55</sup>.

Jednak czy funkcja edukacyjna archiwów jest mutacją funkcji udostępniania? Nie do końca, skoro bowiem kryterium przedstawionej powyżej typologii jest zakres czynności archiwistów, to funkcja edukacyjna nie bardzo mieści się w niej. Jej wydzielenie bierze przecież za punkt wyjścia cel działalności archiwów, w tym wypadku zmianę stanu wiedzy i postaw społeczeństwa.

W tym miejscu do głosu dochodzi druga możliwa, ale jak dotąd niedopracowana typologia funkcji archiwów, w której kryterium decydującym o wydzieleniu funkcji jest właśnie cel działalności prowadzonej przez archiwa<sup>56</sup>. W tej typologii wymieniano dotychczas w liczbie mnogiej funkcje administracyjne i naukowe, wskazując na dwoisty charakter archiwów. Andrzej Tomczak podaje, że po drugiej wojnie światowej archiwa miały „stanowić jednocześnie »arsenał dokumentacji« dla potrzeb administracji państwowej i obywateli oraz być »spichlerzem historii« karmiącym naukę historyczną”<sup>57</sup>.

Wypada tę typologię pogłębić<sup>58</sup>. Funkcja administracyjna (w liczbie pojedynczej) to zespół zadań spełnianych przez archiwa jako urzędy administracyjne, a więc dostarczanie dowodów prawnych potrzebnych innym urządóm i obywatelom w różnorodnych postępowaniach urzędowych. Funkcja naukowa będzie to natomiast zespół zadań pełnionych przez archiwa na rzecz nauki: informowanie środowisk naukowych o zawartości i wartości archiwaliów, publikowanie i w ogóle powielanie i rozpowszechnianie tekstów źródłowych, prowadzenie badań naukowych na podstawie własnego zasobu i rozpowszechnianie ich wyników w formie publikacji lub konferencji<sup>59</sup>. Archiwa zdając

53 T. Walichnowski, *Aktualne zadania archiwów państwowych w Polsce*, „Archeion” 1977, t. 65, s. 9–25.

54 Zarządzenie nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 18 maja 2000 r. w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych, art. 2, pkt 1.

55 Tamże, art. 1, pkt 1.

56 W. Chorążyczewski, *Archiwistyka dla początkujących*.

57 A. Tomczak, dz. cyt., s. 523.

58 Za: W. Chorążyczewski, *Archiwistyka dla początkujących*.

59 Zob. też: A. Tomczak, dz. cyt., s. 523.

sobie sprawę z tego, iż jednocześnie pełnią funkcję administracyjną i naukową<sup>60</sup>, odpowiednio organizują swoją pracę w zakresie każdej funkcji wydzielonej w typologii pierwszej. Jak podaje Bohdan Ryszewski: „W nauce archiwalnej, w jej wersji klasycznej, archiwum ma dwie funkcje: naukową i administracyjną [...] funkcji podporządkowana jest cała działalność merytoryczna archiwów – od kształtowania, poprzez rozmieszczenie, przechowywanie i opracowywanie, do udostępniania”<sup>61</sup>. Tym samym obie typologie w naturalny sposób krzyżują się. Pewne rodzaje dokumentacji gromadzi się w archiwach specjalnie dla pełnienia funkcji administracyjnej, pewne dla funkcji naukowej, inne z kolei dla obydwu jednocześnie. Zdarza się, że pewne partie zasobu rozmieszcza się (lub tylko proponuje się rozmieszczać) zależnie od tego, w ramach jakiej funkcji głównie się je wykorzystuje: jeśli mają służyć do badań naukowych, to w pobliżu ośrodków badawczych, jeśli dla potrzeb administracyjnych, wtedy w centrach administracyjnych. Taka sama prawidłowość widoczna jest w przypadku zróżnicowania metod opracowania w zależności od wykonywania funkcji administracyjnej lub naukowej, wreszcie w sposobie rozpowszechniania informacji o zasobie archiwalnym<sup>62</sup>.

Jeśli zatem funkcja edukacyjna ma być trzecim elementem charakteryzowanej obecnie typologii, to i ona może potencjalnie wpływać na kształtowanie, rozmieszczenie, opracowywanie, a na pewno na sposób rozpowszechniania informacji wykorzystywanej w działalności edukacyjnej.

Funkcja edukacyjna nie może być zresztą elementem ostatnim tej typologii. Dodać tu jeszcze należy szybko ostatnio rozwijającą się funkcję promocyjną archiwów, o której w kontekście rozgraniczenia jej od funkcji edukacyjnej będę pisała szerzej w dalszej części pracy.

Nie można natomiast w tę typologię włączyć funkcji popularyzatorskiej archiwów. Popularyzacja nie jest bowiem celem działalności archiwów, a jedynie środkiem prowadzącym do celu. Jeśli celem działalności popularyzatorskiej jest podnoszenie poziomu wiedzy społeczeństwa, jest ona środkiem wykorzystywanym przez archiwa w ramach funkcji edukacyjnej. Jeśli celem działalności popularyzatorskiej jest budowanie pozytywnego wizerunku archiwum, jest ona środkiem wykorzystywanym przez archiwa w ramach funkcji promocyjnej. Podobnie ma się rzecz z działalnością wydawniczą. Może to być narzędzie dla realizacji wielu funkcji: naukowej, administracyjnej, edukacyjnej, promocyjnej. I wreszcie działalność informacyjna polegająca na przekazywaniu informacji o archiwaliach i ich zawartości może służyć celom administracyjnym, naukowym,

60 Już przytoczona przez Irenę Mamczak-Gadkowską *Instrukcja dla krajowych archiwów aktów grodzkich ziemskich we Lwowie i Krakowie* z 1877 roku zakładała, że archiwa – oprócz gromadzenia, zabezpieczenia i udostępniania zasobu dla celów urzędowych – winny w przyszłości służyć także celom naukowym, zob. *Instrukcja dla krajowych archiwów aktów grodzkich ziemskich we Lwowie i Krakowie*, „Rocznik Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie” 1879, R. 1878, s. 15–31, za: I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2002, s. 28.

61 B. Ryszewski, *Teoretyczne podstawy działalności archiwów*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 21.

62 W. Chorążyczewski, *Archiwistyka dla początkujących*.

edukacyjnym bądź promocyjnym. Miejsce tych trzech zakresów działalności archiwów: popularyzatorskiej, wydawniczej, informacyjnej, jest zatem w pierwszej scharakteryzowanej tu typologii, biorącej za punkt wyjścia zakres czynności archiwistów. Można je uznać, by utrzymać klasyczny generalny czwórpodział funkcji archiwów, za część szeroko pojętej funkcji udostępniania zasobu archiwalnego (obok udostępniania właściwego, polegającego na osobistym, bezpośrednim kontakcie użytkownika z archiwaliami)<sup>63</sup>.

Poza tymi typologiami pozostaje już tylko działalność regionalna archiwów. Wydaje się, że jest to początek nowej typologii, według kryterium środowiska działania archiwum. Na funkcję (działalność) regionalną warto jednak zwrócić uwagę, gdyż działania edukacyjne archiwów niezmiernie często odbywają się w środowisku lokalnym.

### 3. Działalność edukacyjna a działalność informacyjna

Poruszając problematykę funkcji edukacyjnej archiwów, bardzo łatwo jest wejść na grunt działalności informacyjnej archiwum. Jak wyżej wspomniano, funkcja edukacyjna realizowana jest także poprzez działalność informacyjną archiwów.

Warto tutaj wspomnieć, że ciekawym zagadnieniem jest w ogóle istnienie, tak powszechnie funkcjonującego, pojęcia działalności informacyjnej archiwum. Chcąc bowiem precyzyjnie określić ten termin, należałoby sięgnąć do skryptu napisanego przez Macieja Gołembiewskiego o systemie informacji archiwalnej<sup>64</sup>. Tak rozumiana działalność informacyjna archiwum musiałaby objąć swoim zakresem wszystkie jego funkcje, bowiem samo w sobie jest ono instytucją informacyjną, a wszelkie jego działania mają charakter informacyjny, mający na celu rozpowszechnianie informacji o zasobie. Archiwum gromadzi, przechowuje, przetwarza i udostępnia informację – jest to jego działalność informacyjna *sensu largo*. Pokrywa się ona jednak z funkcjami archiwum i dlatego, jako synonim działalności archiwalnej w ogóle, jest niewygodna i mało przydatna w codziennym użyciu. Mało kto spośród osób operujących terminem działalności informacyjnej archiwum postrzega go też aż tak szeroko. Termin ten jest raczej używany w węższym znaczeniu, dla określenia działalności archiwum obejmującej rozpowszechnianie informacji o archiwum i o jego zasobie. Tym samym działalność informacyjna *sensu stricto* ma jedynie cel informacyjny – rozpowszechniania informacji o zasobie poprzez pomoce archiwalne, publikacje popularne i naukowe, konferencje czy informacje umieszczane w Internecie.

Działalność informacyjna realizowana jest w dużej mierze poprzez, wyróżnianą w statutach archiwów<sup>65</sup>, działalność naukowo-wydawniczą<sup>66</sup>. Stawia się przed nią ta-

63 Tamże.

64 M. Gołembiewski, *System informacji archiwalnej*, Warszawa–Łódź 1985.

65 Zob. punkt 5 statutu Archiwum Państwowego w Toruniu (5.10.2003), <http://www.bip.ap.gov.pl/dokument.php?iddok=487&idmp=629&r=o> (dostęp: 10 października 2008 r.).

66 Zgodnie z zaproponowaną wyżej typologią funkcji archiwów wyrażenie „działalność naukowo-wydawnicza” nie jest poprawne. Działalność naukowa jest bowiem typem wyróżnionym według celu działania, a działalność wydawnicza to tylko metoda, środek działania.

kie między innymi zadania, jak: publikowanie pomocy archiwalnych, przygotowanie wydawnictw źródłowych oraz publikacji naukowych z archiwistyki, a także promujących dorobek archiwum i archiwistów, organizowanie zebrań, konferencji naukowych, współpraca z instytucjami naukowymi i wydawniczymi, opracowanie ekspertyz i opinii naukowych<sup>67</sup>. Działalność informacyjna jako taka skierowana jest do całego społeczeństwa, natomiast naukowo-wydawnicza, zawierająca się w niej, można powiedzieć, że jedynie do tej jego części, którą stanowi świat naukowy.

Powstaje pytanie o wzajemną relację działalności informacyjnej z edukacyjną i granicę pomiędzy nimi. Edukacją jest wszelkie planowe działanie mające na celu uprzystępnianie, przekazywanie wiadomości czy umiejętności, przekazywanie wiedzy, między innymi poprzez działalność wydawniczą. Rozpowszechniając wiadomości o archiwum czy jego zasobie, pomagając w ich zrozumieniu, jednocześnie edukujemy. Takie szerokie spojrzenie na edukację niesie ze sobą niebezpieczeństwo utożsamiania jej z działalnością informacyjną, a także zbyt szerokiego patrzenia na tę funkcję. Główną różnicą między działaniami edukacyjnymi a informacyjnymi są rezultaty, jakie dają te działania. Działalność informacyjna to rozpowszechnianie informacji o archiwach i zasobie archiwalnym bez oczekiwania na zmiany stanu świadomości u osób informowanych. Skutkiem działań informacyjnych jest po prostu przekazanie społeczeństwu wiadomości. To właśnie sytuuje tę działalność w pierwszej z wymienionych typologii funkcji. Wchodzi ona w zakres działalności archiwów, jest jedną z czynności archiwistów. Działania edukacyjne z kolei są procesem, a za działaniami osoby edukującej stoją intencje, cele. Głównym dążeniem jest zmiana stanu świadomości edukowanego. Tym samym działania te umożliwiają zdobywanie wiedzy, czyli oprócz wiadomości, można zdobyć także umiejętności i pożądane zachowania. Proces ten trafnie opisała Aleksandra Czapelska. Według autorki naturę czego obecnie doświadczamy, można wyrazić w trzech słowach: informacja ponad wiedzą. „Wiedza jest ze swej natury długotrwałym procesem, narastającym w ludzkim umyśle, w wyniku porządkowania napływających danych, a informacja to krótkie stwierdzenie, które można łatwo uzyskać w zautomatyzowanym procesie jej pozyskiwania”<sup>68</sup>.

#### 4. Działalność edukacyjna a działalność promocyjna archiwów

Współczesna archiwistyka wyróżnia działalność edukacyjną, której celem jest kształtowanie wiedzy i postaw społecznych, a także działalność promocyjną, nastawioną na budowanie pozytywnego wizerunku archiwum<sup>69</sup>. Te dwie działalności są ze sobą silnie związane, w praktyce trudno jest czasem nawet je oddzielić<sup>70</sup>. Poprawnie prowadzona

67 Statut Archiwum Państwowego w Toruniu.

68 A. Czapelska, *Elektroniczne archiwa ikonograficzne w praktyce – doświadczenia i postulaty użytkowników*, „Archeion” 2004, t. 107, s. 325.

69 W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości*, s. 49.

70 M. Fumin, *The practice of archival promotion in China*, „Comma” 2003, nr 2–3, s. 153–156.



działalność edukacyjna ma bowiem jednocześnie wymiar promocyjny<sup>71</sup>. Edukując społeczeństwo, archiwiści promują samych siebie, dowodzą pożyteczności archiwów, umacniają dobrą atmosferę wokół nich. Pozytywny i silny wizerunek tych instytucji wpływa z kolei na zainteresowanie archiwum jako placówką edukacyjną. Istnieją jednak również znaczne różnice między tymi dwoma polami działalności archiwów odnoszące się do oczekiwań, wyników wobec zastosowanych form i działań.

Działalność promocyjna archiwów jest zagadnieniem stosunkowo nowym w polskiej archiwistyce, niemniej jednak, w ostatnim czasie coraz częściej dyskutowanym w środowisku archiwalnym<sup>72</sup>. Działalność ta polega w głównej mierze na budowaniu pozytywnego wizerunku archiwum poprzez zastosowanie technik public relations. „Archiwa chcąc funkcjonować we współczesnym społeczeństwie, muszą dbać o poprawną komunikację interpersonalną oraz o budowanie swego wizerunku w oparciu o szeroką gamę pozytywnych skojarzeń. Bez podjęcia określonych działań mogą zostać zepchnięte do roli urzędów przechowujących stare, nikomu do niczego niepotrzebne i pokryte grubą warstwą kurzu papiery”<sup>73</sup>.

Głównym celem działalności promocyjnej archiwów jest budowanie pozytywnego wizerunku tych instytucji w społeczeństwie. Na wizerunek taki muszą one jednak pracować latami, albowiem poprzez pozytywny wizerunek instytucji rozumie się trudne do nakreślenia wyobrażenie jednej lub kilku osób o tej instytucji, zależne od bardzo wielu czynników<sup>74</sup>. Dzisiejszy wizerunek archiwów jest mało wyrazisty i oparty na stereotypach. Wiąże się to przede wszystkim z niskim poziomem wiedzy w społeczeństwie na temat pracy archiwistów, zasobów i organizacji archiwów, a także samej archiwistyki jako przedmiotu badań czy kierunku studiów<sup>75</sup>.

Jednym z zasadniczych czynników, mających istotny wpływ na sposób postrzegania archiwum, jest rodzaj wykonywanych zadań, charakter, a także zakres kompetencji. „Archiwa dziś pełnią rolę urzędów wiary publicznej, miejsc przechowywania najcenniejszych świadectw przeszłości, organizacji o charakterze naukowym, co buduje obraz instytucji ograniczonego dostępu, zamkniętej i zarezerwowanej tylko dla określonych

71 W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości*, s. 52.

72 Na grunt polskiej archiwistyki zagadnienie public relations w archiwach, a także działalności promocyjnej archiwów przeniósł Marlena Jabłońska, zob. M. Jabłońska, *Communico ergo sum. Czy potrzebna nam poprawna komunikacja w archiwum?*, „Archiwista Polski” 2007, nr 2 (46), s. 93–104; też, *Komunikacja społeczna i public relations w archiwach. Zarys problematyki badawczej*, [w:] *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, t. 2, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń 2008, s. 63–80; też, H. Robótko, *Budowanie wizerunku archiwum*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 363–366; M. Jabłońska, *Komunikacja społeczna na studiach archiwistycznych jako krok ku poprawie wizerunku archiwów polskich*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 241–250; także W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości*, s. 45–53. Zob. też tom pokonferencyjny: *Public relations w archiwach. Zbiór studiów*, red. M. Jabłońska, Poznań 2010, ss. 176.

73 M. Jabłońska, *Komunikacja społeczna i public relations*, s. 64.

74 M. Jabłońska, H. Robótko, *Budowanie wizerunku archiwum*, s. 363.

75 M. Jabłońska, *Komunikacja społeczna na studiach archiwistycznych*, s. 249.

środowisk<sup>76</sup>. Pokróćce można powiedzieć, iż w działalności promocyjnej archiwum chodzi między innymi o to, by archiwa jawiły się w społeczeństwie jako instytucje otwarte, chętne do współpracy z każdym użytkownikiem, inicjujące i oferujące ciekawe przedsięwzięcia dostosowane do wymogów nowoczesnego społeczeństwa. Cel ten jest możliwy do osiągnięcia poprzez działalność edukacyjną archiwów, czyli zachęcanie użytkowników do współpracy, wychodzenie do nich z taką ofertą, która ich zainteresuje, a także budowanie świadomości archiwalnej w społeczeństwie. Jest to promocyjny wymiar działalności edukacyjnej.

Działalność promocyjna archiwum poprzez formy, metody i środki<sup>77</sup>, jakimi się posługuje, jest także bardzo zbliżona do działalności edukacyjnej archiwum (są to między innymi: wystawy, witryny internetowe, współpraca z mediami, wykłady, przemówienia itp.). Jak już wcześniej podkreślono, obie działalności różnią się jednak między sobą oczekiwaniami co do efektów, choć obie skierowane są do całego społeczeństwa. Działalność edukacyjna działa jakby w jedną stronę, wychodzi do ludzi i ma na celu ich wyedukowanie. Działalność promocyjna z kolei, poprzez wyjście do ludzi, oczekuje komunikatu zwrotnego, to jest pozytywnego odbioru społecznego archiwum<sup>78</sup>, czyli że: „społeczeństwo uwrażliwione historycznie staje się klientem i przyjacielem archiwum”<sup>79</sup>.

## 5. Zakres funkcji edukacyjnej archiwów

Określając zakres funkcji edukacyjnej archiwów, wypada nawiązać do dwóch ukształtowanych z biegiem lat w terminologii archiwistycznej pojęć, ściśle związanych z powyższym, a mianowicie działalności kulturalno-oświatowej i działalności popularyzatorskiej archiwum. Ich omówienie wydaje się niezbędne, jeśli chcemy mówić o zakresie funkcji edukacyjnej archiwów.

Od 1956 roku polskie władze państwowe propagowały prace tzw. kulturalno-oświatowe w terenie, których podporą miała stać się budowana sieć archiwów terenowych<sup>80</sup>. Według wytycznych Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 24 kwietnia 1958 roku w sprawie nowego profilu archiwów powiatowych archiwa te miały stać się w terenie ośrodkami badawczymi i kulturalnymi<sup>81</sup>. Ponadto znalazł się tam zapis, wynikający z postulatów płynących z Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz propozycji wypracowanych podczas dyskusji dyrektorów archiwów terenowych odbytej 25 kwietnia 1958 roku, o konieczności aktywnego uczestnictwa archiwów powiatowych w badaniach te-

76 M. Jabłońska, H. Robótka, *Budowanie wizerunku archiwum*, s. 365.

77 M. Jabłońska, *Komunikacja społeczna i public relations*, s. 68, 69–73.

78 W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości*, s. 49–53.

79 Tamże, s. 52.

80 A. Tomczak, *Archiwistyka i zawód archiwisty. Kilka refleksji*, [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Toruń, 2–4 września 1997*, t. 1, red. D. Nałęcz, Radom 1997, s. 24–25.

81 *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, Warszawa 2001, s. 258.

renowych<sup>82</sup>. Przed archiwami postawiono jako zadanie, poza normalnymi pracami archiwalnymi<sup>83</sup>, działalność mającą na celu zbliżenie historii do ludzi i ludzi do dokumentu<sup>84</sup>. W tym celu zaczęto współpracować z miejscowymi ośrodkami kultury, organizować wystawy, *spotkania z dokumentem*<sup>85</sup>, pogadanki w szkołach, prelekcje, pokazy, zapraszać do archiwum przedstawicieli kółek młodzieżowych i przedstawicieli placówek kulturalno-oświatowych. Równocześnie propagowano w archiwach rozpowszechnianie wiadomości o archiwum i jego zasobie, a także z zakresu historii regionalnej, rozumiane jako działalność popularyzatorska archiwum<sup>86</sup>. Formami tej działalności były również pogadanki i odczyty wygłaszane w ramach współpracy z instytucjami naukowymi, prelekcje dotyczące historii regionalnej, współpraca ze szkołami, uniwersytetami i innymi placówkami kulturalno-oświatowymi. Inne prace popularyzatorskie to między innymi krótkie artykuły i notatki o tematyce historyczno-regionalnej zamieszczane na łamach lokalnych czasopism oraz wystawy<sup>87</sup>.

Działalność kulturalno-oświatowa i popularyzatorska archiwum, zgodnie z powyższym, nie różni się od siebie ani stosowanymi formami, ani polem oddziaływania, ani założeniami, do których zalicza się rozpowszechnianie bądź szerzenie wśród społeczności lokalnej wiedzy o archiwum, jego zbiorach i historii regionalnej (lub lokalnej). Świadczy to o niewypracowaniu dotychczas jednoznacznej i spójnej terminologii, określającej te działania archiwów, które służą rozpowszechnianiu wiedzy o archiwum, jego zasobie, szerzeniu w społeczeństwie kultury archiwalnej i świadomości historycznej. Wyżej starałam się tę lukę wypełnić, pisząc o różnych typologiach funkcji archiwów. Charakteryzowana funkcja edukacyjna archiwów obejmuje swym zakresem to wszystko, co obejmowano dotychczas pojęciami działalności kulturalno-oświatowej i popularyzatorskiej.

Funkcja edukacyjna posiadająca tak szeroki zakres i różnych odbiorców jest wewnętrznie złożona. Inne działania podejmowane są w stosunku do osób ze środowiska oświatowego (szkolnego), a inne do osób pozostających poza tym środowiskiem. Analogiczne rozróżnienie nastąpiło już w archiwistyce francuskiej<sup>88</sup>. W ślad za nią w ramach działalności edukacyjnej archiwów najwłaściwszym zdaje się, aby wydzielić, ze względu na

82 A. Cieślak, dz. cyt., s. 106.

83 Na ten zapis zwrócił już uwagę w czasie swego wystąpienia na sesji plenarnej V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich w Olsztynie Waldemar Chorążyczewski: „Jest to bardzo symptomatyczne stwierdzenie, to o normalnych pracach, bo wynika z niego, że działalność edukacyjna była raczej nienormalna, i raczej nie lapsus, a świadectwo ówczesnego ważenia poszczególnych sfer działalności archiwalnej”, zob. W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości*, s. 49–50.

84 M. Karbowska, *Formy pracy kulturalno-oświatowej w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim*, „Archeion” 1962, t. 38, s. 314.

85 „Na spotkaniach tych kierownik archiwum mówi o aktach, o ludziach, którzy je wytworzyli, o pisarstwie historycznym, o regionie, o wybitnych ludziach regionu, o zabytkach kultury – wszystko w oparciu o dokument”. M. Karbowska, dz. cyt., s. 314.

86 C. Ohryzko-Włodarska, *Działalność popularyzatorska Archiwum Państwowego w Łodzi*, „Archeion” 1962, t. 38, s. 313.

87 Tamże.

88 Zob. M. Benxayer, *L'action éducative et culturelle des archives. Enquête sur les services éducatifs*, Direction des archives de France, 2004, s. 4, 7 (on-line), [w:] Archives de France. Action culturelle. Bibliographie, <http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/static/720> (dostęp: 3 stycznia 2010 r.).

krąg odbiorców, działalność oświatową – skierowaną do środowiska oświatowego (szkolnego), czyli zarówno do uczniów, jak i nauczycieli, oraz działalność kulturalną – która ma szerszy wymiar i nadrzędny wobec działalności oświatowej charakter, skierowaną do całego społeczeństwa, mającą na celu edukowanie całego społeczeństwa<sup>89</sup>.

Mówiąc o działalności kulturalnej w ramach funkcji edukacyjnej skierowanej do całego społeczeństwa, mam na myśli działania ukierunkowane zarówno w stronę ludzi w ogóle, jak i wszelkiego typu organizacji i grup społecznych, które mogą być zainteresowane materiałami zgromadzonymi w archiwach. W szczególności zaś chodzi mi tu o środowisko naukowe, które również można edukować, pokazywać mu, co jest w archiwach, zachęcać do współpracy, jak również wszelkiego typu organizacje społeczne. Zadaniem archiwów powinno być dotarcie do takich grup społecznych, zachęcenie ich do przyścia do archiwum, do prowadzenia działalności dokumentacyjnej i budowania swojej pamięci. Zagadnienie to zostanie rozwinięte w rozdziale czwartym przy okazji analizy otoczenia, dostarczcycieli i odbiorców działalności edukacyjnej archiwów.

89 Właściwe nazwanie tych dwóch rozgraniczanych zakresów działalności archiwów w ramach funkcji edukacyjnej, pierwszej skierowanej do środowiska oświatowego, a drugiej – do szerokiego kręgu archiwów, również przysporzyło mi na początku nieco trudności. Zaproponowałam więc, aby nazwać działalność skierowaną do całego społeczeństwa działalnością popularyzatorską. Jednak określenie to nie satysfakcjonowało mnie w pełni, gdyż wykorzystując istniejący już termin, powiększało tylko jego wieloznaczność. Por. A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów. Pojęcie i zakres*, [w:] *Toruńskie spotkania dydaktyczne*, t. 4, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 15–20; też, *Archiwa w edukacji historycznej. Refleksja na marginesie konferencji*, „Archiwista Polski” 2007, nr 4 (48), s. 70–78.

## Rozdział II

# Przemiany w archiwistyce a funkcja edukacyjna archiwów

### 1. Uwagi wstępne

Funkcja edukacyjna archiwów, jej zakres, wynika z przemian, jakie miały i mają miejsce w archiwistyce ostatnich lat. Są to przede wszystkim rozwój społeczeństwa informacyjnego, demokratyzacja archiwów, antropologizowanie archiwistyki i liberalizacja dostępu do archiwaliów. Konsekwencją tych przemian jest także zjawisko omówione w 2001 roku przez Angelikę Menne-Haritz, określone jako przeformułowanie archiwalnego paradygmatu, a wyjaśniane jako przesunięcie punktu ciężkości w pracy archiwów na udostępnianie, oddziałujące na wszystkie obszary pracy archiwalnej<sup>1</sup>. Otwarcie się na społeczeństwo oznacza bowiem postawienie na pierwszym miejscu w pracy archiwów udostępniania<sup>2</sup>. Udostępniania rozumianego bardzo szeroko jako usługa, którą archiwa oferują kształtującemu się globalnemu społeczeństwu wiedzy, gdzie pojmowana w nowoczesny sposób każda funkcja archiwalna podporządkowana jest celowi uczynienia zasobu dostępnym i zrozumiałym<sup>3</sup>.

Uczynienie powszechnego dostępu jednym z głównych celów pracy archiwalnej ma swą etiologię już w wiekach wcześniejszych. Początków takiego spojrzenia na funkcje archiwów można dopatrzeć się w upowszechnionej przede wszystkim dzięki rewolucji francuskiej zasadzie publiczności archiwów<sup>4</sup>. „Dnia 25 VI 1794 r. Konwent wydał szczególnie doniosły dekret dla archiwów: [...] ustanowiono zasadę publiczności archiwów, zapewniającą każdemu obywatelowi dostęp do archiwaliów”<sup>5</sup>. Był to przysługujący każdemu obywatelowi francuskiemu wolny i bezpłatny wgląd do archiwów.

Ponadto powstało wówczas Archives Nationales w Paryżu, „pierwsze archiwum o charakterze całkowicie odrębnej instytucji, o własnych, autonomicznych, a nie tylko służebnych funkcjach”<sup>6</sup>. Był to nowy typ archiwum, oderwany od bieżących registratur, gwarantujący swobodny dostęp wszystkim obywatelom<sup>7</sup>, gromadzący archiwalia proweniencji państwowej, kościelnej, a także prywatnej. Powołanemu Archiwum Narodowemu zostały podporządkowane również inne publiczne archiwa we Francji, zorganizowane

1 A. Menne-Haritz, *Dostęp do archiwów, czyli przeformułowanie archiwalnego paradygmatu*, „Archeion” 2002, t. 104, s. 70 (artykuł po raz pierwszy publikowany w: „Archival Science” 2001, t. 1, s. 57–82).

2 E. Ketelaar, „Cyfrowe życie” w archiwum dla ludzi, „Archeion” 2004, t. 107, s. 153.

3 A. Menne-Haritz, dz. cyt., s. 70.

4 Omówienie wagi rewolucji dla archiwistyki oraz publikacja tekstu dekretu w oryginalnej wersji zob. E.W. Starostin, T.I. Chorchordina, *Archiwy i rewolucja*, Moskwa 2007, ss. 178.

5 B. Ryszewski, *Archiwistyka. Przedmiot – zakres – podział (studia nad problemem)*, Warszawa–Poznań–Toruń 1972, s. 19.

6 B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, s. 25.

7 A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich i ich współczesna organizacja*, [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 252–253.

w departamentach i gminach<sup>8</sup>. Stworzono nieznane dotychczas pojęcie archiwum narodowego, otwierając tym samym archiwa na obywateli<sup>9</sup>.

Publiczność archiwów francuskich dotyczyła zarówno ich formy własności – właścicielem i dysponentem akt był naród francuski, jak i powszechnego dostępu do materiałów archiwalnych wszystkich obywateli francuskich. Po raz pierwszy w historii nowożytnej archiwistyki stworzono ogólnodostępne archiwum narodowe przechowujące akta różnych instytucji i organizacji.

Zasada publiczności archiwów (określana także jako powszechność dostępu) jest zmienna w czasie. Zawsze jest jednak wiązana z dostępem do akt. Można ją rozumieć trojako: w sensie publicznej własności, publicznego dostępu i publicznych działań archiwów. Publiczność w sensie formy własności dotyczy zwłaszcza przemian archiwów dokonujących się już w okresie do XVIII wieku i zakończonych stworzeniem archiwów narodowych (publicznych, historycznych); w sensie dostępu do archiwaliów – przemian w zakresie udostępniania zasobu i liberalizacji dostępu w XIX i XX wieku. Dziś natomiast publiczność archiwów można rozumieć jako ich pracę publiczną, czyli każdy przejaw współpracy archiwów z ich otoczeniem, gdzie oprócz tradycyjnego udostępniania, w jej zakres można włączyć także takie działania podejmowane przez archiwa, jak kulturalno-oświatowe (edukacyjne), informacyjne czy naukowo-wydawnicze. Ten etap ewolucji zasady miał jednak miejsce głównie po drugiej wojnie światowej. Ewolucję przemian zasady publiczności archiwów można ująć następująco: najpierw dojrzała myśl, że archiwa należą do wszystkich ludzi, potem ludzie ci zostali do archiwów wpuszczeni, by następnie archiwum wyszło naprzeciw potrzebom ludzi.

## 2. Kształtowanie się koncepcji publicznej własności archiwów do początku XIX wieku

Choć do końca XVIII wieku udostępnianie ograniczone było jedynie do dysponenta archiwum, znane są pewne wyjątki. Posłużę się tu przykładem archiwów sądów partykularnych dawnej Polski, w których obywatele Rzeczypospolitej szlacheckiej począwszy od drugiej połowy XV wieku<sup>10</sup>, mieli nieograniczony dostęp do dokumentacji tam przechowywanej. „Pojęcie publiczności ksiąg i poczucie obowiązku zostawiania ich przy macierzystej kancelarii wyrobiło się w drugiej połowie XV, a niekiedy dopiero w XVI w.”<sup>11</sup> W 1510 roku nakazano pozbierać z rąk rodzin piastujących kiedykolwiek urząd starościński księgi grodzkie i złożyć je w odpowiednich grodach<sup>12</sup>, było to jednak tylko powtórzenie konstytucji z 1496 roku. Jak podają Waldemar Chorążyczewski i Krzysztof Syta,

<sup>8</sup> S. Pańków, *Archiwa*, Warszawa 1975, s. 40–41.

<sup>9</sup> Tamże.

<sup>10</sup> W. Chorążyczewski, K. Syta, *Stosunek szlachty polskiej w XV–XVIII w. do ksiąg sądów partykularnych w świetle ustaw sejmowych i sejmikowych*, „Miscellanea Historio – Archivistica” 1999, t. 10, s. 12.

<sup>11</sup> A. Tomczak, *Rzut oka na dzieje archiwów polskich i na ich aktualne zadania*, [w:] A. Tomczak, *Studia Historio – Archivistica*, Toruń 2002, s. 275–276.

<sup>12</sup> Tamże, s. 276.

„największą zasługą prawa archiwalnego stanowionego na sejmach w wiekach XV i XVI jest wypracowanie zasady publiczności akt podstawowych dla funkcjonowania państwa i życia społecznego organów szczebla centralnego i partykularnego”<sup>13</sup>.

Początkowo księgi grodzkie, miejskie, a nawet przypuszcza się, że księgi kancelarii królewskiej traktowane były przez ówczesnych urzędników sprawujących nad nimi pieczę jako własność prywatna<sup>14</sup>. Przy czym praktyka ta miała miejsce w całej Europie, we Francji akta urzędowe władz najwyższych przechodziły z rąk do rąk drogą spadku<sup>15</sup>. Wynikało to między innymi z tego, iż archiwum dokumentowe odbiorcy narastało w jego rękach niezależnie od działających (od XIV wieku) kancelarii wytwarzających swe własne archiwa<sup>16</sup>. Archiwa odbiorców były najpilniej strzeżone i dostęp do nich był najtrudniejszy. Wprost zwano je nawet *sekretnymi*, a akta w nich składane służyły wyłącznie właścicielowi, traktowano je jako prywatne, wykorzystywane były jedynie w celach urzędowych<sup>17</sup>. W archiwach wystawców sytuacja ta była jeszcze bardziej skomplikowana. Przez długi czas zwierzchnicy urzędów bądź pracownicy kancelarii uważali wytworzone akta za swą prywatną własność, przechowywali je łącznie z aktami prywatnymi. „W ten sposób akta publiczne dostawały się do archiwów rodzinnych i nieomal się z nimi zrastały”<sup>18</sup>.

Przywołany wyżej przykład wyjątkowego charakteru archiwów staropolskich wart jest bliższego rozpatrzenia. Publiczny charakter ksiąg ziemskich i grodzkich był rezultatem specyficznego ustroju Rzeczypospolitej, mającej cechy republiki, w której demokratycznie rządził stan szlachecki. Księgi sądowe pełniły natomiast notarialne i hipoteczne funkcje w odniesieniu do tejże szlachty jako warstwy rządzącej. Szlachta czuła się właścicielem tych ksiąg. Swobodny wgląd do nich musiał być zagwarantowany każdemu szlachcicowi. W księgi wpisywano konstytucje sejmowe, uniwersały królewskie i sejmikowe lauda. Traktowano to jako ich publikację. Z ksiąg każdy szlachcic mógł na żądanie otrzymać określony uwierzytelniony wypis<sup>19</sup>. Każdy też mógł do ksiąg wnieść swoją protestację, *votum separatum* czy tylko wpis dla pamięci. Takie wpisy stawały się powszechnie dostępne. Każdy szlachcic mógł więc nie tylko swobodnie korzystać z archiwum ksiąg sądowych, ale też wpływać na jego kształt przez umieszczanie w nim dowolnych dokumentów<sup>20</sup>. Tym samym można powiedzieć, że cały stan szlachecki w Polsce stał się właścicielem i dysponentem archiwów ksiąg sądowych. Z jednej strony utrzymała się zasada, że tylko właściciel i dysponent ma dostęp do archiwaliów, z drugiej zaś sytuacja panująca w Rzeczypospolitej była zapowiedzią tej, w której całe społeczeństwa nowoczesne mają prawo własności archiwaliów, mających wówczas już charakter archiwaliów publicznych.

13 W. Chorążyczewski, K. Syta, *Ustawodawstwo archiwalne sejmów polskich od XV do połowy XVIII w. Zarys problemu*, [w:] *Archiwistyka i bibliotekoznawstwo. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu*, Warszawa 1997, s. 37.

14 W. Chorążyczewski, K. Syta, *Stosunek szlachty*, s. 12.

15 A. Tomczak, *Rzut oka na dzieje*, s. 276.

16 Tamże.

17 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 250.

18 S. Pańków, dz. cyt., s. 37.

19 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 250.

20 W. Chorążyczewski, K. Syta, *Stosunek szlachty polskiej*, s. 5.

Okres Odrodzenia zapoczątkował organizowanie wielkich archiwów centralnych (np. Hiszpania – 1567 r., Watykan – 1611 r.)<sup>21</sup>, początkowo zastrzeżonych, pod groźbą najsurowszych kar dla personelu, jedynie do użytku monarchy<sup>22</sup>. Archiwa te gromadziły często akta wielu instytucji, również tych już nieistniejących. Koncentracja archiwaliów i tworzenie nowych archiwów, jak podaje Andrzej Tomczak, miały miejsce także w epoce Oświecenia (Austria – 1749 r., Polska, np. Archiwum Koronne – 1765 r.)<sup>23</sup>.

Nasilenie tego rodzaju reform spotkać jednak można głównie u schyłku XVIII i na początku XIX stulecia<sup>24</sup>. Od czasu rewolucji francuskiej są to już jednak zazwyczaj archiwa nowego typu, archiwa publiczne, gromadzące akta różnej proveniencji, do których dostęp nie jest zastrzeżony wyłącznie dla władzy. Konsekwencją tego nowego pojęcia archiwum było udostępnienie zgromadzonych materiałów wszystkim obywatelom danego kraju. Również jednym z podstawowych zadań utworzonego na początku XIX wieku (1808 r.) w Warszawie Archiwum Ogólnego Krajowego była dostępność jego zasobu dla wszystkich zainteresowanych. „Był to niewątpliwie pierwszy krok do podjęcia przez archiwa nieco innej funkcji niż tylko przechowywanie i opracowywanie zbiorów”<sup>25</sup>. Następowало powolne otwieranie archiwów, liberalizacja dostępu, dostosowywanie do zadań, jakie pośrednio wymuszała na nich zasada publiczności. Pierwsze za wzorem Francji poszły Belgia i Holandia<sup>26</sup>. Archiwum Watykańskie<sup>27</sup> zostało otwarte przez papieża Leona XIII dopiero w 1881 roku, archiwa rosyjskie udostępniono natomiast w 1918 roku<sup>28</sup>.

Pierwszy etap rozwoju zasady publiczności archiwów wprowadził zmiany w sposobie myślenia o archiwaliach i ich własności. Nastąpiło jakby powszechne uświadomienie, że archiwalia wytwarzane przez daną osobę w wyniku piastowania przez nią urzędu są własnością publiczną, a nie urzędnika. Miejscem ich przechowywania powinno być więc archiwum publiczne. Uwieńczeniem tego etapu było wyartykułowanie zasady publiczności archiwów, a także stworzenie nowoczesnych archiwów historycznych, stanowiących „osobne instytucje, o stałym zasobie, udostępniające archiwalia do celów administracyjnych i – w coraz większym stopniu – do celów naukowych”<sup>29</sup>.

21 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 182.

22 S. Pańków, dz. cyt., s. 35–38.

23 Tamże, s. 35–38.

24 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 182.

25 A. Cieślak, *Edukacyjne funkcje archiwów – trudna misja w trudnej rzeczywistości*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 105.

26 S. Pańków, dz. cyt., s. 42–43.

27 S. Ciara, *Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918*, Warszawa 2002, s. 88.

28 S. Pańków, dz. cyt., s. 42–43.

29 B. Ryszewski, *Archiwistyka. Przedmiot – zakres – podział*, s. 21.



### 3. Od dostępności dla celów administracyjnych do dostępności dla celów naukowych. Publiczność dostępu do archiwaliów od początku XIX do początku XX wieku

Dalszy rozwój zasady publiczności archiwów, rozumianej nie tylko jako publiczność zasobu archiwalnego, ale także jako publiczność dostępu do tego zasobu, w XIX wieku wiązany był ściśle z kryterium historyczności, rozumianej jako wartość archiwaliów dla badań historycznych. Na rozwój archiwów historycznych, przechowujących niepotrzebne akta bieżącej administracji, niepomierne wpływy miał właśnie wzrost zainteresowań historycznych, zwłaszcza ze strony nauki historycznej. Coraz powszechniejsze stawało się przekonanie, że archiwalia przechowuje się trwale nie tylko dlatego, że mają zastosowanie jako dowody prawne, ale ponieważ można z nich wnioskować o przeszłości<sup>30</sup>, a krytyczne opracowanie dziejów musi być oparte na źródłach<sup>31</sup>.

Jak podaje Andrzej Tomczak, archiwa staropolskie nie miały i nie mogły mieć naukowego charakteru. Nie pozwalał im na to przede wszystkim poziom ówczesnej historiografii, niewykazującej masowego zapotrzebowania na źródła aktowe<sup>32</sup>. Z archiwów dokumentowych (odbiorców) korzystały niemal wyłącznie instytucje, które je wytworzyły, i to jedynie dla celów praktycznych. Dla celów naukowych zaglądano do nich bardzo rzadko i zazwyczaj w sposób przypadkowy. Andrzej Tomczak jako chlubne wyjątki wymienia tu Jana Długosza w XV wieku, Macieja Dogiela i Adama Naruszewicza w XVIII wieku<sup>33</sup>. Stanisława Pańków natomiast mówi o następcach Długosza, którzy mieli dostęp do źródeł archiwalnych dzięki funkcjom pełnionym przy dworze królewskim<sup>34</sup>. Takim wyjątkiem niezmienną zasadą, że historycy nie korzystali wówczas z archiwów, jest Marcin Kromer, pierwsza osoba, która uporządkowała Archiwum Koronne Krakowskie, a jednocześnie autor poczytnych dziejów Polski. Tym samym „korzystanie z archiwów w celach naukowych datuje się dopiero od czasów Oświecenia i miało początkowo charakter bardzo ograniczony. Nie mogło być jeszcze wówczas mowy o otwarciu archiwów dla wszystkich, którzy by chcieli w nich robić wyciągi do swych prac badawczych. [...] Wypadki takie mogły następować tylko przy okazji przedsięwzięć popartych najwyższym autorytetem, jak np. przy sporządzaniu wypisów do słynnych »Tek Naruszewicza«”<sup>35</sup>. Powszechnie uważa się, że w czasach Oświecenia świat nauki po raz pierwszy zainteresował się zasobami archiwów<sup>36</sup>. Należy jednak zaznaczyć, że zainteresowanie to, podobnie jak zbiorami

30 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 253.

31 A. Tomczak, *Rzut oka na dzieje*, s. 292–293.

32 Tamże, s. 279.

33 Tamże, s. 275.

34 S. Pańków, dz. cyt., s. 43–44.

35 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 250.

36 Tamże, s. 182.

bibliotecznymi, kwitło w Europie już w dobie tak zwanego erudycjonizmu, rozumianego jako typ poznania świata (w XVII i XVIII wieku), a opisanego przez Jana Kozłowskiego<sup>37</sup>.

Wraz z traceniem praktycznego zastosowania akta dawne przechowywane od początku XIX wieku w archiwach publicznych zdobywały wartość jako źródła historyczne. Tym samym nauka historyczna zaczęła domagać się od archiwów udostępniania historycznego zasobu. W ciągu XIX wieku następowała powolna zmiana charakteru archiwów, które spełniając funkcje urzędowe, będąc placówkami administracji państwowej czy samorządowej, w coraz większym stopniu stawały się też placówkami naukowymi – prowadzącymi samodzielne badania bądź pracującymi na usługi nauki historycznej<sup>38</sup>. Choć w XIX wieku poczucie wartości archiwum jako składu źródeł historycznych było już dość powszechne, niemalże przez cały ten okres trwała dysputa o wyższości funkcji naukowych nad administracyjnymi<sup>39</sup>.

Należy podkreślić, iż wszystkie archiwa historyczne powstałe w ciągu XIX wieku miały przede wszystkim charakter administracyjny, miały służyć społeczeństwu jako urzędy, na tym polegała głównie ich publiczność, choć bardzo często stawały się jednocześnie także poważnym warsztatem badań historycznych<sup>40</sup>. Dopiero w drugiej połowie XIX wieku pobudką do organizowania archiwów stawało się, w przeciwieństwie do czynników z początku wieku (oddzielenie akt bieżących od zasobu historycznego), przekonanie, że powinny swym zasobem służyć nauce. Ewolucja celów i funkcji archiwów z charakterystycznej dla pierwszej połowy XIX wieku funkcji gromadzenia i zabezpieczania zasobu w kierunku funkcji udostępniania, funkcji usługowej wobec nauk historycznych i funkcji naukowej była w drugiej połowie XIX wieku specyficzna dla wielu krajów<sup>41</sup>. Archiwa coraz częściej przekształcały się z instytucji-urzędów w placówki naukowe. Pomoce informacyjne, tworzone dotychczas głównie w celu usprawnienia prac wewnętrznych w archiwum, nabierały charakteru opracowań naukowych, adresowane były coraz częściej do użytkowników z zewnątrz<sup>42</sup>. Jak to zauważył Andrzej Tomczak, „w pierwszej poł. XIX w. zasób archiwów służył obywatelom jako zbiór tytułów prawnych, władzom – jako informacja przydatna w zarządzaniu. Od drugiej połowy XIX wieku zasób ten zaczął służyć przede wszystkim jako zbiór źródeł historycznych. Powszechne zaczęło się stawać odwiedzanie archiwów przez historyków”<sup>43</sup>.

Tym samym XIX-wieczna liberalizacja dostępu sprzyjała przede wszystkim dążeniu do przekształcenia archiwów z placówek obwarowanych obowiązkiem służenia potrzebom

37 Zob. J. Kozłowski, *Erudyci epoki saskiej*, „Wiek Oświecenia” 1994, t. 10; tenże, *Erudycjonizm epoki saskiej a problem daty roku 1750*, [w:] *Kultura literacka połowy XVIII wieku w Polsce*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 1992; tenże, *Erudycja jako typ poznania. Lata rozkwitu (XVII – pierwsza połowa XVIII w.) i lata upadku (druga połowa XVIII wieku). Stan badań i horyzonty poznawcze*, „Kwartalnik Historii, Nauki i Techniki” 1991, t. 2.

38 A. Tomczak, *Rzut oka na dzieje*, s. 288.

39 Tamże, s. 292–293.

40 S. Pańków, dz. cyt., s. 60.

41 I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2002, s. 34.

42 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 314.

43 Tamże, s. 320.

administracji państwowej (według Stefana Ciary posługiwano się wówczas powszechnie terminem *urząd archiwalny*) w instytucje pracujące dla potrzeb nauki<sup>44</sup>. Dostęp do archiwów był coraz łatwiejszy dla ludzi ze świata nauki; mogli oni korzystać z akt czy pomocy wykwalifikowanych archiwistów. Postępująca liberalizacja dostępu ograniczała się zatem do kręgów uczonych, choć również i oni w celu skorzystania z akt bardzo często musieli wykazywać się „wobec urzędu archiwalnego czy to nazwiskiem znanym w nauce, czy poleceniem jakiejś osobistości o nazwisku tego rodzaju, czy też chociażby stanowiskiem społecznym, starczącym za rękojmię, że pragnie w jakimś poważnym celu podejmować archiwalne poszukiwania”<sup>45</sup>. Choć pod koniec XIX wieku wiele archiwów podjęło modernizację prawnych podstaw działania, głównie w obszarze udostępniania, to jeszcze na początku XX wieku nadal dość powszechnie stosowaną praktyką był zwyczaj polegający na kontrolowaniu notatek i wypisów z akt sporządzanych przez czytelników<sup>46</sup>.

Przemiany w zakresie liberalizacji dostępu w XIX wieku widać szczególnie wyraźnie na przykładzie Galicji, gdzie nastąpił znaczny rozwój ośrodków badawczych i wystąpiło duże zapotrzebowanie na źródła historyczne. W drugiej połowie XIX wieku w kręgach naukowych miała miejsce dysputa na temat zasady publiczności archiwów, choć wprost takiego terminu nie używano. Galicyjski Sejm Krajowy 12 stycznia 1874 roku uchwalił wezwanie do Wydziału Krajowego, aby ten przedłożył szczegółowe propozycje rozwiązania sprawy archiwów, a przede wszystkim aby zadbał o stosowne ich zabezpieczenie oraz dostępność dla *publiczności*<sup>47</sup>. Do dyskusji zaproszono także Komisję Historyczną Akademii Umiejętności. Podkreślano przede wszystkim konieczność zapewnienia w archiwach swobody badań naukowych, nieograniczony dostęp do zbiorów przysługiwał bowiem dotychczas jedynie „urzędnikom” archiwalnym<sup>48</sup>. Stawiano głównie na dostępność zbiorów, które mogły być wykorzystywane do historycznych badań naukowych. Chodziło również o to, by archiwa, niezależnie od stanu opracowania materiałów archiwalnych, poprzez badania naukowe mogły służyć społeczeństwu, odgrywając istotną rolę w podtrzymywaniu świadomości narodowej<sup>49</sup>. Instrukcja z 1877 roku dla archiwów akt grodzkich i ziemskich we Lwowie i w Krakowie, zaopiniowana przez Akademię Umiejętności i wydana w 1878 roku zakładała, że archiwa oprócz celów urzędowych, winny w przyszłości służyć głównie celom naukowym<sup>50</sup>. Ponadto w ustawie z 1877 roku, w której oba archiwa – krakowskie i lwowskie, poddano zarządowi krajowemu, podkreślono dwojaką, to jest praktyczną i naukową użyteczność archiwów<sup>51</sup>.

44 S. Ciara, dz. cyt., s. 89.

45 Tamże, s. 19 (z: Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, nr 2212, nlb., L. 5580, „Objaśnienia”).

46 Tamże, s. 19, 88.

47 Tamże, s. 77.

48 Tamże.

49 A. Cieślak, dz. cyt., s. 105.

50 *Instrukcja dla krajowych archiwów aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie i Krakowie*, „Rocznik Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie” 1879, R. 1878, s. 15–31, za: I. Mamczak-Gadkowska, dz. cyt., s. 28.

51 S. Ciara, dz. cyt., s. 78.

Galicyskie kręgi naukowe w olbrzymiej większości sprzeciwiały się nieograniczonemu dostępowi do akt osób prywatnych „dogadzających próżności i ciekawości”<sup>52</sup>. Dość powszechnie uzasadniano konieczność rezygnacji z kwerend prywatnych: „urzędnik archiwalny [...] powołany do innych, zgoła prawdziwie owocnych dla nauki zadań, musi często całe tygodnie trawić na jałowym odszukiwaniu czyichś, nieraz urojonych antenatów”<sup>53</sup>. Kwerendy te, zdaniem wielu uczonych, były przyczyną odrywania się wykwalifikowanych archiwistów od zadań ściśle archiwalnych, między innymi od opracowywania zasobu dla potrzeb naukowców, coraz liczniej odwiedzających archiwa. W celu zapobiegania tego typu sytuacjom wysuwano wnioski o powierzanie kwerend genealogicznych instytucjom usługowym – *biurom heraldycznym*, bądź zatrudnianie do tego typu spraw studentów uniwersytetów<sup>54</sup>. Jak podaje Stefan Ciara, w „Objaśnieniach” do projektu statutu archiwów krajowych Oswald Balzer i Stanisław Smolka napisali nawet, iż wśród czytelników ksiąg grodzkich i ziemskich, stanowiących źródło do historii szlacheckich rodzin, dominują dyletanci, niemający żadnego przygotowania fachowego, a nieraz owładnięci błędnymi urojeniami, „są oni plagą dla archiwów”<sup>55</sup>.

Nieco łagodniejszy wydzźwięk miał projektowany statut powołanego w 1887 roku Archiwum Akt Dawnych Miasta Krakowa. Określał dokładnie zadania archiwum – usługowe wobec władz miejskich i rządowych oraz naukowe. Ponadto jeden z rozdziałów statutu wymieniał listę osób mających prawo korzystania z zasobu archiwalnego. Obok urzędników krajowych i rządowych, uczonych, studentów historii i nauk historyczno-prawnych, dopuszczono także możliwość prowadzenia kwerend genealogicznych, heraldycznych, majątkowych i innych przez osoby prywatne. Decyzję o udostępnianiu akt badaczom miał wydawać dyrektor archiwum na podstawie planu badań przedstawionego ustnie lub pisemnie, uwzględniając przy tym dorobek badawczy i pozycję naukową uczonego. Ponadto korzystanie z akt dla celów naukowych miało być bezpłatne<sup>56</sup>.

Osoby prowadzące badania genealogiczne i kwerendy prywatne w ogóle miały utrudniony dostęp do akt. Przykładowo rezolucja przyjęta przez Archivtag w Bambergu we wrześniu 1905 roku głosiła, by ograniczać urzędowe poszukiwania genealogiczne. Zalecono nawet ograniczanie roli archiwów do udzielania wskazówek ułatwiających petentom samodzielne prowadzenie poszukiwań genealogicznych<sup>57</sup>.

Drugi etap upowszechniania zasady publiczności archiwów wiąże się z rozciąganiem powszechnego dostępu na coraz szersze grono użytkowników archiwów. W XIX wieku proces ten objął najpierw uczonych, głównie historyków, później też, choć w ograniczonym zakresie, osoby prywatne prowadzące poszukiwania genealogiczne czy heraldyczne. Drugą ważną cechą tego okresu to przesunięcie akcentu z celów administracyjnych

52 Z Memoriału Oswalda Balzera do Wydziału Krajowego z 1982 roku, za: S. Ciara, dz. cyt., s. 89.

53 S. Ciara, dz. cyt., s. 100.

54 Tamże, s. 101–102.

55 Tamże, s. 106–107.

56 Tamże, s. 100.

57 Tamże, s. 101.

powszechnej dostępności na cele naukowe. Tym samym pod wpływem zasady publiczności archiwów ukształtowała się ich funkcja naukowa.

#### 4. Liberalizacja dostępu do archiwaliów w I połowie XX wieku. Początek pracy publicznej archiwów

Na początku XX wieku zaznaczył się dalszy postęp w zakresie liberalizacji dostępu do archiwów, charakteryzował się on jednak przede wszystkim przesuwaniem chronologicznej granicy udostępniania akt. Szczególnie proces ten wzmógł się dzięki wypracowanym przez Międzynarodowy Kongres Historyków w Rzymie w 1903 roku zaleceniom badań nad dziejami XIX wieku. Zaczęto powszechnie udostępniać akta z I połowy XIX wieku<sup>58</sup>.

Udostępnianie zasobu archiwalnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej regulował artykuł 11 dekretu o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z 7 lutego 1919 roku, a także szczegółowe przepisy zawarte w czterech regulaminach, wzorowanych na niemieckich i francuskich regulacjach archiwalnych<sup>59</sup>. Dekret stanowił, iż archiwa zgodnie z regulaminami obowiązane są współdziałać z osobami prywatnymi i urzędowymi oraz ciałami naukowymi w pracy naukowej przez udostępnianie materiałów archiwalnych drogą ich publikacji oraz przez dopuszczenie do korzystania z zasobu<sup>60</sup>. Teoretycznie udostępnianie zasobu szło zatem w trzech kierunkach – świat nauki, władze, obywatele<sup>61</sup>. Z materiałów archiwalnych w celach naukowych mogły jednak korzystać jedynie osoby znane ze swej aktywności naukowej, działające w imieniu instytucji naukowych lub osób, których polecenia archiwum uzna za wystarczające, a także urzędnicy państwowi i komunalni posiadający zezwolenie Wydziału Archiwów Państwowych. Dla celów sądowych udostępniano akta wyłącznie na polecenie sądu, lecz nigdy zainteresowanym stronom. W ogóle nie udostępniano natomiast akt osobom prowadzącym zawodowo poszukiwania heraldyczne, a także osobom prywatnym. Pozwolenie na skorzystanie z akt wydawał dyrektor bądź kierownik archiwum. Dyżurny archiwista nadal miał prawo wglądu w odpisy i notatki sporządzone z akt przez użytkownika. Urzędnicy państwowi i samorządowi byli dopuszczani do korzystania z akt w pracowni naukowej, zobowiązani jednak byli do posiadania pisemnego upoważnienia swojego urzędu, a także przygotowania w zakresie korzystania z akt. Nieprzygotowanego urzędnika archiwum miało prawo odesłać. Równocześnie archiwa zobligowane były do udzielania urzędnikom informacji oraz pomocy w poszukiwaniach archiwalnych. Na ogólnych zasadach

58 Tamże, s. 19 (z: Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, nr 2212, nlb., L. 5580, „Objaśnienia”).

59 Są to zatwierdzone 25 lutego 1919 roku przez ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego regulaminy: „Zasady ogólne określające sposób korzystania z archiwum”, „Regulamin pracowni publicznej”, „Korzystanie z archiwów państwowych przez urzędy państwowe, samorządowe i instytucje użyteczności publicznej”, „Stosunki archiwów z instytucjami naukowymi”, za: I. Mamczak-Gadkowska, dz. cyt., s. 307.

60 Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919 r., nr 14, poz. 182, za: I. Mamczak-Gadkowska, dz. cyt., s. 307.

61 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 354.

o wykonanie kwerend, kopii czy odpisów mogły zwracać się do archiwów organy samorządowe, stowarzyszenia i instytucje publiczne<sup>62</sup>.

W kręgach naukowych nadal trwała dysputa na temat zadań archiwów, komu mają w większym stopniu służyć, administracji czy nauce. Jeden z najwybitniejszych archiwistów tego czasu, Józef Paczkowski, w 1919 roku pisał: „o urządzeniu archiwów państwowych będących organami administracyjnymi kraju stanowić mogą jedynie względy administracyjne, nie zaś potrzeby i cele naukowe”<sup>63</sup>.

Nowe przepisy archiwalne regulujące zasady udostępniania materiałów archiwalnych, wprowadzone rozporządzeniem ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w maju 1928 roku – „Przepisy archiwalne. Korzystanie z Archiwów Państwowych”, dopuszczały do korzystania z akt w celach naukowych, urzędowych i prywatnych. Jak podaje Irena Mamczak-Gadkowska, krąg osób dopuszczonych do korzystania z archiwów zasadniczo nie uległ zmianie, albowiem nowe przepisy umożliwiały dopuszczenie do osobistego korzystania z akt w celach prywatnych także innych osób, jednak „według uznania dyrektora”. Wszyscy korzystający z akt musieli najpierw uzyskać pozwolenie dyrektora archiwum. Nadal nie wolno było korzystać z akt osobom prowadzącym badania heraldyczne w celach zarobkowych. Zabronione także było opracowywanie do użytku prywatnego bądź publicznego spisów, zestawień czy repertoriów. Przepisy te przetrwały do końca okresu międzywojennego<sup>64</sup>.

Archiwa polskie w dwudziestolecie międzywojennym poszły głównie w kierunku zmian w charakterze tych instytucji. Z placówek-urzędów coraz częściej stawały się placówkami naukowymi. Ton służbie archiwalnej zaczęli nadawać archiwiści-historycy i prawnicy, a nie jak dotąd archiwiści-urzędnicy. Przedmiotem zainteresowań naukowych pracowników archiwów w coraz większym stopniu stawała się natomiast archiwistyka. Jak podaje Andrzej Tomczak, w 1938 roku w archiwach i Wydziale Archiwów pracowało 120 osób, w tym aż 72 pracowników naukowych<sup>65</sup>. W tym czasie ostatecznie ugruntowała się zasada, że archiwa są placówkami naukowymi realizującymi własne cele, ale też otwartymi na potrzeby świata nauki.

Nowym przejawem aktywności archiwów, wpisującym się swym zakresem w zasadę ich publiczności, będącym niejako odpowiedzią na potrzeby użytkowników była podejmowana przez nie działalność popularyzująca zasób archiwalny. Dostrzeżono także możliwość wykorzystania archiwaliów w pracy regionalnej. Archiwa przyjmowały więcej wycieczek, udostępniały pracownię naukowe do prowadzenia ćwiczeń ze studentami, wypożyczały uczelniom na potrzeby zajęć dydaktycznych akta, pozwalały korzystać pracownikom naukowym, studentom, nauczycielom i uczniom z zasobów bibliotek archiwalnych<sup>66</sup>. Przygotowywano wystawy archiwalne i pokazy archiwaliów, dzięki którym

62 I. Mamczak-Gadkowska, dz. cyt., s. 309–311.

63 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 397.

64 I. Mamczak-Gadkowska, dz. cyt., s. 311–313.

65 A. Tomczak, *Rzut oka na dzieje*, s. 286.

66 I. Mamczak-Gadkowska, dz. cyt., s. 338–340.

łatwiejsze było przyjmowanie gości i oprowadzanie wycieczek po archiwum<sup>67</sup>. Nowe obszary działalności archiwów znalazły nawet zapis w zaleceniach Rady Archiwalnej. Punkt 12 uchwały Rady Archiwalnej z 20 grudnia 1928 roku – prace regionalne, stanowił: „Rada Archiwalna uznaje za pożądane, aby urzędy państwowe i instytucje samorządowe w pracach swych dotyczących spraw oświaty, kultury i polityki regionalnej zasięgały uprzednio informacji we właściwych archiwach państwowych celem oparcia prac tych na materiałach archiwalnych. Archiwa ze swej strony w urzędowych pracach naukowych mają zwracać specjalną uwagę na historię lokalną i odpowiednio kompletować swe biblioteki podręczne”<sup>68</sup>.

Jak podaje Andrzej Tomczak, kierunek zmian archiwów zauważany był także przez osoby spoza środowiska. W 1937 roku Marian Łodyński, bibliotekarz, określił to zjawisko następującymi słowami: „Nowa era dla archiwów, dla archiwistyki zaczęła się od chwili, gdy archiwa przestały być tylko urzędami, przechowującymi i strzegącymi akty publicznego znaczenia, a wzięły nadto na siebie obowiązki naukowo-wydawnicze oraz społeczno-naukowe, to jest odkąd stały się instytucjami »publicznej użyteczności naukowej«”<sup>69</sup>.

W okresie tym niemalże w całej Europie znacznie posunęła się naprzód liberalizacja dostępu w zakresie udostępniania akt uczonym. Archiwa zaczęły być postrzegane jako placówki naukowe, przechowujące źródła historyczne, niezbędne do badań naukowych. Swym zasobem zaczęły też służyć ogółowi społeczeństwa. Dostęp do akt szerszego kręgu użytkowników nadal był jednak znacznie utrudniony. Pojawiły się natomiast pierwsze przejawy działań popularyzacyjnych, archiwa zaczęły wychodzić naprzeciw potrzebom ludzi, realizować postulat ich pracy publicznej.

## 5. Poszerzenie zakresu publiczności archiwów w II połowie XX wieku. Archiwa w i dla nowoczesnego społeczeństwa industrialnego

Sprawy liberalizacji dostępu i demokratyzacji archiwów po drugiej wojnie światowej pojawiły się jako jeden z problemów dyskutowanych na arenie międzynarodowej. Archiwa służące dotąd swoim zasobem głównie administracji i nauce, nagle musiały sprostać potrzebom innych użytkowników, zaczęto stawiać przed nimi nowe zadania. Archiwiści, aby podołać tym zadaniom, coraz częściej korzystali z wypracowywanych na polu międzynarodowym standardów i norm.

W 1948 roku w Paryżu powołano do życia pod patronatem UNESCO Międzynarodową Radę Archiwów, koordynującą współpracę międzynarodową archiwistów, organizującą co kilka lat międzynarodowy kongres archiwów. Między posiedzeniami kongresu

67 Tamże, s. 335–337.

68 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 397.

69 Tamże, s. 398.

odbywają się spotkania szefów służb archiwalnych różnych krajów na konferencjach okrągłego stołu<sup>70</sup>. Przedmiotem obrad archiwistów biorących udział w kongresach są „wielkie problemy stojące przed współczesną archiwistyką”<sup>71</sup>, a obrad okrągłego stołu – wybrane problemy dotyczące rozwoju instytucji archiwalnych<sup>72</sup>. Tym samym coraz większy wpływ na politykę archiwalną poszczególnych państw zaczęły mieć wypracowywane na forum międzynarodowym sugestie ujednoczenia rozwoju archiwów na świecie, szczególnie w zakresie udostępniania. Jak podawał w 1958 roku Henryk Altman: „Różnorodność przepisów w zakresie udostępniania dokumentów archiwalnych powoduje poważne trudności w korzystaniu z archiwów w obrocie międzynarodowym i wpływa ujemnie na współpracę międzynarodową w tej dziedzinie. W tym względzie nasuwa się postulat, by Międzynarodowa Rada Archiwów podjęła akcję w kierunku ujednoczenia w skali międzynarodowej przepisów dotyczących warunków korzystania z archiwów”<sup>73</sup>.

Zaraz po drugiej wojnie światowej przed archiwami stawiano te same zadania jak w okresie wcześniejszym – miały służyć tak nauce, jak i bieżącej administracji państwowej. Nastąpiło umacnianie trendu służebności archiwów wobec nauki, a tym samym archiwum jako placówki naukowej<sup>74</sup>. Tradycyjne zadania archiwów nabierały jednak coraz częściej nowych treści. Rozwój nauki historycznej, zmiana zainteresowań badawczych historyków spowodowały napływ liczniejszej niż dawniej rzeszy historyków do archiwów, a tym samym potrzebę opracowania nowych pomocy archiwalnych<sup>75</sup>. Był to problem na tyle powszechny, że stał się tematem obrad na forum międzynarodowym. Konferencja Międzynarodowej Rady Archiwów w 1959 roku w Lizbonie obradowała nad aspektem: archiwa a badania historyczne<sup>76</sup>. Już wcześniej, w 1957 roku w Zagrzebiu, na posiedzeniu okrągłego stołu omawiającego pozycję archiwów w państwie, dyskutowano na temat roli archiwów i archiwistów, miejsca archiwów w strukturze administracyjnej państwa oraz pozycji archiwistów w hierarchii administracyjnej i w życiu naukowym<sup>77</sup>. Zaobserwowano wówczas na świecie trzy wyraźne tendencje rozumienia roli archiwów: służyły przede wszystkim bądź administracji państwowej i potrzebom rządu, bądź nauce historycznej, bądź uznawana była dwoistość roli archiwów. Konkluzją obrad było uznanie prymatu funkcji gromadzenia i naukowego opracowywania akt, przy jednoczesnym stwierdzeniu dwoistości zadań archiwów<sup>78</sup>. Szeroko dyskutowano także nad sprawą udostępniania akt przez archiwa: „rola archiwów polega nie tylko na gromadzeniu akt, lecz

70 H. Altman, *Archiwa w życiu międzynarodowym*, „Archeion” 1962, t. 36, s. 5–6.

71 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 410.

72 H. Altman, *Archiwa w życiu międzynarodowym*, s. 5–6.

73 H. Altman, *Zadania archiwów w świetle Międzynarodowej Konferencji „Okrągłego Stołu” Archiwów w Zagrzebiu*, „Archeion” 1958, t. 28, s. 9.

74 W. Suchodolski, *Archiwa wobec dzisiejszej problematyki badań historycznych*, „Archeion” 1948, t. 17, s. 20.

75 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 411.

76 H. A[ltman], *VI Międzynarodowa Konferencja „Okrągłego Stołu” Archiwów*, „Archeion” 1961, t. 35, s. 158.

77 H. Altman, *Zadania archiwów*, s. 3.

78 Tamże, s. 4.



również na zapewnieniu najbardziej korzystnych warunków dla udostępniania materiałów archiwalnych zarówno urzędom, jak i osobom prywatnym<sup>79</sup>.

W okresie powojennym pojawili się nowi użytkownicy zasobu archiwalnego. Byli nimi dotychczas niespotykani badacze dziejów gospodarczych, także użytkownicy akt gospodarczych w celach praktycznych, ekonomiści, inżynierowie i działacze gospodarczy<sup>80</sup>. Ich pojawienie się w archiwach wiązało się przede wszystkim ze zmianami w strukturze zasobu archiwalnego. Również w Polsce zwrócono większą uwagę na archiwalia gospodarcze, które w nowych warunkach ustrojowych (nacjonalizacja przemysłu, reforma rolna) włączono do zasobu archiwów państwowych<sup>81</sup>. Spowodowało to napływ do archiwów wielkiej ilości akt. Akta te miały służyć rozwojowi państwa i społeczeństwa, a przede wszystkim gospodarki narodowej<sup>82</sup>. W archiwach pojawili się wówczas użytkownicy wykorzystujący akta dla praktycznych potrzeb gospodarki narodowej<sup>83</sup>. Pojawili się także badacze poszukujący materiałów do badań geologicznych, rozwoju upraw rolnych, urbanizacji, odbudowy miast zniszczonych w czasie wojny<sup>84</sup>.

Kwestia służebności archiwów wobec społeczeństwa industrialnego omawiana była również na międzynarodowej konferencji okrągłego stołu w 1958 roku w Wiesbaden, obradującej nad nowymi możliwościami wykorzystywania materiałów archiwalnych<sup>85</sup>. Poruszono wówczas sprawę przydatności archiwów dla badań w zakresie historii literatury i geografii, a także dla praktycznych potrzeb gospodarki<sup>86</sup>. Jak podaje Henryk Altman, „w rezolucji uchwalonej przez Konferencję zwrócono uwagę władz państwowych, administracyjnych i gospodarczych na znaczenie pomocy, którą okazywać mogą gospodarce narodowej archiwa dzięki przechowywanym w nich dokumentom”<sup>87</sup>.

W Polsce, jak podaje Andrzej Tomczak, „w 1977 roku powołano zespół zajmujący się badaniem form udostępniania zasobu archiwalnego dla potrzeb gospodarki narodowej”<sup>88</sup>. Pokłosiem pracy tego zespołu były między innymi wprowadzone pod koniec lat siedemdziesiątych w archiwach państwowych nowe metody udostępniania materiałów archiwalnych użytecznych dla władz, zwłaszcza takich, które bezpośrednio mogłyby

79 Tamże, s. 6.

80 L. Chajm, *Rola i zadania państwowej służby archiwalnej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Archeion” 1971, t. 56, s. 18.

81 B. Pełka, *Archiwa gospodarcze w krajach kapitalistycznych*, „Archeion” 1970, t. 53, s. 173; A. Rybarski, *Wydział Archiwów Państwowych w latach 1945–1947*, „Archeion” 1948, t. 17, s. 205.

82 Zob. A. Kałuża, *Znaczenie materiałów archiwalnych na przykładzie wybranych problemów gospodarczych Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, [w:] *Archiwa w służbie gospodarki narodowej. II Krajowa Konferencja Pracowników Naukowo-Badawczych Archiwów Państwowych, Katowice, 17 IV 1978 r.*, red. T. Walichnowski, Warszawa–Łódź 1979, s. 20–30.

83 H. Altman, *Czwarta Międzynarodowa Konferencja „Okrągłego Stołu” Archiwów*, „Archeion” 1958, t. 19, s. 268.

84 Tamże, s. 271–272.

85 Tamże, s. 267.

86 Tamże, s. 268.

87 Tamże, s. 272.

88 A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów*, s. 439.

przysłużyć się gospodarce narodowej<sup>89</sup>. Przeprowadzono specjalne kwerendy tematyczne w archiwach, a ich wyniki w postaci opracowań analitycznych rozsyłano do potencjalnych użytkowników<sup>90</sup>. Specjalnie w celu zainteresowania odpowiednich władz i instytucji materiałami archiwalnymi organizowano nawet odpowiednie sesje i narady<sup>91</sup>.

Obok badaczy akt gospodarczych, osób prowadzących badania naukowe w zakresie historii, w archiwach zaczęli pojawiać się również inni użytkownicy. Jak podaje Halina Stebelska: „w składzie osób korzystających w pracowniach naukowych zaszły w powojennym dwudziestoleciu pewne przemiany. Obecnie znaczny jest odsetek wykorzystujących archiwalia do prac magisterskich oraz osób uzupełniających swe wykształcenie na studiach zaocznych. Również zaznacza się wzrost »regionalistów«, a przede wszystkim wzrost licznych badaczy z zagranicy, w szczególności z krajów socjalistycznych”<sup>92</sup>.

Stanisława Pańków w 1975 roku pisała, że głównym sensem funkcjonowania archiwów i pracy towarzyszącej istnieniu akt jest ich użyteczność dla potrzeb urzędowych i badawczych. Prawo korzystania z archiwaliów miał każdy obywatel danego kraju. Wśród osób korzystających z akt najwięcej było wówczas historyków różnych specjalności, także prawników, urbanistów, dziennikarzy, architektów, filmowców, przewodników turystycznych, studentów. Coraz więcej było też poszukiwaczy genealogicznych „przez wszystkich archiwistów świata zaliczanych do najbardziej uciążliwych, jeśli się zważy, że poszukiwania tego rodzaju tylko raczej wyjątkowo mają coś wspólnego z pracą naukową”<sup>93</sup>. Wciąż więc mimo większej otwartości archiwów pobrzmiewała dawna niechęć do genealogów. Również Bohdan Ryszewski zauważa w tym samym czasie rozszerzenie grona użytkowników archiwów. Obok historyków pojawili się ekonomiści, prawnicy, socjologowie, dziennikarze, którzy wszyscy: „Realizują oni prawo ogółu do korzystania z archiwów, podkreślane w ostatnich latach w postulatach liberalizacji udostępniania, głoszonych przez międzynarodowe organizacje archiwów. Zatem obok funkcji naukowych przed archiwami stanęły zadania określane jako »praca publiczna«. Z drugiej strony rozwijająca się informacja naukowa zwróciła uwagę archiwów na problem użytkowników, traktowanych jako istotny element archiwalnych systemów informacyjnych”<sup>94</sup>. Liberalizacja dostępu do archiwaliów oraz dostrzeżenie tych wszystkich nowych użytkowników miało głębokie konsekwencje dla archiwistyki: „Rozszerzenie grona użytkowników archiwów bezpośrednio wpłynęło na zmianę poglądów na wartość niektórych rodzajów akt dotąd w selekcji dyskryminowanych. Stwierdza się na przykład, że akta niższych jednostek posiadają najwierniejszy obraz rzeczywistości, podkreśla się znaczenie materiałów

89 Zob. T. Walichnowski, *Znaczenie archiwów dla potrzeb gospodarki narodowej*, [w:] *Archiwa w służbie gospodarki narodowej. II Krajowa Konferencja Pracowników Naukowo-Badawczych Archiwów Państwowych, Katowice, 17 IV 1978 r.*, red. T. Walichnowski, Warszawa–Łódź 1979, s. 7.

90 A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów*, s. 452.

91 Zob. *Archiwa w służbie gospodarki narodowej. II Krajowa Konferencja Pracowników Naukowo-Badawczych Archiwów Państwowych, Katowice, 17 IV 1978 r.*, red. T. Walichnowski, Warszawa–Łódź 1979, ss. 132.

92 H. Stebelska, *Udostępnianie materiałów archiwalnych w archiwach państwowych Polski Ludowej*, „Archeion” 1964, t. 51, s. 131–132.

93 S. Pańków, dz. cyt., s. 105–106.

94 B. Ryszewski, *Problemy i metody*, s. 30–31.

pomocniczych – źródłowych – w stosunku do syntetycznych, zwraca się uwagę na wartość akt masowych i jednorodnych jako materiału do badań socjologicznych [...]. Jednocześnie zwrócono uwagę na niekompletność akt dla celów naukowych i dokumentacyjnych, zaczęto zatem postulować tworzenie dokumentacji uzupełniającej akta”<sup>95</sup>.

Archiwa swoimi działaniami starały się wyjść naprzeciw potrzebom nowych użytkowników. Ponadto już w latach pięćdziesiątych pojawiły się sugestie, aby włączyć archiwa w rozwój życia kulturalnego społeczeństwa. Postulowane udostępnianie akt osobom prywatnym, a także dążenie do podniesienia kultury historycznej całego społeczeństwa „kazały umożliwić szerszym kręgom dostęp do skarbów kultury przechowywanych w archiwach”<sup>96</sup>. Pierwsze posiedzenia konferencji okrągłego stołu na początku lat pięćdziesiątych XX wieku dotyczyły właśnie problemu wprzęgnięcia archiwów w proces wychowywania społeczeństwa. Podjęcie tego problemu wynikało zarówno z nowych zadań, jakie pojawiły się przed archiwami na świecie, jak i pojawienia się w archiwach nowych użytkowników. W 1952 roku na łamach organu Międzynarodowej Rady Archiwalnej – „Archivum”, Bernard Mahieu pisał, iż archiwalia dostarczają informacji przede wszystkim dwóm kategoriom ludzi – historykom i osobom szukającym wiedzy historycznej<sup>97</sup>. W 1954 roku w czasie obrad I Konferencji Okrągłego Stołu Archiwów w Paryżu zajmowano się sprawą: archiwa a szkolnictwo i oświata<sup>98</sup>. Podkreślano korzyści płynące z szerokiego zastosowania w archiwach wystaw dokumentów, a także możliwości pełnienia przez archiwa bezpośrednio funkcji oświatowych. To właśnie wystawy archiwalne po raz pierwszy zetknęły z archiwaliami szersze rzesze społeczeństwa<sup>99</sup>. W latach pięćdziesiątych XX wieku na arenie międzynarodowej szczególnie postawiono na rozwój wystawiennictwa archiwalnego, a także na współpracę z muzeami oraz tworzenie muzeów archiwalnych<sup>100</sup>. W tym zakresie rozwinęła się także służba archiwalna we Francji. Tamtejsze archiwa zorganizowały stałe ekspozycje ciekawych archiwaliów<sup>101</sup>. W archiwach francuskich pojawiła się też wówczas nowa forma ich aktywności, a mianowicie działalność edukacyjna<sup>102</sup>, realizowana jako praca publiczna archiwów<sup>103</sup>.

W Polsce te nowe pola działalności archiwów rozwinęły się na większą skalę zwłaszcza po 1957 roku<sup>104</sup>. Kierunek prac popularyzujących i regionalnych był wytyczany przez

95 Tamże, s. 31.

96 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 411.

97 Zob. *La Classe d'histoire aux Archives*, Paris 1957, ss. 27; R. Mimin, *Rôle du service éducatif de Archives*, „Cahiers pédagogiques” 1959, R. 14, s. 61–64; T. Max-Hervé, *Les service éducatif des Archives du Finistère*, „L'Information historique” 1959, R. 21, nr 4, s. 181–182.

98 H. A[ltman], *VI Międzynarodowa Konferencja*, s. 158.

99 A. Rosa, *Wystawy archiwalne w służbie polityki historycznej państwa. Funkcja propagandowa wystaw archiwalnych w Polsce Ludowej*, „Archiwista Polski” 2008, nr 4 (52), s. 43–69.

100 Sprawozdanie z sesji *Les musées d'Archives et les expositions documentaires*, „Archivum” 1954, t. 4, s. 197–199.

101 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 405.

102 B. Mahieu, *L'information historique et les archives*, „Archivum” 1952, t. 2, s. 55–64.

103 Zob. *La Classe d'histoire*; R. Mimin, dz. cyt.; T. Max-Hervé, dz. cyt., s. 181–182.

104 Z tego roku pochodzi statut Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, który do jej zadań zaliczył także „popularyzację i upowszechnianie bogactw kulturalnych przechowywanych w archiwach przez publikacje i wystawy archiwalne”, zob. Statut organizacyjny Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z dnia 17 maja 1957 roku wydany przez Ministra Kultury i Sztuki zarządzeniem nr 99, za: S. Pańków, dz. cyt., s. 119.

Naczelną Dyрекcyję Archiwów Państwowych. Na Naczelnym Dyrektorze spoczywał obowiązek aktywizacji archiwów na polu zainteresowania społeczeństwa ich pracą i posiadanym zasobem. Stąd też działania archiwów w zakresie organizowania wystaw, pokazów, współpracy ze środkami masowego przekazu, a także próby zintensyfikowania tych prac podczas Tygodni Archiwów. Nawiązywano też współpracę z muzeami i innymi instytucjami kultury, a także kontakt z miejscowymi szkołami i nauczycielami. Specjalnie dla uczniów urządzano pokazy i pogadanki<sup>105</sup>.

Liberalizacja dostępu archiwaliów szerszym rzeszom społeczeństwa wymuszała na archiwach wypracowywanie nowych form udostępniania zasobu i jego popularyzacji, a także podejmowanie dyskusji nad problemami pojawiającymi się w codziennej pracy archiwistów w związku z nowymi użytkownikami w archiwach. Konferencja okrągłego stołu w 1974 roku w Ottawie dyskutowała nad problemem: archiwa a społeczeństwo. Szczególnie omawiano kwestię personelu, któremu powierzane są kontakty ze społeczeństwem, a także starano się omówić formy współpracy na styku archiwista–użytkownik. Spośród różnych form nawiązania stosunków ze społeczeństwem, a w szczególności informacyjnych specjalnych kampanii poświęconych archiwom duże zainteresowanie wywołała przeprowadzana w Polsce akcja tygodni archiwów<sup>106</sup>. Międzynarodowa Rada Archiwów zainicjowała nawet wspólne międzynarodowe tygodnie archiwów<sup>107</sup>.

Coraz częściej w literaturze archiwalnej mówi się o problemie użyteczności archiwów. Tadeusz Walichnowski pisząc w 1977 roku o aktualnych zadaniach archiwów polskich, artykułował: „Obecnie wyłania się palący problem użyteczności archiwistów zarówno dla potrzeb kultury i nauki, jak i gospodarki narodowej. Archiwiści muszą zaspokoić potrzeby państwa i społeczeństwa. Kontynuując dotychczasową tradycyjną praktykę użyteczności w zakresie informacji archiwalnej, należy wysunąć na czoło praktykę informacji aktywnej, mając na uwadze użytkowników. Oznacza to aktywne włączenie się archiwistów w codzienne życie swojego regionu i współdziałanie w sprawach ogólnopństwowych, wysunięcie archiwum na jedno z głównych miejsc w województwie jako placówki użytecznej, niezbędnej w różnych akcjach politycznych, naukowych, kulturalnych czy gospodarczych. Zmniejszą się wtedy kłopoty lokalowe archiwów, znajdą się środki na ich rozwój, nastąpi stabilizacja kadrowa i wzrost zainteresowania zawodem archiwisty”<sup>108</sup>.

Ogólnie rzecz ujmując, druga połowa XX wieku oznaczała dla archiwów postępującą liberalizację dostępu do akt. Już w czasie konferencji archiwalnej we Wrocławiu w 1947 roku Rafał Gerber mówił, że ówczesne archiwa „winny i muszą oddać poważne usługi we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego, politycznego i kulturalnego Polski”<sup>109</sup>.

105 A. Tomczak, *Zarys dziejów*, s. 453.

106 L. Chajn, *Międzynarodowa Rada Archiwów – Międzynarodowe Forum Archiwalne*, „Archeion” 1975, t. 63, s. 194.

107 Zob. V Tydzień Archiwów, „Archeion” 1980, t. 70, s. 5–6; H. Barczak, *40-lecie Polski Ludowej. VI Tydzień Archiwów Polskich. II Międzynarodowy Tydzień Archiwów*, „Archeion” 1987, t. 82, s. 231–233.

108 T. Walichnowski, *Aktualne zadania archiwów państwowych w Polsce*, „Archeion” 1977, t. 65, s. 10–11.

109 R. Gerber, *Wytuczne do projektu nowelizacji dekretu o państwowej służbie archiwalnej (Referat wygłoszony dnia 23 września na konferencji archiwalnej we Wrocławiu)*, „Archeion” 1948, t. 18, s. 62.

Także międzynarodowe kongresy archiwów kilkakrotnie poświęcono tematyce liberalizacji dostępu do archiwaliów jako jednemu z podstawowych problemów ówczesnej archiwistyki<sup>110</sup>. Dyskutowane w 1966 roku w Waszyngtonie postulaty liberalizacji dostępu oraz współpracy międzynarodowej w dziedzinie badań archiwalnych i ułatwienia dostępu do archiwów<sup>111</sup> zostały opracowane i rozesłane przez Międzynarodową Radę Archiwalną w 1967 roku jako komunikat nr 1546 zawierający sugestie Rady w sprawie zasad, jakie w skali międzynarodowej należałoby stosować przy udostępnianiu materiałów archiwalnych. Opublikowane postulaty nie wnikały w zasady udostępniania obowiązujące w państwach członkowskich, sugerowały jednak, aby czasokres udostępniania akt w poszczególnych krajach nie przekraczał 50 lat i wynosił 30 lat dla akt o znaczeniu administracyjnym i 50 lat dla akt o znaczeniu politycznym. Zalecano ponadto ujednoczenie sposobu traktowania w dostępie do akt użytkowników zagranicznych na równi z użytkownikami krajowymi<sup>112</sup>. W 1969 roku w Madrycie Międzynarodowy Kongres Archiwów zakończył dyskutowane od kilku lat sprawy liberalizacji dostępu do archiwów<sup>113</sup>. Wypracowano jednomyślne zalecenia, które kraje członkowskie powinny starać się wcielić w życie w porozumieniu z odpowiednimi władzami państwowymi. Postulat pierwszy obejmował generalną zasadę okresu 30 lat, po upływie którego archiwalia powinny być dostępne dla badań naukowych, a dla materiałów szczególnego charakteru okres ten nie powinien przekraczać 80 lat. Zalecono także zrównanie w dostępie do akt badaczy krajowych i zagranicznych. Uznano prawo archiwów do kontroli zamierzonych przez badacza publikacji, opartych na materiałach tajnych lub zastrzeżonych. Zalecenia obejmowały również kwestie szczegółowe, takie jak: zapewnienie w pracowniach naukowych miejsc na pracę głośną, zamieszczanie w inwentarzach informacji o stanie dostępności akt, a także sporządzanie wykazu materiałów szczególnie cennych lub tak zniszczonych, że udostępnia się je tylko na mikrofilmach lub fotokopiach<sup>114</sup>. Wypracowane w latach powojennych wspólne stanowisko w zakresie liberalizacji dostępu zostało następnie w czasie Międzynarodowego Kongresu Archiwów w 1976 roku w Waszyngtonie uznane za jeden z czterech głównych punktów rezolucji „Rewolucja archiwalna naszych czasów”, jako rewolucja w zakresie udostępniania i korzystania z dokumentów. Obejmuje ona zarówno wzrost kręgu użytkowników archiwów, uelastycznienie przepisów, jak i nowe technologie w udostępnianiu dokumentacji archiwalnej<sup>115</sup>. W czasie kongresu omówiono także postępy liberalizacji na polu udostępniania dokumentacji

110 Zob. „Archivum” 1966, t. 16 (materiały nadzwyczajnego Międzynarodowego Kongresu Archiwów, Waszyngton, 9–13 V 1966 r.); 1968, t. 18 (materiały VI Międzynarodowego Kongresu Archiwów, Madryt, 3–7 IX 1968 r.).

111 I. Koberdowa, *Nadzwyczajny kongres Conseil International des Archives przy UNESCO, Waszyngton 9–13 maja 1966*, „Archeion” 1967, t. 46, s. 209.

112 H. Barczak, *Międzynarodowa Rada Archiwów w sprawie liberalizacji dostępu do materiałów archiwalnych*, „Archeion” 1968, t. 50, s. 269–270.

113 I. Koberdowa, *VI Międzynarodowy Kongres Archiwów w Madrycie, 3–7 września 1968 r.*, „Archeion” 1969, t. 51, s. 237.

114 Tamże, s. 237–238.

115 L. Chajn, *Międzynarodowa Rada Archiwów*, s. 197–198.

w archiwach oraz ułatwienia w wykorzystaniu i dostępie do archiwaliów. Zauważono, że w większości krajów dostęp do archiwaliów nadal mają tylko kwalifikowani pracownicy naukowci. W niektórych krajach nie stwarza się już natomiast formalnej różnicy w udostępnianiu akt obywatelom własnego kraju i państw obcych, powszechnie zrezygnowano także z kontroli notatek sporządzanych w archiwach<sup>116</sup>.

Różne interpretacje zasady publiczności archiwów zaczynają łączyć się w jedną całość. Archiwa jako placówki publiczne, przechowujące narodowy zasób archiwalny, udostępniają akta coraz szerszemu gronu użytkowników, jednocześnie zaczynają prowadzić działania w zakresie pracy publicznej. Wychodzą naprzeciw potrzebom nowych użytkowników, starają się przyciągnąć ich do pracowni naukowych, zapraszają do przyścia do archiwum i skorzystania z akt.

## 6. Publiczność archiwów w społeczeństwie informacyjnym

Niepomierny wpływ na rozwój archiwów, także ich funkcji edukacyjnej, w ostatnich latach ma kilka zjawisk, wspomnianych już na wstępie rozważań, a mianowicie: rozwój społeczeństwa informacyjnego, demokratyzacja archiwów, antropologizacja archiwistyki oraz liberalizacja dostępu do archiwaliów. Wszystkie te procesy powodują, iż omawiana zasada publiczności archiwów nabiera obecnie nowego sensu, stając się podstawową zasadą działania dzisiejszych archiwów<sup>117</sup>.

Spółczesne społeczeństwo informacyjne jest afirmacją współczesnego społeczeństwa, które określano dotychczas za pomocą negacji wypracowanych wcześniej sformułowań. Mówiono o społeczeństwie postindustrialnym w opozycji do społeczeństwa industrialnego, społeczeństwie ponowoczesnym w opozycji do społeczeństwa nowoczesnego. Na kanwie tych dwóch określeń zbudowano nową jakość, nowe określenie – społeczeństwo informacyjne. Jak podaje Waldemar Chorążyczewski, jest ono zaledwie subiektywną konstrukcją powstałą wskutek występowania zupełnie nowego w dziejach ludzkości uwrażliwienia cybernetycznego; jego powstanie wiąże się z ogólnymi przemianami we współczesnym świecie, gdzie najważniejszym dobrem jest informacja, a procesy tworzenia, gromadzenia i przekazywania informacji są postrzegane jako właściwe procesy życiowe tego społeczeństwa<sup>118</sup>. Nazwą alternatywną dla społeczeństwa informacyjnego jest społeczeństwo wiedzy. Najważniejszym symulatorem jego rozwoju jest dostęp i wykorzystanie wiedzy ludzkiej, dotyczącej zarówno przeszłości, jak i teraźniejszości<sup>119</sup>.

116 C. Biernat, *VIII Międzynarodowy Kongres Archiwów w Waszyngtonie*, „Archeion” 1978, t. 66, s. 232–233.

117 Por. W. Chorążyczewski, A. Rosa, *Zasada publiczności nowym paradygmatem archiwistyki?*, „Archiwista Polski” 2010, nr 3 (59), s. 23–42.

118 W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości – edukator i autopromotor w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 47.

119 M. Kocójowa, *Studia wyższe z archiwizowania dokumentów wobec potrzeb społeczeństwa informacyjnego trzeciego tysiąclecia*, [w:] *Archiwa i archiwisanci w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Szczecin, 12–13 września 2002 r.*, t. 1, red. D. Nałęcz, Toruń 2002, s. 417–418.

Od kilku lat w środowisku archiwalnym trwa dysputa na temat społeczeństwa informacyjnego i wyzwń, jakie wobec jego rozwoju stają przed archiwami<sup>120</sup>. Archiwa są skarbnicami informacji o przeszłości i terażniejszości<sup>121</sup>. Ich włączenie w budowanie społeczeństwa informacyjnego oznacza zaoferowanie powszechnego prawa dostępu do informacji, czyli prawa dostępu wszystkich ludzi do informacji zawartych w materiałach archiwalnych.

Spółeczeństwo informacyjne odchodzi od gospodarki zorientowanej na produkcję dóbr ku gospodarce opartej na wykonywaniu usług<sup>122</sup>. Podstawową usługą pożądaną przez użytkownika archiwum jest prosty dostęp do materiałów archiwalnych, a archiwum jest jedyną instytucją, która jest w stanie mu tę usługę zaoferować<sup>123</sup>.

Ważnym aspektem społeczeństwa informacyjnego, społeczeństwa wiedzy jest to, że skupia się ono, i powinno skupiać, na użytkowniku w kontekście całej produkcji i konsumpcji informacji. Dzisiaj mamy już sprecyzowaną politykę, że zawartość archiwów jest własnością każdego obywatela, a ostatecznym celem zachowania archiwaliów jest przecież to, aby były one wykorzystywane<sup>124</sup>. Archiwa chcąc sprostać wyzwaniom społeczeństwa informacyjnego, muszą ciągle uświadamiać sobie to, że są repozytoriami informacji, tak bardzo pożądaną przez współczesnego obywatela. Tworzą, gromadzą i przekazują informację – największe dobro społeczeństwa informacyjnego. Głównym zadaniem archiwów wobec społeczeństwa informacyjnego jest zatem jak najszerze uprzywilejowanie informacji, a więc na podstawie przejrzystych przepisów zapewnienie nieograniczonego dostępu do niej, wspomaganie użytkowników w korzystaniu z informacji zawartej w archiwach, a także edukowanie społeczeństwa jak można korzystać z informacji przechowywanych w postaci materiałów archiwalnych. Archiwa muszą dbać o jakość i przepływ informacji, ale jednocześnie nie gubić z pola widzenia zmieniających się potrzeb użytkowników<sup>125</sup>. „Zresztą ci nowo pozyskiwani użytkownicy znacznie różnią się od swoich antenatów. To już nie wąska grupa ludzi nauki, a szerokie rzesze pragnące poznać i zachować wiedzę o swoich związkach z kościołem, organizacją, społecznością lokalną, uczelnią, firmą. To rozległe grono próbujące ustalić kontekst historyczny dla interesujących pytań stawianych współcześnie. W tej perspektywie archiwa z instytucji służącej państwu i pełniącej funkcje usługowe wobec struktur państwa przeistaczają się w instytucje służące społeczeństwu”<sup>126</sup>.

120 Zob. *Archiwa i archiwiści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Szczecin, 12–13 września 2002 r.*, t. 1, red. D. Nałęcz, Toruń 2002, ss. 431.

121 W. Chorążyczewski, K. Strykowski, *Czym dzisiaj żyją archiwa na świecie?*, „Archiwista Polski” 2008, nr 3 (51), s. 12.

122 E. Ketelaar, dz. cyt., s. 152.

123 H. Weber, *Skorzystaj z klucza i zagraj rolę – archiwa w społeczeństwie informacyjnym i kształcącym się*, „Archeion” 2004, t. 107, s. 16.

124 B. Fredriksson, *The Changing Role of Archivists in the Contemporary Society*, „Comma” 2002, nr 1–2, s. 42.

125 D. Nałęcz, *Rozwój archiwistyki a kształtowanie nowych potrzeb w zakresie edukacji*, „Archeion” 2002, t. 103, s. 29.

126 Tamże, z powołaniem na: T. Cook, *Archival Science and Postmodernism: New Formulation for Old Concepts*, „Archival Science” 2001, t. 1, nr 1.

Współczesne społeczeństwo, społeczeństwo informacyjne, dobrze wykształcone i stale podnoszące poziom swojej wiedzy zainteresowane jest procesami demokratyzacji życia społecznego, w tym demokratyzacji archiwów. Demokratyzacja archiwów jest warunkiem niezbędnym przede wszystkim dla dobrego sprawowania władzy, rządów prawa, przejrzystości administracji, a także zachowania zbiorowej pamięci ludzkości oraz zapewnienia obywatelom dostępu do informacji<sup>127</sup>. Demokratyzacja archiwów oznacza tym samym otwarcie się na grupy społeczne i poszczególnych obywateli, również grupy i obywateli opozycyjnych wobec władzy lub we władzy nieuczestniczących. Zawartość archiwów stanowi bowiem skarbiec wyposażający nas wszystkich w podstawowe fakty, dzięki którym możemy realizować nasze demokratyczne prawa do kontrolowania władzy w zakresie jej poczynań i zbierać niezbędne informacje, aby zająć stanowisko w wydarzeniach społecznych<sup>128</sup>.

Archiwa jako depozytariusze procesów decyzyjnych władzy, przejawów działalności człowieka oferują społeczeństwu informację. Problem jednak tkwi w tym, jak bardzo informacja ta jest dostępna dla każdego człowieka zainteresowanego skorzystaniem z niej i czy przepisy prawne ograniczające dostęp w celu ochrony interesów publicznych lub jednostki są jasno zdefiniowane<sup>129</sup>. Jak podaje Claes Gränström: „Koniec naszego stulecia charakteryzuje się ogromnym zróżnicowaniem stopnia jawności informacji oraz zgodnej z prawem dostępności społeczeństwa do informacji przechowywanej przez rządy krajów europejskich, agencje i instytucje archiwalne. Różnice te wynikają z odmiennych tradycji narodowych, historycznych doświadczeń różnych krajów oraz zakorzenionych pojęć praworządności i sprawiedliwości. Wiele państw postrzega dostęp do dokumentów jako demokratyczne prawo obywateli i najlepszy sposób na zwiększenie jawności (przejrzystości) funkcjonowania oraz wzrost zaufania do administracji publicznej. Prawo to może więc być uważane za narzędzie służące wspieraniu procesów demokratycznych”<sup>130</sup>.

Spółczesne społeczeństwo informacyjne to społeczeństwo demokratyczne, co wynika z powszechnego prawa dostępu do informacji. Nie tylko władza, ale też wszelkie grupy społeczne i każdy obywatel takiego społeczeństwa ma prawo pełnego dostępu do informacji: by rządzić, zarządzać, kontrolować rządzących i zarządzających, zająć właściwe stanowisko w sprawach publicznych. Jeśli archiwa mają być częścią demokratycznego społeczeństwa informacyjnego, muszą zapewniać dostęp do posiadanych informacji.

127 *Strategia działań Międzynarodowej Rady Archiwów na lata 2008–2018*, „Archiwista Polski” 2008, nr 3 (51), s. 22.

128 B. Fredriksson, dz. cyt., s. 42.

129 Wiele w tym zakresie wnosi Kodeks Etyczny Archiwisty – uchwalony w 1996 roku w ramach XIII Międzynarodowego Kongresu Archiwalnego w Pekinie, zob. *Kodeks Etyczny Archiwisty uchwalony na XIII Międzynarodowym Kongresie Archiwów w Pekinie*, tłum. H. Natorf, „Archiwista Polski” 1997, nr 1, s. 10–14.

130 C. Gränström, *Spółeczny dostęp do informacji archiwalnej*, „Archeion” 2000, t. 101, s. 27. Pierwsza publikacja w: *Archivy v mezinárodním kontextu (Archives in International Context). Sborník příspěvků y mezinárodní konferenci 29. září – 1. října 2004*, Praha 2004, s. 146–156.



Miernikiem demokratyzacji państwa jest zatem przejrzystość funkcjonowania władzy i nieograniczony dostęp do informacji dla wszystkich<sup>131</sup>. Objawia się ona jako możliwość kontrolowania przez każdego obywatela i grupę społeczną procesu decyzyjnego i poczynań władzy zapisanych w aktach przechowywanych w archiwach. Dziś przykładem państwa w pełni demokratycznego, w którym archiwa publiczne i przechowywane w nich dokumenty oficjalne są dostępne bez specjalnych ograniczeń i nie obowiązuje żaden zwyczajowy okres karencji, jest Szwecja. Wyjątki w tym swobodnym udostępnianiu stanowią jedynie potrzeby utajnienia dokumentów z uwagi na ochronę interesów publicznych, praw jednostki i jej prywatności, tajemnicy handlowej i przemysłowej<sup>132</sup>. W większości krajów europejskich istnieją natomiast prawnie obwarowane okresy utajnienia dokumentów. Zwyczajowy okres karencji, zgodnie z zaleceniami Międzynarodowego Kongresu Archiwistów<sup>133</sup>, zwykle nie przekracza jednak 20–30 lat. Mimo wszystko nadal występują okresy dłuższe, sięgające powyżej 50 lat<sup>134</sup>. W takich przypadkach może dojść do sytuacji, że dostęp do archiwaliów jest bardziej osiągalny, gdy znajdują się one jeszcze w registraturach bądź archiwach zakładowych, niż gdy już trafią do archiwów państwowych. A przecież archiwa, zgodnie ze swoją nową społeczną rolą, mają zapewnić dostęp do każdej informacji o przeszłości, nawet jeżeli ta przeszłość jest nadal bardzo bliska<sup>135</sup>.

Dzisiejsza demokratyzacja archiwów jest kontynuacją procesów z poprzedniego okresu. Obecnie jednak nastąpiła jej intensyfikacja. Ponadto proces ten nabrał nowego znaczenia w społeczeństwie ponowoczesnym.

Jak głosił Harmut Weber w 2004 roku podczas Międzynarodowej Konferencji Archiwistów w Pradze, tradycyjnie pojmowane archiwum, „które z myślą o przyszłych pokoleniach pieczołowicie chroni dziedzictwo kultury i czasami, z bólem serca, pozwala współcześnie żyjącym skorzystać z niego w zaciszu pracowni naukowej, będzie musiało nieuchronnie przekształcić się w archiwum oferujące i ułatwiające dostęp do archiwaliów. W archiwum, które stara się przyciągnąć użytkowników i zaspokoić ich oczekiwania. Tylko w ten sposób w oczach społeczeństwa, nastawionego na obsługę i łatwy dostęp do wiedzy, może zyskać uznanie i potwierdzenie swej użyteczności”<sup>136</sup>. Ten łatwy dostęp musi jednak obejmować zarówno władze potrzebujące informacji dla celów legislacyjnych, jurysdykcyjnych lub administracyjnych bądź zmierzające do kształtowania przejrzystości w ramach kontroli parlamentarnej, jak i obywatele poszukujących różnego

131 Idea powszechnego dostępu do akt w społeczeństwie demokratycznym miała swój wyraz w wydarzeniach, jakie miały miejsce w 2003 roku w Paryżu. Zarówno historycy, jak i organizacje społeczne z uwagi na łatwy dojazd opowiedziały się wówczas za lokalizacją nowego budynku francuskiego Archiwum Akt Nowych w dzielnicy Saint-Denis, w pobliżu stacji metra, a nie jak proponowało wcześniej ministerstwo w Bercy czy w Vincennes. Redakcja czasopisma „Historiens et géographes” jeden z tekstów zatytułowała wówczas: *Aux archives, citoyens* (Obywatele do archiwów). Zob. J.-M. Delaunay, *Aux archives, citoyens*, „Historiens et géographes” 2003, lipiec–sierpień, nr 383.

132 Tamże, s. 29.

133 H. Barczak, *Międzynarodowa Rada Archiwistów*, s. 269–270.

134 C. Gränström, dz. cyt., s. 29.

135 A. Menne-Haritz, dz. cyt., s. 70

136 H. Weber, dz. cyt., s. 15–16.

rodzaju dokumentów potwierdzających ich tytuły prawne, obywateli zainteresowanych odtworzeniem mechanizmów procesu decyzyjnego, a przez to retrospektywną kontrolą nad administracją, a także badaczy zainteresowanych zagadnieniami z zakresu tematyki ogólnohistorycznej, problematyki historii państwa lub regionu, własnej przeszłości, przeszłości swojej rodziny czy mniejszości<sup>137</sup>.

Demokratyzacja archiwów to właśnie równy dostęp wszystkich użytkowników, zarówno tych realnych, jak i potencjalnych, do akt. W ostatnim czasie można także zauważyć próby przeniesienia procesów demokratyzacji w archiwach ze sfery władzy w sferę kultury<sup>138</sup>. Jest to gotowość archiwów i archiwistów do służenia informacją, lecz informacją ściśle zorientowaną na potrzeby użytkownika. Jak podaje Angelika Menne-Haritz, nowoczesny dostęp jest to „profesjonalna strategia, która nie zależy od osobistych i indywidualnych odczuć archiwistów w stosunku do treści lub zrozumienia pytań użytkownika. Jest to strategia neutralna wobec treści, lecz koncentrująca się z pasją na otwartości i przystępności potencjału informacyjnego”<sup>139</sup>. Zadaniem archiwisty jest zachowanie takich materiałów archiwalnych, które są w stanie zaspokoić potrzeby użytkowników obecnych i przyszłych, a także pilnowanie, by już zarchiwizowane materiały archiwalne otrzymały równy status jako źródła historyczne. Niedopuszczalnym jest, aby dokumentacja szczebla administracji państwowej miała większą wartość źródłową niż druki efemeryczne. Zadaniem archiwisty jest udostępnienie tych akt, a ocena ich przydatności należy wyłącznie do użytkownika<sup>140</sup>.

Jak podaje Eric Ketelaar, „ludzie [...] są tak samo istotni przy tworzeniu, przechowywaniu, korzystaniu i przekazywaniu opowieści, doświadczeń i wspomnień, jak uznane instytucje pamięci”<sup>141</sup>. Zadaniem współczesnego archiwum jest nie ocenianie wartości tak różnych źródeł archiwalnych, lecz uprzystępnienie zainteresowanym użytkownikom pożądaney informacji.

Znaczny wpływ na takie spojrzenie na archiwa ma postmodernizm i zantropologizowana archiwistyka<sup>142</sup>. Jak zauważył Waldemar Chorążyczewski, zantropologizowana humanistyka, a więc także jej część – archiwistyka, wydaje się być jedyną odpowiedzią na postmodernistyczne zwątpienie<sup>143</sup>. Postmodernizm wiązany ze zmianami socjoekonomicznymi, jakie niesie ze sobą począwszy od drugiej połowy XX wieku epoka

137 Tamże, s. 16.

138 A. Rosa, *Archiwa między historią i pamięcią. Antropologizowanie archiwistyki*, [w:] *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, t. 2, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń 2008, s. 99–127; P. Bewicz, *Historia, pamięć i archiwa*, [w:] *Per aspera ad astra. Materiały z XVI Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Studentów*, t. 13: *Nauki pomocnicze historii, historia sztuki, archiwistyka i historia prawa*, Kraków 2008, s. 9–12.

139 A. Menne-Haritz, dz. cyt., s. 74.

140 P. Bewicz, dz. cyt., s. 12.

141 E. Ketelaar, dz. cyt., s. 157.

142 Na temat zantropologizowanej humanistyki, której częścią jest zantropologizowana archiwistyka zob. W. Chorążyczewski, *Metodologia archiwistyki. Archiwistyka między nauką a refleksją*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 191–201.

143 Tamże, s. 193.

postindustrialna, na gruncie przeobrażeń społecznych oznacza jednak powszechne zwątpienie w obiektywną prawdę. „Dotyczy on przy tym całościowego stanu współczesnej kultury i cywilizacji, uwzględnia codzienne zachowania ludzi, dominujące wzory myślenia i postępowania, sztukę, politykę i religię. Istotą tych przemian było postawienie jednostkowego człowieka i jego subiektywności ponad wszelką tradycją, ponad wszystkimi instytucjami, ponad obiektywnymi prawdami czy normami moralnymi, obyczajowymi i prawnymi”<sup>144</sup>. Postmodernistyczny paradygmat wywarł duży wpływ na historiografię przełomu XX i XXI wieku, zaakcentował to, co ulotne i zmienne, zamiast tego, co stałe i niezmiennie. Historycy – zwolennicy tendencji postmodernistycznych, w historiografii zaczęli eksperymentować z narracją historyczną, odkryli nowe perspektywy i nowe obszary badawcze. Zmieniła się też tematyka publikowanych książek historycznych. Nastąpił wzrost zainteresowania życiem codziennym, historią doświadczeń, historią mentalności, mikrohistorią. Współczesna historiografia przeniosła punkt ciężkości w badaniach historycznych ze zjawisk masowych, zazwyczaj dotyczących anonimowych ludzi, na historie ludzi o określonych nazwiskach i odmiennym życiu i przeżyciach<sup>145</sup>.

Narzędziem analizy nowej historiografii jest pamięć. Pamięć postrzegana jako kategoria kulturowa, przechowywana w archiwum, czyli instytucji pamięci, w postaci źródeł. Zadaniem archiwów jest zaspokajanie potrzeby pamięci, dbanie o to, by nie zginęła pamięć o społeczności jako całości, ale także jako zbiorowości różnych ludzi, dbanie o to, aby pamięć w postaci źródeł była jak najszerzej dostępna. Zadaniem archiwów jest też budowanie pamięci, co może im ułatwić ścisła współpraca z użytkownikiem na polu udostępniania i popularyzacji, rozpoznawanie jego potrzeb i słuchanie postulatów.

Cały ten problem sprowadza się do dwóch pytań – czym są archiwa i komu służą? Archiwa rozumiane jako dowody prawne stają naprzeciw archiwaliom rozumianym jako zapisy pamięci<sup>146</sup>.

Tym samym przewrót postmodernistyczny stawia przed archiwistyką nowe zadania. Konsekwencją tego przewrotu jest antropologizacja archiwistyki, próba jej *humanizacji*, *uczłowieczenia*. Te nowe zadania<sup>147</sup> to przede wszystkim nowe podejście do użytkownika, nowe podejście do źródeł historycznych, a także przemiana mentalności i tożsamości archiwisty<sup>148</sup>. Próba sprostania tym zadaniom to pomniejszanie dystansu między użytkownikiem a archiwum. Oznacza to otwartość archiwów na mniejszości i wszelkich pokrzywdzonych, skazanych dotąd na milczenie. Archiwa przecież „nie składują pamięci, one oferują możliwość jej odtworzenia. Ich funkcja to przeciwdziałanie amnezji. Archiwa

144 D. Magier, *Regionalna rola archiwum państwowego w epoce postindustrialnej*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 216.

145 A. Rosa, *Archiwa między historią i pamięcią*, s. 101.

146 M.A. Greene, *The Power of Meaning: The Archival Mission in the Postmodern Age*, „The American Archivist” 2002, t. 65, nr 1, s. 42–55.

147 A. Rosa, *Archiwa między historią i pamięcią*, s. 107–111.

148 10 najważniejszych wyzwań dla zawodu archiwisty na początku XXI wieku podaje H.T. Hickerson, *Ten Challenges for the Archival Profession*, „The American Archivist” 2001, t. 64, nr 1, s. 6.

pozwalają nam na konstruowanie pamięci, jej oczyszczenie, poprawienie lub potwierdzenie, gdy jest to potrzebne”<sup>149</sup>. Archiwiści zyskują przy tym nową, jakże zaszczytną funkcję  *tłumaczy kultur*<sup>150</sup>.

Zantropologizowana archiwistyka kładzie nacisk na prawo każdej grupy i osoby do budowy swojej własnej pamięci. Pamięć ta jest nieodzowna dla uzyskania i utrzymania tożsamości. Ponadto musi zostać skonstruowana na podstawie przesłanek wydobytych z różnych zbiorów czy skarbnic informacji. Taką naczelną skarbnicą jest właśnie archiwum. W społeczeństwie ponowoczesnym, społeczeństwie demokratycznym musi być ono otwarte na wszelkie grupy i osoby pragnące wyszukiwać i interpretować informacje wydobyte z zasobu archiwalnego w swoisty i subiektywny sposób, nieco inny niż obiektywne, naukowe wykorzystywanie archiwów w epoce Modernizmu.

W tych nowych warunkach społeczeństwa wiedzy, społeczeństwa informacyjnego liberalizacja dostępu do archiwaliów, jako kontynuacja zjawiska z poprzedniego okresu, nabiera nowych wartości. Nie jest już tylko rozwijaną po drugiej wojnie światowej na forum międzynarodowym próbą dążenia do ujednoczenia, a zarazem skracania karencji dostępności akt w archiwach ani też próbą zamazywania granic w dostępie do nich dla obywateli danego kraju i obcokrajowców. W większości krajów te cele zostały już osiągnięte, są one bowiem cechami społeczeństw demokratycznych, w których im dostęp do archiwów obwarowany jest mniejszymi ograniczeniami, tym wyższy etap demokratycznego rozwoju tych społeczeństw. Współczesne dysputy o liberalizacji koncentrują się już na zgoła innych problemach. Liberalizacja dostępu do archiwów w nowych realiach ponowoczesności stanowi nową jakość w pracy archiwów. Oznacza rzeczywistą równość wszystkich możliwych grup klientów archiwów bez dawania pierwszeństwa którejkolwiek z nich: uczonych historyków i niehistoryków, amatorów historii, w tym genealogów i regionalistów, osób zainteresowanych udziałem w życiu publicznym lub znalezieniem podbudowy dla swojej tożsamości (pamięci). Oznacza to też równouprawnienie celów wykorzystywania archiwów, czy to dowodowych, czy naukowych, czy też kulturowych, bez preferowania jakiegokolwiek z nich.

Dziś w wielu archiwach największą grupą użytkowników są genealodzy<sup>151</sup>. Jak podaje Eric Ketelaar, „poszukiwania historii rodzinnej zapoczątkowały rozwój zdecydowanie najbardziej godnego odnotowania ruchu badawczego naszych czasów typu »zrób to sam« bazującego na archiwach”<sup>152</sup>.

Archiwa dziś nie mogą istnieć tylko jako instytucje historyczne prowadzące badania naukowe. Są potrzebne także jako „organizatorzy dostępu do przeszłości, tak aby każdy mógł w nich szukać odpowiedzi na swe pytania. Archiwa dostarczające usługi na wysokim, profesjonalnym poziomie zyskują obraz instytucji społecznie użytecznych, którym

149 A. Menne-Haritz, dz. cyt., s. 70

150 M. Kocójowa, dz. cyt., s. 417.

151 Zob. S. Tucker, *Visible Enough to Us? Genealogical Researchers within Archives*, „Comma” 2005, nr 3.

152 E. Ketelaar, dz. cyt., s. 155.

można zaufać”<sup>153</sup>. Dzisiejszy powszechny dostęp do archiwaliów jako postawa moralna oznacza, że: „archiwista akceptuje kompetencje użytkowników odnoszące się do ich własnych przestrzeni badawczych”<sup>154</sup>, nie stara się też pomagać w zrozumieniu dokumentów we właściwy sposób, interpretację ich pozostawiając użytkownikowi.

*Publiczna sfera* rozumiana jako *wielka ogólna szkoła politycznej edukacji* to według Erica Ketelaara proklamacja dzisiejszej misji archiwum, gdzie ludzie spotykają się, dyskutują, wymieniają informacje, korzystają z nich lub nawet walczą z państwem i społeczeństwem obywatelskim. Wszystkie instytucje pamięci: archiwa, biblioteki, muzea przechowują pamięć ludzi jako ogółu oraz jako indywidualnych jednostek, tym samym łączą się z pamięciami poszczególnych ludzi, korelują z nimi. „Lecz to, co odróżnia archiwa od innych instytucji pamięci, to ich zaangażowanie w życie sfery publicznej. Związek pomiędzy ewidencją, odpowiedzialnością, otwartością i jawnością we wszystkich wymiarach ciągłości dokumentacji tworzy istotną cechę rozpoznawczą archiwów”<sup>155</sup>.

W tych też warunkach zasada publiczności archiwów zyskuje nowy sens. W nowych realiach archiwalia są autentycznie własnością całego społeczeństwa wiedzy. Przejawia się to na przykład w nowym podejściu do pozyskiwania archiwaliów, mianowicie przez stosowanie aktywnych strategii dokumentacyjnych. Widać to choćby na przykładzie Holandii. Holenderski Departament Edukacji, Nauki i Spraw Kulturalnych rozpoczął projekt w zakresie dziedzictwa kulturowego grup mniejszościowych. W związku z tym kilka archiwów miejskich w ostatnich latach rozpoczęło programy aktywnego gromadzenia dziedzictwa kulturowego migrantów, aby ich zasoby stały się bardziej wiernym odbiciem składu lokalnej społeczności<sup>156</sup>.

Całe społeczeństwo i każdy jego członek z osobna ma równy i pełny dostęp do akt<sup>157</sup>. Archiwum staje się publiczne w pełnym tego słowa znaczeniu, a więc nie tylko przyjmuje w swych murach każdego chętnego użytkownika, ale też wychodzi najszerszej jak może ku publiczności, rozpoznaje swoją potencjalną klientelę, służy jej pomocą. Buduje w poszczególnych grupach społecznych świadomość, że z archiwaliów i pomocy archiwistów może korzystać każdy, kiedy tylko zechce. Ponadto archiwa stają się aktywnymi budowniczymi społeczeństwa informacyjnego; informację zawartą w archiwaliach włączają bowiem w jak najszerszym zakresie do zbioru informacji, którymi może dysponować każdy uczestnik społeczeństwa informacyjnego. Jednocześnie jednak informacje i wszystkie odpowiedzi uzyskiwane z archiwów są wyciągane, opracowywane i interpretowane przez samych użytkowników, archiwum jedynie umożliwia dostęp do tej informacji. Jest to cecha archiwum jako instytucji otwartej, stwarzającej szansę na uzyskanie

153 A. Menne-Haritz, dz. cyt., s. 70

154 Tamże, s. 72.

155 E. Ketelaar, dz. cyt., s. 159.

156 Zob. C. Jeurgens, *The Other Past: The Memory of Migrants and their Representation in Archives*, „Comma” 2005, nr 3.

157 Zob. B. Jensen, C.S.H. Jensen, *The Archives' Perception of the Users – the Users' Perception of the Archives*, „Comma” 2005, nr 3.

odpowiedzi, działającej zgodnie z zasadą, że materiałów archiwalnych nie można po prostu odczytać, trzeba je pojąć. Użytkownicy sami są odpowiedzialni za wnioski, jakie wysuwają z materiałów archiwalnych. Archiwa dostarczają jedynie potencjalnej informacji, a nie samej informacji (to po stronie użytkownika leży wyszukanie, zrozumienie, interpretacja i wykorzystanie źródła), umożliwiają też prowadzenie badań, „poszukujący informacji powinni wiedzieć, gdzie mogą znaleźć jakie potencjalne źródła i jak je badać”<sup>158</sup>.

## 7. Zasada publiczności archiwów jako podstawa teoretyczna ich funkcji edukacyjnej

W to nowe otwarcie archiwów na społeczeństwo wpisuje się także ich funkcja edukacyjna. Jest ona przede wszystkim realizacją zasady publiczności archiwów i nowej koncepcji dostępu do archiwaliów. W myśl tych idei podstawową oferowaną przez archiwa w społeczeństwie informacyjnym, społeczeństwie wiedzy usługą jest dostęp. Korzystanie z zasobu archiwalnego to jedyny powód istnienia archiwów. „Koncepcja dostępu wspiera się na idei otwartości zasobu i ułatwianiu orientacji w korzystaniu z materiałów archiwalnych”<sup>159</sup>.

Funkcja edukacyjna archiwów w głównej mierze wywodzi się z podejmowanych począwszy od pierwszych lat po drugiej wojnie światowej, wówczas jeszcze nowych zadań w codziennej pracy archiwów – działań popularyzacyjnych i kulturalno-oświatowych. Jest jakby konsekwencją tych działań, lecz zaistniała w całkiem odmiennej sytuacji społecznej i politycznej, przez co nowe są też pobudki podejmowania przedsięwzięć edukacyjnych. Kiedyś mówiono głównie o zainteresowaniu przez archiwa „społeczeństwa swoją pracą i zawartością”<sup>160</sup>, tak aby podwyższyć w nim poziom świadomości społecznej i wiedzy historycznej<sup>161</sup>. Dziś archiwa włączają się w proces edukowania społeczeństwa, bo takie są wymogi stawiane przed nimi w wyniku zaistnienia takich zjawisk, jak powyżej przytaczane: demokratyzacja, liberalizacja, humanizacja i publiczność archiwów. Archiwa są zobowiązane, aby wyjść naprzeciw potrzebom swoich realnych i potencjalnych użytkowników, przygotować ich do pracy z archiwaliami, uczyć badać i poszukiwać. „Zachęcanie publiczności do korzystania z archiwów jest warunkiem wstępnym, aby zawód archiwalny osiągnął swój cel dostarczania wartościowych usług społeczeństwu. Tylko dowiadując się najpierw co archiwa mogą zrobić dla społeczeństwa, społeczeństwo może rozwinąć zainteresowanie archiwami i stopniowo uczyć się wykorzystywania archiwaliów”<sup>162</sup>.

158 A. Menne-Haritz, dz. cyt., s. 72.

159 Tamże, s. 73.

160 J. Jankowska, *Zjazd dyrektorów Archiwów Państwowych 11–13 maja 1949 r. w Otwocku*, „Archeion” 1951, t. 19–20, s. 492.

161 D. Magier, dz. cyt., s. 213–214.

162 M. Fumin, dz. cyt., s. 153.

Tym samym rola archiwistów dnia dzisiejszego zawiera w sobie obowiązek uczynienia archiwów znanymi i wykorzystywanymi przez tych, którzy jeszcze nie stali się użytkownikami. Misją archiwistów nie jest służyć wyłącznie tym, którzy już odwiedzają archiwum. Istnieje zatem potrzeba bardziej gruntownych badań użytkowników tych instytucji. Jak podaje Berndt Fredriksson, musimy zwrócić uwagę na takie zagadnienia, jak: Kim są ci użytkownicy? Jakie są ich potrzeby i preferencje? Jakie są środki uczynienia archiwów dostępnymi? Co musi być zrobione, aby powiększyć istniejącą publiczność archiwów (zwiększyć liczbę i przekrój) i znaleźć nowych użytkowników?<sup>163</sup>

Archiwa ponadto jako placówki posiadające tak wielki potencjał edukacyjny mogą łatwo włączyć się w propagowany przez Komisję Europejską program uczenia się przez całe życie (*life-long learning*). Kształcenie ustawiczne jest niezbędne zarówno dla rozwijania umiejętności zawodowych, jak i umożliwienia udziału w charakterze aktywnych obywateli w dzisiejszych społeczeństwach. Ponadto jest niezbędną częścią rozwoju społeczeństwa wiedzy, rozwoju aktywnych i świadomych obywateli, znających swoje prawa i obowiązki, rozumiejących swoją tożsamość, kulturę i historię<sup>164</sup>.

Prowadzona przez archiwa efektywna edukacja jest także środkiem pomagającym budować pozytywny wizerunek tych instytucji w społeczeństwie. Archiwa dnia dzisiejszego muszą bowiem dbać również o to, aby stać się bardziej znanymi i widocznymi w wyniku innej cechy naszych czasów – cięć w wydatkach publicznych. Tylko instytucja przynosząca pożytek publiczny, posiadająca pozytywny i wyraźny wizerunek w społeczeństwie może liczyć na lepsze dofinansowanie. Archiwa muszą zatem walczyć o swój wizerunek<sup>165</sup>. W pracy nad tym mogą stosować także metody marketingowe<sup>166</sup>. Dzięki takiej promocji społeczeństwu pomaga się zrozumieć naturę i treść pracy archiwalnej. Promocja jest także pomocna w uzyskiwaniu publicznego zainteresowania odwiedzaniem archiwów i pogłębianiu wiedzy i umiejętności w posługiwaniu się archiwaliami przy rozwiązywaniu problemów. Promocja archiwalna wspiera edukację archiwalną, a dobrze prowadzona edukacja archiwalna jest też promocją archiwów. W efekcie może się to przyczynić do wspierania finansowego archiwów, nie tylko ze strony władz, ale także różnych stowarzyszeń, ugrupowań, fundacji itp.<sup>167</sup>

163 B. Fredriksson, dz. cyt., s. 42–43.

164 Tamże, s. 43.

165 Tamże.

166 Zob. M. Jabłońska, *Komunikacja społeczna i public relations w archiwach. Zarys problematyki badawczej*, [w:] *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, t. 2, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń 2008, s. 63–80.

167 M. Fumin, dz. cyt., s. 153.

# Rozdział III

## Współczesna pedagogika i jej konsekwencje dla archiwistyki

### 1. Uwagi wstępne: edukacja, oświata, wychowanie, kształcenie, pedagogika i andragogika

Edukacja jest ważnym elementem budowania współczesnego świata. Jest społeczną wartością i kapitałem, ale także wielkim obszarem zadań stojących przed społeczeństwem informacyjnym. Musi stawić czoło nadmiarowi wiedzy, szybkiej dezaktualizacji wiadomości, nieprzystawalności ludzkich kwalifikacji i postaw do zmian oraz zadań powstających we współczesnej rzeczywistości społecznej, gospodarczej i kulturalnej<sup>1</sup>.

Słowo edukacja, wywodzące się od łacińskiego *educare*, oznaczającego w wolnym tłumaczeniu przejście z jakiegoś stanu gorszego do lepszego, w odniesieniu do człowieka od zawsze było rozumiane jako jego rozwój. W praktyce polskiej począwszy od XIX wieku, słowo edukacja, powszechnie stosowane i rozumiane, zaczęło być wypierane przez nazwę rdzennie polską – wychowanie. Nowy termin, nie do końca jednoznaczny, bo używany na określenie społecznie korzystnego rozwoju człowieka, a także osiągniętego stanu tego rozwoju oraz jego czynników sprawczych, pochodzi od słów *chów, chowanie*, i najogólniej oznacza podnoszenie rozwijającej się jednostki ludzkiej do stanu człowieczeństwa, a tym samym wyprowadzenie jej ze *zwierzęcego stanu natury*<sup>2</sup>. Oba terminy, zarówno edukacja, jak i wychowanie, identyfikowane były bardzo często jako tożsame. We współczesnym zastosowaniu terminom tym nadaje się jednak znaczenie rozbieżne. Termin edukacja nabrał rangi terminu szerszego, możliwego do zastosowania w holistycznych i systemowych ujęciach procesu rozwoju człowieka. Oznacza zarówno całościowy i integralny proces rozwoju człowieka, szeroki zakres jego przemian osobowościowych, a także różnorodne oddziaływania osób edukujących, grup i instytucji sprzyjające temu rozwojowi<sup>3</sup>. Wychowanie natomiast zostało ograniczone do określania świadomie organizowanej działalności zmierzającej do wywołania zmian w osobowości człowieka<sup>4</sup>.

Obecnie termin edukacja zazwyczaj kojarzony jest z oddziaływaniem szkoły, często z nauczaniem, choć w klasycznym rozumieniu definiowany jest jako ogół procesów, których celem jest zmienianie ludzi stosownie do ideałów i celów wychowawczych

1 D. Zuk, *Wpływ globalizacji na edukację*, [w:] *Człowiek i edukacja. Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Pólturzyckiemu z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej*, red. E.A. Wesołowska, Płock 2004, s. 193–194.

2 D. Jankowski, *Podstawowe pojęcia teorii edukacji dorosłych*, [w:] D. Jankowski, K. Przyszczypkowski, J. Skrzypczak, *Podstawy edukacji dorosłych. Zarys problematyki*, Poznań 1999, s. 11.

3 Tamże, s. 13.

4 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 466.



panujących w danym społeczeństwie<sup>5</sup>. Definicja ta, autorstwa Wincentego Okonia, ma bardzo szeroki zasięg, obejmuje bowiem swoim zakresem ogół procesów oświatowo-wychowawczych, czyli zarówno kształcenie, wychowanie, jak i szeroko pojętą oświatę<sup>6</sup>. Przy czym poprzez oświatę rozumiana jest działalność polegająca na szerokim upowszechnianiu wykształcenia oraz realizowaniu określonych celów wychowawczych dla zapewnienia jednostkom wszechstronnego rozwoju, a społeczeństwu więzi kulturalnych łączących jego przeszłość historyczną z teraźniejszością i budową korzystnej przyszłości<sup>7</sup>. Kształcenie z kolei to zarówno nauczanie, jak i uczenie się<sup>8</sup>, rozumiane jako: „ogół procesów i czynności umożliwiających ludziom poznanie przyrody, społeczeństwa i kultury, a zarazem uczestnictwo w ich przekształcaniu, jak również osiągnięcie możliwie wszechstronnego rozwoju sprawności fizycznych i umysłowych, zdolności i uzdolnień, zainteresowań i zamiłowań, przekonań i postaw oraz zdobycie pożądaných kwalifikacji zawodowych”<sup>9</sup>. Natomiast wychowanie to świadomie organizowana działalność społeczna, której celem jest wywoływanie zamierzonych zmian w osobowości człowieka. Zmiany te, jak podaje Wincenty Okoń, obejmują poznanie rzeczywistości i umiejętności oddziaływania na nią, kształtowanie stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonań, postaw, wartości i celu życia<sup>10</sup>. Proces i wyniki wychowania człowieka następują na trzech różnych płaszczyznach. Są to: świadome i celowe działanie odpowiedzialnych za wychowanie osób i instytucji, system wychowania równoległego, a zwłaszcza działalność środków masowego oddziaływania, a także wysiłek jednostek w odniesieniu do kształtowania własnej osobowości<sup>11</sup>.

Podsumowując, poprzez edukację rozumie się zarówno celowe działania osób z zewnątrz – nauczanie, jak i działania podmiotu – uczenie się. Edukacją są przeto wszelkie procesy prowadzące zarówno do zmiany światopoglądu człowieka, jak i jego zachowań. Obejmują one przede wszystkim proces upowszechniania wykształcenia jako czynnika powodującego rozwój społeczeństwa, a także: kształtowanie stosunku człowieka do świata i ludzi, łącznie z jego postawami, wartościami, przekonaniami i stylem życia; poznanie przyrody, społeczeństwa, kultury i uczestnictwo w ich przekształcaniu; dążenie do akceptacji i zrozumienia wartości i ideałów danego społeczeństwa, jego kultury; umacnianie więzi kulturalnych w społeczeństwie; poznanie rzeczywistości i możliwości oddziaływania na nią; zmiany w osobowości człowieka na skutek zamierzonej działalności społecznej; zapewnienie wszechstronnego rozwoju poprzez realizowanie określonych celów wychowawczych; dbałość o rozwój społeczny poprzez łączenie przeszłości

5 G. Krasowicz-Kupis, *Edukacja a rozwój człowieka – wprowadzenie*, [w:] *Edukacja a rozwój człowieka*, red. G. Krasowicz-Kupis, Kraków 2006, s. 7, w serii: „Psychologia Rozwojowa” 2005, t. 10, nr 1, red. M. Kielar-Turska, A. Niemczyński.

6 W. Okoń, dz. cyt., s. 93.

7 Tamże, s. 294.

8 B. Mazur, *Wielopłaszczyznowa analiza procesu kształcenia*, Warszawa 1983, s. 7.

9 W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1981, s. 146.

10 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 466.

11 W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, s. 347–348.

historycznej z terażniejszością i budową przyszłości; możliwość rozwoju umysłowego człowieka, a także jego uzdolnień, zainteresowań, przekonań i postaw, ponadto zdobycie pożądaných kwalifikacji zawodowych. Edukacja odnosi się zatem do wszelkich wpływów, jakim poddawany jest człowiek w ciągu swojego życia, przede wszystkim tych ukierunkowanych, ale także tych wynikających z jego naturalnych doświadczeń. Oznacza wszelkie zmiany w środowisku, których celem jest dokonanie zmian w człowieku, jego rozwój<sup>12</sup>.

Nauką zajmującą się procesami edukacyjnymi jest pedagogika. Termin ten pochodzi od greckiego wyrazu *pedagogike* i w wolnym tłumaczeniu oznacza prowadzenie chłopca<sup>13</sup>. Początkowo pojęcie to oznaczało naukę o wychowaniu, nauczaniu dzieci, odnosiło się do teorii oświaty i wychowania dzieci<sup>14</sup>. Począwszy od XVII wieku pedagogika zaczęła być ujmowana jako wiedza o kształtowaniu człowieka, w tym również człowieka dorosłego w jego dalszej poszkolnej edukacji<sup>15</sup>. Obecnie pedagogika, jako teoria działalności wychowawczej, obejmuje zespół nauk o wychowaniu, istocie, celach, treściach, metodach, środkach i formach organizacji procesów wychowawczych zarówno dzieci, młodzieży, jak i dorosłych. Zakres zainteresowań pedagogiki obejmuje ponadto samowychowanie i samokształcenie, a także oddziaływanie wychowawcze instytucji wychowania pozaszkolnego<sup>16</sup>.

Począwszy od okresu międzywojennego, w Polsce na oznaczenie subdyscypliny pedagogiki zajmującej się wiedzą o edukacji dorosłych i tej jej części, jaką stanowi wiedza o oświacie dorosłych, stosuje się nazwę andragogika lub pedagogika dorosłych<sup>17</sup>. Termin andragogika wywodzi się od łacińskich słów *aner*, co oznacza mężczyznę, człowieka dorosłego, oraz *agere* – działać, czynić, prowadzić i w wolnym tłumaczeniu oznacza prowadzenie ludzi dorosłych oraz wiedzę o tym procesie<sup>18</sup>. „Pojęcie andragogika powstało przez odcięcie się oświaty dorosłych od pedagogiki (teoria wychowania dzieci i młodzieży) i ma podkreślić jej samodzielność”<sup>19</sup>. Z kolei pedagogika dorosłych jest terminem, który zaczął pełnić funkcje znaczeniowe i utrwalił się wskutek wieloletniej tradycji uprawiania refleksji nad kształtowaniem ludzi dorosłych na gruncie pedagogiki jako nauki, a także podejmowanych prób uogólnienia doświadczeń oświaty i wychowania dorosłych i znalezienia dla nich odpowiedniej nazwy. Obecnie termin ten uznawany jest w środowisku andragogicznym za pewnego rodzaju semantyczny paradoks, zawierający

12 G. Krasowicz-Kupis, dz. cyt., s. 7.

13 D. Jankowski, dz. cyt., s. 23.

14 T. Szczurek, *Znaczenie andragogiki w kontekście zachodzących zmian demograficznych zjednoczonej Europy*, [w:] *Edukacja a wizje świata*, red. J. Kwapiszewski, Słupsk 2002, s. 151.

15 Tamże, s. 23–24.

16 Zob. definicje pedagogiki: W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny; Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych*, red. K. Wojciechowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986; *Słownik pedagogiczny*, oprac. C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, Warszawa 2009.

17 Jak podaje Tadeusz Szczurek, w Polsce po raz pierwszy o andragogice pisała właśnie w okresie międzywojennym Helena Radlińska, zob. T. Szczurek, dz. cyt., s. 150; też: L. Tuross, *Andragogika. Zarys teorii oświaty i wychowania dorosłych*, Warszawa 1978, s. 17.

18 Zob. np.: L. Tuross, dz. cyt., s. 15; D. Jankowski, dz. cyt., s. 23; T. Szczurek, dz. cyt., s. 151.

19 L. Tuross, dz. cyt., s. 16.

w swej treści sprzeczność logiczną<sup>20</sup>. Terminem najbardziej adekwatnym, określającym naukę o wychowaniu, prowadzeniu ludzi dorosłych, jest więc andragogika<sup>21</sup>.

W dzisiejszym rozumieniu andragogika stanowi subdyscyplinę pedagogiki, bada zagadnienia kształcenia, samokształcenia i wychowania młodzieży pracującej i osób dorosłych<sup>22</sup>. Zajmuje się edukacją młodzieży pracującej i ludzi dorosłych, ale również wskazuje na różnice występujące w procesie kształcenia i wychowania między ludźmi dorosłymi a dziećmi i młodzieżą. Zaznaczyć należy, że poprzez edukację rozumie się tu zarówno ogół procesów oświatowo-wychowawczych obejmujących kształcenie i samo-kształcenie, wychowanie i samowychowanie, jak i wielostronnie pojmowaną działalność oświatową, również wszelkie wpływy wychowawcze niezamierzone i żywiołowe<sup>23</sup> z uwzględnieniem społecznych, ekonomicznych, psychicznych, a także kulturowych uwarunkowań oraz kontekstów działań edukacyjnych wśród tych grup społecznych<sup>24</sup>. Andragogika określa ponadto cele wychowania, optymalne rozwiązania w zakresie doboru treści kształcenia i wychowania dorosłych, jego form organizacyjnych, metod i środków w odniesieniu do różnego typu placówek i instytucji<sup>25</sup>.

Współcześni teoretycy postrzegają edukację w sposób globalny<sup>26</sup>. Cała przestrzeń życiowa człowieka stanowi swoiste środowisko edukacyjne, albowiem wszelkie wpływy i oddziaływania tego środowiska mogą wywoływać zmiany w jego postawach i zachowaniach<sup>27</sup>. Edukacja jest najszerszym terminem definiującym rozwój człowieka w kontekście osobowym oraz społecznym niemalże na każdym polu jego działalności. Zawiera w sobie zarówno autoedukację, czyli samokształcenie i samowychowanie jako podmiotowy udział jednostki w jej stawaniu się, jak również system oświaty – zinstytucjonalizowany najczęściej system działań edukacyjnych adresowanych do różnych grup społecznych, ale także samorzutne procesy rozwojowe człowieka będące funkcją i przejawem procesów jego aktywności życiowej<sup>28</sup>.

Teoretycy edukacji holistycznej roztaczają szeroką wizję edukacji i ludzkiego rozwoju. Istotą tejże edukacji jest człowiek w połączeniu ze swoim środowiskiem i przyrodą, dzięki czemu proces uczenia się staje się głęboko zintegrowany. Ważny jest nie tylko przekaz informacyjny, ale relacje między ludźmi, rozwiązywanie problemów, rozwój umiejętności poznawczych, rozwój intelektu, a także fizyczny, emocjonalny, estetyczny, moralny, etyczny i duchowy wzrost<sup>29</sup>. Holistyczna edukacja oznacza kompleksowość, całościowość zabiegów edukacyjnych, trwa całe życie i jest ukierunkowana na

20 Tamże, s. 15.

21 Tamże, s. 17.

22 T. Szczurek, dz. cyt., s. 151.

23 Tamże, s. 152.

24 D. Jankowski, dz. cyt., s. 9.

25 T. Szczurek, dz. cyt., s. 152.

26 E. Trempała, *Szkoła a edukacja równoległa (nieszkolna). Poglądy, doświadczenia, propozycje*, Bydgoszcz 1993, s. 4.

27 Tamże, s. 3.

28 D. Jankowski, dz. cyt., s. 15–19.

29 E. Białek, *U progu edukacji jutra*, [w:] *Edukacja a wizje świata*, red. J. Kwapiszewski, Słupsk 2002, s. 40.

samodoskonalenie, współdziałanie i partnerstwo. W wizji tej rozwojowi człowieka w jego środowisku edukacyjnym służy zarówno system prawny, instytucje oświatowe i kulturalne, związki wyznaniowe, szkoły i uczelnie, system poradnictwa, doksztalcania i doskonalenia ogólnego i specjalistycznego, jak i treść i bogactwo życia kulturalnego, rozwój wiedzy, jej popularyzacja, specjalne programy mass mediów, a także bogaty proces autoedukacyjny człowieka, wspierany przez społeczeństwo oraz jego różnorodne grupy społeczne i instytucje<sup>30</sup>.

Współczesna cywilizacja dysponuje bogactwem możliwości edukacyjnych. Obok czytania książek i gazet, słuchania radia i oglądania telewizji, udziału w wykładach otwartych, prelekcjach, odczytach, wystawach, spektaklach, koncertach, wycieczkach, prowadzenia korespondencji, możliwy jest także udział w działalności stowarzyszeń oświatowych, kulturalnych i naukowych, umożliwiających rozwijanie własnych zainteresowań, twórczości artystycznej, naukowej i technicznej, a także czynny udział w ruchach społecznych i politycznych, dostarczających okazji do wymiany poglądów i idei, również udział w doskonaleniu umiejętności zawodowych i zdobywaniu wiedzy z zakresu wykonywanych czynności zawodowych<sup>31</sup>. Wiele możliwości daje również komputer i programy komputerowe, a także Internet wraz z treściami tam zamieszczanymi oraz wszelkiego rodzaju forami wymiany myśli i idei. Wszystkie te środki i formy są podstawą działań edukacyjnych i ich efektów. Demokratyczne społeczeństwo, społeczeństwo oparte na wiedzy i informacji dostarcza każdemu człowiekowi niezliczonej ilości takich sytuacji, pozwalających na kształtowanie własnej osobowości, na rozwój.

## 2. Edukacja ustawiczna – nowy paradygmat edukacji

Zauważona w ostatnich latach ewolucja edukacji spowodowana jest przede wszystkim przez zmiany, jakie następują w świecie. Zmienia się zapotrzebowanie na pracę, zmieniają się treści i technologie kształcenia, zmienia się sam paradygmat edukacji rozumianej jako kształcenie ustawiczne, przez całe życie. System szkolny zapewnia obecnie wykształcenie bazowe, które człowiek musi rozwijać, aby móc sprostać aktualnemu i przyszłemu zapotrzebowaniu pracodawcy, a także odnaleźć się w społeczeństwie. Tak postrzeganą edukację najtrafniej określają wypracowane przez UNESCO powszechnie uznane cztery filary edukacji: uczyć się, aby wiedzieć; uczyć się, aby działać; uczyć się, aby żyć wspólnie; uczyć się, aby być<sup>32</sup>.

Aby dobrze zrozumieć zmiany, jakie nastąpiły w myśleniu o edukacji i w samej edukacji, należy odwołać się do definicji edukacji ustawicznej (permanentnej) oraz korelujących z nią pojęć – edukacji równoległej i edukacji dorosłych. Wypracowane w ostatnich

30 D. Jankowski, dz. cyt., s. 22.

31 Tamże, s. 30.

32 Za: H. Bednarczyk, *Nowe strategie edukacyjne a praca u podstaw*, [w:] *Człowiek i edukacja. Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Pótturzyckiemu z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej*, red. E.A. Wesołowska, Płock 2004, s. 224.

latach na kanwie tych pojęć podejścia badawcze dały bowiem nowy obraz edukacji i sposobu myślenia o niej.

Za naczelną ideę wyznaczającą kierunek zmian we współczesnej oświacie uznaje się kształcenie ustawiczne. Nadrzędnym celem i najważniejszym zadaniem tego typu kształcenia jest społeczna rola wychowania i jego wpływ na demokratyzację społeczeństwa. To właśnie idea demokratyzacji stała się integralną częścią konstytuującą wizję nowoczesnej edukacji. Podstawą tej wizji jest wychowanie nowego typu człowieka charakteryzującego się nie tylko twórczym i dynamicznym stosunkiem do życia i kultury, ale także potrafiącego doskonalić siebie i polepszać swoje warunki życia. Człowiek taki potrafi planować własną przyszłość, urzeczywistniać swoje plany, jest przygotowywany do samokształcenia i samowychowania, a nie jedynie ogranicza się do zapamiętywania informacji. Uczy się pracy i studiowania, rozwiązywania problemów, tworzenia nowych wartości. Umie odnaleźć się w ciągle zmieniającym się świecie<sup>33</sup>.

Główną zasadą edukacji ustawicznej, zwanej też permanentną lub *lifelong learning* czy też zamiennie: kształceniem przez całe życie, kształceniem całożyciowym, kształceniem nieustającym, kształceniem ciągłym<sup>34</sup>, jest właśnie ciągłość kształcenia wraz z kształceniem równoległym i dążeniem do stworzenia społeczeństwa wychowującego. Idea edukacji ustawicznej stała się nadrzędną zasadą współczesnej edukacji, obejmującej również edukację dorosłych jako jej integralną, ale autonomiczną część, a także naczelną zasadą reform szkolnych i główną ideą modernizacji praktyki oświatowej<sup>35</sup>. Obejmuje ona bowiem całe życie człowieka i cały system oświaty<sup>36</sup>. Najogólniej ujmując, jest to stałe odnawianie i doskonalenie kwalifikacji ogólnych i zawodowych, a także współczesny model edukacji, zgodnie z którym kształcenie nie ogranicza się do okresu nauki w szkole, lecz trwa w różnych formach całe życie. Szkoła natomiast w myśl tej koncepcji jest jedynie jednym z pierwszych ogniw procesu kształcenia, przygotowującym jednostkę do dalszej, stałej aktywności edukacyjnej<sup>37</sup>.

Kształcenie ustawiczne to proces obejmujący wszystkie formy edukacji – edukację formalną, nieformalną, incydentalną – trwający od okresu przedszkolnego aż po okres

33 R. Dobrzeńcki, W.W. Szczęsny, *Józefa Pólturzyckiego wizja edukacji ustawicznej*, [w:] *Człowiek i edukacja. Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Pólturzyckiemu z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej*, red. E.A. Wesołowska, Płock 2004, s. 55.

34 T. Nowacki, *Kształcenie ustawiczne*, [w:] *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych*, red. K. Wojciechowski, Wrocław 1986, s. 116, za: K.W. Witek, *Idea kształcenia ustawicznego w działaniach organizacji międzynarodowych* (14.02.2008 r.), „e-Mentor” 2008, nr 1 (23), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=23&id=519](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=23&id=519) (dostęp: 26 marca 2009 r.).

35 R. Dobrzeńcki, W.W. Szczęsny, dz. cyt., s. 51, 54.

36 D. Korzan, *Edukacja ustawiczna w pracach Wspólnoty Europejskiej* (10.10.2005 r.), „e-Mentor” 2005, nr 4 (11), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=11&id=201](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=11&id=201) (dostęp: 25 kwietnia 2009 r.); H. Solarczyk, *Akademickie Towarzystwo Andragogiczne* (11.04.2005 r.), „e-Mentor” 2005, nr 2 (9), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=9&id=147](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=9&id=147) (dostęp: 25 kwietnia 2009 r.).

37 *Pedagogika. Leksykon*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Warszawa 2000, s. 55, za: J. Pólturzycki, *Aktualność problemów edukacji ustawicznej* (20.02.2006 r.), „e-Mentor” 2006, nr 1 (13), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=13&id=244](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=13&id=244) (dostęp: 25 marca 2009 r.).

po przejściu na emeryturę<sup>38</sup>. Celem kształcenia ustawicznego jest umożliwienie ludziom rozwijania i utrzymania swoich kluczowych kompetencji przez całe życie, promowanie mobilności zawodowej oraz mobilności regionalnej i międzynarodowej<sup>39</sup>. Według najnowszych postulatów UNESCO to właśnie kształcenie ustawiczne obejmuje cały system szkolny, kształcenie równoległe, kształcenie dorosłych, jak i wychowanie w środowisku (rodzinnie, naturalne). Ponadto istotnie wpływa na zmianę dotychczasowego systemu oświatowego, wprowadzając nowe cele, formy i metody oraz treści edukacji<sup>40</sup>. Jak podaje Józef Półturzycki: „urzeczywistnienie kształcenia ustawicznego integruje wszelkie formy wychowania i działalności oświatowej, łagodzi różnice między kształceniem ogólnym i zawodowym, zapewnia właściwe wykorzystanie czasu wolnego, [...] kształcenie ustawiczne jest zgodne z potrzebami nowoczesnego społeczeństwa, uwzględnia przemiany czasu, wartości rynku oraz rytm indywidualnej egzystencji”<sup>41</sup>.

W myśl założeń wypracowanych przez Paula Lengranda, jednego z teoretyków edukacji ustawicznej, podstawową zasadą kształcenia ustawicznego jest zachowanie ciągłości i systematyczności procesu uczenia się, co zapewnia, z jednej strony, stały rozwój, a z drugiej – chroni przed zdezaktualizowaniem zdobytej wiedzy<sup>42</sup>. W takim ujęciu zasadniczym zadaniem edukacji ustawicznej jest wychowanie nowego typu człowieka, który potrafi doskonalić sam siebie, zmieniać warunki życia i ulepszać je dla dobra społeczeństwa<sup>43</sup>.

Ciekawą koncepcję kształcenia permanentnego wypracował Robert J. Kidd. Sformułował on pogląd na temat trzech wymiarów kształcenia ustawicznego – kształcenie w pionie, kształcenie w poziomie, kształcenie w głąb<sup>44</sup>. Przy czym kształcenie w pionie obejmuje kolejne szczeble edukacji szkolnej, od przedszkola, szkoły podstawowej, po studia wyższe i podyplomowe. Kształcenie w poziomie zależy od indywidualnej aktywności człowieka oraz działalności pozaszkolnych instytucji oświatowych i ma zapewnić poznanie różnych dziedzin życia, nauki i kultury niezależnie od kształcenia pionowego. Z kolei kształcenie w głąb jest ściśle związane z jakością edukacji i wyraża się w bogatej motywacji kształcenia, w umiejętnościach samokształceniowych, zainteresowaniach intelektualnych, w stylu życia zgodnym z ideą ustawicznego kształcenia i kulturalnym

38 W. Wróblewska, *Konsekwencje założeń koncepcji edukacji ustawicznej dla autoedukacji* (12.12.2006 r.), „e-Mentor” 2006, nr 5 (17), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=17&id=356](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=17&id=356) (dostęp: 26 marca 2009 r.); autorka powołuje się na: R.H. Dave, *Lifelong Education and School Curriculum*, UNESCO Institute for Education, Hamburg 1973.

39 J. Półturzycki, *Aktualność problemów edukacji ustawicznej*; J. Półturzycki, *Niepokój o edukację ustawiczną* (24.04.2006 r.), „e-Mentor” 2006, nr 2 (14), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=14&id=272](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=14&id=272) (dostęp: 25 marca 2009 r.).

40 D. Korzan, *Edukacja permanentna w świetle dokumentów UNESCO* (6.06.2005 r.), „e-Mentor” 2005, nr 3 (10), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=10&id=179](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=10&id=179) (dostęp: 4 grudnia 2009 r.); J. Półturzycki, *Aktualność problemów edukacji ustawicznej*.

41 J. Półturzycki, *Aktualność problemów edukacji ustawicznej*.

42 Zob. P. Lengrand, *An Introduction to Lifelong Education*, Paris 1970, za: J. Półturzycki, *Źródła i tendencje rozwojowe edukacji ustawicznej* (1.12.2004 r.), „e-Mentor” 2004, nr 5 (7), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=7&id=97](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=7&id=97) (dostęp: 25 marca 2009 r.).

43 J. Półturzycki, *Źródła i tendencje rozwojowe edukacji ustawicznej*.

44 Za: W. Wróblewska, *Konsekwencje założeń koncepcji edukacji ustawicznej dla autoedukacji*.

wykorzystaniem czasu wolnego. Koncepcja Kidda wyraźnie integruje trzy formy aktywności edukacyjnej: kształcenie szkolne, kształcenie pozaszkolne (równoległe) i samokształcenie, a zarazem akcentuje potrzebę ich łączenia na każdym polu aktywności życiowej człowieka<sup>45</sup>.

Jak już wcześniej podkreślałam, integralną, ale autonomiczną częścią kształcenia ustawicznego jest edukacja dorosłych. Lucjan Turowski, autor wielu prac z dziedziny andragogiki i teorii wychowania dorosłych, przez wychowanie ludzi dorosłych rozumie proces kształtowania u nich tych cech intelektu i charakteru, zdolności i inteligencji, które umożliwiają im lepsze, bardziej wartościowe społecznie wykonywanie różnych zawodowych, społecznych i rodzinnych zadań i obowiązków, tym samym ułatwiając im indywidualny awans<sup>46</sup>. Według Dzierżymira Jankowskiego jest to jednak połowiczne spojrzenie na cele, jakie stawia się procesowi edukacji dorosłych. Poprzez uproszczenie potrzeb człowieka w zakresie edukacji jedynie do awansu (majątek, władza, pozycja, prestiż), cele edukacji dorosłych zostały zredukowane do kategorii „mieć”, a nie humanistycznego „być”. Jankowski za właściwą uważa definicję edukacji dorosłych wypracowaną przez Olę Czerniawską, według której jest to: „wspomaganie jednostki w całościowym przebiegu swego stawania się”<sup>47</sup>, i dochodzi do ogólnych wniosków, iż edukacja dorosłych jest: „czynnym udziałem w modyfikowaniu warunków rozwoju psychofizycznego jednostki młodocianej i dorosłej, wspomaganie tego rozwoju przez wyzwalanie jej własnych sił rozwojowych, ukazywanie nie zawsze przez nią uświadomionych jej własnych możliwości, rozwijanie w bezpośrednim środowisku warunków wielostronnej, korzystnej aktywności edukacyjnej, a także jest kompensowaniem psychofizycznych deficytów rozwojowych, korygowaniem i usuwaniem zaburzeń procesu rozwojowego, a w przypadku stanów patologicznych (psychicznych i społecznych) żmudnym odbudowywaniem poprzez resocjalizację i psychoterapię zdolności normalnego zaspokajania wszystkich podstawowych potrzeb ludzkich oraz konstruktywnego funkcjonowania w społeczeństwie”<sup>48</sup>. Tym samym oświata dorosłych jako zorganizowany przez społeczeństwo i zazwyczaj zinstytucjonalizowany system działań edukacyjnych stanowi jedynie jeden z nurtów w procesach edukacji dorosłych, obok samorzutnych procesów rozwojowych oraz procesów autoedukacyjnych<sup>49</sup>. Jest to proces planowego, intensywnego i długofalowego oddziaływania jednych ludzi na drugich, a także proces formalnych oddziaływań edukacyjnych instytucji prowadzących działalność w tym zakresie, obliczony na urzeczywistnienie celów edukacyjnych<sup>50</sup>.

45 R.J. Kidd, *The Implications of Continuous of Continuous Learning*, Toronto 1966, za: J. Półturzycki, *Aktualność problemów edukacji ustawicznej*.

46 L. Turowski, *Andragogika ogólna*, Siedlce 1993, s. 22.

47 O. Czerniawska, *Swoistość wychowania dorosłych*, [w:] *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, red. T. Wujek, Warszawa 1992, s. 124; cyt. za: D. Jankowski, dz. cyt., s. 14.

48 D. Jankowski, dz. cyt., s. 15.

49 Tamże.

50 Tamże, s. 16.

Również zdaniem Józefa Pólturzyckiego poprzez edukację dorosłych należy rozumieć system działań edukacyjnych w różnych formach i zakresach wobec osób dorosłych różnego wieku, zawodu i środowiska<sup>51</sup>. Edukacja dorosłych stanowi ponadto część edukacji permanentnej i realizuje jej cele we właściwych dla osób dorosłych formach aktywności intelektualnej. Treść edukacji stanowią natomiast różne dziedziny wiedzy kultury i aktywności człowieka, w formach szkolnych i akademickich, pozaszkolnych oraz samokształceniowych<sup>52</sup>. Przy czym Pólturzycki samokształcenie rozumie jako proces uczenia się prowadzony świadomie, z możliwością wykorzystania różnych form pomocy innych osób lub instytucji. Jest to proces samodzielnie prowadzonego uczenia się, którego cele, treść, formy, źródła i metody dobiera i ustala osoba ucząca się<sup>53</sup>.

Podczas XIX Konferencji Generalnej UNESCO w Nairobi w 1976 roku w trakcie prac nad rekomendacją w sprawie Rozwoju Edukacji Dorosłych wypracowano ujednociającą, aktualną również i dziś definicję oświaty dorosłych. Jest to: „cały kompleks organizowanych procesów oświatowych, formalnych lub innych, niezależnie od treści, poziomu i metod, kontynuujących lub uzupełniających kształcenie w szkołach, uczelniach i uniwersytetach, a także naukę praktyczną, dzięki czemu osoby, uznawane jako dorosłe przez społeczeństwo, do którego należą, rozwijają swoje zdolności, wzbogacają wiedzę, udoskonalają swoje techniczne i zawodowe kwalifikacje lub zdobywają nowy zawód, zmieniają swoje postawy i zachowania w zakresie wszechstronnego kształtowania osobowości oraz uczestnictwa w zrównoważonym i niezależnym społecznym i kulturalnym rozwoju”<sup>54</sup>.

Równie silnie korelującą z edukacją ustawiczną jest także nowocześnie rozumiana edukacja równoległa. We współczesnym, globalnym postrzeganiu edukacji człowiek nieustannie kształci się bowiem poprzez dwa tory edukacji – szkolny (obligatoryjny) i nieszkolny (równoległy, nieobligatoryjny, nieformalny)<sup>55</sup>.

Edukacja równoległa zajmuje się problematyką nieszkolnych wpływów i oddziaływań wychowawczych na dzieci, młodzież i dorosłych. Interesuje się środowiskiem życia współczesnego człowieka w skali makro- i mikrospołecznej<sup>56</sup>. W literaturze pedagogicznej bardzo często określana jest także jako edukacja nieszkolna, która obejmuje swym zasięgiem różnorodne instytucje formalne i nieformalne oraz bardzo różnorodne czynniki społeczne, biorące udział w procesie kształcenia i wychowania<sup>57</sup>.

51 J. Pólturzycki, *Przemiany i perspektywy edukacji dorosłych*, „Edukacja Dorosłych” 1993, nr 1, s. 19.

52 D. Korzan, *W poszukiwaniu istoty edukacji permanentnej* (11.04.2005 r.), „e-Mentor” 2005, nr 2 (9), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=9&id=146](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=9&id=146) (dostęp: 4 grudnia 2009 r.).

53 J. Pólturzycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*, Płock 2002, s. 209–210; za: A. Frąckowiak, *Ustawiczne samokształcenie* (12.12.2005 r.), „e-Mentor” 2005, nr 5 (12), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=12&id=225](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=12&id=225) (dostęp: 26 marca 2009 r.).

54 *Recommendation on the development of adult education, adopted by the General Conference at its nineteenth session*, UNESCO, Nairobi, 26 November 1976; za: J. Pólturzycki, *Dydaktyka dorosłych*, Warszawa 1991, s. 33–34.

55 E. Trempała, *Refleksje wokół edukacji nieszkolnej (równoległej)*, [w:] *Wokół szkoły i edukacji. Syntezy i refleksje. Książka dedykowana doc. dr. Stanisławowi Nalaskowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy pedagogicznej*, red. K. Rubach, Toruń 1997, s. 39.

56 E. Trempała, *Szkoła a edukacja równoległa (nieszkolna)*, s. 4.

57 Tamże, s. 3–4.



Najogólniej ujmując, edukacja równoległa jest to całokształt wpływów i oddziaływań zarówno planowych, jak i samorzutnych na dzieci, młodzież i dorosłych w różnych etapach ich życia w warunkach pozaszkolnych<sup>58</sup>, które to warunki stanowią ogromny i bardzo różnorodny obszar instytucji i sytuacji edukacyjnych. Zjawisko kształcenia i wychowania występuje bowiem również w instytucjach, które są powołane i organizowane do zupełnie innych celów. Jak podaje Edmund Trempała, podstawowymi elementami tej edukacji są: ośrodki wychowania naturalnego, placówki opieki wychowawczej dla dzieci i młodzieży, placówki wspomagające rozwój dzieci i młodzieży, ale także instytucje bezpośredniego upowszechniania kultury i sztuki, instytucje i ośrodki masowego komunikowania, instytucje organizacyjne i stowarzyszenia społeczno-wychowawcze, ośrodki organizujące działalność wychowania i kształcenia na tle innych działalności produkcyjnych, usługowych, handlowych i administracyjnych. Każda z tych instytucji ma możliwości oddziaływania na tworzenie środowiska wychowawczego czy to w miejscu zamieszkania, pracy, czy też zabawy lub wypoczynku<sup>59</sup>. Również społeczeństwo może być zbiorowym edukatorem jednostek i grup ludzkich, stanowi ono bowiem dynamiczny układ jednostek, grup społecznych, organizacji i instytucji posiadających wielki potencjał wychowawczy i wywierających nieustający wpływ na kształtowanie osobowości ludzi, na ich aktywność, poglądy i postawy<sup>60</sup>. Ponadto współczesna cywilizacja stwarza olbrzymią różnorodność form edukacji równoległej, gdzie obok środków masowego komunikowania i okazjonalnego uczenia się, czynnikami zdobywania informacji, gromadzenia doświadczeń, rozwijania wyobraźni jest też sport, turystyka, udział w tematycznych grupach i stowarzyszeniach<sup>61</sup>. Wszystko, co się dzieje w globalnym społeczeństwie, wywiera wpływ na ludzi w poszczególnych kategoriach wieku i znacząco wpływa na ich rozwój i sposób myślenia o świecie<sup>62</sup>.

Równoległość edukacyjna nieszkolna występuje nie tylko w stosunku do dzieci w wieku szkolnym. Obejmuje ona swym zakresem wszystkie trzy pokolenia (niepełnoletnich, ludzi w wieku produkcyjnym i ludzi w wieku poprodukcyjnym), które nieustannie poznają nowe zjawiska, ucząc się jednocześnie nowych umiejętności, zdobywając wiedzę naukową, potoczną i praktyczną poprzez kontakt z elementami edukacji nieszkolnej, a także wzajemne interakcje. Na edukację tę składają się nie tylko planowe, bezpośrednie i pośrednie działania w ramach instytucji wychowawczych, ale także okazjonalne czy intencjonalne wpływy środowiska<sup>63</sup>.

Oświata równoległa w odróżnieniu do systemu szkolnego nie jest zuniformizowana, jest bardziej różnorodna w formie i treści. Może być organizowana zarówno przez wychowawców profesjonalnych, jak i nieprofesjonalnych. Odwołuje się do zainteresowań

58 Tamże, s. 23.

59 E. Trempała, *Refleksje wokół edukacji nieszkolnej (równoległej)*, s. 39–41.

60 E. Trempała, *Szkoła a edukacja równoległa (nieszkolna)*, s. 8.

61 Tamże, s. 30–31.

62 Tamże, s. 7.

63 E. Trempała, *Refleksje wokół edukacji nieszkolnej (równoległej)*, s. 42.

konkretnej grupy czy jednostki, a także wymaga wysiłku osobistego w pracy samokształceniowej<sup>64</sup>. Żadna szkoła nie jest dziś bowiem w stanie zapewnić takie wykształcenie, które starczyłoby na całe życie<sup>65</sup>. A zmienność życia, kultury i wartości powoduje konieczność ciągłego przystosowywania się do nowych sytuacji.

### 3. Cztery formy edukacji: formalna, nieformalna, incydentalna i akcydentalna

Wdrażanie nowoczesnej idei edukacji – uczenia się przez całe życie, pociąga za sobą zmiany w sposobie myślenia o edukacji. Kształcenie zyskuje wymiar holistyczny, ma miejsce nie tylko w szkołach i w obrębie systemów edukacyjnych, rozprzestrzenia się także na wszystkie etapy zawodowego i społecznego rozwoju<sup>66</sup>. Pedagogika w tym całościowym, permanentnym procesie uczenia się wyróżnia ze względu na przejawy procesów edukacyjnych kilka form kształcenia, to jest kształcenie: formalne, nieformalne, incydentalne, a także rzadko wyróżniane kształcenie akcydentalne.

Kształcenie formalne to hierarchicznie ukształtowany, podzielony chronologicznie system kształcenia obejmujący instytucje od szczebla podstawowego do szczebla wyższego, włączając w to kursy wykształcenia ogólnego oraz stacjonarne instytucje kształcenia technicznego i zawodowego<sup>67</sup>. Oparte jest ono na stałych pod względem czasu, treści, organizacji oraz struktury nauki formach i prowadzi zazwyczaj do uzyskania dyplomów, świadectw, certyfikatów lub zaświadczeń. Odbywa się przede wszystkim w procesie nauki szkolnej, w trakcie studiów, a także w ramach zinstytucjonalizowanych szkoleń i kursów<sup>68</sup>.

Kształcenie nieformalne, nazywane również kształceniem nieoficjalnym, zazwyczaj przebiega paralelnie z oficjalnym procesem nauczania, lecz nie prowadzi do uzyskania w sposób sformalizowany certyfikatów i dyplomów. Choć trwa przez całe życie człowieka, przede wszystkim jest krótkoterminowe i otwarte na potrzeby uczestników, daje szansę na zastosowanie w praktyce umiejętności zdobytych w szkole, tym samym towarzyszy i uzupełnia proces uczenia się, jaki zachodzi w trakcie edukacji formalnej. Jest to nauka przez praktykę, nauka przez doświadczenie. Termin kształcenie nieformalne pojawił się pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku w Stanach Zjednoczonych, posługiwano się nim dla określenia procesu uczenia się poza zinstytucjonalizowanym systemem szkolnictwa<sup>69</sup>. W myśl definicji wypracowanej przez Europejskie Forum Młodzieży kształcenie nieformalne to: „zorganizowane lub częściowo zorganizowane zajęcia edukacyjne, odbywające się poza strukturą i procedurami funkcjonowania systemu kształcenia

64 E. Trempała, *Szkoła a edukacja równoległa (nieszkolna)*, s. 14.

65 J. Nowak, A. Cieślak, *Edukacja dorosłych w Polsce i na świecie*, Warszawa 1982, s. 95.

66 D. Korzan, *Edukacja permanentna w świetle dokumentów UNESCO*.

67 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 203.

68 Zob. R. Pachociński, *Andragogika w wymiarze międzynarodowym*, Warszawa 1998, s. 17.

69 M.K. Smith, *Introducing informal education* (1997), [w:] *The Encyclopaedia of informal education*, <http://www.infed.org/i-intro.htm> (dostęp: 15 marca 2010 r.).

formalnego<sup>70</sup>. Tak zdefiniowaną edukację nieformalną, rozumianą jako każdą świadomą oraz zorganizowaną działalność oświatową mającą określone cele oświatowe, charakteryzują następujące cechy: istnienie konkretnego odbiorcy i zazwyczaj dających się wyróżnić grup uczestników, zaplanowana i przemyślana forma, umożliwiająca tym określonym grupom uczestników osiągnięcie założonych celów kształcenia, brak przymusu w procesie uczenia, edukacja podejmowana z inicjatywy osoby uczącej się, realizacja zajęć w wolnym czasie, brak sformalizowanej interakcji nauczyciel–uczeń, uczenie poprzez doświadczanie<sup>71</sup>. Uczestnictwo w edukacji nieformalnej jest zawsze dobrowolne i nie prowadzi do uzyskania formalnych kwalifikacji, rzadko wydaje się certyfikaty potwierdzające zdobytą wiedzę<sup>72</sup>. Ważny jest sam proces edukacji, a nie tylko jej wynik. Uczniowie znajdują się w centrum procesu edukacyjnego, a prowadzący szkolenie jedynie wspiera ich w tym procesie, równocześnie ucząc się od swoich uczniów. Kształcenie nieformalne może odbywać się zarówno w miejscach pracy, jak również w różnego rodzaju formach aktywności kulturalnej i społecznej<sup>73</sup>. Są to więc wszelkie kursy i szkolenia zarówno pracownicze, jak i hobbystyczne, również kursy internetowe, kształcenie korespondencyjne, nauka języków obcych, a także działalność klubów, grup oraz organizacji młodzieżowych, pracowniczych, amatorskich itp.

Kształcenie incydentalne (niesformalizowane) to „trwający przez całe życie niezorganizowany i niesystematyczny proces nabywania przez każdego człowieka” wiedzy i sprawności oraz kształtowania wartości, postaw, przekonań, umiejętności na podstawie codziennego doświadczenia oraz wpływów wychowawczych otoczenia – rodziny, przyjaciół, znajomych, sąsiadów, grup rówieśniczych, środowiska pracy, zabawy, środowiska społecznego, publikacji, dzieł sztuki, środków masowego oddziaływania i innych czynników w środowisku danej osoby<sup>74</sup>. Kształcenie incydentalne utożsamiane jest czasem z kształceniem nieformalnym. W odróżnieniu od niego jest jednak bardziej spontaniczne, ma miejsce w codziennym życiu, oparte jest na doświadczeniu, wpływie środowiska społecznego, jest formą socjalizacji i są to zazwyczaj zajęcia podejmowane w wolnym czasie, takie jak czytanie książek, hobby, samokształcenie<sup>75</sup>.

Kształcenie akcydentalne, jak sama nazwa wskazuje, wynika z codziennych, spontanicznych, niezaplanowanych i niezaprojektowanych sytuacji, które jednocześnie stają się cennym źródłem wiedzy lub doświadczenia<sup>76</sup>. Akcydens z punktu widzenia arystotelewskiego to taka cecha danej istoty, bez której pozostaje ona nadal tą samą istotą<sup>77</sup>.

70 Tamże.

71 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 204.

72 *Po ostatnim dzwonku w szkole...*, Gazeta Edukacja.pl (7.12.2004 r.), <http://serwisy.gazeta.pl/edukacja/1,51805,2432998.html> (dostęp: 24 marca 2009 r.).

73 J. Lowe, *Rozwój oświaty dorosłych: tendencje światowe*, Warszawa 1982, s. 31.

74 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 203.

75 B. Kosiński, *Nowe trendy w edukacji*.

76 M. Parnasow-Kujawa, *Edukacja. 8. Międzynarodowe Warsztaty Niepokoju Twórczego – Kieszka Vincenta, Poznań, 4–8 maja 2009 r.*, [www.csdpoznan.pl/cms.php?i=449](http://www.csdpoznan.pl/cms.php?i=449) (dostęp: 24 maja 2009 r.).

77 Zob. np. A. Brożek, *O kategoriach i kategoryzacjach*, „Roczniki Filozoficzne” 2007, t. 55, nr 1, s. 18–19, <http://www.kul.edu.pl/files/409/public/RF55n1/01-Brozek.pdf> (dostęp: 22 kwietnia 2010 r.).

Edukacja akcydentalna bywa zatem często procesem niemalże niezauważalnym, składają się na nią bowiem wydarzenia samorzutne, mające jednak wpływ na rozwój człowieka. Można nawet powiedzieć, że jest efektem ubocznym innych zaplanowanych działań, a także sytuacji mających miejsce w codziennym życiu każdego człowieka, który niesie za sobą skutki pozytywne w postaci nabywania nowych doświadczeń i wiedzy.

#### 4. Miejsce archiwów w procesie edukacji. W stronę pedagogiki archiwalnej

W holistycznym procesie edukacji człowieka jest także miejsce dla archiwów<sup>78</sup>. Archiwa to zarówno placówki-urzędy, instytucje kulturalno-oświatowe, miejsca pamięci, instytucje naukowe, informacyjne, jak i placówki popularyzujące wiedzę historyczną. Za każdym razem celem ich działalności w mniejszym lub większym wymiarze jest jednak przekazywanie informacji, wiadomości bądź umiejętności, kształcenie postaw, a podejmowane działania edukacyjne zawierają się nie tylko w zinstytucjonalizowanym systemie oświaty, choć tu również, ale także w szeroko pojmowanym środowisku edukacyjnym, które ma wpływ zarówno na autoedukację człowieka, jak i na jego aktywność życiową. Archiwa włączają się aktywnie w proces edukacji społeczeństwa, stały się jednym z ogniw całościowego procesu edukacji człowieka przez całe życie, oprócz podawania wiadomości, uczą zachowań, postaw, umiejętności, czyli przekazują wiedzę. Od wielu już lat wykorzystują wiele środków i form na polu współpracy z użytkownikami archiwów. Stwarzają sytuacje edukacyjne przyczyniające się do urozmaicenia tradycyjnego procesu edukacji, współpracują ze szkołami i innymi placówkami oświatowymi. Są obecne zarówno w prasie, radiu, telewizji, jak i w Internecie. Archiwiści prowadzą odczyty, prelekcje, wykłady, a także korespondencję z użytkownikami. Organizowane są mniejsze lub większe wystawy, oprowadzane wycieczki, prowadzone kursy i szkolenia. Nie chodzi o to, żeby tych form było coraz więcej, ważne jest, aby wykorzystywano je świadomie, a treści przekazywane w toku działań edukacyjnych były zgodne z oczekiwaniami społeczeństwa, wspierały tradycyjny system kształcenia, a zarazem znacznie poza niego wychodziły, odpowiadały na bieżące zapotrzebowanie odbiorców. Tym samym archiwa mogą stać się placówkami wyjątkowymi, jedynymi w swoim rodzaju, wspierającymi wychowywanie społeczeństwa w zakresie wrażliwości dokumentacyjnej, poszanowania dla słowa pisanego, dla historii widzianej zarówno w skali mikro, jak i makro<sup>79</sup>.

Obecnie wydaje się, iż ważnym jest, aby społeczeństwo postrzegało archiwa jako jedne z placówek edukacyjnych, a zarazem zauważyło potencjał, jaki tkwi w nich jako placówkach edukacyjnych. Żeby do tego doszło, najpierw jednak same archiwa muszą dostrzec tkwiące w sobie możliwości i swoje miejsce w nowoczesnym spojrzeniu na edukację.

<sup>78</sup> Por. E.G. Franz, *Archives and education: a RAMP study with guidelines*, Paris 1986, s. 10.

<sup>79</sup> Tamże, s. 9.

Aby proces ten urzeczywistniać, należy podejmować refleksję nad funkcją edukacyjną archiwów, ich miejscem w nowocześnie pojmowanym systemie edukacji, dostrzegać możliwości, szanse, jakie daje to nowe podejście archiwom. Należy wypracowywać nie tylko odpowiednie narzędzia działania, możliwe do wykorzystania w procesach edukacyjnych, ale także budować podstawy teoretyczne umożliwiające umiejscowienie archiwów jako instytucji aktywnie uczestniczących w nowocześnie pojmowanym systemie edukacji.

W wyniku opisanych przemian, a także podejmowania przez archiwa współpracy, szczególnie z instytucjami oświatowymi, nauczycielami i uczniami, w archiwistyce znalazł zastosowanie termin pedagogika. Mowa jest tutaj o nowym pojęciu, szczególnie popularnym w archiwistyce niemieckiej<sup>80</sup>, które wchodzi coraz szerzej w użycie w archiwistyce na całym świecie – o pedagogice archiwalnej<sup>81</sup>. Definicja pedagogiki archiwalnej zawiera w sobie właściwie wszystko to, co określa się powszechnie działalnością oświatową archiwów. Główne zadania, jakie stawia się archiwom w tej dziedzinie, można podać na przykładzie archiwów niemieckich, gdzie obok przeprowadzania zajęć z wykorzystaniem oryginalnych dokumentów, tematycznych pokazów zdigitalizowanych dokumentów opatrzonych regestami i wyjaśnieniami pedagogów archiwalnych oraz upubliczniania w różnych formach wydawnictw archiwalnych współtworzonych przez młodzież, wymienia się także wspomaganie kształcenia nauczycieli we współpracy z innymi instytucjami regionalnymi, a także doradztwo i przewodnictwo metodyczne<sup>82</sup>. Pedagogika archiwalna jest jeszcze dziedziną młodą, rozwijającą się, jej celem jest zajmowanie się nie tylko oddziaływaniem archiwów na dzieci, młodzież uczącą się i nauczycieli, swoim zakresem obejmuje ona bowiem wszystkie grupy społeczne zainteresowane współpracą z archiwami i wszystkie grupy społeczne, które archiwa mogą edukować, i to nie tylko tradycyjnie w gmachu swojej instytucji czy w szkołach, ale także poza nimi, poprzez media i nowoczesne formy edukacyjne<sup>83</sup>.

Działalność edukacyjna archiwów zawierająca się w systemie edukacji permanentnej, wspierająca w sposób zamierzony bądź niezamierzony kształcenie szkolne, równoległe,

80 J. Leśniewska, *Pedagogika archiwalna w Hesji, czyli o udziale archiwów niemieckich w procesie kształcenia młodzieży* (22.02.2008 r.), <http://www.archiwa.net/news.php?page=5&news=&topic=> (dostęp: 26 listopada 2008 r.); J. Pieper, *Die Archivpädagogik im Nordrhein – Westfälischen Hauptstaatsarchiv Düsseldorf zwischen Tradition, Kontinuität und Innovation*, „Der Archivar” 2000, R. 53, z. 4, s. 24–48; G. Rohdenburg, „...sowohl historisch als auch pädagogisch, didaktisch und archivarisches qualifiziert...” *Zur Geschichte der „Archivpädagogik” als Mitarbeiter der historischen Bildungsarbeit an Archiven*, „Der Archivar” 2000, R. 53, z. 3, s. 28–40. Działania podejmowane w ramach pedagogiki archiwalnej w Niemczech zostały omówione na stronie internetowej poświęconej tej tematyce: *Archivpädagogik. Historische Bildungsarbeit in Archiven*, <http://www.archivpaedagogen.de/> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

81 Jest to termin całkiem nowy nie tylko w archiwistyce, nieznanym jest także w systematyce nauk pedagogicznych, na gruncie pedagogiki ogólnej ani dydaktyki. Nie jest usystematyzowany jako odrębna subdyscyplina pedagogiki będąca nauką o edukacji archiwalnej społeczeństwa. Nie wykształcił się także dotychczas termin *dydaktyka archiwalna* na oznaczenie form, metod i celów kształcenia stosowanych w ramach realizacji założeń pedagogiki archiwalnej.

82 J. Leśniewska, dz. cyt.

83 Więcej informacji o pedagogice archiwalnej i jej zastosowaniu w praktyce znajduje się w rozdziale czwartym pt. „Otoczenie, dostarczyciele i odbiorcy działalności edukacyjnej archiwów”.

dorosłych, a także środowiskowe, może być prowadzona we wszystkich scharakteryzowanych już wcześniej formach edukacji: formalnej, nieformalnej, incydentalnej i nawet akcydentalnej.

Edukacja formalna, odbywająca się zazwyczaj w systemie szkolnym, obejmuje różne szczeble kształcenia, także studia, sformalizowane kursy i szkolenia, które kończą się uzyskaniem stosownych zaświadczeń, certyfikatów lub dyplomów. Jest to także oficjalne wspomaganie szkoły przez kształcenie równoległe prowadzone przez różne placówki kulturalne i oświatowe, przy czym organizatorem tego typu kształcenia jest szkoła lub inna instytucja będąca formalnym organizatorem kształcenia (elementem zinstytucjonalizowanego systemu kształcenia). Archiwum jako placówka kulturalno-oświatowa, wspomagająca szkoły i inne instytucje oświatowe w edukacji, tym samym zostaje włączone w system oświaty. Nabiera rangi instytucji wspomagającej w kształceniu szkolnym czy uniwersyteckim. W ramach tej współpracy archiwum może organizować wykłady, odczyty, prelekcje dla uczniów szkół podstawowych, gimnazjów, liceów, jako uzupełnienie lekcji historii i wiedzy o społeczeństwie. Ponadto w ramach praktyk studenckich lub zawodowych może uczestniczyć w edukacji studentów, ich przysposobieniu do wykonywania zawodu. Może włączyć się także w realizację programu studiów wyższych poprzez organizację i przeprowadzanie zajęć nie tylko z zakresu przedmiotów kierunkowych dla specjalności lub kierunków archiwistycznych, ale także z zakresu przysposobienia archiwalnego dla kierunków humanistycznych.

Co więcej, archiwa jako samodzielne jednostki edukacyjne prowadzą kursy i szkolenia dla archiwistów i zarządców dokumentacją, wydając kursantom odnośne dyplomy i zaświadczenia. Przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych prowadzone jest ponadto kształcenie archiwistów na poziomie doktorskim<sup>84</sup>. Archiwiści aktywni są na polu edukacji formalnej także w ramach prowadzenia organizowanych przez Stowarzyszenie Archiwistów Polskich kursów i szkoleń zawodowych i doksztalających.

Edukacja nieformalna jest formą zorganizowaną, ale poza systemem szkolnym, formalnym. Nie kończy się więc uzyskaniem certyfikatów czy dyplomów, służy jedynie stałemu podnoszeniu kwalifikacji i wiedzy, a także rozwijaniu zainteresowań. Przejawem edukacji nieformalnej jest przede wszystkim dobrowolny udział w organizacjach, klubach, stowarzyszeniach, a także planowe samokształcenie. Zadanie archiwów w tej formie edukacji to przede wszystkim wspieranie i wspomaganie wszelkich regionalnych i lokalnych organizacji zajmujących się historią, genealogią, dyplomatyką, archiwistyką. To również pomoc w idei samokształcenia dla osób chcących prowadzić badania w archiwach, szukać swoich przodków czy poznać przeszłość najbliższej okolicy lub regionu. Archiwa dysponują w tym zakresie wielością i różnorodnością organizacyjnych form

84 W. Stępnia, *Kształcenie archiwistów na poziomie doktorskim prowadzone przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 roku*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 435–440.

kształcenia, począwszy od wykładów, pokazów i wystaw, a skończywszy na wirtualnych kursach neografii i paleografii. Ponadto organizują dla zainteresowanych odrębne kursy lub szkolenia dotyczące możliwości i umiejętności prowadzenia badań źródłowych, pozwalające uczestnikom zdobyć nowe kwalifikacje i wiedzę (tu szczególnie współpraca ze stowarzyszeniami o charakterze regionalnym, np. towarzystwami miłośników i regionalistów, genealogami). Są współorganizatorami kółek historycznych bądź regionalnych dla uczniów i młodzieży. Dla osób dorosłych organizują kształcenie korespondencyjne, szczególnie coraz bardziej powszechny e-learning, natomiast w ramach podnoszenia kwalifikacji zawodowych archiwistów organizuje się na przykład, rozpowszechniony szczególnie w Australii, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych, Szwecji i Wielkiej Brytanii, mentoring<sup>85</sup>.

Edukacja incydentalna to przede wszystkim zastosowanie w praktyce umiejętności zdobytych w szkole, w czasie kształcenia formalnego, ale także ich pogłębianie i rozwijanie. Jest to forma niezorganizowana, występująca poza systemem szkolnym, zinstytucjonalizowanym. Najczęściej ma miejsce w grupach rówieśniczych, wśród rodziny, przyjaciół, sąsiadów lub w środowisku społecznym, gdzie wszyscy w jakimś zakresie uczą się od siebie. Środkami tej edukacji są publikacje, książki, zabytki, ale także treści przekazywane przez media oraz w wyniku rozwijania hobby. Ta forma edukacji nie ma zorganizowanej postaci, jest jednak prowadzona zamierzenie. Archiwa poprzez popularyzację materiałów archiwalnych mogą trafiać do hobbystów, ale także osób interesujących się historią i sztuką, czytających publikacje, zwiedzających wystawy archiwalne, oglądających programy historyczne. W ten sposób działalność popularyzatorska i wydawnicza, prowadzone z powodzeniem przez archiwa od wielu już lat, nabierają wymiaru edukacyjnego. Zastosowane formy trafiają do osób zainteresowanych podnoszeniem wiedzy bądź kwalifikacji w obrębie historii, edytorstwa, źródłoznawstwa i tym podobnych. Ogromną wartość edukacyjną, szczególnie w zakresie kształcenia incydentalnego, mają także organizowane lub współorganizowane przez archiwa duże imprezy, takie jak festiwale, imprezy plenerowe, noc muzeów, dni otwartych drzwi archiwów.

Oddziaływania edukacyjne archiwów widoczne są również na polu edukacji akcyjnej. Wiedza o archiwach i archiwaliach dociera bowiem do społeczeństwa także w sposób przypadkowy, niezamierzony zarówno z punktu widzenia edukowanego, jak i edukującego. Ta forma działalności jest możliwa jedynie dzięki szerokiej popularyzacji zasobu archiwalnego i archiwów. Treść kształcenia będzie efektem ubocznym innej sytuacji, w której znalazł się człowiek. Do społeczeństwa można dotrzeć poprzez film, audycje radiowe i telewizyjne, wywiady w prasie, Internet, odczyty i inne formy, które bezpośrednio nie poruszają tematyki archiwalnej, ale popularyzują i promują archiwa, jego zasób. W ten sposób zarówno popularyzacja, jak i działalność promocyjna

85 Por. *Guidelines for Developing a Mentoring Program* (draft), Section for Records Management and Archival Professional Associations ICA, 2009.

nabierają wymiaru edukacyjnego. Poprzez kanały informacyjne i użyte formy oddziaływania archiwa docierają niezamierzenie do osób, które niekoniecznie są zainteresowane współpracą z nimi czy też pogłębianiem wiedzy historycznej lub regionalnej. Ważne w tym momencie staje się powiązanie działalności edukacyjnej z działalnością promocyjną archiwów, budowanie ich pozytywnego wizerunku w społeczeństwie, gdzie nie będą się kojarzyć wyłącznie z działalnością urzędniczą i inwigilacyjną, lecz staną się partnerem w budowaniu społeczeństwa wiedzy.



## Rozdział IV

# Otoczenie, dostarczyciele i odbiorcy działalności edukacyjnej archiwów

### 1. Uwagi wstępne

W rozdziale tym chciałabym szczególnie zwrócić uwagę na podmioty biorące udział w procesie realizacji funkcji edukacyjnej archiwów, czyli na dostarczycieli i odbiorców działań edukacyjnych archiwów. Aby należycie ich określić i scharakteryzować, warto sięgnąć do definicji otoczenia organizacji, wypracowanej w ramach rozwoju teorii organizacji, będącej gałęzią cybernetyki, czyli nauki o systemach sterowania oraz związanych z tym przetwarzaniu i przekazywaniu informacji<sup>1</sup>. Cybernetyczną teorię organizacji wykorzystywała już w swoich pracach Marlena Jabłońska przy okazji omawiania budowania wizerunku, komunikacji społecznej i public relations w archiwach<sup>2</sup>.

„Każdą organizacją jest pewnego rodzaju systemem otwartym, ściśle powiązany z otoczeniem wpływającym na jej funkcjonowanie, rozwój”<sup>3</sup>. Zmiany w otoczeniu powinny nieść ze sobą zmiany w funkcjonowaniu organizacji. Jednak żadna organizacja nie jest w stanie odpowiadać na wszystkie potrzeby otoczenia. To właśnie funkcje organizacji wyznaczają sferę jej działania, a więc wachlarz świadczonych usług oraz zapotrzebowanie na informacje z otoczenia. Chodzi zatem o to, aby do organizacji docierały tylko takie informacje, a wypływały z niej tylko takie usługi, które służą realizacji jej funkcji<sup>4</sup>.

Otoczenie organizacji to wszystko to, co znajduje się na zewnątrz niej, poza jej granicami i co wywiera lub może wywierać na nią wpływ, a także to, na co ta instytucja oddziałuje lub może oddziaływać. Otoczenie jest zbiorem elementów niewchodzących w skład organizacji, a równocześnie pozostających w jakichś relacjach w stosunku do niej<sup>5</sup>. Oprócz otoczenia organizacji niepomierne wpływy na jej funkcjonowanie ma także środowisko wewnętrzne, czyli warunki panujące i siły działające wewnątrz

1 Zob. M. Mazur, *Cybernetyka i charakter*, Warszawa 1999, s. 11–22, <http://www.autonom.edu.pl/publikacje.html> (dostęp: 5 marca 2010 r.); także W. Ross Ashby, *An introduction to cybernetics*, London 1957, s. 1–6, <http://www.math.uni.opole.pl/~ebryniarski/IntroCyb.pdf> (dostęp: 5 marca 2010 r.).

2 Zob. M. Jabłońska, *Communico ergo sum. Czy potrzebna nam poprawna komunikacja w archiwum?*, „Archiwista Polski” 2007, nr 2 (46), s. 93–104; też, *Komunikacja społeczna i public relations w archiwach. Zarys problematyki badawczej*, [w:] *Archiwa – kancelarie – zbiory*, t. 2, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń 2008, s. 68; też, H. Robótka, *Budowanie wizerunku archiwum*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 364; M. Jabłońska, *Public relations w archiwach – wprowadzenie*, [w:] *Public relations w archiwach. Zbiór studiów*, red. M. Jabłońska, Poznań 2010, s. 25–34.

3 E. Grzesiuk, A. Włodarski, *Analiza systemowa w procesie zarządzania przedsiębiorstwem*, „Menedżer” 2002, nr 3, s. 83.

4 M. Bielski, *Organizacja: istota, struktury, procesy*, Łódź 1992, s. 134.

5 Tamże, s. 134.

organizacji<sup>6</sup>. Jego główne elementy składowe obejmują zarząd, pracowników i kulturę organizacji<sup>7</sup>.

Każda organizacja ma otoczenie ogólne (dalsze) i otoczenie bezpośrednie (bliższe). Otoczenie ogólne jest identyczne dla wszystkich organizacji działających w tym samym środowisku (kraju, regionie, mieście), stwarza ogólne warunki ich funkcjonowania i składa się z następujących elementów: otoczenia politycznego, prawnego, ekonomicznego, technicznego, technologicznego, naturalnego, socjologicznego, demograficznego, kulturowego i edukacyjnego. Otoczenie ogólne obejmuje także mające wpływ na poszczególne elementy następujące systemy: prawno-polityczny, ekonomiczno-finansowy, społeczno-kulturowy, techniczno-technologiczny, ekologiczny (środowisko naturalne) i międzynarodowy. Organizacja nie ma bezpośredniego wpływu na otoczenie ogólne. Nie wszystkie elementy tego otoczenia mają jednakowy wpływ na funkcjonowanie organizacji, a stopień tego wpływu może być także zmienny w czasie<sup>8</sup>.

Otoczenie bezpośrednie, nazywane także otoczeniem zadaniowym, związane jest z kolei z domeną, w jakiej funkcjonuje dana organizacja i realizuje swoją misję. Organizacja ma wpływ na to otoczenie, a otoczenie oddziałuje na organizację. Otoczenie bliższe to przede wszystkim rynek, na którym działa organizacja. Składa się ono z tych wszystkich elementów, które wchodzi w skład każdego rynku, czyli przede wszystkim z: współpracowników (dostawców), konkurentów i klientów (odbiorców). Obejmuje także instytucje państwowe bezpośrednio wpływające na organizację poprzez wyznaczone przez nie ograniczenia, normy i warunki; ponadto czynniki społeczne, postawy społeczeństwa i jego oczekiwania w stosunku do organizacji, a także czynniki techniczne bezpośrednio oddziałujące na organizację (np. presja na unowocześnianie usług)<sup>9</sup>.

Przy postrzeganiu organizacji jako systemu otwartego jej otoczenie bliższe i dalsze rozstrzygane jest zazwyczaj całościowo. Jednak każdy profil działalności organizacji może być także rozstrzygany osobno, ma on bowiem swoje specyficzne otoczenie bliższe i dalsze, wpływające bezpośrednio na jego realizację. Inne są także osoby koordynujące i odpowiedzialne za realizację danego profilu działalności w organizacji.

Archiwum zgodnie z regulaminem organizacyjnym, statutem, a także innymi aktami prawnymi regulującymi jego działalność realizuje szereg funkcji i prowadzi szereg różnych działań, również szeroko pojmowane działania edukacyjne<sup>10</sup>. Realizacja funkcji edukacyjnej jako odrębny profil działalności archiwum ma zatem własne, wpływające na jego funkcjonowanie otoczenie dalsze i otoczenie bliższe, a także koordynujące te działania specyficzne środowisko wewnętrzne. Dostarczycielami działań edukacyjnych podejmowanych w ramach realizacji funkcji edukacyjnej archiwów są pracownicy

6 Tamże, s. 135.

7 B. Olszewska, *Analiza wewnętrzna przedsiębiorstwa*, [w:] *Zarządzanie strategiczne*, praca zbiorowa, Wrocław 2000, seria: Skrypty Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, s. 104.

8 M. Bielski, dz. cyt., s. 136–137.

9 Tamże, s. 135.

10 Zob. ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jednolity: Dz.U. z 2002 r., nr 171, poz. 1396), art. 28.

archiwów. Odbiorcami tych działań jest natomiast element otoczenia bliższego archiwum – jego klienci, którzy zarówno oddziałują na archiwum, jak również są podatni na jego działania edukacyjne. Oczywiście na realizację funkcji wpływ mają także pozostałe elementy otoczenia bliższego, czyli konkurenci i współpracownicy archiwum, oraz ogólne warunki stwarzane przez otoczenie dalsze.

## 2. Otoczenie dalsze i bliższe archiwów

Zanim przejdę do właściwej analizy przedmiotu tego rozdziału, pragnę określić elementy otoczenia dalszego oraz bliższego archiwum w jego profilu działalności edukacyjnej.

Na realizację funkcji edukacyjnej archiwów ogromny wpływ ma otoczenie dalsze. Są to zjawiska, na które organizacja nie ma wpływu, lecz do których musi się dostosować. Otoczenie to ma mniej zinstytucjonalizowany charakter niż otoczenie bliższe. Nie obejmuje konkretnych instytucji, lecz stwarzane przez społeczeństwo warunki, w których organizacji przychodzi działać. W przypadku archiwów jest to między innymi stopień ingerencji czynników politycznych w dziedzinę życia społecznego, upolitycznianie instytucji i ich działań. Przykładem tego typu ingerencji była na przykład mająca miejsce w okresie PRL i prowadzona przez władze polityka historyczna państwa, wpływająca również na funkcjonowanie archiwów i prowadzoną przez nie działalność kulturalno-oświatową i propagandową<sup>11</sup>. Jeśli chodzi o sferę polityki, to duży wpływ na funkcjonowanie archiwów ma także panujący w danym państwie system polityczny i sposób sprawowania władzy. Demokratyzacja archiwów, czyli otwarcie się ich na grupy społeczne i poszczególnych obywateli, równe ich traktowanie w zakresie dostępu do akt i możliwości prowadzenia badań, jest pochodną demokracji życia społecznego – nieodzownego elementu demokracji – ustroju politycznego państwa. Otoczenie prawne archiwum decyduje nie tylko o możliwości podejmowanych przez nie działań, ale także o profilu jego działalności. Ramy organizacyjne działania i zakres obowiązków archiwów określone są prawodawstwem, statutami, regulaminami organizacyjnymi odnoszącymi się bezpośrednio do nich. Ponadto wpływ na funkcjonowanie instytucji archiwalnych, szczególnie w zakresie udostępniania, ma szereg rozporządzeń i ustaw, między innymi o ochronie informacji niejawnych<sup>12</sup>, o ochronie danych osobowych<sup>13</sup>, o prawie autorskim<sup>14</sup>, o dostępie do informacji publicznej<sup>15</sup>, decydujących o zakresie podejmowanych przez nie działań.

11 Zob. A. Rosa, *Wystawy archiwalne w służbie polityki historycznej państwa. Funkcja propagandowa wystaw archiwalnych w Polsce Ludowej*, „Archiwista Polski” 2008, nr 4 (52), s. 43–69.

12 Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 roku o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. z 1999 r., nr 11, poz. 95).

13 Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 roku o ochronie danych osobowych (Dz.U. z 1997 r., nr 133, poz. 883).

14 Ustawa z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 1994 r., nr 24, poz. 83).

15 Ustawa z dnia 6 września 2001 roku o dostępie do informacji publicznej (Dz.U. z 2001 r., nr 112, poz. 1198).

Ogromny wpływ na funkcjonowanie archiwów w profilu działalności edukacyjnej ma także jego otoczenie kulturowe<sup>16</sup>, obejmujące tradycję kulturową i historyczną społeczeństwa, wraz z dominującym w społeczeństwie systemem wartości, normami etycznymi, obyczajami, wzorcami postępowania, jak również poglądami dotyczącymi stosunków między ludźmi i między władzą i społeczeństwem. Wraz z otoczeniem kulturowym nie mały wpływ na archiwa, co należy podkreślić, ma otoczenie edukacyjne<sup>17</sup>. Należą do niego między innymi takie czynniki, jak ogólny poziom oświaty w społeczeństwie oraz stopień rozwoju i specjalizacji systemu kształcenia i doksztalcenia<sup>18</sup>.

Archiwa polskie zgodnie z przygotowaną w 2004 roku w resorcie kultury „Narodową Strategią Rozwoju Kultury na lata 2004–2013” zostały określone jako placówki badawcze i wydawnicze, spełniające oprócz tradycyjnych funkcji gromadzenia, przechowywania, opracowywania i udostępniania zasobu, także funkcję edukacyjną. Jednym z podstawowych zadań w tym zakresie jest „edukacja kulturalna i wychowanie przez sztukę” oraz „rozpoznawanie, rozbudzanie i zaspokajanie potrzeb oraz zainteresowań kulturalnych”<sup>19</sup>. Przy czym aktywność archiwów w tym zakresie ma być skierowana do całego społeczeństwa. Scharakteryzowana tendencja wprzęgania archiwów w działania edukacyjne obowiązuje we wszystkich państwach Unii Europejskiej. Archiwa objęte są bowiem programami wspólnotowymi, których celem jest między innymi wspieranie edukacji archiwalnej<sup>20</sup>.

Elementami otoczenia bliższego archiwum w profilu działalności edukacyjnej są, zgodnie z zastosowaną teorią organizacji, poza jego odbiorcami, współpracownicy i konkurenci. Za konkurentów uznaje się ogólnie inne organizacje zaspokajające podobne potrzeby społeczne lub mające podobne zapotrzebowanie na świadczenia ze strony otoczenia, za współpracowników natomiast wszelkich dostawców materiałów i usług<sup>21</sup>. Elementy te wywierają nie mały wpływ na realizację funkcji edukacyjnej archiwów, które swymi działaniami także na nie wpływają. Jako placówki aktywne w sferze kultury i nauki funkcjonują w specyficznym otoczeniu rynkowym, gdzie zarówno konkurentami, jak i współpracownikami archiwów mogą być, także działające w obszarach kultury i nauki, te same instytucje. W zależności od tego, na czym polega współpraca tych instytucji z archiwum i jak na siebie wzajemnie oddziałują, mogą one być zarówno współpracownikami, jak i konkurentami. W pracy archiwów trudno zresztą mówić

16 Otoczenie kulturowe zostało opisane w rozdziale drugim pt. „Przemiany w archiwistyce a funkcja edukacyjna archiwów”.

17 Otoczenie edukacyjne zostało opisane w rozdziale trzecim pt. „Współczesna pedagogika i jej konsekwencje dla archiwistyki”.

18 M. Bielski, dz. cyt., s. 136.

19 *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013*, [www.mk.gov.pl](http://www.mk.gov.pl) (dostęp: 16 sierpnia 2007 r.); zob. też: A. Pasko, *Zadania Archiwum Państwowego w Białymstoku w zakresie edukacji realizowane we współpracy ze szkołami*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 2: *Region w edukacji historycznej. Nauka – doradztwo – praktyka*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wiczorek, Toruń 2005, s. 169.

20 A. Pasko, dz. cyt., s. 169, z powołaniem: E. Rosowska, *Archiwa w polityce Unii Europejskiej. Vademecum*, Warszawa 2004, s. 4, [www.archiwa.gov.pl](http://www.archiwa.gov.pl).

21 M. Bielski, dz. cyt., s. 135.

o konkurencyjnych instytucjach, są one zazwyczaj monopolistami, jeśli chodzi o materiały archiwalne w nich przechowywane, a co za tym idzie – oferowane usługi. Dlatego też wszelkie instytucje prowadzące działania o profilu zbliżonym do działań edukacyjnych archiwów będą nazywać ich współpracownikami, oferującymi podobne usługi zaspokajające podobne potrzeby społeczne.

Wyróżniłam następujące elementy otoczenia bliższego archiwum, współpracujące z nim przy realizacji jego funkcji edukacyjnej:

- archiwa (z tej samej sieci, a także z innych sieci: państwowe, kościelne, społeczne, uczelniane, państwowe wyodrębnione, w tym Instytut Pamięci Narodowej),
- muzea,
- biblioteki,
- organizacje społeczne (np. Polskie Towarzystwo Historyczne, Stowarzyszenie Archiwistów Polskich),
- samorządy,
- uczelnie wyższe,
- władze (instytucje) oświatowe.

### Archiwa

Ze względu na wspólnotę wykonywanych przez archiwa zadań, specyfikę organizacyjną i specyfikę funkcjonalną można wydzielić kilka sieci archiwalnych. Są to między innymi sieć archiwów państwowych podległych Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów, sieci archiwów państwowych wyodrębnionych (zwłaszcza sieć archiwów wojskowych i sieć archiwalna Instytutu Pamięci Narodowej), sieci archiwów z powierzonym zasobem archiwalnym (szczególnie sieć archiwów Polskiej Akademii Nauk, sieć archiwów uczelnianych<sup>22</sup>), sieć archiwów kościelnych oraz sieć archiwów społecznych. Wiele sieci archiwalnych w Polsce ma charakter scentralizowany, łączy je zatem także podległość hierarchiczna i powiązania organizacyjne. Nie brakuje jednak również sieci zdecentralizowanych, w których wyznacznikiem jest podobieństwo zadań niezależnych od siebie archiwów.

Archiwa w ramach przynależności do jednej sieci archiwalnej, a co za tym idzie – ze względu na specyfikę wykonywanych zadań, ale także archiwa różnych sieci współpracują ze sobą, szczególnie na polu edukacji i szeroko pojmowanej tak zwanej popularyzacji. Zadania te wymagają bowiem bardziej niż inne kontaktów z otoczeniem archiwum, polegających na wymianie doświadczeń i usług. Współpraca ta obejmuje także inne instytucje z otoczenia bliższego archiwów.

Zgodnie z obowiązującą ustawą o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach sieć archiwów państwowych tworzą archiwa centralne, archiwa państwowe wraz z oddziałami zamiejscowymi i ekspozyturami, archiwa zakładowe jednostek państwowych

<sup>22</sup> Mimo iż archiwa uczelni wyższych są archiwami państwowymi, to ze względu na swoją specyfikę wraz z archiwami innych szkół wyższych (niepaństwowych) tworzą funkcjonalną sieć archiwów uczelnianych.

i samorządowych, a także państwowe biblioteki i muzea w zakresie posiadanych przez nie materiałów archiwalnych<sup>23</sup>. Jednak ze względu na charakter działalności edukacyjnej prowadzonej przez poszczególne elementy tej sieci, zróżnicowany charakter ich zasobu i pełnionych funkcji opis jej jako całości jest niewskazany. W związku z tym przez sieć archiwów państwowych będą rozumieć archiwa instytucjonalne podległe Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Tworzą ją obecnie trzy archiwa o charakterze centralnym, 31 archiwów państwowych z podlegającymi im 48 oddziałami zamiejscowymi i pięcioma ekspozyturami<sup>24</sup>. Archiwa te zgodnie z ustawą archiwalną i obowiązującymi je statutami organizacyjnymi prowadzą działalność obejmującą szereg zadań. W zakresie działalności edukacyjnej archiwów jest to popularyzacja wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach oraz prowadzenie działalności informacyjnej<sup>25</sup>. W realizacji tych zadań archiwum, zgodnie z terytorialnym zasięgiem działania, współpracuje z organami administracji rządowej oraz organami samorządu terytorialnego, jak również z innymi jednostkami organizacyjnymi w zakresie realizacji zadań statutowych. Współpraca ta obejmuje także inne archiwa mające swoją siedzibę na terenie jego działania oraz jednostki organizacyjne, w których powstaje niepaństwowy zasób archiwalny<sup>26</sup>. Również dla realizacji funkcji edukacyjnej archiwów państwowych wskazana jest współpraca tych archiwów z wymienionymi instytucjami, będącymi ich otoczeniem bliższym. Jest ona tym bardziej wskazana, że statutowe zadania archiwów wynikające z ich działalności edukacyjnej wymagają pracy archiwum na wielu polach i z różnymi klientami. Zadania te, zgodnie z obowiązującymi statutami archiwów, obejmują: w zakresie kształtowania i nadzoru nad państwowym zasobem archiwalnym: szkolenie personelu archiwów zakładowych, współdziałanie z jednostkami organizacyjnymi w zakresie prawidłowego zarządzania dokumentacją oraz instruktaż, konsultacje, doradztwo w zakresie spraw nadzoru archiwalnego; w zakresie działalności naukowej i wydawniczej: organizowanie zebrań, konferencji i sesji naukowych, publikowanie pomocy archiwalnych, opracowań obejmujących teorię i praktykę archiwalną oraz wydawnictw źródłowych, a także prezentujących dorobek archiwum i archiwistów, współdziałanie ze szkołami wyższymi na polu kształcenia studentów archiwistyki i innych dziedzin humanistycznych, współpracę z instytucjami naukowymi, podnoszenie kwalifikacji zawodowych i naukowych pracowników; w zakresie działalności informacyjnej i popularyzatorskiej: przygotowywanie informatorów oraz innych form udostępniania informacji o materiałach archiwalnych i archiwum, w tym zamieszczanych w Internecie, współpraca z placówkami informacyjnymi, naukowymi, kulturalnymi i oświatowymi, organizowanie

23 Ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jednolity: Dz.U. z 1983 r., nr 38, poz. 173), art. 22.

24 Struktura organizacyjna Archiwów Państwowych, [w:] Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/archiwa-pastwowe/93-struktura-organizacyjna.html> (dostęp: 21 marca 2010 r.).

25 Ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, art. 23 i 28.

26 Statut Archiwum Państwowego w Krakowie, ust. 7, załącznik do decyzji nr 2 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 18 stycznia 2008 roku, <http://www.archiwum.krakow.pl/organizacja/statut.pdf> (dostęp: 23 marca 2010 r.).

i współuczestnictwo w przygotowaniu wystaw i pokazów materiałów archiwalnych, organizowanie i prowadzenie wykładów, odczytów, prezentacji i pogadank o tematyce historyczno-archiwalnej dla zainteresowanych środowisk, przyjmowanie wycieczek młodzieży, studentów i innych środowisk społecznych, współpraca ze środkami masowego przekazu, współpraca z ośrodkami naukowymi, Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich, stowarzyszeniami naukowymi, zawodowymi i regionalnymi, organizacjami kombatanckimi i polonijnymi, badanie potrzeb środowiska i społeczności lokalnej dotyczących działań archiwum, prowadzenie wykładów oraz zajęć lekcyjnych dla młodzieży szkolnej w ramach realizacji systemu oświaty; w zakresie dokumentacji o czasowym okresie przechowywania: udzielanie informacji o miejscach przechowywania dokumentacji osobowo-płacowej jednostek organizacyjnych, które miały siedzibę na obszarze działania archiwum<sup>27</sup>. Zadania te koordynowane są przez dyrektora danego archiwum, a realizowane zazwyczaj przez oddziały informacji naukowej, popularyzacji i udostępniania zasobu oraz oddziały kształtowania narastającego zasobu<sup>28</sup>.

Archiwa państwowe prowadzą współpracę obejmującą działalność informacyjną, edukacyjną oraz popularyzatorską z innymi placówkami naukowymi, kulturalnymi oraz oświatowymi. Najczęściej współdziałają z instytucjami lokalnymi, takimi jak inne archiwa, muzea, biblioteki, towarzystwa naukowe i historyczne, w tym z terenowymi oddziałami Polskiego Towarzystwa Historycznego i Instytutu Pamięi Narodowej. Współpraca ta polega przede wszystkim na przygotowywaniu wystaw, ekspozycji, udostępnianiu materiałów archiwalnych lub ich kopii, organizowaniu sympozjów naukowych, przeprowadzaniu kwerend<sup>29</sup>.

Na profil i zakres działalności edukacyjnej archiwów państwowych niepomierny wpływ ma organ zarządzający – Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, szczególnie zaś podejmowane przez tę instytucję działania normatywne, a także koordynujące, wspierające lub hamujące i powstrzymujące edukacyjne inicjatywy archiwów państwowych.

W skład Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych wchodzi Departament Edukacji i Współpracy z Zagranicą<sup>30</sup>. W zakresie zadań edukacyjnych należy do niego między innymi opracowywanie strategii popularyzacji archiwów i narodowego zasobu archiwalnego; popularyzacja wiedzy o archiwach państwowych; inicjowanie i nadzorowanie działań związanych z popularyzacją materiałów archiwalnych: polskich za granicą i zagranicznych w Polsce; współpraca z krajowymi i zagranicznymi instytucjami naukowymi i naukowo-dydaktycznymi w zakresie archiwistyki; koordynowanie współpracy archiwów państwowych z polskimi instytucjami naukowymi i kulturalnymi działającymi za

27 Tamże, ust. 5; Statut Archiwum Akt Nowych (18.11.2004 r.), ust. 6, <http://www.bip.ap.gov.pl/dokument.php?iddok=648&idmp=857&r=o> (dostęp: 23 marca 2010 r.).

28 Zob. np. organizację Archiwum Akt Nowych, [w:] Statut Archiwum Akt Nowych, ust. 9.

29 *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2008 roku*, s. 25, [http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/Aktualnosci/AP08\\_opis.pdf](http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/Aktualnosci/AP08_opis.pdf) (dostęp: 25 marca 2010 r.).

30 Struktura organizacyjna NDAP, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/naczelna-dyrekcja-archiwow-pastwowych/371-struktura-organizacyjna.html> (dostęp: 20 marca 2010 r.).

granicą; współpraca z instytucjami, w tym ośrodkami edukacyjnymi, w zakresie kształcenia, doksztalcania i doskonalenia zawodowego archiwistów; inicjowanie i koordynowanie imprez, wystaw, konferencji itp. w Naczelnej Dyrekcji i archiwach państwowych; organizowanie międzynarodowych konferencji z zakresu działalności archiwalnej<sup>31</sup>.

W ostatnich latach Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych podejmuje atrakcyjne inicjatywy w zakresie koordynacji działań edukacyjnych realizowanych przez podległe jej archiwa. Przykładem takich przedsięwzięć jest choćby wydana 30 stycznia 2009 roku przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych decyzja w sprawie zasad dofinansowania projektów edukacyjnych, wydawniczych i wystawienniczych, realizowanych w archiwach państwowych w 2009 roku<sup>32</sup>. Zamyśl ten miał przyczynić się do upowszechnienia w środowisku archiwalnym możliwości podejmowania prac edukacyjnych, a tym samym wesprzeć archiwa i archiwistów w działaniach kulturalno-oświatowych. Zachętą do podejmowania tych prac była pomoc finansowa oferowana przez NDAP na realizację nadesłanych projektów, spełniających wymogi formalne i merytoryczne, na zasadzie przekazywania środków zwiększających plan finansowy archiwum. Decydującym czynnikiem przy przyznawaniu środków była przede wszystkim zgodność celu realizowanego projektu z wytycznymi zawartymi w procedurach dotyczących tych projektów. Jeśli chodzi o procedury dotyczące projektów edukacyjnych, takich jak: lekcje, szkolenia, seminaria, konferencje, akcje edukacyjne czy ścieżki edukacyjne, musiały one służyć realizacji jednego z następujących celów: podnoszenie kwalifikacji pracowników archiwów państwowych, podejmowanie inicjatyw naukowych, realizacja programów dydaktycznych lub popularyzacja wiedzy o archiwach i ich zasobach<sup>33</sup>. Projekty edukacyjne mogły być zatem kierowane do różnych odbiorców działań edukacyjnych archiwów, zarówno uczniów i nauczycieli, różnych użytkowników archiwów, jak i samych archiwistów, a przedsięwzięcia podejmowane w ramach ich realizacji mogły mieć miejsce nie tylko w archiwach, ale także w szkołach czy domach kultury i mogły mieć zasięg ogólnopolski. W realizacji projektu mogli brać udział współorganizatorzy podejmowanych działań – nie tylko inne archiwa, ale także różne instytucje, również zagraniczne. Ponadto odpowiedzialność za każdy zgłoszony przez archiwum państwowe projekt musiała spoczywać w rękach jednej osoby – pracownika tegoż archiwum, koordynującej projekt i biorącej odpowiedzialność za jego realizację.

Projekty wydawnicze<sup>34</sup> musiały spełniać jeden z trzech celów: promowanie rezultatów badań naukowych z zakresu archiwistyki, realizacja polityki wydawniczej dotyczącej

31 Regulamin organizacyjny Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, art. 15, załącznik do zarządzenia nr 2 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 15 maja 2009 r., dostępny na stronie internetowej NDAP, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/naczelnna-dyrekcja-archiwow-pastwowych/370-status-prawny.html> (dostęp: 20 marca 2010 r.).

32 Wniosek i załączniki do niego zostały opublikowane na stronie internetowej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowej w zakładce „Aktualności”, <http://20090209.archiwa.gov.pl/> (dostęp: 20 lutego 2009 r.).

33 Załącznik nr 1 „Procedury dotyczące projektów edukacyjnych” do decyzji nr 5 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2009 r., <http://20090209.archiwa.gov.pl/> (dostęp: 20 lutego 2009 r.).

34 Załącznik nr 2 „Procedury dotyczące projektów wydawniczych” do decyzji nr 5 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2009 r., <http://20090209.archiwa.gov.pl/> (dostęp: 20 lutego 2009 r.).



edycji źródeł lub popularyzacja wiedzy o archiwach i ich zasobach. Projekty wystawiennicze<sup>35</sup> natomiast, zgodnie z wytycznymi zawartymi w procedurach projektu, miały na celu: popularyzację zasobów archiwów państwowych, a także upowszechnianie wiedzy o ich działalności oraz wspieranie działalności edukacyjnej prowadzonej przez archiwa.

Od stycznia 2010 roku na stronie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych istnieje zakładka „Strefa edukacyjna”<sup>36</sup>. Jest to nowy projekt NDAP scalający w świecie wirtualnym wszelkie informacje zarówno z Internetu, jak i świata realnego na temat przedsięwzięć edukacyjnych podejmowanych przez archiwa państwowe w Polsce i instytucje z nimi współpracujące<sup>37</sup>. Osoba poszukująca informacji o działaniach edukacyjnych archiwów, realizowanych przez nie projektach w tym zakresie, a także publikowanych archiwalnych pomocach edukacyjnych może je odnaleźć w jednym miejscu. Ponadto zakładka jest wspaniałą okazją do zaprezentowania przez archiwum prowadzonych przedsięwzięć edukacyjnych, pokazania ich na tle działań podejmowanych przez inne archiwa, tym samym ich skonfrontowania, czego wynikiem może stać się, ku zadowoleniu użytkowników archiwum, podnoszenie standardu oferowanych usług.

Także podjęte przez Naczelną Dyrekcję Archiwów Państwowych prace nad projektem nowej ustawy archiwalnej, po raz pierwszy w polskim ustawodawstwie archiwalnym poruszającej kwestię działalności edukacyjnej archiwów, przyczyniają się do upowszechniania i koordynacji tej formy ich aktywności. Rozdział szósty projektu ustawy Prawo o postępowaniu z dokumentacją i o archiwach z 12 marca 2009 roku pt. „Archiwa historyczne” (art. 40) podaje, że działalność archiwum historycznego polega także na prowadzeniu działalności edukacyjnej oraz popularyzacji wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach historycznych oraz prowadzeniu działalności informacyjnej na temat dziejów lokalnych społeczności. Ponadto archiwum historyczne może prowadzić działalność w zakresie doskonalenia zawodowego archiwistów<sup>38</sup>. Do zadań Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych należy natomiast prowadzenie i koordynacja działalności informacyjnej, a także edukacyjnej w zakresie narodowego zasobu archiwalnego i archiwistyki<sup>39</sup>.

35 Załącznik nr 3 „Procedury dotyczące projektów wystawienniczych” do decyzji nr 5 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2009 r., <http://20090209.archiwa.gov.pl/> (dostęp: 20 lutego 2009 r.).

36 Strefa edukacyjna, [http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/mapa-strony.html?template=archiwa\\_edu](http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/mapa-strony.html?template=archiwa_edu) (dostęp: 20 lutego 2009 r.).

37 „Strefa edukacyjna” została dokładnie omówiona w rozdziale szóstym pt. „Formy działalności edukacyjnej archiwów w Internecie”.

38 Projekt z dnia 12 marca 2009 roku ustawy Prawo o postępowaniu z dokumentacją i o archiwach, opublikowany na Forum Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, <http://www.sap.waw.pl/node/29> (dostęp: 17 marca 2010 r.).

39 Tamże, rozdział 8, art. 55.

Archiwa państwowe nie stanowią jednej sieci archiwalnej. Powodem tego stanu rzeczy jest wyłączenie spod zwierzchnictwa Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych całego szeregu archiwów, które są państwowymi archiwami wyodrębnionymi. Tworzą one, ze względu na wspólnotę organizacyjną i specyfikę wykonywanych zadań, odrębne sieci archiwalne. Można tu wyróżnić zwłaszcza sieć archiwalną Instytutu Pamięci Narodowej, obejmującą archiwa wyodrębnione oraz silnie scentralizowaną sieć archiwów wojskowych.

Wojskowy zasób archiwalny stanowi wyodrębnioną część państwowego zasobu archiwalnego zarządzaną przez Ministra Obrony Narodowej. Archiwa poszczególnych rodzajów wojsk (Archiwum Wojsk Lądowych, Archiwum Wojsk Powietrznych i Archiwum Marynarki Wojennej) wraz z Centralnym Archiwum Wojskowym stanowią wojskową sieć archiwalną. Szef Centralnego Archiwum Wojskowego jest koordynatorem całej wojskowej służby archiwalnej, nad którą sprawuje nadzór merytoryczny. Do jego zadań należy między innymi koordynowanie działalności archiwalnej prowadzonej w podległych mu jednostkach organizacyjnych w sprawach naukowych i wydawniczych, szczególnie prowadzenie działalności w zakresie kształcenia i doskonalenia kadr w dziedzinie archiwistyki oraz współpraca z państwowymi instytutami naukowo-badawczymi i szkołami wyższymi w zakresie badań dotyczących archiwistyki, a także prowadzenie działalności informacyjnej dotyczącej archiwistyki<sup>40</sup>.

Archiwa wojskowe w Polsce oprócz tradycyjnych zadań archiwalnych w zakresie wojskowego zasobu archiwalnego, prowadzą także działalność informacyjną, naukową, wydawniczą i popularyzatorską w dziedzinie archiwistyki oraz dziedzinach pokrewnych. Działalność informacyjna w zakresie zgromadzonego zasobu archiwalnego w głównej mierze polega na udostępnianiu zainteresowanym użytkownikom pomocy archiwalnych oraz oferowaniu pomocy pracowników w postaci wskazówek dotyczących poszukiwanych archiwaliów<sup>41</sup>. Rolę archiwisty w tym zakresie podkreślał już w 1936 roku Bolesław Waligóra, pionier polskiej archiwistyki wojskowej. Mówiąc o zadaniach i metodach pracy archiwum wojskowego, cytował słowa Eugeniusza Barwińskiego: „Nie można zadowolić się rolą życzliwie usposobionych obserwatorów i ograniczyć się do biernego spełniania żądań [...]; tam gdzie archiwista posiada szczególną znajomość materiałów i ich treści, obowiązek nakazuje udzielić jak najbardziej wyczerpujących i w istotę rzeczy sięgających informacji. Wskazówki doświadczonego, a z materiałami swego archiwum dokładnie obznajomionego archiwisty mogą uchronić badacza od zejścia w poszukiwaniach na manowce, bezpłodnych szperań i zmarnowania czasu, a wprowadzić pożądaną nieraz korekturę w kierunku i zakresie zamierzonego przedsięwzięcia. Szczególnie

40 Zarządzenie nr 5/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 3 marca 2005 roku w sprawie organizacji archiwów wyodrębnionych jednostek organizacyjnych podległych lub nadzorowanych przez Ministra Obrony Narodowej oraz zakresu ich działania, [w:] Centralne Archiwum Wojskowe. Akty prawne z zakresu archiwistyki, [http://www.caw.wp.mil.pl/akty/zarz\\_5\\_mon.pdf](http://www.caw.wp.mil.pl/akty/zarz_5_mon.pdf) (dostęp: 23 marca 2010 r.).

41 Struktura organizacyjna CAW, [http://www.caw.wp.mil.pl/archiwum/struktura\\_caw.htm#skok\\_inf](http://www.caw.wp.mil.pl/archiwum/struktura_caw.htm#skok_inf) (dostęp: 23 marca 2010 r.).

wdzięczną jest rola archiwistów w prowokowaniu pewnych prac, wskazywaniu, do jakich znaleźć można szczególnie bogate czy też ciekawe materiały. Znakomite rezultaty dać może trwały kontakt z profesorami uniwersytetu”<sup>42</sup>.

Działalność naukowa polega między innymi na prowadzeniu działalności obejmującej kształcenie i doskonalenie kadr w dziedzinie archiwistyki, a także współpracy z państwowymi instytutami naukowo-badawczymi i szkołami wyższymi w zakresie badań dotyczących archiwistyki. Działalność popularyzatorska z kolei sprowadza się do rozpowszechniania wiedzy o materiałach archiwalnych, archiwum, archiwistyce oraz dziedzinach pokrewnych<sup>43</sup>.

Wchodzące w skład sieci archiwów wojskowych placówki są dobrym przykładem archiwów prowadzących działania edukacyjne i popularyzatorskie we współpracy z innymi archiwami i instytucjami. Rzadko kiedy archiwa wojskowe są samodzielnym organizatorem większych archiwalnych imprez edukacyjnych. Chętnie natomiast włączają się w ich organizowane, czy to przez archiwa państwowe, czy instytuty naukowe, imprezy naukowe i popularnonaukowe. Wymienić tu można choćby udział CAW w tygodniach archiwów<sup>44</sup>, współudział w wystawach archiwalnych<sup>45</sup>, czynny udział pracowników wojskowej służby archiwalnej w konferencjach, sympoziach.

Sieć archiwów Instytutu Pamięci Narodowej posiada jedenaście oddziałów oraz siedem delegatur oddziałów. Instytut został powołany w celu gromadzenia dokumentów dotyczących bezpieczeństwa państwa, wytworzonych oraz gromadzonych od dnia 22 lipca 1944 roku do dnia 31 lipca 1990 roku, a także dokumentów organów bezpieczeństwa Trzeciej Rzeszy Niemieckiej i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich dotyczących represji, zbrodni i przestępstw przeciwko pokojowi i ludzkości, prowadzenia śledztw w sprawie zbrodni nazistowskich i komunistycznych, a także prowadzenia działań w zakresie edukacji publicznej<sup>46</sup>. Jest to jedyna sieć archiwalna w Polsce posiadająca wydzielone służby edukacyjne oraz realizująca powziętą ustawą funkcję edukacyjną. Rozdział 6 ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej, zatytułowany „Funkcje edukacyjne Instytutu Pamięci Narodowej” przewiduje w tym zakresie następujące zadania. Instytut Pamięci:

- 1) „informuje społeczeństwo o strukturach i metodach działania instytucji, w ramach których zostały popełnione zbrodnie przeciwko Narodowi Polskiemu, oraz informuje o strukturach, obsadzie personalnej i sposobach działania organów bezpieczeństwa państwa,

42 E. Barwiński, *Archiwa państwowe, ich stanowisko, zadania i cele*, [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, cz. 2: *Protokoły*, wyd. K. Tyszkowski, Lwów 1927, s. 1–12, cyt. za: B. Waligóra, *Zadania i metody pracy Archiwum Wojskowego* [opublikowany tekst wystąpienia z lutego 1936 roku], „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2003, nr 26, s. 75.

43 Zarządzenie nr 5/MON Ministra Obrony Narodowej.

44 Zob. np. *Czwarty Tydzień Archiwów w CAW*, „Archeion” 1974, t. 61, s. 329–330.

45 Zob. np. R. Wojtkowski, *Wystawa „Więźniowie polityczni PRL w latach 1944–1956”*, „Archeion” 1997, t. 98, s. 324–326.

46 Ustawa z 18 grudnia 1998 roku o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (tekst jednolity: Dz.U. z 1998 r., nr 155, poz. 1016), art. 1.

- 2) prowadzi badania naukowe nad najnowszą historią Polski, a także udostępnia zgromadzone dokumenty innym placówkom naukowym i osobom w celu prowadzenia takich badań, z zachowaniem warunków określonych w ustawie,
- 3) udziela informacji na temat zgromadzonych dokumentów oraz publikuje wydawnictwa naukowe i popularnonaukowe, w tym inwentarze archiwalne,
- 4) upowszechnia w kraju i za granicą wyniki swojej pracy oraz badań innych instytucji, organizacji i osób nad problematyką stanowiącą przedmiot jego działania,
- 5) prowadzi działalność edukacyjną, wystawienniczą i wydawniczą,
- 6) formułuje wnioski dotyczące edukacji historycznej<sup>47</sup>.

W ramach Instytutu, zgodnie z ustawą i statutem organizacyjnym<sup>48</sup>, działa Biuro Edukacji Publicznej oraz oddziałowe biura edukacji publicznej, wykonujące zadania edukacyjne. Biuro Edukacji Publicznej IPN działa w skali ogólnopolskiej, koordynując pracę jedenastu Oddziałowych Biur Edukacji Publicznej działających w ramach Oddziałów IPN. W skład Biura Edukacji Publicznej wchodzi: Wydział Badań Naukowych, Dokumentacji i Zbiorów Bibliotecznych; Wydział Wystaw i Edukacji Historycznej; Wydział Wydawnictw; w skład Oddziałowych Biur Edukacji Publicznej natomiast: Referaty Badań Naukowych, Dokumentacji i Zbiorów Bibliotecznych oraz Referaty Wystaw, Wydawnictw i Edukacji Historycznej<sup>49</sup>.

Biuro Edukacji Publicznej, jak wskazują składające się na nie wydziały, prowadzi swą działalność równolegle na trzech obszarach: edukacyjnym, naukowym i wydawniczym. Działalnością edukacyjną zajmuje się głównie Wydział Wystaw i Edukacji Historycznej oraz referaty edukacyjne w OBEP. Głównym jego celem jest wspieranie kształcenia historycznego Polaków oraz upowszechnianie w różnych formach wiedzy o najnowszej historii Polski. Inicjatywy te kierowane są szczególnie do szeroko pojętych środowisk szkolnych i akademickich<sup>50</sup>.

Wydział Edukacji Historycznej Biura Edukacji Publicznej działa przede wszystkim poprzez współpracę z Ministerstwem Edukacji Narodowej, szkołami, nauczycielami, wychowawcami oraz placówkami doskonalenia zawodowego pedagogów. Swoje funkcje realizuje poprzez: organizowanie i prowadzenie lekcji, wykładów, warsztatów; opracowywanie i prezentowanie wystaw historycznych, a także prowadzenie związanych

47 Tamże, art. 53 tekstu ujednoczonego.

48 Statut Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, [w:] IPN, [http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/33/222/STATUT\\_INSTYTUTU\\_PAMIECI\\_NARODOWEJ\\_KOMISJI\\_SCIGANIA\\_ZBRODNI\\_PRZECIWKO\\_NARODOWI\\_P.html](http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/33/222/STATUT_INSTYTUTU_PAMIECI_NARODOWEJ_KOMISJI_SCIGANIA_ZBRODNI_PRZECIWKO_NARODOWI_P.html) (dostęp: 24 marca 2010 r.).

49 W referacie tym zatrudniane są osoby z co najmniej pięcioletnim doświadczeniem zawodowym jako nauczyciel historii w gimnazjum lub w szkole średniej. „Osoby te muszą wyróżniać się wysoką kulturą osobistą, posiadać taką cechę jak empatia. Ważną cechą edukatora historii jest również swobodne przekazywanie wiedzy, jak i umiejętność zaciekawienia młodzieży historią Polski z lat 1939–1989”. Za: M. Mielezko, Funkcja edukacyjna Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Oddział w Szczecinie, praca napisana na Podyplomowych Studiach Archiwistyki pod kierunkiem dra W. Chorążyczewskiego, Toruń 2007, s. 12–13.

50 Wydział Edukacji Historycznej IPN, <http://www1.ipn.gov.pl/portal.php?serwis=pl&dzial=303&id=4221> (dostęp: 23 marca 2010 r.).

z nimi lekcji, konwersatoriów, warsztatów i wykładów; przygotowywanie centralnych i regionalnych konkursów historycznych; przygotowywanie projektów edukacyjnych; organizowanie różnorodnych form doskonalenia zawodowego dla nauczycieli historii, wiedzy o społeczeństwie, języka polskiego i innych przedmiotów. Podejmuje też współpracę z polonijnymi ośrodkami edukacyjnymi i kulturalnymi oraz z innymi instytucjami zainteresowanymi popularyzacją historii najnowszej, takimi jak: radio, telewizja, prasa, samorządy lokalne, muzea, archiwa, fundacje, organizacje harcerskie czy stowarzyszenia kombatanckie. Część propozycji edukacyjnych dostosowana jest i kierowana specjalnie do uczniów różnych szkół i stopni<sup>51</sup>. Celem podnoszenia kwalifikacji zawodowych pracowników Biura Edukacji Publicznej IPN w 2006 roku opracowano projekt „Punktacji rankingowej pracowników BEP na lata 2007–2009”<sup>52</sup>. Za angażowanie w organizowanie wystaw, konferencji naukowych, konkursów, warsztatów dla nauczycieli, lekcji oraz wykładów otwartych, wykonywanie określonych zadań pracownicy Biura, zgodnie z opracowanym projektem, otrzymują punkty rankingowe, pozwalające na ocenę pracy danego pracownika, a także w dalszej perspektywie umożliwiające jego awans zawodowy<sup>53</sup>.

Działania edukacyjne w IPN prowadzą także inne pioniry. Wydział Udostępniania i Informacji Naukowej podlegający Biuru Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN prowadzi działalność naukową i popularyzatorską. Do jego zadań należy między innymi organizowanie konferencji, publikowanie archiwalnych pomocy edukacyjnych, publikowanie zasad udostępniania materiałów archiwalnych wraz z wytycznymi odnośnie wypełniania formularzy wniosków<sup>54</sup>.

Archiwa uczelniane podobnie jak archiwa Polskiej Akademii Nauk stanowią odrębne sieci archiwalne ze względu na swoją specyfikę organizacyjną oraz zadaniową. Są to bieżące archiwa zakładowe, pozostające pod nadzorem archiwów państwowych, którym państwowe władze archiwalne powierzyły zasób archiwalny<sup>55</sup>. W zakresie przechowywania stały się zatem także archiwami historycznymi. Podobne zadania pełnią archiwa uczelni niepaństwowych, na czele z archiwum uniwersyteckim Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego<sup>56</sup>. Właśnie ta analogia zadań, mimo formalnej przynależności archiwów szkół niepaństwowych do sieci archiwów niepaństwowych, skłania do rozpatrywania archiwów uczelnianych jako funkcjonalnej jedności.

Do głównych zadań archiwów uczelnianych poza gromadzeniem, przechowywaniem, opracowywaniem i udostępnianiem zgromadzonej dokumentacji należy także

51 Tamże.

52 *Punktacja rankingowa pracowników BEP na lata 2007–2009* (projekt), s. 8, za: M. Mieleszko, dz. cyt., s. 13.

53 M. Mieleszko, dz. cyt., s. 13–14.

54 Zob. Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN, [http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/38/450/Biuro\\_Udostepniania\\_i\\_Archiwizacji\\_Dokumentow.html](http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/38/450/Biuro_Udostepniania_i_Archiwizacji_Dokumentow.html) (dostęp: 25 marca 2010 r.).

55 Zob. zapis w artykułe 88 ustawy z dnia 27 lipca 2005 roku Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz.U. z 2005 r., nr 164, poz. 1365).

56 Zob. *Dzieje Archiwum Uniwersyteckiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego im. Jana Pawła II*, [http://www.kul.pl/art\\_1325.html](http://www.kul.pl/art_1325.html) (dostęp: 23 marca 2010 r.).

popularyzacja wiedzy o uczelni i przechowywanych materiałach archiwalnych oraz prowadzenie działalności informacyjnej w zakresie przechowywanego zasobu<sup>57</sup>.

Archiwa uczelniane spełniają zatem głównie zadania archiwalne i informacyjne, ale także edukacyjne, dydaktyczne i naukowe. Albowiem zgodnie z zakresem prac i regulaminami organizacyjnymi archiwa uczelniane prowadzą prace badawcze w zakresie archiwistyki, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki archiwów szkół wyższych, dziejów uczelni, organizacji nauki w regionie oraz prac indywidualnych pracowników archiwum<sup>58</sup>. W zakresie ich obowiązków znajduje się także prowadzenie zajęć dla studentów, szczególnie z zakresu historii nauki i szkolnictwa wyższego, archiwistyki i archiwoznawstwa, popularyzacji wiedzy o materiałach archiwalnych. Ponadto archiwum współpracuje z wydziałami nie tylko swojej uczelni w zakresie szkolenia studentów w ramach praktyk studenckich, a także z archiwami państwowym, muzeami, placówkami społeczno-kulturalnymi oraz pracownikami i komórkami organizacyjnymi, zwłaszcza archiwami innych szkół wyższych w zakresie działalności archiwalnej<sup>59</sup>. Współpraca ta obejmuje również kontakty ze Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich, Polskim Towarzystwem Historycznym, Międzynarodową Radą Archiwalną<sup>60</sup>.

Aktywność edukacyjna archiwum uczelnianego ma miejsce także w zakresie działań związanych z realizacją funkcji kształtowania narastającego zasobu. Archiwa przeprowadzają instruktaże dotyczące zakładania, prowadzenia i opisywania teczek, zgodnie z obowiązującą instrukcją kancelaryjną i rzeczowym wykazem akt; instruktaże dotyczące przechowywania akt w jednostkach organizacyjnych uniwersytetu; instruktaże w sprawie przygotowania dokumentacji do przekazania do archiwum; a także instruktaże w sprawie przygotowania dokumentacji niearchiwalnej do brakowania w jednostkach organizacyjnych<sup>61</sup>.

Sieć archiwalną archiwów Polskiej Akademii Nauk stanowią Archiwum PAN w Warszawie i jego oddziały zamiejscowe w Poznaniu i Katowicach z siedzibą w Wodzisławiu oraz Archiwum Nauki PAN i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Zakres ich działalności wyznaczają statuty organizacyjne. W zakresie funkcji edukacyjnej archiwów są to zadania prowadzenia działalności informacyjnej i popularyzacyjnej o materiałach archiwalnych i archiwum, prowadzenia działalności naukowej i wydawniczej, a także nadzorowania sposobu postępowania z dokumentacją w jednostkach

57 Zob. np. Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, <http://archiwum.amu.edu.pl/regulamin.html> (dostęp: 23 marca 2010 r.).

58 Zob. np. regulamin Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, <http://archiwum.amu.edu.pl/regulamin.html> (dostęp: 23 marca 2010 r.).

59 Tamże.

60 Zakres prac Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, [http://www.archiw.uni.wroc.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=2&Itemid=3&lang=pl\\_PL](http://www.archiw.uni.wroc.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=2&Itemid=3&lang=pl_PL) (dostęp: 23 marca 2010 r.).

61 Regulamin Archiwum Uniwersyteckiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, [http://www.kul.pl/art\\_1347.html](http://www.kul.pl/art_1347.html) (dostęp: 23 marca 2010 r.).

organizacyjnych archiwum<sup>62</sup>. Zadania te archiwa realizują: w zakresie działalności informacyjnej i popularyzatorskiej: poprzez przygotowywanie informatorów o materiałach archiwalnych PAN, współpracę z ośrodkami naukowymi i archiwami, a także organizowanie i prowadzenie szkoleń specjalistycznych w dziedzinie archiwistyki; w zakresie prowadzenia działalności naukowej i wydawniczej: poprzez opracowywanie ekspertyz i opinii naukowych w sprawach archiwalnych dla placówek PAN, organizowanie zebrań, konferencji, sesji naukowych i wystaw oraz współpracę z instytucjami archiwalnymi i naukowymi; w zakresie nadzoru: poprzez udzielanie porad metodycznych<sup>63</sup>.

Jedyną siecią archiwów niepaństwowych pełniących wszystkie funkcje archiwalne jest sieć archiwów diecezjalnych Kościoła katolickiego. Stanowią ją archiwa diecezjalne. Każde archiwum diecezjalne podlega zwierzchnictwu swojego lokalnego biskupa, nie łączy ich zatem wspólna zwierzchność, lecz wspólnota i podobieństwo wykonywanych zadań. Każde archiwum diecezjalne jest więc samoistną instytucją kościelną o charakterze naukowo-kulturalnym, której podstawę prawną działania stanowią statut i regulamin<sup>64</sup>. Statuty większości archiwów diecezjalnych zbudowane są na podstawie opracowanego przez ks. prof. Stanisława Librowskiego w 1960 roku wzorca obejmującego cztery grupy zagadnień (ogólne zasady funkcjonowania archiwum, cele i zadania, zasób archiwalny, organizacja archiwum)<sup>65</sup>.

Wśród zadań archiwów wymienia się także prowadzenie własnych prac naukowych. Według zaleceń listu okólnego Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury z 1997 roku pt. „O funkcji pastoralnej archiwów kościelnych”<sup>66</sup> zadania te należy poszerzyć o działalność wydawniczą, wystawienniczą, edukacyjną i informacyjną oraz o prowadzenie współpracy z innymi kościelnymi czy świeckimi instytucjami archiwalnymi, naukowymi i kulturalnymi na terenie kraju i za granicą<sup>67</sup>.

62 Statut Archiwum Polskiej Akademii Nauk nadany na podstawie zarządzenia Dyrektora Archiwum PAN po zaopiniowaniu przez Radę Naukową PAN, nr 9/99 z dnia 24 września 1999 r., <http://www.petea.home.pl/apan/pl/page/3/7/34> (dostęp: 23 marca 2010 r.); *Organizacja Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie*, <http://www.archiwum-nauki.krakow.pl/pl/o-archiwum/organizacja.html> (dostęp: 23 marca 2010 r.).

63 Statut Archiwum Polskiej Akademii Nauk nadany na podstawie zarządzenia Dyrektora Archiwum PAN po zaopiniowaniu przez Radę Naukową PAN, nr 9/99 z dnia 24 września 1999 r., <http://www.petea.home.pl/apan/pl/page/3/7/34> (dostęp: 23 marca 2010 r.); *Organizacja Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie*, <http://www.archiwum-nauki.krakow.pl/pl/o-archiwum/organizacja.html> (dostęp: 23 marca 2010 r.).

64 A. Bruździński, *Statut i regulamin archiwów kościelnych*, „Studia Wrocławskie” 2007, nr 10, s. 164 [http://fides.org.pl/Content/425/10\\_Bruzdziński.pdf](http://fides.org.pl/Content/425/10_Bruzdziński.pdf) (dostęp: 23 marca 2010 r.).

65 Zob. np. Statut Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej (4.11.2003 r.), <http://www.archiwum.koszalin.opoka.org.pl/Statut.htm> (dostęp: 23 marca 2010 r.); Statut Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach (17.04.2009 r.), <http://archiwum.archidiecezja.katowice.pl/pl/index/statue> (dostęp: 23 marca 2010 r.); Statut Archiwum Diecezjalnego w Opolu (23.12.1988 r.), [http://www.diecezja.opole.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=39&Itemid=75&limit=1&limitstart=2](http://www.diecezja.opole.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=39&Itemid=75&limit=1&limitstart=2) (dostęp: 23 marca 2010 r.); A. Bruździński, dz. cyt., s. 163.

66 [Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa], *La funzione pastorale degli archivi ecclesiastici*, [w:] *Enchiridion dei beni culturali della Chiesa. Documenti ufficiali della Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa*, Bologna 2002, s. 325–326, nr 525–527; s. 335–336, nr 551–552, za: A. Bruździński, dz. cyt., s. 166.

67 A. Bruździński, dz. cyt., s. 166.

Część archiwów diecezjalnych w Polsce wzoruje już swoje statuty i regulaminy organizacyjne na „Regolamento degli Archivi ecclesiastici italiani”<sup>68</sup> – dokumencie opracowanym w 1992 roku przez włoskie Stowarzyszenie Archiwistów Kościelnych, zawierającym wytyczne w sprawie opracowywania statutów i regulaminów organizacyjnych archiwów kościelnych, bardziej odpowiadające ich współczesnym wyzwaniom i potrzebom społeczeństwa oraz zasadom wypracowanym przez nowoczesną myśl archiwalną.

Nowe statuty organizacyjne archiwów diecezjalnych wśród celów działalności wymieniają: działalność edukacyjno-oświatową i krajoznawczą, inicjację i wspieranie poczynań na rzecz ochrony dóbr kultury i tradycji chrześcijańskiej oraz europejskiej, pielęgnowanie i rozwój wiedzy historycznej, świadomości narodowej i kulturalnej oraz wspomaganie rozwoju wspólnot i społeczności lokalnych; nawiązywanie współpracy i kontaktów z instytucjami i osobami prywatnymi w celu lepszej realizacji celów i zadań statutowych oraz budowania zintegrowanej społeczności europejskiej<sup>69</sup>. Cele te realizowane są poprzez pomoc młodzieży akademickiej w przeprowadzaniu własnych badań i projektów naukowych; integrowanie społeczności lokalnych przez zachęcanie do ochrony dóbr kultury znajdujących się na ich terenie i udzielanie niezbędnej pomocy merytorycznej; organizowanie konferencji, sympozjów, wyjazdów i innych spotkań naukowych; aranżowanie spotkań kulturalnych i krajoznawczych mających na celu poznanie przeszłości, kultury i społeczności regionu, a także krajów Unii Europejskiej; tworzenie kampanii społecznych uwrażliwiających na wartości kulturalne oraz pokazujących potrzebę i ich sens w życiu człowieka, a także całych środowisk społecznych; współpracę z innymi instytucjami i osobami prywatnymi z kraju i zagranicy zajmującymi się podobną działalnością na rzecz lokalnych wspólnot i społeczności europejskiej<sup>70</sup>.

Odrębną sieć archiwów tworzą także archiwa społeczne. Składają się na nią archiwa organizacji społecznych, przede wszystkim stowarzyszeń i organizacji społecznych, a także partii politycznych, związków zawodowych, kościołów i związków wyznaniowych oraz społeczne ośrodki dokumentacyjne<sup>71</sup>. W zakresie podejmowanych działań edukacyjnych są one często bardziej aktywne niż wchodzące w skład opisanych wcześniej sieci archiwa państwowe i kościelne. Aktywność na polu edukacji i współpracy z klientami wynika nie tylko z zapisów statutowych tych organizacji<sup>72</sup>, ale także z misji społecznej, jaką większość tych archiwów postawiła sobie jako cel do spełnienia<sup>73</sup>.

68 *Schema-tipo di Regolamento degli Archivi ecclesiastici Italiani*, [http://www.chiesacattolica.it/cc\\_i\\_new/documenti\\_cei/2003-03/10-35/regolamento\\_archivi.doc](http://www.chiesacattolica.it/cc_i_new/documenti_cei/2003-03/10-35/regolamento_archivi.doc) (dostęp: 23 marca 2010 r.); za: A. Bruździński, dz. cyt., s. 163.

69 Statut Archiwum Archidiecezjalnego w Szczecinie, art. 3, [http://www.archiwum.szczecin.pl/admin/pliki/71\\_Nowyy%20statut.pdf](http://www.archiwum.szczecin.pl/admin/pliki/71_Nowyy%20statut.pdf) (dostęp: 23 marca 2010 r.).

70 Tamże.

71 Zob. K. Minczykowska, *Społeczne ośrodki dokumentacji dziejów konspiracji 1939–1945 w Polsce*, „Archiwista Polski” 2003, nr 2 (30), s. 39.

72 Zob. np. Statut Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego w Krakowie, [http://sowiniec.com.pl/php/7\\_o\\_fundacji.php?ID3=65&username=&s=1&li=&sort=ID](http://sowiniec.com.pl/php/7_o_fundacji.php?ID3=65&username=&s=1&li=&sort=ID) (dostęp: 23 marca 2010 r.).

73 Zob. K. Minczykowska, dz. cyt., s. 39–50.



Przykładem jest tu choćby działające w Gdańsku Archiwum Filmowe „Drogi do niepodległości”<sup>74</sup> oferujące otwarty dostęp do dokonanych przez niezależnych twórców w latach 80. głównie zapisów filmowych dotyczących działalności środowisk opozycyjnych oraz „Solidarności”, celem wzbogacenia wiedzy historyków i pracowników ośrodków dokumentacyjnych, a także przyczynienia się do przywrócenia pamięci o tamtych wydarzeniach i biorących w nich udział osobach. Fundacja ta prowadzi działalność kulturalną, badawczo-naukową oraz edukacyjną poprzez inicjowanie lub organizowanie prac badawczych, wystaw, konferencji, seminariów i wydawnictw oraz innych form popularyzatorskich i edukacyjnych na bazie posiadanych zbiorów. Cele jej działalności to: podnoszenie standardów działalności publicznej poprzez dążenie do przejrzystości życia publicznego, podnoszenie kwalifikacji osób publicznych, wspieranie inicjatyw zmierzających do umocnienia postaw obywatelskich, takich jak poszanowanie dla porządku demokratycznego i zaangażowanie w działalność publiczną na każdym poziomie instytucji samorządowych i parlamentarnych; organizowanie programów stypendialnych i wspieranie rozwoju zawodowego wybitnych studentów, działaczy samorządowych, gospodarczych oraz innych osób zaangażowanych w działalność *pro publico bono*<sup>75</sup>. Cele te realizowane są dzięki współpracy z innymi placówkami naukowymi i badawczymi oraz instytucjami państwowymi, stowarzyszeniami i fundacjami, które zajmują się problematyką bliską celom fundacji, a także współpracy z organami administracji publicznej w zakresie realizacji zadań publicznych zgodnych z celami fundacji<sup>76</sup>.

Podobną działalność w zakresie przechowywanych materiałów historycznych prowadzi inne archiwa społeczne i ośrodki dokumentacyjne. Można tutaj wymienić choćby: Fundację Centrum Solidarności<sup>77</sup>, Fundację Ośrodka Karta<sup>78</sup>, Fundację Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego<sup>79</sup>, Fundację Generał Elżbiety Zawackiej Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek<sup>80</sup>.

## Muzea

Muzea, będące instytucjami sfery kultury i nauki, bardzo często są najbliższymi współpracownikami archiwów, pomagającymi im w realizacji ich działalności edukacyjnej. Ponadto współpraca archiwów i muzeów na polu działalności kulturalno-oświatowej i popularyzatorskiej zazwyczaj jest bardziej rozbudowana niż współpraca między

74 Fundacja Archiwum Filmowe „Drogi do niepodległości”, <http://www.archiwumfilmowe.org.pl/> (dostęp: 23 marca 2010 r.).

75 Statut Fundacji Archiwum Filmowe „Drogi do niepodległości”, rozdz. 2, <http://www.archiwumfilmowe.org.pl/statut/> (dostęp: 23 marca 2010 r.).

76 Tamże.

77 Zob. zapisy w statucie fundacji dotyczące działalności oświatowej i kulturalnej, szczególnie w zakresie dokumentowania i upowszechniania wiedzy o „Solidarności”: Statut Fundacji Centrum Solidarności, <http://fcs.org.pl/fundacja/statut> (dostęp: 23 marca 2010 r.).

78 Zob. Statut Fundacji Ośrodka Karta z 30 października 2007 roku, <http://www.karta.org.pl/pdf/original/12626060562726.pdf> (dostęp: 23 marca 2010 r.).

79 Zob. Statut Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego.

80 Zob. stronę internetową fundacji: <http://www.zawacka.pl/>.

archiwami różnych sieci. Przykładem są tu choćby wspólnie organizowane wystawy i konferencje, a także wspólnie prowadzona działalność regionalna. Instytucje te oferują podobne usługi i zaspokajają podobne potrzeby społeczne; stawiane są przed nimi podobne cele. Co więcej, archiwa mogą czerpać i przyswajać od muzeów, realizujących od wielu już lat funkcję edukacyjną, mających na tym polu duże doświadczenie i praktykę, wiele pomysłów i rozwiązań.

Muzeum jest to instytucja powołana pierwotnie do gromadzenia, badania oraz opieki nad obiektami posiadającymi pewną wartość historyczną bądź artystyczną. Obecne muzea nie są jednak wyłącznie depozytariuszami dziedzictwa, są przede wszystkim aktywnymi centrami kultury, ośrodkami dokumentacji, lektur, kształcenia kadr, ośrodkami spotkań i dyskusji, wspierającymi intelektualnie działalność ekspozycyjną, i przede wszystkim instytucjami edukacyjnymi odpowiadającymi na postulaty nowej pedagogiki kultury, której zadaniem jest między innymi kształcenie osobowości przez kontakt z dobrami kultury<sup>81</sup>. Tym samym jednym z najistotniejszych i najważniejszych obszarów funkcjonowania muzeów są dziś działania edukacyjne łączące w sobie różne cele dydaktyczne i wychowawcze<sup>82</sup>. Już sam Kodeks etyki zawodowej Międzynarodowej Rady Muzeów<sup>83</sup> mówi, iż z samej swej definicji muzeum jest instytucją w służbie społeczeństwa, dlatego też powinno wykorzystywać każdą okazję do rozwijania swojej roli jako źródła oświaty<sup>84</sup>.

Iwona Młodkowska-Przepiórowska opisując 95-letnią działalność Muzeum Częstochowskiego na polu edukacji, przeanalizowała sformułowania, jakich używano w ciągu tych lat na określenie prowadzonej przez muzea działalności związanej z przekazywaniem wiedzy. Zazwyczaj używano sformułowań: działalność propagandowa, oświatowa, naukowo-oświatowa, upowszechnieniowa, popularyzatorska<sup>85</sup>. Określenia te za każdym razem odnosiły się jednak do wychowania i kształcenia na podstawie ekspozycji i zbiorów muzealnych i sprowadzić je można do wspólnego mianownika, jakim jest edukacja.

Działalność muzeum w zakresie edukacji wchodzi głównie w zakres kształcenia równoległego, które obok systemu kształcenia szkolnego i systemu kształcenia ustawicznego stanowi niezbędny element systemu oświatowo-wychowawczego<sup>86</sup>. Dziś można już

81 J. Skutnik, *Edukacyjne wartości sztuki najnowszej a aktywność pedagogiczna Centrum Sztuki Współczesnej w Bordeaux*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, „Pedagogika” 1997, t. 22, s. 140.

82 R. Skowron, *Muzea i edukacja. Między przeszłością a przyszłością*, [w:] *Edukacja w muzeum. Materiały z seminarium „Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpackie dziedzictwo kulturowe”*, Nowy Sącz, 9–10 grudnia 2002 r., Nowy Sącz 2002, s. 17–21.

83 *Kodeks Etyki ICOM dla Muzeów*, tłum. S. Waltoś, <http://icom.museum/codes/poland.pdf> (dostęp: 20 marca 2010 r.).

84 B. Haczewska, *Rola muzeów w edukacji*, [w:] *Edukacja w muzeum. Materiały z seminarium „Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpackie dziedzictwo kulturowe”*, Nowy Sącz, 9–10 grudnia 2002 r., Nowy Sącz 2002, s. 29.

85 I. Młodkowska-Przepiórowska, *Działalność edukacyjna w muzeum częstochowskim na przestrzeni 95 lat istnienia placówki*, [w:] *Regionalna edukacja historyczna w Muzeum Częstochowskim. Muzealna sesja edukacyjna, Muzeum Częstochowskie, 29 kwietnia 2003 r.*, red. A. Kuźma, Częstochowa 2003, s. 5–17.

86 A. Wasiak, *Rola muzeum w nauczaniu historii*, [w:] *Regionalna edukacja historyczna w Muzeum Częstochowskim. Muzealna sesja edukacyjna, Muzeum Częstochowskie, 29 kwietnia 2003 r.*, red. A. Kuźma, Częstochowa 2003, s. 18.

powiedzieć, że pracownicy muzeów powszechnie dostrzegają rolę tych placówek w całozyciowym procesie edukacji społeczeństwa<sup>87</sup>.

Nowocześnie pojmowana funkcja edukacyjna muzeów realizowana jest już od ponad stu lat. Rys historyczny funkcji edukacyjnej muzeów przedstawił na seminarium edukatorów muzealnych w 2002 roku Ryszard Skowron<sup>88</sup>. Jej prekursorami byli niemieccy muzealnicy, którzy nowym tendencjom dali wyraz w 1903 roku podczas zjazdu w Mannheim odbywającego się pod hasłem: „Muzea instytucjami oświaty ludowej”. Postulaty przedstawione na tym zjeździe okazały się przełomowe dla ówczesnego rozumienia społecznej i edukacyjnej roli muzeów, chodziło w nich także o pozyskanie inteligentnej publiczności. Ponadto udało się podważyć przekonanie, że głównym zadaniem muzeów jest kolekcjonowanie zabytków<sup>89</sup>. Zaproponowano wówczas wprowadzanie zmian w sposobie funkcjonowania i urządzania muzeów. Środki, jakie zastosowano, to próby bezpośredniego oddziaływania na publiczność poprzez takie formy, jak wykłady i oprowadzania<sup>90</sup>.

W tym czasie wiele muzeów organizowało już własne sale wykładowe i aparat naukowy, zaopatrywało się w odpowiednią liczbę reprodukcji i przeźroczy, organizowało cykle wykładów i regularne oprowadzania po zbiorach<sup>91</sup>. Mannheimowskie sugestie szybko też znalazły naśladowców w innych krajach, także w Polsce<sup>92</sup>.

W Polsce tradycje udziału muzeów w życiu szkolnym i działalności edukacyjnej sięgają nawet drugiej połowy XIX wieku. Już wówczas doceniono korzyści, jakie płyną z obcowania młodzieży z zabytkami, szczególnie w autonomicznej Galicji, gdzie muzealia były wykorzystywane przez samokształcących się uczniów<sup>93</sup>.

W międzywojniu w strukturach organizacyjnych muzeów pojawiły się działy oświatowe. Zadania oświatowe zaczęły wywierać znaczny wpływ na wewnętrzną organizację muzeów i sposób tworzenia ekspozycji, a także nawet na architekturę budynku. Realizacja tych zadań stała się jednym z głównych celów funkcjonowania muzeów. Muzeum miało stanowić miejsce edukacji dla całego społeczeństwa<sup>94</sup>.

87 M. Michalska, *Dom przemysłowca i dom rodziny – edukacyjna rola muzeum na przykładzie Rezydencji „Księży Młyn”*, [w:] *Krajobraz kulturowy Łodzi i województwa łódzkiego w nauczaniu młodzieży. Warsztaty dla nauczycieli i metodyków. Rządowy program edukacyjny „Świadome kształtowanie krajobrazu i ochrona krajobrazu historycznego”*, Warszawa 2002, s. 86–87.

88 R. Skowron, dz. cyt., s. 17–21.

89 L. Kudła, *Miejsce i rola muzeów we współczesnej szkole*, [w:] *Edukacja w muzeum. Materiały z seminarium „Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpackie dziedzictwo kulturowe”*, Nowy Sącz, 9–10 grudnia 2002 r., Nowy Sącz 2002, s. 22.

90 R. Skowron, dz. cyt., s. 17.

91 T. Szydłowski, *Muzeum jako czynnik oświatowy*, [w:] *Praca oświatowa. Jej zadania, metody i organizacja*, Kraków 1913, s. 445–459, za: R. Skowron, dz. cyt., s. 17–18.

92 Zob. T. Szydłowski, dz. cyt., s. 445–459; J. Kleiner, *W sprawie należytego wyzyskania dzieł sztuki i zabytków artystycznych dla celów szkolnych*, „Muzealnictwo” 1913, t. 2, z. 2; Z. Przesmycki, *Pro arte. Uwagi o sztuce i kulturze*, Warszawa 1914; M. Treter, *Muzea współczesne. Studium muzeologiczne*, Kijów 1917; wszystkie za: R. Skowron, dz. cyt., s. 17.

93 L. Kudła, dz. cyt., s. 22; zob. też streszczenie referatu J. Purchla na temat muzeów w Krakowie w XVIII i XIX w., B. Haczewska, dz. cyt., s. 31.

94 R. Skowron, dz. cyt., s. 18.

Muzealnictwo polskie w trudnej sytuacji znalazło się po 1945 roku, kiedy to działalność edukacyjna muzeów zaczęła stanowić dla władz komunistycznych ważne narzędzie w walce o kulturę socjalistyczną. Niemalże we wszystkich instytucjach muzealnych powstały wówczas działy oświatowe realizujące na szeroką skalę akcję popularyzatorską opartą na światopoglądzie marksistowskim<sup>95</sup>. Pewne zmiany przyniósł rok 1956. Muzea na nowo zaczęły realizować programy oświatowe opracowane przez muzealników, w większej mierze oparte na posiadanych zbiorach, a nie założeniach materializmu historycznego.

Lata 60. XX wieku upłynęły w muzealnictwie pod hasłem: „Muzea uniwersytetami kultury”. Dzięki prężnie rozwijającej się działalności oświatowej muzeów, a także technikom audiowizualnym i komputerowym wypracowano w tym czasie wiele nowych form i metod współpracy z młodzieżą szkolną, podjęto także badania nad widzem muzealnym, zwrócono uwagę na kształcenie wrażliwości estetycznej widzów, uczenie ich postrzegania i oceny dzieł sztuki<sup>96</sup>. Lata te okazały się bardzo owocne, jeśli chodzi o rozwój funkcji edukacyjnej muzeów i samego ich postrzegania w społeczeństwie. Dzięki temu w nowej sytuacji politycznej po 1989 roku muzea polskie ukazały się jako placówki kulturalne przygotowane do pracy ze społeczeństwem, mające duży dorobek w zakresie działalności oświatowej. Lata te pozostawiły do dyspozycji specjalistów w zakresie działalności edukacyjnej muzeów także spory dorobek z zakresu piśmiennictwa dotyczącego praktycznego prowadzenia działań muzealnych oraz wykorzystywania do działań edukacyjnych eksponatów muzealnych. Literatura ta, choć cenna, jest jednak zazwyczaj jedynie podsumowaniem działań prowadzonych przez dane muzeum. Nadal brakuje ogólnych prac analitycznych i teoretycznych określających cele, zakres, metody i formy realizacji działań edukacyjnych i oświatowych w stosunku do muzeów.

Obecnie wymianę poglądów i doświadczeń na polu edukacji muzealnej umożliwia pracownikom muzeów zarówno Portal Edukacji Muzealnej ([www.edukacjamuzealna.pl](http://www.edukacjamuzealna.pl)<sup>97</sup>), jak i Forum Edukatorów Muzealnych – konferencja, będąca spotkaniem roboczym i okazją do dyskusji<sup>98</sup>. Środowisko muzealników dostrzega i docenia korzyści, jakie płyną ze współpracy i wymiany poglądów i doświadczeń na polu edukacji muzealnej. Dlatego też Stowarzyszenie Muzealników Polskich<sup>99</sup> za jeden ze swoich głównych celów uznaje wspieranie i rozwój działań edukacyjnych w placówkach muzealnych oraz ich popularyzację w społeczeństwie<sup>100</sup>. W tym celu organizowane są cykliczne konferencje

95 Tamże.

96 Tamże.

97 Portal Edukacji Muzealnej, „O nas”, <http://www.edukacjamuzealna.pl/ONas.aspx> (dostęp: 18 sierpnia 2009 r.).

98 Sprawozdanie z konferencji z 2007 roku: P. Górajec, *Konferencja – Forum Edukatorów Muzealnych, Toruń, 10–11 grudnia 2007 r.* (14.12.2007 r.), <http://www.edukacjamuzealna.pl/RecenzjaWydarzenia.aspx?id=4> (dostęp: 18 sierpnia 2009 r.).

99 Stowarzyszenie Muzealników Polskich, <http://stowarzyszeniemuzealnikow.org.pl/>.

100 R. Skowron, dz. cyt., s. 20.

z udziałem nauczycieli<sup>101</sup>. Dążeniem Stowarzyszenia jest wypracowanie podstaw teoretycznych dotyczących funkcji edukacyjnej muzeów w powiązaniu z ich podstawowymi celami i zadaniami, ustawiczne kształcenie muzealnej kadry oświatowej, sporządzanie i analiza wykazu metod, środków i form stosowanych w działalności wychowawczo-oświatowej muzeów. Cele te będą możliwe do osiągnięcia dzięki stałej współpracy ludzi związanych ze środowiskiem, organizowaniu cyklicznych konferencji dotyczących poszczególnych form działalności edukacyjnej, wydawaniu aktualnych katalogów ofert edukacyjnych muzeów danego regionu, a także powołaniu grupy roboczej składającej się z muzealników i pedagogów, która wypracuje metody, formy i treści działalności edukacyjnej, uwzględniając zarówno specyfikę muzeum, jak i programy szkolne<sup>102</sup>. Bo, jak podaje Piotr Unger, sama „znajomość przedmiotu nie jest wystarczająca do właściwego prowadzenia działalności oświatowej w muzeum. Ażeby sprostać zadaniom w dziedzinie upowszechniania wiedzy i kultury, należy również wiedzieć, jakie metody pracy najlepiej służą realizacji tych zadań oraz za pomocą jakich form można dotrzeć do możliwie najszerszych kręgów odbiorców. Z tego względu działalność służby oświatowej muzeów została wzbogacona o badania nad percepcją różnych form przekazu stosowanych w muzeach. Jest rzeczą zrozumiałą, że badania te musiały z kolei wywołać potrzebę zorientowania się w tym, kto i w jakim celu przychodzi do muzeum. Tak więc zadania stojące przed pracownikami oświatowymi muzeów zostały rozbudowane o bardzo poważny dział, jakim jest działalność badawcza, i to zarówno pedagogiczna, jak i socjologiczna. Stało się to podstawą do wprowadzenia określenia tych pracowników jako naukowo-oświatowych”<sup>103</sup>.

Przed pracownikami muzeów stawia się także inne zadania. Z jednej strony muszą udowadniać celowość swojego istnienia i demonstrować swoją wartość społeczeństwu, z drugiej zaś pokazywać, że są instytucjami dochodowymi, potrafiącymi zarobić na swoje utrzymanie. „Te dwa czynniki w znacznym stopniu wpłynęły na jeszcze dalszą intensyfikację działań oświatowych, które stały się jednym ze źródeł zdobywania środków finansowych”<sup>104</sup>. Współczesne muzeum to nowoczesna instytucja zarządzania i prowadząca działalność marketingową. Muzea prześcigają się w organizowaniu oryginalnych wystaw czasowych i innych atrakcyjnych form, pozwalających na przyciągnięcie do muzeum widza<sup>105</sup>. Jak podaje Bogumiła Haczewska, w krajach Europy Zachodniej już od kilku lat muzea oprócz ciekawych zbiorów oferują zwiedzającym odpoczynek, roz-

101 Zob. np. konferencja pt. „Miejsce i rola muzeów w procesie edukacji regionalnej na Mazowszu”, zorganizowana w Warszawie w dniu 8 czerwca 2001 r. przez Oddział Mazowiecki Stowarzyszenia Muzealników Polskich i Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie, za: R. Skowron, dz. cyt., s. 21; konferencja w Krakowie w 2002 r. – S. Wacięga, *Konferencja „Muzea dla edukacji”* (23.01.2008 r.), [w:] Muzeoblog Małopolskiego Instytutu Kultury, <http://www.muzeoblog.org/2008/01/23/muzea-dla-edukacji/> (dostęp: 18 sierpnia 2009 r.); C. Nowarski, *Muzea łącznikiem między przeszłością a teraźniejszością*, „Konspekt” 2002, nr 12, <http://www.wsp.krakow.pl/konspekt/12/muzea.html> (dostęp: 18 sierpnia 2009 r.).

102 R. Skowron, dz. cyt., s. 20.

103 P. Unger, *Muzea w nauczaniu historii*, Warszawa 1988, s. 22.

104 R. Skowron, dz. cyt., s. 20.

105 B. Haczewska, dz. cyt., s. 29.

rywkę i dobrą gastronomię. Całe rodziny z dziećmi odnajdują tu miejsce na pożyteczne i miłe spędzenie dnia<sup>106</sup>. Tym samym przed muzeami stanął także problem określenia ich własnej tożsamości. Muzealnicy starają się odpowiedzieć na pytanie: czy współczesne muzeum to ośrodek rozrywki masowej (swoisty *showplace*<sup>107</sup> czy *playground*<sup>108</sup>), centrum komercyjne, ośrodek przemysłu kulturalnego, dom kultury, czy nadal XIX-wieczna świątynia? Ryszardowi Skowronowi wydaje się, iż polskim muzealnikom najbliższy jest model muzeum jako swoistej instytucji łączącej funkcje naukowe i edukacyjne, bez naśladowania zadań instytutów naukowych<sup>109</sup>. Przy czym muzea nie powinny unikać zaangażowania społecznego i podejmowania problematyki etycznej, lecz muszą to czynić bez opowiadania się za jakimś określonym kierunkiem politycznym czy estetycznym. „Muzeum bowiem musi być instytucją niezależną intelektualnie i budować swój autorytet i prestiż społeczny w oparciu o wartości uniwersalne i w duchu tolerancji”<sup>110</sup>.

Działalność edukacyjna w muzeach prowadzona jest przez wyspecjalizowaną służbę oświatową<sup>111</sup>, którą stanowią zazwyczaj pracownicy o wysokich kwalifikacjach specjalistycznych. Jak już wcześniej podkreślałam, działalność ta wprowadzona została do muzeów na początku XX wieku i od tego czasu przeszła poważną ewolucję. Dziś zadaniem pracownika oświatowego jest przekazanie na szerokim tle treści ekspozycji, a nie tylko jej opisanie. Ponadto służba oświatowa oprócz udostępniania ekspozycji, zajmuje się także upowszechnianiem wiedzy w formie prelekcji, odczytów i wykładów. Prowadzi działalność popularyzowania muzeum, organizuje spotkania z *żywą historią*, współpracuje z kombatanami, kolekcjonerami, grupami rekonstrukcji historycznych, członkami bractw rycerskich. Bardzo często zajmuje się także stroną informacyjno-promocyjną muzeum. Organizuje konkursy plastyczne na bazie wystaw stałych i czasowych dla uczniów. Realizuje wystawy czasowe przeznaczone do eksponowania w szkołach, domach kultury i instytucjach upowszechniania wiedzy. Przeprowadza lekcje muzealne. Tego typu zajęcia prowadzone są głównie na podstawie zgromadzonych w muzeum, ale nieekspozowanych zabytków i różnorodnych materiałów pozaekspozycyjnych<sup>112</sup>, również tych wypożyczanych z archiwów.

Zmiany, jakie zaszły w ostatnich latach w dydaktyce muzealnej, śmiało mogą stać się inspiracją dla przyszłych edukatorów archiwalnych. Szczególnie zastosowanie może znaleźć idea muzeum narracyjnego, nie tylko prezentującego eksponaty, ale także opowiadającego historię, z wykorzystaniem technik multimedialnych. Muzea takie

106 Tamże, s. 31.

107 Czyli atrakcja turystyczna.

108 Czyli plac zabaw.

109 R. Skowron, dz. cyt., s. 21.

110 Tamże.

111 Zob. np. Dział Oświatowy Muzeum Okręgowego w Sieradzu, <http://www.muzeum-sieradz.com.pl/pracownicy/pracownicy.html> (dostęp: 20 marca 2010 r.); Dział Oświatowy Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi, <http://www.muzeumtradycji.pl/index.php?str=13> (dostęp: 25 sierpnia 2007 r.); Dział Oświatowy Muzeum Etnograficznego w Krakowie, <http://www.mek.krakow.pl/plany.html> (dostęp: 25 sierpnia 2007 r.).

112 P. Unger, dz. cyt., s. 20–22.

realizują w praktyce dwa ważne postulaty współczesnych edukatorów – *reach out* i *hands on*, a zatem postulaty przyciągnięcia do muzeów masowego odbiorcy oraz umożliwienia mu bezpośredniego kontaktu z eksponatem<sup>113</sup>.

Muzeum jako jedna z nielicznych instytucji publicznych realizuje jednocześnie działania społeczne i kulturotwórcze, stanowi ważny element współczesnej kultury i cywilizacji. Udostępnianie zgromadzonych w nim zbiorów ma wymiar estetyczny, emocjonalny, intelektualny i edukacyjny<sup>114</sup>. Dlatego muzeum trafnie odpowiada wyzwaniom i tendencjom edukacyjnym. Chodzi tu przede wszystkim o edukację permanentną, o kompensowanie niedostatków edukacji szkolnej, ale też o samokształcenie. Muzeum należy bowiem do zespołu instytucji, których jednym z celów istnienia jest intensyfikowanie aktywnego uczestnictwa ludzi w kulturze jako procesie całościowym, otwartym, a także edukacja poprzez kulturę, wynikająca jednak ze świadomych wyborów i zainteresowań osób w różnym wieku<sup>115</sup>.

### Biblioteki

Działalność oświatowa to jedna z podstawowych i stałych funkcji bibliotek, nie tylko publicznych. Samo pojawienie się ich było uwarunkowane społecznym ruchem oświatowym. Tym samym niemalże od samego początku istnienia umacniały się one w społeczeństwie jako element systemu oświaty. Wraz z pojawieniem się nowych technologii informacyjnych i komunikacyjnych oraz nowych nośników informacji zaczął zwiększać się zakres usług bibliotecznych, stworzono też nową jakość działalności bibliotek. „Podstawowa misja bibliotek, czyli mediacja w komunikacji publicznej oraz wynikające z niej klasyczne funkcje, m.in. – informacyjna i edukacyjna, generalnie są nadal aktualne. Zmieniają się natomiast: waga, jaką się przywiązuje do poszczególnych zadań bibliotecznych, oraz sposoby ich realizacji – konkretne role, formy i metody pracy”<sup>116</sup>.

Dziś biblioteki postrzegane są jako instytucje powołane do rozpowszechniania wiedzy i rozszerzania horyzontów<sup>117</sup>. Ułatwiają zdobywanie wiedzy i kwalifikacji, udostępniają całemu społeczeństwu możliwości korzystania z technologii informacyjnych dla potrzeb społecznych i osobistych, tym samym służą rozwojowi społeczeństwa informacyjnego i aktywnie współtworzą społeczeństwo wiedzy.

113 Zob. np. E. Małkowska-Bieniek, *Muzeum Historii Żydów Polskich jako przykład muzeum narracyjnego*, [w:] *Kultura i turystyka, razem ale jak?*, red. A. Stasiak, Łódź, 2009.

114 Edukacyjnymi i kulturalnymi aspektami działalności muzeów zajmuje się Międzynarodowy Komitet (CECA) podporządkowany afiliowanej przez UNESCO i powołanej w 1946 roku Międzynarodowej Radzie Muzeów (ICOM). Ponadto działalność oświatowa placówek muzealnych została określona ustawą z 1984 roku o upowszechnianiu kultury, w której podkreślono zadania muzeum w zakresie edukacji kulturalnej i wychowania przez sztukę; zob. I. Wojnar, *Muzeum, czyli trwanie obecności*, Warszawa 1991, s. 8, za: J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo*, Warszawa 1989.

115 I. Wojnar, dz. cyt., s. 16, 18.

116 S. Cisek, *Funkcje i role bibliotek naukowych i publicznych w społeczeństwie wiedzy*, [w:] *Materiały z konferencji „Zarządzanie wiedzą i informacją w organizacjach pracujących dla wsi i rolnictwa”*, Warszawa, 16 września 2005 roku, <http://www.cbr.edu.pl/konf2005mat/html/cisek.html> (dostęp: 20 marca 2010 r.).

117 I. Jonuszenie, *Oświatowa rola biblioteki publicznej w społeczeństwie informacyjnym*, *Książnica Płocka im. Władysława Sikorskiego*, [www.bibl.plock.pl/biuletyny/mozejki.doc](http://www.bibl.plock.pl/biuletyny/mozejki.doc) (dostęp: 20 marca 2010 r.).

Artykuł 4 tekstu ujednoczonego ustawy z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach podaje, iż obok takich zadań biblioteki, jak gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i ochrona materiałów bibliotecznych, a także prowadzenie działalności bibliograficznej, dokumentacyjnej, naukowo-badawczej, wydawniczej i instrukcyjno-metodycznej, do jej kompetencji należy także edukacja i popularyzacja. Ponadto jednym z podstawowych zadań biblioteki jest obsługa użytkowników w zakresie udostępniania zbiorów oraz prowadzenia działalności informacyjnej, zwłaszcza informowanie o zbiorach własnych, innych bibliotek, muzeów i ośrodków informacji naukowej, a także współdziałanie w tym zakresie z archiwami<sup>118</sup>.

Zgodnie z istniejącym prawodawstwem oraz statutami biblioteki służą zatem zaspokajaniu potrzeb oświatowych, kulturalnych i informacyjnych ogółu społeczeństwa oraz uczestniczą w upowszechnianiu wiedzy i kultury<sup>119</sup>. Podstawowym celem ich działalności jako instytucji kultury jest szeroko pojmowana działalność edukacyjna. Do szczegółowego zakresu działania należy natomiast współdziałanie z bibliotekami innych sieci oraz innymi instytucjami kultury w rozwoju potrzeb oświatowych i kulturalnych społeczeństwa, w tym także z archiwami. Zadania te realizowane są poprzez upowszechnianie dorobku kulturalnego regionu, gromadzenie, opracowanie i udostępnianie materiałów bibliotecznych służących obsłudze potrzeb informacyjnych, edukacyjnych, w tym samokształceniowych, zwłaszcza dotyczących wiedzy o własnym regionie oraz dokumentujących jego dorobek kulturalny, naukowy i gospodarczy, publikowanie bibliografii regionalnej i innych materiałów informacyjnych o charakterze regionalnym, organizowanie form pracy z czytelnikiem służących popularyzowaniu sztuki i nauki<sup>120</sup>.

Współczesne biblioteki, podobnie jak archiwa, borykają się z podobnymi problemami. Wiele z nich jest niedofinansowanych, ma problemy lokalowe i inwestycyjne, ponadto coraz trudniej uzasadnić konieczność utrzymywania tak rozbudowanej ich sieci. Duża część społeczeństwa nadal uważa bibliotekę za miejsce, w którym wyłącznie wypożycza się książki. Mała jest wiedza na temat zadań realizowanych przez współczesne biblioteki, takich jak: bezpłatne udostępnianie Internetu, pomoc w wyszukiwaniu informacji, prowadzenie szkoleń i warsztatów ułatwiających funkcjonowanie we współczesnym świecie, udostępnianie posiadanych publikacji w bibliotekach cyfrowych, organizowanie różnorodnych zajęć dla dzieci i młodzieży, a także imprez kulturalnych dla osób dorosłych<sup>121</sup>. W związku z powyższym biblioteki publiczne musiały zmienić podejście do realizacji funkcji edukacyjnej, spróbować podołać potrzebom społeczeństwa kształcącego się, potrzebom zdobywania informacji i wiedzy. To nowe podejście przejawia się w podejmowanych przez nie akcjach na rzecz aktywizacji osób starszych, na przykład

118 Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach (Dz.U. 1997, nr 85, poz. 539), art. 4 tekstu ujednoczonego.

119 Tamże, art. 18 tekstu ujednoczonego.

120 Statut Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej, [w:] Książnica Kopernikańska w Toruniu, [http://www.bibltor.torun.pl/web/WBP-KK/o\\_bibliotece/statut](http://www.bibltor.torun.pl/web/WBP-KK/o_bibliotece/statut) (dostęp: 21 marca 2010 r.).

121 A. Koszowska, *Refleksje (o wciąż niedocenianej) roli bibliotek i ich nowych zadaniach* (27.06.2007 r.), [w:] *Bibliowizjer. Notatki o nowych trendach w bibliotekarstwie i informacji, i o sieciowych usługach 2.0*, <http://bibliowizjer.blogspot.com/2007/06/refleksje-o-wci-niedocenianej-rol.html> (dostęp: 20 marca 2010 r.).



poprzez uczenie seniorów, a także innych osób zagrożonych wykluczeniem społecznym posługiwania się komputerem i Internetem, organizowane jako warsztaty komputerowe. Przykładem tego typu działań jest akcja podjęta przez jedną z amerykańskich bibliotek, a dokładnie Hennepin County Library<sup>122</sup>. Pracownicy tej biblioteki umieścili na jej stronie internetowej interaktywne samuczki dla użytkowników bibliotecznych zasobów informacyjnych, a także dla osób dopiero zaczynających swoją pracę z komputerem, np. ćwiczenia z posługiwania się myszką<sup>123</sup>. Zarząd Okręgu Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Zielonej Górze<sup>124</sup> zorganizował we wrześniu 2009 roku konferencję szkoleniową dla bibliotekarzy pt. „Potrzeby czytelnicze i edukacyjne dorosłych – rola biblioteki w ich zaspokajaniu”, poświęconą zagadnieniom efektywnych działań, mających na celu zachęcenie dorosłych mieszkańców do udziału w lokalnym życiu kulturalno-społecznym, a przez to kształtowanie umiejętności funkcjonowania w społeczeństwie informacyjnym. Podczas niej omawiano zwłaszcza sposoby stymulowania aktywności dorosłych, zwracając przy tym szczególną uwagę na metody tworzenia w bibliotekach warunków do integracji i samorealizacji osób w średnim i starszym wieku, a także na zagadnienie ustawicznego kształcenia dorosłych<sup>125</sup>.

Biblioteki w podejmowanych akcjach na rzecz aktywizacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym aktywnie współpracują także z archiwami i innymi placówkami kultury i nauki (muzea, uczelnie). W 2006 roku odbyła się w Krakowie II Międzynarodowa Środowiskowa Konferencja Naukowa „E-włączenie czy e-wyobcowanie? E-inicjatywy bibliotek, archiwów, muzeów i uczelni w walce z alienacją społeczną w Polsce i na świecie”<sup>126</sup>. Celem konferencji było wskazanie najlepszych wzorców i strategii zmierzających do usprawnienia praktyki, zwłaszcza edukacyjnej, w bibliotekach, archiwach i muzeach, mającej na celu zwalczanie zjawiska alienacji społecznej i przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu<sup>127</sup>.

122 Strona internetowa Hennepin County Library: <http://www.hclib.org/>.

123 Online tutorials. Hennepin County Library (30.01.2009 r.), <http://www.hclib.org/pub/training/> (dostęp: 20 marca 2010 r.).

124 Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich Okręg w Zielonej Górze, [http://www.wimbp.zgora.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=121&Itemid=90](http://www.wimbp.zgora.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=121&Itemid=90).

125 *Potrzeby czytelnicze i edukacyjne dorosłych – rola biblioteki w ich zaspokajaniu – konferencja (10.07.2009 r.)*, [w:] Dział Instrukcyjno-Methodyczny Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. C. Norwida w Zielonej Górze, [http://www.wimbp.zgora.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=1396&Itemid=1](http://www.wimbp.zgora.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=1396&Itemid=1) (dostęp: 20 lutego 2009 r.).

126 P. Lechowski, *Konferencje „E-włączenie czy e-wyobcowanie?”*, Kraków, 5–6 czerwca 2006 roku, „EBIB” 2006, nr 8 (78), <http://www.ebib.info/2006/78/a.php?lechowski> (dostęp: 30 marca 2010 r.).

127 *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „E-włączenie czy e-wyobcowanie? E-inicjatywy bibliotek, archiwów, muzeów i uczelni w walce z alienacją społeczną w Polsce i na świecie”*, <http://www.inib.uj.edu.pl/konfer/ew/index.html> (dostęp: 30 marca 2010 r.); *Materiały z konferencji opublikowane w Internecie: „E-włączenie czy e-wyobcowanie? E-inicjatywy bibliotek, archiwów, muzeów i uczelni w walce z alienacją społeczną w Polsce i na świecie”*, red. M. Kocójowa, seria III: ePublikacje Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa, Kraków 2006, nr 2 [http://www.inib.uj.edu.pl/wyd\\_iinb/e02.htm](http://www.inib.uj.edu.pl/wyd_iinb/e02.htm) (dostęp: 30 marca 2010 r.). Wbrew nazwie konferencji, udział w niej archiwów był minimalny i ograniczył się do jednego wystąpienia – Krzysztofa Kopińskiego, zob.: K. Kopiński, *Wpływ komputeryzacji na opracowywanie w archiwach państwowych dokumentacji aktowej*, [http://www.inib.uj.edu.pl/wyd\\_iinb/s3\\_z2/kopinski-n.pdf](http://www.inib.uj.edu.pl/wyd_iinb/s3_z2/kopinski-n.pdf) (dostęp: 30 marca 2010 r.).

### Organizacje społeczne

Podjmując projekty wystawiennicze i edukacyjne, archiwa współpracują nie tylko z instytucjami naukowymi, kulturalnymi i kościelnymi, ale także z uczelniami, stowarzyszeniami i samorządami<sup>128</sup>.

Do największych organizacji społecznych tworzących bliższe otoczenie archiwów należą towarzystwa historyczne, szczególnie oddziały Polskiego Towarzystwa Historycznego (PTH), oraz stowarzyszenia archiwistów ze Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich (SAP) na czele<sup>129</sup>. Organizacje te w pewnym zakresie swojej działalności realizują podobne do archiwów cele.

Statut PTH podaje, iż podstawowym celem działania tej organizacji jest pogłębianie i upowszechnianie wiedzy historycznej<sup>130</sup>. Realizując ten cel, oddziały towarzystwa organizują badania dotyczące przeszłości, zwłaszcza regionalnej, urządzają samodzielnie lub wspólnie z innymi organizacjami i instytucjami wykłady publiczne i odczyty, wystawy i pokazy, organizują wycieczki o tematyce historycznej, a także podejmują inne działania zmierzające do popularyzacji nauk i zagadnień historycznych. Ponadto organizują posiedzenia, konferencje, zebrania naukowe, a także wypowiadają się w sprawach przekazywania wiedzy o dziejach w celu kształtowania świadomości historycznej społeczeństwa. Realizacja celu opiera się także na współpracy z właściwymi organami administracji państwowej i samorządowej, a także z Polską Akademią Nauk, Polską Akademią Umiejętności i szkołami wyższymi oraz z innymi instytucjami w sprawach badań naukowych, organizacji życia naukowego i nauczania historii<sup>131</sup>.

Wielu archiwistów jest aktywnymi członkami towarzystwa<sup>132</sup>. W podejmowanej przez oddziały PTH realizacji działań regionalnych archiwa są ich czynnymi współpracownikami, zwłaszcza w organizacji takich form edukacyjnych, jak wykłady, odczyty, sesje popularnonaukowe, wystawy i pokazy<sup>133</sup>. Zaznaczyć należy, że współpraca archiwów z innymi towarzystwami miłośników miast czy lokalnymi towarzystwami naukowymi wygląda podobnie jak z PTH.

Podstawowym celem Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, najstarszej organizacji skupiającej archiwistów w Polsce, jest podejmowanie działań sprzyjających rozwojowi archiwistyki, a także upowszechnianie wiedzy o archiwach i archiwaliach, w tym także o prawnych podstawach postępowania z dokumentacją. Celem Stowarzyszenia jest

128 Zob. np. opisy działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej w sprawozdaniach NDAP, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/archiwa-pastwowe/224-sprawozdania.html> (dostęp: 26 marca 2010 r.).

129 Nie należy także zapominać o mniejszych organizacjach, np. towarzystwach miłośników miast czy regionów, które aktywnie współpracują z archiwami, same też prowadzą działalność w zakresie szeroko pojmowanej edukacji.

130 Statut Polskiego Towarzystwa Historycznego uchwalony 20 września 2009 roku, art. 6, <http://www.pth.net.pl/frames/bottom/statut.pdf> (dostęp: 20 lutego 2009 r.).

131 Tamże, art. 7.

132 Zob. np. wykaz członków oraz działalność oddziału PTH w Inowrocławiu, T. Łaskiewicz, *Pół wieku Polskiego Towarzystwa Historycznego w Inowrocławiu 1956–2006*, Inowrocław 2006, ss. 63.

133 Zob. formy współpracy oddziałów PTH z archiwami: Konferencje i sesje naukowe zorganizowane lub współorganizowane przez oddziały PTH w latach 2002–2003, <http://www.pth.net.pl/> (dostęp: 25 marca 2010 r.).

ponadto doskonalenie kwalifikacji zawodowych archiwistów oraz budowanie zaufania społecznego dla tego zawodu i spraw archiwalnych<sup>134</sup>. Stowarzyszenie realizuje swoje cele między innymi poprzez podejmowanie następujących działań:

- upowszechnianie wiedzy archiwalnej wśród aktotwórców i osób odpowiedzialnych za działalność archiwalną;
- współpracę z administracją archiwalną w sprawach dotyczących rozwoju archiwistyki, podnoszenia wiedzy i kultury archiwalnej aktotwórców oraz kształcenia i właściwego zatrudniania archiwistów;
- prowadzenie działalności wydawniczej oraz inspirowanie publikacji związanych tematycznie z celami Stowarzyszenia;
- współudział w opracowaniu metod oraz programów kształcenia, nauczania i doskonalenia zawodowego archiwistów;
- organizowanie zjazdów, konferencji i seminariów naukowych, odczytów, wystaw, spotkań i innych przedsięwzięć mających na celu wzbogacenie wiedzy archiwalnej i integrowanie środowiska archiwalnego;
- prowadzenie doradztwa w sprawach zawodowych archiwistów zakładowych oraz organizowanie różnych form pomocy koleżeńskiej;
- współdziałanie z organami administracji rządowej i samorządowej, instytucjami, uczelniami i szkołami, komitetami i towarzystwami naukowymi oraz innymi organizacjami krajowymi i zagranicznymi w dziedzinach objętych działalnością Stowarzyszenia<sup>135</sup>.

### Samorządy

Partnerami archiwów w różnego rodzaju przedsięwzięciach edukacyjnych i popularyzatorskich są urzędy miejskie oraz władze samorządowe. Jak podają sprawozdania NDAP, od kilku już lat obserwuje się coraz większe zainteresowanie wspólnymi z archiwami inicjatywami ze strony władz samorządowych i urzędów miejskich<sup>136</sup>.

Samorząd terytorialny zgodnie z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej<sup>137</sup> wykonuje zadania publiczne służące zaspokajaniu potrzeb wspólnoty samorządowej. Zadania te zgodnie z ustawami o samorządach terytorialnych<sup>138</sup> obejmują także sprawy edukacji publicznej, kultury i promocji gminy i powiatu. W przypadku samorządu województwa zadania te służą również realizacji celów zawartych w strategii rozwoju województwa, a w szczególności pielęgnowaniu polskości oraz rozwojowi i kształtowaniu świadomości

134 Działalność Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, <http://www.sap.waw.pl/node/6> (dostęp: 25 marca 2010 r.).

135 Statut Stowarzyszenia Archiwistów Polskich uchwalony na XIII Krajowym Zjeździe Delegatów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w dniu 10 listopada 2007 roku, art. 11, <http://www.sap.waw.pl/node/7> (dostęp: 25 marca 2010 r.).

136 *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2007 roku*, s. 15, <http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/AP2007.pdf> (dostęp: 26 marca 2010 r.).

137 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona 2 kwietnia 1997 roku przez Zgromadzenie Narodowe (Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483), rozdz. 7.

138 Ustawa z 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2001 r., nr 142, poz. 1591), rozdz. 2; ustawa z 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 1998 r., nr 91, poz. 578), rozdz. 2.

narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców, pielęgnowaniu i rozwijaniu tożsamości lokalnej, wspieraniu i prowadzeniu działań na rzecz podnoszenia poziomu wykształcenia obywateli, wspieraniu i prowadzeniu działań na rzecz integracji społecznej i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu<sup>139</sup>. Realizacja polityki rozwoju województwa uwzględnia w tych aspektach między innymi współpracę z jednostkami naukowo-badawczymi, a więc także z archiwami<sup>140</sup>.

Instytucje samorządowe chętnie włączają się w przedsięwzięcia edukacyjne, popularyzatorskie i promocyjne służące realizacji nakreślonych powyżej celów. W tym aspekcie stają się czynnymi współpracownikami archiwów. Bardzo często samorządy po prostu wspierają finansowo archiwa w realizacji projektów edukacyjnych<sup>141</sup>. Współpraca ta polega także na przygotowywaniu wspólnych wydawnictw źródłowych<sup>142</sup>, przeprowadzaniu szkoleń archiwistycznych dla pracowników urzędów<sup>143</sup>, organizowaniu wystaw i innych imprez kulturalno-oświatowych upamiętniających na przykład rocznice nadania praw miejskich<sup>144</sup>, organizowaniu i wdrażaniu projektów edukacyjnych<sup>145</sup>. Samorządy miast chętnie włączają się także w projekty digitalizacji źródeł, obrazujących dzieje danego miasta czy regionu. Znamiennym przykładem tego typu aktywności są działania

139 Ustawa z 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa (Dz.U. z 1998 r., nr 91, poz. 576), rozdz. 2.

140 Art. 12 ustawy z 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa.

141 W 2008 roku AP w Płocku zrealizowało wystawę wirtualną w ramach zadania publicznego „Digitalizacja fotografii zabudowy miasta Płocka w okresie II wojny światowej z zespołu archiwalnego Akta miasta Płocka”, na którą pozyskano dotację z Urzędu Miasta Płocka; *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2008 roku*, s. 29.

142 Archiwum Państwowe w Szczecinie poprzez kontakt z Zachodniopomorskim Urzędem Marszałkowskim w 2006 roku nawiązało współpracę z archiwami zagranicznymi, takimi jak Archiwum Departamentalne w Bordeaux. Efektem współpracy było przygotowanie wspólnego wydawnictwa źródłowego o obecności Francuzów na Pomorzu Zachodnim od XVI w. Współpraca AP w Szczecinie z Urzędem Miejskim w Szczecinie zaowocowała także publikacją „Kronika Szczecina 2005”; zob. *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2006 roku*, s. 15, <http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/AP2006.pdf> (dostęp: 26 marca 2010 r.). W 2007 roku AP w Szczecinie wraz z marszałkiem województwa zachodniopomorskiego podjęło inicjatywę wydawania rocznika poświęconego zarówno historii, jak i współczesnemu funkcjonowaniu województwa, pt. „Rocznik. Informator Pomorza Zachodniego”; *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2007 roku*, s. 15.

143 AP m.st. Warszawy w 2007 roku przeprowadziło szkolenia archiwistyczne dla pracowników Oddziału ds. Obywatelstwa i Repatriacji Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego; zob. *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2007 roku*, s. 15.

144 W 2007 roku AP w Gorzowie Wielkopolskim zorganizowało wystawę zatytułowaną „750 lat miasta Gorzowa Wielkopolskiego w dokumencie archiwalnym”. Natomiast z okazji 690. rocznicy nadania praw miejskich Lublinowi tamtejsze AP wystąpiło jako współwydawca teki „Plany i widoki Lublina XVII–XIX wiek”. AP w Siedlcach było współorganizatorem konferencji „Siedlce wczoraj i dziś”. AP w Krakowie przygotowało skany pieczęci herbowych miasta Nowego Targu od XV wieku do okresu współczesnego z racji corocznej imprezy w Nowym Targu poświęconej patronce miasta św. Katarzynie; *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2007 roku*, s. 16.

145 Przykładem takiej współpracy w 2008 roku było zorganizowanie przez AP w Gdańsku wspólnie z Urzędem Miasta Gdyni programu edukacyjnego „Miasto Gdynia w okresie II wojny światowej”, a także zorganizowanie stałej wystawy i ścieżki edukacyjnej pt. „Köslin – Koszalin. Miasto pomorskie” przez AP w Koszalinie wraz z prezydentem miasta Koszalina. Inne ciekawe przedsięwzięcie edukacyjne AP w Koszalinie, zainicjowane we współpracy z Koszalińską Biblioteką Publiczną oraz Wydziałem Edukacji Urzędu Miejskiego w Koszalinie to sesja „Edukacja regionalna w koszalińskich instytucjach kultury”; zob. *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2008 roku*, s. 26.

władz kilku już samorządów miast z terenu Wielkopolski: Gniezna, Pleszewa, Pobiedzisk, Leszna, Kalisza<sup>146</sup>.

### Uczelnie wyższe

W bliższym otoczeniu archiwów wypada także uwzględnić uczelnie wyższe. Instytucje te bardzo często są bowiem współpracownikami archiwów w realizacji zadań edukacyjnych, a także ich potencjalnymi konkurentami w prowadzeniu działań w zakresie kształcenia kancelaryjnego i archiwistycznego, kierowanego do innej grupy odbiorców niż studenci.

Pola współpracy archiwów z uczelniami są różne. Wypada zacząć od prowadzonych przez archiwa zajęć specjalistycznych dla doktorantów i studentów historii oraz archiwistyki. Pracownicy NDAP oraz różnych typów archiwów (można tu wymienić pracowników archiwów państwowych, uczelnianych, a nawet w pewnym zakresie także pracowników IPN) prowadzą w różnym zakresie wykłady, ćwiczenia i seminaria z zakresu nie tylko archiwistyki, ale także zarządzania dokumentacją oraz zagadnień dotyczących dokumentu elektronicznego i archiwum elektronicznego, a ponadto z zakresu historii oraz nauk pomocniczych historii, edytorstwa źródeł, konserwatorstwa, informacji naukowej oraz organizacji i zarządzania<sup>147</sup>. W 2008 roku NDAP nawiązała współpracę z Wydziałem Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, w wyniku której zorganizowano zajęcia fakultatywne z archiwistyki na studiach licencjackich i magisterskich dla studentów polonistyki, według wypracowanej wspólnie propozycji programowej<sup>148</sup>.

Należy także uwzględnić podejmowane wspólnie przez archiwa i uczelnie działania kulturalno-oświatowe, takie jak organizowane przez szkoły wyższe festiwale nauki, w których udział biorą również archiwa, konferencje naukowe i popularno-naukowe, seminaria, warsztaty.

Jak już wspomniałam, w ostatnim czasie uczelnie stają się także aktywnymi konkurentami archiwów w prowadzeniu kursów kancelaryjno-archiwalnych. Szkoły wyższe coraz częściej oferują konkurencyjne formy doksztalcania. Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu w roku akademickim 2009/2010 oferował 6 piętnastogodzinnych kursów doksztalcających w zakresie zarządzania dokumentacją: „Zarządzanie dokumentacją w biurze (sekretariacie, kancelarii)”, „Zarządzanie dokumentacją w archiwum bieżącym (składnicy akt)”, „Technika biurowa i archiwizacja dokumentacji”, „Zarządzanie dokumentacją osobową i płacową”, „Współczesna dokumentacja”, „Zarządzanie dokumentacją niejawną”<sup>149</sup>.

<sup>146</sup> Zob. informacje o projekcie: H. Krystek, *Digitalizacja materiałów archiwalnych w Archiwum Państwowym w Poznaniu*, [http://www.poznan.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&view=article&id=131&Itemid=84](http://www.poznan.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=131&Itemid=84) (dostęp: 15 września 2010 r.); *Projekt digitalizacja i udostępnianie w Internecie archiwaliów Pleszewa*, [w:] Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy w Pleszewie, <http://www.bppl.pl/projekt.php> (dostęp: 15 września 2010 r.).

<sup>147</sup> *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2007 roku*, s. 16.

<sup>148</sup> *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2008 roku*, s. 27.

<sup>149</sup> *Kursy doksztalcające – oferta UMK w roku akademickim 2009–2010*, <http://www.umk.pl/studia/kursy/kursy0910/> (dostęp: 26 marca 2010 r.).

### Instytucje oświaty

Podstawy programowe obowiązujące w polskich szkołach i przepisy oświatowe powodują, że archiwa i instytucje oświaty, szczególnie szkoły, mogą stać się aktywnymi współpracownikami, bowiem stoją przed nimi podobne cele. Zgodnie z ustawą o systemie oświaty<sup>150</sup> do instytucji oświaty współpracujących i mogących współpracować z archiwami w realizacji ich funkcji edukacyjnej zalicza się wszystkie typy szkół (podstawowe, gimnazja i ponadgimnazjalne), przedszkola, placówki oświatowo-wychowawcze, placówki kształcenia ustawicznego, zakłady kształcenia i placówki doskonalenia nauczycieli, a także organizacje pozarządowe prowadzące statutową działalność w zakresie oświaty i wychowania. Celem działalności tych placówek jest przede wszystkim kształcenie i wychowanie<sup>151</sup>.

Poszczególne cele określone są natomiast przez odnośne przepisy i rozporządzenia. W przypadku szkół zakres celów oraz treści kształcenia określa każdorazowo minister edukacji w rozporządzeniu o podstawie programowej kształcenia ogólnego. Podstawa programowa precyzyjnie definiuje, czego szkoła jest zobowiązana nauczyć ucznia na każdym etapie kształcenia, zachęcając jednocześnie do wzbogacania i pogłębiania treści nauczania<sup>152</sup>.

Obowiązujące obecnie rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół za jeden z priorytetów szkolnego kształcenia historycznego uważa wprowadzanie ucznia w świat wiedzy naukowej, kultury i sztuki, a także rozbudzanie i rozwijanie indywidualnych zainteresowań<sup>153</sup>. W myśl podstawy programowej szkoła powinna wspierać uczniów w zdobywaniu i podtrzymywaniu kontaktów z osobami i instytucjami zajmującymi się ochroną i pomnażaniem dziedzictwa kulturowego w regionie<sup>154</sup>. Uczniowie natomiast powinni umieć samodzielnie docierać do różnych źródeł informacji historycznej oraz integrować wiedzę pochodzącą z różnych źródeł<sup>155</sup>. Umiejętności te można zdobyć poprzez współpracę szkoły z pozaszkolnymi instytucjami edukacyjnymi, również archiwami, które obok funkcji edukacyjnej pełnią także rolę naukową i informacyjną<sup>156</sup>.

150 Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty (tekst jednolity: Dz.U. z 1991 r., nr 95, poz. 425).

151 Tamże.

152 Z. Marciniak, *O potrzebie reformy programowej kształcenia ogólnego*, [w:] *Podstawa programowa z komentarzami*, t. 4: *Edukacja historyczna i obywatelska w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, [http://www.reformaprogramowa.men.gov.pl/images/docs/men\\_tom\\_4/4a.pdf](http://www.reformaprogramowa.men.gov.pl/images/docs/men_tom_4/4a.pdf) (dostęp: 28 marca 2010 r.).

153 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2009 r., nr 4, poz. 17); L. Kudła, dz. cyt., s. 22.

154 Podstawa programowa dla szkół gimnazjalnych w dziale „Zadania szkoły” punkt 3, zob. *Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji regionalnej – dziedzictwie kulturowym w regionie*, Warszawa 2000, Biblioteczka reformy, z. 24

155 *Podstawa programowa kształcenia ogólnego*, s. 604, za: L. Kudła, dz. cyt., s. 22.

156 Zob. też: L. Kudła, dz. cyt., s. 23.

Zakres działań edukacyjnych archiwów został wzbogacony o możliwość skorelowania ich z celami edukacyjnymi szkół w wyniku opracowanych w 1995 roku przez Ministerstwo Edukacji Narodowej założeń programowych edukacji regionalnej „Dziedzictwo kulturowe w regionie”<sup>157</sup>, niestety dziś już nieaktualnych. Reforma oświaty otworzyła wówczas przed szkołami i archiwami nowe możliwości współdziałania oraz wyznaczyła nowe horyzonty działań<sup>158</sup>. Założenia programowe przyczyniły się do wprowadzenia edukacji regionalnej do szkół różnych szczebli<sup>159</sup>. Choć edukacja regionalna pojawiała się jako ścieżka międzyprzedmiotowa dopiero w czwartej klasie szkoły podstawowej, jej cele i treści zostały ujęte zarówno w podstawie programowej wychowania przedszkolnego, jak również kształcenia zintegrowanego w trzech pierwszych latach nauki szkolnej<sup>160</sup>. W klasach IV, V i VI szkoły podstawowej istniała już jako wyodrębniony moduł ścieżki międzyprzedmiotowej „wychowanie do życia w społeczeństwie”, w gimnazjum natomiast edukacja regionalna stanowiła odrębną ścieżkę międzyprzedmiotową<sup>161</sup>. Główne cele założeń programowych edukacji regionalnej to: pełniejsze poznanie własnej kultury i dziedzictwa kulturowego, wydobycie wartości własnego regionu w kontekście wartości narodowych, państwowych, ale i ogólnoludzkich, kształtowanie świadomych swych praw obywateli kraju i swojej *małej ojczyzny*, a także kształtowanie postaw otwartych, umożliwiających poznanie innych kultur i zbliżenie europejskie<sup>162</sup>. Kolejna „Podstawa programowa wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego” z 2008 roku, napisana w języku celów operacyjnych, zrezygnowała z tak zwanych ścieżek edukacyjnych, w tym także ze ścieżki regionalnej. W świetle nowych zapisów współpraca archiwów i szkół rysuje się zatem mniej optymistycznie, zależy bowiem wyłącznie od samych nauczycieli.

Archiwa, ze względu na powierzone im pieczy dziedzictwo i tkwiący w nim potencjał edukacyjny, a także prowadzoną na podstawie tego dziedzictwa działalność edukacyjną, mogą być istotnymi i niezwykle pomocnymi partnerami szkół, uczącymi odpowiedniego, a trudnego do przekazania w trakcie normalnych zajęć szkolnych stosunku do zabytków kultury i historii. Ponadto jak podaje Adam Pasko, lekcje w archiwum sprzyjają tworzeniu związku emocjonalnego ucznia z zamieszkiwanym terenem<sup>163</sup>.

157 Zob. G. Odoj, A. Peć, *Dziedzictwo kulturowe – edukacja regionalna*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe – edukacja regionalna*, t. 1: *Materiały pomocnicze dla nauczycieli*, red. G. Odoj, A. Peć, Dzierżoniów 2000, s. 6–7.

158 G. Tyrchan, *Popularyzatorska rola archiwum w dobie reformy oświaty na przykładzie działalności Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie*, „Archiwista Polski” 2003, nr 2 (30), s. 52–53.

159 Minister edukacji narodowej wprowadził edukację regionalną do szkoły podstawowej i gimnazjum rozporządzeniem z 15 lutego 1999 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego (Dz.U. z 1999 r., nr 14, poz. 129).

160 A. Szwarc-Adamiuk, *Wybrane aspekty doboru treści kształcenia a założenia edukacji regionalnej*, [w:] *Polski system edukacji po reformie 1999 roku. Stan, perspektywy, zagrożenia*, red. P. Waśko, M. Wrońska, A. Zduniak, Poznań–Warszawa 2005, s. 321–322, <http://konferencja.21.edu.pl/publikacje/1/321.pdf> (dostęp: 28 marca 2010 r.).

161 G. Tyrchan, dz. cyt., s. 51.

162 *Dziedzictwo kulturowe w regionie. Założenia programowe*, Warszawa 1995, za: A. Szwarc-Adamiuk, dz. cyt., s. 321.

163 A. Pasko, dz. cyt., s. 169–170.

Archiwa w życiu regionu włączają się już od dawna, przyczyniła się do tego szczególnie rozbudowa ich sieci w latach pięćdziesiątych XX wieku. Podstawowym zadaniem powołanych wówczas archiwów było zaangażowanie w życie kulturalne społeczności lokalnej<sup>164</sup>, w tym także współpraca ze szkołami. Mają już zatem w tym zakresie spore doświadczenie. Ponadto genezy współpracy archiwów ze szkołami należy upatrywać w latach jeszcze wcześniejszych. W 1925 roku Stanisław Arnold na łamach czasopisma „Ziemia” formułował postulaty, w których zachęcał do powiązania edukacji historycznej z lokalnymi zabytkami i źródłami przechowywanymi zarówno w bibliotekach, jak i w archiwach<sup>165</sup>. W latach trzydziestych natomiast postulaty te znalazły odzwierciedlenie w podkreślającej wagę treści regionalnych „Podstawie programowej dla szkoły powszechnej”<sup>166</sup>.

Obecnie współpraca archiwów ze szkołami nie zawsze jednak przynosi spodziewane z punktu widzenia założeń programów kształcenia efekty. Jak podaje Marek Białokur, analizujący problematykę regionalną w edukacji historycznej na przykładzie współpracy opolskich instytucji kultury ze szkołami, który wśród licznych instytucji Śląska Opolskiego zajmujących się problematyką regionalną w edukacji dzieci i młodzieży wymienia także Archiwum Państwowe w Opolu: „Dość skromnie na tle omawianych instytucji przedstawia się w zakresie przybliżania uczniom opolskich szkół wiedzy o regionie dorobek Archiwum Państwowego w Opolu. Taka sytuacja dziwi o tyle, że właśnie Archiwum jak mało która z instytucji ma możliwość realizowania interesujących i mogących przyciągnąć młodzież imprez”<sup>167</sup>. Również Grażyna Tyrchan zauważa, iż „podkreślić należy, że mimo wszelkich starań, współpraca szkół z archiwami nie weszła jeszcze na tory planowej powszechnej działalności oświatowej. Wprawdzie dość często mamy do czynienia z wystawami archiwalnymi, ukazującymi archiwalia dobrane do określonej tematyki historycznej, niemniej do rzadkich należy zaliczyć wypadki udostępniania szkołom źródeł historycznych w postaci fotokopii dokumentów w toku programowego nauczania historii na lekcjach”<sup>168</sup>.

### Czynniki społeczne i techniczne wpływające na działalność edukacyjną archiwów

Charakteryzując współpracowników i konkurentów archiwów w ich działaniach edukacyjnych, nie należy pomijać również takich bodźców z ich otoczenia bliższego,

164 Tamże, s. 169, z powołaniem: G. Tyrchan, dz. cyt., s. 51; patrz też: C. Ohryzko-Włodarska, *Działalność popularyzatorska Archiwum Państwowego w Łodzi*, „Archeion” 1962, t. 38, s. 313; M. Karbowska, *Formy pracy kulturalno-oświatowej w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim*, „Archeion” 1962, t. 38, s. 314.

165 Zob. S. Arnold, *Historia a regionalizm*, „Ziemia” 1925, nr 1.

166 *Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (tymczasowy)*, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Lwów, Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1934, seria: Biblioteka Oświaty i Wychowania, t. 1.

167 M. Białokur, *Problematyka regionalna w edukacji historycznej na przykładzie współpracy opolskich instytucji muzealnych, naukowych i oświatowych*, Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. 2, s. 162, 167.

168 G. Tyrchan, dz. cyt., s. 56–57.



jak czynniki społeczne i techniczne, wywierające niemały wpływ na profil i zakres działalności archiwów, w toku realizacji ich funkcji edukacyjnej

Należy tu wymienić przede wszystkim oczekiwania społeczeństwa odnośnie dostępu do informacji zawartej w zasobie archiwalnym, w tym te wynikające z rozwoju technicznego, jak choćby zakładanie i rozwój stron internetowych archiwów. Archiwa są depozytariuszami informacji zawartej w zasobie archiwalnym. Zapotrzebowanie na informację w dzisiejszym świecie jest ogromne, mamy bowiem do czynienia ze społeczeństwem informacyjnym, „które karmi się informacją, w którym informacja jest tak ważna jak chleb, w którym największym dobrem jest informacja, a procesy jej tworzenia, gromadzenia i przekazywania są postrzegane jako właściwe procesy życiowe społeczeństwa”<sup>169</sup>.

Innym czynnikiem społecznym wpływającym na profil działalności edukacyjnej archiwów jest odnotowywane od kilku już lat wzmożone zainteresowanie użytkowników archiwów dziejami własnych rodzin, szukaniem swoich korzeni oraz poznawaniem historii miejscowości, wsi, społeczności lokalnych i religijnych. Ruch ten jest związany nie tylko z demokratyzacją dostępu, otwarciem się archiwów na potrzeby społeczeństwa, ale wynika też ze stanu świadomości tych osób, ich potrzeby poznawania, uczenia się i odkrywania.

Podobnych czynników jest więcej. Nie sposób ich wszystkich w tym miejscu wymienić. Największy wpływ na działania edukacyjne archiwów mają jednak sami użytkownicy, odbiorcy ich funkcji edukacyjnej.

### 3. Odbiorcy działalności edukacyjnej archiwów

Archiwum poprzez działania edukacyjne, które podejmuje, wpływa na swoich odbiorców, ich zachowania, stan wiedzy i świadomość. Jest to jednak komunikacja dwustronna. Odbiorcy, jako element otoczenia bliższego, oddziałują na archiwa, a ich głos oraz wysuwane potrzeby i postulaty powinny aktywnie wpływać na podejmowane przez nie działania.

Zazwyczaj jest tak, że użytkownicy wpływają na działania podejmowane przez archiwa poprzez zgłaszanie zapotrzebowania na konkretne usługi, nie zawsze bezpośrednio pod adresem archiwum. Archiwa natomiast oddziałują na użytkowników poprzez usługi, które im oferują. Aby komunikacja ta mogła funkcjonować jak najefektywniej, najbardziej pożądanym byłoby prowadzenie przez archiwa badań w zakresie potrzeb edukacyjnych użytkowników i poziomu ich zadowolenia z oferowanych przez archiwa usług. Badania te możliwe są jednak do przeprowadzenia po dokładnym zdefiniowaniu

<sup>169</sup> W. Chorążyczewski, *Archiwista przeszłości – edukator i autopromotor w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 roku*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 47.

odbiorców działań edukacyjnych archiwów<sup>170</sup>. Klienci działalności edukacyjnej nie są bowiem grupą jednolitą. Są to różne środowiska osób posiadających odmienne oczekiwania względem archiwów, potrzebujących odmiennej pomocy z ich strony. I tak użytkowników archiwów można podzielić na następujące grupy:

- środowisko nauki:
  - profesjonałiści (uczni, nauczyciele akademicy),
  - studenci;
- środowisko oświatowe:
  - nauczyciele,
  - uczniowie,
  - animatorzy kulturowi;
- amatorzy historii:
  - genealodzy,
  - regionaliści,
  - popularyzatorzy historii (przewodnicy turystyczni i osoby prowadzące działania komercyjne w obrębie historii);
- osoby poszukujące dowodów prawnych;
- pracownicy jednostek organizacyjnych (instytucji i urzędów, w tym również archiwisci);
- wszyscy posiadacze dokumentacji.

Wyszczególnione wyżej grupy zostaną scharakteryzowane według następującego schematu: skład i struktura grupy, cel i sposób wykorzystywania przez nią dokumentacji, jej potrzeby edukacyjne, zakres oferowanych obecnie usług z oferty edukacyjnej archiwów i możliwości ich poszerzenia względem tej grupy.

### Środowisko nauki

W środowisku naukowym wyróżniam generalnie dwie grupy osób. Pierwsza to zawodowi uczni i nauczyciele akademicy zajmujący się głównie badaniem przeszłości na podstawie archiwaliów oraz poszukujący w zasobie archiwalnym materiałów wspomagających dydaktykę uniwersytecką, w tym tematów i materiałów do prac dyplomowych swoich uczniów. Drugą grupę stanowią właśnie owi uczniowie – studenci różnych

<sup>170</sup> Archiwum Państwowe w Olsztynie już w 1976 roku w ramach planu pracy archiwum na lata 1976–1980 przewidywało ustalanie kręgu potencjalnych użytkowników archiwum i określanie potrzeb zarówno użytkowników realnych, jak i potencjalnych. W badaniach tych planowano stosować następujące metody: cykliczne spotkania środowiskowe z pracownikami nauki, kultury i sztuki, stałe kontakty osobiste z potencjalnymi użytkownikami, organizowanie pokazów przykładowych materiałów archiwalnych, mogących zainteresować użytkowników podczas spotkań osobistych, a wystawek typowych akt dla uczestników spotkań środowiskowych. Po ustaleniu kręgu użytkowników planowano przeprowadzenie badania ankietowego potrzeb środowiskowych według ankiety opracowanej w ścisłej współpracy z Ośrodkiem Informacji Archiwalnej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, Archiwum Państwowe w Olsztynie (APO), nr zesp. 505, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (WAPO), sygn. 77, „Plan 5-letni i sprawozdania z jego wykonania za lata 1976–1980”, k. 69, „Plan pracy WAP w Olsztynie na lata 1976–1980”.

kierunków, głównie humanistycznych, ćwiczeni w prowadzeniu badań naukowych. Spośród nich będą się w przyszłości rekrutować uczeni i nauczyciele akademicki, dlatego też problematyka zainteresowań i sposób korzystania z zasobu archiwalnego jest w przypadku obu grup identyczna. Uczni i osoby ze środowiska nauki są najczęściej spotykaną grupą użytkowników archiwum<sup>171</sup>. Przez wiele lat mieli niemalże wyłączność na korzystanie z zasobów archiwów<sup>172</sup>.

Specyfiką korzystania tej grupy z archiwaliów jest stawianie istotnych we własnym rozumieniu pytań badawczych i odpowiadanie na nie zgodnie ze ścisłymi rygorami metod naukowych. Na pierwszym miejscu stoi tu oczywiście metoda historyczna. Celem korzystania z archiwaliów jest naukowy opis rzeczywistości. Członkowie środowiska nauki sięgają do materiałów często pomijanych przez inne grupy użytkowników, takich jak opracowania syntetyczne, statystyczne, sprawozdania, protokoły. Charakterystyczna jest jednak dla nich potencjalna możliwość i postulowana konieczność metodologiczna korzystania z wszelkich typów dokumentacji.

Członkowie tej grupy generalnie oczekują od archiwów niewiele. Uczni i nauczyciele akademicki znają podstawy archiwistyki, technikę poszukiwań archiwalnych, orientują się w zasobie archiwalnym. Kompetencje te nabyli podczas studiów i późniejszej praktyki badawczej. Studenci z kolei zdobywają te wiadomości i umiejętności pod kierunkiem swoich nauczycieli akademickich, wspieranych przez archiwistów. Przekonanie członków charakteryzowanej grupy, iż są oni dobrze przygotowani do samodzielnej pracy w archiwum, nie zawsze jest zgodne z rzeczywistością. Dlatego też archiwa mogą objąć pewnymi działaniami edukacyjnymi nie tylko studentów, ale też uczonych i nauczycieli akademickich.

Współpraca archiwów z tym środowiskiem sprowadza się zazwyczaj do działań edukacyjnych ze studentami. Częścią klasycznego wykształcenia akademickiego są wycieczki do archiwów celem wysłuchania wykładów, uczestnictwa w prelekcjach, pokazach archiwaliów i wystawach. Archiwiści prowadzą na uczelniach wyższych zajęcia dydaktyczne, wykłady, ćwiczenia lub zajęcia fakultatywne ze studentami. Często też w archiwach państwowych studenci mają możliwość odbycia praktyk studenckich<sup>173</sup>. Analogiczną rolę pełnią także obozy letnie, inicjowane przez uczelnie, ale odbywające się we współpracy i dzięki gościnności archiwum. Uzupełnieniem wykształcenia akademickiego bywają też staże oferowane przez archiwa. Okazją do podniesienia poziomu wiedzy uczonych i studentów o zasobie archiwalnym są referaty wygłaszane przez archiwistów podczas konferencji naukowych i popularnonaukowych.

Archiwa oprócz działań opisanych powyżej, dzięki wnikliwemu rozpoznaniu potrzeb tej grupy użytkowników mogą w zakresie działań edukacyjnych zaproponować im także

171 Zob. sprawozdania NDAP z działalności archiwów państwowych w latach 2001–2008, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/archiwa-pastwowe/224-sprawozdania.html> (dostęp: 30 marca 2010 r.).

172 Więcej na ten temat w rozdziale drugim pt. „Przemiany w archiwistyce a funkcja edukacyjna archiwów”.

173 *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2008 roku*, s. 26.

inne formy edukacyjne. Należy postulować powrót do spotkań z kierownikami seminariów dyplomowych w celu dyskusowania możliwości podejmowania określonych tematów na podstawie zasobu archiwalnego, wskazywania na niewyeksplloatowane obszary badawcze i rodzaje materiałów archiwalnych, a także fachowego przygotowania (głównie językowego i paleograficznego), jakie uczelnia musi dać studentowi, aby mógł on podjąć daną problematykę<sup>174</sup>. Ze swej strony archiwum może włączyć się w to specjalistyczne przygotowanie badawcze studentów, ale też młodszych pracowników naukowych, oferując kursy specjalistyczne i warsztaty (np. paleograficzne, sfragistyczne, heraldyczne, edytorskie etc.). Ciekawą, a niewykorzystywaną formą zajęć może być także turystyka archiwalna (szerzej o tej i innych formach edukacyjnych piszę w rozdziale piątym).

### Środowisko oświatowe

Wśród grup klientów archiwów należących do środowiska oświatowego wyróżniam nauczycieli<sup>175</sup>, uczniów<sup>176</sup> oraz animatorów kulturowych<sup>177</sup>. W tym przypadku korzystanie z archiwaliów jest bardzo selektywne, obejmuje wyłącznie wybrane obiekty, przygotowane pod kątem wizualizacji i lepszego zrozumienia procesów historycznych, zwłaszcza z zakresu wiedzy o regionie. Zasadniczą potrzebą edukacyjną nauczycieli i animatorów kulturowych jest przygotowanie do współpracy z archiwum i uzyskanie informacji o możliwościach odwiedzania go. Osoby te chętnie korzystają z gotowej oferty archiwów w postaci scenariuszy lekcji i pakietów edukacyjnych.

Podstawowym sposobem wyjścia archiwów do młodzieży szkolnej są organizowane przez nie wystawy. Pożądanym z punktu widzenia szkół posunięciem byłoby powiadomianie ich o tego typu imprezach poprzez wysyłane do nich zaproszenia<sup>178</sup>. Archiwa organizują także wystawy internetowe oraz wystawiają eksponaty w szkołach. Niektóre zaś wspólnie ze szkołami biorą udział w konkursach, a także w realizacji projektów edukacyjnych. Archiwiści wykorzystując zasób archiwum, w ramach wykładów i pogadanek omawiają wspólnie z nauczycielami, a także uczniami wybrane zagadnienia

174 Spotkania te niegdyś szeroko praktykowane, dziś już prawie nie mają miejsca, zob. np. Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP), nr zesp. 921, Archiwum Państwowe w Poznaniu, sygn. 326, „Szkolenie w zakresie archiwistyki na wyższych uczelniach. Metody i programy szkoleniowe (1963)”, k. 2–10; sygn. 703, „Informacja i popularyzacja (1962)”, k. 10.

175 Zgodnie z ustawą o systemie oświaty nauczycielem jest także wychowawca i inny pracownik pedagogiczny szkoły, placówki oraz zakładu kształcenia i placówki doskonalenia nauczycieli, zob. ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty (Dz.U. z 1991 r., nr 95, poz. 425), art. 3 tekstu ujednoliconego.

176 Zgodnie z ustawą o systemie oświaty uczniem jest także słuchacz i wychowanek placówek oświatowych, zob. ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty, art. 3 tekstu ujednoliconego.

177 Głównym celem pracy animatora kultury jest upowszechnianie kultury w publicznych placówkach kulturalno-oświatowych oraz w środowisku lokalnym. Animator kultury kształtuje upodobania i zainteresowania kulturalne różnych grup społecznych. Aby móc zrealizować te cele, musi poznać potrzeby oświatowe, kulturalne i rozrywkowe danego środowiska. W odpowiedzi na te potrzeby organizuje różne formy edukacyjne, zob. *Animator kultury*, [http://www.zawod.swspiz.pl/index2.php?option=com\\_content&do\\_pdf=1&id=639](http://www.zawod.swspiz.pl/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=639) (dostęp: 28 marca 2010 r.).

178 Wniosek taki wysnułam na podstawie odpowiedzi 44 ankietowanych nauczycieli. Wyniki ankiety zostały opisane w dalszej części pracy.

z dziejów regionu. Do szkół skierowane są także większe akcje archiwów, takie jak drzwi otwarte, festiwale, imprezy archiwalne (np. jubileusze, rocznice). Archiwa współpracują także z uczelniami i placówkami oświatowymi w kształceniu przyszłych nauczycieli. W ramach zajęć przedstawiają możliwe formy współpracy tej instytucji ze szkołami w regionie, prezentują zasoby archiwum i omawiają możliwości wykorzystania archiwaliów na lekcjach historii<sup>179</sup>. Są też współorganizatorem warsztatów metodycznych, organizują wykłady na temat źródeł archiwalnych w nauczaniu historii, biorą udział w konferencjach nauczycielskich<sup>180</sup> oraz przygotowują archiwalne pomoce metodyczne<sup>181</sup>. Niektóre archiwa nawiązują także współpracę z liceami profilowanymi w realizacji specjalizacji zarządzanie informacją<sup>182</sup>.

W ramach współpracy archiwum ze szkołami organizowane są wycieczki, prelekcje, lekcje tematyczne, pokazy materiałów archiwalnych, mające na celu zapoznanie młodzieży z zasobem archiwalnym oraz możliwościami jego wykorzystania<sup>183</sup>.

Istnieją także wiele form edukacyjnych niestosowanych przez archiwa lub stosowanych tylko sporadycznie, a mogących wspomóc edukację tej grupy użytkowników. Dawno już zapomnianą formą współpracy archiwów ze szkołami i środowiskami oświatowymi są inicjowane przez archiwistów lub wspomagane przez nich w toku działalności koła zainteresowań. W pracy z uczniami powszechne powinno być również wykorzystywanie opisu i opowiadania (szerzej o tych i innych metodach kształcenia piszę w rozdziale piątym), a także zabaw dydaktycznych dostosowanych do możliwości percepcyjnych najmłodszych odbiorców działań edukacyjnych archiwów.

W kształceniu nauczycieli i animatorów kulturowych archiwa dysponują takimi narzędziami, jak konferencje metodyczne i popularnonaukowe, kursy oraz od niedawna również e-learning. Ciekawą formą współpracy są dyskusje, prowadzone także w postaci

179 A. Pasko, dz. cyt., s. 172, z powołaniem: *Sprawozdanie roczne Archiwum Państwowego w Białymstoku za 2003 r.*; także: [www.bialystok.ap.gov.pl/dni\\_otwarte\\_after.html](http://www.bialystok.ap.gov.pl/dni_otwarte_after.html).

180 W 1977 roku postulowano, aby przedstawiciele Archiwum Państwowego celem lepszego zorientowania się w możliwościach współpracy byli zapraszani na konferencje nauczycieli, zob. Archiwum Państwowe w Krakowie (APKr), Inwentarz Tymczasowy 2242, Związki Zawodowe (ZZAW) 23, „Komisja Oświatowa przy Wojewódzkim Archiwum Państwowym powołana do współpracy ze środowiskiem nauczycielskim (1977–1980) – plany, sprawozdania z działalności, materiały do Krakowskich Tek Archiwalnych”, k. nlb, „Protokół zebrania z przedstawicielami Instytutu Kształcenia Nauczycieli i Kuratoriów oraz opiekunów kół zainteresowań przy szkołach średnich, przeprowadzonego dnia 8 XI 1977 roku w WAP w Krakowie”.

181 Na przykład Archiwum Państwowe w Krakowie od 1979 roku prowadzi współpracę z Instytutem Kształcenia Nauczycieli, Kuratorium Oświaty i Wychowania w celu wydawania archiwalnych tek szkolnych pt. „Staropolski Kraków”, przeznaczonych do celów dydaktycznych dla nauczycieli szkół ogólnokształcących. Układ zawarty w tekach dokumentów dotyczących zabytków Krakowa był dostosowany do programów szkolnych w zakresie nauczania historii i języka polskiego. Ponadto w tym samym czasie podjęto także współpracę z Instytutem Kształcenia Nauczycieli w Krakowie w celu publikacji wydawnictwa źródłowego przeznaczonego dla nauczycieli i szkół w formie teczek z luźnymi dokumentami pt. „Kraków w dokumencie w wiekach XIII–XVIII” do wykorzystania dla celów dydaktycznych, zob. APKr, Inwentarz Tymczasowy 2242, Związki Zawodowe (ZZAW) 23, „Komisja Oświatowa przy Wojewódzkim Archiwum Państwowym powołana do współpracy ze środowiskiem nauczycielskim (1977–1980) – plany, sprawozdania z działalności, materiały do Krakowskich Tek Archiwalnych”, k. nlb.

182 A. Pasko, dz. cyt., s. 170–173.

183 *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2008 roku*, s. 26.

wieczorów dyskusyjnych czy dyskusji panelowych<sup>184</sup>. Podobnie jak w poprzedniej grupie postuluję tutaj wykorzystywanie turystyki archiwalnej, zarówno w ramach zajęć szkolnych, jak również doksztalcania nauczycieli i animatorów kulturowych.

W ramach badania tej grupy klientów archiwów zajęłam się w szczególności analizą potrzeb i zakresu wiedzy na temat działań edukacyjnych archiwów wśród nauczycieli. W latach 2008–2009 przeprowadziłam badanie ankietowe na grupie 44 nauczycieli różnych poziomów kształcenia (w zakresie szkoły podstawowej badaniem objęto 6 osób, w zakresie gimnazjum – 26 osób, w zakresie liceum – 12 osób)<sup>185</sup>. Większość nauczycieli biorących udział w badaniu uczyła historii (25 osób), pozostałe 19 osób nauczało: 5 osób matematyki, po 2 osoby języka polskiego, języka angielskiego, nauczania zintegrowanego, a także wychowania fizycznego, po 1 osobie fizyki, biologii, geografii, religii, 1 osoba prowadziła lekcje biblioteczne, 1 osoba nie podała nauczanego przedmiotu. W badanej grupie znalazły się osoby w wieku od 25 do 52 lat. Są w niej zatem zarówno nauczyciele stażyści, początkujący, jak i osoby z dużym doświadczeniem zawodowym (w przedziale wiekowym 25–30 lat znalazło się 7 osób, w przedziale od 31 do 40 lat – 17 osób, w przedziale od 41 do 52 lat – 15 osób, 5 osób nie podało wieku).

W trakcie badania ankietowego grupie nauczycieli zadano 11 pytań, na które można było udzielić odpowiedzi „tak” lub „nie”, a mianowicie:

1. Czy w pobliżu Pana/Pani szkoły jest jakieś archiwum?
2. Czy wie Pan/Pani o możliwości współpracy w ramach nauczanego przedmiotu z archiwum?
3. Czy zainteresowany/a był(a)by Pan/Pani w ramach nauczania przedmiotu współpracą z archiwum?
4. Czy współpracuje Pan/Pani w ramach nauczanego przedmiotu z archiwum?
5. Czy docierają do Pana/Pani jakieś oferty współpracy ze strony archiwum?

<sup>184</sup> Odpowiadaniem na potrzeby, a także wypracowywaniem form i metod współpracy Archiwum Państwowego w Krakowie ze środowiskiem nauczycielskim w latach 1977–1980 zajmowała się powołana przy tym archiwum Komisja Oświatowa. Były to między innymi następujące formy: konferencje nauczycielskie, objęcie patronatem badań regionalnych prowadzonych przez nauczycieli, udostępnianie materiałów archiwalnych nauczycielom piszącym prace dyplomowe, udzielanie indywidualnych konsultacji, popularyzacja tematyki historycznej związanej z obchodami rocznicowymi, programy współpracy z opiekunami kół przedmiotowych historii przy szkołach średnich, ustalenie programu współpracy z Kręgiem Miłośników Krakowa przy Pałacu Młodzieży, wytypowanie materiałów przeznaczonych do pokazów i prelekcji dla tych kół, spotkania z opiekunami kół przedmiotowych historii przy szkołach średnich, wydawnictwa źródłowe, przygotowanie materiałów źródłowych do miniwystawek lub teczek przedmiotowych, zob. APKr, Inwentarz Tymczasowy 2242, Związki Zawodowe (ZZAW) 23, „Komisja Oświatowa przy WAP powołana do współpracy ze środowiskiem nauczycielskim (1977–1980) – plany, sprawozdania z działalności, materiały do Krakowskich Tek Archiwalnych”, k. nlb, „Plan współpracy archiwum z nauczycielami na 1978/79 rok”.

<sup>185</sup> Zawarte w kwestionariuszu ankietowym pytanie o miejsce zamieszkania badanych nauczycieli celowo zostało potraktowane jako nieobligatoryjne. Już na początku badań ankietowych zauważyłam bowiem, że miejsce zamieszkania nie miało żadnego wpływu na udzielane odpowiedzi. Ankietowani pochodzili z miejscowości o różnych wielkościach i różnie odległych od siedzib archiwów. Być może korelacja ta dałaby się zauważyć po zgromadzeniu większej liczby ankiet.

6. Czy wzięłby Pan/wzięłaby Pani udział w szkoleniu dla nauczycieli zorganizowanym przez archiwum, którego celem byłoby przygotowanie nauczyciela do współpracy z archiwum i wykorzystania archiwaliów na lekcjach w szkole?
7. Czy skorzystałby Pan/skorzystałaby Pani ze scenariusza lekcji przygotowanego przez archiwum i opracowanego na podstawie materiałów przechowywanych w archiwum?
8. Czy korzysta Pan/Pani w ramach nauczanego przedmiotu ze stron internetowych archiwów?
9. Czy wykorzystuje Pan/Pani internetowe materiały źródłowe pochodzące z archiwum (zdjęcia pieczęci, dokumentów, akt) na lekcjach?
10. Czy współpracuje Pan/Pani w ramach nauczanego przedmiotu z muzeum?
11. Czy docierają do Pana/Pani informacje o lekcjach muzealnych organizowanych z myślą o uczniach?

Na pytanie pierwsze 30% osób biorących udział w ankiecie udzieliło odpowiedzi twierdzącej, a 70% osób odpowiedzi przeczącej. Blisko dwie trzecie ankietowanych nauczycieli stwierdziło, że w pobliżu szkoły, w której pracują, nie ma archiwum, z którym szkoła mogłaby podjąć współpracę. W grupie osób, które nie znają żadnego archiwum znajdującego się w pobliżu szkoły, znaleźli się nauczyciele w różnym wieku, pracujący w różnych typach szkół (szkoły podstawowe, gimnazja i licea). Jeśli chodzi o szkoły podstawowe, to wynik ten może być nieadekwatny, albowiem tylko niespełna 14% nauczycieli biorących udział w badaniu ankietowym pracowało w szkołach podstawowych. Niemniej jednak istotny jest fakt, iż niemal 77% przedstawicieli tego szczebla nauczania biorących udział w badaniu ankietowym stwierdziło, że zna archiwum znajdujące się w pobliżu szkoły, w której pracują. Natomiast odpowiedzi przeczącej udzieliło aż 77% ankietowanych nauczycieli pracujących w gimnazjach i 75% nauczycieli pracujących w liceach. W grupie osób nieznających archiwów w regionie znalazło się 71% osób z przedziału wiekowego od 25 do 30 lat, 65% osób z przedziału wiekowego od 31 do 40 lat oraz 80% osób z przedziału wiekowego powyżej 41. roku życia. Zakres wiedzy na ten temat we wszystkich trzech grupach wiekowych ankietowanych nauczycieli wyglądał zatem podobnie. Nie można więc wysnuć żadnych ogólnych wniosków sugerujących większą bądź mniejszą znajomość archiwów w zależności od ich stażu pracy. Ogólnie można zaś powiedzieć, iż wiedza o istnieniu w otoczeniu szkoły archiwum jest niska i nic nie wskazuje na to, aby sytuacja ta w ostatnim czasie uległa poprawie. Dlatego najważniejszym posunięciem byłoby poprawienie obecnej sytuacji, szczególnie w zakresie promocji archiwów w regionie.

Na pytanie drugie 41% osób biorących udział w ankiecie udzieliło odpowiedzi twierdzącej, a 59% osób zaprzeczyło. Tylko niespełna połowa nauczycieli wiedziała o możliwości współpracy z archiwum w ramach kształcenia szkolnego. W tej grupie znaleźli się nauczyciele z wszystkich grup wiekowych: 43% nauczycieli z grupy wiekowej od 25 do 30 lat, 47% nauczycieli z grupy wiekowej od 31 do 40 lat i 40% nauczycieli z grupy

wiekowej od 41 do 52 lat. Poziom wiedzy nauczycieli w tym zakresie, jeśli chodzi o podział na grupy wiekowe, przedstawiał się zatem podobnie. Odpowiedzi twierdzącej udzieliłi także przedstawiciele różnych poziomów kształcenia: 31% nauczycieli z gimnazjów, 67% nauczycieli z liceów i 50% nauczycieli ze szkół podstawowych. Największą wiedzę w tym zakresie wykazali się więc nauczyciele z liceów, dwóch na trzech z nich wiedziało o możliwości współpracy z archiwum w ramach nauczanego przedmiotu. Być może rozkład taki wynikał z faktu, iż praktyka nauczania i podstawa programowa większy nacisk kładą na współpracę nauczycieli z archiwum na poziomie kształcenia licealnego. Odpowiedzi udzielone na to pytanie wskazały także, że wraz z wiekiem i doświadczeniem zawodowym nauczycieli nie zwiększa się jednak ich świadomość na temat możliwości współpracy z archiwum w procesie kształcenia.

Na pytanie trzecie 75% osób odpowiedziało twierdząco, a 25% osób udzieliło odpowiedzi przeczącej. Większość ankietowanych nauczycieli w ramach nauczanego przedmiotu jest zainteresowana współpracą z archiwum. W grupie tej znaleźli się przedstawiciele wszystkich trzech typów szkół. Odpowiedzi twierdzącej udzieliło 69% ankietowanych nauczycieli z gimnazjów i po 83% ankietowanych nauczycieli z liceów i ze szkół podstawowych. Podział ze względu na grupy wiekowe przy tym pytaniu wyglądał następująco: „tak” odpowiedziało 71% ankietowanych nauczycieli z przedziału pierwszego, 82% ankietowanych nauczycieli z przedziału drugiego i 73% ankietowanych nauczycieli z przedziału trzeciego. Udzielone odpowiedzi także w tym przypadku nie miały związku z wiekiem czy stażem pracy ankietowanych nauczycieli, bowiem ci młodszy wcale nie wykazywali większego zainteresowania podjęciem współpracy z archiwum, niż ci starsi. Widać jednak wyraźnie, iż większość nauczycieli takiej współpracy chciała, była nią zainteresowana. Porównanie z odpowiedzią na poprzednie pytanie dowodzi złego rozpropagowania takiej możliwości. Trzech na czterech nauczycieli chciałoby bowiem takiej współpracy, tyle że nikt im wcześniej, przed badaniem ankietowym, nie powiedział o takiej możliwości.

Na pytanie czwarte 14% osób udzieliło odpowiedzi twierdzącej, a 86% osób zaprzeczyło. Niemal co dziesiąty ankietowany nauczyciel w ramach nauczanego przedmiotu w badanym okresie współpracował z archiwum. W tym miejscu chcę zaznaczyć, mimo iż czynnik ten przy analizie kolejnych pytań ankietowych ze względu na brak podstaw do doszukiwania się jakichkolwiek korelacji z odpowiedziami na pytania merytoryczne nie był uwzględniany, że tylko połowa tych osób była nauczycielami historii. W okresie, w którym przeprowadzałam ankietę, żaden z pytaných nauczycieli z pierwszej grupy wiekowej (25–30 lat) nie współpracował z archiwum. Współpracę taką zadeklarowało tylko 18% nauczycieli z drugiej grupy wiekowej (31–40 lat) i 20% z grupy trzeciej (41–52 lata). Najmniej, bo zaledwie 4% ankietowanych nauczycieli z gimnazjum podejmowało w badanym okresie lub wcześniej współpracę z archiwum, w stosunku do 25% ankietowanych nauczycieli z liceów i 33% ankietowanych nauczycieli ze szkół podstawowych. W tym miejscu warto porównać ten wynik z odpowiedziami na pytanie drugie. Wynika



z tego, że większość nauczycieli zdających sobie sprawę z możliwości współpracy z archiwum współpracę takiej nie podjęła.

Rysują się trzy kręgi nauczycieli. Pierwszy to ci, którzy chcieliby podjąć współpracę, ale nigdy dotąd nie słyszeli o takiej możliwości i nie wiedzą, jak to zrobić. Drugi to ci, którzy wiedzą, że współpraca taka jest możliwa, ale nie czują się zmotywowani do jej podjęcia. Trzeci zaś to ci, którzy z archiwami współpracują. Do każdej z tych grup należy podejść inaczej. Pierwsza wymaga pokazania możliwości, instruktażu. Druga potrzebuje zmotywowania; w tej sytuacji archiwum raczej samo sobie nie poradzi, muszą więc zadziałać mechanizmy współdziałania, a także pomocy ze strony systemu oświaty. Trzecia grupa natomiast wymaga merytorycznego, ciągłego wsparcia, również wzajemnej współpracy z archiwum.

Na pytanie piąte 7% osób udzieliło odpowiedzi twierdzącej, a 93% osób zaprzeczyło. Do szkół, w których pracowali ankietowani nauczyciele, nie docierały oferty współpracy ze strony archiwów, szkoły nie wiedziały o organizowanych przez nie wystawach i innych przedsięwzięciach edukacyjnych. Takie informacje docierały natomiast tylko do 8% ankietowanych nauczycieli z gimnazjów i liceów i do 17% ankietowanych nauczycieli ze szkół podstawowych. O możliwościach współpracy z archiwami nie było informowanych 100% ankietowanych nauczycieli z pierwszej grupy wiekowej, 88% nauczycieli z drugiej grupy wiekowej oraz 93% z grupy trzeciej. Odpowiedzi te potwierdzają wyrażone już wcześniej twierdzenie, że archiwa są za mało aktywne w pokazywaniu nauczycielom i szkołom możliwości współpracy, choć istotny może być tu także brak współdziałania ze strony administracji oświatowej. Biorąc to pod uwagę, należy zastanowić się nad metodami bezpośredniego docierania do nauczycieli, bez pośrednictwa kuratoriów i dyrekcji szkół.

Na pytanie szóste 68% osób odpowiedziało „tak”, a 32% osób – „nie”. Około dwie trzecie ankietowanych nauczycieli było zainteresowanych wzięciem udziału w szkoleniu zorganizowanym przez archiwum celem przygotowania do współpracy z archiwum i nabycia umiejętności wykorzystywania archiwaliów na lekcjach w szkole. Wśród odpowiedzi twierdzących znalazło się także zastrzeżenie, że szkolenia te spotkają się z zainteresowaniem, o ile będą za darmo lub jedynie za małą dopłatą. W grupie osób zainteresowanych szkoleniem znalazło się 100% ankietowanych nauczycieli ze szkół podstawowych, 75% ankietowanych nauczycieli z liceów i 58% ankietowanych nauczycieli z gimnazjów. Najbardziej chętni do podjęcia z archiwum tego typu współpracy byli nauczyciele z drugiej grupy wiekowej (31–40 lat) – 76% ankietowanych, tuż za nimi uplasowali się nauczyciele z trzeciej grupy wiekowej (41–52 lata) – 65% ankietowanych, natomiast nauczyciele z najmłodszej grupy wiekowej (25–30 lat) zajęli trzecie miejsce – 57% ankietowanych. Wyniki te potwierdzają wcześniejsze odpowiedzi, że trzy czwarte nauczycieli chciałoby współpracować z archiwum.

Na pytanie siódme ok. 77% osób udzieliło odpowiedzi twierdzącej, a 20% osób odpowiedzi przeczącej, 2% nie udzieliło odpowiedzi. Korzystaniem ze scenariuszy lekcji

przygotowanych przez archiwum, opracowanych na podstawie materiałów przechowywanych w archiwach byli szczególnie zainteresowani nauczyciele ze szkół podstawowych (100% ankietowanych), 83% ankietowanych nauczycieli z liceów i 73% ankietowanych nauczycieli z gimnazjów. W przekroju wiekowym odpowiedzi twierdzące wyglądały następująco: 86% ankietowanych z pierwszej grupy wiekowej (25–30 lat), 88% ankietowanych z drugiej grupy wiekowej (31–40 lat) i 67% ankietowanych z trzeciej grupy wiekowej (41–52 lata). Uzyskane odpowiedzi na to pytanie po raz kolejny potwierdzają istnienie grupy chętnej do współpracy z archiwum.

Na pytanie ósme 29% osób odpowiedziało twierdząco, a ok. 70% osób udzieliło odpowiedzi przeczącej. Tylko co trzeci ankietowany nauczyciel korzystał ze stron internetowych archiwów. W podziale zarówno na grupy wiekowe, jak i na typy szkół, w których pracowali ankietowani nauczyciele, nastąpiły w odpowiedziach na to pytanie dość duże rozbieżności. I tak ze stron internetowych archiwów korzystało 58% ankietowanych nauczycieli z liceów, 33% ankietowanych nauczycieli ze szkół podstawowych i zaledwie 15% nauczycieli z gimnazjów. Najmniejszą aktywność w zakresie korzystania ze stron internetowych archiwów wykazali przedstawiciele pierwszej grupy wiekowej, nauczyciele najmłodszy (25–30 lat) – 14% ankietowanych, lepiej sytuacja ta wyglądała w drugiej grupie wiekowej (31–40 lat) – 29% ankietowanych, oraz w trzeciej grupie wiekowej (41–52 lata) – 40% ankietowanych. Wynik ten, szczególnie ze względu na małą aktywność najmłodszej generacji nauczycieli w Internecie, jest nieco zaskakujący. Jest jednak zbliżony do tego uzyskanego przy pytaniu 4.

Co dziwne, ze względu na odpowiedzi, jakie padły przy pytaniu ósmym, na pytanie dziewiąte 48% osób udzieliło odpowiedzi twierdzącej, a 52% osób zaprzeczyło. Prawie połowa ankietowanych nauczycieli deklarowała, iż wykorzystuje na lekcjach internetowe materiały źródłowe pochodzące z archiwów. Najpewniej osoby te zdigitalizowane materiały źródłowe z archiwów pobierały z innych źródeł, np. stron branżowych, niż strony internetowe archiwów. W grupie osób wykorzystujących na lekcjach materiały źródłowe znalazło się 58% ankietowanych nauczycieli z liceów, 50% ankietowanych nauczycieli ze szkół podstawowych i 42% ankietowanych nauczycieli z gimnazjów. Najbardziej aktywni pod względem wykorzystywania materiałów źródłowych z Internetu okazali się nauczyciele z pierwszej grupy wiekowej (25–30 lat) – 57% ankietowanych, za nimi uplasowali się nauczyciele z trzeciej grupy wiekowej (41–52 lata) – 47% ankietowanych, i nauczyciele z drugiej grupy wiekowej (31–40 lat) – 41% ankietowanych.

Na pytanie dziesiąte 41% osób odpowiedziało twierdząco, a 59% osób zaprzeczyło. Blisko połowa ankietowanych nauczycieli współpracowała w ramach nauczanego przedmiotu z muzeami. W grupie tej było aż 75% ankietowanych nauczycieli z liceów, 31% z gimnazjów i tylko 17% ze szkół podstawowych. Współpracę tę podjęło odpowiednio 57% ankietowanych nauczycieli z pierwszej grupy wiekowej, 47% nauczycieli z trzeciej grupy wiekowej i 35% nauczycieli z drugiej grupy wiekowej. Ciekawym wydaje się być porównanie tej odpowiedzi z odpowiedzią na pytanie o współpracę z archiwum.

11% wszystkich ankietowanych nauczycieli współpracowało zarówno z archiwami, jak i muzeami w ramach nauczanego przedmiotu. 48%, czyli prawie połowa ankietowanych, zgodnie odpowiedziała, że nie współpracuje ani z archiwum, ani muzeum. Natomiast 39% nauczycieli stwierdziło, że podejmuje współpracę tylko z muzeami.

Na pytanie jedenaste 43% osób udzieliło odpowiedzi twierdzącej, a 57% osób odpowiedzi przeczącej. Prawie do połowy ankietowanych nauczycieli docierały informacje o lekcjach muzealnych. Najlepiej poinformowani w tej grupie byli nauczyciele z liceów – 75% ankietowanych, gorzej sytuacja ta wyglądała wśród nauczycieli gimnazjów – 31% ankietowanych, i szkół podstawowych – 33% ankietowanych. W przekroju wiekowym wynik ten także był niejednorodny. Wiedza na temat lekcji muzealnych w pierwszej i drugiej grupie wiekowej wyglądała podobnie – odpowiednio: 57% i 58% ankietowanych nauczycieli wiedziało o lekcjach muzealnych. Najmniejszą wiedzę na ten temat mieli natomiast nauczyciele z trzeciej grupy wiekowej, o lekcjach muzealnych wiedziało 27% z nich. Odpowiedzi na to pytanie potwierdzają te uzyskane na poprzednie pytanie, wynik jest zbliżony.

Badanie tak istotnych klientów archiwum, jakim są nauczyciele, pozwala na sformułowanie wniosków mających charakter wskazówek do działań w przyszłości.

Wiedza o istnieniu w otoczeniu szkoły archiwum, niezależnie od tego, czy istnieje świadomość możliwości nawiązania z nimi współpracy, jest wśród nauczycieli niska i nie wskazuje na to, że sytuacja ta w najbliższym czasie ulegnie poprawie. Wydaje się, że jest to pochodna ogólnie słabej orientacji społeczeństwa w rzeczywistości archiwalnej. Generalnie słaby poziom promocji archiwalnej i wynikający stąd mało wyrazisty wizerunek społeczny archiwów przekłada się na grupę nauczycieli jako klientów archiwów.

Jeśli zaś chodzi o wizerunek archiwów, to warto podjąć działania naprawcze przynajmniej w środowisku oświatowym, gdyż okazuje się, że nauczyciele w większości są chętni do podjęcia współpracy z tymi instytucjami. Problem w tym, że możliwość tej współpracy jest słabo rozpropagowana. Jest pewnego rodzaju paradoksem, że niektórzy nauczyciele dopiero wypełniając ankietę, usłyszeli o takiej szansie na wzbogacenie swego warsztatu pedagogicznego.

Należy jednak pamiętać, że większość nauczycieli zdających sobie sprawę z możliwości współpracy z archiwum nie podejmuje jej jednak. Można domniemywać, że przyczyny tego stanu rzeczy tkwią nie tylko w promocji archiwalnej, ale też w organizacji systemu edukacyjnego. W każdym razie potrzebne są tu narzędzia wspierające aktywizację nauczycieli, a nawet stworzenie systemu motywującego do podjęcia współpracy z archiwami.

Ogólnie rzecz biorąc, w świetle ankiety rysują się trzy kręgi nauczycieli, posiadające wspólny środek.

Pierwszy, najszerzy krąg to ci, którzy chcieliby podjąć współpracę, ale nigdy dotąd albo bardzo niewiele o takiej możliwości słyszeli, nie wiedzą, jak to zorganizować. Wymagają oni swego rodzaju instruktazu prowadzącego ich krok po kroku od samego

sformułowania chęci współpracy, przez rozpoznanie oferty archiwów, sformułowanie swoich życzeń i potrzeb, aż do zaspokojenia ich. Brak wiedzy o możliwościach współdziałania z archiwami każe sądzić oczywiście, że to archiwa są za mało aktywne w pokazywaniu możliwości współpracy, choć w grę wchodzi tu też niedrożność komunikacji wewnątrz systemu oświaty, czyli brak współpracy ze strony administracji oświatowej, która niekoniecznie przekazuje dalej informacje. Biorąc to pod uwagę, należy zastanowić się nad metodami bezpośredniego docierania do nauczycieli, bez pośrednictwa kuratorów i dyrekcji szkół.

Drugi, środkowy krąg, obejmuje tych nauczycieli, którzy wiedzą, że z archiwami można współpracować, przynajmniej z grubsza znają ich ofertę i swoje potencjalne potrzeby, jednak z jakiegoś powodu nie zaspokajają ich. Konieczne jest więc ich odpowiednie zmotywowanie. Archiwum jednak samo sobie nie poradzi w tym przypadku, dlatego muszą zadziałać tu odpowiednie mechanizmy wewnątrz systemu oświaty. Działania archiwów winny być więc skierowane raczej do władz oświatowych, czy to kuratorskich, czy też nawet poszczególnych dyrektorów szkół.

Trzeci, wewnętrzny krąg, to nauczyciele współpracujący z archiwami, a więc znający ich ofertę, potrafiący formułować swoje zapotrzebowania i zaspokajać je. Nie znaczy to jednak, że archiwa mogą pozostać bierne w stosunku do nich, uznając, że są już oni ich stałymi klientami. Należy pamiętać, że nauczyciele tacy są zazwyczaj wytrawnymi użytkownikami instytucji dokumentacyjnych (na przykład muzeów, które są nie mniej atrakcyjnym dostawcą usług edukacyjnych, współpracownikami nauczycieli), ich współpraca z archiwum nie musi być zatem stała, jeśli bowiem znajdą lepsze miejsce dla zaspokojenia swoich potrzeb, mogą zrezygnować z dalszych usług archiwum i „odejść do konkurencji”. Trzeba więc o ten krąg bardzo dbać poprzez stale aktualizowane wsparcie merytoryczne, czyli ofertę dostosowaną do zmieniających się wymagań programowych. Trzeba też wciąż mieć na względzie uatrakcyjnianie nie tylko treści, ale i form edukacyjnych, w które archiwa mogą się zaangażować.

### **Amatorzy historii**

W ostatnich latach w archiwach państwowych mamy do czynienia ze stałą tendencją wzrostu zainteresowania zasobem. Liczba użytkowników odwiedzających archiwa z roku na rok zwiększa się<sup>186</sup>. Tendencja ta, jak podają sprawozdania NDAP z działalności archiwów państwowych, wiąże się przede wszystkim z prowadzeniem badań nad przeszłością rodzin oraz badań regionalnych.

Genealodzy od kilku już lat stanowią w archiwach drugą pod względem wielkości grupę użytkowników<sup>187</sup>. Pod względem ilości wykorzystanych materiałów archiwalnych,

<sup>186</sup> Zob. *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2008 roku*, s. 15–16.

<sup>187</sup> Zob. np. *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2006 roku*, s. 8.

liczonych w jednostkach inwentarzowych, stanowią natomiast grupę najbardziej aktywną<sup>188</sup>. W 2007 roku w archiwach państwowych po raz pierwszy liczba udostępnień dla celów odtwarzania dziejów rodzin przewyższyła udostępnianie do badań naukowych, i ta tendencja w latach następnych przybrała na sile<sup>189</sup>.

Drugą grupą tutaj charakteryzowaną są regionaliści. Środowisko to jest niejednorodne, złożone z profesjonalnych historyków oraz z przedstawicieli innych dyscyplin, a także osób bez przygotowania akademickiego. Łączy ich rozmiłowanie w przeszłości i teraźniejszości małej ojczyzny, w której przyszło im żyć. Pasja ta niekoniecznie jednak idzie w parze z należyтым przygotowaniem do badań regionalnych.

Feliks Kiryk pisząc o dziejach ruchu regionalistycznego na przykładzie Małopolski, podkreśla fakt, iż istnieje szereg powodów uzasadniających sens zajmowania się pracą naukową w terenie przez nauczycieli historii i pracowników oświatowych, w tym zwłaszcza archiwistów i bibliotekarzy. Tylko oni są bowiem w stanie objąć swą działalnością badawczą terenowe zasoby źródłowe, począwszy od zbiorów archiwów państwowych, samorządowych, spółdzielczych, oświatowych i kościelnych, po kolekcje prywatne i wszelkiego typu materiały nieaktowe, a także nagrać bądź spisać relacje osób związanych z regionem, a następnie fachowo je opracować<sup>190</sup>. Rola archiwistów powinna się zatem sprowadzać do badaczy kierujących pracami regionalnymi w terenie.

Autor pochwała amatorski ruch naukowy. Przeraża go jednak liczba niekompetentnych, pseudonaukowych prac, których autorzy nie opierają się na informacjach ze źródeł archiwalnych, lecz na legendach i mitach. „Trudniej pogodzić się z zalewem chałtury na gruncie ukazujących się opisów wsi i miasteczek, owych »pseudomonografii«. Piszą je zazwyczaj amatorzy bez jakiegokolwiek pojęcia o metodzie naukowej i znajomości procesu dziejowego, wypełnionego przecież różniącymi się od siebie epokami, specyficznego nie tylko w ramach poszczególnych dzielnic, lecz także nierzadko poszczególnych ziem i powiatów. Obok ujęć, które można uznać za poprawne (bo takich nigdy nie brakowało i nie brakuje), ukazują się opracowania, które burzą wszelkie wyobrażenia o pracy naukowo-badawczej. Wiadomo, że u większości badaczy-amatorów orientacja archiwalna jest z reguły słaba i nie ma mowy o zebraniu przez nich pełnych informacji źródłowych o opisywanej kwestii. Gorzej jest jeszcze, gdy legendy i mity przeplatają oni z informacjami źródłowymi, jako materiałem równoznacznym, a nieznamość terminologii historycznej prowadzi do konstatacji humorystycznych”<sup>191</sup>. Edukacyjna działalność archiwów na polu współpracy z regionalistami może okazać się zatem w tym przypadku bardzo konieczna. Archiwiści powinni pomagać regionalistom w ich badaniach, poka-

188 Zob. *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2008 roku*, s. 15.

189 *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2007 roku*, s. 5–8, 17.

190 F. Kiryk, *Z dziejów ruchu regionalistycznego w Małopolsce*, [w:] *Edukacja w muzeum. Materiały z seminarium „Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpaccie dziedzictwo kulturowe”*, Nowy Sącz, 9–10 grudnia 2002 r., Nowy Sącz 2002, s. 11.

191 Tamże, s. 13–14.

zywać źródła archiwalne dotyczące regionów i danych zagadnień, uczyć korzystania z nich, odróżniania faktów historycznych od mitów czy legend. Regionaliści, jak pokazuje Kiryk, są prężnie działającą i ciągle rozwijającą się grupą społeczną. Ich celem jest poznawanie historii małych ojczyzn, wsi, miejscowości. Zadaniem archiwów jest wskazywanie drogi, pokazywanie źródeł, zachęcanie do rzetelnych, opartych na wiedzy naukowej badań.

Trzecią grupą w opisywanym środowisku są wszelkiego rodzaju popularyzatorzy historii, czerpiący z tej działalności korzyści finansowe. Zaliczam tu przewodników turystycznych, autorów i wydawców literatury popularnej (np. zbiorów legend regionalnych<sup>192</sup>, komiksów o tematyce historycznej<sup>193</sup>, artykułów popularnonaukowych<sup>194</sup>).

Przedstawiciele tych wszystkich grup wykorzystują zasób archiwalny w ściśle określony sposób. Szukają w nim określonych rodzajów materiałów, ilustrujących życie konkretnych ludzi, konkretnych obiektów. Sięgają po akta szczegółowe, natomiast akta syntetyczne, statystyczne pozostają raczej poza ich zainteresowaniami. Charakterystyczne jest też, że zarówno genealodzy, jak i miłośnicy regionu mają silną skłonność do zrzeszania się i wymiany doświadczeń w swoich gronach.

Można zauważyć, że osoby zajmujące się odtwarzaniem historii rodzin jako źródło do badań genealogicznych, oprócz wykorzystywanych od dawna akt metrykalnych i stanu cywilnego oraz różnego rodzaju spisów ludności, zaczęły wykorzystywać w ostatnim czasie także pracownicze akta osobowe<sup>195</sup>.

Potrzeby edukacyjne tej grupy użytkowników można odtworzyć za pomocą analizy zapytań i tematyki podejmowanej na specjalistycznych forach internetowych zrzeszających genealogów. Największe fora internetowe w Polsce stanowią: forum genealogiczne – Forgen (Internetowe forum dyskusyjne genealogów amatorów)<sup>196</sup>, forum – [www.genealodzy.pl](http://www.genealodzy.pl)<sup>197</sup> oraz zamknięte już forum Genpol – genealogia polska<sup>198</sup>.

Analiza poruszanych na forach wątków i wypowiedzi pozwoliła wyciągnąć ogólne wnioski odnośnie potrzeb tej grupy użytkowników, a także wystawić ogólną ocenę dotyczącą działań archiwów. Genealodzy potrzebują przede wszystkim wiedzy o procedurach w archiwum, to znaczy jakie wymagania należy spełnić, by móc pracować z aktami, jakie dokumenty należy przynieść ze sobą do archiwum w chwili rejestracji, czy trzeba

192 Zob. np. pozycje popularnonaukowe wydawane przez firmę Forza Cuiavia, zajmującą się komercyjnie promowaniem Kujaw, *Forza Cuiavia*, <http://www.forzacuiavia.pl/publikacje.php> (dostęp: 25 marca 2010 r.).

193 Zob. np. komiksy o tematyce historycznej opracowywane przez pracowników firmy Forza Cuiavia, <http://www.forzacuiavia.pl/zapowiedzi.html> (dostęp: 25 marca 2010 r.).

194 Zob. np. opracowywane przez Stowarzyszenie Historyczno-Turystyczne Bastion artykuły popularnonaukowe o Inowrocławiu, *Stowarzyszenie Historyczno-Turystyczne Bastion*, <http://www.stowarzyszeniebastion.com/index.html> (dostęp: 30 marca 2010 r.).

195 *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2006 roku*, s. 28.

196 Forum genealogiczne – Forgen (Internetowe forum dyskusyjne genealogów amatorów), <http://forgen.pl/forum/>.

197 Forum – [www.genealodzy.pl](http://www.genealodzy.pl), <http://www.genealodzy.pl/Forum.phtml>.

198 Zamknięte już forum Genpol – genealogia polska, <http://www.genpol.com/index.php?name=PNphpBB2&file=viewforum&f=8&sid=eba6bc3490e3cf0c085010a8a29db6e7>.

być pełnoletnim, aby móc skorzystać z zasobu archiwum itp. Potrzebują też informacji dotyczącej urzędowania archiwum, to jest o której godzinie należy przyjść do archiwum, aby zdążyć zamówić akta, ile jednostek można zamówić jednorazowo, a ile przez cały dzień i co to w ogóle jest jednostka inwentarzowa. Muszą więcej wiedzieć o archiwum, wyjątkowości i niepowtarzalności zasobu archiwalnego, a także działaniach podejmowanych przez archiwistów celem ochrony materiałów archiwalnych.

Potrzebna jest im też wiedza o możliwościach prowadzenia badań na podstawie archiwaliów, w tym o ograniczeniach w dostępie do akt, zasadach ich udostępniania. Do podjęcia badań konieczna jest im też wiedza o ustroju (np. czy akta z archiwum archidiecezjalnego są innymi dokumentami niż akta przechowywane w archiwum państwowym), rozmieszczeniu archiwaliów, w tym na przykład o specyfice zaborowej, stosowanych wówczas językach urzędowych, oznaczaniu akt, np. podział ksiąg metrykalnych na kategorie A, B, C lub M, B, C. Oczekują pomocy w odczytywaniu i rozumieniu akt w odniesieniu do specyficznych ich rodzajów, a nie całego zasobu. Potrzebują wiedzy na temat zakresu działań archiwów państwowych, dlatego nie można w nich znaleźć archiwaliów wszystkich instytucji. Postulują także, aby archiwa podjęły działania w zakresie szkoleń dotyczących korzystania z mikrofilmów, przydatne mogą okazać się również informacje o możliwości zamawiania mikrofilmów z innych archiwów czy też dotyczące współpracy między archiwami różnych sieci – czy mogą pożyczać sobie mikrofilmy i akta.

Genealogom trudność sprawia precyzowanie i redagowanie pytań zgłaszanych do archiwum drogą listowną, a także wypełnianie pól w wyszukiwarkach archiwalnych (np. ELA, PRADZIAD) i korzystanie z tych wyszukiwarek.

Działania archiwów w oczach genealogów oceniane są dosyć pozytywnie. Oferowaną im przez archiwistów pomoc określają jako precyzyjną i na wysokim poziomie, tak samo jak wysoko oceniane są dostępne opracowania, przewodniki i opisy zespołów. Popularnością cieszą się też oferowane przez archiwa państwowe bazy danych, mimo dostrzeżonych w nich błędów i niedociągnięć. Zastrzeżenia występują jedynie w stosunku do wysokich stawek za usługi, czy to za ksero, czy zdjęcia, czy kwerendy, a także niemożności samodzielnego wykonywania fotografii cyfrowych oryginalnym dokumentem. Mimo tego archiwa cieszą się zaufaniem ze strony tej grupy klientów.

Dzięki umiejętnościom nabywanym podczas korzystania z archiwaliów, kontaktom z profesjonalistami doświadczeni genealodzy włączają się w inicjowane przez archiwa akcje indeksacji ksiąg, a także chętnie publikują wyniki swoich badań, dzielą się doświadczeniami z początkującymi badaczami.

Podobne zapotrzebowanie edukacyjne względem archiwów wysuwa grupa regionalistów<sup>199</sup>. Ich potrzeby edukacyjne oscylują wokół zasobu archiwalnego, szczególnie materiałów dotyczących regionu. Nieprofesjonalistów należy zatem edukować w zakresie

<sup>199</sup> Regionaliści nie są jednorodną grupą. Znajdują się w niej osoby profesjonalnie przygotowane do prowadzenia badań archiwalnych, dominują jednak amatorzy historii i regionu bez tego przygotowania. Charakterystyka środowiska regionalistów dotyczy głównie ich.

procedur korzystania z archiwum, wiedzy ustrojowej, organizacji zasobu archiwalnego, możliwości wyszukiwawczych, ograniczeń wynikających z pisma i języka stosowanego w aktach. Wszyscy regionaliści będą natomiast zainteresowani poszerzaniem wiedzy na temat zawartości treściowej akt, szczególnie dotyczącej osób, wydarzeń, obyczajów czy zabytków kultury z regionu.

Z kolei popularyzatorzy historii jako w większości doświadczeni badacze nie potrzebują zazwyczaj szkoleń w zakresie orientowania się w zasobie archiwum czy procedur związanych z udostępnianiem akt. Interesuje ich sam zasób. Najbardziej chcieliby, żeby archiwum wskazywało im jakieś detale, informacje tematyczne według tego, co ich interesuje.

Archiwa wychodząc naprzeciw potrzebom tych grup klientów, zamieszczają w Internecie<sup>200</sup>, a także udostępniają w postaci publikacji książkowych oraz na płytach CD<sup>201</sup> poradniki dla genealogów<sup>202</sup> i użytkowników archiwów. Organizują też tematyczne konferencje regionalne. Wiele wystaw archiwalnych jest organizowanych pod kątem podejmowania tematyki genealogicznej, regionalnej, a także ukazywania ciekawych obiektów archiwalnych i znajdujących się w archiwaliach rysunków czy opisów.

Archiwa mogłyby jednak robić więcej dla tej grupy użytkowników. Chodzi przede wszystkim o nawiązanie współpracy z organizacjami zrzeszającymi tych badaczy, wysyłanie do nich oferty edukacyjnej, charakteryzującej pomoc, jaką archiwiści mogą im zaoferować w toku prowadzonych badań. Do dyspozycji mają oni takie formy, jak wycieczki, konferencje, kursy, warsztaty, inicjowanie kół zainteresowań, wieczorków dyskusyjnych. Ciekawą formą edukacyjną mogłaby tu być także turystyka archiwalna.

Formami dostosowanymi do większego grona odbiorców, niekoniecznie osób zrzeszonych, są organizowane przez archiwa imprezy archiwalne, a także współorganizowane festiwale. Można tutaj stosować również takie formy, jak tematyczne prelekcje, pogadanki, wykłady, opisy, pokazy. Dla osób zainteresowanych indywidualnymi konsultacjami, pogłębianiem wiedzy archiwalnej, poszerzaniem umiejętności przeprowadzania badań archiwalnych idealną formą może okazać się sprawnie przeprowadzany przez archiwistów e-learning, kształcenie na odległość.

### Osoby poszukujące dowodów prawnych

Najstarszym powodem korzystania z archiwów jest poszukiwanie dowodów prawnych. Osoby szukające potwierdzeń faktów własnościowych, osobowo-płacowych czy odszkodowawczych także dziś stanowią znaczną część użytkowników archiwów. Jest to środowisko, do którego może należeć dokładnie każdy członek społeczeństwa. Trudno

200 Zob. np. zakładkę dla genealogów na stronie internetowej NDAP: „Genealogia”, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/dla-uytkownikow-archiwow/genealogia.html> (dostęp: 30 marca 2010 r.).

201 Zob. np. M. Klimas, *W poszukiwaniu przodków. Źródła do badań genealogicznych w Archiwum Państwowym w Krakowie*, prezentacja multimedialna (CD), Kraków 2008.

202 Zob. np. K. Gołąb-Malowicka, *W poszukiwaniu przodków. Źródła do badań genealogicznych w Archiwum Państwowym w Krakowie*, Kraków 2008, ss. 96.



też od szukających dowodów prawnych wymagać przygotowania do studiów archiwalnych. Nie odczuwają oni potrzeby uzupełniania swego wykształcenia w tym zakresie. Najczęściej więc liczą na to, że archiwum weźmie ich sprawę w swoje ręce i dostarczy im potrzebnego dokumentu. Jedyną potrzebą edukacyjną, odczuwaną przez tę grupę klientów, jest podstawowa wiedza o tym, w jaki sposób zwrócić się z zapytaniem do archiwum. Nie ma więc podstaw, by wymagać od archiwum więcej, niż takie instruktaże publikowane w Internecie lub udzielane pisemnie czy ustnie na miejscu w archiwum.

### Pracownicy jednostek organizacyjnych

Odbiorcami działań edukacyjnych archiwów są też archiwiści i inni urzędnicy, którzy w codziennej pracy zajmują się dokumentacją.

Grupa ta w odróżnieniu od pozostałych powyżej scharakteryzowanych ma całkiem odmienne potrzeby edukacyjne. Osoby te nie potrzebują od archiwum pomocy w zorientowaniu się w zasobie archiwalnym. Archiwum udostępnia im wiedzę na temat procedur związanych z gromadzeniem, przechowywaniem, opracowywaniem i udostępnianiem dokumentacji, ale nie tej, którą ono samo przechowuje. Chodzi tu o dokumentację, z którą pracownicy jednostek organizacyjnych mają do czynienia w swojej pracy zawodowej.

Potrzeby tej grupy odbiorców będą zatem oscylować wokół opanowania podstaw archiwistyki i zarządzania dokumentacją. Archiwa organizują specjalne szkolenia dla pracowników jednostek objętych nadzorem archiwalnym<sup>203</sup>, pomagają też innym instytucjom w zakresie zarządzania dokumentacją w instytucji. Ponadto szkolenie tej grupy odbywa się częstokroć z udziałem innych podmiotów, takich jak np. SAP, Towarzystwo Wiedzy Powszechnej czy Zakłady Doskonalenia Zawodowego<sup>204</sup>.

Archiwa mogą jednak pomagać im jeszcze bardziej. Mają tu do dyspozycji takie narzędzia, jak dyskusje, warsztaty czy wykłady, których tematyka może być dostosowana do potrzeb edukacyjnych tej grupy odbiorców. Jako bardziej złożone formy edukacyjne w tym procesie mogą być stosowane także konferencje oraz kursy.

### Wszyscy posiadacze dokumentacji

Jest to najszersza grupa odbiorców działań edukacyjnych archiwów. Należą do niej przede wszystkim prywatne osoby posiadające dokumentację, które mogą ją zorganizować w formę archiwów, w tym osoby zajmujące się amatorsko dokumentowaniem pewnych wydarzeń z przeszłości, działania jakichś instytucji, organizacji, firm, zbieraniem piśmiennych pamiątek, nagrań, fotografii. Chodzi tu zatem zarówno o osoby posiadające akta własnej produkcji, czyli własną spuściznę, jak i o archiwalia gromadzone dla

203 Np. w Krakowie w 2008 roku AP zorganizowało szkolenia dla urzędników samorządu terytorialnego, zob. *Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2008 roku*, s. 26.

204 Zob. np. kształcenie archiwistów prowadzone przez ZDZ w Poznaniu we współpracy z AP w Poznaniu: Ośrodek Kształcenia Archiwistów, [http://www.zdz.poznan.pl/Osrodek\\_Szkolenia\\_Kszaltcenia\\_Archiwistow.php](http://www.zdz.poznan.pl/Osrodek_Szkolenia_Kszaltcenia_Archiwistow.php).

dokumentowania różnych zagadnień czy z powodu zainteresowań kolekcjonerskich. Grupę tę mogą zatem tworzyć wszystkie osoby posiadające swoje własne archiwa, dbające o dokumentację, a także prowadzące w jakimś zakresie działalność dokumentacyjną.

Archiwa poprzez swoje działania, obecność w mediach, Internecie, szeroko zakrojoną akcję budowania świadomości dokumentacyjnej społeczeństwa, budowania szacunku dla słowa pisanego, dokumentacji mogą aktywnie przyczynić się do podnoszenia świadomości dokumentacyjnej społeczeństwa, umiejętności obcowania z dokumentacją i jednocześnie kształcić tę grupę swoich klientów. Mogą pomagać w budowaniu domowych archiwów i dbaniu o obecne w każdym domu pamiątki przeszłości.

Ta grupa odbiorców archiwów pozostaje jak dotąd raczej poza ich działaniami. Trudno jest więc przytoczyć przykłady zamierzonych działań w ramach współpracy archiwów z tą grupą klientów. Jako pierwsi zwrócili na nią uwagę archiwiści kanadyjscy z Archiwum Narodowego w Quebecu (Archives Nationales du Quebec). Już w 1994 roku przygotowali pierwszą edycję broszurki zatytułowanej *Que faire avec vos documents personnels?* (Co zrobić z osobistymi dokumentami?)<sup>205</sup>. Jest to forma działań edukacyjnych obliczona na edukowanie gigantycznej wręcz grupy posiadaczy takich właśnie dokumentów. Mówiąca, jak należy postępować na co dzień z dokumentacją, jak ją porządkować, klasyfikować, układać.

Edukowanie wszystkich posiadaczy dokumentacji może mieć miejsce w ramach dni otwartych, wszelkich akcji społecznych, festiwali. Można organizować specjalne warsztaty, wykłady, pogadanki; popularyzować ideę dokumentowania, dbania o własne archiwa poprzez artykuły prasowe, publikacje, radio, telewizję, a przede wszystkim Internet. Chodzi tu bowiem głównie o budowanie kultury archiwalnej w społeczeństwie, pokazywanie pracy archiwów, znaczenia dokumentacji w naszym codziennym życiu.

W 2005 roku w Ottawie Stowarzyszenie Archiwistów Kanadyjskich zorganizowało seminarium skierowane do wszystkich użytkowników archiwów<sup>206</sup>. Adresatem seminarium, odbywającego się pod hasłem trawestującym tytuł znanego filmu Woody'ego Allena: „Archiwa i wy! Wszystko co zawsze chcieliście wiedzieć o archiwach, lecz nigdy nie ośmieliliście się zapytać” byli użytkownicy archiwów, a zwłaszcza: historycy, genealogi, pisarze, bibliotekarze, wolontariusze, historycy, kuratorzy, profesorowie i studenci. W programie zaproponowano trzy główne tematy z podtematami: „Archiwa z waszego strychu” (Koncepcja drzewa genealogicznego, Wyzwania wobec ochrony dokumentów tekstowych i fotograficznych, Technologie: konserwacja obrazów, filmów i rejestracji cyfrowych), „Badania – Archiwa 101” (Jaki jest obiekt waszych badań? Wybrać właściwy dokument, Zrozumieć archiwa: jak korzystać ze środków ewidencyjnych, Prawo

205 J. Bédard, S. Forcier, N. Lemay, M. Lévesque, C. Minotto, S. Poulin-Thibault, B. Racine, *Que faire avec vos documents personnels? Lesquels conserver? Pendant combien de temps? Pourquoi? Lesquels détruire? Quand?*, [http://www.banq.qc.ca/documents/services/archivistique\\_ged/ARCHPER.pdf](http://www.banq.qc.ca/documents/services/archivistique_ged/ARCHPER.pdf) (dostęp: 24 maja 2007 r.),

206 Seminarium odbyło się w dniach 27–28 czerwca 2005 roku w Ottawie, zob. *Archiwa dla Was – kanadyjskie seminarium dla użytkowników* (10.03.2005 r.), <http://adacta.archiwa.net/news.php?lng=pl&id=8> (dostęp: 23 maja 2007 r.).

autorskie i ochrona danych osobowych: zderzenie z użytkownikiem) oraz „Archiwa w przedsiębiorstwie” (Zarządzanie dokumentem administracyjnym, Narzędzia, normy i praktyka zarządzania dokumentem elektronicznym, Pytania dotyczące prawa autorskiego i prawo o ochronie danych osobowych osób w przedsiębiorstwie). W 2009 roku konferencja ta odbyła się w Ottawie po raz piąty i jak dotychczas ostatni<sup>207</sup>. Jej głównym celem było pozyskanie nowych użytkowników archiwów, a także edukowanie wszelkich osób biorących udział w konferencji w zakresie wiedzy o archiwach, przechowywanych w nich materiałach archiwalnych, możliwości prowadzenia badań i poszukiwań archiwalnych. W ramach seminarium odbywały się także sesje plenarne, interaktywne debaty, warsztaty, wystawy, zwiedzanie lokalnych archiwów. Wszystkie te działania miały na celu wyposażenie użytkowników w umiejętności pracy w archiwum i poszerzenie ich stosunków ze społecznością archiwalną<sup>208</sup>.

Działania edukacyjne archiwów mogą być skierowane do wszystkich grup użytkowników jednocześnie, a ponadto prócz edukacyjnego, mogą mieć też inne cele, np. naukowe czy promocyjne. Ponadto zakres stosowania poszczególnych form edukacyjnych nie jest ograniczony do jednej grupy klientów.

#### 4. Dostarczyciele archiwalnych usług edukacyjnych

Dostarczycieli działań edukacyjnych archiwów nie jest trudno określić – są to bowiem, jak już wcześniej ustaliłam, pracownicy archiwów. Problem ujawnia się dopiero wówczas, gdy pytamy – czy są nimi wszyscy pracownicy archiwów? Analizując obecną sytuację w archiwach państwowych w Polsce można odnieść wrażenie, że tak – wszyscy archiwiści. Nie ma bowiem osobnych etatów czy wydzielonych stanowisk pracy dla osób, które zajmowałyby się tylko tym profilem działalności archiwum. Ponadto w podejmowane przez archiwa większe akcje edukacyjne, typu drzwi otwarte, wystawy, konferencje, angażowani są w jednym czasie niemal wszyscy pracownicy danego archiwum. Również regulaminy organizacyjne tych instytucji nie mówią o wydzielonych stanowiskach pracy dla osób prowadzących działalność edukacyjną<sup>209</sup>. W każdym jednak archiwum państwowym jest osoba bądź są osoby odpowiedzialne za współpracę podejmowaną czy to ze szkołami, uczelniami, czy innymi organizacjami. Wiąże się to

207 Zob. *Archives & you. Everything you wanted to know about archives. But ware afraid to ask. 5th National Conference, November 27–28, 2009, Gatineau QC*, [http://www.archivesconference.ca/en\\_index.html](http://www.archivesconference.ca/en_index.html) (dostęp: 29 marca 2010 r.).

208 *Program Archives & you. Everything you wanted to know about archives*, <http://www.archivesconference.ca/program.html> (dostęp: 29 marca 2010 r.).

209 Zob. np. Regulamin Organizacyjny Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, punkty 15–19, w których wyszczególnione jest, że: „prowadzenie lekcji archiwalnych, zajęć z praktykantami i studentami archiwistyki”, a także „udział w wystawach i pokazach materiałów archiwalnych, konferencjach, lekcjach archiwalnych, publikacjach źródeł i przygotowywanie prac z zakresu archiwistyki, historii i dziedzin pokrewnych” należy do każdego z czterech pierwszych Oddziałów archiwum, z kolei zadaniem Oddziału V jest: „popularyzacja zasobu Archiwum poprzez wystawy, pokazy, odczyty, konferencje, lekcje archiwalne” oraz „koordynacja i prowadzenie praktyk archiwalnych, szkoleń, staży” (30.11.1999 r.), <http://www.bip.ap.gov.pl/dokument.php?iddok=521&idmp=669&r=o> (dostęp: 8 marca 2010 r.).

zazwyczaj z predyspozycjami tych osób do podejmowania tego typu działań, a także z możliwościami etatowymi archiwum<sup>210</sup>.

Także w archiwach na świecie przy rozpatrywaniu działalności edukacyjnej pojawia się problem specjalisty w zakresie działalności edukacyjnej archiwów<sup>211</sup>. Archiwa światowe, inaczej niż dotychczas w Polsce państwowe, starają się jednak w miarę możliwości tworzyć specjalne stanowiska pracy w tym zakresie. W Niemczech możemy spotkać się z profilem pedagoga archiwalnego (Archivpädagoge), w Stanach Zjednoczonych – ze specjalistą edukacyjnym (Education Specialist lub Education Manager) lub ze specjalistą ds. programów publicznych (Public Programs Specialist lub Public Programs Manager), w Wielkiej Brytanii – ze specjalistą edukacyjnym (Education Manager), we Francji natomiast – ze specjalistą w zakresie usług edukacyjnych (spécialiste au service éducatif).

Choć specjalizacje osób zajmujących się w archiwach działalnością edukacyjną są różnie określane, cechuje je podobieństwo zadań. Zakres ich obowiązków obejmuje tworzenie i dostarczanie materiałów i usług edukacyjnych różnym klientom archiwów, a także edukowanie w zakresie spraw archiwalnych archiwistów, nauczycieli, i innych użytkowników archiwów. Analiza zakresu zadań i działalności tych specjalistów skłania do wprowadzenia rozróżnienia na specjalistów w zakresie działalności edukacyjnej, czyli osoby odpowiedzialne za prowadzenie działań edukacyjnych w archiwum, specjalnie przygotowane do prowadzenia tego typu działalności, posiadające odpowiednie wykształcenie i predyspozycje do tego typu pracy<sup>212</sup>, oraz pedagogów archiwalnych, czyli osoby prowadzące działalność edukacyjną archiwów, posiadające oprócz przygotowania archiwalnego, również uprawnienia pedagogiczne.

Już w 1997 roku, podczas III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich w Toruniu Andrzej Tomczak wskazał czołowe kraje prowadzące archiwalną działalność oświatową: „Trzeba też powiedzieć, że to otwarcie się polskich archiwów na zewnątrz i próba oddziaływania swym zasobem w sposób bezpośredni na szersze kręgi społeczne, nie przybrało w Polsce takich rozmiarów, jak w wielu innych krajach europejskich. We Francji od dawna w archiwach tworzy się całe sale muzealne, a podręczniki archiwistyki wiele stron poświęcają tej tematyce. W Niemczech wiele jej miejsca poświęcono na Archiwtagu w Hamburgu w 1995 r., którego obrady toczyły się pod hasłem »Archive und Gesellschaft«. W niemieckich archiwach co roku czynnych jest ok. 50 wystaw. W Polsce niemal nie mamy sal wystawowych w archiwach. Ani jeden z polskich podręczników archiwistyki nie omówił tych nowych funkcji archiwów”<sup>213</sup>.

210 Por. E.G. Franz, *Archives and education: a RAMP study with guidelines*, Paris 1986, s. 27–34.

211 Zob. archiwista-educator w artykule W. Chorążyczewskiego, *Archiwista przeszłości*, s. 53.

212 Oprócz wykształcenia archiwalnego i przygotowania pedagogicznego, specjalista w zakresie usług edukacyjnych powinien też posiadać odpowiednie predyspozycje do tego typu pracy, przede wszystkim umiejętność pracy z odbiorcą działań edukacyjnych, a także „wyczuwania” zagadnień edukacyjnych, tak aby nie zniechęcić potencjalnego klienta archiwum do kontaktu z nim.

213 A. Tomczak, *Archiwistyka i zawód archiwisty. Kilka refleksji*, [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Toruń, 2–4 września 1997*, t. 1, red. D. Nałęcz, Radom 1997, s. 25.

Praca specjalistów w zakresie działalności edukacyjnej archiwów, aby przynosiła wymierne efekty, musi być ujęta w odpowiednie ramy organizacyjne. Obecnie w kilku krajach na świecie funkcjonują systemy organizacji pracy w zakresie realizacji funkcji edukacyjnej archiwów, którym warto się przyjrzeć (są to Francja, Niemcy, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone)<sup>214</sup>.

## 5. Przegląd organizacji archiwalnych służb edukacyjnych w wybranych krajach

### Francja

Znamienny jest przykład francuski. Francja od ponad pięćdziesięciu lat w *service éducatif* łączy z powodzeniem prace pedagogiczne z pracami archiwistycznymi. Francuskie archiwalne służby edukacyjne pokazują drogę, którą należy przejść<sup>215</sup>, oraz prowadzą działalność, która może stać się wzorem do naśladowania<sup>216</sup>. Funkcje francuskiej służby edukacyjnej zostały określone w 1950 roku, w tym bowiem roku archiwa narodowe, wzorem muzeów francuskich, utworzyły własną służbę edukacyjną<sup>217</sup>.

Głównym zadaniem postawionym wówczas służbom edukacyjnym archiwów było umożliwienie uczniom różnych poziomów kształcenia bezpośredniego kontaktu ze źródłami historycznymi<sup>218</sup>, dostarczanie starannie dobranych i opracowanych pomocy naukowych, prowadzenie lekcji w archiwach, a także zachęcanie nauczycieli do wykorzystywania materiałów archiwalnych w nauce historii<sup>219</sup>.

Rok 1950 stał się zatem początkiem współpracy archiwów z placówkami oświatowymi. W Archiwum Narodowym w Paryżu utworzono specjalny Dział Oświatowy, a w Muzeum Historii Francji, które jest stałą ekspozycją tego archiwum, zapoczątkowano prowadzenie lekcji historii. Ponadto w archiwach w wyniku rozrastania się służby edukacyjnej, mającej na celu rozbudzenie zainteresowania historią i archiwami u szerokiej publiczności, zaczęto urządzać dostosowane do potrzeb edukacyjnych użytkowników wystawy wraz z katalogami, organizować wycieczki, wygłaszać prelekcje<sup>220</sup>. Wyświetlano filmy historyczne, wydawano archiwalne pomoce edukacyjne w postaci faksymilów

214 Ramy organizacyjne działalności edukacyjnej archiwów w Polsce zostały już omówione przy charakterystyce otoczenia archiwów.

215 M. Dobijanka, *Współpraca archiwów ze szkołami w zakresie nauczania historii*, „Archiwista” 1966, nr 2 (5), s. 7–11.

216 G. Tyrchan, dz. cyt., s. 56.

217 M. Figeac-Monthus, *Służby edukacyjne i nauczanie historii – przypadek francuski*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek, Toruń 2007, s. 26.

218 Tamże, s. 26.

219 G. Tyrchan, dz. cyt., s. 56–57.

220 Por. R. Seve, *La service éducatif des archives du Puy-de-Dôme*, „La Gazette des archives” 1953, nr 13, s. 27–41; J.P. Babelon, J. Bousquent, R. Sève, *Les Archives et l'animation culturelle: A. Les expositions et musées d'archives. B. Les activités éducatives des Archives*, [w:] *Manuel d'Archivistique. Théorie et pratique des archives publiques en France*, Paris 1970, s. 655–691; E. Gautier-Desvaux, P.-Y. Playoust, B. Suau, M. Quetin, *L'Action culturelle dans les Archives. Rapport de synthèse, XXVe Congrès des Archives de France*, Nice 1982.

dokumentów z transkrypcją, tłumaczeniem i komentarzem, a także zestawów ceramicznych odlewów pieczęci z opisami, komentarzem oraz mikrofilmami, organizowano też konkurs *przyszłych historyków*, którego tematyka wiązała się z wystawą w działającym przy tym archiwum narodowym Muzeum Historii Francji<sup>221</sup>. Większość tych form i pomocy edukacyjnych była dostosowywana do potrzeb placówek oświatowych, wspomagając w ten sposób edukację szkolną<sup>222</sup>.

Działalność francuskich służb edukacyjnych została wzmocniona dzięki wypracowanemu w 1954 roku przez przedstawicieli 12 państw, biorących udział w konferencji Okrągłego Stołu Archiwów, wspólnemu stanowisku odnośnie działań edukacyjnych podejmowanych przez archiwa<sup>223</sup>. „Stwierdzono zgodnie, że najlepszym sposobem zainteresowania młodzieży historią jest zapoznanie jej z dokumentami odnoszącymi się do rodzinnego regionu, powiatu, miasta, wsi. Uczniowie więcej korzystają z bezpośredniego kontaktu z archiwaliami, niż z nauki historii w szkole. Zgodzono się również, że pokazywanie dokumentów w gablotach jest bardziej wskazane dla uczniów szkół podstawowych i niższych klas szkół średnich, na których większe wrażenie wywiera sam wygląd dokumentu. Natomiast uczniom starszym lepiej jest dać dokument do ręki (w przezroczystej koszulce) wraz z niedługim i niezbyt trudnym komentarzem”<sup>224</sup>.

Jak podaje Marguerite Figac-Monthus, do końca lat sześćdziesiątych XX wieku połowa archiwów departamentalnych we Francji posiadała już struktury edukacyjne, a wszystkie nowe budynki archiwów, budowane po 1970 roku, wyposażane były w specjalne sale edukacyjne<sup>225</sup>.

Także kryzys obywatelski 1968 roku przyczynił się do rozwoju służb edukacyjnych we Francji. Zapoczątkował on bowiem silny rozwój idei nowego wychowania. Zarówno dotychczasowy system edukacji, jak i polityka oświatowa zostały uznane za jedno z głównych źródeł konfliktu społeczno-kulturalnego. Decydenci zostali niejako zmuszeni do zmiany polityki oświatowej. Z okresu tego pochodzą zatem pierwsze rządowe inicjatywy dotyczące reorganizacji planu pracy szkół w kierunku powszechnej realizacji postulatu wychowania do kultury<sup>226</sup>. Wspomniana rewolucja kulturalna przyczyniła się także do złamania monopolu szkoły na nauczanie. Działalność edukacyjna nie musi bowiem odbywać się wyłącznie w szkole. Współczesnego człowieka za pomocą różnych form i metod kształci wiele instytucji<sup>227</sup>, także archiwa. Obecnie we Francji wiele akcji

221 G. Tyrchan, dz. cyt., s. 56–57.

222 Por. M. Duchelin, S. Rameau, *La classe d'histoire aux Archives*, Paris 1957.

223 Por. Ch. Braibant, R.H. Bautier, „*Les Archives et l'enseignement*”. *Une Table Ronde utile à l'Histoire*, Actes de la lère Conference de la Table Ronde Internationale des Archives, Paris 1958, s. 9–13.

224 G. Tyrchan, dz. cyt., s. 56–57.

225 M. Figeac-Monthus, dz. cyt., s. 26; por. H. Blaquiére et. al., *La collaboration entre les Archives départementales et le Centres régionaux de documentation pédagogique*, „*La Gazette des archives*” 1961, nr 34; R. Laurent, *Le service éducatif des Archives de l'Etat*, [w:] *Miscellanea Archivistica: Archives Générales du Royaume et Archives de l'Etat dans les provinces*, Bruxelles 1975; *Rapport général sur le fonctionnement des Services éducatifs des Archives départementales (année scolaire 1983/84)*, Direction des Archives de France, Paris 1984.

226 J. Skutnik, dz. cyt., s. 139; por. J.P. Babelon, J. Bousquent, R. Sève, dz. cyt.

227 J. Skutnik, dz. cyt., s. 140.

kulturalnych skierowanych jest na rozbudzenie wśród uczniów zainteresowania dziedzictwem narodowym, kulturalnym i naturalnym. Wiele tych akcji bazuje na wykorzystaniu w procesie edukacji archiwaliów lub zasobów muzeów<sup>228</sup>.

We Francji służba edukacyjna istnieje w archiwach, muzeach, a także *miejscach pamięci*. Pracownicy tych służb nie zawsze są jednak profesjonalnymi nauczycielami<sup>229</sup>. Mamy tutaj do czynienia z dwoma modelami służb edukacyjnych. Pierwszy, typowo muzealny, w którym osoby odpowiedzialne za edukację nie są nauczycielami, a raczej kustoszami bądź animatorami, odpowiedzialne są jednak za działalność edukacyjną podejmowaną przez placówki, w których pracują, oraz drugi, w którym funkcje edukacyjne pełnią osoby z przygotowaniem pedagogicznym, włączone do systemu edukacyjnego. Służby edukacyjne archiwów są reprezentantem drugiego modelu, w swoich działaniach korzystają zazwyczaj z przygotowanych nauczycieli<sup>230</sup>. Personel tych służb, od samego początku istnienia podległy dyrekcji archiwów, dobierany był właśnie spośród nauczycieli<sup>231</sup>.

Służby edukacyjne większości archiwów francuskich korzystają w doborze kadr ze współpracy z Ministerstwem Edukacji. Za działalność pedagogiczną w archiwach departamentalnych odpowiedzialni są zatem specjalnie do tego przygotowani nauczyciele<sup>232</sup>. Korzystając z pomocy materialnej i strukturalnej archiwów, analizują oni od strony pedagogicznej dokumenty archiwalne, zapoznają uczniów z dokumentami oraz przyjmują grupy nauczycieli w ramach kształcenia wstępnego i doskonalącego. Ankieta przeprowadzona w 2003 roku przez Dyrekcję Archiwów we Francji wykazała, że za działalność pedagogiczną w stu archiwach departamentalnych odpowiedzialnych jest 158 nauczycieli, stanowiących ich służbę edukacyjną<sup>233</sup>. Godziny etatowe i dodatkowe na realizację zadań służb edukacyjnych dla nauczycieli przyznaje bardzo często Ministerstwo Edukacji<sup>234</sup>. Należy zaznaczyć, że istnieją także archiwa, które nie zatrudniają specjalistów – pedagogów. Wszystkie jednak archiwalne służby edukacyjne oferują możliwość nauczania na podstawie dziedzictwa lokalnego<sup>235</sup>. „Na życzenie nauczyciela służby edukacyjne mogą przygotować dokumentację i pomoce dydaktyczne do wykorzystania na lekcji. Jednocześnie centra regionalne i departamentalne dokumentacji edukacyjnej są zobowią-

228 M. Figeac, *Historia i dziedzictwo lokalne we Francji. Wykorzystanie dokumentów archiwalnych na poziomie gimnazjalnym*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 2: *Region w edukacji historycznej. Nauka – doradztwo – praktyka*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek, Toruń 2005, s. 26–27.

229 M. Figeac-Monthus, dz. cyt., s. 28, 30.

230 M. Figeac, dz. cyt., s. 28.

231 M. Figeac-Monthus, dz. cyt., s. 26.

232 Por. *Rapport général sur le fonctionnement des Services éducatifs des Archives départementales*.

233 M. Benxayer, *L'action éducative et culturelle des archives. Enquête sur les services éducatifs*, Direction des archives de France, Département des publics 2004, s. 3, <http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/static/720> (dostęp: 7 kwietnia 2010 r.).

234 Za: M. Figeac-Monthus, dz. cyt., s. 27.

235 Tamże, s. 32; zob. też dostępną w Internecie aktualną propozycję edukacyjną Departamentu Edukacji Kulturalnej i Edukacyjnej przygotowaną dla uczniów: *Ateliers scolaires, Ateliers enfants en individuels*, <http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr/chan/chan/musee/ateliers-scolaires.html> oraz <http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr/chan/chan/musee/ateliers-expositions.html> (dostęp: 7 kwietnia 2010 r.), jak i dla nauczycieli: *Activités pédagogiques scolaires*, <http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr/chan/chan/musee/activites-pedagogiques.html> (dostęp: 7 kwietnia 2010 r.).

wiązane do przygotowania w każdym roku szkolnym filmów, opracowań metodycznych, CD-ROM-ów do użytku nauczycieli, co pozwala uniknąć straty czasu na zbieranie materiałów do poszczególnych lekcji<sup>236</sup>. Oferta edukacyjna, w tym możliwości kształcenia, proponowana przez strony internetowe większości instytucji archiwalnych, w tym archiwów departamentalnych i miejskich, dostępna jest w jednym miejscu w Internecie. W niektórych przypadkach te elementy odnoszą się również do oferty kulturalnej<sup>237</sup>.

Należy zaznaczyć, że obecnie archiwalna służba edukacyjna we Francji, włączona na stałe w struktury archiwów państwowych, mająca za sobą ponad pół wieku doświadczeń, stanowi wypracowaną, fachową ze względu na olbrzymią praktykę w tym zakresie część akcji kulturalnej prowadzonej przez archiwa<sup>238</sup>. Jak podawała w 2003 roku Marie-Paule Arnauld, archiwa francuskie w zakresie swojej oferty działania w ciągu ostatnich piętnastu lat stawały się coraz bardziej różnorodne. Nie miały już tylko edukacyjnego charakteru, ale stały się też instytucją kulturalną i docierały do szerszej publiczności. Zmiany w archiwach były spowodowane przede wszystkim przyczynami ideologicznymi, jako że prawo do kultury jest zasadą konstytucyjną. Ponadto działania te pomogły poprawić wizerunek archiwów<sup>239</sup>. Działania edukacyjne archiwów francuskich zostały rozszerzone na całe społeczeństwo<sup>240</sup>. To, co dotychczas było nazywane działalnością edukacyjną, było faktycznie działalnością oświatową. Aby nazwać działania edukacyjne skierowane do całego społeczeństwa, wprowadzono więc określenie – działalność kulturalna, charakteryzujące rozszerzoną edukację skierowaną do całego społeczeństwa<sup>241</sup>. O zakresie prowadzonych obecnie przez archiwa francuskie działań świadczy również połączenie tych zadań we wspólny, działający w ramach Archiwum Narodowego w Paryżu Departament do spraw Kulturalnych i Edukacyjnych<sup>242</sup>, a także łączenie tych zadań przez archiwa departamentalne i miejskie. Ponadto aby nadążać z ofertą, Ministerstwo Kultury i Komunikacji prowadzi badania na temat oczekiwań społecznych i potrzeb edukacyjnych klientów archiwów, a także badania określające profil społeczny i zawodowy użytkowników archiwów oraz stopień ich zadowolenia z usług oferowanych przez archiwa<sup>243</sup>.

236 M. Figeac, dz. cyt., s. 28; por. A. Ducrot, J.-P. Tapié, *La recherche du passé. Les services éducatifs des Archives*, „Inter CDI (Revue des Centres de Documentation et d'Information scolaires)” 1980, nr 8/43.

237 Zob. *Services éducatifs en ligne*, <http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/action-culturelle/educatifs/> (dostęp: 7 kwietnia 2010 r.).

238 M. Figeac-Monthus, dz. cyt., s. 26.

239 M.-P. Arnauld, *Action culturelle et action éducative: le point sur la réflexion en France*, „Comma” 2003, nr 2–3, s. 177–181.

240 V. Castagnet, *Enseigner aux archives: entre transversalité et transdisciplinarité*, Journées d'étude didactique 2007-Valenciennes, Institut National de Recherche Pédagogique, [http://ecehg.inrp.fr/ECEHG/formations/journees-d-etude-didactique/journees-d-etude-didactique-2007/jed2007\\_pdf/](http://ecehg.inrp.fr/ECEHG/formations/journees-d-etude-didactique/journees-d-etude-didactique-2007/jed2007_pdf/) (dostęp: 2 kwietnia 2010 r.).

241 Por. E. Taillemite, „*Les Archives et les activités culturelles*”. *Synthèse des débats des réunions régionales de l'Association des archivists français en 1974*, „La Gazette des archives” 1974, nr 87, s. 255–262.

242 Zob. *Département de l' action culturelle et éducative*, <http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr/chan/chan/musee/index.html> (dostęp: 7 kwietnia 2010 r.).

243 B. Duboscq, D. Jamet, *Les publics des Archives nationales et leurs attentes*, Paris, Ministère de la Culture et de la Communication, Département des études, de la prospective et la statistique, Développement culturel, no 151, janvier 2006, <http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/static/725> (dostęp: 7 kwietnia 2010 r.); zob. też: „La Gazette des archives” 1999, nr 184–185, pt. „Les archives au service du public: quelles offres pour quelles attentes?”, w całości poświęcony badaniom oczekiwań klientów archiwów.



Działania kulturalne archiwów francuskich skierowane do szerszego grona odbiorców skupiają się na trzech zagadnieniach. Po pierwsze, informowanie opinii publicznej o możliwościach archiwów jako instytucji, a także jako miejscach przechowywania wyjątkowego dziedzictwa dokumentacyjnego, przekazujących pamięć o przeszłych wydarzeniach. Po drugie, otwarcie świata archiwów na różne formy ekspresji kulturalnej, sposoby dotarcia do szerszej publiczności, a jednocześnie wyjaśnianie, także obywatelom obcych krajów, historii i terażniejszości archiwów francuskich i Francji. Po trzecie, i najważniejsze, podkreślanie wagi znaczenia Muzeum Historii Francji wśród innych muzeów, pokazywanie możliwości wykorzystywania jego zasobu i korzyści płynących ze współpracy z nim<sup>244</sup>.

Zadania te realizowane są za pośrednictwem takich form jak wystawy, które same w sobie stanowią niemalże dwie trzecie działań organizowanych przez archiwa. Większość archiwów organizuje także dni otwarte, które bardzo często wiązane są z Europejskimi Dniami Dziedzictwa. Ponadto stosuje się takie tradycyjne formy, jak: konferencje, seminaria, cykle wykładów, kursy (wprowadzające do archiwum, paleografii, onomastyki czy kaligrafii), zwiedzanie archiwów z przewodnikiem, warsztaty związane z uzupełnieniem tradycyjnej wiedzy archiwalnej, organizowane także dla odbiorców profesjonalnych (urzędników administracyjnych, naukowców, studentów itp.); a także formy nowe, innowacyjne, wzbogacające podstawową ofertę archiwów, kierowane często do nowych użytkowników: warsztaty i pobyty dla pisarzy i artystów, pokazy dla artystów, tematyczne odczyty prowadzone przez aktorów, interaktywne kursy, wirtualne wystawy, audiowizualne wystawy prezentowane poprzez projekcję, filmy, festiwale i inne imprezy. Pod tym kątem została także znacznie wzbogacona oferta wydawnicza archiwów (gry, puzzle, pocztówki, plakaty), w tym także archiwalnych pomocy edukacyjnych<sup>245</sup>. Podstawowe usługi (czyli takie, które inicjuje samo archiwum) oferowane przez archiwa francuskie w ramach służby edukacyjnej i kulturalnej w większości przypadków są bezpłatne. Natomiast wszelkie pozostałe działania edukacyjne (czyli takie, które powstają na zamówienie klientów) są odpłatne, szczególnie zaś te oferowane przez służby edukacyjne Archiwum Narodowego w Paryżu<sup>246</sup>.

244 *Les missions du département de l'action culturelle et éducative muse des archives nationales*, <http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr/chan/chan/musee/dace.html> (dostęp: 31 marca 2010 r.); por. też: J.-P. Tapie, *Les Services éducatifs des Archives*, „Historiens et géographes” 1980, nr 282.

245 *Action Culturelle. Archives de France*, <http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/action-culturelle/action-culturelle/> (dostęp: 7 kwietnia 2010 r.).

246 *L'offre de base. Archives de France*, <http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/action-culturelle/action-pedagogique/offre-base/> (dostęp: 7 kwietnia 2010 r.).

## Niemcy

Przykład z działań edukacyjnych podejmowanych we Francji czerpią także archiwa niemieckie<sup>247</sup>. Wykształcił się tam nurt – pedagogika archiwalna, łącząca teorie pedagogiczne z praktyką archiwalną, badająca formy i metody współpracy archiwów, głównie ze środowiskiem oświatowym<sup>248</sup>. Jedną z przyczyn powstania i rozwijania się pedagogiki archiwalnej w Niemczech, jak podaje na łamach „Der Archivar” w 2000 roku Joachim Pieper<sup>249</sup>, był fakt, iż archiwa niemieckie mimo otwarcia się dla szkół, związków i stowarzyszeń na początku lat dziewięćdziesiątych w przeciwieństwie do muzeów nie były dostatecznie wykorzystywane w procesach kształcenia.

Pedagogika archiwalna w Niemczech jest jedną z wielu usług oferowanych przez archiwa państwowe dla różnych klientów tych instytucji. Na stronie internetowej archiwów Północnej Nadrenii-Westfalii obok takich usług, jak wycieczki do archiwum, imprezy archiwalne (kalendarz przyszłych, obecnych i poprzednich), znajduje się dział dla świata nauki, dział dla genealogów, dział dla regionalistów i prowadzących lokalne badania, dział dla prasy i mediów<sup>250</sup>. Wśród klientów archiwów wyróżnia się tu zatem przede wszystkim środowisko nauki, środowisko oświatowe, genealogów, regionalistów i publicystów – dziennikarzy. Oferowane im usługi mają przede wszystkim podłoże edukacyjne, kierowane są do tych różnych środowisk, mających różne potrzeby względem archiwów. Nie brakuje również przedsięwzięć skierowanych do ogółu użytkowników archiwów, w ramach których archiwa oferują na przykład tematyczne wycieczki archiwalne z przewodnikiem, podczas których uprząstępnia się informacje na temat gdzie i jak dokumenty i akta są przechowywane i wykorzystywane, czy są one odrestaurowane, a także opisuje zadania, które wykonują archiwiści<sup>251</sup>; inne formy edukacyjne to między innymi wykłady, spotkania, odczyty, wystawy<sup>252</sup>.

Oferta dla studentów, naukowców i stażystów archiwum obejmuje wycieczki dla grup, ćwiczenia z paleografii, seminaria z historii, warsztaty naukowe w celu omówienia zasobu archiwum lub pomocy archiwalnych, a także staże dla studentów<sup>253</sup>. Oferta dla

247 Zob. H. Richter, *Der „Service éducatif” in dre französischen Archive*, „La Gazette des archives” 1969, nr 66, s. 255; E. Weis, *Der Service éducatif der Archive Frankreichs. Über Möglichkeiten des Beitrages der Archive zum Geschichtsunterricht der Gymnasien*, „Archivalische Zeitschrift” 1977, R. 73; M. Würfel, *Choc par les documents. Archivalische Menschenrechte*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” 1983, R. 34.

248 G. Rohdenburg, *„...sowohl historisch als auch pädagogisch, didaktisch und archivarisches qualifiziert...” Zur Geschichte der „Archivpädagogen” als Mitarbeiter der historischen Bildungsarbeit an Archiven*, „Der Archivar” 2000, R. 53, z. 3, s. 28–40.

249 J. Pieper, *Die Archivpädagogik im Nordrhein – Westfälischen Hauptstaatsarchiv Düsseldorf zwischen Tradition, Kontinuität und Innovation*, „Der Archivar” 2000, R. 53, z. 4, s. 24–48.

250 Zob. *Archive in NRW. Service*, <http://www.archive.nrw.de/LandesarchivNRW/Service/index.html> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

251 *Archive in NRW. Archivführungen*, <http://www.archive.nrw.de/LandesarchivNRW/Service/Archivfuehrungen/index.html> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

252 *Archive in NRW. Veranstaltungen*, <http://www.archive.nrw.de/LandesarchivNRW/Service/Veranstaltungen/index.html> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

253 *Archive in NRW. Wissenschaftsservice*, <http://www.archive.nrw.de/LandesarchivNRW/Service/Wissenschaftsservice/index.html> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

genealogów również obejmuje wycieczki do archiwum, a także wykłady genealogiczne, tematyczne spotkania z genealogami i o genealogii, warsztaty genealogiczne dla zainteresowanych. Ponadto archiwum uprzystępnia im także listy odnośników (linków) do stowarzyszeń genealogicznych i osób zawodowo zajmujących się genealogią<sup>254</sup>.

Oferta dla regionalistów obejmuje natomiast warsztaty w zakresie odczytywania i tłumaczenia akt, a także pokazy oryginalnych dokumentów dotyczących regionu. Ponadto archiwum uprzystępnia zainteresowanym oryginalne materiały odnoszące się do pierwszych wzmianek o nazwach miejscowości w Westfalii<sup>255</sup>.

W ofercie dla dziennikarzy, wydawców i redaktorów możemy odnaleźć gotowe do publikacji komunikaty prasowe i fotografie z Archiwum Państwowego Północnej Nadrenii-Westfalii<sup>256</sup>.

Najwięcej uwagi i miejsca, jeśli chodzi o działania edukacyjne archiwów niemieckich, poświęca się jednak pedagogice archiwalnej i współpracy archiwów ze środowiskiem oświatowym<sup>257</sup>. Pedagog archiwalny jawi się jako specjalista zajmujący się współpracą ze szkołami, nauczycielami, uczniami, studentami i uczestnikami kursów w ramach ich potrzeb i wymagań edukacyjnych. Zadaniem pedagoga archiwalnego jest dostosowanie oferty edukacyjnej archiwów do oczekiwań jego klientów, szczególnie zaś szeroko pojmowanego środowiska oświatowego.

Pedagogika archiwalna w Niemczech jest jeszcze nurtem młodym, rozwijającym się. Obejmuje przede wszystkim współpracę z szeroko pojmowanym środowiskiem oświatowym, choć zadaniem niemieckich służb archiwalno-pedagogicznych jest praca dla ogółu klientów archiwum w zakresie przedstawienia tej placówki szerszej publiczności i ustosunkowania się do postulatów wysuwanych w stosunku do archiwów przez szkoły, przede wszystkim gimnazja i licea, przyczynianie się do otwarcia szkół na realia pozaszkolne, a także odinstytucjonalizowanie tradycyjnego systemu nauczania<sup>258</sup>.

Zadania szczegółowe archiwów w zakresie pedagogiki archiwalnej obejmują doradztwo i przewodnictwo metodyczne, przeprowadzanie zajęć z wykorzystaniem oryginalnych dokumentów, wspomaganie kształcenia nauczycieli we współpracy z innymi instytucjami regionalnymi, upublicznianie w różnych formach wydawnictw archiwalnych współtworzonych przez młodzież. Ponadto każde archiwum oferuje opracowane dla młodzieży tematyczne pokazy zdigitalizowanych dokumentów opatrzone regestami

254 *Archive in NRW. Genealogie*, <http://www.archive.nrw.de/LandesarchivNRW/Service/Genealogie/index.html> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

255 *Archive in NRW. OrtsHeimatforschung*, <http://www.archive.nrw.de/LandesarchivNRW/Service/OrtsHeimatforschung/index.html> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

256 *Archive in NRW. PresseMedienservice*, <http://www.archive.nrw.de/LandesarchivNRW/Service/PresseMedienservice/index.html> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

257 Zob. działania podejmowane w ramach pedagogiki archiwalnej w Niemczech, omówione na stornie internetowej poświęconej tej tematyce: *Archivpädagogen. Historische Bildungsarbeit in Archiven*, <http://www.archivpaedagogen.de/> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

258 J. Pieper, dz. cyt., s. 24.

i wyjaśnieniami pedagogów archiwalnych. Formy te przeprowadzane są nie tylko w archiwach państwowych, ale także w archiwach niepaństwowych<sup>259</sup>.

Archiwa niemieckie podejmują działania w zakresie szkolenia pracowników archiwów w podstawach pedagogiki archiwalnej. Brakuje bowiem wykształconych pedagogów archiwalnych. W ten sposób zadania pedagogów archiwalnych mogą być wykonywane przez zatrudnionych już pracowników archiwów. Archiwa starają się także wypracowywać jasne i wiążące dydaktyczne koncepcje pedagogiki archiwalnej, które będą połączone zarówno z wymogami szkolno-lekcyjnymi, jak i z oczekiwaniami archiwów<sup>260</sup>. Według Joachima Piepera w tym aspekcie pożądana jest zwłaszcza współpraca z archiwami państw sąsiednich, szczególnie Belgii, Holandii i Francji<sup>261</sup>.

W ramach prac nad koncepcjami dydaktycznymi pedagogiki archiwalnej w Niemczech powstał także zespół roboczy „Pedagogika archiwalna i kształcenie historyczne”<sup>262</sup>. Podejmuje on prace w zakresie międzynarodowych konferencji pedagogiczno-archiwalnych, w czasie których pedagodzy ze szkół, uczelni i archiwów mogą nie tylko przedstawić i przedyskutować koncepcje narodowe czy wymienić doświadczenia, ale także wypracowywane są ramy międzynarodowej współpracy archiwów w pracy publicznej. Pierwsza międzynarodowa konferencja poświęcona problemom pedagogiki archiwalnej, wykształcenia pedagogicznego i historycznego w archiwach odbyła się w Bochlt w Niemczech w 2003 roku. Wzięło w niej udział 60 reprezentantów z 15 krajów, którzy wymienili informacje na temat podstawowych warunków, projektów, pomysłów i doświadczeń w zakresie usług edukacji historycznej oferowanej przez archiwa europejskie. Usługi te są bardzo różne i tylko w kilku państwach jest to zadanie zinstytucjonalizowane. *Archivpädagogik* rozumiana jest tak samo jak brytyjskie *education service* czy francuskie *service éducatif*. Przewiduje się, że w przyszłości status archiwów w społeczeństwie informacyjnym będzie wzrastał, wzrastać też będą oczekiwania względem archiwów, dlatego ważna jest wymiana doświadczeń i podjęcie intensywnych prac w zakresie public relations i programów edukacyjnych w archiwach<sup>263</sup>.

W Niemczech odbywają się także Dni Pedagogiki Archiwalnej – spotkania organizowane przez Stowarzyszenie Archiwistów Niemieckich (Verband deutscher Archivarinnen und Archivare, VdA<sup>264</sup>), w trakcie których dyskutowane są problemy codziennej pracy pedagogów archiwalnych. W 2007 roku podjęto problem prowadzenia form kształcenia

259 J. Leśniewska, *Pedagogika archiwalna w Hesji, czyli o udziale archiwów niemieckich w procesie kształcenia młodzieży* (22.02.2008), <http://www.archiwa.net/news.php?page=5&news=&topic=> (dostęp: 26 listopada 2008 r.).

260 Zob. np. obszerny wykaz literatury niemieckojęzycznej dotyczącej tematyki pedagogiki archiwalnej i stosowania jej w praktyce: *Literaturliste theoriebezogen. Archivpädagogik und Historische Bildungsarbeit in Archiven*, <http://www.archivpaedagogen.de/content/view/29/41/> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

261 J. Pieper, dz. cyt., s. 38–39.

262 Tamże, s. 38.

263 K. Hoffman, J. Pieper, C. Rehm, *Archivpädagogik und Historische Bildungsarbeit – eine archivische Kernaufgabe. Europakonferenz für Archivpädagogik und historische Bildungsarbeit an Archiven ruft europäisches Netzwerk ins Leben*, „Comma” 2004, nr 3–4, s. 171–176.

264 Strona internetowa Stowarzyszenia: <http://www.vda.archiv.net/>.

młodzieży także w archiwach niepaństwowych, w 2008 roku natomiast – nauki czytania pisma ręcznego, umożliwiającego młodym ludziom odczytywanie wcześniej niedostępnych, z powodu braku tej umiejętności, dokumentów<sup>265</sup>. Informacje o konferencjach i spotkaniach na temat pedagogiki archiwalnej w Niemczech umieszczane są na stronie internetowej poświęconej temu zagadnieniu<sup>266</sup>, a także na stronie VdA.

Główną formą edukacyjną stosowaną przez niemieckich pedagogów archiwalnych jest umożliwianie zwiedzania archiwum, z położeniem głównego nacisku na wyjaśnianie sposobów korzystania z zasobów archiwalnych i sposobów wyszukiwania potrzebnej dokumentacji, bez wykluczania z tej formy kształcenia nawet bardzo młodych odwiedzających, gdyż są oni potencjalnymi użytkownikami archiwów w przyszłości<sup>267</sup>. Jest to wyjście naprzeciw potrzebom uczniów, studentów, nauczycieli, członków stowarzyszeń historycznych, a także odwiedzających archiwa gości z zagranicy, którzy poza tym, iż chcą przyjrzeć się pracy archiwum, to są także zainteresowani możliwościami wykorzystania go przy własnych pracach i projektach<sup>268</sup>.

Kolejną formą jest zwiedzanie archiwum połączone z lekcją tematyczną. Zajęcia łączą zwiedzanie tej instytucji, poszczególnych jej działów historycznych, z konkretnymi zajęciami z dokumentacją historyczną i innymi archiwaliami dotyczącymi danego tematu historycznego<sup>269</sup>.

Następna forma to konkursy historyczne i prace specjalistyczne. Obowiązkiem pedagogów archiwalnych jest w tym przypadku doradztwo uczestnikom konkursów historycznych i osobom opracowującym specjalistyczne prace, tak pojedynczym jednostkom, jak i małym grupom osób, w znajdowaniu dokumentów i opracowaniu ich. Zadaniem pedagoga archiwalnego jest pomoc uczniom w zawężeniu problemu historycznego, pokazanie, jaka jest realna zawartość archiwów dotycząca tego problemu, oraz pomoc w wyszukaniu adekwatnych dokumentów dotyczących tego zagadnienia. Może on przy tym, w czasie rozmów z uczniami, wyostrzyć ich świadomość historyczną. Kieruje nimi w czasie poszukiwań źródeł historycznych, przedstawia i objaśnia pomoce archiwalne, jest partnerem do rozmów o historii, a także, w razie potrzeby, przedstawia im archiwistę jako mogącego doradzić eksperta<sup>270</sup>.

Uczenie i doszkalanie nauczycieli odbywa się zazwyczaj w dwóch etapach – praktycznym i teoretycznym. Seminaria nauczycielskie polegają na wprowadzeniu w prace archiwum, uzmysłowieniu znaczenia tej instytucji jako pozaszkolnego miejsca nauczania,

265 J. Leśniewska, dz. cyt.

266 *Archivpädagogien. Historische Bildungsarbeit in Archiven.*

267 Por. B. Hey, *Museen, Archive und historische Stätten als außerschulische Lernorte. Zum Begriff der historischen Exkursion*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” 1980, R. 31.

268 J. Pieper, dz. cyt., s. 30–31.

269 Tamże, s. 31–33; por. G. Richter, *Zur Verwendung von archivalischen Quellen im Geschichtsunterricht. Publierte und archivalische Quellen*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” 1973, R. 24; H.-J. Behr, *Archives and school education – possibilities, problems, limits*, „UNESCO Bulletin for Libraries” 1974, nr 28/3; H.-J. Behr, *Möglichkeiten der Archivbenutzung für den Schulunterricht. Erfahrungen in norddeutschen Archiven*, „Der Archivar” 1974, nr 27.

270 J. Pieper, dz. cyt., s. 33–34.

przedstawienie dokumentacji na wybrane historyczne tematy, dyskusowaniu na temat jej przydatności w czasie nauki szkolnej, a także na temat celów i możliwości pedagogiki archiwalnej. W ramach takich seminariów informuje się nauczycieli o możliwości przeprowadzania w archiwach lekcji wiedzy o społeczeństwie oraz z innych przedmiotów szkolnych<sup>271</sup>.

Pedagogika archiwalna przewiduje także organizowanie dni otwartych drzwi w archiwum. Imprezy te pozwalają tym instytucjom zaprezentować się szerszej publiczności, która na co dzień nie ma z nimi do czynienia, ukazać jej potrzebę egzystencji, jak i sposoby korzystania z ich zasobu. Dni otwartych drzwi archiwum pozwalają wszystkim zainteresowanym zajrzeć za kulisy pracy instytucji, a także pozbyć się uprzedzeń i znaleźć płaszczyzny współpracy<sup>272</sup>.

Najbardziej rozwiniętą formą są oczywiście wystawy, będące kontynuacją tradycyjnej pracy kształcącej archiwum. Przyciągają wszystkich przedstawicieli społeczeństwa, obrazują lokalne i regionalne wydarzenia historyczne, które pomagają oglądającym osobiście identyfikować się z wydarzeniami historycznymi danego regionu. Tematyka regionalna wystaw według założeń pedagogiki archiwalnej powinna być organizowana w kooperacji ze szkołami i tematami zajęć szkolnych. Ponadto aby ułatwiać niektórym zainteresowanym odwiedzenie wystaw archiwalnych, należy organizować je także w wybranych szkołach<sup>273</sup>.

Ważną częścią pracy pedagogów archiwalnych jest także wykonywanie i przekazywanie materiałów pomocnych w nauce i badaniach, które są kierowane do szkół, ale również dostępne w archiwum jako miejscu praktycznej nauki. Przede wszystkim są to jasne i zrozumiałe opracowania tematyczne związane z lokalnymi i regionalnymi tematami, które są pomocą zarówno dla nauczycieli, jak i uczących się. Materiały te mają motywować do samodzielnego uczenia się, dlatego nie powinny zawierać gotowych opinii i wyników. Muszą też różnić się od podręczników. Ponadto mogą być także wydawane w postaci CD-ROM-ów, zawierających artykuły, zestawienia i archiwalia dotyczące wybranych tematów do nauki historii. Materiały te publikowane są również w Internecie<sup>274</sup>.

W celu zintensyfikowania prac w archiwach zakłada się także kółka zainteresowań dla nauczycieli mających naukowe, dydaktyczne i metodyczne pytania odnośnie współpracy z tą instytucją, a także zaciekawionych rozwijaniem tematów historycznych. Dobry kontakt archiwów z nauczycielami zdobyty dzięki tej formie owocuje lepszą i wydajniejszą współpracą pomiędzy archiwum a szkołami. Podejmuje się także współpracę z uniwersytetami, umożliwiającą prezentowanie i dyskusowanie aktualnych tematów pedagogiki archiwalnej<sup>275</sup>.

271 Tamże, s. 34–36.

272 Tamże, s. 36–37.

273 Tamże, s. 37–38.

274 Tamże, s. 39–40.

275 Tamże, s. 40–41.

Archiwa niemieckie w ramach działalności edukacyjnej podejmują współpracę z samorządami i ministerstwami landów<sup>276</sup>. Biorą udział w finansowanych przez ministerstwa projektach edukacyjnych. W Hesji tego typu działalność jest wspierana przez Heskie Ministerstwo Kultury i usankcjonowana zapisami w tamtejszym dzienniku urzędowym jako „Archiwalno-pedagogiczna propozycja kształcenia heskich archiwów państwowych dla szkół”<sup>277</sup>.

Głównym celem projektów jest wspomagane poprzez odwiedzanie archiwów i miejsc wydarzeń historycznych, a także poznawanie osób, które w takich wydarzeniach uczestniczyły, nauczanie historii kraju i regionów, a także pomaganie w samodzielnym odkrywaniu prawd historycznych. Archiwa w ramach projektów organizują między innymi kursy dokształcające dla nauczycieli, w których szczególny nacisk kładziony jest na praktyczne wykorzystanie możliwości nauczania poza szkołą, zwłaszcza w takich instytucjach jak archiwa oraz nowe formy nauczania i uczenia się wspomagające kształcenie szkolne<sup>278</sup>.

### Wielka Brytania

W Wielkiej Brytanii, szczególnie od lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, zaczęło wzrastać edukacyjne wykorzystywanie archiwów<sup>279</sup>. Wynikało ono przede wszystkim z coraz bardziej powszechnego stosowania archiwaliów w szkołach i w badaniach prowadzonych przez studentów, a także z reformy systemu oświatowego, głównie wprowadzenia nowych programów nauczania historii. Edukacja w angielskich szkołach regulowana jest przez Narodowy Program Nauczania. W zakresie przedmiotu historii zakłada on, że wszyscy uczniowie mają obowiązek odwiedzić archiwum w ramach lekcji historii, ponadto wymaga się zapoznawania uczniów ze źródłami historycznymi i kształcenia umiejętności rozumienia zawartych w nich treści. Poza tym nowy program zobowiązał szkoły do nauczania historii lokalnej przy wykorzystaniu materiałów pierwotnych (źródłowych)<sup>280</sup>. Zmiany te spowodowały zapotrzebowanie w środowisku oświatowym nie tylko na źródła, ale także na porady, jak z nich korzystać<sup>281</sup>. Zapotrzebowanie edukacyjne względem archiwów zaczęły zgłaszać także placówki prowadzące edukację ustawiczną, uniwersytety trzeciego wieku, uniwersytety robotnicze oraz uczestnicy kursów dokształcających<sup>282</sup>.

276 K. Hoffmann, *Möglichkeiten und Grenzen der Öffentlichkeits- und historischen Bildungsarbeit in kleineren Archiven* (31.11.2002), [w:] *Ausarbeitungen. Stadtarchiv Oldenburg*, <http://www.oldenburg.de/stadtol/index.php?id=1072> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

277 J. Leśniewska, dz. cyt.

278 J. Pieper, dz. cyt., s. 24–25.

279 Por. M. Cook, *Archives Administration. A Manual for Intermediate and Smaller Organizations and for Local Government*, Folkestone 1977, s. 183–198; tenże, *Teaching with Archives*, „International Journal of Archives” 1980, nr 1/1.

280 M. Honeybone, *Archiwa i muzea a nauczanie historii w Anglii*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 21–22.

281 Por. M. Palmer, *Archive Packs for Schools. Some Practical Suggestions*, „Journal of the Society of Archivists” 1978/81, t. 6; tenże, G.R. Batho, *The Source Method in History Teaching*, London 1981.

282 D. Bond, A. Vaid, *Archive Education Services*, Society of Archivists, London 1998. Seria: Best Practice Guideline, t. 5, s. 1–2.

W tym okresie zaczęły tworzyć się pierwsze archiwalne służby edukacyjne (archive education service) w ramach służb archiwalnych, obejmujące zestaw oddzielnych usług edukacyjnych, różniących się od tych zwykle dostarczanych użytkownikom przez archiwa<sup>283</sup>. Należy zaznaczyć, iż w terminologii angielskiej poprzez służbę archiwalną rozumie się różne instytucje przechowujące archiwalia i udostępniające je do badań, włączając: archiwa, centra dziedzictwa, lokalne wydziały badań, biblioteki i muzea. Jak zaznaczyli autorzy wytycznych odnośnie organizowania służby edukacyjnej archiwum, umiejscowienie archiwalnej służby edukacyjnej w ramach służby archiwalnej, a nie na przykład w ramach innej służby wiązało się w Wielkiej Brytanii z wieloma aspektami. Po pierwsze, zasób archiwalny i środki informacyjne znajdują się pod opieką służby archiwalnej, następnie specjaliści w zakresie opieki i opracowywania archiwaliów również znajdują się w archiwach, wreszcie archiwa zarządzają zasobem archiwalnym – głównym źródłem wiedzy<sup>284</sup>.

Archiwalne służby edukacyjne od początku napotykały na trudności. Wynikało to głównie z ograniczania wydatków władz lokalnych, jak i sposobu finansowania oświaty w Wielkiej Brytanii. Archiwa bowiem same muszą dbać o zdobycie funduszy na realizowanie nowych projektów<sup>285</sup>. Służba edukacyjna finansowana jest zazwyczaj z trzech źródeł: wewnętrznego budżetu archiwum, środków zewnętrznych (granty sponsorowane przez organizacje komercyjne, charytatywne itp.) i wypracowywanych dochodów. Dlatego też część oferowanych w ramach serwisu edukacyjnego usług jest płatna (fotokopie, publikacje, szkolenia archiwalne, pogadanki, wystawy, a także roczne opłaty subskrypcyjne dla szkół w celu pokrycia kosztów archiwalnych usług edukacyjnych)<sup>286</sup>.

Również obraz obecnych możliwości brytyjskich archiwalnych służb edukacyjnych jest bardzo różnorodny. W drugim po Londynie pod względem ważności przechowywanej dokumentacji archiwum w Norfolk służba do spraw edukacji powstała dopiero w 2001 roku<sup>287</sup>. Tylko nieliczne służby zatrudniają urzędnika edukacyjnego w pełnym lub częściowym wymiarze godzin. Wiele służb archiwalnych zatrudnia natomiast archiwistę, który formalnie lub nieformalnie jest odpowiedzialny za działalność edukacyjną. Stanowisko to obejmują też wykwalifikowani nauczyciele – zazwyczaj dzieje się tak w instytucjach, w których występuje intensywna współpraca uczniów z nauczycielami<sup>288</sup>. Z kolei niektóre archiwa, będące obecnie w mniejszości, nie przygotowują specjalnej oferty edukacyjnej, odpowiedzi na zapytania edukacyjne przygotowując na zasadzie *ad hoc*<sup>289</sup>. Sytuacją bardzo niekorzystną ze względu na edukację, jak i promocję archiwum jest zaś brak osoby odpowiedzialnej za przedsięwzięcia edukacyjne,

283 Tamże, s. 1.

284 Tamże, s. 4.

285 M. Honeybone, dz. cyt., s. 21–24.

286 D. Bond, A. Vaid, dz. cyt., s. 10.

287 M. Honeybone, dz. cyt., s. 23.

288 D. Bond, A. Vaid, dz. cyt., s. 9.

289 Tamże, s. 2.



koordynującej te prace, a tym samym rozkładanie odpowiedzialności za wykonywanie zadań edukacyjnych na całe grono archiwistów<sup>290</sup>.

Archiwalna służba edukacyjna w Wielkiej Brytanii ma na celu zapewnienie usług edukacyjnych sporządzonych na podstawie zasobu wszystkim osobom zainteresowanym uczeniem się, wyrażającym chęć poszerzania swojej wiedzy. Archiwa świadczą usługi w zakresie służby edukacyjnej, skierowane szczególnie do dwóch grup ich klientów: uczniów i nauczycieli. Archiwa narodowe oferują pakiety usług edukacyjnych dla nauczycieli, zawierające różne kursy doształcające, materiały edukacyjne, sesje, konferencje, gotowe pakiety edukacyjne, wykłady, seminaria, wideokonferencje i wiele innych<sup>291</sup>; oraz dla uczniów, zawierające między innymi materiały edukacyjne, lekcje, animowane przewodniki, interaktywne kursy, warsztaty, quizy, gry i animacje komputerowe, wirtualne klasy, wskazówki, jak dzielić się swoimi wynikami badań w sieci<sup>292</sup>.

Nieco szerzej działania edukacyjne podejmowane przez placówki archiwalne rozumiane są przez brytyjskie Towarzystwo Archiwistów (Society of Archivists<sup>293</sup>). W ramach Towarzystwa działa zespół „Archiwa dla edukacji i grup uczących się”. Nazwa zespołu ma określać szerokie spektrum działań edukacyjnych, do których zastosowanie mają działania podejmowane przez archiwa. Dlatego też w tym kontekście słowo „edukacja” (*education*) używane jest do opisu formalnego uczenia się, zorganizowanego nauczania, które zazwyczaj jest prowadzone przez osoby z doświadczeniem w nauczaniu lub doświadczeniem w pracy w szkołach, na uczelniach lub w szkołach wyższych. W tym sensie oznacza to również uczenie, które prowadzi do z góry określonych efektów, do pewnego rodzaju certyfikacji lub zdobywania kwalifikacji. Słowo „uczenie się” (*learning*) jest tu natomiast używane do opisanie innych typów kształcenia, które są mniej formalne, na przykład zdobywanie wiadomości i umiejętności, które użytkownicy archiwów często osiągają jako produkt uboczny w wyniku prowadzonych badań genealogicznych lub dotyczących historii lokalnej<sup>294</sup>.

Celem działalności zespołu jest współpraca pomiędzy osobami zajmującymi się edukacją w archiwach, a także promowanie w całościowym uczeniu się edukacyjnego wykorzystywania archiwów na świecie, stworzenie i zapewnienie forum do dyskusji dla użytkowników zainteresowanych korzystaniem z archiwów w edukacji i uczeniu się przez całe życie (forum internetowe działa od 2005 roku)<sup>295</sup>, wspieranie osób pracujących w środowisku archiwalnym w zakresie porad edukacyjnych dotyczących współpracy

290 Tamże, s. 4, 10.

291 *Education. For teachers. The National Archives*, <http://www.nationalarchives.gov.uk/education/for-teachers.htm> (dostęp: 8 kwietnia 2010 r.).

292 *Education. For students. The National Archives*, <http://www.nationalarchives.gov.uk/education/for-students.htm> (dostęp: 8 kwietnia 2010 r.).

293 Strona internetowa Society of Archivists: <http://www.archives.org.uk/>.

294 *Archives for Education and Learning Group. Aims and Objectives*, <http://www.archives.org.uk/thesociety/specialinterestgroups/archivesforeducationandlearninggroup/aimsandobjectives.html> (dostęp: 8 kwietnia 2010 r.).

295 *Archives for Education and Learning discussion forum*: <https://www.jiscmail.ac.uk/cgi-bin/webadmin?A0=AFELG-DIS>.

i kształcenia nauczycieli i uczniów poprzez specjalne szkolenia (np. organizowanie konferencji<sup>296</sup>), a także wspieranie edukacyjnych więzi i ułatwianie współpracy pomiędzy archiwami oraz odpowiednimi organami odpowiedzialnymi za procesy kształcenia<sup>297</sup>.

Cele te realizowane są poprzez opracowywaną przez zespół ofertę szkoleń i kursów, a także grup samopomocy dla osób pracujących w archiwach i zajmujących się edukacją. Zespół zajmuje się także monitorowaniem działań edukacyjnych podejmowanych przez archiwa oraz przyczynia się do rozwoju tych działań. Ponadto oferuje pomoc osobom próbującym zdobyć fundusze na realizację projektów edukacyjnych<sup>298</sup>.

W ramach przedsięwzięć podejmowanych przez grupę opracowano przewodnik „Korzystanie z archiwum w ramach edukacji w szkołach wyższych” napisany przez Gillian Spraggs<sup>299</sup>. Celem treści przedstawionych w przewodniku jest zachęcenie do szerszego i bardziej systematycznego korzystania z archiwów w badaniach prowadzonych na kursach historii w szkołach wyższych. Przewodnik został sporządzony na podstawie informacji dostarczonych przez wykładowców i archiwistów, którzy są lub byli zaangażowani w edukację archiwalną. Zawiera on szereg przykładów kursów i modułów dostosowanych do studiów wyższych, na podstawie których studenci uczą się korzystać z zasobów archiwalnych. Zawiera też pewne ogólne sugestie ukierunkowujące w badaniach prowadzonych w archiwum, począwszy od wskazówek dla studentów jak samodzielnie prowadzić notatki, poprzez sugestie dotyczące umiejętności zlokalizowania odpowiednich źródeł, do momentu zakończenia badań nad podjętym tematem<sup>300</sup>.

Inną niezwykle ciekawą propozycją jest opracowany przez Jill Barber i Jamesa Turtle'a poradnik „Zasady pisania projektów edukacyjnych”<sup>301</sup>, stanowiący formę konpektu, pytań i odpowiedzi na nie, mających ułatwić archiwistom tworzenie projektów edukacyjnych.

Wspomnieć należy także o wypracowanym przez członków Towarzystwa w serii „Best Practice Guidelines” podręczniku zawierającym wytyczne dotyczące praktyki w zakresie organizowania archiwalnej służby edukacyjnej<sup>302</sup>. Wyjaśnia on, jak należy zorganizować archiwalny serwis edukacyjny, w jaki sposób ustalić cel jego działalności, jak identyfikować i definiować klientów serwisu i ich potrzeby, jak dostarczać pomoc użytkownikom

296 Zob. np. *Archives for Education and Learning Group, Annual Conference and AGM, Monday 14th June 2010*, [w:] *AfELG Conference*, <http://www.archives.org.uk/thesociety/specialinterestgroups/archivesforeducationandlearninggroup/afelgconference.html> (dostęp: 8 kwietnia 2010 r.).

297 *Archives for Education and Learning Group. Society of Archivists*, <http://www.archives.org.uk/content.asp?id=148> (dostęp: 8 kwietnia 2010 r.).

298 *Archives for Education and Learning Group. Aims and Objectives*.

299 *Using Archives in Higher Education Teaching by Gillian Spraggs*, <http://www.archives.org.uk/thesociety/specialinterestgroups/archivesforeducationandlearninggroup/archivesinheteaching.html> (dostęp: 8 kwietnia 2010 r.).

300 *A Guide to Using Archives in Higher Education Teaching, by Gillian Spraggs*, <http://www.archives.org.uk/thesociety/specialinterestgroups/archivesforeducationandlearninggroup/archivesinheteaching.html> (dostęp: 8 kwietnia 2010 r.).

301 *Writing an Education Policy*, <http://www.archives.org.uk/resources/edpolicy.pdf> (dostęp: 8 kwietnia 2010 r.).

302 D. Bond, A. Vaid, dz. cyt.

edukacji archiwalnej. Następnie opisano w nim kadre i sposób finansowania, a także marketing (promocję) archiwalnej służby edukacyjnej. Podręcznik podaje również studia przypadków dotyczące pracy z różnymi grupami odbiorców działalności edukacyjnej archiwów (uczniowie szkoły podstawowej, ponadpodstawowej, średniej, studenci, uczestnicy studiów podyplomowych, nauczyciele)<sup>303</sup>.

### Stany Zjednoczone

W Stanach Zjednoczonych, jak podaje Marcin Peterlejtner, autor rozprawy doktorskiej charakteryzującej działalność edukacyjną i popularyzatorską największych instytucji archiwalnych i kulturalnych w tym państwie<sup>304</sup>, trudno jest mówić o wspólnej, centralnie koordynowanej polityce edukacyjnej instytucji archiwalnych, są to bowiem jednostki niezależne, stanowiące sieć zdecentralizowaną. Niemalże każde z archiwów – obojętnie, czy to na poziomie federalnym, stanowym, hrabstw czy municypalnym, a także archiwa towarzystw historycznych, jednego wydarzenia, uniwersytetów, przedsiębiorstw przemysłowych, banków, stowarzyszeń, organizacji kościelnych czy wyznaniowych – prowadzi i realizuje własne niezależne programy edukacyjne<sup>305</sup>.

Działania edukacyjne archiwów amerykańskich, szczególnie archiwów narodowych (National Archives and Records Administration, NARA), a także podległych im 14 filii regionalnych<sup>306</sup> i bibliotek prezydenckich<sup>307</sup> realizowane są właśnie głównie za pośrednictwem programów edukacyjnych, będących wyrazem propagowanej koncepcji archiwów szeroko otwartych dla społeczeństwa<sup>308</sup>. Pierwsze programy edukacyjne w instytucjach archiwalnych, czyli „zorganizowane działania zmierzające do podwyższenia poziomu wiedzy wybranej grupy ludzi, z zakresu wyznaczonej dziedziny”<sup>309</sup>, zostały wprowadzone w związku z niepokojącym spadkiem odsetka młodych Amerykanów przystępujących do głosowania w wyborach. Głównym celem ich wdrażania było podniesienie poziomu świadomości na temat zasad życia w społeczeństwie demokratycznym, a także uświadamianie roli dokumentów w procesie tworzenia i funkcjonowania

303 Tamże, s. 16–26.

304 M. Peterlejtner, *Działalność edukacyjna i popularyzatorska instytucji archiwalnych i kulturalnych w Stanach Zjednoczonych*, praca doktorska napisana w Zakładzie Archiwistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem prof. dra hab. Stanisława Sierpowskiego, Poznań 2008, ss. 284.

305 Tamże, s. 6 – 8.

306 L. Cox-Paul, *There's a NARA Near You! Exploring the Regional Archives*, „Prologue” 2005, t. 37, nr 3, <http://www.archives.gov/publications/prologue/2005/fall/regions.html> (dostęp: 12 kwietnia 2010 r.).

307 Biblioteki prezydenckie, działające w Stanach Zjednoczonych od 1955 roku, fundowane są ze środków prywatnych, a następnie przejmowane przez zarząd federalny w postaci archiwów narodowych, które prowadzą je zarówno pod kątem merytorycznym, jak i metodycznym, zob. R. Geselbracht, T. Walch, *The Presidential Libraries Act after 50 Years*, „Prologue” 2005, t. 37, nr 2, <http://www.archives.gov/publications/prologue/2005/summer/preslib.html> (dostęp: 13 kwietnia 2010 r.).

308 A. Weinstein, *Civic Education. Lighting the Path to the Future*, „Prologue” 2007, t. 39, nr 1, <http://www.archives.gov/publications/prologue/2007/spring/archivist.html> (dostęp: 13 kwietnia 2010 r.).

309 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 90.

amerykańskiej demokracji<sup>310</sup>. Działania edukacyjne instytucji archiwalnych były już podejmowane w latach pięćdziesiątych XX wieku, programy edukacyjne pojawiły się jednak dopiero w latach siedemdziesiątych. Część z nich była tworzona i koordynowana przez NARA, część zaś powstawała niezależnie od instytucji państwowych. Programy te kładły szczególny nacisk na wykorzystywanie materiałów źródłowych przechowywanych w archiwach w procesie nauczania historii w szkołach podstawowych i średnich. Rozwój programów edukacyjnych w USA miał miejsce zwłaszcza w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Na początku nowego tysiąclecia wprowadzono zmiany w sposobie ich organizowania; punkt ciężkości został przesunięty na wykorzystanie w celu ich promocji i rozpowszechniania Internetu<sup>311</sup>, znoszącego większość istniejących dotychczas ograniczeń<sup>312</sup>.

Wśród istniejących programów edukacyjnych można wyróżnić te doraźne, jednorazowe, o zasięgu lokalnym, a także programy ogólnokrajowe lub stanowe, dzielące się na długofalowe, stałe lub cykliczne<sup>313</sup>. Programy te, jak już wcześniej wspomniałam, są organizowane i koordynowane przez rozmaite instytucje, nie tylko państwowe. Większość jednak realizowanych przez amerykańskie instytucje archiwalne programów edukacyjnych organizowana jest przez NARA. Programy te skupiają się głównie na tematyce historii USA, historii regionalnej, badaniach genealogicznych oraz wspomaganiu nauczania szkolnego. Wśród nich można wyróżnić programy ogólnonarodowe koordynowane przez centralny zarząd amerykańskich Archiwów Narodowych w Waszyngtonie, następnie programy placówek regionalnych NARA związane ze specyfiką zasobu danego regionu, a także najbardziej zróżnicowane programy poszczególnych bibliotek prezydenckich<sup>314</sup>. „Rolę swojego rodzaju kwatery głównej dla zarządzania programami edukacyjnymi NARA w całym kraju, poprzez wskazywanie i propagowanie najnowszych i najbardziej efektywnych metod nauczania wśród uczniów i ich nauczycieli, a co jeszcze ważniejsze – rodziców”<sup>315</sup>, spełnia centrum edukacyjne funkcjonujące w głównym budynku Archiwów Narodowych w Waszyngtonie – Boeing Learning Center<sup>316</sup>.

Realizowane przez instytucje archiwalne w Stanach Zjednoczonych programy edukacyjne są dostosowywane do istniejących standardów edukacyjnych. Jak podaje Marcin Peterlejtner, w przypadku działań podejmowanych przez archiwa pod uwagę brane

310 Tamże, s. 5, 34; por. H.A. Taylor, *Clio in the Raw. Archival Materials and the Teaching of History*, „The American Archivist” 1972, t. 35; J.F. Kilfoil, *Bringing the Archives into the Classroom: The Federal Records Center as the Historian’s Laboratory*, „Prologue. The Journal of the National Archives” 1973, nr 5; E. Freeman, *Education Programs: Outreach as an Administrative Function*, „The American Archivist” 1978, t. 41; K. Roe, *Teaching with Historical Records*, Albany 1981.

311 Zob. strona internetowa poświęcona działalności edukacyjnej archiwów narodowych w Stanach Zjednoczonych *Educators and Students*: <http://www.archives.gov/education/>.

312 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 90–91.

313 Tamże, s. 91.

314 Tamże, s. 115.

315 Tamże, s. 116.

316 L.A. Potter, *Sharing the Excitement of History. NARA’s New Boeing Learning Center Supports Education Programs Nationwide*, „Prologue” 2007, t. 39, nr 1, <http://www.archives.gov/publications/prologue/2007/spring/learning-center.html> (dostęp: 13 kwietnia 2010 r.).

są szczególnie dwa standardy – „Narodowe standardy dla historii”, opracowane przez Narodową Radę do Spraw Standardów Edukacyjnych i Testów oraz „Narodowe standardy dla obywateli i rządu”, opracowane przez Centrum Edukacji Obywatelskiej przy finansowym wsparciu ze strony Departamentu Edukacji. Dzięki tym standardom został określony pewien zakres działania dla programów edukacyjnych i promujących postawy obywatelskie, realizowanych przez instytucje archiwalne<sup>317</sup>.

Pośrednio efekty funkcjonowania programów edukacyjnych, zwłaszcza tych dotyczących edukacji obywatelskiej i nauczania historii, mierzone są dzięki raportom Narodowej Oceny Postępów Edukacji (National Assessment of Educational Progress, NAEP). Jest to organizacja badająca za pomocą ankiet postępy uczniów w zakresie różnych przedmiotów nauczania, między innymi historii. Jeśli chodzi o działalność archiwów na polu edukacji, to szczególnie interesujące są dwa raporty dotyczące postępów w zakresie nauczania historii i edukacji obywatelskiej. Wskazują wyniki w zakresie postępów w uczeniu się historii przez uczniów w różnym wieku w różnego rodzaju szkołach na terenie USA, a także ich postępy w zakresie edukacji obywatelskiej i wiedzy o kraju. Na podstawie raportów można odpowiedzieć na pytanie, czy programy edukacyjne mają jakikolwiek wpływ na wiedzę i umiejętności uczniów, a także na wzrost zainteresowania nauczonym przedmiotem?<sup>318</sup> Ponadto popularność i efektywność programów edukacyjnych mierzona jest także za pośrednictwem liczby osób biorących udział w programach<sup>319</sup>.

Marcin Peterlejtner wśród największych programów edukacyjnych podejmowanych przez instytucje archiwalne Stanów Zjednoczonych wymienia między innymi: „Kadencje prezydenckie w XX wieku” (*The Presidential Timeline of the Twentieth Century*<sup>320</sup>). Jest to program uruchomiony w 2007 roku, zorganizowany przez biblioteki prezydenckie<sup>321</sup> współdziałające z Uniwersytetem Tekszańskim i innymi instytucjami, mający na celu zapewnienie bezpośredniego dostępu do zdigitalizowanych materiałów będących w posiadaniu wszystkich bibliotek prezydenckich i archiwów narodowych, a dotyczących pośrednio lub bezpośrednio życia, działalności i czasów, w jakich rządili prezydenci amerykańscy w XX wieku<sup>322</sup>. Innym niezwykle ciekawym programem jest „Narodowy Dzień Historii” (*National History Day*<sup>323</sup>), organizowany od 1974 roku, koordynowany przez akademicką organizację o tej samej nazwie. Celem działalności tej organizacji edukacyjnej jest: „zmiana sposobu myślenia o historii, a przede wszystkim metod jej nauczania. Pomaga również nauczycielom osiągnąć właściwy standard nauczania, poprzez upowszechnienie wysokiej jakości materiałów przeznaczonych do prowadzenia

317 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 130–136.

318 Tamże, s. 136–139.

319 Tamże, s. 139.

320 Strona internetowa projektu: [www.presidentialtimeline.org](http://www.presidentialtimeline.org).

321 *School House to White House: The Education of the Presidents*, „Prologue” 2007, t. 39, nr 1, <http://www.archives.gov/publications/prologue/2007/spring/schoolhouse.html> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

322 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 99–101.

323 Strona internetowa programu: [www.nationalhistoryday.org](http://www.nationalhistoryday.org).

zajęć, sponsorowanie konkursów<sup>324</sup>. W ramach programu organizowany jest konkurs „National History Day” przeznaczony dla uczniów w wieku od 12 do 18 lat, rozgrywany w trzech etapach: lokalnym, stanowym oraz narodowym. Uczestnicy konkursu poszukują i interpretują materiały źródłowe charakteryzujące wybrany temat w ramach zmiennej co rok motywu przewodniego konkursu. W tym zakresie podejmują współpracę z archiwami, bibliotekami i muzeami. Równoległe do konkursu odbywają się warsztaty i seminaria dla nauczycieli, mające na celu przekonanie ich o walorach tej formy, a także edukujące nauczycieli, jak przeprowadzać zajęcia nowego typu, skąd pozyskiwać właściwe materiały źródłowe, wskazujące metody, sposoby i techniki wprowadzania materiałów źródłowych na lekcjach. Inicjatywa „Narodowego Dnia Historii” i podejmowanych w jego ramach projektów edukacyjnych jest wspierana szczególnie przez archiwa narodowe, udostępniające materiały archiwalne, współpracujące w ramach konkursu zarówno z uczniami, jak i nauczycielami<sup>325</sup>.

Amerykańskie archiwa narodowe współpracują z „Narodowym Dniem Historii” również w ramach programu „Nasze dokumenty: narodowa inicjatywa podjęta w zakresie amerykańskiej historii, praw obywatelskich oraz służby” (Our Documents: National Initiative on American History, Civics and Service<sup>326</sup>), powołanego w 2002 roku przez prezydenta USA George’a W. Busha. Celem programu jest edukowanie obywateli, szczególnie młodzieży szkolnej, w zakresie kształtowania się w procesie historycznym praw i obowiązków obywatelskich, jak również ich znaczenia dla demokracji. W ramach projektu organizowane są takie formy, jak warsztaty, spotkania organizacyjne dla mieszkańców miast i miasteczek, konkursy<sup>327</sup>. W 2003 roku zorganizowano przedsięwzięcie „Głosowanie Narodu”<sup>328</sup>, polegające na wyborze przez obywateli amerykańskich spośród stu dokumentów dziesięciu, które według nich ukształtowały Amerykę. Akcja ta miała ogromny wymiar edukacyjny, bowiem zwróciła uwagę obywateli na tego typu dokumenty, a także na miejsce ich przechowywania – archiwa. Ponadto osoby biorące udział w głosowaniu zapoznawały się z treścią dokumentów i towarzyszącym im kontekstem historycznym<sup>329</sup>.

Kolejnym projektem edukacyjnym o wymiarze ogólnokrajowym, w który są zaangażowane archiwa narodowe, jest „Ucząc z dokumentami” (Teaching with Documents). Jest to program w całości organizowany i koordynowany od 1977 roku przez ramię NARA – Personel do Programów Edukacyjnych, na początku XXI wieku przemianowany na

324 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 102.

325 Tamże, s. 101–107.

326 Strona internetowa projektu: [www.mybestdocs.com](http://www.mybestdocs.com).

327 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 107–111.

328 Strona internetowa, na której zaprezentowano każdy ze stu zdigitalizowanych dokumentów wraz z opisem: [www.ourdocuments.gov](http://www.ourdocuments.gov).

329 Zob. trzy edycje podręcznika dla nauczycieli z 2002, 2003 i 2004 roku zawierające informacje o projekcie, reprodukcje prezentowanych dokumentów, informacje o miejscu i możliwości korzystania z nich, a także konspekty lekcji wykorzystujące prezentowane teksty źródłowe: *Our Documents: A National Initiative on American History, Civics and Service. Teachers Sourcebook, 2002–2004*, nr 1–3, , za: M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 109.

Programy Edukacyjne i Wolontariatu. Komórka ta administruje także innymi inicjatywami edukacyjnymi podejmowanymi przez archiwa narodowe. Projekt „Ucząc z dokumentami” ma na celu podejmowanie działań udostępniających i umożliwiających wykorzystywanie archiwalnych materiałów federalnych jako narzędzi w procesie nauczania. W jego ramach organizowane są warsztaty szkoleniowe dla nauczycieli odbywające się jako letnie sesje szkoleniowe, wideokonferencje czy spotkania on-line. Oferowane są też gotowe konspekty lekcji obejmujące zagadnienia z różnych epok historycznych wraz z propozycjami ćwiczeń dla uczniów<sup>330</sup>, a także wydawane są wskazówki metodyczne dotyczące nauczania na podstawie źródeł archiwalnych. Dotychczas wydano dwa podręczniki, w których zebrano artykuły pracowników archiwów narodowych na temat stosowania źródeł w nauczaniu, publikowane na łamach „Social Education” – czasopiisma wydawanego przez Narodową Radę dla Studiów Społecznych. Pierwszy podręcznik zebrał artykuły z lat 1977–1989, a drugi – z lat 1989–1998<sup>331</sup>.

Jednym z największych, podjętych w ostatnim czasie, programów edukacyjnych archiwów narodowych w Stanach Zjednoczonych jest National Archives Experience<sup>332</sup>. Inicjatywa, której założeniem jest doświadczenie historii i idei państwa za pomocą materiałów przechowywanych w archiwach, polega między innymi na organizowaniu wystaw archiwalnych przedstawiających bogactwo i różnorodność zapisów przeszłości udostępnianych przez archiwa narodowe. W Waszyngtonie w ramach projektu prezentowane są trzy wystawy – dwie stałe i jedna czasowa. Oprócz wystaw, w Teatrze Williama McGowana, będącym częścią budynków Archiwów Narodowych w Waszyngtonie, prezentowane są też pełnometrażowe filmy i prezentacje o demokratycznym wymiarze pracy archiwów, ich zasobie i funkcjach społecznych. Częścią National Archives Experience jest także wspomniane już Boeing Learning Center, w którym organizuje się ćwiczenia, warsztaty i zajęcia edukacyjne wspierające realizację założeń programu<sup>333</sup>.

W ramach programów organizowane są różnorodne formy edukacyjne. Są to przede wszystkim wystawy, ale także festyny, konkursy, warsztaty, wycieczki i wiele innych<sup>334</sup>. Na przykład filie regionalne archiwów narodowych organizują oprócz wspomnianych już programów edukacyjnych, także odczyty, warsztaty i inne tego typu akcje, mające pomóc ludziom zrozumieć wartość materiałów archiwalnych i ich znaczenie w procesie funkcjonowania państwa i społeczeństwa oraz wspierać proces edukacji obywatelskiej. Szczególne miejsce zajmują tu działania skierowane do genealogów, dla których organizuje się specjalne warsztaty z zakresu tematyki związanej z badaniami genealogicznymi, odbywające się w seriach raz w miesiącu przez kwartał po kilka wykładów połączonych z zajęciami praktycznymi. Cyklicznie odbywają się także serie warsztatów dla nauczycieli, kształcające ich w zakresie najnowszych metod prowadzenia lekcji z wykorzystaniem

330 Strona internetowa: <http://www.archives.gov/education/lessons/>.

331 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 111–114.

332 Strona internetowa projektu: <http://www.archives.gov/nae/>.

333 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 146–147.

334 Tamże, s. 91.

materiałów źródłowych. Z kolei każda z bibliotek prezydenckich posiada swój własny zestaw wystaw, wykładów i programów edukacyjnych skierowanych do różnych grup odbiorców: rodzin, nauczycieli, uczniów, małych dzieci, młodzieży<sup>335</sup>.

Obok programów edukacyjnych, niezwykle powszechne w Stanach Zjednoczonych są także wystawy pełniące funkcje edukacyjne. „W odróżnieniu jednak od programów skierowane są do znacznie szerszego i rzadko dzielonego na grupy grona odbiorców. Zwraća uwagę kładziony tutaj nacisk na kształtowanie postaw obywatelskich, mniejszy zaś na historię ogólną. Programy często bazują ponadto na wiedzy posiadanej, zdobytej już we wcześniejszym procesie edukacji, wystawy zaś raczej zakładają przekazanie wiedzy, także rozwijanie wiedzy naukowej i wzbudzanie zainteresowania. Omawiane wystawy różnią się także od niektórych programów czasem trwania – zaplanowane są jako projekt permanentny – zmieniający się, lecz trwający w czasie i ukierunkowany na poddanie uczestnika jak najszerszej gamie bodźców.”<sup>336</sup> Wśród największych przedsięwzięć wystawienniczych można wymienić: „Publiczne skarbcce” (Public Vaults), prezentujące w gmachu Archiwów Narodowych w Waszyngtonie najważniejsze dokumenty państwa<sup>337</sup>, czy „Świadkowie – amerykańskie oryginały z Narodowych Archiwów” (Eyewitness – American Originals from the National Archives), ukazujące odbiorców wydarzeń z historii Stanów Zjednoczonych poprzez pryzmat osobistych świadectw w postaci listów, pamiętników, nagrań audio i wideo<sup>338</sup>. Większość wystaw ma charakter multimedialny i jest prezentowana także w Internecie<sup>339</sup>.

Działania edukacyjne podejmowane przez NARA skierowane są do różnych grup klientów archiwów, są to różne grupy wiekowe, zawodowe i społeczne. Ofertę amerykańskich archiwów narodowych wobec tych różnych odbiorców najwyraźniej widać w Internecie, na oficjalnej stronie NARA<sup>340</sup>, gdzie obok zwykłego podziału tematycznego treści tam zawartych, można także odnaleźć podział zgodny z typem gości. Wydzielonych jest jedenaście zakładek, zawierających odpowiednio wyselekcjonowane i dostosowane do potrzeb danej grupy klientów informacje, a także artykuły, materiały edukacyjne, narzędzia wyszukiwawcze. Zakładki przeznaczone są dla: ogółu społeczeństwa, genealogów, weteranów i ich rodzin, nauczycieli i uczniów, uczonych (badaczy), zarządzających dokumentacją, archiwistów i konserwatorów archiwalnych, specjalistów do spraw bezpieczeństwa informacji, pracowników federalnych, członków Kongresu, prasy i dziennikarzy<sup>341</sup>.

335 Tamże, s. 117–119.

336 Tamże, s. 148.

337 Tamże, s. 149–191.

338 Tamże, s. 191–197.

339 Zob. wybór wystaw internetowych: <http://www.archives.gov/exhibits/>.

340 Strona internetowa NARA: <http://www.archives.gov/>.

341 Zob. odnośniki dla konkretnych grup klientów na stronie głównej NARA: [whhttp://www.archives.gov/](http://www.archives.gov/).



Podstawą tworzenia przedsięwzięć edukacyjnych w Stanach Zjednoczonych są plany strategiczne<sup>342</sup>, a także misje (*mission*) i wizje (*vision*) poszczególnych instytucji archiwalnych, będące ideą przewodnią ich funkcjonowania<sup>343</sup>. Misja NARA wyraża się w następujących słowach: „NARA służy amerykańskiej demokracji poprzez ochraniać i zachowywanie dokumentacji naszego rządu, zapewniając, że ludzie będą mogli odkrywać, wykorzystywać i uczyć się od tego dokumentowego dziedzictwa. Gwarantujemy nieprzerwany dostęp do istotnych dowodów praw amerykańskich obywateli i działań ich rządu. Wspieramy demokrację, promujemy edukację obywatelską i ułatwiamy zrozumienie historycznych doświadczeń naszego narodu”<sup>344</sup>. Z kolei wizja NARA jest wyrażona w słowach: „Jako strażnika narodowej dokumentacji, naszą wizją jest, aby wszyscy Amerykanie mogli zrozumieć, jak bardzo żywą rolę odgrywa dokumentacja w demokracji i jaki jest ich osobisty wkład w archiwa narodowe. Nasz zasób i zróżnicowane programy będą dostępne dla znacznie większej liczby osób niż kiedykolwiek wcześniej dzięki nowoczesnej technologii i dynamicznej współpracy. Historie naszego całego narodu oraz poszczególnych obywateli zawarte są w dokumentacji i artefaktach znajdujących się pod opieką NARA w wielu obiektach na terenie kraju. Chcemy zainspirować wszystkich Amerykanów do odkrywania dokumentacji (*records*) swojego kraju”<sup>345</sup>.

O ważności działań edukacyjnych podejmowanych przez archiwa amerykańskie świadczy także zapis w ustawie o National Archives and Records Administration z 1984 roku, określającej zasady funkcjonowania i obowiązki amerykańskich archiwów narodowych. „Materiały federalne powierzone opiece Archiwisty Stanów Zjednoczonych, stojącego na czele archiwów narodowych, nie tylko są przez niego przejmowane w celu przechowywania wieczystego. Ma on bowiem obowiązek, określony przez paragrafy od 2109 do 2114 odnośnej ustawy, udostępniania i upubliczniania ich w postaci oryginałów, kopii, reprodukcji, publikacji oraz w formie wystaw dla jak najszerszej rzeszy obywateli, również w celach edukacyjnych. Ponadto NARA w związku z aktem o Rejestrze Federalnym z 1935 roku ma dodatkową i nawet w skali światowej wyjątkową funkcję, która polega na centralnym gromadzeniu oraz publikowaniu wszystkich aktualnych praw federalnych, regulacji oraz programów i akcji podejmowanych przez rząd federalny oraz prezydenta Stanów Zjednoczonych”<sup>346</sup>.

Działania edukacyjne archiwów narodowych są wspierane finansowo przez Fundację na rzecz Archiwów Narodowych (Foundation for the National Archives)<sup>347</sup>. Jest to organizacja non-profit przy udziale kapitału prywatnego, powołana w 1992 roku dla

342 O misji i planach strategicznych NARA zob.: A. Weinstein, *Pursuing Civic Literacy: NARA Education Programs Promote New Ways to Teach History*, „Prologue” 2006, t. 38, nr 3, <http://www.archives.gov/publications/prologue/2006/fall/archivist.html> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

343 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 4, 86.

344 *Preserving the Past to Protect the Future. The Strategic Plan of National Archives and Records Administration 2006–2016*, s. 3, za: M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 52.

345 Tamże.

346 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 52.

347 Strona internetowa Fundacji: <http://www.archives.gov/nae/support/>.

wspierania działań amerykańskich archiwów narodowych<sup>348</sup>. Jej głównym zadaniem jest zarządzanie funduszami na programy edukacyjne, wystawy i imprezy organizowane przez NARA. Fundacja w ramach programu „The National Archives Experience” kieruje sklepem archiwalnym<sup>349</sup>, w którym można nabyć pamiątki z wystaw, akcesoria, reprodukcje dokumentów, podręczniki oraz publikacje związane z działalnością NARA<sup>350</sup>.

Sprawami kształcenia archiwistów w Stanach Zjednoczonych zajmuje się natomiast w głównej mierze Society of American Archivists (SAA)<sup>351</sup>. Towarzystwo koordynuje i organizuje kursy i szkolenia w ramach kształcenia zawodowego, a także od 1994 roku wypracowuje standardy i wytyczne programu nauczania zawodu<sup>352</sup>, ponadto tworzy katalog dostawców edukacji archiwalnej, grupując w jednym miejscu archiwalnych dostawców usług edukacyjnych<sup>353</sup>. Działania Towarzystwa podejmowane są w ramach opracowywanej co kilka lat strategii. W 2009 roku opracowano na lata 2010–2013 „Strategic Priority Outcomes and Activities”<sup>354</sup> zakładającą działania i rozwiązania w ramach trzech głównych priorytetów strategicznych działalności Towarzystwa – technologii, różnorodności i świadomości społecznej. W zakresie działań edukacyjnych archiwów szczególne znaczenie ma trzeci priorytet, odnoszący się do świadomości społecznej. W myśl jego założeń członkowie SAA powinni odgrywać aktywną rolę w promowaniu znaczenia archiwów i archiwistów, a także przyczyniać się do zwiększania świadomości społecznej na temat archiwów i przechowywanych w nich materiałów archiwalnych. Ponadto powinni wziąć odpowiedzialność za budowanie w świadomości społeczeństwa i decydentów odpowiedzi na pytania: „kim jesteśmy?”, „co robimy?” i „jaka jest wartość archiwów?”<sup>355</sup>.

W Towarzystwie działa Biuro Edukacji i Komisja Edukacji (Committee on Education). Komisja zajmuje się oceną zawodu archiwisty na potrzeby edukacyjne, przygotowaniem i promowaniem standardów archiwalnych programów edukacyjnych dla szkół i placówek kształcących i doksztalających archiwistów. Członkowie Komisji dokonują przeglądu potrzeb kształcenia ustawicznego archiwistów, a także przeglądu inicjatyw edukacyjnych proponowanych lub podjętych przez inne komisje SAA. Komisja wspiera również działające w ramach SAA Biuro Edukacji w opracowywaniu odpowiednich programów edukacyjnych, w tworzeniu kierunków i priorytetów tych programów, przedstawianiu wytycznych w tej dziedzinie, ponadto zajmuje się monitorowaniem skuteczności oferty

348 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 143.

349 Sklep działa także w Internecie: <http://www.archives.gov/nae/support/shop/>.

350 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 44.

351 Strona internetowa Stowarzyszenia: <http://www2.archivists.org/>.

352 *Guidelines for a Graduate Program in Archival Studies*, <http://www2.archivists.org/gpas> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.); *Guidelines for Archival Continuing Education (ACE)*, <http://www2.archivists.org/education/ace-guidelines> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

353 *Directory of Archival Education. Society of American Archivists*, <http://www2.archivists.org/dae> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

354 *Strategic Priority Outcomes and Activities FY 2010 – FY 2013, Society of American Archivists*, <http://www2.archivists.org/governance/strategic-priorities> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

355 Tamże.

w świetle potrzeb zawodowych i rozwoju, zapewniając, że programy edukacyjne są wysokiej jakości, a także opracowywaniem katalogu szans edukacyjnych<sup>356</sup>. Biuro zajmuje się koordynacją i organizacją form kształcenia zawodowego archiwistów, a także współpracą w zakresie wydawania materiałów pomocniczych, książek, publikacji, broszur i podręczników dla archiwistów<sup>357</sup>.

Na stronie internetowej Towarzystwa publikowane są wszelkie informacje o organizowanych przez SAA szkoleniach, kursach i warsztatach doskonalenia zawodowego wraz z informacjami na temat doświadczenia zawodowego osób prowadzących te zajęcia<sup>358</sup>. Większość oferowanych form kształcenia zawodowego jest płatna. Na przykład „Continuing Professional Education” jest programem mającym na celu stałe kształcenie archiwistów, tak aby nadążali za szybko zmieniającym się ich miejscem pracy. Oferowane w ramach programu płatne warsztaty dają możliwość poznania nowych i rozwijających się technologii, zdobycia wyższych kwalifikacji zawodowych oraz poszerzenia wiedzy<sup>359</sup>.

W ramach członkostwa w Towarzystwie oferowane są jednak także nieodpłatne formy kształcenia. Dla archiwistów zainteresowanych podnoszeniem swoich kwalifikacji i doskonaleniem umiejętności przygotowano program mentorski. Mentoring ma na celu wzmacnianie zawodu archiwisty, a sprowadza się do wspierania przekazywania wiedzy i doświadczenia pomiędzy archiwistami. Współpraca ta opiera się na wzajemnych zainteresowaniach i bliskości geograficznej<sup>360</sup>. Członkowie Towarzystwa mają także możliwość podzielenia się doświadczeniami wynikającymi z wykonywanej pracy lub pełnionej funkcji na forum lub w trakcie prowadzonych na posiedzeniach licznych sekcji debat i dyskusji, także tych prowadzonych w Internecie<sup>361</sup>. Raz w roku organizowane są zjazdy członków SAA, w ramach których oprócz standardowych referatów, których jest zazwyczaj bardzo dużo i które poruszają niemalże wszystkie zasadnicze problemy archiwalne, odbywają się także liczne szkolenia i warsztaty doksztalające o rozległej tematyce, dostosowanej do aktualnych potrzeb wysuwanych przez środowisko archiwalne<sup>362</sup>.

356 *Committee on Education. Society of American Archivists*, <http://www.archivists.org/saagroups/education/> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

357 *An Introduction to SAA. Society of American Archivists*, <http://www2.archivists.org/about/history> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

358 *Education and events. Society of American Archivists*, <http://www.archivists.org/menu.asp?m=education> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

359 *Continuing Professional Education, Society of American Archivists. Benefits of Membership*, <http://www2.archivists.org/membership> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

360 *Mentoring Program, Society of American Archivists. Benefits of Membership*, <http://www2.archivists.org/membership> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

361 *Groups. Society of American Archivists. Benefits of Membership*, <http://www.archivists.org/menu.asp?m=groups> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.); *History of SAA*, [http://www.archivists.org/governance/handbook/app\\_i.asp](http://www.archivists.org/governance/handbook/app_i.asp) (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

362 L. Pułowski, *Nowe trendy w archiwistyce amerykańskiej (na marginesie Zjazdu Stowarzyszenia Archiwistów Amerykańskich)*, „Archeion” 2001, t. 103, s. 119–127.

## Podsumowanie

Przegląd sytuacji w czterech przodujących obecnie na polu archiwistyki krajach, Francji, Niemczech, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych, przekonuje, iż działalność edukacyjna powinna zostać ujęta w pewne ramy organizacyjne. Nazywa się je archiwalną służbą edukacyjną. Stopień jej centralizacji i zakres kompetencji jest różny, w zależności od modelu organizacyjnego archiwów w danym kraju. W państwie o silnej centralizacji sieci archiwów narodowych można myśleć o rzeczywistej koordynacji konkretnych działań edukacyjnych przez organ działający na szczeblu centralnym, któremu w jakiś sposób podporządkowane są służby edukacyjne archiwów w terenie. W państwie, w którym archiwa nie tworzą jednolitej zarządzanej sieci, zadaniem takiej komórki centralnej będzie zaś raczej doradztwo i kształcenie osób prowadzących działalność edukacyjną, umożliwienie im wymieniać doświadczeń.

Szczególnie tam, gdzie brakuje scentralizowanej sieci archiwów publicznych, wzrasta znaczenie stowarzyszeń archiwalnych, które przejmują na siebie znaczną część zadań zmierzających do animowania i wspierania działalności edukacyjnej archiwów. Stowarzyszenia publikują podręczniki i poradniki wskazujące, jak prowadzić działalność edukacyjną, zachęcają do podejmowania tej działalności. Organizują konferencje poświęcone problematyce archiwalno-pedagogicznej, mogą też wydawać czasopisma poruszające zagadnienia działalności edukacyjnej archiwów<sup>363</sup>.

Stowarzyszenia nie zastąpią oczywiście archiwów w bezpośrednim prowadzeniu działalności edukacyjnej. Działalność ta w znacznej mierze musi odbywać się w społecznościach lokalnych. Główny jej ciężar spada na archiwa prowincjonalne i municypalne, które mają jednak różne możliwości finansowe i kadrowe. Optymalną sytuacją jest stworzenie w archiwum odrębnego stanowiska pracy dla osoby odpowiedzialnej za działalność edukacyjną i nieobarczanie tej osoby innymi obowiązkami, tak aby mogła skupić się na swojej podstawowej działalności. Archiwa mające takie możliwości starają się zatrudnić nauczycieli jako specjalistów do spraw działalności edukacyjnej archiwów. Możliwe jest też takie rozwiązanie, że będzie to archiwista z odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym, choć bez uprawnień nauczyciela, tyle że wówczas nie będzie on spełniał wszystkich zadań edukacyjnych. W przypadku gdy archiwum nie stać na stworzenie odpowiedniego etatu dla specjalisty do spraw edukacyjnych, wskazane jest mimo wszystko powierzenie tej działalności jednej osobie w ramach jej obowiązków służbowych. Zapewni to prowadzenie regularnej, permanentnej działalności edukacyjnej. Nie znaczy to jednak, że pozostali archiwiści mają się nie angażować w działania edukacyjne archiwów. Powinien być ustanowiony jeden koordynator, ale w przypadku akcji edukacyjnej wymagającej większego zaangażowania wszyscy mogą być

<sup>363</sup> W Niemczech Dni Pedagogiki Archiwalnej organizuje Stowarzyszenie Archiwistów Niemieckich, w Wielkiej Brytanii Towarzystwo Archiwistów publikuje szereg podręczników o działalności edukacyjnej archiwów.

zaktywizowani pod jego kierunkiem. Oznacza to, że każdy archiwista powinien zdawać sobie sprawę z charakteru i specyfiki funkcji edukacyjnej archiwum, w którym pracuje.

## 6. Przygotowywanie specjalistów w zakresie działalności edukacyjnej archiwów

Problem kształcenia specjalistów w zakresie edukacji archiwalnej pojawił się w archiwistyce światowej. W wiodących pod tym względem krajach prowadzona jest dyskusja nad właściwym profilem kształcenia, odbywają się specjalistyczne seminaria, pracuje się nad treściami i formami tego nauczania. Rozważa się nie tylko kształcenie nowych archiwistów-specjalistów, ale też dokształcanie archiwistów już pracujących w archiwach. Dyskusje te są dalekie od wyczerpania.

W chwili obecnej w Polsce ośrodki uniwersyteckie kształcące archiwistów nie wyposażają ich w kompetencje potrzebne do prowadzenia działalności edukacyjnej. Jest to znaczne uchybienie z ich strony. Ze względu na nowe zadania stojące przed archiwami, wynikające z rozwoju społeczeństwa informacyjnego, należy wypełnić tę lukę w wykształceniu archiwistów, czyli dostosować programy nauczania, uzupełniając je o odpowiednią specjalność w ramach zawodu archiwisty. Specjalność taka winna przygotować archiwistów do pełnienia funkcji specjalisty w zakresie działalności edukacyjnej archiwów. W obecnej rzeczywistości, przy uwzględnieniu przemian, jakie zachodzą w dziedzinie archiwalnej, potrzebni są jednak specjaliści o nieco szerszym zakresie kompetencji, obejmującym wszelkie działania archiwów wynikające ze sprzężeń zachodzących między nimi a ich otoczeniem. Do działalności edukacyjnej należy wobec tego dodać działalność promocyjną i informacyjną.

Obecnie dysponujemy modelem kompetencji zawodowych wypracowanym w latach 2008–2010 przez Sekcję Edukacji Archiwalnej Stowarzyszenia Archiwistów Polskich autorstwa Waldemara Chorążyczewskiego i Wiesławy Kwiatkowskiej pod tytułem „Sylwetka i kompetencje absolwenta studiów archiwistyki i zarządzania dokumentacją”<sup>364</sup>. Przewiduje on blok kompetencji odpowiadających planowanej specjalności, umieszczony w ramach kompetencji specjalistycznych, zalecanych na studiach II stopnia.

Poniżej zaprezentowano kompetencje w zakresie promocji, edukacji i informacji archiwalnej zawarte w modelu kompetencji zawodowych absolwenta studiów archiwistyki i zarządzania dokumentacją. I tak absolwent:

- „zna zasady i narzędzia promocji i autoprezentacji i potrafi je stosować dla budowy wizerunku archiwum,

<sup>364</sup> Tekst modelu kompetencji został upowszechniony za pośrednictwem strony internetowej Sekcji Edukacji Archiwalnej SAP: [http://www.sap.waw.pl/files/u1/finalny\\_model.pdf](http://www.sap.waw.pl/files/u1/finalny_model.pdf), a także w kwartalniku branżowym archiwistów: „Archiwista Polski” 2010, nr 4 (60), s. 13–19.

- zna zasady i formy komunikacji społecznej i potrafi je wykorzystać dla poprawnego komunikowania się archiwum z otoczeniem oraz właściwej organizacji komunikacji interpersonalnej w obrębie archiwum,
- zna zasady i metody funkcjonowania e-administracji, rozumie rolę archiwów w ramach e-administracji,
- zna i rozumie zasady funkcjonowania społeczeństwa informacyjnego, rozumie rolę archiwów w społeczeństwie informacyjnym,
- zna zasady i metody psychologii i pedagogiki; potrafi stosować je w pracy z użytkownikiem materiałów archiwalnych i informacji archiwalnej,
- zna system oświatowy w swoim kraju i potrafi zaproponować formy udziału archiwów w procesie dydaktycznym,
- zna i potrafi stosować formy działalności edukacyjnej skierowanej do różnych grup społecznych; jest otwarty na zapotrzebowanie edukacyjne społeczeństwa, potrafi je rozpoznać i na nie reagować,
- zna i umie stosować metody i narzędzia badania systemu informacji archiwalnej, a także jego melioracji,
- zna metody i problemy badawcze różnych nauk, aby przewidywać ich potrzeby informacyjne i planować działania zachęcające do wykorzystywania zasobu archiwalnego i wspomagające zachęconych użytkowników w pokonywaniu barier informacyjnych,
- zna i potrafi stosować metody badania potrzeb informacyjnych społeczeństwa, jego poszczególnych grup i jednostek”<sup>365</sup>.

Na podstawie modelu kompetencji oraz standardu kształcenia dla kierunku studiów archiwistyka i zarządzanie dokumentacją<sup>366</sup> opracowałam projekt programu kształcenia archiwistów na studiach II stopnia na specjalności w zakresie edukacji, promocji i informacji archiwalnej (zob. aneks na s. 283).

Absolwent tej specjalności powinien być przygotowany do pracy z użytkownikami archiwum, potrafić budować i podtrzymywać relacje z nimi. Powinien umieć współpracować z mediami, utrzymywać z nimi kontakty, budować wizerunek archiwum, promować i popularyzować zasób archiwalny, wykorzystywać go do celów edukacyjnych i regionalnych. Może pełnić funkcję administratora wiedzy i zasobów informacyjnych w różnego typu archiwach, a także innych instytucjach. Potrafi obsługiwać nowoczesny sprzęt elektroniczny, operować systemami informatycznymi, przygotowywać archiwalne pomoce edukacyjne oraz zarządzać informacją. Potrafi stosować i przygotowywać formy edukacyjne na podstawie zasobu archiwum. Wszystkie te umiejętności umożliwiają

365 W. Chorążyczewski, W. Kwiatkowska, *Sylwetka i kompetencje absolwenta studiów archiwistyki i zarządzania dokumentacją. Model kompetencji zawodowych archiwistów i zarządców dokumentacji. Rekomendacja Zarządu Głównego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich uchwalona 4 listopada 2010 r.*, „Archiwista Polski” 2010, nr 4 (60), s. 13–19.

366 Uchwała nr 98 Senatu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 27 października 2009 r. w sprawie standardu kształcenia dla kierunku „archiwistyka i zarządzanie dokumentacją”.

mu pozyskanie pracy w różnych typach archiwów-instytucji w charakterze specjalisty w zakresie działalności edukacyjnej archiwów lub infobrokera archiwalnego. Ponadto absolwent będzie przygotowany do podjęcia pracy w tym zakresie w bibliotekach, muzeach i innych instytucjach naukowo-badawczych.

W aneksie zamieszczono propozycję programu specjalności w zakresie edukacji, promocji i informacji archiwalnej na studiach archiwalnych II stopnia, w wymiarze 360 godzin. Propozycja obejmuje ramowe treści kształcenia, rozbięcie programu na semestry studiów oraz szczegółowe treści kształcenia.

W programie specjalności znalazły się zarówno podstawowe przedmioty z zakresu wiedzy pedagogicznej (psychologia, pedagogika) i informacyjnej (archiwa w społeczeństwie informacyjnym, system informacji archiwalnej), wyposażające studentów w zasadniczą wiedzę w tym zakresie, jak i szczegółowe przedmioty kierunkowe z zakresu edukacji (pedagogika archiwalna, formy, metody i techniki kształcenia, metodyka opracowywania archiwalnych pomocy edukacyjnych), promocji (promocja archiwalna) i informacji (działalność informacyjna, naukowa i wydawnicza, infobrokerstwo archiwalne), wyposażające studentów specjalności nie tylko w podstawowe wiadomości z zakresu pracy z użytkownikami archiwum, ale także niezbędne w podejmowaniu tej pracy umiejętności. W programie znalazły się także warsztaty z emisji głosu, kształcące niezbędne w pracy z ludźmi (klientami archiwów) umiejętności autoprezentacji i komunikacyjne, a także zajęcia z wystawiennictwa archiwalnego i działalności regionalnej archiwów.

Propozycja programowa powinna być traktowana jedynie jako wstęp do dyskusji. Z samej tematyki rozprawy wynika, że dogłębniej zostały potraktowane jedynie treści z zakresu przedmiotów dotyczących działalności edukacyjnej. Niemniej jednak uważam, że ta próba stanowi konieczny krok ku unowocześnieniu programów nauczania archiwistów. Wybiega ona w przyszłość, starając się sprostać wyzwaniom, które stoją przed archiwami w wyniku rozwoju społeczeństwa wiedzy.

## Rozdział V

### Formy działalności edukacyjnej archiwów

#### 1. Wyjaśnienia terminologiczne: formy, metody i środki

W czasie panelu na V Powszechnym Zjeździe Archiwistów Polskich w Olsztynie we wrześniu 2007 roku, poświęconemu edukacji i popularyzacji wiedzy o archiwach, Marek Szczepaniak i Grażyna Tyrchan, pracownicy Archiwum Państwowego w Poznaniu, Oddział w Gnieźnie, zajmujący się od kilku już lat działalnością archiwum na polu edukacji, głosili: „Dotychczasowa refleksja na temat działalności popularyzatorskiej i edukacyjnej archiwów państwowych w środowisku szkolnym sprowadzała się do konstatacji konieczności jej wprowadzenia. Brak było konkretnych propozycji, na czym ta działalność ma polegać. Zarówno środowisko metodyków historii, nauczycieli, jak i środowisko archiwistów docenia rolę archiwów, jaką potencjalnie placówki te mogą odegrać w procesie dydaktycznym. Jednakże w literaturze, a szczególnie w życiu codziennym, nie spotyka się zbyt wielu przykładów wzajemnej współpracy, która wykraczałaby poza zwykłą prezentację zbiorów archiwalnych, bądź przekazywania informacji na temat zadań stojących przed archiwami”<sup>1</sup>. W dorobku naukowym archiwistyki brakuje opracowań, które opisywałyby i przyswajałyby na potrzeby działalności edukacyjnej archiwów wypracowane formy, a także metody pracy z użytkownikiem, opracowań, które podawałyby, w jaki sposób można kształcić użytkownika, wpływać na poszerzanie jego zakresu wiadomości i umiejętności, w jaki sposób można wdrożyć archiwa w proces edukacji społeczeństwa.

W rozdziale tym pragnę przybliżyć możliwości współpracy archiwów nie tylko ze szkołami, ale także wszelkimi grupami i jednostkami zainteresowanymi podnoszeniem swojej wiedzy, szczególnie za pośrednictwem narzędzi, jakie daje pedagogika i dydaktyka<sup>2</sup>, a mianowicie form organizacyjnych kształcenia, a także powiązanych z nimi metod kształcenia. Forma kształcenia<sup>3</sup> jest jednym z podstawowych elementów systemu dydaktycznego, łączącym w jedną całość i w odpowiednią strukturę cele (ogólne i szczegółowe,

1 M. Szczepaniak, G. Tyrchan, *Możliwości działalności edukacyjnej archiwów państwowych w środowisku szkolnym w oparciu o dotychczasowe doświadczenia Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 449.

2 Dydaktyka rozumiana jako nauka zajmująca się kształceniem ludzi, a więc zarówno wszelkie nauczanie innych, jak i uczenie się, niezależnie od tego, czy odbywa się ono w szkole, poza szkołą czy w codziennych sytuacjach życiowych. Zob. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 87–88.

3 Na potrzeby niniejszej pracy zamiennie stosuję określenia: forma kształcenia, forma nauczania, forma oświatowa i forma edukacyjna, zdając sobie jednocześnie sprawę z różnic, jakie występują między tymi terminami w ich ścisłym definiowaniu w naukach pedagogicznych. Na przykład forma kształcenia jest to sposób organizowania pracy dydaktycznej, forma nauczania natomiast jest jednostką organizacyjną procesu nauczania – uczenia się, zob. definicje tych pojęć np. w: *Słownik pedagogiczny*, oprac. C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, Warszawa 2009, s. 52, lub *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych*, red. K. Wojciechowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 81–83.



jakie zamierza się osiągnąć w określonym czasie), treści, metody i środki kształcenia, a także nauczających i uczących. Determinuje organizacyjną stronę pracy dydaktycznej, a także wskazuje, jak organizować tę pracę stosownie do tego, kto, gdzie, kiedy i w jakim celu ma być przedmiotem kształcenia<sup>4</sup>. Stanowi tym samym ważną podstawę prawidłowego poznania i układania stosunków personalnych w procesie kształcenia<sup>5</sup>. Stosowaniu organizacyjnych form kształcenia przyświeca ponadto podstawowy, najbardziej ogólny cel edukacji, czyli pomoc w wielostronnym rozwoju osób uczących<sup>6</sup>.

Na potrzeby funkcji edukacyjnej archiwów jednostkę zajęciową bądź działaniową, kierowaną bezpośrednio przez osobę czuwającą nad realizacją założonych celów podejmowanych działań edukacyjnych (w odróżnieniu od form kierowanych pośrednio, gdzie sterującą rolę pełni zazwyczaj autor podręcznika, książki, audycji, programu telewizyjnego, filmu i innych źródeł, z których uczący korzysta w procesie samokształcenia), charakteryzującą się dominującym w jej ramach rodzajem przejawianej aktywności i swoistymi cechami strukturalnymi będą nazywać formą edukacyjną. W zależności od tego, kto, gdzie, kiedy i po co ma stanowić przedmiot kształcenia, forma edukacyjna określa sposób organizacji pracy z osobami uczącymi i uczącymi się<sup>7</sup>. I tak zwiedzaniu może służyć wycieczka, ustnemu przekazywaniu problemowo uporządkowanych informacji – wykład, odczyt czy prelekcja, natomiast udziałowi w ustnej wymianie informacji – rozmowa, dyskusja, dyskusja panelowa. Forma opisuje sytuację w ujęciu nie dynamicznym, a statycznym, odpowiada na pytanie o postać organizacyjną lub techniczną jednostki zajęciowej, nie zajmuje się natomiast przebiegiem danego działania<sup>8</sup>. O tym aspekcie informuje metoda, która odnosząc się do jakichś modeli czy wzorów, opisuje dane działania w ich przebiegu<sup>9</sup>. W niektórych starszych podręcznikach dydaktyki można się spotkać z utożsamianiem metody z formą kształcenia, co według Wincentego Okonia nie jest uzasadnione<sup>10</sup>. Komplikacja ta wynika z tego, iż większość prostych form edukacyjnych realizowana jest za pomocą określonych metod kształcenia. Formę od metody odróżnia wówczas zastosowany opis. Forma charakteryzowana jest, jak już wcześniej podkreśliłam, za pomocą opisu w ujęciu statycznym, metoda z kolei za pomocą opisu w ujęciu dynamicznym. I tak wykład w zależności od opisu jest zarówno formą,

4 C. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1995, s. 183.

5 J. Parafiniuk-Soińska, *Humanizacja form kształcenia akademickiego*, [w:] *Formy i środki kształcenia i doskonalenia pedagogicznego nauczycieli akademickich. Materiały z V Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Międzywydziałowy Zakład Technik Nauczania Uniwersytetu Szczecińskiego w dniach 23–24 XI 1989 r.*, red. K. Wenta, Szczecin 1992, s. 59.

6 K. Denek, *O naukowy charakter kształcenia i doskonalenia pedagogicznego nauczycieli akademickich*, [w:] *Formy i środki kształcenia i doskonalenia pedagogicznego nauczycieli akademickich. Materiały z V Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Międzywydziałowy Zakład Technik Nauczania Uniwersytetu Szczecińskiego w dniach 23–24 XI 1989 r.*, red. K. Wenta, Szczecin 1992, s. 18–19.

7 K. Klimek, A. Pieczywo, *Wstęp*, [w:] *Dydaktyka w opracowaniach. Część III: Proces nauczania i uczenia się*, wybór i oprac. tekstów K. Klimek, A. Pieczywo, Toruń 1997, s. 6.

8 D. Jankowski, *Podstawowe pojęcia teorii edukacji dorosłych*, [w:] *Podstawy edukacji dorosłych. Zarys problematyki*, red. D. Jankowski, K. Przyszczypkowski, J. Skrzypczak, Poznań 1999, s. 29.

9 Tamże, s. 29–30.

10 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 111–112; tenże, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1995, s. 246.

jak i metodą kształcenia, tak samo pogadanka czy pokaz. Burza mózgów z kolei, jako jedna z najbardziej aktywizujących metod kształcenia, nie może być formą edukacyjną, nie można jej opisać w ujęciu statycznym jako jednostki zajęciowej ze ścisłym określeniem postaci organizacyjnej lub technicznej, jest ona natomiast metodą, określającą przebieg działania, wykorzystywaną na przykład w przeprowadzaniu lekcji.

W dydaktyce można spotkać się zarówno z terminem metoda kształcenia, jak i metoda nauczania. Metoda kształcenia określana jest jako dynamiczny proces formowania się człowieka, polegający na ciągłym wyborze przede wszystkim sposobów działania nauczającego i uczącego się, także doborze warunków uczenia się oraz treści kształcenia<sup>11</sup>. Natomiast wypróbowany, systematycznie stosowany układ czynności realizowanych świadomie przez osobę nauczającą w celu spowodowania założonych zmian w osobowościach osób uczących się, umożliwiający osiągnięcie celów kształcenia to metoda nauczania<sup>12</sup>. Najogólniej ujmując, metoda nauczania to planowy i świadomy sposób pracy nauczyciela<sup>13</sup>, prowadzący do przekazania uczącym się wiadomości, umiejętności, wyrobienia pożądanych poglądów i sprawności, rozwinięcia zainteresowań oraz umiejętności samodzielnego zdobywania wiedzy<sup>14</sup>. Wprowadzając termin metoda kształcenia, zastępujący poniekąd termin metoda nauczania, dostrzeżono w procesie kształcenia ucznia jako partnera nauczyciela, w pojęciu kształcenia mieści się bowiem i nauczanie, i uczenie się. „Metoda kształcenia jest więc przede wszystkim metodą kształcenia uczniów, zmieniając ich osobowości, a nauczanie jest tu przede wszystkim organizowaniem racjonalnego uczenia się”<sup>15</sup>.

Metoda kształcenia kojarzona jest często ze środkiem dydaktycznym, który choć spełnia w niej określoną rolę, to nie decyduje jednak o jej charakterze. Charakter metody zależy bowiem od istoty działalności nauczycieli i uczniów, czyli od zastosowanej formy kształcenia. Natomiast środkami dydaktycznymi określa się wszystko to, co stanowi warunki materialne działalności uczniów i nauczycieli, a więc różne składniki środowiska przyrodniczego i społecznego, urządzenia dydaktyczne, pomoce naukowe, podręczniki, książki, czasopisma i wszelkie inne materiały dydaktyczne<sup>16</sup>.

Sam termin środki dydaktyczne jest różnie rozumiany przez pedagogów, zastępuje się go innymi terminami. Według Alojzego Zieleckiego pojęciem nadrzędnym dla środków dydaktycznych są pomoce naukowe. Gdy nauczyciel stosuje pomoce naukowe, stają się

11 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 245.

12 Tamże.

13 W ogólnym rozumieniu tego terminu – poprzez nauczyciela rozumiem osobę prowadzącą zajęcia, nauczającą, kształcącą, więc także animatora, wykładowcę, edukatora, a nawet lidera czy trenera, z powołaniem na podręcznik: M.S. Knowles, E.F. Holton III, R.A. Swanson, *Edukacja dorosłych*, Warszawa 2009, s. 22, 27, 235–242, 231–234, 266–278.

14 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 245.

15 W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, s. 245–246.

16 Tamże, s. 247.

one środkami dydaktycznymi, gdy stosują je uczniowie, stają się środkami uczenia się<sup>17</sup>. Inaczej uważa Adam Suchoński, według którego zakres pojęcia środki dydaktyczne jest znacznie szerszy, odnosi się bowiem zarówno do procesu nauczania, jak i uczenia się. Pomoc naukowa pełni rolę służebną w stosunku do żywego słowa nauczyciela, środki dydaktyczne natomiast służą zarówno procesowi nauczania, jak i organizowaniu procesu uczenia się ucznia. „Nauczanie – uczenie się” z kolei można wymiennie określać jako „kształcenie” lub „edukacja”<sup>18</sup>. Tym samym środki dydaktyczne można określać, w zależności od okoliczności ich stosowania, środkami edukacyjnymi. Jak podaje Adam Suchoński, w literaturze zachodnioeuropejskiej dla określenia środków dydaktycznych/edukacyjnych używa się także sformułowania „media”. Stosowanie tego terminu związane jest przede wszystkim z zagadnieniem komunikowania jako podstawy każdego nauczania. Ponadto termin ten służy głównie do syntetycznego określenia środków dydaktycznych wykorzystywanych w kształceniu<sup>19</sup>.

Według Edwarda Fleminga środki dydaktyczne to przedmioty materialne i znaki symboliczne ułatwiające poznawanie obiektywnej rzeczywistości i nabywanie umiejętności jej przekształcania<sup>20</sup>. Czesław Kupisiewicz poprzez środki dydaktyczne rozumie przedmioty, które dostarczając uczniom określonych bodźców sensorycznych, oddziałujących na ich wzrok, słuch, dotyk, ułatwiają im bezpośrednie i pośrednie poznawanie rzeczywistości<sup>21</sup>. Czesław Szybka z kolei podaje, że to właśnie środki nauczania (czyli pomoce naukowe, przybory, materiały, aparaty) stanowiąc obiektywne warunki procesu nauczania, mają wpływ na wybór sposobów stwarzania sytuacji poznawczych, a więc i metod nauczania<sup>22</sup>. Dla Alojzego Zieleckiego pomoce naukowe to wszelkie środki stosowane w procesie dydaktycznym ze świadomością ich przydatności i konieczności<sup>23</sup>.

Adam Suchoński uważa natomiast, że pojęcie „środki dydaktyczne” obejmuje oprócz środków materialnych, także ich wytwory służące optymalizacji procesu kształcenia<sup>24</sup>. Środkiem dydaktycznym może zatem „być tylko to, co jest uchwytnie, może się zmaterializować, do czego można dotrzeć poprzez wielokrotny kontakt”<sup>25</sup>.

Według autorów *Słownika pedagogicznego* terminy „pomoce naukowe”, „pomoce dydaktyczne” i „środki dydaktyczne” można stosować wymiennie. Są to przedmioty służące usprawnieniu pracy dydaktyczno-wychowawczej. Pomoce te dzieli się na słowne – do których należą teksty pisane i drukowane, w tym podręczniki szkolne i teksty;

17 A. Zielecki, *Środki dydaktyczne w nauczaniu i uczeniu się historii*, Rzeszów 1978, s. 12, za: A. Suchoński, *Środki dydaktyczne w nauczaniu – uczeniu się historii*, [w:] J. Maternicki, Cz. Majorek, A. Suchoński, *Dydaktyka historii*, Warszawa 1994, s. 331.

18 A. Suchoński, dz. cyt., s. 331.

19 Tamże.

20 E. Fleming, *Unowocześnianie systemu dydaktycznego*, Warszawa 1974, s. 142, za: A. Suchoński, dz. cyt., s. 330.

21 C. Kupisiewicz, dz. cyt., s. 199, za: A. Suchoński, dz. cyt., s. 330.

22 C. Szybka, *Metodyka nauczania historii w szkole średniej*, Warszawa 1966, s. 99, za: A. Suchoński, dz. cyt., s. 330.

23 A. Zielecki, dz. cyt., s. 12, za: A. Suchoński, dz. cyt., s. 330.

24 A. Suchoński, dz. cyt., s. 330.

25 Tamże, s. 331.

wzrokowe – oryginalne przedmioty lub ich modele, a także ilustracje, obrazy, foliogramy, plansze i mapy, przeźrocza, zdjęcia itp.; słuchowe – a wśród nich audycje radiowe, nagrania magnetofonowe i CD, instrumenty muzyczne i inne; wzrokowo-słuchowe – programy multimedialne, filmy edukacyjne itp.; oraz techniczne – przyrządy pomiarowe, rzutniki, projektory, komputery, kamery i inne<sup>26</sup>.

W literaturze dydaktycznej istnieje ponadto kilka innych typologii środków dydaktycznych/edukacyjnych. Najbardziej rozpowszechnione są dwie typologie: oparta na kryterium rodzaju eksponowanych bodźców oraz oparta na tym samym kryterium, lecz bardziej rozbudowana typologia wypracowana przez Wincentego Okonia.

Pierwsza typologia wyróżnia cztery kategorie środków dydaktycznych: wzrokowe (przedmioty oryginalne lub ich zamienniki, np. obrazy, modele, symbole), słuchowe (audycje radiowe, płyty gramofonowe, nagrania magnetofonowe), wzrokowo-słuchowe (film dźwiękowy, program telewizyjny) oraz częściowo automatyzujące proces nauczania i uczenia się maszyny dydaktyczne<sup>27</sup>.

Typologia Wincentego Okonia wyróżnia z kolei następujące kategorie środków dydaktycznych: słowne (podręczniki oraz inne teksty drukowane), proste środki wzrokowe (oryginalne przedmioty, wykresy, mapy), techniczne środki wzrokowe (umożliwiające rejestrowanie, przechowywanie i przekazywanie obrazów za pomocą urządzeń technicznych), techniczne środki słuchowe (pozwalające przekazywać dźwięki, np. radio, magnetofon), środki słuchowo-wzrokowe, czyli audiowizualne (łącznie obraz z dźwiękiem), środki automatyzujące proces dydaktyczny (np. maszyny dydaktyczne służące do sterowania procesem uczenia się bez pomocy nauczyciela)<sup>28</sup>.

Na potrzeby funkcji edukacyjnej archiwów na określenie materiałów edukacyjnych stosowanych w pracy z użytkownikiem, a także pomocy specjalnie przygotowywanych dla użytkowników, również w celach samokształceniowych, najbardziej trafnym wydaje się stosowanie terminu archiwalne środki edukacyjne bądź archiwalne pomoce edukacyjne, choć to drugie określenie budzi wątpliwości ze względu na utarty w terminologii archiwalnej zwrot – pomoce archiwalne, określający specyficzne, fachowe opracowania dotyczące treści i formy materiałów archiwalnych, sporządzone według ustalonych zasad<sup>29</sup>.

Tak samo ze względu na swoistość stosowanych w działalności edukacyjnej archiwów archiwalnych środków edukacyjnych najbardziej nadającą się do przyswojenia w archiwistyce wydaje się być typologia zaproponowana przez autorów *Słownika pedagogicznego*<sup>30</sup>, wyróżniająca środki słowne, wzrokowe, słuchowe, wzrokowo-słuchowe oraz techniczne. Ze względu na specyfikę odbiorców archiwalnych środków edukacyjnych

26 *Pomoce naukowe*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 138.

27 C. Kupisiewicz, dz. cyt., s. 199, za: A. Suchoński, dz. cyt., s. 332.

28 W. Okoń, *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*, Warszawa 1971, s. 249, za: A. Suchoński, dz. cyt., s. 332; W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 237.

29 Zob. *Pomoce archiwalne*, [w:] *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 63.

30 *Pomoce naukowe*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 138.

zdecydowałam się jednak zbudować własną ich typologię, która w większości bazuje na podziale zastosowanym przez autorów wymienionego powyżej słownika. Właściwe środki edukacyjne podzieliłam więc na: słowne (np. publikacje), wzrokowe (np. wystawy archiwalne) i wzrokowo-słuchowe (np. filmy). Obok nich wyróżniłam materiały, które określiłam jako nieedukacyjne, wytwarzane są bowiem przez archiwa w ramach prowadzonej działalności informacyjnej, naukowej bądź promocyjnej, a wtórnie mogą być wykorzystywane także w działaniach podejmowanych w ramach realizacji ich funkcji edukacyjnej.

W wyniku obserwacji rzeczywistości archiwalnej zestawionej z propozycjami pedagogiki przedstawionymi wyżej zbudowałam następującą typologię:

### **Typologia materiałów wykorzystywanych w działalności edukacyjnej archiwów:**

#### 1. archiwalne środki edukacyjne

##### 1.1. publikacje (literatura archiwalna)

###### 1.1.1. poradniki (vademecum)

###### 1.1.1.1. dla ogółu użytkowników

###### 1.1.1.2. dla genealogów

###### 1.1.1.3. dla osób poszukujących dokumentacji osobowo-płacowej

###### 1.1.1.4. dla nauczycieli

###### 1.1.1.4.1. poradniki metodyczne

###### 1.1.1.4.2. konspekty lekcji

###### 1.1.1.4.3. scenariusze lekcji

###### 1.1.2. podręczniki

###### 1.1.2.1. akademicki

###### 1.1.2.2. przysposobienia archiwalnego dla niearchiwistów

###### 1.1.3. publikacje popularnonaukowe

###### 1.1.3.1. opisujące dzieje archiwum

###### 1.1.3.2. opisujące zasób i jego dzieje

###### 1.1.3.3. opisujące dzieje budynków archiwalnych (często zabytkowych)

###### 1.1.3.4. przedstawiające biogramy archiwistów

###### 1.1.4. publikacje branżowe

###### 1.1.4.1. przepisy dotyczące klasyfikacji i kwalifikacji dokumentacji

###### 1.1.4.2. wzory protokołów brakowania dokumentacji wraz z wyjaśnieniem, w jaki sposób je wypełniać do archiwum państwowego

###### 1.1.4.3. wzory spisów akt przekazywanych do brakowania

###### 1.1.4.4. wzory formularzy dla archiwistów zakładowych

###### 1.1.4.5. materiały szkoleniowe

###### 1.1.5. pomoce naukowe i dydaktyczne

###### 1.1.5.1. kalendarze służące do odczytu i zrozumienia źródeł (np. przeliczanie dat)

- 1.1.5.2. słowniki zawierające wykazy skrótów i terminologii występującej w źródłach archiwalnych
- 1.1.5.3. aktualne słowniki terminologiczne (wyjaśniające terminy archiwalne)
- 1.1.5.4. kopie dokumentów wyposażone w opis, komentarz lub odczyt
- 1.1.5.5. materiały dydaktyczne (pakiety edukacyjne, przeźrocza itp.)
- 1.2. wystawy archiwalne
  - 1.2.1. wystawy czasowe
  - 1.2.2. wystawy stałe
  - 1.2.3. muzea archiwalne
- 1.3. filmy edukacyjne
  - 1.3.1. o archiwach
  - 1.3.2. z wykorzystaniem archiwaliów
- 1.4. komiksy edukacyjne
- 2. materiały nieedukacyjne<sup>31</sup>
  - 2.1. materiały promocyjne
    - 2.1.1. wywiady
    - 2.1.2. artykuły prasowe
    - 2.1.3. programy publicystyczne
    - 2.1.4. filmy promocyjne
    - 2.1.5. komiksy promocyjne
    - 2.1.6. audycje publicystyczne
    - 2.1.7. materiały reklamowe
      - 2.1.7.1. plakaty
      - 2.1.7.2. foldery
  - 2.2. publikacje naukowe
    - 2.2.1. syntezy, monografie, studia (w formie artykułów i publikacji samoistnych)
    - 2.2.2. przyczynki, recenzje, polemiki, sprawozdania
    - 2.2.3. edycje źródłowe
  - 2.3. przepisy archiwalne z wyjaśnieniami
    - 2.3.1. statuty
    - 2.3.2. regulaminy
    - 2.3.3. ustawy
    - 2.3.4. rozporządzenia
  - 2.4. pomoce archiwalne
    - 2.4.1. inwentarze
    - 2.4.2. przewodniki

<sup>31</sup> Rozróżnienie to wynika z przyjętego przeze mnie założenia, że materiałami edukacyjnymi będę nazywała takie materiały, które zostały wytworzone w celu prowadzenia działalności edukacyjnej. Natomiast materiały archiwalne czy pomoce archiwalne, które klasyfikuję jako materiały nieedukacyjne, nie powstały w celu edukacyjnym, lecz mogą być wykorzystywane w realizacji zadań edukacyjnych archiwów.

- 2.4.3. indeksy
- 2.4.4. repertoria
- 2.4.5. sumariusze
- 2.4.6. katalogi
- 2.5. materiały archiwalne
- 2.6. przedmioty i sprzęt stanowiące wyposażenie archiwum

W rozdziale tym zostaną omówione przede wszystkim mające zastosowanie w realizacji funkcji edukacyjnej archiwów formy edukacyjne i metody wykorzystywane w ich przebiegu. W trakcie ich omawiania (w tym i następnym rozdziale) scharakteryzują archiwalne środki edukacyjne jako bezpośredni wytwór działań podejmowanych w przebiegu funkcji edukacyjnej. Archiwalne środki edukacyjne są o tyle ważne w podejmowanych rozważaniach opisujących sposób realizacji funkcji edukacyjnej archiwów, że oprócz wspomaganie zajęć edukacyjnych podejmowanych przez archiwistów w ramach realizacji funkcji, stanowią one także jednocześnie swoiste formy kształcenia, z których użytkownicy archiwów korzystają w procesach samokształcenia. Odgrywają zasadniczą rolę w kształceniu podejmowanym przez archiwa pośrednio, gdzie sterującą rolę pełni, nie jak w przypadku typowych form edukacyjnych osoba prowadząca zajęcia edukacyjne, ale autor podręcznika, książki popularnonaukowej, skryptu, audycji radiowej, programu telewizyjnego, filmu oświatowego, publikacji internetowych i innych źródeł, z których uczący się korzysta w procesie samokształcenia. Taką swoistą formą edukacyjną, a zarazem archiwalnym środkiem edukacyjnym jest na przykład wystawa archiwalna. W zależności od przebiegu tej formy, sposobu jej przedstawienia, możliwości zwiedzania – z przewodnikiem czy samodzielnie, ale także sposobu zastosowania – czy będzie ona tylko wizualizacją treści omawianych w ramach innej formy edukacyjnej (innych zajęć) czy zwiedzanie wystawy będzie samą w sobie organizacyjną jednostką kształcenia kierowaną bezpośrednio przez archiwistę (bądź osobę oprowadzającą), wystawa może być zarówno organizacyjną formą edukacyjną, jak i archiwalnym środkiem edukacyjnym (tu szczególnie zastosowanie mają wystawy internetowe).

Funkcja edukacyjna archiwów może być realizowana poprzez działalność oświatową oraz działalność kulturalną. Stwarza to dwa obszary aktywności archiwów, skierowanej do różnych odbiorców, a jednocześnie wymusza stosowanie różnych form, metod i środków edukacyjnych, przystosowanych do możliwości percepcyjnych tych odbiorców. W rozdziale czwartym wyodrębniłam i scharakteryzowałam grupy odbiorców działalności edukacyjnej archiwów, a także określiłam formy edukacyjne wykorzystywane lub mogące być wykorzystywanymi w edukacji tych grup. Są to: środowisko nauki (uczni i studenci), środowisko oświatowe (uczniowie, nauczyciele, animatorzy kulturowi), amatorzy historii (genealogi, regionaliści, popularyzatorzy historii), osoby poszukujące dowodów prawnych, pracownicy jednostek organizacyjnych oraz wszyscy posiadacze dokumentacji. W realizacji funkcji edukacyjnej archiwów do każdej z tych

grup dostosowane są, ze względu na ich potrzeby edukacyjne, określone formy i metody kształcenia – czasem inne dla każdej z nich, jednak zazwyczaj te same, różniące się jedynie przekazywanymi w toku ich realizacji treściami, bezpośrednio skorelowane z określonymi ogólnymi i szczegółowymi celami kształcenia.

Poprzez formę edukacyjną, jak już wcześniej podkreślałam, rozumiem kierowaną bezpośrednio zewnętrzną postać działalności podejmowanej w zakresie wychowania i kształcenia, sposób realizacji edukacji, zorganizowaną jednostkę zajęciową lub działaniową. Różnorodność form stosowanych i mogących być stosowanymi w archiwach w zakresie funkcji edukacyjnej archiwów, ze względu na olbrzymi potencjał edukacyjny tkwiący w zasobie archiwalnym i szeroki zakres działań edukacyjnych podejmowanych przez archiwa, jest ogromna. Przedsięwzięcia podejmowane w ramach realizacji funkcji edukacyjnej archiwów charakteryzują się mieszaniami i przenikaniem różnych form i metod kształcenia znanych z literatury pedagogicznej.

Wśród archiwalnych form edukacyjnych wyróżniam:

- |                             |                          |
|-----------------------------|--------------------------|
| 1. prelekcję                | 12. staż                 |
| 2. pogadankę                | 13. praktykę zawodową    |
| 3. dyskusję                 | 14. seminarium           |
| 4. wykład                   | 15. mentoring            |
| 5. pokaz                    | 16. kurs                 |
| 6. grę i zabawę dydaktyczną | 17. nauczanie zdalne     |
| 7. turystykę archiwalną     | 18. lekcję archiwalną    |
| 8. konkurs                  | 19. koło zainteresowań   |
| 9. konferencję              | 20. wycieczkę archiwalną |
| 10. warsztaty szkoleniowe   | 21. wystawę archiwalną   |
| 11. obóz letni              | 22. imprezy archiwalne   |

Przedstawiony powyżej wykaz form edukacyjnych ma być próbą zaprezentowania i jednocześnie przyswojenia tego, co archiwistycy w zakresie form pracy z użytkownikiem archiwum na polu edukacji mogą zaproponować przede wszystkim takie dziedziny nauki, jak pedagogika czy dydaktyka. Należy podkreślić, że również sami archiwiści w ciągu kilku ostatnich dziesięcioleci wypracowali, także ujęte w wykazie, różne formy edukacyjne, tworzone z myślą i przystosowane do potrzeb użytkowników. Stąd w praktyce edukacyjnej archiwów można spotkać się z odmiennym niż w pedagogice określeniem poszczególnych zajęć edukacyjnych, łączeniem różnych form w ramach jednych zajęć, a także występowaniem form specyficznych (np. kwadrans historyczny będący



połączeniem pokazu i pogadanki). Szczególnie począwszy od lat pięćdziesiątych XX wieku, w archiwach pojawiły się formy i metody pracy z użytkownikami na polu edukacji czy tzw. popularyzacji, dostosowane do różnych grup wiekowych, zawodowych, a także zapotrzebowań intelektualnych użytkowników, szczególnie wiele z nich powstało na skutek podejmowanych w tamtym czasie działań kulturalno-oświatowych. Organizowano zwłaszcza: prelekcje, pogadanki, wykłady, pokazy, konkursy, konferencje, dni archiwów, wystawy, przyjmowano wycieczki. Część tych form, choć różnie w praktyce archiwalnej nazywana, określała te same działania archiwistów, stały za nimi te same czynności. Chodzi tu zwłaszcza o prelekcje, pogadanki, wykłady, pokazy czy przyjmowanie wycieczek, w przebiegu których wspierając się eksponatami archiwalnymi, archiwiści prowadzili spotkania z użytkownikami w archiwach, przekazując im wiedzę o archiwum, jego zasobie, nauczając historii.

Zawarte w wykazie formy znajdujące zastosowanie w działalności edukacyjnej archiwów nie do końca dają się usystematyzować według klasyfikacji proponowanych w literaturze pedagogicznej. Odnoszą się one bowiem zazwyczaj do rzeczywistości szkolnej. W najbardziej powszechnych klasyfikacjach stosowanych przez dydaktyków wyróżnia się zazwyczaj podziały oparte na kryterium liczby uczniów (wówczas mamy do czynienia z jednostkowymi, zespołowymi i grupowymi formami organizacji), kryterium miejsca uczenia się (odróżnia się zajęcia szkolne od zajęć pozaszkolnych) oraz kryterium czasu prowadzenia/trwania zajęć (gdzie obok zajęć lekcyjnych występują zajęcia pozalekcyjne)<sup>32</sup>.

Klasyfikacja stosowana przez pedagogów zajmujących się zagadnieniami animacji społeczno-kulturowej, a przede wszystkim popularyzacji nauki, wydaje się być bliższa formom stosowanym w realizacji funkcji edukacyjnej archiwów. W tej dziedzinie w ostatnim czasie szczególnie obserwuje się bowiem ewolucję form działań popularyzatorskich w stronę postulowanych w nowoczesnej edukacji działań o charakterze animacyjnym, angażującym, zaspokajającym ciekawość, rozwijającym zdolność obserwacji, rozumienia zjawisk, rozwiązywania zagadek i ukazującym problemy naukowe jako otwarte<sup>33</sup>. Wyróżnia się cztery główne rodzaje popularyzacji nauki ze względu na stosowane środki przekazu oraz zastosowane źródło informacji, są to: żywe słowo, druk, ogląd i działanie<sup>34</sup>. Wśród form popularyzatorskich opartych na słowie żywym wyróżnia się przede wszystkim wykład popularny i pogadankę, a także „spotkania z ciekawymi ludźmi”, ekspertami i rzeczoznawcami, przedstawicielami nauki, twórcami kultury, działaczami społeczno-politycznymi bądź innymi wybitnymi specjalistami w danej dziedzinie. Zajęcia te zazwyczaj są różnymi odmianami dyskusji lub mają charakter warsztatów<sup>35</sup>. Działania

32 *Formy kształcenia*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 52.

33 B. Cyboran, *Merytoryczno-metodyczne przeobrażenia w popularyzacji wiedzy naukowej*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne aspekty edukacji kulturalnej oraz oświaty dorosłych*, red. T. Aleksander, Kraków 2006, s. 173.

34 J. Pólturzycki, *Dydaktyka dorosłych*, Warszawa 1991, s. 160; B. Cyboran, *Merytoryczno-metodyczne przeobrażenia*, s. 173.

35 B. Cyboran, *Merytoryczno-metodyczne przeobrażenia*, s. 174.

popularyzatorskie oparte na słowie pisanym, na druku to literatura popularnonaukowa oraz czasopiśmiennictwo popularnonaukowe. Do działań popularyzatorskich opartych na oglądzie włącza się natomiast programy telewizyjne, filmy<sup>36</sup> oraz różnorodne formy wystawiennicze, przy czym do tego typu działań zalicza się także targi i festiwale nauki<sup>37</sup>. Ostatni rodzaj form popularyzatorskich to aktywne działania, polegające przede wszystkim na uczestnictwie obywatela w eksperymentach różnego typu, udziale w badaniach naukowych powiązanych z rozwiązywaniem problemów naukowych oraz własną twórczością realizowaną pod kierunkiem specjalistów. Jedną z form popularyzacji nauki poprzez działanie jest rozwiązywanie sytuacji problemowych, w których obywatel rozwiązując problem, posługuje się zasobem wiedzy, który już posiada, jednocześnie będąc mobilizowanym do zdobywania nowych informacji, niezbędnych do rozwiązania pojawiającej się trudności<sup>38</sup>. Innym przykładem upowszechniania nauki i kultury poprzez działanie jest uczestnictwo w różnorodnych grupach hobbistycznych i miłośniczych. Aktywnością popularyzatorską jest także organizowanie i uczestniczenie w różnorodnych konkursach, uczestnictwo w imprezach naukowych, jak zjazdy, konferencje, sympozja oraz imprezach tematycznych łączących różnorodne formy popularyzatorskie, takie jak: pokazy, konkursy, gry edukacyjne, wystawy<sup>39</sup>. Niezwykle interesującą formą upowszechniania nauki jest również turystyka naukowa polegająca na wakacyjnych wyjazdach do miejscowości znanych z rozbudowanej bazy badawczej i badawczo-przemysłowej. Pobyt w takim miejscu nie ogranicza się do zwiedzania wybranych instytucji, ale obejmuje także wycieczki do okolicznych zakładów przemysłowych, zabytków architektonicznych czy przyrodniczych<sup>40</sup>.

Zaprezentowana powyżej klasyfikacja nie może być w pełni zastosowana w przypadku określania funkcji edukacyjnej archiwów. Niemożliwe jest bowiem ściśle podzielenie form edukacyjnych stosowanych i mogących być stosowanymi w działalności edukacyjnej archiwów na cztery kategorie (żywe słowo, druk, ogląd i działanie), wyodrębnione tutaj ze względu na stosowane środki przekazu oraz zastosowane źródło informacji, przede wszystkim z uwagi na specyfikę zajęć odbywanych w archiwach lub z wykorzystaniem archiwaliów. W dodatku wymieniane tu działania oparte na słowie pisanym, jak literatura popularnonaukowa, i oglądzie, jak wystawy, programy telewizyjne, filmy w działalności edukacyjnej archiwów są działaniami kierowanymi pośrednio, definiowanymi jako archiwalne pomoce edukacyjne, wspomagające organizację kształcenia (również samokształcenia).

36 Tamże, s. 179, 181.

37 B. Cyboran, *W poszukiwaniu nowych możliwości popularyzacji nauki*, [w:] *Wyzwania współczesnej edukacji dorosłych*, t. 2: *Unowocześnianie procesu kształcenia dorosłych*, red. A. Fabiś, Mysłowice–Zakopane 2005, s. 82.

38 B. Cyboran, *Merytoryczno-metodyczne przeobrażenia*, s. 187.

39 Tamże, s. 188.

40 Tamże.

Ponieważ nie udało mi się znaleźć optymalnej typologii pozwalającej podzielić archiwalne formy edukacyjne, dlatego też posiłkując się przytaczanymi powyżej klasyfikacjami, podjęłam próbę wyróżnienia typów archiwalnych form edukacyjnych ze względu na różne kryteria podziału. Są to typologie zbudowane na podstawie następujących kryteriów:

- miejsce odbywanych zajęć/działań:
  - formy odbywające się w archiwum (np. prelekcja, pogadanka, wykład, pokaz, staż, zajęcia warsztatowe, wycieczka archiwalna),
  - formy odbywające się poza archiwum (np. turystyka archiwalna, obóz letni, impreza plenerowa, edukacyjna akcja społeczna);
- organizator zajęć edukacyjnych:
  - formy organizowane samodzielnie przez archiwum,
  - formy współorganizowane przez archiwum,
  - formy organizowane przez inne instytucje i placówki, w których współuczestniczą archiwa;
- liczba uczestników biorących udział w zajęciach/działaniach:
  - formy jednostkowe (np. konsultacja, instruktaż, praktyka zawodowa, staż),
  - formy grupowe (np. dyskusja, kurs, zajęcia warsztatowe, pokaz, koła zainteresowań, wycieczka archiwalna, zabawa dydaktyczna, lekcja archiwalna),
  - formy zbiorowe (np. konferencja, wykład, festiwal, impreza archiwalna);
- zastosowany w realizacji zajęć/działań dominujący środek przekazu:
  - formy oparte na słowie (np. wykład, opowiadanie, prelekcja, dyskusja, pogadanka),
  - formy oparte na oglądzie (np. pokaz, wycieczka archiwalna, wystawa archiwalna, turystyka archiwalna),
  - formy oparte na działaniu (np. warsztaty, zabawa dydaktyczna, konkurs, obóz letni, praktyka zawodowa, staż);
- długość trwania działań edukacyjnych:
  - formy krótkie (jednorazowe) (np. prelekcja, pogadanka, pokaz, lekcja archiwalna),
  - formy długotrwałe (np. kurs, konferencja, staż, praktyka zawodowa, imprezy archiwalne, wystawy archiwalne),
  - formy cykliczne (np. cykl wykładów, wieczory dyskusyjne, kwadrans historyczne, dni otwartych drzwi archiwów, tygodnie archiwów);
- cel podejmowanych działań:
  - kształcenie ogólne (formy służące kształceniu ogólnemu, edukacja równoległa, np. wykład, dyskusja, pogadanka, zajęcia warsztatowe, imprezy archiwalne, wycieczki archiwalne, koła zainteresowań),
  - kształcenie zawodowe (formy służące nabywaniu kompetencji profesjonalnych, niezbędnych w pracy zawodowej, a więc wiedzy niezbędnej do wykonywania czynności zawodowych, np. kurs zawodowy, staż, praktyka zawodowa, kursokonferencja);

- osoby biorące udział w zajęciach edukacyjnych<sup>41</sup>:
  - formy skierowane do środowiska nauki (uczonych i studentów),
  - formy skierowane do środowiska oświatowego (uczniów, nauczycieli, animatorów kulturowych),
  - formy skierowane do środowiska amatorów historii (genealogów, regionalistów, popularyzatorów historii),
  - formy skierowane do środowiska osób poszukujących dowodów prawnych,
  - formy skierowane do pracowników jednostek organizacyjnych,
  - formy skierowane do wszystkich posiadaczy dokumentacji;
- sposób organizacji podejmowanych zajęć:
  - lekcje archiwalne
  - szkolenia archiwalne (np. kurs, staż, praktyka zawodowa, zajęcia warsztatowe, obóz letni, konferencja metodyczna),
  - spotkania archiwalne<sup>42</sup> (np. prelekcja, pogadanka, dyskusja, wykład, opis, opowiadanie, pokaz, zabawa dydaktyczna, koła zainteresowań, wycieczka archiwalna),
  - turystyka archiwalna
  - imprezy archiwalne (np. dni otwartych drzwi archiwów, wystawy archiwalne, imprezy plenerowe, edukacyjne akcje społeczne).

## 2. Charakterystyka archiwalnych form edukacyjnych

Formy edukacyjne, których charakterystykę czerpię głównie z literatury pedagogicznej i dydaktycznej, są postacią organizacyjną jednostki zajęciowej czy działaniowej, określają, kto i za pomocą jakich zajęć, podejmowanych w jakich warunkach (określenie czasu oraz miejsca), za pośrednictwem jakiego środka przekazu edukuje i wychowuje kogo, oraz czy podejmowana jednostka zajęciowa może być przeprowadzana zbiorowo, grupowo czy też indywidualnie. O charakterze form edukacyjnych zazwyczaj decydują metody nauczania stosowane w ich przebiegu, są one bowiem heteronomiczne (na przykład wspomniany już wykład jest zarówno formą, jak i metodą kształcenia). Moim celem nie jest ściśle odróżnianie form od metod kształcenia i skupianie się wyłącznie na

41 Z podziałem form ze względu na osoby biorące udział w zajęciach edukacyjnych można spotkać się w archiwach niemieckich, gdzie oferta edukacyjna dostosowywana jest do potrzeb różnych grup odbiorców. Na przykład na stronie internetowej archiwów Północnej Nadrenii-Westfalii obok usług oferowanych wszystkim użytkownikom, takich jak wycieczki do archiwum, imprezy archiwalne, znajdują się także usługi dla: świata nauki, genealogów, regionalistów i prowadzących lokalne badania, prasy i mediów, zob. *Archive in NRW. Service*, <http://www.archive.nrw.de/LandesarchivNRW/Service/index.html> (dostęp: 31 marca 2010 r.).

42 Choć termin „spotkania archiwalne” jako określenie definiujące wszelkie edukacyjne zajęcia w archiwum kierowane do szerokiego grona odbiorców, niebędące szkoleniami organizowanymi w archiwum, jest określeniem nowym, to można się już z nim spotkać w takim zastosowaniu w rzeczywistości archiwalnej, zob. np. *Tematyka spotkań edukacyjnych w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/lekcje-lekcje-art/1309-archiwum-panstwowe-w-szczecinie.html> (dostęp: 10 kwietnia 2010 r.).

statycznym ujęciu danej jednostki zajęciowej, lecz przedstawienie możliwości jej zastosowania w praktyce edukacyjnej archiwów, z uwzględnieniem właściwych dla niej cech organizacyjnych. Charakterystyka formy edukacyjnej bardzo często jest trudna do opisanie bez zwrócenia uwagi na możliwą do zastosowania w trakcie jej przebiegu metodę. Zresztą jak podają autorzy podręcznika *Dydaktyki historii*<sup>43</sup>, wybór określonej formy nauczania jest dopiero pierwszym krokiem w planowaniu procesu kształcenia. „Z każdą z tych form powiązane są metody i środki dydaktyczne, których odpowiedni dobór i układ decydują wspólnie o skuteczności podjętych działań edukacyjnych”<sup>44</sup>.

Przejdę teraz do charakterystyki zaprezentowanych w wykazie form edukacyjnych, a także niektórych metod kształcenia, których opisanie zdaje się być czasem elementem nieodzownym, gdy chce się w pełni zaprezentować daną formę edukacyjną, realizacja której, jak już wcześniej podkreśliłam, jest bardzo często zależna od zastosowania takiej, a nie innej metody.

## 2.1. Prelekcje, pogadanki, dyskusje, wykłady, pokazy

Jedną z najbardziej rozpowszechnionych, a także tradycyjną już w archiwach formą przekazywania wiedzy o zasobie archiwalnym i archiwum jest prelekcja. Najogólniej ujmując, prelekcja to swoisty wykład o treści popularno-naukowej, połączonej często z dyskusją. Jest to odbywająca się w archiwum lub poza nim bezpośrednia prezentacja wcześniej założonego tematu kierowanego zazwyczaj do wąskiego grona odbiorców, do określonej grupy, czasem wspomagana pokazem<sup>45</sup>. Temat prelekcji i sposób jej przeprowadzenia zostaje z góry ustalony przez tego, kto ją wygłasza<sup>46</sup>. Sama prelekcja polega zazwyczaj na wygłoszeniu, odczytaniu lub zaprezentowaniu pewnych

43 J. Maternicki, C. Majorek, A. Suchoński, *Dydaktyka historii*, Warszawa 1994.

44 E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Nauczyciel historii w procesie dydaktycznym*, [w:] *Edukacja historyczna w szkole, teoria i praktyka*, Warszawa 2008, s. 108.

45 Zob. prelekcję wygłoszoną dla członków Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Gdańsku o dokumentacji kartograficznej wraz z demonstracją najciekawszych materiałów, Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), nr zesp. 1414, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: WAPG), sygn. 57, „Plany i sprawozdania roczne za lata 1981–1985 [1981–1986]”, k. nlb. (Sprawozdanie WAP w Gdańsku za rok 1981); także szereg prelekcji przeprowadzonych przez pracowników Archiwum Państwowego w Olsztynie w ramach obchodów 60-lecia rewolucji październikowej, dotyczących odgłosów rewolucji na terenie byłych Prus Wschodnich, zobrazowanych materiałami archiwalnymi, Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), nr zesp. 505, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: WAPO), sygn. 79, „Plany i sprawozdania 1977”, s. 5; a także z okazji 30-lecia PRL, APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 72, „Sprawozdanie roczne z wykonania planu WAP oraz oddziałów terenowych 1971–1975”, k. 248; cykl prelekcji o materiałach archiwalnych przechowywanych w WAP w Olsztynie, przygotowanych w porozumieniu z Kuratorium Okręgu Szkolnego w Olsztynie dla młodzieży szkolnej, APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 68, „Plany roczne i wytyczne do planów (1971–1975)”, k. 41; prelekcje „Spotkania z historią” organizowane przez oddział inowrocławski Archiwum Państwowego w Bydgoszczy wspólnie z Muzeum Okręgowym, Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej: APB), Akta własne, rok 1996, k. nlb., „Sprawozdanie z wykonania prac w 1996 r. w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy, Oddział w Inowrocławiu”; APB, Akta własne, rok 1997, k. nlb., „Sprawozdanie z wykonania prac w 1997 r. w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy, Oddział w Inowrocławiu”.

46 Por. M. Masmoudi, *Formy i metody pracy oświatowej*, [w:] *Udział muzeów w działalności oświatowej i kulturalnej. Materiały z kolokwium Międzynarodowej Rady Muzeów w Moskwie i Leningradzie, 14–21 maja 1968 r.*, red. J. Durko, S. Lorentz, K. Malinowski, Poznań–Warszawa 1971, s. 79.

usystematyzowanych treści celem wprowadzenia odbiorców w określoną tematykę archiwalną, regionalną czy też związaną z rocznicami państwowymi lub narodowymi<sup>47</sup>. Ponadto prelekcja wiąże się ściśle z odczytem, który w literaturze klasyfikowany jest czasem jako jedna z odmian wykładu bądź właśnie jako metoda wspomagająca prelekcję. Odczyt jest to metoda polegająca na odczytywaniu lub zreferowaniu przygotowanego wcześniej na piśmie materiału, który ma stanowić treść prelekcji i odpowiedzi w dyskusji<sup>48</sup>. W tradycji popularyzatorskiej archiwów polskich bardzo często możemy spotkać się ze stosowaniem odczytu, w szczególności jeśli chodzi o treści ogólne, dotyczące archiwistyki bądź tematykę historyczną lub regionalną<sup>49</sup>. W 1968 roku na łamach „Archeionu” o walorach odczytu pisał Stanisław Czech: „Odczyt zilustrowany fotokopią, wypisem z akt, a dotyczący danej miejscowości, dostarcza prelegentowi nieraz wielu szczegółów do konfrontacji popularyzowanej tematyki z życiem, szczególnie gdy chodzi o historię najnowszą”<sup>50</sup>. W latach sześćdziesiątych w niektórych archiwach państwowych w Polsce

47 Zob. W. Lipińska, D. Olszewska, M. Pestkowska, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1965*, „Archeion” 1966, t. 45, s. 189; I. Koberdowa, J. Rusinek, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w r. 1967*, „Archeion” 1968, t. 50, s. 230; D. Rocka, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1986*, „Archeion” 1988, t. 85, s. 280; też, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1989*, „Archeion” 1993, t. 92, s. 181; S. Czech, *Działalność popularyzatorska archiwów Opolszczyzny (1953–1987)*, „Archeion”, t. 93, s. 386; E. Skalińska-Lindorf, *Trzydzieści pięć lat Archiwum Państwowego w Oświęcimiu*, „Archeion” 1996, t. 96, s. 325–329; B. Woszczyński, *Państwowa służba archiwalna w roku 1996*, „Archeion” 1998, t. 99, s. 307–339; D. Grot, *Państwowa służba archiwalna w latach 1997–1999*, „Archeion” 2000, t. 102, s. 243–281; G. Tyrchan, *Popularyzatorska rola archiwum w dobie reformy oświaty na przykładzie działalności Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie*, „Archiwista Polski” 2003, nr 2 (30), s. 51–58.

48 Zob. np. odczyt „Ziemia Wejherowska w dokumencie archiwalnym” wygłoszony na spotkaniu z pracownikami instytucji kulturalnych Wejherowa, APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 56, „Plany i sprawozdania roczne Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Gdańsku za lata 1976–1980 [1975–1981]”, k. nlb. (Sprawozdanie za rok 1979 WAP w Gdańsku); odczyty o dziejach Warmii i Mazur, APO, WAPO, nr zesp. 505, sygn. 64, „Zbiorcze plany i sprawozdania roczne (1950–1955)”, k. 197.

49 Zob. M. Bielińska, J. Durko, *Sprawozdanie z działalności Archiwów Państwowych za rok 1948*, „Archeion” 1951, t. 19–20, s. 470, 474; M. Bielińska, J. Durko, *Sprawozdanie z działalności Archiwów Państwowych za rok 1949*, „Archeion” 1951, t. 19–20, s. 486, 493; R. Kaczmarek, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi*, „Archeion” 1954, t. 23, s. 195; E. Brańska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w r. 1955*, „Archeion” 1956, t. 26, s. 238; M. Bielińska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1957*, „Archeion” 1959, t. 29, s. 292–293; A. Ptaśnikowa, *Akta prawne z roku 1958 dotyczące archiwów polskich*, „Archeion” 1959, t. 30, s. 161; W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1959*, „Archeion” 1961, t. 34, s. 143–178; M. Bandurka, *Dziesięć lat działalności archiwów powiatowych na terenie województwa łódzkiego*, „Archeion” 1961, t. 35, s. 93; A. Kunisz, *Dziesięć lat pracy i doświadczeń powiatowych archiwów państwowych województwa krakowskiego*, „Archeion” 1962, t. 36, s. 107; W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1963*, „Archeion” 1964, t. 41, s. 366; W. Lipińska, D. Olszewska, M. Pestkowska, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1965*, „Archeion” 1966, t. 45, s. 189; W. Lipińska, A. Zagrodzki, *Sprawozdanie z działalności NDAP I podległych jej placówek w roku 1971*, „Archeion” 1973, t. 59, s. 278; D. Rocka, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1986*, s. 180; też, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1987*, „Archeion” 1990, t. 87, s. 280; S. Czech, dz. cyt., s. 385; E. Skalińska-Lindorf, dz. cyt., s. 325; J. Szczepański, *25 lat Oddziału w Pułtusk*, „Archeion” 1999, t. 100, s. 458–461; *Odczyt o Katyniu* (27.04.2008), [http://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=139&Itemid=49](http://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=139&Itemid=49) (dostęp: 10 stycznia 2010 r.).

50 S. Czech, *Z życia kulturalno-oświatowego archiwów opolskich*, „Archeion” 1968, t. 48, s. 188–189.

dość powszechnie w popularyzacji zasobu i działalności kulturalno-oświatowej zamiast wystaw i pokazów wprowadzano prelekcje, pogadanki i odczyty oraz przyjmowanie grup młodzieży szkolnej<sup>51</sup>. Również w kolejnych latach chętnie korzystano z tych form edukacyjnych<sup>52</sup>. Dla przykładu w 1981 roku w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Bydgoszczy odbyła się prelekcja przeprowadzona przez dyrektora archiwum dla studentów polonistyki, członków seminarium magisterskiego. Dyrektor WAP zapoznała obecnych z historią archiwum bydgoskiego, kierunkami jego działalności i scharakteryzowała zasób archiwalny. Ilustracją przeprowadzonej prelekcji był zestaw materiałów archiwalnych, który mógłby zainteresować przyszłych polonistów. Studentów zapoznano także z regulaminem pracowni naukowej i zasadami korzystania z materiałów archiwalnych<sup>53</sup>. W 1982 roku z okazji Dni Kultury, Oświaty, Książki i Prasy, 13 maja archiwisci bydgoscy w Wojewódzkiej i Publicznej Bibliotece Miejskiej wygłosili prelekcję pt. „Cymelia Wojewódzkiego Archiwum Państwowego – ciekawostki bydgoskie”. Ponadto w roku tym dyrektor archiwum prowadziła cykl odczytów na otwartych zebraniach partyjnych w dwóch największych zakładach przemysłowych Bydgoszczy na temat tradycji pochodów pierwszomajowych w Bydgoszczy w okresie międzywojennym. Prelekcje te ilustrowane były materiałami archiwalnymi z zasobu WAP<sup>54</sup>.

Często spotykaną formą edukacyjną w archiwach jest także p o g a d a n k a<sup>55</sup>. W rzeczywistości archiwalnej jest to rodzaj swoistej jednostki zajęciowej przeprowadzanej głównie w niewielkich grupach uczniów, studentów bądź osób zazwyczaj odwiedzających archiwum, polegającej na zaplanowanej rozmowie prowadzącego zajęcia, kierującego tą rozmową, z uczestnikami. Pogadanki przeprowadzane są najczęściej w archiwach przy okazji wizyt wycieczek szkolnych, studentów czy innych użytkowników pragnących poznać historię, zasób i działalność archiwum lub przeprowadzane są na

51 Zob. A. Grochowski, *45 lat Archiwum w Mławie*, „Archeion” 1997, t. 97, s. 381–385.

52 Zob. APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 72, „Sprawozdanie roczne z wykonania planu WAP oraz oddziałów terenowych 1971–1975”, k. 309.

53 APB, nr zesp. 1498, WAPB (1945–1983), sygn. 708, „Inne formy popularyzacji (1981)”, s. 115.

54 APB, nr zesp. 1498, WAPB (1945–1983), sygn. 940, „Inne formy popularyzacji (1982)”, s. 11.

55 Zob. E. Brańska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w r. 1954*, „Archeion” 1956, t. 25, s. 359–360; też, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w r. 1955*, s. 238; W Lipińska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1956*, „Archeion” 1957, t. 27, s. 307; M. Bielińska, dz. cyt., s. 292; M. Bandurka, dz. cyt., s. 93; W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1960*, „Archeion” 1962, t. 36, s. 197; W. Lipińska, D. Olszewska, M. Pestkowska, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1965*, „Archeion” 1966, t. 45, s. 189; W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1969*, „Archeion” 1971, t. 55, s. 148–149; też, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1970*, „Archeion” 1971, t. 56, s. 237–238; A. Grochowski, *45 lat Archiwum w Mławie*, „Archeion” 1997, t. 97, s. 381–385; M. Orlikowska, *45 lat Archiwum Państwowego w Nowym Dworze Mazowieckim*, „Archeion” 1999, t. 100, s. 456–458.

zamówienie w szkołach<sup>56</sup>. Archiwiści przygotowują też pogadanki gotowe do przeprowadzenia w szkołach przez nauczycieli<sup>57</sup>. Mogą być one połączone z pokazami, odczytami lub innymi formami organizacyjnymi kształcenia<sup>58</sup>. Mogą być także przeprowadzane na konferencjach nauczycielskich<sup>59</sup> i innych tego typu wydarzeniach<sup>60</sup>, wówczas przybiorą postać grupowej lub zbiorowej formy kształcenia, w zależności od liczby osób biorących udział w zajęciach, a także wyboru i zastosowania różnych metod i technik kształcenia. Pogadanka nazywana jest także rozmową nauczającą, polega bowiem na dochodzeniu do nowych informacji przez udzielanie odpowiedzi na odpowiednio dobrane krótkie, precyzyjne i jednoznaczne pytania<sup>61</sup>. Jak podaje Krzysztof Kruszewski, przez całą pogadankę biegnie nić krótkich pytań i odpowiedzi. Ich celem jest zamierzone przez osobę prowadzącą pogadankę posłużenie się dawnymi doświadczeniami uczestników pogadanki, tak aby wytworzyć u nich wiedzę nową, także używanie posiadanej już wiedzy w nowych sytuacjach i do nowych zadań, nadawanie nowych znaczeń wiadomościom, uporządkowanie doświadczeń, tak żeby złożyły się na uporządkowaną wiedzę i utrwalały ją<sup>62</sup>.

Ze względu na sposób prowadzenia pogadanki, jej celem może być wytworzenie u uczestników gotowości do pracy, stworzenie sytuacji problemowej lub po prostu

- 56 Zob. wytyczne odnośnie pogadańk przeprowadzanych w szkołach przez pracowników AP w Poznaniu w 1958 roku z okazji „Tygodnia archiwów”, Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), nr zesp. 921, APP, sygn. 699, „Inne formy popularyzacji”, k. 83; a także pismo NDAP z 29 listopada 1960 roku do archiwów wojewódzkich, w którym Naczelny Dyrektor uznając akcję podjętą przez Archiwum Państwowe w Poznaniu za bardzo pożyteczną, w załączeniu przesyła odpis pisma okólnego nr 33 Kuratorium Szkolnego Poznańskiego do wykorzystania przez archiwa. Przesłane pismo okólnie zostało wydane przez Kuratorium Poznańskie do podległych mu szkół. Jest wynikiem nawiązanego z Archiwum Państwowym w Poznaniu porozumienia, którego celem jest przeprowadzenie w ostatnich klasach szkół ogólnokształcących i zawodowych pogadańk na tematy archiwalne. W piśmie tym uzasadnia się celowość przeprowadzenia tego rodzaju pogadańk oraz omawia organizację tych zajęć, Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej: APKr), nr zesp. 819, APKr, sygn. 342, s. 755; APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 701, s. 32 (pismo dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu Czesława Skopowskiego z 28 marca 1960 roku do Kuratora Okręgu Szkolnego w sprawie pogadańk i pokazów przeprowadzanych w ostatnich klasach szkół średnich ogólnokształcących).
- 57 Archiwum Państwowe w Poznaniu we współpracy z Kuratorem Okręgu Szkolnego w Poznaniu w 1968 roku wydało drukiem broszurkę zawierającą materiał dla nauczycieli do pogadanki pt. „Co o archiwach każdy wiedzieć powinien” oraz na temat możliwości współpracy archiwum ze szkołami (3,5 tys. egzemplarzy), APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 708, „Inne formy popularyzacji (1967–68)”, k. 22, 27, 57.
- 58 Zob. np. „Odbitki opracowanych i ogłoszonych odczytów i pogadańk przez naukowych pracowników oddziałów terenowych (1954)”, Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APPT), nr zesp. 705, cz. 1, APPT, sygn. 281, „Odbitki opracowanych i ogłoszonych odczytów i pogadańk przez naukowych pracowników Oddziałów Terenowych (1954)”.
- 59 Zob. np. pismo wystosowane 7 października 1955 roku przez Powiatowe Archiwum Państwowe w Koninie do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Poznaniu dotyczące zgłaszanego przez Wydział Oświaty w Kole i Koninie zapotrzebowania na pogadanki o archiwach i archiwaliach na konferencjach metodycznych, APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 699, „Inne formy popularyzacji”, k. 41.
- 60 Zob. np. wieczorną pogadankę pt. „Kraków rewolucyjny od Kościuszki do Lenina” wygłoszoną przez dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie Henryka Dobrowolskiego w świetlicy internatu poza godzinami ćwiczeń i wykładów, w trakcie kursu dla kierowników archiwów państwowych odbywającego się w dniach od 9 do 14 lipca 1951 roku w Krakowie, APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 87, „Zebrania wojewódzkie, sprawy reprezentacyjne, udział w uroczystościach, wystawach i zjazdach (1951)”, s. 95.
- 61 E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, dz. cyt., s. 119–120.
- 62 K. Kruszewski, *Metody nauczania*, [w:] *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 1992, s. 135.



podanie nowych wiadomości<sup>63</sup>. Należy jednak podkreślić, że w praktyce szkolnej pogadanka jako metoda służy do omawiania łatwiejszych tematów, niewymagających od uczestników zdolności gruntownego analizowania danego zagadnienia<sup>64</sup>. Pytania stawiane przez prowadzącego i odpowiedzi uczestników stanowią ciąg logiczny, który ostatecznie prowadzi do przyswojenia nowej wiedzy<sup>65</sup>. Pytania te mogą być: przygotowawcze, gdy za ich pomocą przywołujemy wiadomości niezbędne w dalszej rozmowie, naprowadzające, gdy pozwalają łączyć fakty i zjawiska, porządkować i uściślać informacje, także pobudzające do posługiwania się zdobytą wiedzą w nowych sytuacjach, oraz podsumowujące, czyli skłaniające do formułowania wniosków i ocen oraz refleksji nad zdobytymi wiadomościami<sup>66</sup>. Przygotowując się do przeprowadzenia pogadanki, należy zaplanować jej scenariusz<sup>67</sup>. Duża część rozmowy wymaga reakcji na bieżąco, dlatego ważne jest, aby wyraźnie określić cel pogadanki i tak nią kierować, by uzyskiwać pożądane odpowiedzi na pytania<sup>68</sup>.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że często stosowaną w pogadance metodą kształcenia jest już wspomniana rozmowa nauczająca. Polega ona właśnie na docieraniu do prawdy przez pytania i odpowiedzi. Pytania zadawane przez prowadzącego muszą być jednoznaczne, jasne, krótkie i dostosowane do możliwości intelektualnych uczestników<sup>69</sup>. Powinny mieć charakter głównie problemowy. Prowadzący pogadankę musi ponadto posiadać umiejętność prowadzenia takiej rozmowy, ukierunkowywać uczestników i przypominać o celu podjęcia takiego, a nie innego tematu. Musi także umieć improwizować w razie wystąpienia nieprzewidzianych wcześniej pytań<sup>70</sup>.

Podjęmowana w pogadankach tematyka archiwalna zazwyczaj dotyczy znaczenia i działalności danego archiwum, organizacji państwowej służby archiwalnej, historii archiwum, rozwoju form kancelaryjnych, charakterystyki zasobu archiwalnego czy wskazówek dotyczących korzystania z pracowni naukowej archiwum<sup>71</sup>. Ta forma organizacyjna kształcenia ma zastosowanie przede wszystkim w pracy z uczniami i studentami, głównie ze względu na sposób jej prowadzenia w charakterze krótkich pytań

63 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 313.

64 Zob. K. Kruszewski, dz. cyt., s. 145–150.

65 J. Skrzypczak, *Proces kształcenia dorosłych i jego główne czynniki*, [w:] D. Jankowski, K. Przyszczykowski, J. Skrzypczak, *Podstawy edukacji dorosłych. Zarys problematyki*, Poznań 1999, s. 137–138.

66 E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, dz. cyt., s. 119–120.

67 Zob. np. scenariusz pogadanki wygłoszonej przez M. Kietę 3 września 1958 roku o godz. 19.50 w radiu krakowskim, APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 342, „Wystawy i pokazy (1955–1962)”, s. 119.

68 E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, dz. cyt., s. 119–120.

69 Zob. W. Kojis, *Rola pytań i poleceń w przygotowaniu ucznia do samokształcenia*, [w:] *Z warsztatu podrećznika szkolnego*, red. T. Parnowski, Warszawa 1973, s. 257–267.

70 C. Majorek, *Metody, techniki i strategie dydaktyczne w nauczaniu historii*, [w:] J. Maternicki, C. Majorek, A. Suchoński, *Dydaktyka historii*, Warszawa 1994, s. 264–266.

71 Zob. tematykę pogadarek organizowanych przez Archiwum w Bochni w 1958 roku z okazji „Tygodnia archiwów”: „Tydzień Archiwów”, „Co czytali ludzie w Bochni w XVII wieku?”, „Dola chłopów krzyżanowieckich”, „Tragiczne położenie chłopów w Gorzkowie w XVII wieku”, „Dawne wodociągi miejskie w Bochni”, „Szlacheckie »nie pozwalam« na ratuszu bocheńskim”, „Jak front warszawski nabrał górników bocheńskich”, „Co to jest archiwum, jego rola i znaczenie”, APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 342, „Wystawy i pokazy (1955–1962)”, s. 333 „Sprawozdanie z przebiegu Tygodnia Archiwów w Bochni z 18 września 1958 roku”.

naprowadzających i odpowiedzi na nie, a także na jej możliwości kształcące, przekazywanie jedynie ograniczonej ilości nowych wiadomości. Uzupełniana jest zazwyczaj pokazem lub krótkim wykładem<sup>72</sup>. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych starając się dbać o poziom organizowanych w archiwach przedsięwzięć edukacyjnych, zwłaszcza pogadanek i odczytów, w 1955 roku ogłosiła konkurs na najlepiej przygotowaną pogadankę o tematyce archiwalnej<sup>73</sup>. W piśmie z 17 września 1955 roku tak argumentowała fakt zorganizowania tego konkursu: „Naczelna Dyrekcja wyraża przekonanie, że tego rodzaju akcja spowoduje, że większa niż dotychczas liczba kierowników PAP – w ramach prac regionalnych – będzie dążyła do coraz większego podnoszenia poziomu opracowywanych pogadanek, że coraz większy będzie udział kierowników PAP w pracach popularyzacyjnych w ogóle, a odczytowych w szczególności”<sup>74</sup>. Podobny konkurs w 1957 roku ogłosiło kierownictwo Archiwum Państwowego w Przemyślu dla pracowników oddziałów terenowych i archiwów powiatowych. Pogadanki biorące udział w konkursie miały dotyczyć przede wszystkim następujących tematów: „Archiwa – co dają i czego oczekują od społeczeństwa”, „Blaski i cienie pracy archiwisty”, ciekawych archiwaliów dotyczących regionu, przykładów dobrej i złej pracy osób prowadzących składnice akt<sup>75</sup>.

Od pogadanki blisko już do d y s k u s j i, która przez Wincentego Okonia, a także Czesława Kupisiewicza określana jest nawet wyższą formą pogadanki<sup>76</sup>. Podobnie jak ona dyskusja stanowi bowiem nie tylko formę organizacyjną kształcenia, lecz także metodę problemową, gdzie obok uczenia się przez przyswajanie ma miejsce także uczenie się przez odkrywanie<sup>77</sup>. Na gruncie języka polskiego wyraz „dyskusja” jest określeniem wieloznacznym. Jego wieloznaczność wyraża się w tym, że dyskusją nazywa się wiele różnych i niejednorodnych zachowań zespołów ludzkich, cechujących się jednak zawsze publiczną wymianą poglądów<sup>78</sup>.

Dyskusja stosowana jest przede wszystkim w pracy dydaktycznej z osobami dorosłymi, polega na wspólnym rozwiązywaniu interesujących grupę bądź zbiorowość

72 Archiwa często przygotowywały w celu uzupełniania tematycznych pogadanek obrazem gotowe do wyświetlenia przeźrocza. Archiwum Państwowe w Poznaniu 31 maja 1955 roku zwróciło się z prośbą do Archiwum Państwowego w Krakowie o przesłanie „odpowiednich ilustracji i fotografii, które mogłyby zainteresować szerszy ogół. Mogłyby to być zdjęcia archiwaliów szczególnie ciekawych ze względu na swą treść lub formę, zdjęcia z wystaw archiwalnych, prac konserwatorskich, z wizytowanych składnic akt itp.”, które zostaną wykorzystane dla celów kulturalno-oświatowych, zostaną z nich sporządzone przeźrocza do wyświetlania w czasie pogadanek o archiwach, zob. APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 342, „Wystawy i pokazy (1955–1962)”, s. 799.

73 Zob. pogadanki konkursowe rozsyłane następnie do archiwów przez NDAP, Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej: APPrz), nr zesp. 589, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej: WAPPrz), sygn. 80, „Informacja i popularyzacja prasowa (1955)”, s. 12–23.

74 APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 342, „Wystawy i pokazy (1955–1962)”, s. 781; także APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 699, „Informacja i popularyzacja”, k. 2.

75 APPrz, nr zesp. 589, WAPPrz, sygn. 164, „Informacja i popularyzacja: prasowa, radiowa i filmowa (1957)”, s. 2.

76 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 313; *Pogadanka*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 136.

77 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 90.

78 Z. Kraszewski, *Dyskusja*, [w:] *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych*, red. K. Wojciechowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 62–63.

problemów teoretycznych lub praktycznych<sup>79</sup>. Jest to wymiana zdań, które odbijają poglądy uczestników dyskusji na dany temat<sup>80</sup>. Dyskusję charakteryzuje odmiennosc stanowisk uczestników, w połączeniu z próbą znalezienia stanowiska słusznego, nadającego się do przyjęcia przez wszystkie dyskutujące strony<sup>81</sup>. Funkcja prowadzącego podczas dyskusji sprowadza się do koordynowania pracy grupy. Dyskusja kierowana opiera się bowiem w głównej mierze na dotychczasowej wiedzy, umiejętnościach i doświadczeniu życiowym dyskutantów. Jej podstawę może stanowić na przykład źródło historyczne i jego interpretacja przez dyskutantów, a także porównanie informacji źródłowych z informacjami zamieszczonymi w jakimś podręczniku, z punktem widzenia autora powieści historycznej, scenariusza filmowego itp.<sup>82</sup>

Dyskusja jako forma organizacyjna kształcenia nie jest organizowana i stosowana w działalności edukacyjnej archiwów tak często jak prelekcja czy pogadanka, jest jednak ciekawą formą wymiany myśli, prowadzącą do podnoszenia poziomu wiadomości, jak i umiejętności u dyskutantów. Dla przykładu w 1958 roku w Archiwum Państwowym we Wrocławiu miał miejsce cykl wieczorów dyskusyjnych, na których wygłaszano i omawiano referaty na temat wybuchu i przebiegu rewolucji październikowej<sup>83</sup>. Z dyskusją w środowisku archiwalnym można się także spotkać w czasie konferencji naukowych<sup>84</sup>, zebrań naukowych w archiwach<sup>85</sup>, a także na archiwalnych forach internetowych<sup>86</sup>.

Sposób przeprowadzania dyskusji jest dość zbliżony do pogadanki. Temat zaplanowanej dyskusji powinien być podany dyskutantom z pewnym wyprzedzeniem, tak aby mogli się do niego ustosunkować i przemyśleć swój punkt widzenia. Rozwiązanie problemu następuje poprzez wypowiedzianie przez poszczególne osoby biorące udział w dyskusji swoich poglądów, pomysłów i propozycji. Głównym warunkiem powodzenia dyskusji jest dobre nią kierowanie oraz kultura wypowiedzi wszystkich uczestników. Kierujący dyskusją musi ponadto dobrze rozpocząć polemikę, pilnować, by wypowiedzi uczestników były związane i na temat, i aby każdy biorący udział w dyskusji miał szansę się wypowiedzieć. Ważnym elementem dyskusji jest także umiejętne podsumowanie zaproponowanych stanowisk i wskazanych rozwiązań przez prowadzącego. Dobrze prowadzona dyskusja ma duże walory kształcące i wychowawcze: uczy głębszego rozumienia

79 W. Okoń, *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*, Warszawa 1973, s. 235.

80 *Dyskusja*, [w:] *Słowniczek oświatowy*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, [http://www.wsipnet.pl/oswiata/os\\_slovník.php?literka=D&haslo=35](http://www.wsipnet.pl/oswiata/os_slovník.php?literka=D&haslo=35) (dostęp: 16 stycznia 2010 r.).

81 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 90.

82 C. Majorek, dz. cyt., s. 266–267.

83 R.A., *Udział archiwów w obchodach 40-lecia wielkiej rewolucji październikowej*, „Archeion” 1958, t. 28, s. 240–242.

84 *Dyskusja*, oprac. K. Gerc, P. Ławniczak, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009, s. 393–407.

85 Zob. dyskusję środowiska archiwalnego teoretyków i praktyków, dotyczącą stanu i perspektyw komputeryzacji archiwów polskich, która miała miejsce w archiwum toruńskim 12 czerwca 2001 roku, *Stan i perspektywy komputeryzacji archiwów polskich. Dyskusja odbyta w Toruniu 12 czerwca 2001 z udziałem Eugeniusza Borodija, Waldemara Chorążyczewskiego, Andrzeja Jabłońskiego, Henryka Krystka, Marka Kuczyńskiego i Bolesława Massalskiego*, „Archiwista Polski” 2001, nr 3–4 (23–24), s. 120–133.

86 Więcej informacji o archiwalnych forach internetowych i prowadzonych na ich łamach dyskusjach zamieszczonych jest w rozdziale następnym.

problemów, zajmowania stanowiska, operowania argumentami, a jednocześnie liczenia się ze zdaniem innych i uznawania ich argumentów, jeśli wydają się trafne, także lepszego rozumienia stanowisk innych osób oraz stabilizowania własnych przekonań i własnego poglądu na świat<sup>87</sup>.

Swoistą odmianą dyskusji jest dyskusja panelowa. Polega ona na wymianie i konfrontacji poglądów celowo dobranej grupy kilku specjalistów o odmiennych przekonaniach dotyczących z góry określonego problemu. W dyskusji takiej może także wziąć udział audytorium, którego uczestnicy wzbogacają dyskutowaną problematykę o nowe zagadnienia poprzez zadawanie specjalistom dodatkowych pytań<sup>88</sup>. Cechą charakterystyczną dyskusji panelowej jest zatem istnienie dwóch gremiów, a mianowicie dyskutującego (eksperti) i słuchającego (audytorium). W pierwszej fazie dyskusji, obserwowanej przez audytorium, wypowiadają się eksperci, wprowadzając w temat, następnie odbywa się dyskusja między członkami panelu. W drugiej fazie dyskusji głos może zabierać każda osoba wchodząca w skład audytorium<sup>89</sup>.

Tego typu dyskusje odbywają się w archiwach najczęściej w trakcie zebrań archiwalnych, posiedzeń oddziałów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, zjazdów archiwistów i konferencji. Przykładem zastosowania tej formy organizacyjnej jest dyskusja środowiska archiwalnego teoretyków i praktyków, która miała miejsce w Toruniu w kwietniu 2009 roku i dotyczyła public relations w archiwach<sup>90</sup>. „W dniu 29 kwietnia 2009 roku w siedzibie Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu odbyło się zebranie członków Stowarzyszenia Archiwistów Polskich Oddział w Toruniu pt.: »Wizerunek archiwów polskich. Wiele narzędzi jeden cel«. Zebranie miało formę panelu dyskusyjnego, w którym wzięli udział: Julia Dziwoki (Stowarzyszenie Archiwistów Kościelnych), Hanna Krajewska (Polskie Towarzystwo Archiwalne), Maciej Jasiński (Polskie Towarzystwo Archiwalne), Waldemar Chorążyczewski (SAP), Marlena Jabłońska (SAP)»<sup>91</sup>. Dyskusja ta była podsumowaniem poglądów osób ze środowiska zajmujących się tą kwestią i stanowiła punkt wyjścia do dalszej dysputy na ten temat.

Jedną z najstarszych i najbardziej rozpowszechnionych form oświatowych, uznawanych także za podstawową formę kształcenia dorosłych jest wykład<sup>92</sup>. Jako forma kształcenia jest pewną całością organizacyjną, trwającą określoną liczbę minut, obejmującą wykładowcę i grupę słuchaczy<sup>93</sup>. Uważany jest również za klasyczną metodę podającą, czyli taką, w której głównym zadaniem wykładowcy jest podawanie wiadomości

87 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 90, o kierowaniu dyskusją zob. K. Kruszewski, dz. cyt., s. 159–165.

88 J. Skrzypczak, dz. cyt., s. 138.

89 *Dyskusja panelowa*, [w:] *Słowniczek oświatowy*.

90 *Panel dyskusyjny »Wizerunek archiwów polskich. Wiele narzędzi jeden cel«*, oprac. A. Jabłońska, M. Jabłońska, „Archiwista Polski” 2009, nr 4 (56), s. 69–77.

91 Zob. protokół zebrania członków Stowarzyszenia Archiwistów Polskich Oddział w Toruniu pt.: „Wizerunek archiwów polskich. Wiele narzędzi jeden cel”, [w:] Stowarzyszenie Archiwistów Polskich. Oddział w Toruniu. Wydarzenia, <http://www.saptorun.cba.pl/> (dostęp: 1 maja 2010 r.).

92 J. Skrzypczak, *Proces kształcenia dorosłych i jego główne składniki*, [w:] D. Jankowski, K. Przyszczypkowski, J. Skrzypczak, *Podstawy edukacji dorosłych. Zarys problematyki*, Poznań 1999, s. 136.

93 W. Okoń, *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*, Warszawa 1973, s. 178.

słuchaczom, a głównym zadaniem słuchaczy jest uważne przyswajanie tych wiadomości<sup>94</sup>; pojawia się także w tak popularnych formach kształcenia, jak odczyt i prelekcja.

Wykład jako wiodąca forma organizacyjna kształcenia w archiwach stosowany jest zwykle przy okazji organizowania cykli wykładów<sup>95</sup>, odbywających się zazwyczaj w archiwach, kierowanych bądź do szerokiego grona odbiorców (wykłady popularnonaukowe)<sup>96</sup>, bądź do określonych grup użytkowników archiwów (wykłady poruszające problematykę specjalistyczną)<sup>97</sup>. Ponadto pojawia się także na konferencjach naukowych w formie referatów lub w formie odczytu na sympozjach, jubileuszach, imprezach rocznicowych jako sposób popularyzowania wiedzy<sup>98</sup>.

Zgodnie z terminologią stosowaną w pedagogice, wykład to „systematyczne rozwinięcie jakiegoś tematu, ukazujące całość danego zagadnienia w jego powiązaniu z zagadnieniami pokrewnymi. Istotnym warunkiem dobrego wykładu jest jego przejrzysta struktura, to znaczy uporządkowany, hierarchiczny układ zagadnień szczegółowych oraz wyeksponowanie w poszczególnych obszarach tematycznych informacji najważniejszych, najbardziej ogólnych i powiązanie z nimi wszystkich innych”<sup>99</sup>. Przy czym głównymi cechami wykładu są: zrozumiały język, przejrzysta struktura, właściwe dostosowanie do możliwości recepcyjnych słuchaczy tempa przekazywanych z trakcie wykładu informacji, a także zachowanie odpowiednich proporcji między informacjami abstrakcyjnymi a konkretnymi<sup>100</sup>. Wykład aktywizuje przede wszystkim myślenie hipotetyczno-dedukcyjne słuchaczy, opisuje układy rzeczy, zjawisk, wydarzeń i procesów oraz ukazuje związki i zależności między nimi<sup>101</sup>.

Wykład jest jedną z metod kształcenia bazujących przede wszystkim na słowie. Według autorów podręczników dydaktycznych wskazane jest jednak jego wzbogacanie o materiały audiowizualne, które mogą dopomóc w zrozumieniu i przybliżeniu wykładanych

94 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 474.

95 Na przykład pracownicy Archiwum Państwowego w Łodzi dla uczczenia II Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej podjęli się przygotowania i wygłoszenia cyklu 16 wykładów na temat dziejów Łodzi i regionu łódzkiego oraz tradycji postępowych ziem łódzkiej, skierowanych głównie do nauczycieli i społeczeństwa łódzkiego. Każdy wykład ilustrowany był materiałem ikonograficznym i kartograficznym opartym na zbiorach archiwum. Po wykładzie wyświetlano także film popularnonaukowy, zob. APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 243, „Organizacja archiwum, zarządzenia, okólniki (1954)”, s. 117.

96 Zob. np. wykład Tadeusza Staniewskiego pt. „Rola archiwów w rozwoju życia politycznego, kulturalnego i gospodarczego Polski Ludowej”, APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1696, „Inne formy popularyzacji 1948–1964”, s. 150.

97 Zob. przygotowany przez E. Korc z Archiwum Państwowego w Olsztynie referat o tematyce żydowskiej na sesję popularnonaukową Oddziału Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich – Instytutu Pamięci Narodowej, APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 89, „Plany i sprawozdania roczne 1986”, k. 4, a także wykłady dla nauczycieli, pracowników rad narodowych i innych na temat łączności zagadnień administracyjnych z archiwalnymi, APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 70, „Roczne sprawozdania z wykonania prac archiwalnych WAP oraz Państwowych Archiwów Powiatowych (1961–1965)”, k. 5; wykłady z zakresu „zarządu aktami”, APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 67, „Plany roczne i wytyczne do planów (1966–1970)”, k. 7.

98 K. Kruszewski, dz. cyt., s. 138.

99 J. Skrzypczak, dz. cyt., s. 136.

100 Tamże, s. 136–137.

101 C. Majorek, dz. cyt., s. 262–263.

treści<sup>102</sup>. Zaleca się łączenie żywego słowa z innymi czynnościami metodycznymi, jak wykorzystywanie mapy, pokaz filmu, analiza źródeł historycznych, literatury popularnonaukowej, schematu, diagramu, obrazu, przedmiotu, fotografii<sup>103</sup>. Aktywizowaniu słuchaczy służą także wplatane w treść wykładu pytania retoryczne, różne ciekawostki i żarty. Dobrze przygotowany wykład powinien odbywać się według wcześniej opracowanego planu. Plan takiego wykładu można podać słuchaczom na początku zajęć, zapisać go na tablicy lub nawet rzucić wideoprojektorem. Umiejętne prowadzenie wykładu wymaga szerokiej wiedzy, ćwiczeń z zakresu komunikacji interpersonalnej oraz dobrego przygotowania warsztatowego. Ponadto prowadzący wykład powinien charakteryzować się pewnymi cechami osobowości pozwalającymi na nawiązanie kontaktu z audytorium, między innymi być osobą ekspresyjną, zmieniać w czasie mówienia pozycję ciała, zmieniać ton głosu, mówić wyraźnie i zrozumiale, nawiązywać kontakt wzrokowy. Właściwe jest także stworzenie atmosfery, w której możliwe będzie zadawanie wykładowcy pytań lub zadawanie pytań słuchającym, by upewnić się, czy rozumieją tok wykładu<sup>104</sup>.

Zbliżonymi do wykładu metodami kształcenia są opowiadanie, opis i pokaz (rozumiany tutaj nie jako archiwalna forma edukacyjna, ale właśnie metoda kształcenia). Opowiadanie i opis polegają na słownym przedstawieniu przez nauczającego rzeczy, faktów, zdarzeń czy procesów, przy czym słowo może być wzbogacane także przykładami audio-wizualnymi<sup>105</sup>. Nie są to jednak metody tożsame, zachodzą między nimi pewne różnice. Opis stanowi trudniejszą formę wypowiedzi niż opowiadanie, wymaga większego wysiłku, skupienia, uwagi oraz bogatszego słownictwa. Pokaz z kolei polega na wyjaśnianiu i prezentowaniu czynności i zachowań lub demonstrowaniu naturalnych przedmiotów, ich modeli, zjawisk, wydarzeń bądź procesów i objaśnianiu ich istotnych cech<sup>106</sup>.

Opis jako metoda kształcenia „jest słownym, obrazowym przedstawieniem składników danego wydarzenia lub charakterystyką właściwości poszczególnych składników, jak rzeczy, ludzie, ich czyny”<sup>107</sup>. Wyróżnia się opis werbalny, gdy oddziałuje się tylko słowem, oraz opis ilustrowany, gdy pokazuje się dodatkowo pewne obrazy. Stosowanie opisu pomaga uczyć wnikliwej obserwacji, kształtować wyobraźnię, przygotowywać do właściwego zrozumienia pojęć historycznych, nabywać umiejętności analityczne i syntetyczne<sup>108</sup>.

102 O prowadzeniu wykładu zob. K. Kruszewski, dz. cyt., s. 150–159; także W. Okoń, *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*, s. 173–198.

103 C. Majorek, dz. cyt., s. 261; zob. np. wykład przeprowadzony w pracowni naukowej Archiwum Państwowego w Bydgoszczy połączony z pokazem dla studentów V roku Akademii Techniczno-Rolniczej na temat źródeł, ich form i rodzajów, APB, nr zesp. 1498, WAPB, sygn. 464, „Wykonanie planu pięcioletniego za lata 1976–1980”, k. nlb. (18.03.1979).

104 E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, dz. cyt., s. 117–119; także W. Okoń, *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*, s. 173–175.

105 J. Skrzypczak, dz. cyt., s. 137.

106 F. Bereźnicki, *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Kraków 2007, s. 268–289.

107 C. Majorek, dz. cyt., s. 260.

108 Tamże, s. 261.

Zastosowane w opisie przedstawienie lub charakterystyka poszczególnych składników jednocześnie powinny dawać wyobrażenie ewolucji lub zmian tych składników. Analizę fizycznych cech danego przedmiotu należy przy tym zawsze łączyć z jego demonstracją. Opisowi bardzo często towarzyszy zatem pokaz. Nie wszystkie zjawiska daje się jednak zademonstrować. Opis wspomagany może być zatem także przez analizę logiczną, wymagającą stosowania schematów, diagramów, szkiców i innych środków dydaktycznych pobudzających wyobraźnię i wywołujących właściwą reakcję słuchającego<sup>109</sup>.

Opowiadanie w odróżnieniu od opisu zabarwione jest elementami uczuciowymi, świadomie oddziałyującymi na wyobraźnię słuchających. Jako metoda kształcenia polega na słownym, obrazowym i emocjonalnym przedstawieniu określonego wydarzenia, zjawiska, osoby, przedmiotu, z uwzględnieniem opisu najbardziej charakterystycznych szczegółów<sup>110</sup>. Często zawiera także oceny zachowań ludzkich, przez co wpływa właśnie na emocje słuchaczy, sprzyja formowaniu przez nich poglądów i przekonań. Ponadto opowiadanie może ukazywać dynamizm akcji, umożliwia opisywanie rzeczy dziejących się w czasie.

Dobrze przygotowane opowiadanie ma wyraźnie wydzielone elementy konstrukcji, na którą składają się: początek, rozwinięcie i zakończenie. Początek powinien zawierać: zawiązanie akcji, prezentację uczestników wydarzeń, ram chronologicznych i terytorialnych; rozwinięcie: wyjaśnienie podstawowych wątków połączonych z zaakcentowaniem przełomowych dla akcji wydarzeń, zakończenie natomiast: podsumowanie i wyciągnięcie wniosków. Za pośrednictwem opowiadania przekazuje się nowe treści nawiązujące jednak do posiadanych już doświadczeń. Pożądanym jest, aby jak najczęściej odwoływać się do wiedzy już zdobytej przez słuchaczy, łączyć ją umiejętnie z nowymi informacjami i pokazywać wzajemne relacje. Możliwe jest zaakcentowanie najbardziej istotnych spraw oraz grupowanie wokół nich faktów drugorzędnych i uzupełniających, a także odwołanie, poprzez stosowanie elementów dramatyizmu i uczuciowości, do sfery emocjonalnej słuchacza<sup>111</sup>. Należy także stosować zrozumiały i jasny język wypowiedzi, pozwalający na zapamiętanie i zrozumienie najważniejszych faktów. Aby odpowiednio urealniać i ożywiać opowiadanie, właściwe jest także stosowanie różnorodnych technik, ciekawostek, anegdotek, elementów pokazu, a nawet w celu zbudowania odpowiedniej atmosfery i napięcia u słuchających stosowanie modulacji głosu, wplatanie fragmentów dialogu i monologu, wykorzystywanie muzyki i innych środków dydaktycznych (preżrocza, teksty źródłowe, obrazy, ilustracje, obrazy ruchome). W praktyce szkolnej opowiadanie nie powinno trwać dłużej niż 20–25 minut, tylko tak długo uczeń jest bowiem w stanie skoncentrować swoją uwagę<sup>112</sup>.

109 Tamże, s. 260–261.

110 C. Szybka, dz. cyt., s. 120, za: C. Majorek, dz. cyt., s. 259.

111 C. Majorek, dz. cyt., s. 259–260.

112 E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, dz. cyt., s. 116–117.

Szczególnym rodzajem opowiadania jest anegdota. Stosowana w dydaktyce jako metoda kształcenia, polega na zwięzłej i krótkiej prezentacji bardzo charakterystycznych zdarzeń, wywołujących zaciekawienie, uśmiech. Często są to fakty z życia znanej osobistości, zamknięte zabawną i zaskakującą puentą. Celem anegdoty jest rozbudzenie ciekawości poznawczej, zachęcenie słuchaczy do samodzielnego zdobycia większej ilości informacji na dany temat oraz ułatwienie zapamiętania pewnych faktów. Zazwyczaj jest uzupełnieniem czy przerywnikiem w toku opowiadania, opisu czy wykładu.

Nieco odmienną, jednak zazwyczaj charakteryzowaną wraz z opowiadaniem i opisem metodą kształcenia, a jednocześnie archiwalną formą edukacyjną jest p o k a z . Jako metoda kształcenia polega na ukazywaniu sposobów wzorowego wykonywania określonych czynności oraz odpowiedniego postępowania i zachowania się w danych okolicznościach, przy jednoczesnym odpowiednim objaśnieniu nauczającego, wskazującym cel pokazu i ogólny kształt demonstrowanych czynności<sup>113</sup>. Według Józefa Skrzypczaka rozwinięty, odpowiednio przeprowadzany pokaz wraz z objaśnieniami składa się z pięciu faz. W fazie pierwszej prowadzący demonstruje cały układ czynności. W fazie drugiej eksponuje po kolei, z krótkimi przerwami, poszczególne etapy danej czynności. W fazie trzeciej uwydatnia trudności wykonywania najbardziej skomplikowanych elementów danej czynności. W fazie czwartej ponownie, tym razem w zwolnionym tempie, eksponuje cały układ czynności. Natomiast w fazie piątej kilku uczestników pokazu wykonuje prezentowaną czynność osobiście<sup>114</sup>.

Jako forma edukacyjna pokaz wykorzystywany jest często przy prezentacji eksponatów historycznych. Stosuje się wówczas zarówno metodę pokazu, jak i opisu słownego. Polega to na prezentacji danego eksponatu, przy jednoczesnym słownym przedstawieniu zasadniczych jego cech charakterystycznych. Prowadzący pokaz powinien przy tym zwracać szczególną uwagę przede wszystkim na plastyczność i obrazowość wypowiedzi, dobór odpowiedniego słownictwa, a także stosowanie porównań i konkretyzację<sup>115</sup>.

W praktyce archiwalnej można spotkać się z pokazem – jednostką zajęciową przeprowadzaną dla grup odwiedzających archiwum, polegającą na prezentacji i opisie eksponatów archiwalnych. Jako forma edukacyjna wykorzystywany jest w działalności popularyzatorsko-oświatowej archiwów dość powszechnie<sup>116</sup>. Każde archiwum państwowe, ale także kościelne czy innych instytucji przeprowadza rocznie od kilku do kilkudziesięciu

113 J. Skrzypczak, dz. cyt., s. 137.

114 Tamże.

115 E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, dz. cyt., s. 115.

116 Zob. np. pokaz rękopisów i dokumentów średniowiecznych przeprowadzony przez pracowników Archiwum Państwowe w Poznaniu w styczniu 1958 roku na prośbę Zakładów Graficznych imienia Marcina Kasprzaka dla pracowników i uczniów tego zakładu celem „opanowania materiału dotyczącego rozwoju historycznego pisma oraz techniki wykonania książki”, APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 690, „Wystawy i pokazy (1957–58)”, k. 12, 13; APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 691, „Wystawy i pokazy (1960)”; APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 692 „Wystawy i pokazy własne (1961)”; APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 693, „Wystawy i pokazy (1962)”; APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 694, „Wystawy i pokazy. Inne formy popularyzacji (1963)”.



pokazów eksponatów<sup>117</sup>. Zazwyczaj na takich pokazach prezentuje się najciekawsze, najstarsze lub najcenniejsze eksponaty archiwalne<sup>118</sup>. Często w praktyce archiwalnej można także spotkać się z pokazami tematycznymi, na których eksponowane są archiwalia dotyczące danej tematyki historycznej, jakiegoś konkretnego zagadnienia, wydarzenia lub osoby<sup>119</sup>. Archiwista przeprowadzający pokaz archiwaliów wskutek prezentacji i opisu eksponatów przekazuje uczestnikom nie tylko treści historyczne, lecz także podstawowe informacje o tych eksponatach, ich proveniencji, kontekście, w którym powstały. Informuje ich również o możliwościach korzystania z prezentowanych archiwaliów i prowadzenia badań<sup>120</sup>.

Ciekawą formą edukacyjną zbliżoną swym formatem do pokazu z opisem, pogadanki, opowiadania, zainicjowaną już w latach pięćdziesiątych XX wieku w archiwach francuskich są kwadranse historyczne. „Są to króciutkie, istotnie 15-minutowe

117 Zob. E. Brańska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w r. 1954*, „Archeion” 1956, t. 25, s. 359; J. Boroda, *Pokaz osiągnięć państwowej służby archiwalnej w ciągu 10-lecia PRL*, „Archeion” 1956, t. 25, s. 369–370; E. Brańska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w r. 1955*, „Archeion” 1956, t. 26, s. 238; W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1956*, „Archeion” 1957, t. 27, s. 307; M. Antonów, *Dwudziestopięciolecie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach*, „Archeion” 1958, t. 28, s. 39–40; M. Bielińska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1957*, „Archeion” 1959, t. 29, s. 292–293; A. Ptaśnikowa, dz. cyt., s. 163; R.A., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1958*, „Archeion” 1959, t. 31, s. 153; B. Sobol, *Pokaz materiałów Archiwum PAN z okazji piątej rocznicy jego istnienia*, „Archeion” 1960, t. 32, s. 146–147; W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1959*, „Archeion” 1961, t. 34, s. 158; M. Bandurka, *Dziesięć lat działalności archiwów powiatowych na terenie województwa łódzkiego*, „Archeion” 1961, t. 35, s. 93; W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w r. 1962*, „Archeion” 1963, t. 39, s. 231; *taż*, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1963*, „Archeion” 1964, t. 41, s. 266; *taż*, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1964*, „Archeion” 1966, t. 43, s. 234; S. Czech, *Z życia kulturalno-oświatowego archiwów opolskich*, „Archeion” 1968, t. 48, s. 188–189; F. Sobolski, *Dokumenty AP w Częstochowie na wystawach i pokazach*, „Archeion” 1968, t. 48, s. 189–191; W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1970*, „Archeion” 1971, t. 56, s. 237–238; W. Lipińska, A. Zagrodzki, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1971*, „Archeion” 1973, t. 59, s. 278; A. Zagrodzki, *Działalność archiwów państwowych w roku 1974*, „Archeion” 1976, t. 64, s. 257; M. Motas, *Udział AGAD w obchodach 190. rocznicy Konstytucji 3 Maja*, „Archeion” 1982, t. 74, s. 206–207; D. Rocka, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1987*, „Archeion” 1990, t. 87, s. 280; F. Cieślak, *Siedemdziesiąt lat AP w Lublinie*, „Archeion” 1991, t. 89, s. 31; M. Motas, *Pokaz dokumentów i materiałów pt. „Zbrodnie na obywatelach polskich”*, „Archeion” 1994, t. 93, s. 350–353; D. Rocka, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w r. 1994*, „Archeion” 1995, t. 95, s. 292–293; B. Woszczyński, *Państwowa służba archiwalna w roku 1996*, „Archeion” 1998, t. 99, s. 318–319; D. Grot, *Państwowa służba archiwalna w latach 1997–1999*, „Archeion” 2000, t. 102, s. 256; B. Woszczyński, *Prasa o archiwach i archiwistach*, „Archiwista” 1969, nr 4 (19), s. 52; G. Tyrchan, dz. cyt., s. 51; *Kronika AAN. Udostępnianie i popularyzacja zasobu*, „Teki Archiwalne. Seria nowa” 1996, t. 2 (24), s. 311; *Kronika AAN. Udostępnianie i popularyzacja zasobu*, „Teki Archiwalne. Seria nowa” 1996, t. 6 (28), s. 241.

118 Na przykład w Archiwum Państwowym w Krakowie w 1953 roku urządzono kilka pokazów renesansowych opraw rękopisów z XVI i XVII wieku oraz opraw z wieków XVIII i XIX. Głównym celem urządzenia tych pokazów było zilustrowanie wykładów o historii introligatorstwa i konserwacji rękopisów dla studentów Akademii Sztuk Plastycznych, APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 243, „Organizacja archiwum, zarządzenia, okólniki (1954)”, s. 573.

119 Pokazy takie bardzo często są po prostu ilustracją tematycznego referatu, np. pokaz materiałów źródłowych dotyczących Przemysła przeprowadzony razem z referatem pt. „Stan badań nad dziejami Przemysła”, a także pokaz materiałów źródłowych do dziejów rzemiosła przemysłowego jako ilustracja referatu pt. „Rola rzemiosła w dziejach Przemysła”, APPrz, nr zesp. 589, WAPPz, sygn. 36, „Wystawy organizowane przez CAP, WAP, OT lub PAP (1954)”, s. 2, „Sprawozdanie WAP w Przemysłu z 22 XII 1954 r. do NDAP na temat prowadzonej działalności popularyzatorskiej”.

120 Zob. np. spotkania ze studentami WSP w Archiwum Państwowym w Olsztynie, APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 78, „Plany i sprawozdania (1976)”, k. 114.

spotkania (zwykle w czasie przerwy obiadowej) z mieszkańcami miasta, a w przypadku Paryża – z mieszkańcami jednej z dzielnic. Celem spotkań są informacje o dziejach miasta, czasem o dziejach jednej ulicy, a nawet jednego budynku, ilustrowane oryginalnymi dokumentami<sup>121</sup>. Kwadrans historyczne to forma wyjątkowa, łącząca w sobie zarówno elementy wykładu, pogadanki, dyskusji, opisu, pokazu, jak i konsultacji czy warsztatów, w zależności od podjętej tematyki oraz sposobu przeprowadzenia tej jednostki działaniowej. Stanisława Pańków kwadrans (*Quarto d'heure de culture* – kwadrans kultury) organizowane przez sekcję *service educatif* Archiwum Narodowego w Paryżu, odbywające się regularnie w latach pięćdziesiątych XX wieku w środy i piątki w czasie przerw obiadowych, przeznaczone dla rzemieślników, robotników i niższych urzędników określiła nawet jako krótkie konferencje<sup>122</sup>.

## 2.2. Gry, zabawy, konkursy

W praktyce oświatowej ludzi dorosłych, a także w pedagogice wczesnoszkolnej i szkolnej stosuje się dość powszechnie grupę metod kształcenia, które zawierają elementy kwalifikujące je do metod silnie aktywizujących i posiadających wiele elementów uczenia się przez działanie praktyczne. Jest to grupa metod zwanych grami lub czasem zabawami dydaktycznymi<sup>123</sup>, a zalicza się do nich między innymi: gry symulacyjne, inscenizację, dramę, burzę mózgów<sup>124</sup>. Ponadto gry i zabawy dydaktyczne mogą mieć postać form edukacyjnych, gdy możliwe jest ich zdefiniowanie jako jednostki zajęciowej i określenie ich postaci organizacyjnej lub technicznej, a zatem określenie czasu trwania zajęć, liczby jego uczestników, sposobu prowadzenia zajęć przez osobę kierującą, tematyki, na której opierać się będzie dana zabawa lub gra dydaktyczna, a także rodzaju, liczby zaplanowanych zadań oraz tempa ich wykonywania.

Zabawy i gry dydaktyczne mają ogromne znaczenie poznawcze, kształcące i wychowawcze<sup>125</sup>. Każda gra jest zabawą, ale nie każda zabawa jest grą. Zabawa jest grą wtedy, gdy spełnia następujące warunki: sprawia osobie uczestniczącej przyjemność, stwarza szansę wygranej oraz ma określone reguły<sup>126</sup>. Według Wincentego Okonia zabawa dydaktyczna to rodzaj gry umysłowej przebiegającej według opracowanego wzoru, prowadzącej z reguły do rozwiązania jakiegoś założonego w niej zadania<sup>127</sup>. Głównym jej celem dydaktycznym jest rozwijanie zdolności poznawczych uczestników, dlatego przebieg zabawy dydaktycznej jest motywowany postawionym w regule zabawy zadaniem poznawczym. W zabawie dydaktycznej występuje określona forma realizowania podanej informacji

121 S. Pańków, *Archiwa*, Warszawa 1975, s. 113.

122 S. Pańków, *Działalność popularyzatorska Archiwów Państwowych w Polsce Ludowej*, „Archeion” 1964, t. 41, s. 140–141.

123 J. Skrzypczak, dz. cyt., s. 140.

124 F. Bereźnicki, *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Kraków 2007, s. 280.

125 Zob. *Zabawa*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 198.

126 W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, s. 265.

127 Tamże, s. 479.

lub ćwiczenia w celu osiągnięcia odpowiedniego wyniku. Tym wynikiem może być na przykład rozwiązanie krzyżówki, rebusu, szarady, łamigłówki, zagadki, quizu, wygranie loteryjki czy gry stolikowej. Zabawowe formy uczenia się, czyli wszelkiego rodzaju krzyżówki, zagadki, łamigłówki, znacznie przyczyniają się do zapamiętywania zawartych w nich treści i haseł, do podtrzymywania zainteresowania i ciekawości poznawczej, koncentracji uwagi, ćwiczenia pamięci spostrzeżeniowo-wzrokowej i słuchowej. Przy pomocy zabaw aktywizują się różne funkcje poznawcze, jak odbiór i interpretacja danych zmysłowych, procesy myślenia oraz kształtowanie się operacji logicznych, wyjaśnienia i oceny. Aktywność uczestnika w formie zabawy jest bardzo pomocna w rozwijaniu zdolności dostrzegania znaczących elementów obserwowanych faktów i zdarzeń, wskazywaniu różnych zależności i związków przyczynowo-skutkowych<sup>128</sup>.

Jak już wcześniej podkreślałam, odmianą działalności zabawowej są gry dydaktyczne, które jako metody nauczania również przebiegają według wcześniej ustalonych zasad<sup>129</sup>. „Gry dydaktyczne to rodzaj metod nauczania należących do grupy metod problemowych i organizujących treść kształcenia w modele rzeczywistych zjawisk, sytuacji lub procesów w celu zbliżenia procesu poznawczego uczniów do poznania bezpośredniego dzięki dostarczeniu okazji do manipulowania modelem”<sup>130</sup>. Według pedagogów dobrze skonstruowana i przeprowadzona gra dydaktyczna, będąca narzędziem kształcenia, powinna być zawsze podporządkowana jakiemuś celowi dydaktycznemu i wymagać wysiłku myślowego. Waler kształcący każdej gry dydaktycznej zależy od tego, jakim zadaniom kształcącym służy, jak te zadania odbijają się w samym działaniu zabawowym i jakie prawidła regulują to działanie<sup>131</sup>. Gra polega bowiem na respektowaniu ustalonych reguł i na osiąganiu ściśle określonego wyniku. Przyzwyczajenie osób biorących udział w grze do przestrzegania jej reguł spełnia ważne funkcje wychowawcze, a mianowicie umożliwia współdziałanie, sprzyja uspołecznieniu, uczy poszanowania przyjętych norm, a także zarówno wygrywania, jak i przegrywania<sup>132</sup>.

W zbiorze gier dydaktycznych wyróżniają się szczególnie gry symulacyjne. Jak podaje Wincenty Okoń, polegają one na skierowaniu działania uczestników gry na rozwiązanie problemu wziętego lub mogącego być wziętym z rzeczywistości, lecz przedstawionego w modelu. Model w takiej grze może symulować na przykład rzeczywiste zdarzenia historyczne<sup>133</sup>. Gry symulacyjne są zatem pewnym naśladowaniem, odwzorowywaniem rzeczywistości, polegającym na odgrywaniu pewnych ról według zasad rządzących nimi w prawdziwym świecie. Należy mieć jednak świadomość, iż rolą symulacji jest, jak sama nazwa wskazuje, w miarę dokładne odwzorowanie określonego zdarzenia lub procesu, bez względu na to, czy jest ono rzeczywiste czy fikcyjne. Ważnym jest dlatego bardzo

128 Zob. W. Hemmerling, *Zabawy w nauczaniu początkowym*, Warszawa 1990.

129 *Gra dydaktyczna*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 56.

130 K. Kruszewski, *Gry dydaktyczne*, [w:] *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 1992, s. 165.

131 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 124.

132 Tamże.

133 Tamże.

dokładne opracowanie zasad i scenariusza symulacji, a także ściśle trzymanie się w toku jej przebiegu wyznaczonych ram gry. Istotą symulacji jest to, by uczestnicy gry wykorzystali swoją pomysłowość oraz aktywność dla opracowania najlepszego rozwiązania, mieszcząc się jednocześnie w obrębie narzuconych im ograniczeń, bez obchodzenia czy łamania ich<sup>134</sup>. Najbardziej istotną w procesie kształcenia fazą symulacji jest jej zakończenie i podsumowanie. Zazwyczaj stosuje się spotkanie wszystkich uczestników lub poszczególnych grup dla przedyskutowania ćwiczenia. Uczestnicy symulacji podczas końcowej dyskusji, opierając się na własnych doświadczeniach, nabytych w trakcie gry oraz na zachowaniu pozostałych osób, mogą dokonać porównania oraz analizy całego zdarzenia.

Odmianą gry symulacyjnej jest z kolei, czasem też z nią utożsamiana, inscenizacja<sup>135</sup>. Inscenizacja jest specyficznym połączeniem trzech elementów: gry (rozumianej jako zbiór reguł), roli (przypisanej każdemu z uczestników) oraz inscenizacji/symulacji<sup>136</sup>. Jest zatem odgrywaniem przez uczących się określonych ról na podstawie przygotowanej uprzednio sytuacji problemowej. W inscenizacji każda rola ma do spełnienia w toku realizacji określone z góry cele, czyli dla każdego uczestnika grającego daną rolę muszą być ustalone zadania, prawa, obowiązki, umiejętności, zachowania i przekonania, nie istnieją natomiast teksty poszczególnych ról. Przebieg i wynik inscenizacji zależą więc od osób biorących w niej udział. Pożądane jest natomiast, by inscenizacja odbywała się w podobnych warunkach, w jakich ma miejsce w rzeczywistości, albowiem jej treścią są zazwyczaj narady, konferencje, zebrania i negocjacje<sup>137</sup>.

Zarówno gra symulacyjna, jak i inscenizacja mogą być wykorzystywane w podejmowanych działaniach edukacyjnych archiwów. Są to metody gotowe do wykorzystania nie tylko w pracy z dziećmi, gdzie stanowią wspaniałą metodę nauki poprzez zabawę, doświadczanie, ale także służą do rozwiązywania problemów zawodowych, dość powszechnie stosowane są w działaniach szkoleniowych, ułatwiają rozwiązywanie merytorycznych problemów. Mogą być zatem stosowane w pracach szkoleniowych archiwistów, a poprzez zabawę, symulowanie pewnych sytuacji ułatwiać rozwiązywanie problemów pojawiających się w codziennej pracy w archiwum, obcowaniu z użytkownikami, a także budowanie relacji z instytucjami podległymi bądź współpracującymi. W pracy z uczniami tego typu zabawy dydaktyczne umożliwiają, co jest warte podkreślenia, inscenizacje wydarzeń historycznych, dzięki czemu pewne fakty i procesy historyczne stają się dla uczniów łatwiejsze do zrozumienia i zapamiętania. Pobudką do zbudowania inscenizacji historycznej może być dokument historyczny opisujący na przykład

134 K. Kruszewski, *Gry dydaktyczne*, s. 190–194.

135 Krzysztof Kruszewski zalicza inscenizację do najbardziej popularnych gier dydaktycznych, zob. *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 1992, s. 175.

136 P. Rizzi, M. Woźniakiewicz, *Perspektywy zastosowania gier symulacyjnych w edukacji – teoria i praktyka*, „Homo communicativus” 2008, nr 3 (5), <http://www.hc.amu.edu.pl/numery/5/52008.html> (dostęp: 10 stycznia 2010 r.); zob. też definicję metody inscenizacji w: *Słownik pedagogiki pracy*, red. L. Koczniewska-Zagórska, T.W. Nowacki, Z. Wiatrowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 157.

137 J. Skrzypczak, dz. cyt., s. 140.

uroczystości koronacyjne czy wieńczący ważne porozumienie międzypaństwowe. Ponadto tworzenie symulacji skutków pewnych określonych wydarzeń historycznych, których podstawą również może być określony dokument archiwalny, pozwala na rozwijanie u uczniów wyobraźni, a także za pomocą dedukcji, narzuconych przez zabawę ograniczeń i dochodzenia do wspólnego stanowiska zrozumienie pewnych historycznych procesów decyzyjnych oraz podejmowanych rozstrzygnięć.

Wartą podkreślenia, będącą także rodzajem zabawy dydaktycznej, jedną z metod wychowania moralno-społecznego jest drama. Jest to metoda, która sprowadza się do nauczania przez działanie włączające także emocje i wyobraźnię<sup>138</sup>, metoda, w której równorzędnie wykorzystuje się zmysły, wyobraźnię, mowę i ruch<sup>139</sup>. Polega na proponowanej zwykle grupie uczestników przez prowadzącego zajęcia inscenizacji jakiegoś gotowego scenariusza. Sytuacja wyjściowa w dramacie powinna mieć jednak charakter otwarty. Nie powinno być gotowego scenariusza dalszego rozwoju sytuacji, który trzeba odegrać. To grupa lub osoba biorąca udział w dramacie tworzą scenariusz, własną wersję dalszego biegu wydarzeń<sup>140</sup>. Wykorzystuje się przy tym naturalną umiejętność człowieka do wchodzenia w role. „Drama uczy samodzielności myślenia i działania, aktywności i otwartości, rozwija emocje i fantazję, także elokwencję i plastykę ciała. Jej zespołowy charakter pracy kształtuje dyscyplinę, uczy zgodnego współżycia i współdziałania, wyrabia takie nawyki, jak: punktualność, dokładność, sumienność, poczucie odpowiedzialności. Stąd można powiedzieć, że drama jest miejscem kształtowania charakteru i woli, miejscem wzbogacającym sferę przeżyć i wrażliwości”<sup>141</sup>. Jak podaje Wincenty Okoń, walory dramy to szansa głębszego uświadomienia sobie przez uczestników zajęć charakteru ról społecznych, w jakich występują ludzie, a także dokonania analizy własnego postępowania i przezwyciężenia konfliktów<sup>142</sup>.

Stosowaną w grach i zabawach dydaktycznych, ale także w realizacji innych form edukacyjnych, metodą nauczania jest burza mózgów, również zaliczana do gier dydaktycznych<sup>143</sup>. Metoda ta, zwana również fabryką pomysłów, odroczonego wartościowania lub z języka angielskiego – *brainstorming*, jest metodą zespołowego, twórczego wytwarzania pomysłów, metodą stymulacji twórczego myślenia<sup>144</sup>. „Polega ona na wspólnym poszukiwaniu różnego rodzaju rozwiązań problemu, postawionego przed uczestnikami gry przez osobę prowadzącą. Pomysły rozwiązań podają wszyscy uczestnicy bez zachowania jakiegokolwiek specjalnej kolejności, przy czym chodzi o to, aby tych pomysłów było jak najwięcej”<sup>145</sup>. Żadnego pomysłu nie ocenia się od razu, rejestruje się je do czasu, dopóki biorący

138 *Drama*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 34.

139 F. Berezniński, dz. cyt., s. 290.

140 Zob. B. Way, *Drama w wychowaniu dzieci i młodzieży*, Warszawa 1997.

141 E. Szajnik, dz. cyt.

142 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 85.

143 K. Kruszewski, *Gry dydaktyczne*, s. 184–186.

144 *Burza mózgów*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 21.

145 J. Skrzypczak, dz. cyt., s. 141–142.

udział w grze je podają<sup>146</sup>. Oceny pomysłów dokonuje się dopiero na zakończenie, co ma zachęcić do śmiałego i nieskrępowanego krytyką wyrażania pomysłów i propozycji niepoddawanych natychmiastowemu wartościowaniu<sup>147</sup>. Struktura tej gry dydaktycznej zmierza przede wszystkim do przerwania komunikacji pomiędzy fazą tworzenia pomysłów i fazą ich oceniania, tak aby każdy uczestnik zajęć mógł się aktywnie włączyć do rozwiązania postawionego problemu lub zagadnienia. Metodę burzy mózgów można śmiało wykorzystywać podczas lekcji archiwalnych, również tych przeprowadzanych w szkołach. Metoda ta jest bardzo efektywna przy dochodzeniu z uczniami do właściwej definicji takich pojęć, jak archiwum, dokument, akta, archiwista<sup>148</sup>.

Odmianą zabawy dydaktycznej, odbywającej się według z góry ustalonych reguł, mającej postawione zadanie poznawcze, określoną tematykę, rozwijającej zdolności poznawcze, możliwej do zrealizowania w rzeczywistości archiwalnej jest *turystyka archiwalna*. Jako forma organizacyjna termin ten jest w archiwistyce nowy, a w rzeczywistości edukacyjnej mało rozpoznany. Postuluję jednak jego wprowadzenie na określenie zorganizowanej, krótkoterminowej, zazwyczaj grupowej, poznawczej turystyki o podłożu kulturowym, polegającej na odwiedzaniu miejsc opisanych i scharakteryzowanych w źródłach archiwalnych, w których znajdują się walory materialne i niematerialne, ważne ze względów kulturowych, artystycznych i historycznych, odbywającej się głównie poza gmachem archiwum, lecz na podstawie opisów z akt.

Walory edukacyjne turystyki i możliwości rozwojowe, jakie stwarza, podkreślają szczególnie autorzy podręcznika *Podróże jako projekt edukacyjny*<sup>149</sup>. Małgorzata Dziegielewska pisząc o turystyce jako formie zdobywania wiedzy, podkreśla, iż „jest jednym z najstarszych systemów dydaktycznych. Jako system dydaktyczny sprzyja korzystaniu z różnorodnych atrakcyjnych źródeł wiedzy, [...] tworzeniu warunków do konfrontacji wiedzy teoretycznej z praktyką. Przyczynia się też do pogłębiania motywacji samokształceniowej uczestników i potęguje atrakcyjność wiadomości i doświadczeń poznawczych”<sup>150</sup>.

Ruch turystyczny w ramach turystyki archiwalnej koncentruje się przede wszystkim w miejscowościach i miejscach, w których zlokalizowane są zabytki i zjawiska opisane w archiwaliach, a nie w samym archiwum. Organizatorami tej formy edukacyjnej są archiwiści. Ich zadaniem jest wyszukanie w zasobie archiwalnym informacji opisujących jakieś miejsce, zabytek lub zjawisko, a następnie przygotowanie na podstawie akt trasy turystycznej, dostosowanej do potrzeb i możliwości różnych grup zwiedzających. Celowym jest przygotowywanie turystycznych pakietów edukacyjnych gotowych do

146 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 52–53.

147 J. Skrzypczak, dz. cyt., s. 142.

148 Nie udało mi się znaleźć opisanych przykładów stosowania metody burzy mózgów w działaniach edukacyjnych archiwistów. Dlatego też osobiście podjęłam się próby zastosowania brainstormingu w pracy z uczniami Szkoły Podstawowej w Gniewkówcu koło Inowrocławia, w której w czerwcu 2008 roku przeprowadziłam cykl lekcji archiwalnych.

149 *Podróże jako projekt edukacyjny*, red. O. Czerniawska, B. Juraś-Krawczyk, Łódź 2001, ss. 183.

150 M. Dziegielewska, *Podróże naukowe jako forma zdobywania wiedzy*, [w:] *Podróże jako projekt edukacyjny*, red. O. Czerniawska, B. Juraś-Krawczyk, Łódź 2001, s. 39.

wykorzystania przez osoby prywatne, także rodziny z dziećmi<sup>151</sup>, dostosowane do zdolności poznawczych tych odbiorców, a więc urozmaicone różnymi ciekawostkami, łami-główkami, łączącymi elementy gry, zabawy z nauką przez doświadczenie, postrzeganie, rozwiązywanie, a także przygotowanie tras turystycznych dla zorganizowanych grup odbiorców. Osobą oprowadzającą taką grupę może być archiwista, ale także na podstawie przygotowanego przez archiwistę opisu szlaku turystycznego nauczyciel, animator kul-tury lub inna osoba posiadająca odpowiednie przygotowanie (np. przewodnicy PTTK).

Należy zaznaczyć, że już w 1970 roku Archiwum Państwowe w Poznaniu podjęło pró-bę nawiązania współpracy z przewodnikami Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Kra-joznawczego. Archiwum Państwowe w Poznaniu 5 listopada 1970 roku wystosowało pismo do PTTK Biura Obsługi Ruchu Turystycznego Poznań z prośbą o powiadomienie przewodników PTTK o możliwości codziennego zwiedzania Archiwum Państwowego w Poznaniu. Na zapoczątkowanie akcji dyrektor archiwum Czesław Skopowski zapro-ponował zbiorowe zwiedzanie archiwum przez przewodników PTTK. Zwiedzanie archi-wum przez zorganizowane wycieczki miało przebiegać według następującego planu: po krótkiej pogadance o archiwach pracownik archiwum demonstrował zwiedzającym cie-kawsze materiały archiwalne dotyczące dziejów Wielkopolski, począwszy od XIII wieku, oraz wyświetlał film pt. „Archiwa Polskie”. Przewidywany czas zwiedzania obejmował 90 minut, ponadto zwiedzający otrzymywali broszurkę o archiwum<sup>152</sup>. Także Archiwum Państwowe w Elblągu z okazji obchodów VI „Tygodnia archiwów” w październiku 1984 roku zorganizowało spotkanie z zarządem i Komisją Szkoleniową Koła Przewodników Miejskich PTTK w celu poinformowania o zasobie archiwalnym, który może być wyko-rzystany między innymi do pracy szkoleniowej<sup>153</sup>. W 2009 roku Archiwum Państwo-we w Kaliszu zorganizowało w gmachu archiwum spotkanie kaliskich przewodników, celem zwrócenia ich uwagi na zbiory i działalność archiwum. Na spotkaniu archiwis-ti szczegółowo przedstawili działalność archiwum, pokazali kaliskim przewodnikom magazyny, w których przechowuje się materiały archiwalne oraz oprowadzili ich po wystawie „Dokumenty mówią”<sup>154</sup>. Stwarza to nadzieję, że przewodnicy turystyczni, któ-rzy zetknęli się z archiwum i archiwaliami, życzliwie przyjmą kolejne inicjatywy archi-wistów i wspólnie z nimi rozwiną rzeczywistość już turystykę archiwalną.

Działalność w ramach turystyki archiwalnej połączonej z innymi formami eduka-cyjnymi i popularyzującymi naukę podjęło całkiem niedawno, choć niesamodzielnie, Archiwum Państwowe w Gdańsku. Pracownicy archiwum wraz z Nadbałtyckim Cen-trum Kultury, Wydziałem Architektury Politechniki Gdańskiej, Muzeum Archeologicz-nym w Gdańsku, Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich Oddział w Gdańsku i innymi

151 O walorach turystyki rodzinnej zob. B. Juraś-Krawczyk, *Podróże rodzinne jako stymulacja rozwoju*, [w:] *Podróże jako projekt edukacyjny*, red. O. Czerniawska, B. Juraś-Krawczyk, Łódź 2001, s. 51, 71.

152 Zob. APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 710, k. 5.

153 Zob. APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 148, „Wystawy i pokazy. Informatyka (1978–1984)”, k. 67–77.

154 Zob. *Spotkanie kaliskich przewodników* (4.05.2009), [w:] Archiwum Państwowe w Kaliszu. Aktualności, [http://www.kalisz.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=274&Itemid=1](http://www.kalisz.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=274&Itemid=1) (dostęp: 22 lutego 2010 r.).

instytucjami w ramach VI Bałtyckiego Festiwalu Nauki w dniach 30–31 maja 2008 roku zorganizowali blok wykładów oraz wędrowek po renesansowych i barokowych budowlach miasta Gdańska odbywający się pod wspólnym tytułem „Niderlandzcy budowniczowie Gdańska”. Z tej okazji przygotowano także broszurę edukacyjną zawierającą opisy tras wędrowek, siedemnastowieczną mapę Gdańska wraz z zaznaczonymi na niej odwiedzanymi w ramach wędrowek obiektami oraz plansze (12 sztuk) wraz z fotografiami charakteryzujące odwiedzane punkty. Na broszurze tej znalazło się także miejsce, w którym uczestnicy wędrowki mogli otrzymać poświadczenie uczestnictwa w wyprawie<sup>155</sup>. Podobne działania Archiwum Państwowe w Gdańsku podjęło już nieco wcześniej, bo w 2005 roku. W ramach III Bałtyckiego Festiwalu Nauki współuczestniczyło bowiem w przygotowaniu pakietu edukacyjnego „Fortyfikacje nadbrzeżne Zatoki Gdańskiej”, na który składały się cztery trasy wędrowek (wędrowka I – obejmująca 11. Baterię Artylerii Stałej w Gdyni Redłowie, wędrowka II – obejmująca fortyfikacje nadbrzeżne na Półwyspie Helskim, wędrowka III – obejmująca Twierdzę Wisłoujście, Mewi Szaniec, Westerplatte, wędrowka IV – obejmująca fortyfikacje Starego Przedmieścia i Dolnego Miasta Gdańska)<sup>156</sup>. Pracownicy archiwum brali udział w przeprowadzeniu tej formy<sup>157</sup>.

Podstawowym celem projektu edukacyjnego „Niderlandzcy budowniczowie Gdańska” było poznanie wpływów niderlandzkich na kulturę, architekturę i sztukę Gdańska za pomocą swoistej lekcji z gdańskiej historii, architektury i sztuki, realizowanej na wielu poziomach często symultanicznej narracji, a więc poprzez wykłady i dyskusje, prezentacje multimedialne, wystawę źródłowych materiałów archiwalnych, działania artystyczne: muzyczne i wizualne, a przede wszystkim piesze wędrowki szlakiem niderlandzkich budowniczych Gdańska, opracowane na podstawie źródeł archiwalnych. Przygotowano dwie trasy turystyczne. Wędrowka I rozpoczynała się od Bramy Nizinnej, poprzez Kamienną Słuzę, Wyspę Spichrzów, Zieloną Bramę, w jej trakcie odbywały się wykłady z historii architektury, historii i źródłoznawstwa. Wędrowka II rozpoczynała się od Bramy Wyżynnej, poprzez Złotą Bramę, Wielką Zbrojownię, kościół Najświętszej Marii Panny, Kaplicę Królewską, kościół św. Jana w Gdańsku, Ratusz Staromiejski w Gdańsku. Prowadzone w jej trakcie wykłady także dotyczyły historii architektury, historii i źródłoznawstwa. W Ratuszu Staromiejskim odbywały się natomiast wykłady podsumowujące wędrowki<sup>158</sup>.

Inicjatywę zblizoną organizacyjnie do turystyki archiwalnej podjęło również w ramach programu „Ślady przeszłości – uczniowie adoptują zabytki” Centrum Edukacji

155 Zob. *Niderlandzcy Budowniczowie Gdańska*, broszura wydana z okazji VI Bałtyckiego Festiwalu Nauki przez Nadbałtyckie Centrum Kultury Gdańsk w 2008 r.

156 Zob. *Fortyfikacje Nadbrzeżne Zatoki Gdańskiej*, broszura wydana z okazji III Bałtyckiego Festiwalu Nauki przez Nadbałtyckie Centrum Kultury Gdańsk w 2005 r.

157 *Udział oddziału Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Gdańsku na III Bałtyckim Festiwalu Nauki*, oprac. W. Chorążyczewski, „Archiwista Polski” 2005, nr 3 (39), s. 99.

158 *Niderlandzcy budowniczowie Gdańska na bałtyckim festiwalu nauki* (30.05.2008), [w:] NOwe MEdia – Polski Portal Kultury i Sztuki, [http://www.nowe-media.com/index2.php?option=com\\_content&do\\_pdf=1&id=1337](http://www.nowe-media.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=1337) (dostęp: 10 lutego 2010 r.).



Obywatelskiej<sup>159</sup>. Program ten jest realizowany od 2001 roku jako wspólne przedsięwzięcie Centrum Edukacji Obywatelskiej, Narodowego Centrum Kultury oraz Urzędu m.st. Warszawy. W jego ramach uczniowie wyruszają w teren w poszukiwaniu zapomnianych zabytków lub ciekawych przedmiotów codziennego użytku. Odkryte obiekty i miejsca biorą pod swoją opiekę, a następnie popularyzują wiedzę na ich temat. W 2008 roku w ramach programu zorganizowano propozycję wsparcia edukacyjnego dla nauczycieli: „Ślady przeszłości – gry terenowe po Warszawie”<sup>160</sup>. Jest to zestaw scenariuszy gier terenowych możliwych do zrealizowania własnymi siłami nauczycieli z uczniami lub na przykład z pomocą członków kółka historycznego. Gry prezentują takie elementy dziedzictwa stolicy, jak: historia Żydów warszawskich, architektura lat pięćdziesiątych, powstanie listopadowe. Poradnik można pobrać ze strony internetowej Centrum w wersji PDF<sup>161</sup>. Zawiera on dokładne opisy wraz z mapkami odwiedzanych w ramach realizacji danego scenariusza miejsc, także cel gry, czas jej trwania i przebieg, ponadto zestaw literatury przedmiotu na temat odwiedzanych miejsc, listę przydatnych w trakcie gry przedmiotów oraz podział ról, jakie mają przybrać uczniowie w trakcie zabawy. Inicjatywa ta wydaje się być bardzo inspirującą dla tworzenia usług edukacyjnych archiwów czy muzeów, jako przykład wykorzystania potencjału określonych miejsc i przedmiotów w działalności edukacyjnej<sup>162</sup>.

Wartą podkreślenia w tym miejscu archiwalną pomocą edukacyjną mogącą być wykorzystywaną w przeprowadzaniu gier i zabaw dydaktycznych, także turystyki archiwalnej, adresowaną szczególnie do uczniów różnych szczebli szkół jest komiks edukacyjny. Archiwum Państwowe m.st. Warszawy we współpracy z Domem Spotkań z Historią opublikowało z okazji 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej archiwalną pomoc edukacyjną w postaci komiksu edukacyjnego pt. *Koniec lata*<sup>163</sup>. Komiks przeznaczony jest dla młodzieży szkolnej. Poprzez zastosowanie niestandardowej formy przekazu łączącej komiks z materiałami archiwalnymi pochodzącymi z zasobu Archiwum Państwowego m.st. Warszawy (fotografie i dokumenty) za pomocą techniki kolażu cyfrowego zbudowano cyfrowo postacie fikcyjnych bohaterów wpisane w miejsca i sytuacje historycznie prawdziwe. Przedstawione w komiksie wydarzenia rozgrywają się w stolicy w okresie od końca sierpnia do końca września 1939 roku. Jego bohaterami jest dwoje młodych ludzi – Staś i Maria, którzy spędzają w Warszawie ostatnie chwile przed wybuchem wojny

159 Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej jest instytucją oświatową i organizacją pozarządową. Działa od 1994 roku, jej celem jest wspieranie instytucji edukacyjnych pracujących z dziećmi i młodzieżą, prowadzenie nieodpłatnego doskonalenia nauczycieli, poprawa jakości pracy szkół, a także kształtowanie postaw obywatelskich w społeczeństwie, zob. Centrum Edukacji Obywatelskiej, <http://www.ceo.org.pl/portal/about>.

160 *Gry terenowe po Warszawie*, [http://www.ceo.org.pl/portal/slady\\_gry\\_terenowe](http://www.ceo.org.pl/portal/slady_gry_terenowe) (dostęp: 20 marca 2010 r.).

161 *Program „Ślady przeszłości” – uczniowie adoptują zabytki. Centrum Edukacji Obywatelskiej*, [http://www.ceo.org.pl/portal/b\\_slady\\_doc?docId=47389](http://www.ceo.org.pl/portal/b_slady_doc?docId=47389) (dostęp: 20 marca 2010 r.).

162 *Ślady przeszłości – gry terenowe po Warszawie*, red. M. Hajdukiewicz, Z. Naruszewicz, Z. Szopowska, Warszawa 2008, [http://www.ceo.org.pl/portal/b\\_slady\\_doc?docId=47389](http://www.ceo.org.pl/portal/b_slady_doc?docId=47389) (dostęp: 20 marca 2010 r.).

163 *Koniec lata*, [w:] Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy, <http://warszawa.ap.gov.pl/koniecclata.html> (dostęp: 20 marca 2010 r.).

i powołaniem Stasia do wojska. „Wędrują ulicami, dzieląc się anegdotami i wspomnieniami o napotkanych miejscach. Tłem dla ich wędrówki są fotografie i pocztówki przedwojennej Warszawy ukazujące tętniące życiem miasto: ulice, budynki, parki, kawiarnie. [...] Druga część publikacji przedstawia wydarzenia z września 1939 r.: przygotowania do obrony stolicy, zniszczenia w wyniku bombardowań, sytuację na froncie, kapitulację miasta, wkroczenie wojsk hitlerowskich. Utrzymana jest w kolorystyce czarno-białej i stanowi kontrast dla »barwnego« wizerunku stolicy sprzed wybuchu wojny. Wydarzenia są przedstawione w formie kalendarium, poprzez dokumenty urzędowe i doniesienia prasowe, a także komentarze ludzi występujących na fotografiach miasta z tego okresu. Epilog komiksu rozgrywa się 40 lat później, gdy bohaterowie odnajdują się po latach w Warszawie, podczas pierwszej wizyty papieża Jana Pawła II w Polsce<sup>164</sup>. Celem tejże publikacji jest wizualizacja zdarzeń i przyswojenie wiedzy na temat udziału mieszkańców Warszawy w kampanii wrześniowej 1939 roku. Publikacja zawiera również chronologię wydarzeń rozgrywających się w tym czasie w Warszawie na tle sytuacji w Polsce.

Z zastosowaniem komiksu jako archiwalnej pomocy edukacyjnej spotkałam się także podczas Europejskiej Konferencji Archiwów w Genewie w 2010 roku, na której kolportowana była broszura w formie komiksu poruszająca problem porządku i wyszukiwania w aktach<sup>165</sup>. Komiks ten, skierowany zwłaszcza do najmłodszych odbiorców, zawiera informacje, które podane w ciekawej formie, zwracają uwagę na problemy, z jakimi spotykają się w swojej codziennej pracy archiwiści i record managerowie. Treść i rysunki zawarte w komiksie wskazują, że problemami porządku i wyszukiwania w aktach zajmują się specjaliści, którzy używają odpowiednich systemów. Ponadto specjaliści tacy są kimś w rodzaju supermana, pomagają porządkować i odnajdywać akta, posiadają bowiem wiedzę tajemną odnośnie porządkowania akt i stosowania systemów zarządzania dokumentacją, ułatwiających ich wyszukiwanie.

Formą edukacyjną stawianą zazwyczaj w szeregu z grami i zabawami dydaktycznymi jest konkurs. Jako metoda nauczania polega na prezentacji wiadomości i umiejętności. W praktyce szkolnej uważany jest natomiast za jedną z bardziej atrakcyjnych form edukacyjnych, umożliwia bowiem rozwój zainteresowań i twórczych postaw, jednocześnie zapewniając efekt finalny, jakim są nagrody. W powszechnym rozumieniu konkurs to postępowanie mające na celu wyłonienie zwycięzcy bądź kilku zwycięzców spośród grupy najlepszych uczestników spełniających określone kryteria. Dobrze przygotowany i rzetelnie przeprowadzony wpływa na pogłębienie wiadomości, sprzyja rozwijaniu umiejętności, a także osobowości. Spełnia wiele zadań, przede wszystkim zachęca do samodzielnego pogłębiania wiedzy. Pozwala uczestnikom konkursu na wieloaspektowe widzenie zaproponowanej problematyki, dostrzeganie jej kontekstów.

Organizując konkurs, należy przede wszystkim określić jego tematykę, zakres, cele ogólne, a także szczegółowe, następnie wyznaczyć osoby odpowiedzialne za organizację

164 Tamże.

165 Zob. *The Looming Mess*, concept and artwork R. Willi, text P. Aschwanden, Zurich 2008.

i przebieg konkursu, zaplanować etapy konkursu, a przede wszystkim dokładnie określić zadania konkursowe i kryteria oceny prac konkursowych. Oprócz tych elementów organizator konkursu nie powinien zapomnieć także o takich kwestiach, jak terminarz konkursu czy zapewnienie nagród konkursowych. Wyróżnia się kilka rodzajów konkursów, możliwych do zastosowania w zależności od celów, jak i tematyki konkursowej. Wybór ten obejmuje metodę pytań i odpowiedzi, prac pisemnych, konkursy plastyczne oraz metodę projektów<sup>166</sup>.

Konkursy w archiwach organizowane są dość powszechnie. W praktyce archiwalnej, począwszy od lat pięćdziesiątych XX wieku, można spotkać się z konkursami czy to prac pisemnych o tematyce regionalnej lub historycznej, kierowanymi szczególnie do młodzieży szkolnej<sup>167</sup> i studentów<sup>168</sup>, czy też prac plastycznych, kierowanymi zwłaszcza do uczniów szkół podstawowych, a także konkursami na najlepiej prowadzone archiwum zakładowe oraz na najlepszą pracę magisterską poświęconą tematyce archiwalnej<sup>169</sup>. Można się również spotkać z konkursami organizowanymi przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych, a skierowanymi do archiwistów. Przykładem takiego przedsięwzięcia jest na przykład konkurs zorganizowany w 1955 roku na najlepszą pogadankę (w formie piętnastominutowego referatu) o roli archiwów w ogóle, a powiatowych w szczególności, eksponującą zwłaszcza popularyzację archiwów jako placówek naukowych i kulturalno-oświatowych<sup>170</sup>. Archiwa często są też współorganizatorami konkursów dla uczniów szkół podstawowych i średnich, szczególnie tych o tematyce

166 Zob. M.S. Szymański, *O metodzie projektów: z historii, teorii i praktyki pewnej metody kształcenia*, Warszawa 2000.

167 Zob. np. konkurs zorganizowany we wrześniu 2009 roku przez Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy, oddział w Pułtuskach pt. „Wyścig po historię”. Była to już III edycja konkursu, którego celem jest między innymi przybliżenie uczniom dziedzictwa kulturowego regionu, rozwijanie zainteresowań lokalną historią i tradycją oraz popularyzacja kultury regionalnej ze szczególnym zwróceniem uwagi, z racji przypadającej 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej, na wydarzenia wojenne lat 1939–1945. Uczniowie biorący udział w konkursie odpowiadali na pytania z historii i kultury oraz uczestniczyli w konkurencjach sportowych. Drużyny biorące udział w konkursie wyruszyły na trasę biegu z oddziału Archiwum Państwowego m.st. Warszawy w Pułtuskach. Na kolejnych ośmiu punktach kontrolnych rozlokowanych na terenie miasta uczniowie odpowiadali na pytania z historii i kultury regionu oraz uczestniczyli w konkurencjach sportowych. Najlepsze drużyny zyskały prawo do poszukiwania „skarbu” ukrytego na terenie Domu Polonii w Pułtuskach. Zob. *Konkurs pt. „Wyścig po historię”*, [w:] Archiwum Państwowe m.st. Warszawy. Aktualności, <http://warszawa.ap.gov.pl/wyścigi.html> (dostęp: 10 stycznia 2010 r.).

168 Zob. konkurs „Co wiem o swoim archiwum?” organizowany w archiwach w ramach obchodów IV „Tygodnia archiwów”, APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1697, „Inne formy popularyzacji 1967–1975”, s. 76–91 (Plan o charakterze regionalnym obchodów IV „Tygodnia archiwów”).

169 Zob. np. A. Ptaśnikowa, dz. cyt., s. 161; R. Piechota, „Czwarty Tydzień Archiwów”, 9–15 maja 1973 roku, „Archeion” 1974, t. 61, s. 305–311; M. Tarakanowska, *Wyniki konkursu na pracę magisterską z archiwistyki*, „Archeion” 1980, t. 70, s. 363–364; H. Barczak, *VII Tydzień Archiwów Polskich*, „Archeion” 1993, t. 92, s. 170–172; J. Szczepański, *25 lat Oddziału w Pułtuskach*, „Archeion” 1999, t. 100, s. 458–461; począwszy od IV „Tygodnia archiwów” w 1973 roku Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych podjęła decyzję w sprawie organizowania konkursów na pracę magisterską z zakresu problematyki archiwalnej, których rozstrzygnięcie każdorazowo będzie przypadało podczas „Tygodnia archiwów”. Pierwszy konkurs został ogłoszony komunikatem NDAP z 10 października 1972 roku z okazji IV „Tygodnia archiwów”, zob. APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 711, „Inne formy popularyzacji”, k. 54, też: APB, nr zesp. 1498, WAPB, sygn. 774, „III i IV Tydzień Archiwów (1968, 1975)”, 10 października 1972 r., brak paginacji.

170 APPr, nr zesp. 589, WAPPPr, sygn. 80, „Informacja i popularyzacja prasowa (1955)”, s. 2; APPr, nr zesp. 589, WAPPPr, sygn. 164, „Informacja i popularyzacja: prasowa, radiowa i filmowa (1957)”, s. 2, 5; APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 342, „Wystawy i pokazy (1955–1962)”, s. 769.

regionalnej czy historycznej. Przyjmują rolę głównych opiekunów naukowych, również wspomagających młodzież biorącą udział w konkursie w wyszukiwaniu odpowiednich materiałów archiwalnych<sup>171</sup>.

Szczególnie cenną w organizacji i przeprowadzaniu konkursu, zwłaszcza w szkołach, jest metoda projektów, umożliwiająca dokładne, etapowe zaplanowanie całego przedsięwzięcia i uzyskanie różnorodnych efektów. Metoda projektu ma bowiem na celu przede wszystkim stworzenie warunków, w których uczestnik może zdobywać wiedzę samodzielnie. Samodzielność ta pojawić się może już w momencie formułowania problemu, a następnie przemyślenia, zaplanowania, rozwiązania i realizacji postawionego sobie zadania. Projekt jest zatem aktywizującą metodą nauczania, której istota polega na tym, że jej uczestnik realizuje przedsięwzięcie zgodnie z przyjętymi wcześniej założeniami. Założenia te to określenie celów i metod pracy, terminów realizacji poszczególnych etapów oraz całości, wyznaczenie osób odpowiedzialnych za realizację, opracowanie kryteriów oceniania oraz sposobu prezentacji. Metodę tę można wykorzystywać nie tylko w kształceniu szkolnym dzieci i młodzieży, ale także w wychowaniu przedszkolnym, na studiach wyższych, w pracy oświatowej z dorosłymi, przy organizowaniu najrozmaitszych akcji społecznych czy podejmowaniu inicjatyw obywatelskich<sup>172</sup>.

Metoda projektów wykorzystywana jest szczególnie w szkolnictwie w Niemczech, gdzie kładzie się nacisk na to, aby archiwa jako instytucje przechowujące materiały źródłowe stanowiły placówki wspomagające szkoły w kształceniu. W ramach zajęć szkolnych uczniowie mają do zrealizowania projekty edukacyjne, przygotowywane w ramach kształcenia szkolnego, lecz wykonywane w czasie wolnym od zajęć. Projekty te dotyczą zazwyczaj tematyki historycznej, regionalnej, społecznej. Ich realizacja wymaga pracy na podstawie źródeł, a zatem wizyty w archiwum. Tutaj z pomocą uczniom przychodzą pedagodzy archiwalni i doświadczeni archiwiści, którzy nie tylko doradzają uczestnikom projektu w znajdowaniu dokumentów i opracowywaniu ich, ale także ukazują, jaka jest realna dotycząca problemu zawartość danego archiwum, jakie są do dyspozycji pomoce archiwalne i jak z nich należy korzystać, pomagają zawęzić problem historyczny, a także odnaleźć kontekst historyczny poruszanego zagadnienia. To właśnie pedagodzy archiwalni umożliwiają uczniom realizację projektów edukacyjnych, a jednocześnie kształcą przyszłego użytkownika archiwum, uwrażliwiają go na źródła historyczne, pokazują potencjał tkwiący w zasobie archiwalnym<sup>173</sup>.

171 Zob. np. „Konkurs wiedzy o Bydgoszczy”, APB, akta własne, rok 1993, s. 15.

172 Zob. M.S. Szymański, dz. cyt.

173 J. Pieper, *Die Archivpädagogik im Nordrhein – Westfälischen Hauptstaatsarchiv Düsseldorf zwischen Tradition, Kontinuität und Innovation*, „Der Archivar” 2000, R. 53, z. 4, s. 30–31.

### 2.3. Konferencje i szkolenia

Kolejną, wykorzystywaną w toku działalności edukacyjnej archiwów, wspomnianą już przy okazji definiowania dyskusji formą jest *k o n f e r e n c j a*. Jest to forma wyjątkowa, zazwyczaj bowiem celem organizowania konferencji jest działalność informacyjna, a nie edukacyjna. Wymiar edukacyjny mają natomiast organizacyjnie zbliżone do konferencji szkolenia. Pragnę jednak zwrócić uwagę na edukacyjny wydźwięk konferencji, i to nie tylko tych szkoleniowych (zwanych również potocznie kursokonferencjami) czy popularnonaukowych, ale również konferencji naukowych.

Najogólniej definiując, konferencja to formalne jedno- lub kilkudniowe spotkanie grupy ludzi, zazwyczaj specjalistów w danej dziedzinie, czasem szkoleniowe, w celu omówienia konkretnego zagadnienia, odbywające się zwykle w formie zebrania lub rozmowy, na którym wygłaszane są referaty, komunikaty, doniesienia, przedstawiane są prezentacje. Swoistymi rodzajami konferencji są jej mniejsze lub większe postaci, a mianowicie: kongresy, obrady, zjazdy, sesje, sympozja<sup>174</sup>. Zazwyczaj ich przebieg jest podobny. Podstawowym elementem są sesje wykładowe, dzielone zwykle na kilka części. Na sesjach tych poszczególni referenci wygłaszają swoje referaty. Czas prezentacji referatu zwykle nie przekracza 30 minut, po czym następuje dyskusja nad przedstawionymi tezami. Udział w dyskusji mogą wziąć wszyscy członkowie audytorium. Przebiegiem dyskusji kieruje organizator konferencji lub moderator sesji, udziela on głosu poszczególnym dyskutantom. Między sesjami wykładowymi odbywają się przerwy, w trakcie których trwają nieraz kularowe dyskusje. Większe konferencje dzielą się na sesje plenarne, na których porusza się zagadnienia ogólne, i sesje panelowe, odbywające się równoległe do siebie, na których omawia się już tylko określone problemy. Na konferencjach można się także spotkać z innymi postaciami organizacyjnymi, pozwalającymi na wymianę informacji i doświadczeń. Są to: sesja plakatowa (posterowa), dyskusja panelowa (omówiona już przy okazji definiowania dyskusji jako formy edukacyjnej) oraz warsztaty<sup>175</sup>.

Warto przyrzeć się szczególnie sesji plakatowej, która jako element konferencji lub seminarium polega na dyskusji przy publicznie rozwieszonych plakatach. Plakaty te zazwyczaj wywieszane są w specjalnie do tego przygotowanych i wyodrębnionych pomieszczeniach (może to być jeden duży pokój, kilka mniejszych pokoi, korytarz, a nawet balkon)<sup>176</sup>. Uczestnicy konferencji przywożą wyniki swoich badań w postaci profesjonalnych plakatów, łączących elementy tekstu i grafiki. W wyznaczonym w trakcie trwania konferencji czasie stają przed swymi plakatami, wyjaśniając zainteresowanym

174 A. Kalinowska-Żeleźnik, *Meeting planning – definicja i zakres*, <http://www.eventmapa.pl/wiedza/115> (dostęp: 1 kwietnia 2010 r.).

175 Zob. M. Frank, *Organizowanie narad i konferencji*, Warszawa 1966.

176 *Definition of a poster session*, [w:] *Writing Guides Colorado State University*, <http://writing.colostate.edu/guides/speaking/poster/pop2a.cfm> (dostęp: 14 stycznia 2010 r.).

wyniki swojej pracy. Zainteresowani podchodzą, oglądają i dyskutują w bezpośrednim kontakcie z autorem, mając przed oczami wszystkie potrzebne dane i ilustracje.

Dobrze sporządzony plakat powinien szybko i efektywnie komunikować prezentowane wyniki badań. W przeciwieństwie do pokazu slajdów lub prezentacji ustnej, sesja plakatowa pozwala widzom na dogłębną analizę, a także bezpośrednią dyskusję sam na sam z autorem plakatu. Sesje posterowe są bardzo wydajną formą prezentacji. Umożliwiają bowiem nieskrępowaną dyskusję bezpośrednio zainteresowanych tematem uczestników i łatwe nawiązywanie osobistych kontaktów. Na sesji takiej nie sposób jest jednak zaprezentować prac przeglądowych czy wyników obszernych, kilkuletnich programów badawczych<sup>177</sup>.

Jako element konferencji sesja plakatowa ma zastosowanie szczególnie w naukach stosowanych, gdzie przedstawienie zagadnienia w postaci graficznej jest łatwiejsze do zrealizowania, rzadko można się z nią spotkać natomiast w humanistyce. Warto jednak zwrócić uwagę na tę formę prezentacji wyników badań, choćby ze względu na fakt, że pozwala ona na urozmaicenie konferencji, a także odciążenie często przeładowanych programów konferencyjnych, na przykład na powszechnych zjazdach archiwistów, gdzie niektóre projekty badawcze, wyniki badań można przedstawić właśnie w formie plakatu. Zaprezentowane w formie obrazkowej, wizualizowane wyniki badań są zresztą łatwiejsze do zapamiętania.

Sesja posterowa miała zastosowanie na Europejskiej Konferencji Archiwów w Genewie w dniach 28–30 kwietnia 2010 roku. Szesnastu archiwistów z różnych krajów przedstawiało rezultaty swoich badań w formie plakatów<sup>178</sup>. Nieobwarowana czasowo prezentacja pozwoliła na swobodną dyskusję wokół tematyki zobrazowanej na poszczególnych plakatach, a jednocześnie na wymianę doświadczeń i nawiązywanie kontaktów. Skupiała ludzi interesujących się daną tematyką, chcących podzielić się swoimi uwagami czy spostrzeżeniami, a także wiedzą w danej dziedzinie.

Jak już podkreśliłam, w działalności edukacyjnej archiwów szczególnym rodzajem form organizacyjnych kształcenia są *k o n f e r e n c j e n a u k o w e*, zdefiniowane ze względu na cel organizowania tej formy, jak i na odbiorców. Obok publikacji są jedną z dwóch podstawowych możliwości prezentowania i dyskusowania wyników badań naukowych. Konferencja naukowa jest to spotkanie grup osób zainteresowanych pewnym działem nauki, w ramach którego referowane są wyniki badań naukowych, odbywa się seria wykładów monograficznych, a także dyskusja dotycząca podejmowanych zagadnień. Zasadniczym celem konferencji jest możliwość stworzenia platformy dyskusyjnej dla

<sup>177</sup> Tamże.

<sup>178</sup> Zob. opis posterów w: *8th European Conference on Digital Archiving, 29–30.04.2010, Abstract Book*.

prezentacji dorobku naukowego i badawczego środowisk naukowych<sup>179</sup>. Konferencja naukowa nie ma wprost charakteru edukacyjnego, jej celem nie jest edukowanie, kształcenie, lecz spełnia przede wszystkim cel naukowy, wymiany myśli naukowej. Należy jednak zaznaczyć, że z punktu widzenia nowoczesnej pedagogiki każdy przejaw komunikacji międzyludzkiej, wymiany informacji może być okazją do edukacji. Na konferencje naukowe bardzo często przychodzą studenci różnych kierunków, zachęceni do przyścia przez swoich nauczycieli akademickich, a także młodzież szkół średnich, ale też zawodowi archiwiści, którzy jeszcze bardziej świadomie niż studenci chcą się dokształcić. Dla tego typu odbiorców konferencja naukowa będzie miała charakter edukacyjny, wygłaszane na niej referaty i prowadzone dyskusje mogą przyczynić się do przyswojenia nowych informacji i faktów lub uporządkowania zdobytej wcześniej wiedzy. Ponadto sama wymiana myśli, doświadczeń, merytoryczna dyskusja w środowisku specjalistów pozwala na zdobywanie nowych wiadomości, umiejętności, na zdobywanie wiedzy.

Nieco inną formą, również zdefiniowaną ze względu na cel i odbiorców, a nie ze względu na odmienną postać organizacyjną są konferencje popularnonaukowe. W porównaniu z konferencjami naukowymi mają one przede wszystkim inny cel oraz inne grono odbiorców. Kierowane są szczególnie do osób interesujących się daną dziedziną nauki, niebędących jednak w tej dziedzinie profesjonalistami. Referaty na tego typu konferencjach rzadko kiedy są prezentacją wyników najnowszych badań. Wygłaszane są zazwyczaj przez osoby ze świata nauki, a kierowane są do szerokiego grona odbiorców celem podniesienia poziomu ich wiadomości, zainteresowania daną dziedziną wiedzy lub podniesienia na forum publicznym jakiegoś problemu<sup>180</sup>.

Konferencja spotykana jest w pracy archiwów dość często. Archiwiści chętnie włączają się w organizację lub współorganizację konferencji popularnonaukowych, a także naukowych, przedstawiają wyniki swoich badań, popularyzują wiedzę historyczną,

179 Zob. np. projekt autorstwa Tadeusza Grygiera konferencji naukowej organizowanej przez Archiwum Państwowe w Olsztynie z okazji VI „Tygodnia archiwów” w 1984 roku pod tytułem roboczym „Prawna regulacja działalności archiwów” lub „Archiwa – ich rola w nauce i polityce”, zakładający przeprowadzenie sterowanej dyskusji nad zagadnieniami poruszonymi w trakcie konferencji, szczególnie nad aspektem działalności publicznej archiwów oraz andragogiki w archiwistyce, APO, nr zesp. 505, WAPO (1948–1998), sygn. 148, „Wystawy i pokazy. Inne formy popularyzacji. Informatyka (1978–1984)”, k. 65 (Pismo z dnia 23.02.1984 r.).

180 Zob. np. opis konferencji popularnonaukowej z 25 września 2008 roku współorganizowanej przez Archiwum Państwowe w Koszalinie pt. „Rok 1968 na Pomorzu Zachodnim (echa rozgrywek wewnątrzpartyjnych na przełomie lat 1967–68 oraz wydarzeń Marca '68 na terenie ówczesnych województw: szczecińskiego i koszalińskiego)”: *Rok 1968 na Pomorzu Zachodnim*, [w:] Archiwum Państwowe w Koszalinie. Aktualności, [http://koszalin.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&view=article&id=50:rok-1968-na-pomorzu-zachodnim-&catid=34:imprezy](http://koszalin.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=50:rok-1968-na-pomorzu-zachodnim-&catid=34:imprezy) (dostęp: 23 lutego 2010 r.); także opis konferencji środowiskowej zorganizowanej przez pracowników Archiwum Państwowego w Olsztynie o opracowaniu i wykorzystaniu akt olsztyńskiego archiwum w latach 1947–1984, a także o kierunku współpracy archiwum z innymi placówkami badawczymi oraz udostępnianiu zasobu na podstawie nowej ustawy archiwalnej, APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 87, „Plany i sprawozdania 1984”, k. 45.

regionalną, o archiwum i zasobie<sup>181</sup>. Już na konferencji Instytucji Towarzystw Naukowych uprawiających badania historyczne zorganizowanej z inicjatywy PAU w Krakowie w październiku 1947 roku. Witold Suchodolski ujął programowo całokształt spraw organizacyjnych archiwów polskich<sup>182</sup>. Konferencje naukowe o tematyce archiwalnej organizowane były zazwyczaj przy okazji przygotowywania większych imprez archiwalnych<sup>183</sup>. Na przykład Archiwum Państwowe w Pułtusk w latach 1987–1996 zorganizowało lub współorganizowało 16 konferencji naukowych i popularnonaukowych. Okazją do ich zwołania były między innymi rocznice odzyskania niepodległości, uchwalenia Konstytucji 3 maja, wybuchu powstania styczniowego, insurekcji kościuszkowskiej, bitwy warszawskiej 1920 roku<sup>184</sup>. Trudno w tym miejscu wymienić wszystkie podobne dowody aktywności archiwów. Warto jednak pamiętać, że szczególne znaczenie edukacyjne ma udział archiwistów w najważniejszych pod względem poruszanej problematyki i największych pod względem liczby uczestników powszechnych zjazdach historyków polskich (podczas których zwykle obraduje sekcja lub panel archiwalny) oraz powszechnych zjazdach archiwistów polskich<sup>185</sup>.

181 O udziale archiwistów w konferencjach historycznych, a także o konferencjach nad makietą I tomu historii Polski zob. W Lipińska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1956*, „Archeion” 1957, t. 27, s. 293, 301–305; o udziale archiwistów w innych konferencjach tematycznych: T. Mencil, *Udział archiwistów w ogólnopolskiej konferencji w sprawie makiety II tomu historii Polski (1764–1864)*, „Archeion” 1958, t. 28, s. 238–240; R.A., *Udział archiwów w obchodach 40-lecia wielkiej rewolucji październikowej*, „Archeion” 1958, t. 28, s. 240–242.

182 K. Konarski, *Kronika organizacyjno-naukowa archiwów polskich za rok 1947*, „Archeion” 1948, t. 17, s. 221–227.

183 Zob. np. konferencje organizowane z okazji „Tygodni archiwów”, zob. H. Barczak, *Czterdziestolecie Polski Ludowej; VI Tydzień Archiwów Polskich; II Międzynarodowy Tydzień Archiwów*, „Archeion” 1987, t. 82, s. 231; T. Jasińska, *Konferencja popularnonaukowa z okazji trzydziestolecia AP w Suwałkach*, „Archeion” 1987, t. 83, s. 285–287; W. Królikowski, *Konferencja w trzydziestopięciolecie działalności państwowej służby archiwalnej na ziemi słupskiej*, „Archeion” 1989, t. 86, s. 261–262; Z.G. Kowalski, *Konferencja w 75-lecie CAW*, „Archeion” 1995, t. 94, s. 283–288; L. Kocoń, *Czterdziestolecie Archiwum w Łomży*, „Archeion” 1995, t. 94, s. 291–293; V. Urbaniak, *Konferencja Międzynarodowa poświęcona warszawskiemu Archiwum Radziwiłłów*, „Archeion” 1995, t. 95, s. 210–212; H. Majecki, *Konferencja Międzynarodowa: Źródła do dziejów Kresów Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej (1918–1945) w archiwach Litwy i Białorusi*, „Archeion” 1995, t. 95, s. 212–214; V. Urbaniak, *Konferencja w Łańcucie: „Archiwalia rodu Potockich”*, „Archeion” 1996, t. 96, s. 307–308; V. Urbaniak, *Międzynarodowa konferencja w AGAD poświęcona archiwom rodowym*, „Archeion” 1997, t. 97, s. 366–368; B. Parafiniuk, *45 lat Archiwum Państwowego w Białymstoku*, „Archeion” 1999, t. 100, s. 453–454; B. Woszczyński, *Konferencje i sesje w 60. rocznicę zbrodni katyńskiej*, „Archiwista Polski” 2000, nr 4 (20), s. 63–67; na temat międzynarodowej konferencji „Archiwa w nowym wieku. Strategiczne problemy automatyzacji archiwów” zob. I. Mazur, *VII Międzynarodowa Konferencja Archiwalna Krajów Europy Środkowej i Wschodniej Colloquia Jerzy Skowronek dedicata*, „Archiwista Polski” 2001, nr 3–4 (23–24), s. 168–171; A. Woźniak-Hlebionek, *Archiwistyka na konferencji naukowej pt. „Dokument filmowy i telewizyjny w Piotrkowie Trybunalskim”*, „Archiwista Polski” 2004, nr 3 (35), s. 98–100; M. Jabłońska, *Wiosna archiwalna w Toruniu. Międzynarodowa konferencja „Prawo archiwalne. Stan obecny i perspektywy zmian”*, „Archiwista Polski” 2007, nr 2 (46), s. 115–118; M. Wnuk, *Konferencja naukowa „Kształcenie archiwistów i zarządców dokumentacji w kontekście wdrażania procesu bolońskiego”*, „Archiwista Polski” 2009, nr 1 (53), s. 79–84.

184 Zob. J. Szczepański, *25 lat Oddziału w Pułtusk*, „Archeion” 1999, t. 100, s. 458–461.

185 Zob. B. Woszczyński, *Powszechne zjazdy archiwistów polskich*, „Archiwista Polski” 2002, nr 3 (27); tenże, *Archiwiści na zjazdach historyków*, „Archiwista Polski” 2004, nr 3 (35).



W rzeczywistości archiwalnej szczególną odmianą konferencji naukowej jest konferencja metodyczna<sup>186</sup>. W praktyce oświatowej konferencja metodyczna jest natomiast zazwyczaj przejawem konferencji szkoleniowej, łączącej w sobie elementy wykładu (referaty) oraz szkolenia (warsztaty) w ramach wybranej tematyki konferencyjnej. W środowisku archiwistów konferencje metodyczne mają postać konferencji naukowych, na których prezentuje się i dyskutuje wyniki badań naukowych podejmowanych przez archiwistów, rzadko natomiast są one łączone ze szkoleniami czy warsztatami, na których ćwiczone są omawiane w trakcie wygłaszania referatów czynności czy sposoby pracy. Na archiwalnych konferencjach metodycznych spotykają się zarówno teoretycy, jak i praktycy, specjaliści w danej dziedzinie prezentujący swoje podejścia badawcze czy wyniki badań, jak i słuchacze, dyskutujący podniesiony na konferencji problem czy zagadnienie, a tym samym podnoszący swój stan wiedzy w danej dziedzinie. Konferencje te są zazwyczaj okazją do podsumowania wypracowanych w ramach badań standardów czy podejść badawczych, a także dyskusowania nowych, pojawiających się w codziennej pracy archiwistów problemów praktycznych i szukania dla nich możliwych do zaakceptowania i szerokiego stosowania w środowisku rozwiązań.

W pracy archiwów wyróżnić także można konferencje szkoleniowe<sup>187</sup>, nazywane też często w języku zawodowym kursokonferencjami<sup>188</sup>. Są to konferencje przeprowadzane w formie szkoleń przez specjalistów dla określonej grupy zawodowej i obejmujące zazwyczaj część teoretyczną (wykłady) i praktyczną (warsztaty) związaną

186 Na temat III archiwalnej konferencji metodycznej, zob. J. Boroda, *Pokaz osiągnięć państwowej służby archiwalnej w ciągu 10-lecia PRL*, „Archeion” 1956, t. 25, s. 369–370; o konferencjach naukowo-metodycznych zob. W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1956*, „Archeion” 1957, t. 27, s. 305; M. Antonów, *Dwudziestopięciolecie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach*, „Archeion” 1958, t. 28, s. 39–40; L. Łysiak, *Akta sądowe XIX–XX w. (Trzecia Konferencja Metodyczna)*, „Archeion” 1958, t. 29, s. 139–145; M. Wąsowicz, *Konferencja w sprawie brakowania ksiąg i akt gruntowych sądów niemieckich*, „Archeion” 1966, t. 44, s. 265–266; W.K. Roman, *Archiwistyka na studiach historycznych. Międzynarodowa konferencja metodyczna w Piotrkowie Trybunalskim, 13 V 2002 r.*, „Archiwista Polski” 2002, nr 4 (28), s. 112–115; M. Jabłońska, *Konferencja Historyk – Archiwista – Komputer. Toruń, 10–11 kwietnia 2003 r.*, „Archiwista Polski” 2003, nr 3 (31), s. 70–73; D. Klemantowicz, *Problemy archiwów instytucji naukowych i kulturalnych na ogólnopolskiej konferencji pt. „Kategoria archiwalna akt”* (Łódź, 10–11 VI 2003 r.), „Archiwista Polski” 2003, nr 4 (32), s. 71–73; o konferencji na temat informatyzacji instytucji pamięci zob. A. Laszuk, *Komputeryzacja archiwów, bibliotek i muzeów – stan obecny i perspektywy. Warszawa, 18–19 czerwca 2001 r.*, „Archiwista Polski” 2001, nr 3–4 (23–24), s. 156–163; konferencje branżowe zob. D. Grodowska-Kulińska, *V Konferencja Archiwów Instytucji Naukowych. Kraków, 13–14 września 2001 r.*, „Archiwista Polski” 2001, nr 3–4 (23–24), s. 166–168; H. Krajewska, *Współczesna dokumentacja instytucji naukowych, oświatowych i kulturalnych. Konferencja w Archiwum PAN w Warszawie*, „Archiwista Polski” 2002, nr 4 (28), s. 109–111; A. Krzemińska, *Sprawozdanie z XV Konferencji Naukowej Sekcji Archiwów Szkół Wyższych, Instytucji Naukowych i Kulturalnych SAP pt. „Archiwa i ich użytkownicy”*, Katowice, 21–23 VI 2007 r., „Archiwista Polski” 2007, nr 4 (48), s. 67–70; konferencja metodyczna „Problemy opracowania materiałów audiowizualnych w archiwach państwowych”, Warszawa, 3–4 kwietnia 2008 r., program i referaty opublikowane na stronie internetowej Zakładu Naukowego Archiwistyki Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, <http://20090209.archiwa.gov.pl/index.php?p=1&CIDA=941> (dostęp: 16 stycznia 2010 r.).

187 Np. konferencje szkoleniowe dla personelu archiwów zakładowych, zob. opis takich konferencji w: R. Piechota, dz. cyt., s. 305–311.

188 Zob. np. R.A., *Przebieg Trzeciego Tygodnia Archiwów*, „Archeion” 1969, t. 51, s. 226–227; B. Pazoła, *Kursokonferencja archiwalna w Semity w Czechach, 19 września 2003 r.*, „Archiwista Polski” 2004, nr 1 (33), s. 81–82.

z zagadnieniami, które są jej przedmiotem<sup>189</sup> (np. wprowadzanie normatywów kancelaryjno-archiwalnych). Zaliczane są do form wspierających kształcenie zawodowe archiwistów, pozwalających na podnoszenie ich kwalifikacji zawodowych, ale także historyków, nauczycieli<sup>190</sup> i innych grup zawodowych zainteresowanych współpracą z archiwum<sup>191</sup>. Formy te stosowane były dotychczas w archiwach dość często, w ich organizację często włączają się podmioty statutowo zajmujące się krzewieniem wiedzy o archiwach i ich zasobie (np. Stowarzyszenie Archiwistów Polskich). Państwowa Służba Archiwalna w 1954 roku przewidywała zorganizowanie czterech przedsięwzięć szkoleniowych: jednomiesięcznego kursu dla archiwistów, którzy zostali przyjęci do pracy, jednodniowej konferencji metodycznej połączonej z sesją naukową poświęconą 10-leciu PRL dla wysoko wykwalifikowanych pracowników naukowych, trzydniowej konferencji metodycznej dla kierowników powiatowych archiwów oraz trzydniowej konferencji dla pracowników o specjalnym przygotowaniu, której tematyka obejmie archiwalia najnowsze, w szczególności gospodarcze<sup>192</sup>. W 1958 roku w Archiwum Państwowym w Poznaniu odbyła się dwudniowa konferencja – sesja archiwalna zorganizowana dla młodszych pracowników naukowych Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, obejmująca tematykę ogólnych wiadomości o archiwum i pomocach archiwalnych, księgach ziemskich i grodzkich, aktach administracji ogólnej, księgach i aktach miejskich, aktach gospodarczych itp. Połączona była z odpowiednim szkoleniem praktycznym<sup>193</sup>. Wymiar szkoleniowy miały także planowane przez kierownika Powiatowego Archiwum Państwowego w Szczytnie w 1967 roku kursokonferencje (w liczbie 6) dla uczniów I Liceum Pedagogicznego w Szczytnie motywowane następująco: „w związku z tym, że absolwenci niedługo pójną w teren na wieś, a w szkołach tych nie najlepiej stoi sprawa dokumentacji, o czym świadczą zapytania o odpisy świadectw szkolnych skierowanych do archiwum”, oraz dla uczniów technikum księgowości rolnej w Malinowie pod Działowem: „stamtąd bowiem wyjdą ci, którzy w kółkach rolnych, PGR-ach i spółdzielniach produkcyjnych będą sprawowali nadzór nad aktami”<sup>194</sup>. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy w 1979 roku zorganizowało kursokonferencję dla

189 M. Jarosz i zespół, *Kursokonferencja*, [w:] *Słownik wyrazów obcych*, aut. M. Jarosz, red. nauk. I. Kamińska-Szmaj, Wrocław 2001.

190 Archiwiści brali udział w szkoleniowych konferencjach nauczycielskich, prezentując na nich referaty o tematyce archiwalnej, przybliżające nauczycielom działalność i profil archiwów, zob. np. referat „Archiwum i składnica akt” wygłoszony na konferencji kierowników szkół podstawowych w Biskupcu w 1954 roku przez pracownika Archiwum Państwowego w Olsztynie, APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 73, „Plany i sprawozdania kwartalne (1949–1955)”, k. 279.

191 Zob. konferencję szkoleniową zorganizowaną w Elblągu dla pracowników Prezydiów Powiatowych Rad Narodowych „w zakresie narastającego zasobu i przygotowania do potrzeb nauki” w trakcie III „Tygodnia archiwów”, APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1697, „Inne formy popularyzacji 1967–1975”, s. 57 (Sprawozdanie z przebiegu III „Tygodnia archiwów” w Elblągu).

192 APB, nr zesp. 1498, WAPB (1945–1983), sygn. 418, „Plan perspektywiczny prac Archiwów Państwowych na lata 1954–1955 (1953)”, brak paginacji.

193 APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 699, „Inne formy popularyzacji”, k. 123.

194 APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 67, „Plany roczne (1966–1970)”, k. 48–48v.

przedstawicieli jednostek projektowych, przedsiębiorstw projektowych i zjednoczeń budownictwa oraz dla ich archiwistów zakładowych<sup>195</sup>.

Szkolenie zawodowe w ramach kształcenia pozaszkolnego charakteryzuje się złożoną strukturą, mająca na celu uzyskanie, uzupełnienie lub doskonalenie umiejętności i kwalifikacji zawodowych lub ogólnych, potrzebnych do wykonywania pracy, w tym także umiejętności poszukiwania zatrudnienia<sup>196</sup>. Szkolenie zawodowe podejmowane przez archiwa w ramach działalności edukacyjnej archiwów może być skierowane zarówno w stosunku do osób uczących się zawodu archiwisty<sup>197</sup>, także osób pracujących już w tym zawodzie, jak również do nauczycieli, animatorów kultury i innych grup zawodowych zainteresowanych podnoszeniem swoich kwalifikacji<sup>198</sup>. Archiwum Państwowe w Olsztynie w 1978 roku zorganizowało cztery spotkania branżowe z przedstawicielami zakładów pracy w formie jednodniowych szkoleń archiwalnych oraz osiem konsultacji z kadrą kierowniczą w sprawach kancelaryjno-archiwalnych<sup>199</sup>. Także Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy 20 grudnia 1979 roku zorganizowało szkolenie archiwalne w Chojnickiej Wytwórni Sprzętu Sportowego w Chojnicach, na którym omawiano zagadnienia stosowania instrukcji kancelaryjnej, jednolitego rzeczowego wykazu akt, trybu przekazywania akt do archiwum zakładowego. Natomiast 28 listopada 1979 roku pracownicy tegoż archiwum przeprowadzili obowiązkowe szkolenie pracowników sądowych odpowiedzialnych za prowadzenie archiwum zakładowego<sup>200</sup>.

Szkolenie zawodowe może odbywać się w ramach konferencji szkoleniowych, seminariów, wykładów, dyskusji, także staży, praktyk, warsztatów, kursów czy obozów letnich i innych organizacyjnych form kształcenia. Na przykład prace szkoleniowe prowadzone w latach pięćdziesiątych XX wieku przez pracowników Archiwum Państwowego w Krakowie obejmowały: szkolenie pracowników, szkolenie na własnych kursach, szkolenie wewnątrzzakładowe, szkolenie poza własnymi instytucjami archiwalnymi, szkolenie zaoczne (korespondencyjne), szkolenie w zakresie archiwistyki na wyższych uczelniach (praktyki wakacyjne), szkolenie pracowników składnic dokumentacji i zbiornic makulatury<sup>201</sup>. Zresztą na walory szkoleń zawodowych już w 1948 roku wskazywał Włodzimierz Budka, kierownik Archiwum Państwowego w Krakowie: „Z problemem szkolenia wiąże

195 APB, nr zesp. 1498, WAPB (1945–1983), sygn. 667, „Inne formy popularyzacji (1979)”, 11 grudnia 1979 r., brak paginacji.

196 *Kształcenie i szkolenie zawodowe w Polsce, Raport 2004, Biuro Koordynacji Kształcenia Kadr Fundacja „Fundusz Współpracy”*, Warszawa 2005, s. 43, [http://libserver.cedefop.europa.eu/vetelib/eu/pub/cedefop/eknowvet/2004\\_TO\\_PL\\_PL.pdf](http://libserver.cedefop.europa.eu/vetelib/eu/pub/cedefop/eknowvet/2004_TO_PL_PL.pdf) (dostęp: 6 stycznia 2009 r.).

197 Zob. np. szkolenia w zakresie archiwistyki na wyższych uczelniach organizowane przez Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, APPT, nr zesp. 705, cz. 2, APPT, sygn. 30, „Szkolenie w zakresie archiwistyki na wyższych uczelniach (1980)”; sygn. 83, „Metody i programy, szkolenia prowadzone przez archiwum (1984–1997)”.

198 Zob. np. APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 328, „Praktyki archiwalne, doskonalenia wysoko kwalifikowanych kadr archiwalnych i inne kursy (1959/1960)”, sygn. 337, „Szkolenie poza instytucjami archiwalnymi (1955)”, sygn. 338 „Szkolenie poza instytucjami archiwalnymi (1956)”.

199 Zob. APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 80, „Plany i sprawozdania (1978)”, k. 34.

200 Zob. APB, nr zesp. 1498, WAPB (1945–1983), sygn. 677, „Inne formy popularyzacji (1979)”, brak paginacji.

201 Zob. APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 277, „Skargi, zażalenia i życzenia (1955–1957, 1959, 1962)”, s. 245.

się poniekąd zagadnienie uświadomienia szerszych warstw społeczeństwa, biurokracji i w ogóle ludzi produkujących i przechowujących akta. Akcja w tym kierunku wydaje się wciąż wskazana. Archiwa pozbawione odpowiednich pomieszczeń nie mogą spopularyzować i upowszechnić szacunku dla dawniejszego materiału aktowego w drodze systematycznych wystaw i dopuszczenia wycieczek do archiwów. A tymczasem pomimo istniejących przepisów dla wszystkich prawie resortów administracji państwowej zdarzają się jeszcze wypadki bezceremonialnego niszczenia akt bez zawiadomienia o tym archiwum państwowego. Wiele wskazuje na to, że przyczyną takich wypadków jest nie tyle zła wola, ile raczej nieznamość przepisów i brak skrupułów, które musiałyby wystąpić nawet w razie nieznamomości przepisów, gdyby świadomość przydatności dawnych akt była bardziej rozpowszechniona<sup>202</sup>.

Formą kształcenia polegającą na praktycznej nauce umiejętności najczęściej w wysoko wyspecjalizowanym środowisku są warsztaty szkoleniowe. Są to odrębne formy organizacyjne kształcenia, inicjowane jednak także często na konferencjach w postaci rozmaitych ćwiczeń prowadzonych przez wykładowcę lub grupę wykładowców. Warsztaty takie są zazwyczaj uzupełnieniem treści wygłoszonego referatu, zapoznające uczestników np. z nową techniką badawczą. Pozwalają nie tylko na prezentację wiadomości, ale także na przyswojenie umiejętności z danej dziedziny wiedzy. W realizacji zajęć warsztatowych można zastosować pokaz, demonstrację, instrukcję słowną, instruktaż, dyskusję, pogadankę czy wykład<sup>203</sup>. Archiwa często organizują lub współorganizują warsztaty szkoleniowe. Archiwum Państwowe w Kaliszu w 2009 roku, dzięki współpracy z Instytutem Pamięci Narodowej, przeprowadziło cykl warsztatów dla nauczycieli pt. „Druga wojna światowa w polskich i niemieckich podręcznikach do historii” (27 października) i „Propaganda w Polsce Ludowej” (24 listopada). Głównym celem warsztatów o drugiej wojnie światowej było zapoznanie nauczycieli z rozbieżnościami i podobieństwami w interpretacji wydarzeń historycznych w polskich i niemieckich podręcznikach. Temat ten został podjęty wskutek przypadającej na 2009 rok 70. rocznicy wybuchu drugiej wojny światowej. Starano się wskazać nauczycielom czynniki, które wpływają na treść podręczników do nauczania historii, takie jak: aktualny układ sił politycznych w kraju czy skłonności narodów do relatywizowania swojej historii. Ponadto prowadzący warsztaty pracownik IPN „omówił kilka tematów, które są różnie przedstawiane w podręcznikach, m.in. kwestię robót przymusowych, interpretację działań września 1939 roku. Przedstawił również odmienne systemy kształcenia polskich i niemieckich nauczycieli historii oraz różnice programowe, np. dotyczące pracy z materiałami źródłowymi. Wskazał na

202 Referat Włodzimierza Budki, kierownika AP w Krakowie, przygotowany na konferencję dyrektorów archiwów państwowych, która odbyła się 23 września 1948 roku, APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 87, „Zebrania wojewódzkie, sprawy reprezentacyjne, udział w uroczystościach, wystawach i zjazdach (1951)”, s. 263.

203 J. Skrzypczak, dz. cyt., s. 139.

różnice w mentalności uczniów niemieckich i polskich – np. w niemieckich szkołach nie ma izb pamięci czy rajdów upamiętniających wydarzenia z okresu II wojny światowej<sup>204</sup>.

Warsztaty dotyczące propagandy w PRL zostały zorganizowane przy okazji otwarcia w gmachu Archiwum Państwowego w Kaliszu wystawy archiwalnej „Niech się święci... Obchody świąt i rocznic w Polsce Ludowej” (6 listopada 2009 roku), przygotowanej przez łódzki oddział IPN<sup>205</sup>. Wystawa stanowiła scenery warsztatów, na których omawiano struktury propagandy w Polsce Ludowej. Przeprowadzone warsztaty dla nauczycieli były powiązane z pakietem edukacyjnym „Propaganda Polski Ludowej”, składającym się z materiałów dla nauczycieli, materiałów dla ucznia, zbiorów plakatów, rysunków satyrycznych, zdjęć i filmów, zaopatrzonym w słownik pojęć, biogramy, schematy struktury cenzury państwowej w Polsce Ludowej, teksty źródłowe oraz bibliografię. Celem warsztatów było wprowadzenie nauczycieli w tematykę propagandy, zaznajomienie ich z prezentowanym pakietem edukacyjnym, pokazanie możliwości pracy z uczniami na podstawie zamieszczonych w nim materiałów, pokazanie możliwości zaciekawiania uczniów tematyką propagandy. Szczególną uwagę zwracano na ogromne możliwości interpretacyjne, jakie daje projekcja filmów propagandowych połączona z późniejszą dyskusją. Jako przykład posłużył film „Wiosna” z 1954 roku<sup>206</sup>.

W przeprowadzaniu warsztatów wykorzystuje się metody praktyczne, za pomocą których kształtuje się i rozwija umiejętności i sprawności. Metody praktyczne ułatwiają bowiem bezpośrednie poznawanie rzeczywistości, a także dają podstawy do jej przekształcania. W pracy edukacyjnej archiwów, w ich działalności szkoleniowej szczególnie przydatną wydaje się być metoda ćwiczeń, poprzedzona instruktażem, a także metoda pracy pod kierunkiem. Według Franciszka Bereźnickiego „ćwiczenie jest to wielokrotne powtarzanie czynności stanowiących treść ćwiczenia, zorganizowane w zaplanowany i przemyślany sposób i wymagające wykorzystania odpowiednich środków ułatwiających rozwijanie umiejętności. Po opanowaniu umiejętności następuje faza doskonalenia i podnoszenia sprawności, głównie przez automatyzację wykonania niektórych czynności, to jest przemianę ich w nawyki<sup>207</sup>. Można zatem przyjąć, że ćwiczenie polega na stosowaniu wiedzy teoretycznej do celów praktycznych, celem ćwiczenia jest natomiast zdobycie umiejętności, sprawności i nawyków oraz utrwalanie posiadanych umiejętności<sup>208</sup>. Dobrze przeprowadzone ćwiczenie jest nastawione na samodzielność, powinno być krótkie i często stosowane. Metodą organizowania samodzielnej pracy w ramach ćwiczeń może być natomiast praca pod kierunkiem. Metoda ta, oparta na słowie i oglądzie, pomaga w zdobywaniu wiedzy oraz mobilizuje do podejmowania różnorodnych czynności intelektualnych. Uczestnik tej metody ma możliwość jednoczesnego obserwowania,

204 *II wojna światowa w polskich i niemieckich podręcznikach do historii* (27.10.2009), [w:] Archiwum Państwowe w Kaliszu. Aktualności, [http://www.kalisz.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=385&Itemid=1](http://www.kalisz.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=385&Itemid=1) (dostęp: 22 lutego 2010 r.).

205 *Otwarcie wystawy pt. „Niech się święci...”* (6.11.2009), [w:] Archiwum Państwowe w Kaliszu. Aktualności.

206 *Warsztaty „Propaganda w Polsce Ludowej”* (24.11.2009), [w:] Archiwum Państwowe w Kaliszu. Aktualności.

207 F. Bereźnicki, dz. cyt., s. 294.

208 Tamże, s. 295.

słuchania, czytania, a także analizowania, porównywania, oceniania, a nawet przeżywania, jej istotą jest natomiast kierowanie samodzielną pracą uczestników warsztatu, przy czym każdy ma do wykonania albo to samo, albo całkowicie odmienne zadanie. Metoda ta może zatem występować w dwóch formach organizacyjnych – indywidualnej i zespołowej<sup>209</sup>. Instruktaż z kolei, stosowany zazwyczaj w nauczaniu praktycznym, nauczaniu poprzez działanie, to czynności nauczyciela przed rozpoczęciem zajęć, mające za zadanie wyjaśnienie celu tych zajęć i sposobu ich wykonania. Jest przygotowaniem do działania poprzez udzielanie niezbędnych informacji<sup>210</sup>. Ponadto może polegać na wskazywaniu właściwego sposobu obsługi wybranych urządzeń i mechanizmów. Nauczyciel może przy tym posługiwać się słowem, pokazem, filmem, rysunkami. Długość instruktażu zależy od złożoności i stopnia nowości wykonywanego zadania. Najistotniejsze w nim jest zaznajomienie z kolejnością wykonywania poszczególnych czynności, a także scharakteryzowanie każdej czynności i jej znaczenia w strukturze działania, a więc zaznaczenie wzajemnego związku poszczególnych czynności<sup>211</sup>. Instruktaż stosowany jest wszędzie tam, gdzie istotna jest praktyczna orientacja i wykonywanie czynności manualnych<sup>212</sup>.

W pracy archiwów zajęcia warsztatowe mają miejsce zazwyczaj przy okazji zorganizowanych wizyt w archiwum studentów kierunków historycznych. Na zajęciach takich w zależności od ich tematyki ćwiczy się zazwyczaj odczytywanie pism paleograficznych lub neograficznych, porządkowanie zespołów archiwalnych, podstawowe zasady konserwacji akt, indeksowanie i tym podobne czynności<sup>213</sup>. Przykładem są tu choćby zajęcia warsztatowe prowadzone w latach 1971–1975 przez Archiwum Państwowe w Olsztynie dla grup ćwiczeniowych, między innymi Wyższej Szkoły Pedagogicznej i Pomaturalnego Studium Dokumentacji i Informacji Naukowej w Olsztynie. Cechy zajęć warsztatowych mają także organizowane już w latach pięćdziesiątych przez archiwa powiatowe we współpracy ze szkołami lekcje pokazowe pracy nad źródłami historycznymi<sup>214</sup>. Pracownicy Archiwum Miejskiego w Łodzi w 1950 roku udzielali informacji oraz instruowali kierowników wydziałowych składnic akt oraz innych instytucji w zakresie organizowania i prowadzenia takich składnic<sup>215</sup>.

Formą mieszczącą się w zakresie szkolenia zawodowego, wykorzystującą przede wszystkim warsztat i związane z nim metody nauczania, jak również inne formy i metody kształcenia jest obóz letni. Jest to forma rzadko stosowana przez archiwistów,

209 C. Majorek, dz. cyt., s. 268.

210 *Instruktaż wstępny*, [w:] *Słownik pedagogiki pracy*, s. 98–99.

211 Tamże.

212 J. Skrzypczak, dz. cyt., s. 139; zob. np. zajęcia instruktażowe prowadzone przez pracowników Archiwum Miejskiego w Łodzi dla kierowników wydziałowych składnic akt oraz innych instytucji w zakresie organizowania i prowadzenia składnic akt, Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), nr zesp. 554, Archiwum Miejskie w Łodzi (dalej: AMŁ) [1919] 1926–1951, sygn. 111, „Sprawozdanie kwartalne Archiwum Miejskiego w Łodzi za czas od 1 X do 30 XII 1950 r.”, s. 1.

213 Zob. APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 72, „Sprawozdania roczne 1971–1975”, k. 248, 309.

214 Zob. np. APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 69, „Plany i sprawozdania roczne 1956–1961”, k. 24.

215 APŁ, nr zesp. 554, AMŁ 1919–1951, sygn. 111, „Sprawozdanie kwartalne Archiwum Miejskiego w Łodzi za czas od 1.10.1950 do 30.12.1950”, s. 1.

ze względu na trudności związane z jej organizacją<sup>216</sup>. Zazwyczaj definiowana jest jako atrakcyjna forma wypoczynku wakacyjnego dla młodzieży szkolnej powyżej 12. roku życia, organizowanego przez szkoły, organizacje młodzieżowe i placówki kulturalne<sup>217</sup> lub jako forma konferencji połączonej z warsztatami, której celem jest umożliwienie jak najbliższego kontaktu sław naukowych z młodymi badaczami. Przy czym na tego typu konferencjach wykładowcy są kompletowani pod kątem ich walorów edukacyjnych i zainteresowań badawczych, a poszczególne wykłady, które w trakcie ich trwania można przerywać pytaniami, trwają dłużej i zawierają wstęp dla mniej zorientowanych<sup>218</sup>. Przykładem zastosowania obozu letniego w działalności szkoleniowej archiwistów jest współpraca, jaka została nawiązana przez Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach z Parafią Ewangelicko-Augsburską w Cieszynie, w ramach której działa Biblioteka i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera, posiadająca największy i najcenniejszy archiwalny ewangelicki księgozbiór w kraju. Studenci archiwistyki pod kierunkiem swoich opiekunów naukowych w czasie wakacji letnich w 2008 roku wzięli udział w trwającym trzy tygodnie archiwalnym obozie naukowym w ramach projektu „Ochrona i konserwacja cieszyńskiego dziedzictwa piśmienniczego”, obejmującego skatalogowanie i inwentaryzację przechowywanych tam archiwaliów. Zostali włączeni w część prac związanych z porządkiem zasobu archiwum. W ramach obozu poznali dzieje i historię zasobu oraz jego twórców, mieli okazję nie tylko poznać dokumentację, ale również zobaczyć zachowane z końca XVIII i z lat osiemdziesiątych XIX wieku meble, w których ją gromadzono, zostali zaznajomieni z zastosowanymi metodami porządkowania akt, przeszli skrócone szkolenie konserwatorskie. Ponadto ważnym elementem obozu były wycieczki do najważniejszych instytucji kulturalnych polskiego i czeskiego Cieszyna, a także zwiedzanie miasta i jego okolic, co ułatwiło uczestnikom obozu zrozumienie kontekstu historycznego, kulturowego i geograficznego powstawania opracowywanych w archiwum parafialnym akt<sup>219</sup>.

Warto również zwrócić uwagę na inne przejawy szkolenia zawodowego, realizowanego za pomocą form praktycznych, a mianowicie na staż i praktykę zawodową. Są one szczególnie istotne ze względu na możliwości edukacyjne, jakie dają osobom w nich uczestniczącym, umożliwiają przyswajanie wiedzy poprzez działanie. Uczestnicy stażu czy praktyki zawodowej mają możliwość zastosować w praktyce zdobyte w ramach kształcenia ogólnego i zawodowego wiadomości, tym samym mogą rozwijać umiejętności, opanowywać i ugruntowywać wiedzę, podnosić kwalifikacje.

216 Zob. B. Kalinowska-Wójcik, *Obóz naukowy jako uzupełniająca forma kształcenia studentów archiwistyki. Efekty pobytu studentów w „Bibliotece i Archiwum im. B.R. Tschammera” w Cieszynie*, [w:] *Kształcenie archiwistów i zarządców dokumentacji. Model kompetencji zawodowych. Materiały z konferencji Sekcji Edukacji Archiwalnej Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, Instytutu Historii i Archiwistyki UMK i Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Toruń, 2 grudnia 2009 r.*, red. W. Kwiatkowska, Poznań 2010, s. 125–136.

217 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 282.

218 M. Frank, dz. cyt.

219 B. Kalinowska-Wójcik, dz. cyt.

Staż jest to długotrwała forma kształcenia (trwająca do 12 miesięcy), za którą stażysta często dostaje niewielkie wynagrodzenie. Polega na współpracy szkół, placówek naukowych oraz przedsiębiorstw z pracodawcami, mającej na celu przyuczenie do pracy w danym zawodzie lub na danym stanowisku w naturalnym środowisku. Staż oznacza nabywanie przez stażystę umiejętności praktycznych do wykonywania pracy w danym zawodzie przez wypełnianie zadań w miejscu pracy bez nawiązywania stosunku pracy z pracodawcą. Właściwie przeprowadzany staż odbywa się według programu stażu, który powinien określać nazwę zawodu lub specjalności, której program dotyczy, zakres zadań wykonywanych przez stażystę, rodzaj uzyskiwanych kwalifikacji lub umiejętności zawodowych, sposób potwierdzenia nabytych kwalifikacji lub umiejętności zawodowych, opiekuna osoby objętej programem stażu<sup>220</sup>. Archiwa chętnie włączają się w organizowane przez urzędy pracy programy stażowe (np. „Pierwsza praca”<sup>221</sup>), a tym samym umożliwiają młodym adeptom sztuki archiwalnej nabywanie pierwszych doświadczeń zawodowych, konfrontowanie wiedzy wyniesionej ze studiów z praktyką zawodową<sup>222</sup>. Stażysta po odbyciu stażu jest lepiej wykwalifikowany, albowiem zdobywa nowe umiejętności zawodowe, a także otrzymuje od archiwum pomocną w znalezieniu pracy opinię, która zawiera informacje o zdobytym przez niego przygotowaniu zawodowym.

Praktyka zawodowa z kolei jest pozaszkolną formą kształcenia o czasie trwania uzależnionym od złożoności umiejętności niezbędnych do wykonywania zadań zawodowych, nie krótszą jednak niż 80 godzin zajęć<sup>223</sup>. Jako forma organizacyjna praktycznego nauczania jest zazwyczaj nieodpłatna dla praktykanta, a jej ukończenie umożliwia uzyskanie lub uzupełnienie praktycznych umiejętności zawodowych z wykorzystaniem wiedzy i doświadczenia zawodowego uczestników. Praktyka zawodowa bardzo często jest niezbędnym elementem przygotowania wykwalifikowanych kadr<sup>224</sup>. Głównym jej celem jest przyuczenie do pracy na danym stanowisku w naturalnym środowisku, a także zapoznanie z warunkami pracy w danym zawodzie. Praktykant w czasie praktyki zawodowej ma możliwość zastosowania i skonfrontowania swojej wiedzy teoretycznej, nabytej w trakcie edukacji szkolnej z konkretną sytuacją, w której będzie wykonywał zawód, a także utrwalenia zdobywanej wiedzy, nabycia i kształtowania nowych umiejętności zawodowych, sprawdzenia swojej przydatności zawodowej, uczenia się organizacji

220 Zob. rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 20 sierpnia 2009 r. w sprawie szczegółowych warunków odbywania stażu przez bezrobotnych (Dz.U. z 2009 r., nr 142, poz. 1160).

221 „Pierwsza praca” program aktywizacji zawodowej absolwentów, aneks nr 2 do Strategii społeczno-gospodarczej rządu SLD-UP-PSL „Przedsiębiorczość – rozwój – praca”, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2002 (plik w formacie .rtf), <http://www.mpips.gov.pl/index.php?gid=501>.

222 Zob. np. zorganizowany przez Archiwum Uniwersyteckie Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego w Kielcach konkurs na stanowisko stażysty w tymże archiwum, <http://www.ujk.edu.pl/news/praca/index.php?id=1684&a=1> (dostęp: 10 marca 2010 r.).

223 Zob. definicję praktyki zawodowej w: rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 3 lutego 2006 roku w sprawie uzyskiwania i uzupełniania przez osoby dorosłe wiedzy ogólnej, umiejętności i kwalifikacji zawodowych w formach pozaszkolnych (Dz.U. z 2006 r., nr 31, poz. 216), <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20060310216> (dostęp: 10 maja 2010 r.).

224 *Praktyki zawodowe*, [w:] *Słownik pedagogiki pracy*, s. 259.



pracy i współpracy w kolektywie, również adaptacji do pracy zawodowej<sup>225</sup>. Ponadto praktykanci uczą się skutecznej komunikacji we współdziałaniu z zespołem pracowników. Poprzez obserwację i naśladowanie zachowań pracowników danego przedsiębiorstwa czy instytucji poznają zakres swoich przyszłych obowiązków. W ramach praktyki praktykanci najpierw opanowują pewne elementy składające się na ich przyszłą pracę zawodową, następnie wykonują już większe, bardziej odpowiedzialne zadania zawodowe, ale jeszcze stanowiące tylko pewne fragmenty zawodu wyuczonego i bez ponoszenia pełnej odpowiedzialności za wykonywanie czynności<sup>226</sup>. Dobrze przygotowana praktyka zawodowa wymaga uzgodnienia z instytucją, w której będzie się odbywać: miejsca, czasu, zakresu, zadań szczegółowych i warunków jej odbycia, a także opracowania planu praktyki<sup>227</sup>. Po zakończonej praktyce właściwa instytucja lub przedsiębiorstwo powinno wystawić praktykantowi opinię, sporządzoną w ujęciu opisowym, zwracającą uwagę na jakość wykonanych zadań ujętych w planie praktyki, oceniającą również postawę, zachowanie i zaangażowanie praktykanta w realizowane zadania<sup>228</sup>. Archiwa jako placówki naukowe w szczególności współpracują z uczelniami wyższymi w ramach praktyk studenckich, objętych programem studiów, trwających zazwyczaj od 3 do 6 tygodni<sup>229</sup>. Archiwalne praktyki studenckie przebiegające według ustalonych programów praktyk stanowią uzupełnienie toku studiów i są zazwyczaj powiązane z treściami nauczania<sup>230</sup>.

Formą edukacyjną stosowaną w pozaszkolnym szkoleniu zawodowym jest także *seminarium*. Jest to forma nieco zbliżona sposobem organizacji do konferencji szkoleniowej, jednakże znacznie skrócona i mniej formalna, o czasie trwania nie krótszym jednak niż 5 godzin zajęć edukacyjnych. Są to zazwyczaj zajęcia dydaktyczne mające na celu pogłębienie wiedzy z wybranej dziedziny. Tym samym ukończenie seminarium realizowanego zgodnie z programem nauczania przyjętym przez organizatora kształcenia umożliwia uzyskanie lub uzupełnienie wiedzy na określony temat, a uzyskane w trakcie trwania seminarium wiadomości i umiejętności mogą być podstawą dalszego samokształcenia, doksztalcania i doskonalenia. Seminarium jako forma edukacyjna polega

225 Tamże.

226 Tamże.

227 Zob. instrukcję czterotygodniowej praktyki zawodowej dla studentów II roku historii studiów stacjonarnych specjalność archiwistyka i zarządzanie dokumentacją na Akademii Podlaskiej, [http://www.ih.ap.siedlce.pl/pliki/praktyki\\_arch\\_stac01.pdf](http://www.ih.ap.siedlce.pl/pliki/praktyki_arch_stac01.pdf) (dostęp: 10 marca 2010 r.).

228 Zob. rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 sierpnia 1991 roku w sprawie studenckich praktyk zawodowych (Dz.U. z 1991 r., nr 73, poz. 323 z późniejszymi zmianami).

229 O stażach i praktykach w oddziale poznańskim Archiwum PAN zob. J. Matysiak, *50 lat Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu 1956–2006*, „Archiwista Polski” 2006, nr 4 (44), s. 52; o praktykach w AP w Krakowie zob. S. Radoń, *Sprawozdanie dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie za rok 2004*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2005, t. 11, s. 256–258; o praktykach studenckich w AP w Poznaniu zob. APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 328, „Praktyki archiwalne, doskonalenie wysoko wykwalifikowanych kadr archiwalnych i inne kursy (1959/60)”.

230 K. Rostocka, *Przebieg praktyk wakacyjnych w archiwach państwowych w r. 1962*, „Archeion” 1963, t. 39, s. 246–247; M. Lewandowska, *Praktyki studenckie w archiwach państwowych*, „Archeion” 1989, t. 86, s. 103–115; H. Robótka, *Praktyki studenckie w świetle potrzeb dydaktycznych uczelni – teoria i praktyka*, „Archeion” 1990, t. 87, s. 179–185; W. Chorążyczewski, W. Kwiatkowska, *Kształcenie archiwistów na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1951–2001*, „Archiwista Polski” 2001, nr 3–4 (23–24), s. 64–65.

zazwyczaj na wygłoszeniu referatu bądź referatów wprowadzających, które następnie stanowią punkt wyjścia do dyskusji<sup>231</sup>. W ramach seminarium wyróżnia się takie metody aktywizujące, jak: dyskusja kierowana, panelowa, a także dyskusja okrągłego stołu, której swoistą cechą jest nieformalność i swoboda wypowiedzi wszystkich dyskutantów. Jest to nieskrępowana wymiana poglądów między uczestnikami spotkania a prelegentami przedstawiającymi pewien wybrany problem lub zagadnienie, jak również między samymi uczestnikami. Uczestnicy, wymieniając własne poglądy i doświadczenia, udzielają sobie nawzajem wyjaśnień, które następnie koryguje oraz uzupełnia osoba prowadząca dyskusję<sup>232</sup>. SeminaRIA w ramach szkolenia zawodowego archiwistów odbywają się dość często, dotyczą różnorodnej tematyki, zazwyczaj jednak poruszane są na nich najnowsze aspekty i problemy pojawiające się w pracy zawodowej archiwistów<sup>233</sup>. Warto również szczególnie zwrócić uwagę na międzynarodowe seminaRIA z zakresu paleografii i dyplomatyki<sup>234</sup>.

Jedną z metod poszukujących, stosowaną między innymi w przeprowadzaniu seminariów, szkoleń czy kursów, a także w codziennej pracy archiwistów jest konsultacja. Polega ona na udzielaniu w przypadkach, gdy uczący się napotykają na trudności w zrozumieniu określonych zagadnień, przez osobę bądź osoby odpowiedzialne za prowadzenie zajęć, porad i wyjaśnień. Podstawowym warunkiem skuteczności konsultacji jest zgłoszenie sprecyzowanego pytania lub problemu w stosunku do osoby prowadzącej zajęcia. Można wyróżnić konsultacje indywidualne, gdy ma miejsce relacja wyłącznie na linii osoba ucząca się i nauczająca, a także konsultacje zbiorowe. Szczególną odmianą konsultacji zbiorowych są właśnie seminaRIA<sup>235</sup>, natomiast konsultacje indywidualnych – coraz szerzej stosowany w środowisku archiwalnym mentoring<sup>236</sup>. Forma ta, rozpowszechniona szczególnie w Australii, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych, Szwecji i Wielkiej Brytanii, polega na wspieraniu integracji w środowisku archiwalnym. Programy mentorskie służą wymianie wiedzy i doświadczeń, dając możliwość skorzystania z porad doświadczonych profesjonalistów<sup>237</sup>. Polegają zazwyczaj na budowaniu tande-

231 Zob. definicja seminarium w: rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 3 lutego 2006 roku.

232 *Dyskusja okrągłego stołu*, [w:] *Słowniczek oświatowy*.

233 Zob. np. M. Bandurka, *Konferencja-seminarium w zakresie metod opracowywania najnowszych akt gospodarczych*, „Archeion” 1962, t. 37, s. 287–288; J. Niezborala, *Seminarium na temat: Wpływ technik informacyjnych na teorię i praktyki archiwalne*, „Archeion” 1994, t. 93, s. 389–391; H. Krajewska, W. Stępnia, *Seminarium w Wiedniu na temat prawa archiwalnego*, „Archeion” 1995, t. 95, s. 198–205; K. Strykowski, *Seminarium: Organizacja archiwów państwowych w krajach Europy Wschodniej*, „Archeion” 1995, t. 95, s. 205–210; D. Matelski, *Seminarium komputerowe w Toruniu*, „Archeion” 1995, t. 94, s. 270–271.

234 M. Trojanowska, J. Płocha, *Międzynarodowe seminarium paleografii i dyplomatyki łacińskiej*, Rzym, 20 XI – 14 XII 1979 r., „Archeion” 1981, t. 71, s. 337–338; A. Fenczak, *Międzynarodowe seminarium paleografii i dyplomatyki słowiańskiej*, „Archeion” 1981, t. 71, s. 339–340; J. Domański, J. Płochański, *Międzynarodowe seminarium Paleografii i Dyplomatyki Łacińskiej w Wenecji (21 IX – 17 X 1981 r.)*, „Archeion” 1983, t. 76, s. 279–281; M. Kulecki, *Międzynarodowe Seminarium Paleografii i Dyplomatyki Osmańskiej w Sofii*, „Archeion” 1991, t. 89, s. 199–200.

235 J. Skrzypczak, dz. cyt., s. 138–139.

236 Zob. *Mentoring Program, Society of American Archivists. Benefits of Membership*, <http://www2.archivists.org/membership> (dostęp: 14 kwietnia 2010 r.).

237 *Mentoring ECA 2010 – Infos pratiques*, [http://campus.hesge.ch/mentoring\\_ECA2010/la\\_convention.html](http://campus.hesge.ch/mentoring_ECA2010/la_convention.html) (dostęp: 10 maja 2010 r.).

mów – specjalista i młody, wchodzący w dorosłe życie profesjonalista, dopasowywanych na podstawie pochodzenia, celów, doświadczenia, podejmujących współpracę opierającą się na wymianie zdań, poglądów, doświadczeń. Umożliwiają młodym badaczom skorzystanie z wiedzy i doświadczenia profesjonalistów, specjalistów w danej dziedzinie<sup>238</sup>.

Archiwiści ze względu na swą wiedzę i umiejętności bardzo często udzielają konsultacji. Samo udostępnianie akt w pracowni naukowej poprzedzone jest konsultacją naukową. Użytkownicy archiwów zazwyczaj bowiem nie posiadają dostatecznego rozeznania w zasobie i pracy z archiwaliami. Wówczas archiwista bardzo często przejmuje rolę przewodnika i w zależności od stopnia przygotowania badacza udziela bardziej lub mniej obszernych konsultacji. Często z pomocy archiwistów korzystają także doświadczeni badacze, „doceniający wiedzę archiwisty i jego znajomość zasobu”<sup>239</sup>. Archiwiści korzystają także nawzajem ze swojej wiedzy i doświadczeń. Takie konsultacje przybierają czasem formę oficjalnych wizyt. W 1956 roku Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, oddział w Międzyrzeczu wysłało na jeden dzień do Archiwum Państwowego w Poznaniu swojego pracownika, odpowiedzialnego za zorganizowanie wystawy, celem uzyskania niezbędnych porad i wyjaśnień koniecznych do zorganizowania takiej wystawy archiwalnej<sup>240</sup>. Rzadziej zdarza się, aby poradnictwo archiwalne zostało zorganizowane w odrębną formę edukacyjną. Przykładem tego typu działań jest jednak przedsięwzięcie podjęte w ramach ogólnopolskiej akcji dni otwartych archiwów, zorganizowanej w 2000 roku dla publiczności, która zechce przyrzeć się z bliska różnym rodzajom archiwaliów i poznać specyfikę pracy archiwistów. Oprócz innych form organizacyjnych z tej okazji, pracownicy archiwów dyżurowali w punktach konsultacyjnych, odpowiadając na pytania dotyczące rozmieszczenia zasobu, sposobu poszukiwania dokumentacji płacowej, własnościowej i związanej z uzyskiwaniem odszkodowań, a także genealogii, historii archiwów, faktów z historii Polski, sposobów korzystania z pomocy archiwalnych, jak inwentarze i przewodniki, lub nawet Internetu<sup>241</sup>. Podobne działania zostały podjęte w 2003 roku w Zamościu, również w ramach dni otwartych archiwum, które przebiegały pod hasłem „Poznaj historię rodziny i swojej małej ojczyzny”. „Celem akcji była promocja archiwum w zakresie pomocy coraz liczniejszemu gronu użytkowników, którzy poszukują informacji o swojej rodzinie, miejscowości, w której mieszkają, z której się wywodzą. Była więc adresowana do szerokich warstw społeczeństwa, a nie tylko do osób prowadzących badania genealogiczne w tradycyjnym dotąd rozumieniu. W ciągu dwu dni pracownicy archiwum przedstawiali zasób archiwalny, tłumaczyli przydatność poszczególnych akt, przede wszystkim do celów genealogicznych i prowadzili praktyczne zajęcia w tym kierunku”<sup>242</sup>. Największą popularnością wśród odwiedzających w tych

238 Por. *Guidelines for Developing a Mentoring Program* (draft), Section for Records Management and Archival Professional Associations ICA, 2009.

239 S. Pańków, *Archiwa*, s. 107.

240 APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 698, „Udział w wystawach i pokazach obcych”, k. 11.

241 M. Borowski, *Dni otwarte archiwów państwowych*, „Archeion: 2001, t. 103, s. 273–274.

242 *Dni otwarte archiwum (10–11 października 2003 r.)*, „Archiwariusz Zamojski” 2003, s. 83.

dniach archiwum cieszył się punkt konsultacyjny, w którym archiwiści udzielali porad w sprawach dotyczących poszukiwań genealogicznych, a także pomagali w wyszukiwaniu dokumentów. W ramach konsultacji przedstawiano zwiedzającym nowoczesne internetowe formy pomocy archiwalnych, między innymi centralną bazę danych „Pradziad” oraz własną bazę danych – przygotowany z tej okazji obszerny wykaz akt służących do poszukiwań genealogicznych i regionalnych, dostępny za pośrednictwem strony internetowej archiwum zamojskiego<sup>243</sup>. Podobne działania w ramach dni otwartych w tym samym roku zostały podjęte przez Archiwum Państwowe w Przemyślu. Archiwiści udzielali konsultacji na temat możliwości i zasad prowadzenia poszukiwań genealogicznych w archiwum przemyskim, a także podjęcia indywidualnych poszukiwań z zakresu historii rodziny. Udzielali także informacji na tematy dotyczące warunków przechowywania materiałów archiwalnych, zasad korzystania z zasobu, sposobu prowadzenia ewidencji i opracowania akt<sup>244</sup>.

Kolejną organizacyjną formą kształcenia wykorzystywaną w realizacji funkcji edukacyjnej archiwów są kursy. Według najbardziej ogólnej definicji kurs to krótkie szkolenie w zakresie pewnej specjalności, będące pozaszkolną formą kształcenia o czasie trwania nie krótszym niż 30 godzin zajęć edukacyjnych<sup>245</sup>. Jest to jedna z podstawowych form kształcenia zarówno ogólnego, jak i zawodowego dorosłych, nastawiona na ukształtowanie u kursantów w jak najkrótszym czasie określonych umiejętności i nawyków<sup>246</sup>. Tym samym ukończenie kursu umożliwia uzyskanie lub uzupełnienie wiedzy ogólnej, umiejętności lub kwalifikacji zawodowych, realizowanych zgodnie z programem nauczania przyjętym przez organizatora kształcenia. Kurs spełniający kryteria przyjęte dla szkolenia zawodowego jest główną formą okresowej aktualizacji, uzupełniania wiedzy i umiejętności zawodowych<sup>247</sup>.

Cechą charakterystyczną kursu jako formy kształcenia jest przede wszystkim jego krótkotrwałość i konkretność realizowanego programu, a także dynamiczność<sup>248</sup>. Jest on dość łatwą organizacyjnie formą kształcenia. Jak podaje Tadeusz Aleksander, wystarczy zdobyć środki, opracować program, pozyskać nauczycieli i odpowiednie pomieszczenia, by po dokonaniu naboru rozpocząć nauczanie kursowe. Tym samym może ono niemal natychmiast zareagować na rodzące się potrzeby edukacyjne<sup>249</sup>. Na kursie opanowuje się określone umiejętności i nawyki, poznaje informacje z zakresu realnej specjalności,

243 Tamże.

244 M. Zub, *Dni otwarte AP w Przemyślu*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2003, t. 17, s. 373–376.

245 Zob. definicję kursu w: rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 3 lutego 2006 roku.

246 T. Aleksander, *Kurs*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, red. E. Różycka, Warszawa 2003, s. 991.

247 K. Kuligowska, *Ośrodki metodyczne*, [w:] *Mała encyklopedia pedagogiczna*, red. M. Jakubowski, W. Pomykało, Warszawa 1970/1971, s. 710.

248 Zob. E. Radecki, *Dynamiczny kurs alternatywną formą doskonalenia pedagogicznego nauczycieli akademickich (na przykładzie PAM w Szczecinie)*, [w:] *Formy i środki kształcenia i doskonalenia pedagogicznego nauczycieli akademickich. Materiały z V Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Międzywydziałowy Zakład Techniki Nauczania Uniwersytetu Szczecińskiego w dniach 23–24 XI 1989 r.*, red. K. Wenta, Szczecin 1992, s. 111–113.

249 T. Aleksander, dz. cyt., s. 991.

przesuwając na dalszy plan realizację celów kształcenia ogólnego, takich jak poznawanie teorii i abstrakcyjnych pojęć<sup>250</sup>. W czasie kursu wykorzystuje się takie organizacyjne formy kształcenia, jak: dyskusja, gry dydaktyczne, wykład, pogadanka, a także metodę burzy mózgów czy symulację<sup>251</sup>.

Najliczniejszą kategorię kursów stanowią kursy zawodowe<sup>252</sup>. Są one przeprowadzane przez instytucje, którym została przyznana akredytacja według programu nauczania obejmującego usystematyzowane treści nauczania wybrane z programu nauczania dla zawodu, dopuszczonego do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania<sup>253</sup>. Kursy zawodowe dzieli się na kursy kwalifikacyjne, których ukończenie jest równoznaczne z uzyskaniem określonych uprawnień zawodowych, oraz kursy doształcające i doskonalące, których ukończenie wiąże się z uzyskaniem uprawnień wykonawczych. Kursy zawodowe bez względu na to, kto jest ich organizatorem, prowadzone są zazwyczaj przez fachowców w danej dziedzinie<sup>254</sup>.

Archiwa są organizatorami bądź współorganizatorami różnych kursów, nie tylko zawodowych. Pracownicy Archiwum Państwowego w Olsztynie w 1954 roku brali udział jako wykładowcy w kursach regionalnych poświęconych kulturze ludowej Warmii i Mazur. W samym miesiącu czerwcu wygłosili na nich 20 prelekcji<sup>255</sup>. Powiatowe Archiwum Państwowe w Mrągowie w 1954 roku w Domu Harcerza zorganizowało dla zespołu historii miesięczny kurs dotyczący dziejów Warmii i Mazur<sup>256</sup>. Archiwum Miejskie w Łodzi od stycznia do marca 1948 roku przeprowadziło kurs dla archiwistów fabrycznych przemysłu włókienniczego „za zezwoleniem prezydenta miasta Łodzi, [...] na zlecenie Archiwów Państwowych oraz Departamentu Kard Szkolnictwa Zawodowego Ministerstwa Przemysłu i Handlu”. Kurs odbył się w dwóch turnusach i obejmował 60 godzin wykładów teoretycznych i ćwiczeń praktycznych, wykładowcami byli pracownicy archiwum miejskiego<sup>257</sup>. Archiwum Państwowe w Krakowie w kwietniu 1978 roku zorganizowało kurs dla studentów chętnych do pracy w „usługach archiwalnych”<sup>258</sup>. Naczelną Dyrekcja

250 Tamże.

251 E. Radecki, dz. cyt., s. 112.

252 B. Dłużniewski, *Kurs zawodowy*, [w:] *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych*, red. K. Wojciechowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 136–138.

253 Zob. definicję kursu zawodowego w: rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 3 lutego 2006 roku.

254 T. Aleksander, dz. cyt., s. 994–995; zob. np. kurs edytorski dla pracowników archiwów przygotowany i prowadzony przez Mariana Friedberga w 1956 roku, APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 347, „Szkolenia (1955–1962)”; także kurs archiwalny dla archiwistów fabrycznych przemysłu włókienniczego w Łodzi „za zezwoleniem prezydenta miasta Łodzi [...] na zlecenie Archiwów Państwowych oraz Departamentu Kadr Szkolnictwa Zawodowego Ministerstwa Przemysłu i Handlu, Archiwum Miejskie w Łodzi zorganizowało w okresie od 7 stycznia do 17 marca 1948 roku kursy archiwalne dla kształcenia archiwistów fabrycznych przemysłu włókienniczego. Wykładowcami byli pracownicy Archiwum Miejskiego. Kurs, który się odbył w dwóch turnusach, obejmował 60 h wykładów teoretycznych i ćwiczeń praktycznych”, APŁ, nr zesp. 554, AMŁ [1919] 1926–1951, sygn. 78, „Sprawozdania kwartalne 1947–51”, s. 8, „Sprawozdanie kwartalne AM w Łodzi za czas od I I do 31 III 1948 r.”

255 APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 73, „Plany i sprawozdania kwartalne (1949–1955)”, k. 279.

256 APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 64, „Plany i sprawozdania roczne (1950–1955)”, k. 197–200.

257 APŁ, nr zesp. 554, AMŁ 1919–1951, sygn. 78, „Sprawozdania kwartalne 1947–1951”, s. 8.

258 APKr, Inwentarz Tymczasowy 2242, Związki Zawodowe (ZZAW) 23, „Sprawozdanie Sekcji Oświatowej Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Krakowie za I kwartał 1978 r.”, k. nlb.

Archiwów Państwowych w grudniu 1954 roku rozpoczęła cykl kursów dla kierowników powiatowych placówek archiwalnych w zakresie prowadzenia prac kulturalno-oświatowych, zorganizowanych w Ośrodku Szkoleniowym Urzędu Rady Ministrów w Warszawie. Z tej okazji zaczęto także wydawać „Gazetkę kursową kierowników powiatowych archiwów”<sup>259</sup> jako stałą trybunę, na łamach której rozpatrywano zagadnienia poruszane na kursie<sup>260</sup>. Kursy dla kierowników powiatowych archiwów państwowych odbywały się już w latach wcześniejszych, między innymi w lipcu 1951 roku odbył się taki w Krakowie<sup>261</sup>. Ponadto Archiwum Państwowe w Krakowie organizowało w tamtym czasie i w latach późniejszych kursy dla nauczycieli, dyrektorów szkół, inspektorów oświaty i wychowania, pracowników kuratorium oświaty. Kurs dla pracowników Kuratorium Oświaty i Wychowania, którego zadaniem było nie tylko przekazanie wiedzy w zakresie gromadzenia, porządkowania, przechowywania materiałów archiwalnych, ale także umiejętności korzystania z nich, obejmował tematykę „Organizacja i techniki prowadzenia archiwum zakładowego”<sup>262</sup>.

Archiwa jako placówki ujęte w rozporządzeniu Ministra Kultury w sprawie określenia rodzaju wykształcenia uznanego za specjalistyczne oraz dokumentów potwierdzających posiadanie praktyki zawodowej, wymaganych od osób wykonujących niektóre czynności związane z dokumentacją osobową i placówką pracodawców mogą prowadzić kursy kancelaryjno-archiwalne<sup>263</sup>. Kursy te rzadko jednak w polskich realiach prowadzone są samodzielnie przez archiwa<sup>264</sup>. Najczęściej ich organizatorem jest Stowarzyszenie Archiwistów Polskich lub placówki oświaty dorosłych (TWP, ZDZ). Mimo to trudno kursy

259 „Archiwum w regionie”. *Gazetka kursowa kierowników powiatowych archiwów*, rok I, Warszawa, 16 grudnia 1955 roku, nr 1; „Archiwum w regionie”. *Gazetka kierowników archiwów państwowych*, rok I, Warszawa, 15 czerwca 1956 r., nr 1 (2); APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 347, „Szkolenia (1955–1962)”, s. 22–65.

260 APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 347, „Szkolenia (1955–1962)”, s. 22, 23, 25.

261 APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 87, „Zebrania wojewódzkie, sprawy reprezentacyjne, udział w uroczystościach, wystawach i zjazdach (1951)”, s. 87, 95.

262 APKr, Inwentarz Tymczasowy 2242, Związki Zawodowe 23, „Komisja Oświatowa przy Wojewódzkim Archiwum Państwowym powołana do współpracy ze środowiskiem nauczycielskim (1977–1980) – plany, sprawozdania z działalności”, materiały do „Krakowskich Tek Archiwalnych”, pismo Urzędu Miasta Krakowa i Kuratorium Oświaty i Wychowania z 15 stycznia 1980 r. do Inspektorów Oświaty i Wychowania, Gminnych Dyrektorów Szkół i wszystkich w sprawie kursu o tematyce „Organizacja i technika prowadzenia archiwum zakładowego”, k. nłb.

263 Zob. rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2005 roku w sprawie określenia rodzaju wykształcenia uznanego za specjalistyczne oraz dokumentów potwierdzających posiadanie praktyki zawodowej, wymaganych od osób wykonujących niektóre czynności związane z dokumentacją osobową i placówką pracodawców (Dz.U. z 2005 r., nr 68, poz. 596).

264 E. Brańska, *Kurs archiwalny dla kierowników archiwów powiatowych*, „Archeion” 1956, t. 26, s. 251–252; M. Bandurka, *Podstawowy kurs w zakresie archiwistyki i archiwoznawstwa w Rogowie*, „Archeion” 1962, t. 37, s. 286–287; K. Rostocka, *Kurs dla pracowników archiwów państwowych zajmujących się zabezpieczaniem i opracowywaniem akt Polski Ludowej*, „Archeion” 1963, t. 39, s. 245–246; też, M. Bandurka, *Sprawozdanie z podstawowego kursu w zakresie archiwistyki i archiwoznawstwa dla pracowników państwowej służby archiwalnej, odbytego we wrześniu 1968 r. w Sulejówku*, „Archeion” 1969, t. 51, s. 227–229; K. Rostocka, *Dokształcanie pracowników działalności podstawowej państwowej służby archiwalnej w zakresie archiwalnego opracowywania dokumentacji projektowej*, „Archeion” 1973, t. 58, s. 193–194; S. Stanisławska, *Kurs archiwistyki i archiwoznawstwa w Sulejówku (wrzesień 1976 r.)*, „Archeion” 1978, t. 66, s. 347–348; H. Barczak, *Kurs pracowników informacji archiwalnej w Sulejówku (wrzesień 1976)*, „Archeion” 1978, t. 66, s. 348–349; W. Wysocki, *Kurs specjalistyczny dla pracowników archiwów państwowych*, „Archeion” 1987, t. 82, s. 253–254.

kancelaryjno-archiwalne oddzielić od archiwów, które zapewniają w ich przeprowadzaniu zarówno kadrę nauczającą, jak pomieszczenia i środki edukacyjne, zwłaszcza materiały archiwalne.

W pozaszkolnym kształceniu, szczególnie zawodowym, można także korzystać z formy nauczania na odległość<sup>265</sup>, edukacji zdalnej<sup>266</sup>, będącej swoistym rodzajem kursu, lecz nietradycyjną jego odmianą. Jest to nauczanie niestacjonarne charakteryzujące się dystansem przestrzennym, a często też czasowym, między nauczającym a kształcącym się, brakiem fizycznego kontaktu nauczyciela i ucznia. Edukacja prowadzona jest za pośrednictwem środków technicznych, takich jak na przykład druk, przekaz komputerowy, radiowy, telewizyjny, telefoniczny<sup>267</sup>. Zgodnie z rozporządzeniem ministerialnym edukacja zdalna jest to „kształcenie ustawiczne odbywające się w formach pozaszkolnych, w którym przekazywanie treści kształcenia oraz sprawdzanie przebiegu i efektów tego kształcenia odbywa się z zastosowaniem dostępnych technik komunikacyjnych, w szczególności: poczty, poczty głosowej, poczty elektronicznej, telewizji lub Internetu, bez stałego i bezpośredniego kontaktu nauczającego i uczącego się”<sup>268</sup>.

Idea nauczania na odległość sama w sobie jest bardzo atrakcyjna w aspekcie demokratyzacji dostępu do edukacji, umożliwia bowiem dostęp do wiedzy bez względu na miejsce pobytu osoby biorącej w niej udział<sup>269</sup>. Podstawową cechą nauki na odległość jest samodzielne uczenie się uczestnika tego kształcenia, organizowane jednak przez organizatora edukacji, czyli osobę lub osoby odpowiedzialne za nauczanie. Występowanie organizatora edukacji odróżnia tę formę edukacyjną od samokształcenia. Organizator edukacji zdalnej określa tryb uczenia się, wskazuje środki dydaktyczne i techniczne, wykorzystywane w trakcie nauki, a niezbędne do uzyskania danego poziomu wykształcenia. Wszystkie materiały, które otrzymuje uczeń (kursant) do samodzielnego przyswojenia i wykonania zadań domowych opracowywane są w sposób przejrzysty i napisane klarownym, zrozumiałym językiem. Treści nauczania podzielone są na moduły, których kolejne zaliczanie będzie dla uczącego się poświadczeniem jego postępowania na drodze do otrzymania zamierzonego wykształcenia, a więc da mu odczuć sukces i będzie potwierdzeniem jego własnych umiejętności radzenia sobie z uczeniem się na odległość.

265 *Kształcenie i szkolenie zawodowe w Polsce. Raport 2004*, Biuro Koordynacji Kształcenia Kadr, Fundacja „Fundusz Współpracy”, Warszawa 2005, s. 43, [http://libserver.cedefop.europa.eu/vetelib/eu/pub/cedefop/eknowvet/2004\\_TO\\_PL\\_PL.pdf](http://libserver.cedefop.europa.eu/vetelib/eu/pub/cedefop/eknowvet/2004_TO_PL_PL.pdf) (dostęp: 6 stycznia 2009 r.).

266 Nauczanie na odległość określane jest również przez szereg innych terminów, między innymi w zależności od zastosowanego w tej edukacji środka technicznego są to: *distance education*, *distance learning*, *distance teaching*, edukacja na odległość, e-edukacja, edukacja telematyczna, edukacja wirtualna, edukacja zdalna, e-kształcenie, e-learning, kształcenie przez Internet, kształcenie zdalne, kształcenie z wykorzystaniem Internetu, e-nauczanie, kształcenie na odległość, nauczanie przez Internet, nauczanie zdalne, nauka na odległość, *teaching by network*, *telematic education*, *teleteaching*, wirtualna edukacja, uczenie się na odległość, uczenie się zdalne, zdalne nauczanie, zdalne uczenie się.

267 M.J. Kubiak, *Wirtualna edukacja*, Warszawa 2000, s. 11.

268 Definicja kształcenia na odległość w: rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 3 lutego 2006 roku.

269 D. Żochowski, *Informatyka w służbie edukacji – system edukacyjny wobec rozwoju technologii informatycznych*, [w:] *Przemiany i perspektywy polskich przedsiębiorstw w dobie integracji z Unią Europejską*, red. K. Piech, G. Szczodrowski, Warszawa 2003, s. 335, <http://mikro.univ.szczecin.pl/bp/pdf/3/0.pdf> (dostęp: 18 stycznia 2010 r.).

Ważne jest także, aby nauczyciel i uczeń konsultowali się ze sobą systematycznie, a także aby kontakt z nauczycielem był możliwy także poza ustalonymi terminami<sup>270</sup>.

Swoistą odmianą edukacji zdalnej jest kształcenie korespondencyjne, polegające na samodzielnej realizacji przez uczącego się w tempie dla niego stosownym, z dala od instytucji prowadzącej to szkolenie, ustalonego programu nauczania. Oprócz więzi korespondencyjnej, uczącego się z instytucją nauczającą łączą również sesje, konferencje i konsultacje. Instytucja kształcąca dostarcza uczącemu się podręczniki, materiały, tematy prac do samodzielnego zrealizowania, wskazówki metodyczne, odpowiedzi na pytania. Uczący się z kolei nadsyła wykonane zadania, prace kontrolne, sprawozdania i ewentualne zapytania<sup>271</sup>. Szkolenie korespondencyjne prowadzone było przez archiwa państwowe szczególnie w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku<sup>272</sup>. Również dziś daje archiwom wiele możliwości edukacyjnych. Nauczanie na odległość jest już stosowane w Australii i innych krajach w strefie Pacyfiku, gdzie ogromne przestrzenie uniemożliwiają efektywne prowadzenie bardziej tradycyjnych form kształcenia, stanowi też ogromną szansę dla wielu rozwijających się krajów przy upowszechnianiu wiedzy<sup>273</sup>.

Jednym z najważniejszych i podstawowych środków dydaktycznych, mających zastosowanie w pracy edukacyjnej archiwów, zwłaszcza w organizacji wszelkich kursów i szkoleń, jest podręcznik. Jest to archiwalny środek edukacyjny mający zazwyczaj postać książki przedstawiającej treść określonego przedmiotu nauczania w sposób poprawny pod względem naukowym, ponadto jasny i uporządkowany, czasem może występować również w postaci cyfrowej. Podręczniki dzieli się zazwyczaj według wyznaczonych im zadań (zaznajamianie uczących się z nowymi dla nich wiadomościami z danej dziedziny wiedzy, porządkowanie i utrwalanie tej wiedzy oraz kształtowanie pożądaných umiejętności, a także posługiwanie się pozyskiwanymi wiadomościami i umiejętnościami przy rozwiązywaniu problemów teoretycznych i praktycznych) lub przypisywanych im cech (np. przystępności i pogładowego sposobu prezentacji treści, merytorycznej poprawności, jednoznacznie określonego przedmiotu). Ponadto podziały te sprowadzają się stosownie do: szczebli kształcenia (podręczniki szkolne i akademickie), adresata (podręczniki przeznaczone dla uczniów i nauczycieli), koncepcji dydaktycznej, form kształcenia (na przykład e-learning) oraz przedmiotu nauczania lub studiowania. Podręcznikom przypisuje się różne funkcje. Najczęściej stosowaną jest funkcja informacyjna, pozwalająca na zdobywanie nowych wiadomości i umiejętności; następnie funkcja ćwiczeniowa, która służy kształtowaniu u uczniów pożądaných umiejętności i nawyków oraz wdrażaniu ich

270 B. Boczukowa, *Edukacja na odległość*, „Edukacja i Dialog” 2000, czerwiec, nr 119, [http://www.eid.edu.pl/archiwum/2000,98/czerwiec,160/edukacja\\_na\\_odleglosc,1017.html](http://www.eid.edu.pl/archiwum/2000,98/czerwiec,160/edukacja_na_odleglosc,1017.html) (dostęp: 11 maja 2010 r.); M.J. Kubiak, dz. cyt., s. 11.

271 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 203.

272 Zob. kurs korespondencyjny przeprowadzony przez Archiwum Państwowe w Krakowie, APKr, sygn. 277, s. 245.

273 C. Williams, *No boundaries: no limits: distance education for archivists and records managers*, „Comma” 2005, nr 2 (abstrakt dostępny na płycie CD); M. Hoyle, L. Millar, *Archival Education in the Pacific: The Challenges of Trying to Establish a Distance Education Archives and Records Course in the Pacific Islands*, „Comma” 2005, nr 2 (abstrakt dostępny na płycie CD).



do samokontroli i samooceny przebiegu i wyników uczenia się; oraz funkcja motywacyjna, wpływająca na rozwój sfery emocjonalno-motywacyjnej u uczniów<sup>274</sup>. W realizacji funkcji edukacyjnej archiwów należy pamiętać o walorach podręczników oraz pozycji, jaką stanowią szczególnie w procesach samokształceniowych.

#### 2.4. Lekcje archiwalne, koła zainteresowań i wycieczki archiwalne

Podstawową formą organizacji pracy stosowaną w szkole, a także głównym elementem klasowo-lekcyjnego systemu pracy szkolnej jest *l e k c j a*<sup>275</sup>. Jest to elastyczna, czasowo odmierzona, z reguły odbywana w klasie szkolnej, podporządkowana celom kształcenia struktura wykonywanych w określonych warunkach pracy zadań i czynności nauczyciela i uczniów<sup>276</sup>. Jako jednostka zajęć szkolnych trwa przeważnie 45 minut<sup>277</sup> i zazwyczaj jest częścią jakiejś większej całości, którą stanowi cykl lekcji niezbędnych do opracowania jakiegoś zagadnienia. Pojedyncza lekcja, której istotą jest proces nauczania – uczenia się, przejawiający się jako uporządkowane i zaplanowane kolejne czynności nauczycieli i uczniów, umożliwia bowiem wydzielonej, względnie stałej grupie uczniów w ustalonym miejscu i czasie realizację jakiegoś zadania i osiągnięcie wyników dydaktyczno-wychowawczych przewidzianych w programie szkolnym<sup>278</sup>. W przypadku zerwania z systemem klasowo-lekcyjnym lekcja nie stanowi podstawowej formy kształcenia, zastępują ją inne formy organizacyjne kształcenia<sup>279</sup>. Podobnie lekcja jako forma organizacyjna kształcenia może występować poza szkolnym systemem klasowo-lekcyjnym, nadal jednak będzie spełniać podstawowe cele kształcenia, zgodne z programem nauczania. Jednym z celów zajęć i lekcji prowadzonych poza szkołą, w takich instytucjach jak muzeum czy archiwum, będących przykładem odejścia od systemu klasowo-lekcyjnego, jest przygotowanie wrażliwych odbiorców dóbr kultury<sup>280</sup>, a także zazwyczaj spełnienie podstawowych celów nauczania – uczenia się realizowanych poza szkołą, a mianowicie: poznawczego, kształcącego i wychowawczego. Ponadto temat lekcji archiwalnej czy muzealnej powinien wynikać z realizacji planu dydaktyczno-wychowawczego.

W praktyce archiwalnej mamy do czynienia z lekcjami archiwalnymi, odbywanymi najczęściej w archiwach, gdy uczniowie przychodzą do archiwum<sup>281</sup>, ale czasem, choć rzadziej, także z lekcjami o tematyce archiwalnej odbywanymi w szkołach, wówczas gdy archiwista przychodzi do szkoły<sup>282</sup>. Lekcje w archiwum mają miejsce zazwyczaj przy

274 *Podręcznik*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 135.

275 C. Majorek, dz. cyt., s. 306.

276 Tamże.

277 *Lekcja*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 92.

278 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 218–219.

279 Tamże, s. 218.

280 M. Jaworska, *Regionalizm w nauczaniu początkowym*, „*Życie Szkoły*” 1996, nr 9, s. 457–458.

281 Zob. np. B. Mielnicka, *Lekcje archiwalne*, „*Archiwariusz Zamojski*” 2002, s. 69–70.

282 „*Lekcja*” w *archiwum*, [w:] E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, dz. cyt., s. 262; zob. np. lekcje historii w szkołach średnich z pokazem materiałów archiwalnych jako bazy pracy historyka, APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 61, „*Plany perspektywiczne wieloletnie (1956–1960)*”, k. 27.

okazji odbywania wycieczek archiwalnych lub zwiedzania wystawy archiwalnej. Archiwum Państwowe w Olsztynie, oddział w Nidzicy w 1993 roku przeprowadziło 11 lekcji archiwalnych dla uczniów na bazie wystawy „Życie gospodarcze w Prusach Wschodnich w XIX i XX wieku. Nidzica na tle prowincji”<sup>283</sup>. Lekcje o tematyce archiwalnej w szkole prowadzone są z wykorzystaniem archiwaliów lub wiedzy o nich, najczęściej są to lekcje historii prowadzone przez archiwistę, w trakcie których wykorzystuje się elementy opisu, pokazu, pogadanki i wykładu, a jako środki dydaktyczne – archiwalia i ich kopie<sup>284</sup>. Uczestnikami lekcji archiwalnych w archiwach, ze względu na specyfikę tej jednostki zajęciowej, są zazwyczaj uczniowie, czyli dzieci i młodzież szkolna, natomiast osobą przeprowadzającą lekcję – nauczyciel lub inna osoba pracująca w archiwum, posiadająca odpowiednie przygotowanie dydaktyczne.

Lekcja archiwalna, jak już wspomniałam, powinna spełniać trzy podstawowe cele nauczania – uczenia się: poznawczy, kształcący i wychowawczy. Celem poznawczym jest samo zapoznanie się z archiwum, pomocami archiwalnymi, zasobem archiwalnym lub eksponatami niezbędnymi do realizacji wybranego zagadnienia. Cel kształcący polega na wyrabianiu u uczniów umiejętności korzystania z nowego źródła wiedzy, jakim są źródła archiwalne. W czasie lekcji archiwalnej bardziej niż w wielu innych okolicznościach można rozwijać u uczniów także umiejętność kojarzenia znanych faktów z nowo poznanymi elementami, pozwalającymi rozszerzyć ich dotychczasową wiedzę. Jeżeli chodzi o cele wychowawcze, to każda wizyta w archiwum może się przyczynić do kształtowania odpowiednich postaw i właściwego stosunku do zabytków piśmienniczych i historii. Ostatnim celem jest wyrabianie u uczniów nawyku celowego i świadomego odwiedzania archiwum.

Zakres tematyki lekcji archiwalnych jest bardzo bogaty ze względu na liczbę i specyfikę przechowywanych w archiwach materiałów archiwalnych, które zazwyczaj są wykorzystywanymi w toku lekcji środkami dydaktycznymi, obrazującymi omawiane fakty i wydarzenia. Aktualny wykaz lekcji archiwalnych prowadzonych przez archiwa państwowe wraz ze scenariuszami bądź konspektami tych lekcji znajduje się na stronie internetowej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych<sup>285</sup>. Archiwa przygotowują określone pakiety tematów lekcji z jakiegoś przedmiotu nauczania (najczęściej jest to historia, czasem też inne przedmioty, np. wychowanie plastyczne<sup>286</sup>), gotowe do prze-

283 APO, nr zespołu 505, WAPO, sygn. 96, „Plan i sprawozdanie 1993”, k. 40; zob. też 20 lekcji archiwalnych połączonych ze zwiedzaniem wystawy przeprowadzonych w oddziale w Nidzicy; APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 93, „Plan 5-letni 1986–1990. Plan i sprawozdanie (1990)”, k. 77.

284 Zob. W. Lipińska, D. Olszewska, M. Pestkowska, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1965*, „Archeion” 1966, t. 45, s. 189; I. Koberdowa, J. Rusinek, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w r. 1967*, „Archeion” 1968, t. 50, s. 230; H. Barczak, *Czterdziestolecie Polski Ludowej; VI Tydzień Archiwów Polskich; II Międzynarodowy Tydzień Archiwów*, „Archeion” 1987, t. 82, s. 231; S. Czech, *Działalność popularyzatorska archiwów Opolszczyzny (1953–1987)*, „Archeion” 1994, t. 93, s. 385–387; S. Radoń, *Sprawozdanie dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie za rok 2004*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2005, t. 11, s. 257.

285 *Lekcje archiwalne*, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/lekcje-lekcje-art.html> (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

286 Zob. M. Chmielewska, *Wystawa: Zdobnictwo materiałów archiwalnych XV–XX wiek*, „Archeion” 1993, t. 91, s. 229–230.

prowadzenia po wcześniejszym umówieniu terminu lekcji. Na przykład lista lekcji archiwalnych przeprowadzanych w Archiwum Państwowym miasta stołecznego Warszawy począwszy od 2007 roku obejmuje pakiet dziewięciu lekcji o różnorodnej tematyce, od archiwalnej („Archiwa i archiwistyka”), przez genealogiczną („Poszukiwania genealogiczne. Praktyczne wskazówki na podstawie dziejów rodziny Toli Czerniewskiej”), po regionalno-historyczną („Dawne zdjęcia lotnicze Warszawy”), opublikowanych na stronie internetowej tegoż archiwum. Niestety na stronie głównej archiwum brakuje zakładki odsyłającej osoby zainteresowane do wykazu tych lekcji, a także podstawowych informacji o możliwości wzięcia w nich udziału<sup>287</sup>. Opublikowane na stronie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych razem z konspektami lub scenariuszami wykaz i opis lekcji archiwalnych prowadzonych w Archiwum Państwowym w Przemyślu obejmuje 12 tematów lekcji<sup>288</sup>. Archiwum Państwowe we Wrocławiu wraz ze swoimi oddziałami oferuje obecnie tematy 16 lekcji archiwalnych<sup>289</sup>. Natomiast opublikowany na stronie internetowej Archiwum Państwowego w Płocku wykaz obejmuje sześć lekcji<sup>290</sup>. Bywa też tak, że nauczyciele sami zgłaszają potrzebę zorganizowania lekcji archiwalnej na wybrany temat (wówczas archiwiści w miarę możliwości przygotowują lekcję lub materiały do lekcji na określony temat). Taka możliwość istnieje na przykład w Archiwum Państwowym miasta stołecznego Warszawy<sup>291</sup>, także w Archiwum Państwowym w Płocku, którego pracownicy czekają na sugestie ze strony nauczycieli<sup>292</sup>. Zdarzało się też, że archiwa wysyłały do szkół zapytanie w sprawie zapotrzebowania odnośnie tematyki lekcji i pokazów archiwalnych. Archiwum Państwowe w Przemyślu w październiku 1956 roku wystosowało pismo do nauczycieli szkół przemyskich, adresowane imiennie do konkretnego nauczyciela, w sprawie planu pracy archiwum na rok bieżący, w którym zakładano organizowanie pokazów dokumentów archiwalnych dla młodzieży szkolnej. Przed realizacją tego zamierzenia archiwum chciało jednak zasięgnąć opinii sfer nauczycielskich co do najwłaściwszego wyboru tematyki i sposobu wykonania. W związku z tym zorganizowało naradę, na którą zaprosiło zainteresowanych współpracą z archiwum nauczycieli<sup>293</sup>.

Autorzy podręcznika edukacji historycznej w szkole proponują także stosowanie tematyki lekcji archiwalnych związanej z poszerzaniem wiedzy na temat samej instytucji archiwalnej, a także z kształceniem umiejętności związanych z warsztatem historyka:

287 *Lekcje archiwalne – propozycje tematów* (16.10.2007), <http://www.warszawa.ap.gov.pl/lekcje.html> (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

288 *Archiwum Państwowe w Przemyślu – wykaz lekcji archiwalnych*, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/lekcje-lekcje-art/1298-archiwum-panstwowe-w-przemyslu.html> (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

289 *Informacje o możliwości realizacji lekcji archiwalnych* (22.12.2009), [http://www.ap.wroc.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=40&Itemid=59](http://www.ap.wroc.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=40&Itemid=59) (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

290 *Tematy lekcji historyczno-archiwalnych*, [http://www.archiwum.plock.com/lek\\_arch.php](http://www.archiwum.plock.com/lek_arch.php) (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

291 Zob. Aktualności (16.10.2007), <http://www.warszawa.ap.gov.pl/intro.html> (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

292 Zob. *Tematy lekcji historyczno-archiwalnych. Archiwum Państwowe w Płocku*, [http://www.archiwum.plock.com/lek\\_arch.php?](http://www.archiwum.plock.com/lek_arch.php?) (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

293 APPrz, nr zesp. 589, WAPPrz, sygn. 134, „Wystawy i pokazy własne (1956)”, s. 2 (9.10.1956).

„Dla uczniów klas młodszych »lekcja« w archiwum może przybrać formę ogólnego zapoznania się z zasadami działalności archiwów, zwiedzania magazynów oraz prezentacji najcenniejszych archiwaliów zgromadzonych w danej placówce. W klasach starszych możemy zaproponować kształcenie umiejętności korzystania z zasobów archiwum, np. do przeprowadzenia dziejów własnej rodziny, lub skupić się na analizie jednego lub kilku dokumentów związanych z określoną tematyką, np. okolicznościami założenia naszego miasta”<sup>294</sup>. Tym samym lekcje archiwalne powinny być prowadzone na zasadzie kontaktu z „żywą historią” – archiwaliami lub fragmentami ekspozycji, a także w łatwej, zapadającej w pamięć formie, z uwzględnieniem nowoczesnej metodyki, w tym gier dydaktycznych i innych form nauczania interaktywnego. Przeprowadzający lekcję ma bowiem możliwość korzystania z wielu form i metod kształcenia, ułatwiających realizację toku nauczania, a jednocześnie przyswajanie przez uczniów nowych wiadomości, umiejętności i postaw.

Lekcje w archiwum nie rozpoczynają się ani nie kończą dzwonkiem, a uczniowie nie muszą siedzieć w ławkach. Lekcja odbywa się poza klasą, w otoczeniu nowym dla uczniów, co sprzyja aktywnemu przyswajaniu nowych treści. Uczniów należy jednak odpowiednio przygotować do zajęć poza klasą, zapoznać z tematem i instytucją, w której przeprowadzona zostanie lekcja, by wiedzieli, w jakim celu tam idą i na co szczególnie mają zwracać uwagę. W planie lekcji należy uwzględnić także czas na utrwalenie zdobytych wiadomości oraz na pytania uczniów dotyczące różnych problemów nasuwające się w toku lekcji. Czynności te jednak należą już w głównej mierze do nauczyciela bądź osoby przyprowadzającej grupę uczniów do archiwum. Termin lekcja w praktyce archiwalnej jest nieco nadużywany, nie wszystkie definiowane tym terminem zajęcia z uczniami w archiwach spełniają bowiem kryteria określone dla lekcji. Ponadto wymienione powyżej elementy poprawnego przeprowadzenia lekcji, a także odpowiedniego przygotowania uczniów do wizyty w archiwum są trochę jeszcze zaniedbywane.

Organizacyjnymi formami kształcenia występującymi także poza murami szkoły, w przypadku uczniów mającymi odniesienie do edukacji szkolnej, jest zespół działań edukacyjnych określanych jako praca pozalekcyjna. Bardzo często pracę pozalekcyjną definiuje się jako system równoległej edukacji, emitowany poza szkołą i instytucjonalnym kształceniem<sup>295</sup>. Czesław Majorek wyróżnia tu: koła zainteresowań i wycieczkę historyczną.

W praktyce szkolnej koło zainteresowań jest to dobrowolna organizacja uczniów, którzy w czasie zajęć pozalekcyjnych pracują nad pogłębieniem i poszerzeniem wiedzy w zakresie interesującej ich dziedziny, realizowanej w ramach obowiązującego w szkole programu, najczęściej pod kierunkiem nauczyciela lub specjalisty z danej dziedziny spoza szkoły<sup>296</sup>. Przy czym forma pracy koła decyduje o tym, co jest przedmiotem jego pracy.

294 E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, dz. cyt., s. 262.

295 C. Majorek, dz. cyt., s. 322.

296 *Koło zainteresowań*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 79.

Koła zainteresowań są nie tylko podstawowym składnikiem pozalekcyjnej (w szkole) aktywności samokształceniowej uczniów, ale także pozaszkolnej (w klubach, domach kultury itp.) aktywności samokształceniowej młodzieży i dorosłych (także studenckie koła naukowe). Organizowane są zazwyczaj przez nauczycieli i instruktorów lub powoływane przez samych zainteresowanych. Stanowią małą grupę koleżeńską (od 3 do 20 osób), zrzeszoną na zasadzie dobrowolności, z wyłonionym własnym przewodniczącym. Ich działalność może obejmować wszelkie dziedziny kultury, od nauki po kolekcjonerstwo<sup>297</sup>. Celem kół zainteresowań jest praca samokształceniowa łączona z koleżeńskim współżyciem w gronie związanym wspólnymi zainteresowaniami<sup>298</sup>. W kole zainteresowań spotykają się bowiem tylko ci, dla których jego specjalność jest dziedziną wybraną i umiłowaną<sup>299</sup>.

Jeśli chodzi o organizację kół zainteresowań, to formy i metody pracy koła przeplatają się i uzupełniają. Tym samym w działalności koła różnica między formą a metodą praktycznie nie ujawnia się. Na przykład w kołach zajmujących się problematyką historyczną już samo tematyczne gromadzenie źródeł, będące formą pracy, wynika z przyjęcia swoistej metody postępowania<sup>300</sup>.

Archiwa jako instytucje prowadzące działalność kulturalno-oświatową mogą przyczynić się i włączać w organizację i prowadzenie kół zainteresowań związanych przede wszystkim z tematyką historyczną. Przykładem takiej aktywności są działania podjęte w tym zakresie przez Archiwum Państwowe w Olsztynie, oddział w Morażu, które organizowało spotkania z młodzieżą należącą do kół historycznych w archiwum w celu zwiedzania wystaw archiwalnych oraz zapoznania młodzieży z zasobem archiwalnym tam przechowywanym<sup>301</sup>. Zgodnie z aktami prawnymi z 1958 roku dotyczącymi archiwów polskich, a odnoszącymi się do regionalnych i kulturalno-oświatowych prac archiwistów, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych zalecała, aby pracownicy archiwów podejmowali współpracę z nauczycielstwem i młodzieżą szkolną. Szczególnie zalecano współpracę z opiekunami szkolnych kółek historycznych, pomoc w organizowaniu szkolnych wystaw i uroczystości okolicznościowych związanych z historycznymi rocznicami<sup>302</sup>. W sprawozdaniu z działalności państwowej służby archiwalnej w 1959 roku czytamy już, że część archiwów powiatowych włączyła się we współorganizowanie szkolnych kół historycznych<sup>303</sup>. W 1969 roku oddział terenowy w Płotach Archiwum Państwowego w Szczecinie zastosował formę spotkań dla młodzieży w wieku 12–16 lat, a mianowicie kółka zainteresowań. Wygłaszano na nich gawędy na temat dziejów regionu<sup>304</sup>.

297 *Koła zainteresowań*, [w:] *Słownik pedagogiki pracy*, s. 122–123.

298 Tamże.

299 E.A. Wesołowska, *Wychowanie dla pokoju w pracy szkoły*, Warszawa 1989, s. 216.

300 C. Majorek, dz. cyt., s. 323.

301 APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 88, „Plany i sprawozdania roczne (1985)”, k. 4.

302 A. Ptaśnikowa, dz. cyt., s. 161.

303 W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1959*, „Archeion” 1961, t. 34, s. 158.

304 W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1969*, „Archeion” 1971, t. 55, s. 148–149.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy w 1979 roku nawiązało współpracę z miłośnikami historii z Pałacu Młodzieżowego w Bydgoszczy. W ramach zorganizowanej wycieczki do archiwum pokazano młodzieży najciekawsze dokumenty bydgoskie ilustrujące historię miasta, przedstawiono historię archiwum i jego zadania oraz jego rolę w społeczeństwie bydgoskim<sup>305</sup>. Pracownicy Archiwum Państwowego w Krakowie w ramach współpracy z kołami zainteresowań przy szkołach średnich w miesiącu lutym i marcu 1978 roku wytypowali do przeфотографowania materiały (akta i zdjęcia) do prelekcji i gazetek ściennych dla szkół. W ramach współpracy z Kręgiem Miłośników Krakowa przy Pałacu Młodzieży w dniu 17 lutego 1978 roku zorganizowało dla 20 osób pokaz archiwalny w sekcji wawelskiej. Nawiązano też współpracę ze Studenckimi Kołami Naukowymi Uniwersytetu Jagiellońskiego i Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Archiwista prowadzący współpracę spotkał się z zarządami tych kół, przeprowadzono też rozmowy z opiekunami kół naukowych. Archiwum zobowiązało się do pomocy merytorycznej, głównie w zakresie przygotowania materiałów źródłowych (do referatu lub wystawy) związanych merytorycznie z 60. rocznicą odzyskania niepodległości, tematem wiodącym planowanego Zjazdu Kół Naukowych w Krakowie w roku 1978. W listopadzie w roku akademickim 1978/1979 zaplanowano też zorganizowanie dla trzech grup liczących po 20 osób (podobnie zresztą jak w latach ubiegłych) pokazu dokumentów i ksiąg dla studentów I roku historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w ramach wstępu do badań historycznych. Natomiast dla studentów zaawansowanych, pracujących w grupach 12-osobowych, przewidziano w pierwszym kwartale 1979 roku, w ramach ćwiczeń proseminaryjnych, ćwiczenia tematyczne, połączone z wykładem<sup>306</sup>.

Współpraca archiwum z kołami zainteresowań, zwłaszcza przedmiotowymi skupiającymi miłośników historii ze szkół średnich, obejmowała różne formy. W Archiwum Państwowym w Krakowie były to przede wszystkim prelekcje informujące zainteresowanych o dziejach, zasobie i funkcjonowaniu archiwum, także pokazy archiwalne, pomoc w organizowaniu obchodów uroczystości rocznicowych (niewielkich wystaw lub występów artystycznych). W pewnych przypadkach współpraca ta obejmowała też udostępnianie uczniom wytypowanym przez opiekuna koła zasobów biblioteki archiwum lub nawet materiałów archiwalnych. Archiwiści brali również udział w godzinach wychowawczych w ramach tak zwanej preorientacji zawodowej<sup>307</sup>.

Z pracą pozalekcyjną wiążą się także wycieczki szkolne do archiwów, będące

305 APB, nr zesp. 1498, WAPB (1945–1983), sygn. 667, „Inne formy popularyzacji (1979)”, (22.02.1979), brak paginacji; już wcześniej, bo w ramach III „Tygodnia archiwów” w 1968 roku oddział inowrocławski Archiwum Bydgoskiego organizował odczyty i pogadanki w archiwum z młodzieżą należącą do kółek historycznych, APB, nr zesp. 1498, WAPB, sygn. 792, „Sprawozdanie z wykonania planu 5-letniego za lata 1966–1970”, k. nlb. „Sprawozdanie z planu 5-letniego 1966–1970 WAP oddział w Inowrocławiu”.

306 APKr, Inwentarz Tymczasowy 2242, Związki Zawodowe (ZZAW) 23, k. nlb. „Sprawozdanie Sekcji Oświatowej WAP w Krakowie za I kwartał 1978 r.”

307 APKr, Inwentarz Tymczasowy 2242, Związki Zawodowe 23, Komisja Oświatowa przy Wojewódzkim Archiwum Państwowym powołana do współpracy ze środowiskiem nauczycielskim (1977–1980) – plany, sprawozdania z działalności, materiały do „Krakowskich Tek Archiwalnych”, „Przewidywane formy współpracy Archiwum z kołami przedmiotowymi historii szkół średnich”, brak paginacji.

odmianą wycieczek archiwalnych, wyróżnionych ze względu na innego odbiorcę. Uczestnikami wycieczek szkolnych do archiwów są uczniowie szkół, dlatego przebieg i metody stosowane w toku ich realizacji są dostosowane do możliwości percepcyjnych uczniów, ich zainteresowań i oczekiwań.

Wycieczka archiwalna jest to grupowa forma organizacyjna kształcenia, organizowana przez osoby bądź instytucje spoza archiwum, jednak we współpracy z archiwum, należy bowiem wcześniej zgłaszać w archiwum chęć przyścia do niego zorganizowanej grupy osób zainteresowanych pogłębieniem wiedzy na temat działalności tej instytucji, jak i materiałów archiwalnych w niej przechowywanych, polegająca na przyśściu tej grupy osób do gmachu archiwum. Uczestnikami wycieczki archiwalnej są uczniowie<sup>308</sup> (wówczas jest to wycieczka szkolna do archiwum), studenci<sup>309</sup>, osoby dorosłe<sup>310</sup>. Wycieczki dla grup osób dorosłych zainteresowanych poznaniem i zwiedzaniem archiwum organizowane są zazwyczaj przez związki zawodowe, instytucje, stowarzyszenia, organizacje. Osobą oprowadzającą uczestników wycieczki po archiwum jest archiwista, który zaznajamia uczestników wycieczki z zasobem archiwalnym, zakresem działalności archiwum, pomocami archiwalnymi, metodami pracy w archiwum, czasem też prowadzi pokaz dokumentów wraz z opisem, pogadankę, wykład, także o tematyce historycznej lub regionalnej, dyskusję albo prezentuje wystawę archiwalną<sup>311</sup>. Wycieczka archiwalna stanowi atrakcyjną i aktywną formę zdobywania wiedzy historycznej i regionalnej zarówno dla dzieci, jak i dorosłych, umożliwia bowiem poznanie historii na podstawie dokumentów, dziedzictwa kulturowego danego regionu czy państwa.

Ogólna definicja wycieczki szkolnej podaje, iż jest to każde wyjście poza budynek szkoły w celach edukacyjnych<sup>312</sup>, także w celu bezpośredniego zetknięcia się z rzeczami, zjawiskami i procesami w ich naturalnym otoczeniu<sup>313</sup>. Wycieczką szkolną do archiwów będzie zatem każde zorganizowane, planowe i przygotowane wyjście uczniów do archiwum w celach edukacyjnych, wobec tego także realizacja lekcji archiwalnej w archiwum.

Wycieczki szkolne należą do swoistych form aktywności intelektualnej uczniów, kryją w sobie bowiem duże możliwości w rozwijaniu wiedzy o otaczającej rzeczywistości. Należą też do najbardziej lubianych przez uczniów form organizacyjnych

308 Zob. wycieczki uczniów liceów i szkół podstawowych do Archiwum Państwowego w Bydgoszczy i podległych mu archiwów powiatowych, APB, nr zesp. 1498, WAPB, sygn. 592, „Inne formy popularyzacji (1976–1977)”, k. nlb; sygn. 467, „Plany perspektywiczne i wieloletnie własnej jednostki oraz sprawozdania z ich wykonania (1963, 1966)”, k. nlb. (PAP Włocławek); APB, akta własne, rok 1984, s. 9; rok 1989, s. 12; rok 1990, k. nlb; rok 1993, s. 15.

309 Zob. wycieczki studentów do Archiwum Państwowego w Bydgoszczy i podległych mu archiwów powiatowych, APB, nr zesp. 1498, WAPB, sygn. 682, „Inne formy popularyzacji (1980)”, s. 39, 211; sygn. 559, „Inne formy popularyzacji (1973)”, k. nlb. (19.02.1973); APB, akta własne, rok 1982, s. 10.

310 Zob. wycieczki miłośników historii z Pałacu Młodzieżowego w Bydgoszczy do Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, APB, nr zesp. 1498, WAPB, sygn. 667, „Inne formy popularyzacji (1979)”, k. nlb.

311 Zob. wycieczki archiwalne w Archiwum Państwowym w Gdańsku urządzone w trakcie II „Tygodnia archiwów”, w czasie których stosowano zasadę drzwi otwartych, zezwalano na zwiedzanie magazynów, przedstawiono tok prac nad opracowaniem zasobu i jego udostępnianiem w pracowni naukowej, APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1696, „Inne formy popularyzacji (1948–1964)”, s. 216.

312 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 473.

313 F. Bereźnicki, dz. cyt., s. 365; *Wycieczki szkolne*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, s. 195.

procesu dydaktyczno-wychowawczego. Pobudzona niecodziennymi sytuacjami ciekawość uczniów domaga się porównania z rzeczywistością wyobrażeń i wiadomości wyniesionych z lekcji szkolnych. Wycieczka szkolna umożliwia uczniom bezpośrednio poznawanie nie tylko środowiska lokalnego, własnego regionu, ale także kraju ojczystego, krajów Europy i świata, ich właściwości historycznych czy kulturowych<sup>314</sup>.

Dobrze przygotowane i metodycznie poprawnie przeprowadzone wycieczki szkolne są nieocenionym źródłem wiedzy, pomagają uczniom w przyswajaniu, rozumieniu, a także przeżywaniu treści nauczania. Są też czynnikiem pogłębiania posiadanej już wiedzy, sposobem utrwalania przyswojonych wiadomości, sprawdzania posiadanych umiejętności, konfrontowania i budowania postaw i zachowań<sup>315</sup>. Tym samym spełniając rolę czynnika integrującego proces zdobywania wiedzy, stają się jednocześnie ważnymi elementami kształcenia wielostronnego, równoległego, interdyscyplinarnego i zintegrowanego<sup>316</sup>.

Kazimierz Denek w książce *O nowy kształt edukacji* podkreśla humanistyczny wymiar wycieczek szkolnych jako rozległych płaszczyzn w sferze działań z dziećmi i młodzieżą, pozwalających stwarzać warunki do przyswajania i gromadzenia wiedzy, a także kształtowania świadomych postaw i zachowań. Wycieczki jako jedne z nielicznych form nauczania umożliwiają bowiem uczenie się przez przeżywanie, źródłem wiedzy jest twórcze działanie<sup>317</sup>. Umożliwiają także odkrywanie, stosowanie i sprawdzanie reguł rządzących abstrakcyjnymi zależnościami, często nieuchwytnymi w procesie percepcji w szkole, a także zaspokojenie dociekliwości poznawczej. Sprzyjają procesom aktywnego i świadomego zdobywania wiedzy, realizują kształcenie operatywno-poglądowe, ułatwiają wiązanie nauki szkolnej z życiem i jego doświadczaniem<sup>318</sup>.

Podstawową metodą stosowaną na wycieczce jest obserwacja kierowana, w czasie której nauczyciel bądź osoba oprowadzająca wycieczkę naprowadza uwagę uczniów na elementy mogące być nieznanne, nowe lub znane tylko z lekcji szkolnych bez odniesienia do rzeczywistości, po to, aby uczniowie mieli możliwość dokonania spostrzeżeń, uzupełnienia i skorygowania swoich wyobrażeń i wiadomości. Obserwacja bowiem ma służyć zgromadzeniu danych, które są potrzebne, żeby poznać obserwowany obiekt lub zjawisko<sup>319</sup>. W ten sposób w czasie obserwacji, czyli osobistych doświadczeń poznawczo-emocjonalnych, uczniowie gromadzą rzetelną wiedzę, konkretne spostrzeżenia, materiał, z którego na następnym etapie budują logiczny system wartości o obserwowanym

314 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, s. 473.

315 K. Denek, dz. cyt., s. 166–168.

316 W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*; J. Półturzycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*, Toruń 1996, za: K. Denek, dz. cyt., s. 169.

317 K. Denek, dz. cyt., s. 157–159.

318 Tamże, s. 172.

319 K. Kruszewski, *Metody nauczania*, [w:] *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 1992, s. 155.



zjawisku. Wycieczka spełni swój cel wówczas, gdy jej wyniki zostaną omówione i usystematyzowane<sup>320</sup>, ta czynność należy już jednak do nauczyciela.

Wycieczki szkolne do archiwum odbywają się zazwyczaj przy okazji organizowania wystaw archiwalnych<sup>321</sup>, które w tym przypadku spełniają rolę pomocy dydaktycznej, lub w celu przeprowadzenia w archiwum pogadanki, pokazu albo lekcji archiwalnej. Wycieczki te miały miejsce szczególnie w czasie organizacji „Tygodni archiwów”. Bardzo często stosowano wówczas „zasadę drzwi otwartych” dla wycieczek szkolnych, studenckich, zakładowych i innych. Polegało to na tym, że zezwalano na zwiedzanie archiwum nie tylko w celu zapoznania zwiedzających z przechowywanymi tam materiałami archiwalnymi, ale także zezwalano na zwiedzanie magazynów archiwalnych, przedstawiano tok prac nad opracowywaniem zasobu i jego udostępnianiem w pracowni naukowej<sup>322</sup>.

Przyjmowanie wycieczek od wielu lat uważane jest przez archiwistów za główną formę budzenia w społeczeństwie zainteresowania przeszłością oraz poszanowania dla dokumentu archiwalnego<sup>323</sup>, a także za jedną z bardzo atrakcyjnych form o dużym dydaktycznym i popularyzatorskim oddziaływaniu w stosunku nie tylko do młodzieży szkolnej, ale także wszystkich odwiedzających archiwa. Nie tylko prezentuje się na nich ekspozyty, ale równocześnie zaznajamia zwiedzających z archiwami jako całością, z jego funkcją naukową, społeczną i urzędową<sup>324</sup>. Zwiedzanie archiwów połączone jest często z prelekcjami na temat ich zasobu. O popularności wycieczek w archiwach niech przesądzą liczby. Na przykład w samym 1994 roku w archiwach państwowych przyjęto 443 wycieczek (choć w porównaniu z kilkakrotnie wyższą liczbą wycieczek odwiedzających rocznie muzea, wynik ten nie robi już takiego wrażenia). Zwiedzającymi byli głównie uczniowie, studenci i nauczyciele<sup>325</sup>. W latach 1997–1999 odwiedziło archiwa ponad 1400 wycieczek. Ich uczestnikami byli na ogół uczniowie i studenci, rzadziej – historycy i turyści, na przykład z Niemiec, USA i Izraela. W archiwach pojawiały się też osobistości z życia społecznego<sup>326</sup>.

Lekcje archiwalne, jak i zajęcia w praktyce szkolnej określane jako prace pozalekcyjne – koła zainteresowań i wycieczki archiwalne, ale także inne archiwalne formy edukacyjne mogą być wspomagane przez różnego rodzaju archiwalne pomoce edukacyjne. Warto przyrzeć się szczególnie narzędziom dydaktycznym, które doskonale wpisują się w koncepcję nowoczesnego nauczania i są nieocenioną pomocą przy omawianiu różnych

320 F. Bereźnicki, dz. cyt., s. 367.

321 Zob. o wystawie dokumentów polskości Gdańska: M. Bielińska, J. Durko, *Sprawozdanie z działalności Archiwów Państwowych za rok 1949*, „Archeion” 1951, t. 19–20, s. 483; o wycieczkach zwiedzających wystawy archiwalne w 1950 r. zob. E. Brańska, *Działalność Archiwów Państwowych w latach 1950–1951*, „Archeion” 1952, t. 21, s. 234.

322 APG, nr zesp. 1414, APG, sygn. 1696, „Inne formy popularyzacji (1948–1964)”, s. 216, „Sprawozdanie z przebiegu II Tygodnia Archiwów w Gdańsku”.

323 F. Cieślak, *Siedemdziesiąt lat AP w Lublinie*, „Archeion” 1991, t. 89, s. 31.

324 H. Barczak, *VII Tydzień Archiwów Polskich*, „Archeion” 1993, t. 92, s. 170–172.

325 D. Rocka, *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w r. 1994*, „Archeion” 1995, t. 95, s. 292–293.

326 D. Grot, *Państwowa służba archiwalna w latach 1997–1999*, „Archeion” 2000, t. 102, s. 258.

zagadnień, a mianowicie archiwalnym filmom edukacyjnym<sup>327</sup>. Treści w nich zawarte przedstawiane są w atrakcyjnej formie, dzięki czemu ich prezentacja jest dla odbiorców bardziej interesująca. Są doskonałą pomocą dydaktyczną w przeprowadzaniu zajęć, ale stanowią również pożądany materiał dla indywidualnych odbiorców, poszukujących odpowiedzi na nurtujące pytania, głównym celem jest bowiem uczenie widza<sup>328</sup>. Filmy edukacyjne są na ogół krótkie, czas trwania zależy od bogactwa materiału, jakim dysponuje twórca, i treści, jakie chce przekazać<sup>329</sup>. Forma kilkuminutowych etiud filmowych pozwala na zwięzłe ujęcie najistotniejszych zagadnień<sup>330</sup>. Ponadto poglądowy charakter tego środka edukacyjnego umożliwia pokazywanie procesów, zjawisk, relacji i zależności w inny, interesujący sposób.

Zakres tematyczny filmów archiwalnych jest podporządkowywany aktualnej potrzebie odbiorcy. Filmy edukacyjne powstające na kanwie dokumentów archiwalnych służą tłumaczeniu zjawisk, wyjaśnianiu skomplikowanych procesów. Zaznajamiają z dorobkiem narodowego dziedzictwa i źródłami kultury. Filmy takie mogą przedstawiać historię archiwum od momentu jego powstania, aż po dzień dzisiejszy. Mogą także prezentować zabytki piśmiennictwa i obiekty historyczne, omawiać wybrane zagadnienia historyczne, poruszać problemy związane z pracą w archiwum, a także pokazywać pracę archiwistów. Na przykład Archiwum Państwowe w Szczecinie organizuje zajęcia edukacyjne na podstawie prezentacji opatrzonej komentarzem historycznym, najcenniejszych dokumentów z zasobu tego archiwum, a także kartografików, zbiorów specjalnych, pieczęci obrazujących kolejne etapy dziejów Pomorza Zachodniego za pośrednictwem filmów nagranych we współpracy z Ośrodkiem Telewizji Szczecin, TVN Turbo, Telewizją Regionalną z Trzcianki. Jest to kilka filmów do wyboru, w zależności od upodobań odbiorców, tematyki i przyjętej konwencji wycieczki<sup>331</sup>. Archiwum szczecińskie

327 Zob. J. Skrzypczak, *Film dydaktyczny w szkole wyższej: zarys teorii, metodyka stosowania i technika realizacji*, Warszawa 1985.

328 Archiwa często też biorą udział w przygotowaniu filmów pełnometrażowych, dokumentalnych, udostępniając materiały archiwalne i informacje ich dotyczące, zob. np. realizowane przez Wytwórnice Filmów Oświatowych przy współpracy z Archiwum Państwowym w Gdańsku i podległymi mu archiwami powiatowymi filmy „Malbork” (1961) i „Elbląg” (1962), APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1696, „Inne formy popularyzacji (1948–1964)”, s. 158–159; także współpracę archiwów w realizacji przygotowywanego z okazji V „Tygodnia archiwów” filmu dokumentalno-oświatowego pt. „Waga dokumentu”, APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1697, „Inne formy popularyzacji (1967–1975)”, s. 233.

329 P. Vogt, *Filmy i muzea, [w:] Udział muzeów w działalności oświatowej i kulturalnej. Materiały z kolokwium Międzynarodowej Rady Muzeów w Moskwie i Leningradzie, 14–21 maja 1968 r.*, red. J. Durko, S. Lorentz, K. Malinowski, Poznań–Warszawa 1971, s. 128–132.

330 Np. film krótkometrażowy „Dzień pracy w Archiwum Państwowym we Wrocławiu”, wyświetlany przy okazji wizyt w tymże archiwum różnych grup użytkowników, APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1696, „Inne formy popularyzacji (1948–1964)”, s. 213.

331 Są to filmy: „Strażnicy kultury” (dwie części); „Najstarszy dokument miasta Trzcianki” – ze zbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie; odcinek z cyklu „Legends PRL-u” poświęcony motocyklowi „Junak”; „Listy do PRL-u” – cykl audycji przygotowanych przez Ośrodek Telewizji Szczecin, na podstawie materiałów archiwalnych zgromadzonych w Archiwum Państwowym w Szczecinie, emitowanych przez telewizję publiczną na antenie ogólnopolskiej i regionalnej, zob. *Tematyka spotkań edukacyjnych w Archiwum Państwowym w Szczecinie*, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/lekcje-lekcje-art/1309-archiwum-panstwowe-w-szczecinie.html> (dostęp: 10 kwietnia 2010 r.).

w swoim zasobie posiada ponadto kilkanaście filmów dokumentalnych z lat pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, zapisanych na taśmie 16 mm, wyświetlanych z oryginalnego projektora, prezentowanych grupom młodzieży i pasjonatom pomorskich dziejów. Projekcje filmów poprzedzone są kilkunastominutowym wprowadzeniem historycznym, a także komentarzem w trakcie ich trwania<sup>332</sup>. Archiwalny film edukacyjny dzięki możliwościom, jakie daje Internet, może być także publikowany w sieci, zamieszczany na stronach internetowych archiwów jako pomoc naukowa najnowszej generacji<sup>333</sup>.

## 2.5. Wystawy i inne imprezy archiwalne

Odrębną grupę form edukacyjnych archiwów, wydzieloną przeze mnie ze względu na sposób organizacji, mających charakter przedsięwzięć organizowanych nie tylko w celach edukacyjnych, poprzez podejmowane działania wpływających jednak wychowawczo czy kształcąc na osoby w nich uczestniczące, są imprezy archiwalne. Są to akcje jednorazowe, organizowane z okazji ważniejszych wydarzeń kulturalnych, obchodów jubileuszów i rocznic związanych z działalnością archiwów<sup>334</sup> czy wydarzeniami historycznymi<sup>335</sup> lub regionalnymi, występujące także jako formy działalności edukacyjnej archiwów w postaci otwarcia wystaw archiwalnych, urządzanych przez archiwa akcji społecznych i imprez plenerowych<sup>336</sup>. Organizowane z tej okazji przedsięwzięcia, takie jak: konferencje lub sesje naukowe i popularnonaukowe, odczyty, pogadanki, panele dyskusyjne, ekspozycje archiwalne stacjonarne lub wirtualne, mają na celu przypomnienie owych upamiętnianych obchodami wydarzeń za pośrednictwem archiwaliów zgromadzonych w zasobach archiwów, a także popularyzację wiedzy o archiwach i archiwaliach, włączenie się w kształtowanie świadomości społecznej. Imprezom

332 Są to filmy: „Szczecin – pierwsze dni”; „Nasz Szczecin”; „Szczecin. Barwy miasta”; „Etiuda szczecińska”; „Przyjaciele Szczecina”; „Szczecińskie skarby” – o dziejach i zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie, zob. Tematyka spotkań edukacyjnych.

333 Zob. np. dostępne na stronie internetowej Archiwum Państwowego m.st. Warszawy filmy archiwalne dotyczące relacji polsko-estońskich w dwudziestoleciu międzywojennym, <http://www.warszawa.ap.gov.pl/estonia-filmy.html> (dostęp: 20 kwietnia 2010 r.).

334 Zob. np. *Jubileusz 130-lecia Archiwum Państwowego w Krakowie*, [w:] Wydarzenia. Kronika Archiwum Państwowego w Krakowie. 2008, <http://www.archiwum.krakow.pl/archiwum.php?ident=jubileusz> (dostęp: 23 lutego 2010 r.).

335 Zob. np. *750. rocznica lokacji miasta Krakowa na prawie magdeburskim*, [w:] Wydarzenia. Kronika Archiwum Państwowego w Krakowie. 2007, <http://www.archiwum.krakow.pl/archiwum.php?ident=lokacja> (dostęp: 23 lutego 2010 r.).

336 Zob. np. opisane kompleksowo w „Strefie edukacyjnej” na stronie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowej działania archiwów podjęte z okazji 20. rocznicy 1989 roku: *Rocznica 1989 r.*, [w:] Strefa Edukacyjna NDAP, [http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/projekt/rocznica-1989-r.html?template=archiwa\\_edu](http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/projekt/rocznica-1989-r.html?template=archiwa_edu) (dostęp: 20 lutego 2010 r.); czy z okazji 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej: *70. rocznica wybuchu II Wojny Światowej*, [w:] Strefa Edukacyjna NDAP.

tym towarzyszą zazwyczaj również publikacje specjalnie przygotowanych z tej okazji folderów, informatorów czy broszur, również w Internecie<sup>337</sup>.

Wystawa archiwalna jest zasadniczą częścią organizowanych przez archiwa jubileuszowych czy rocznicowych imprez archiwalnych, a także okolicznościowych imprez organizowanych przez inne instytucje<sup>338</sup>. Związane z otwarciem wystawy działania podejmowane przez archiwa, takie jak organizowanie seminariów, wykładów, odczytów, także udzielanie wywiadów, wydawanie publikacji promujących i edukacyjnych, powodują, iż formę tę możemy zaliczyć w poczet imprez archiwalnych<sup>339</sup>.

Wystawa archiwalna, jak już wcześniej podkreśliłam, jest zarówno archiwalną pomocą edukacyjną, jak i formą działalności edukacyjnej archiwów. Tym samym zbiór obiektów archiwalnych eksponowanych na wystawach archiwalnych sam w sobie nie jest formą działalności edukacyjnej archiwów, lecz archiwalną pomocą edukacyjną. Dopiero działania archiwistów podejmowane przy okazji eksponowania wystawy, polegające na wyjaśnieniu celu zorganizowania wystawy, charakteryzujące jej treść i eksponaty, decydują o zakwalifikowaniu jej do form edukacyjnych.

Rzadko kiedy zdarza się, aby pokazanie zabytku archiwalnego było właściwym celem wystawy, nie chodzi bowiem o pokazanie wielu mniej lub bardziej cennych czy też mniej lub bardziej okazałych dokumentów, istotą wystawy jest zazwyczaj zilustrowanie pewnych zagadnień czy faktów<sup>340</sup>. Jak podaje Stanisława Pańków, obecnie niemalże każde wydarzenie historyczne może stać się okazją do urządzenia wystawy archiwalnej<sup>341</sup>. Poparciem tych słów jest choćby pobeżny przegląd tematyki wystaw urządzanych w archiwach państwowych w Polsce w ostatnim sześcioletniu<sup>342</sup>. To wystawy

337 Zob. np. formy i publikacje popularyzatorskie przygotowane z okazji 100-lecia archiwum poznańskiego, m.in. datownik okolicznościowy stosowany na poczcie, wystawa archiwalna, medal okolicznościowy, stempel pocztowy, zakładka do książek, nadanie nazw ulicom od nazwisk zasłużonych archiwistów, nadanie patrona Archiwum Państwowemu w Gnieźnie, okolicznościowe koperty z nadrukiem, nagroda zespołowa dla archiwistów terenowych za upowszechnianie kultury, audycje w radiu, APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 709, „Inne formy popularyzacji (1969)”, k. 2.

338 Wystawa „Elbląg w dokumencie archiwalnym” otwarta na początku maja 1962 roku była częścią ekspozycji „Elbląg wczoraj, dziś, jutro” realizowanej w ramach obchodów milenium państwa polskiego przez elbląską Miejską Radę Narodową, APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1695, „Wystawa archiwalna w Elblągu – materiały, opisy akt, fotokopie materiałów archiwalnych (1962)”; także zorganizowana przez Dyрекcyję Międzynarodowych Targów Gdańskich w porozumieniu z Ministerstwem Żeglugi i przy współdziałaniu Archiwum Państwowego w Gdańsku „Propagandowa Wystawa Morska” czynna od 1 VI do 31 VIII 1949 roku, APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1696, „Inne formy popularyzacji (1948–1964)”, s. 58.

339 Zob. np. towarzyszące otwarciu wystawy na Wawelu w 1951 roku przedsięwzięcia i publikacje archiwalne, APKr, nr zesp. 820, Wystawy archiwalne, sygn. 1, „Wystawa archiwalna na Wawelu 1951 r.”; także towarzysząca wystawie „Poznań i Wielkopolska w dokumencie archiwalnym (22 V 1951 – 31 VII 1952)” konferencja odbyta 9 II 1951 pt. „Wielkopolska i Poznań w świadectwach dokumentów”, APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 686, „Wystawy i pokazy”, k. 71.

340 S. Pańków, *Wystawy archiwalne*, „Archeion” 1959, t. 30, s. 17.

341 S. Pańków, *Działalność popularyzatorska*, s. 142.

342 Zob. np. przegląd tematyki wystaw archiwalnych organizowanych lub współorganizowanych przez archiwa państwowe w okresie Polski Ludowej – A. Rosa, *Wystawy archiwalne w służbie polityki historycznej państwa. Funkcja propagandowa wystaw archiwalnych w Polsce Ludowej*, „Archiwista Polski” 2008, nr 4 (52), s. 43–69; przegląd tematyki wystaw archiwalnych pierwszego dziesięciolecia PRL: S. Pańków, *Wystawy archiwalne*, s. 17–20; przegląd tematyki wystaw archiwalnych w PRL i pierwszych latach III RP zob. J. Wiśniewski, *Archiwalia w bibliotekach i muzeach*, Poznań 2000, s. 119–125.

archiwalne są wizytówką archiwów, dają wyjątkową okazję do pokazania i pochwalenia się zasobem, zwrócenia uwagi szerszej publiczności na określone archiwalia, a także zilustrowania określonej tematyki<sup>343</sup>.

Specyfika wystawy jako archiwalnej formy edukacyjnej polega na łączeniu pogadanki, prelekcji bądź opowiadania z oglądem. Archiwista prowadzący grupę uczniów, studentów, innych osób zwiedzających wystawę, oglądających eksponaty archiwalne jednocześnie tworzy narrację dotyczącą tematyki poruszanej na wystawie, charakteryzuje archiwalia, mówi o możliwościach korzystania z nich. Narracja wspomagana jest poprzez umieszczone przy każdym eksponacie opisy, a także uzupełniające wystawę wykresy, schematy, zdjęcia. Uczestnik zajęć jednocześnie słucha, czyta i ogląda, informacje płyną do niego różnymi kanałami, dzięki czemu stają się łatwiej przyswajalne.

Zorganizowanie wystawy archiwalnej staje się często okazją do urządzenia w archiwum także różnych zajęć edukacyjnych odnoszących się do prezentowanej na wystawie problematyki, odbywają się lekcje tematyczne, wykłady, pogadanki. Wystawa jest również okazją do urządzenia wycieczki do archiwum celem jej obejrzenia<sup>344</sup>.

Sposób zorganizowania wystawy ma niemały wpływ na jej percepcję. Od wielu już lat w środowisku archiwalnym ma miejsce dyskusja odnośnie sposobu organizowania wystaw, metodyki wystawiennictwa archiwalnego<sup>345</sup>. Wiele na ten temat napisał Jarosław Wiśniewski<sup>346</sup>, a także Stanisława Pańków<sup>347</sup>, która starała się nawet wprowadzić typologię wystaw, odróżniając wystawy archiwalne od wystaw historycznych oraz duże wystawy archiwalne od czasowych wystaw tematycznych czy pokazów poświęconych wybitnym postaciom<sup>348</sup>. Metodyka wystawiennictwa archiwalnego i narodziła wokół tych zagadnień dyskusja dotyczy wyposażenia i urządzenia lokalów wystawowych, warunków klimatycznych sal wystawowych (wilgotność, temperatura), odpowiedniego oświetlenia sali wystawowej i eksponowanych archiwaliów, bezpieczeństwa pożarowego, należytego zabezpieczania eksponatów przed kradzieżą, właściwej budowy gablot

343 Zob. tematykę wystaw archiwalnych zorganizowanych w latach 1956–1966 przez Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (12 wystaw), APB, nr zesp. 1498, WAPB, sygn. 467, „Plany perspektywiczne i wieloletnie własnej jednostki oraz sprawozdania z ich wykonania (1963, 1966)”, k. nlb, załącznik nr 7 „Tematyka wystaw archiwalnych zorganizowanych w Archiwum Bydgoskim w latach 1956–1966”.

344 Wystawę zorganizowaną w Koźminie przez Archiwum Państwowe w Kaliszu pt. „Koźmin w dokumencie, książce i prasie” (z uwzględnieniem także okolicy) od 19 do 30 marca 1961 roku zwiedziły wszystkie miejscowe szkoły podstawowe, średnie, zawodowe, a także szkoły średnie z Krotoszyna, APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 692, „Wystawy i pokazy własne (1961)”, k. 3, 5.

345 Najnowszą pracą w tym zakresie jest artykuł Dariusza Chyły, w którym problematyka wystawiennictwa w archiwach została ujęta z punktu widzenia dorobku muzealniczego. Autor skupił się na sprawie organizacji wystaw archiwalnych, omówił środki, cele, problematykę definiowania odbiorców i budowania scenariusza wystawy. Niezwykle trafnym wydaje się być przełożenie doświadczenia muzealniczego na wystawiennictwo archiwalne. Muzealnictwo w tym zakresie posiada znaczny dorobek badawczy, a także ogromne doświadczenie, zob. D. Chyła, *Działalność wystawiennicza archiwów w Polsce północno-zachodniej w latach 2000–2010 z punktu widzenia muzealnika*, „Archiwista Polski” 2010, nr 4 (60), s. 37–61.

346 J. Wiśniewski, dz. cyt., s. 114–129.

347 S. Pańków, *Wystawy archiwalne*, s. 15–29.

348 Tamże, s. 20.

ekspozycyjnych, a także oprawy plastycznej wystawy<sup>349</sup>. Natomiast w latach pięćdziesiątych XX wieku, gdy wystawy na stałe zagościły już w archiwach jako formy popularyzujące zasób i samą instytucję archiwum, zastanawiano się przede wszystkim, czy eksponować kopie czy oryginały dokumentów i akt<sup>350</sup>.

Jeśli chodzi o sposób organizowania wystawy archiwalnej, pierwszą i najważniejszą sprawą jest określenie celu i grupy docelowej, a także wybór tematyki, określenie poruszanych w niej zagadnień i opracowanie naukowe. Ważne jest, aby budowa wystawy, wspomniane elementy dostosowane były do potrzeb prognozowanej grupy odbiorców. Zupełnie inna powinna być bowiem konstrukcja wystawy skierowanej do dzieci i młodzieży<sup>351</sup>, inna – do uczonych i znawców tematyki, a jeszcze inna – do jak najszerzego grona odbiorców<sup>352</sup>.

Przy określaniu tematyki wystaw zazwyczaj jest tak, że to zasób archiwum decyduje o wyborze tematu wystawy, „temat winien wypłynąć z zasobu, jakim archiwum dysponuje [...]. Wydaje się, że odwrócenie tego porządku, czyli wybranie tematu, choćby najbardziej atrakcyjnego, a następnie podejmowanie żmudnej kwerendy, może być dla powodzenia wystawy niebezpieczne, a jest to na pewno ogromnie pracochłonne”<sup>353</sup>. Ponadto archiwa chętnie włączają się w uświetnianie rocznic i jubileuszów historycznych i regionalnych, podejmują także tematy popularne w danym momencie w społeczeństwie (np. europejskość, tradycja I i II Rzeczypospolitej, idea samorządności idąca w parze z pojęciem małych ojczyzn, polskie tradycje Wołynia, Wileńszczyzny czy Lwowa, zbrodnie komunizmu i twarze oficerów służb specjalnych, zrywy lat 1956, 1968, 1970, czy roku 1980 czy powstanie warszawskie)<sup>354</sup>.

Wystawa powinna być budowana na podstawie scenariusza ograniczającego jej rozbudowanie do zbyt dużych rozmiarów, wówczas bowiem staje się ona nieczytelna. Ważne jest zatem precyzyjne ustalenie rozmiarów wystawy, dostosowane także do kubatury

349 Tamże, s. 20–23; zob. też APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 692, „Wystawy i pokazy własne (1961)”, k. 9–11 „Pismo okólne NDAP nr 11 z dnia 8 VI 1961 r. przesyłające zarządzenie nr 9 NDAP z dnia 25 V 1961 w sprawie regulaminu udostępniania materiałów archiwalnych dla celów wystawowych” (zawierającego 10 punktów); sygn. 696, „Wystawy i pokazy (1965)”, k. 11–12, „Zarządzenie nr 18 NDAP z dnia 16 X 1965 r. w sprawie regulaminu udostępniania materiałów archiwalnych dla celów wystawowych” (zawierającego 11 punktów).

350 M. Husarska, *Kopie czy oryginały na wystawach?*, „Archeion” 1955, t. 24, s. 176–178; K.G. Mitajew, *Teoria i praktyka pracy archiwalnej*, Warszawa 1954, s. 250; S. Pańków, *Wystawy archiwalne*, s. 20–21.

351 Już w 1950 roku w Archiwum Państwowym w Krakowie pojawiła się „myśl urzędowania od czasu do czasu wystaw w oddziale Staropolskim tutejszego Archiwum na Wawelu, ale wystaw specjalnych, dydaktycznych, a nie popularyzacyjnych”, zob. APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 87, „Zebrania wojewódzkie, sprawy reprezentacyjne, udział w uroczystościach, wystawach i zjazdach (1951)”, s. 895.

352 M. Peterlejtner, *Działalność edukacyjna i popularyzatorska instytucji archiwalnych i kulturalnych w Stanach Zjednoczonych*, praca doktorska napisana w Zakładzie Archiwistyki pod kierunkiem prof. dra hab. Stanisława Sierpowskiego, Poznań 2008, s. 140.

353 S. Pańków, *Wystawy archiwalne*, s. 23.

354 Zob. A. Rosa, dz. cyt., s. 67–69.

i potencjału lokalu wystawowego<sup>355</sup>. Kolejnym ważnym krokiem jest podjęcie decyzji odnośnie nadania eksponatom, aby były pokazane w jak najbardziej przejrzysty sposób, układu – rzeczowego lub chronologicznego, a także sam ostateczny wybór, a raczej dobór obiektów na wystawę. W zależności od przewidywanych odbiorców wystawy, a także jej tematu o doborze eksponatów powinny decydować bądź ich forma, bądź treść. Wszystkie prezentowane eksponaty powinny być oddzielnie opatrzone w odpowiednie opisy objaśniające (zawierające informacje odnośnie treści, daty i wystawcy dokumentu bądź aktu, a także jego sygnaturę i miejsce przechowywania – nazwę instytucji), tworzące jednak pewną usystematyzowaną całość myślową. Także opisy gablot, będące tekstami wiążącymi wystawę w całość, podobnie jak układ poszczególnych gablot, w których umieszczane są archiwalia, powinny stanowić pewien ciąg myślowy, opowiadanie. Należy jednak pamiętać przy tym, że to eksponaty archiwalne stanowią treść wystawy, a wszelkie opisy objaśniające powinny być skrócone do minimum, nie powinny odciągać uwagi zwiedzającego od istoty wystawy, jaką są prezentowane archiwalia. Niewymierny wpływ na odbiór wystawy, a jednocześnie jej walory edukacyjne czy promocyjne ma także oprawa plastyczna<sup>356</sup>. Warty podkreślenia jest fakt, że wystawa archiwalna nie musi spełniać, jak to bywa w muzeum, przede wszystkim funkcji estetycznych. Jest to praca naukowa, w której przypisami są prezentowane obiekty archiwalne<sup>357</sup>. Wszelkie dekoracje powinny zostać ograniczone do minimum, stanowić tło wystawy, a nie jej treść. Powinny się jednak przyczyniać do uwypuklenia eksponatów oraz podkreślenia ich walorów estetycznych<sup>358</sup>.

Odmianą ekspozycji archiwalnej jest muzeum archiwalne. Jest to specjalnie przygotowana, stała ekspozycja archiwalna, nadzorowana przez archiwum. Pokazywane na niej mogą być nie tylko archiwalia, ale także wszelkie przedmioty związane z archiwami i ich działalnością, przybliżające zwiedzającym historię archiwów, ukazujące formy kancelaryjne, przedmioty używane w codziennej pracy archiwistów (także meble, materiały pisarskie). Zazwyczaj jednak archiwa polskie nie dysponują wydzielonymi na stałe

355 Zob. np. scenariusz wystawy z 1962 roku zorganizowanej przez Archiwum Państwowe w Gdańsku pt. „Pomorze Gdańskie w walce o wyzwolenie społeczne i narodowe. XX-lecie PPR”, APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1973, „Scenariusz wystawy archiwalnej pt. Pomorze Gdańskie w walce o wyzwolenie społeczne i narodowe. XX-lecie PPR”; także scenariusze wystaw zorganizowanych przez Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, APPT, nr zesp. 705, cz. 2, APPT, sygn. 67, „Scenariusze wystaw (1977–1979)”.

356 Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych już w latach pięćdziesiątych XX wieku przesyłała do podległych archiwów wzory i instrukcje odnośnie organizowania wystaw opracowane przez Centralny Zarząd Sztuk Plastycznych i Wystaw, zob. APPrz, nr zesp. 589, WAPPz, sygn. 79, „Wystawy – program, scenariusz itp. (1955)”, k. 2–4 (pismo NDAP z 5 V 1955 r.). Inne pismo NDAP z 1957 roku do wszystkich WAP, z którym przesłano także opisy tablic objazdowej wystawy archiwalnej, zaprojektowane i wykonane przez PAP w Kaliszu, polecało wykorzystywać i stosować nadesłane materiały na terenie podległych archiwów, zob. APPrz, nr zesp. 589, WAPPz, sygn. 163, „Wystawy i pokazy (1957)”, s. 2 (pismo NDAP z 4 XI 1957 r.).

357 S. Pańków, *Wystawy archiwalne*, s. 23.

358 Tamże, s. 20–29; J. Wiśniewski, dz. cyt., s. 125–129.

salami wystawowymi, dlatego też nie mogą organizować wystaw stałych, nie mówiąc już o ekspozycjach w charakterze muzeów archiwalnych<sup>359</sup>.

Załącznikiem takiej stałej wystawy archiwalnej w Polsce, posiadającej także walory edukacyjne, mogłyby być ekspozycje prezentowane na wystawie obiektów archiwalnych „Dwa oblicza archiwów – co kryją archiwa? – curiosa w archiwach państwowych”, zorganizowanej w 2008 roku z okazji jubileuszu 200-lecia archiwów państwowych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych we współpracy z Narodowym Centrum Kultury, Naukową i Akademicką Siecią Komputerową oraz wszystkimi archiwami państwowymi, które dostarczyły ekspozycji na tę wystawę. Celem wystawy było „pokazanie archiwów państwowych i znajdujących się w nich zbiorów jako bogatego, różnorodnego, a czasem wręcz zaskakującego źródła informacji przedstawionych w formie odbiegającej od stereotypowego wyobrażenia o materiałach archiwalnych”<sup>360</sup>. Prezentowane na wystawie w nowoczesny sposób niekonwencjonalne, na co dzień ukryte w magazynach archiwalnych zbiory stanowiły wybór ciekawych, nietypowych i osobliwych materiałów. Cechowała je przede wszystkim różnorodność formy. Choć większość miała postać pisaną, ekspozycją były także: plakaty, gazetki, fotografie, a nawet ciekawe przedmioty użytku codziennego.

Stałą wystawę archiwalną posiada na przykład Archives Nationales w Paryżu, wystawa ta nosi nazwę *Musee de l'Historie de France*<sup>361</sup>. „Stała wystawa w Muzeum Francji przy Archives Nationales spełnia w pełni rolę archiwalnej ilustracji dziejów tego państwa, propagując jednocześnie wśród społeczeństwa znaczenie Archives Nationales jako wielkiego skarbcza rękopiśmiennych świadectw narodowej przeszłości”<sup>362</sup>. Także National Archives w Waszyngtonie dysponuje salą, na której wystawione są najcenniejsze dokumenty dotyczące przeszłości narodu amerykańskiego<sup>363</sup>. Obecnie *The National Archives*

359 W 1949 roku wraz z objęciem przez Archiwum Państwowe w Krakowie w posiadanie pomieszczeń parterowych w północnym skrzydle Zamku Wawelskiego planowano urządzenie w jednej z sal magazynowych stałej wystawy, „Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych, obywatel mgr Rafał Gerber, podczas swej bytności w Krakowie jesienią roku 1949 zapewne pod wpływem wystaw archiwalnych w Gdańsku i Warszawie (otwartych 22.07.1949) zmodyfikował powyższą myśl w tym kierunku, że w tutejszym Archiwum należy przewidzieć urządzenie na Wawelu stałej wystawy archiwalnej, stałej w znaczeniu trwania przez dłuższy okres czasu, a nie w znaczeniu wystawiania tych samych wciąż okazów i dalej (w związku z tym), że należy jedną z sal wawelskiego pomieszczenia przeznaczyć na cele wyłącznie wystawowe, bez posługiwania się nią jako magazynem i salą wystawową równocześnie. Wystawa tego rodzaju miałaby mieć oczywiście charakter długotrwałego pokazu, popularyzującego źródłowo-archiwalną podbudowę pewnych zagadnień historycznych”, APKr, nr zesp. 819, APKr, sygn. 87, „Zebrania wojewódzkie, sprawy reprezentacyjne, udział w uroczystościach, wystawach i zjazdach (1951)”, s. 895; także wytyczne państwowej służby archiwalnej do planu pięcioletniego (1956–1960) opracowane przez NDAP z dnia 16 sierpnia 1955 roku zakładający organizację stałych wystaw w archiwach (głównie AGAD i niektórych WAP) na wzór tych zagranicznych, APB, nr zesp. 262, „Archiwum Państwowe w Białymstoku w latach 1953–1995”, sygn. 34, „Plany perspektywiczne i wieloletnie własnej jednostki oraz podległych i sprawozdanie z ich wykonania 1955–60”, s. 2, „Wytyczne do planu 5-letniego (1956–1960)”.

360 Konkurs „Curiosa w archiwach państwowych”, [w:] Archiwum Państwowe w Kaliszu. Aktualności, [[http://www.kalisz.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=268&Itemid=1](http://www.kalisz.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=268&Itemid=1)] (dostęp: 22 lutego 2010 r.).

361 Zob. C. Braibant, *La classe d'histoire aux Archives*, Paris 1957.

362 J. Wiśniewski, dz. cyt., s. 116.

363 S. Pańków, *Działalność popularyzatorska*, s. 143.



*Experience*, zakładający doświadczanie przez zwiedzających za pomocą eksponowanych materiałów historii i idei Stanów Zjednoczonych edukacyjno-promujący projekt archiwów narodowych, jest kompleksem trzech wystaw – dwóch stałych i jednej czasowej<sup>364</sup>. Pierwsza ze stałych wystaw – *Rotunda for the charters of freedom* „jest tak skonstruowana, by wywierać wrażenie obecności w świątyni wolności i demokracji”<sup>365</sup>. Eksponowane są na niej najważniejsze dokumenty dające podstawy funkcjonowania demokratycznego państwa USA (m.in. Deklaracja Niepodległości, Konstytucja, Bill of Rights). Na drugiej stałej wystawie *Public Vaults*, mającej charakter interaktywny, „prezentowane jest całe bogactwo materiałów i informacji przechowywanych w magazynach archiwalnych, w sposób, który przypomina podróż przez czas i technologie”<sup>366</sup>.

Kolejnym wartym podkreślenia przejawem działalności publicznej archiwów są imprezy plenerowe. Jest to forma kierowana do ogółu obywateli, łącząca w sobie działania edukacyjne z rekreacyjnymi, elementy uczenia się przez doświadczanie, przeżywanie z zabawą. Organizowana poza siedzibą archiwum, w plenerze, łączy elementy różnych działań kulturalno-oświatowych z wypoczynkiem na świeżym powietrzu, celem przyciągnięcia uwagi jak największej liczby osób. Przykładem takich działań jest choćby zorganizowana 28 września 2009 roku przez Archiwum Państwowe w Koszalinie we współpracy z innymi instytucjami plenerowa impreza kulturalno-oświatowa pod tytułem „Wrzesień '39. Ziemia koszalińska i słupska w przededniu II wojny światowej”<sup>367</sup>. Celem imprezy było przede wszystkim ukazanie osobom biorącym w niej udział aspektów życia codziennego w przededniu II wojny światowej przedstawicieli państwa niemieckiego z terenu ziemi koszalińskiej i słupskiej, które stanowiły wówczas integralną część III Rzeszy. Poprzez specjalnie przygotowane prelekcje, prezentację multimedialną wystawy archiwalnej, na którą składały się dokumenty archiwalne z zasobu archiwum, a także nagrania i filmy z archiwów niemieckich, organizatorzy chcieli zainteresować omawianą tematyką nie tylko młodzież, do której w szczególności było skierowane zaproszenie, ale także starszych mieszkańców regionu, tak by przenieść ich „w atmosferę tamtych dni, o których zapewne słyszeli na lekcji historii bądź wyłącznie od najstarszych członków swoich rodzin”<sup>368</sup>. Cele te realizowano za pomocą słowa, obrazu (wyświetlano filmy archiwalne), a także doświadczalnie, za sprawą grup rekonstrukcyjnych. Ponadto imprezę urozmaicały występy chóru, zespołu recytatorskiego i inne atrakcje<sup>369</sup>.

364 M. Peterlejtner, dz. cyt., s. 144–145.

365 Tamże, s. 144.

366 Tamże, s. 146.

367 Współorganizatorami imprezy było Centrum Szkolenia Sił Powietrznych w Koszalinie, Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu i Centrum Kultury „105” w Koszalinie. Natomiast patronat objął Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych w Warszawie oraz Prezydent Miasta Koszalina, zob. 70. rocznica wybuchu II wojny światowej; inne przedsięwzięcia; Archiwum Państwowe w Koszalinie; impreza plenerowa pt. „Wrzesień '39. Ziemia koszalińska i słupska w przededniu II wojny światowej”, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

368 Wrzesień '39. Archiwum Państwowe w Koszalinie, [http://koszalin.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&view=article&id=90:wrzesie-39&catid=34:imprezy](http://koszalin.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=90:wrzesie-39&catid=34:imprezy) (dostęp: 22 lutego 2010 r.).

369 Impreza plenerowa pt. „Wrzesień '39. Ziemia koszalińska”.

Epizodom II wojny światowej poświęcony został także piknik historyczno-rekreacyjny, będący imprezą plenerową, który odbył się 30 sierpnia 2009 roku w Rytrze w województwie nowosądeckim, współorganizowany przez nowosądecki oddział Archiwum Państwowego w Krakowie<sup>370</sup>. Było to wydarzenie kulturalno-edukacyjne poświęcone sądeckim epizodom pierwszego etapu II wojny światowej. W programie uroczystości znalazły się między innymi: historyczne inscenizacje walk: „Wkroczenie wojsk niemieckich na Sądecczyznę we wrześniu 1939 r.” oraz „Polska wieś we wrześniu 1939 r. Potyczka wojsk niemieckich z polskimi”, prezentacja sprzętu i umundurowania z okresu II wojny światowej. Uzupełnieniem pokazów piknikowych była konferencja naukowa pt. „Kampania wrześniowa i sądeccy generałowie” odbywająca się 4 września w Nowym Sączu, a także wernisaż tematycznej wystawy okolicznościowej „Okruchy Historii. Militaria z okresu II wojny światowej”<sup>371</sup>.

Swoje cele edukacyjne archiwa mogą także realizować poprzez włączanie się w edukacyjne akcje społeczne. Są to organizowane lub współorganizowane przez archiwa wszelkie inicjatywy społeczne, których głównym celem jest wychowywanie, nauczanie, a zatem upowszechnianie w społeczeństwie wiedzy o archiwum i archiwaliach, propagowanie historii i regionu, podnoszenie świadomości dokumentacyjnej.

W kwietniu 2009 roku Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych wspólnie z oddziałem w Mławie Archiwum Państwowego miasta stołecznego Warszawy rozpoczęła akcję społeczną zbierania dokumentów, pamiątek i wspomnień od ostatnich żywych uczestników wydarzeń wojennych lat 1939–1945 i ich rodzin. Akcja nosiła tytuł „Zbierając pamiątki – ocalmy historię od zapomnienia”. Zebrane materiały miały utworzyć zbiór archiwalny w mławskim oddziale Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, budujący bazę źródłową do wydarzeń II wojny światowej na północnym Mazowszu<sup>372</sup>. Rozpoczęcie akcji, skierowanej do mieszkańców Mławy i okolic pamiętających wydarzenia września 1939 roku, w tym bitwę pod Mławą i ich rodzin poprzedziła konferencja prasowa zorganizowana wspólnie z Urzędem Miasta w Mławie, mająca na celu rozpropagowanie akcji w społeczeństwie<sup>373</sup>. Głównym jej celem było „wydobycie na światło dzienne świadectw wydarzeń [...] oraz ich zabezpieczenie w Archiwum”<sup>374</sup>, a tym samym wzbogacenie zasobów Archiwum Państwowego w Mławie o zgromadzone materiały archiwalne (zbierano: obwieszczenia, plakaty, ulotki, książeczki wojskowe, rozkazy, meldunki, wspomnienia i relacje uczestników oraz świadków, pamiętniki, listy, fotografie, zapiski o wydarzeniach, dokumenty informacyjne, korespondencję wojenną, plany bitwy

370 Głównymi organizatorami imprezy było Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu, Polskie Towarzystwo Historyczne w Nowym Sączu oraz Wójt Gminy Rytro.

371 Plakat pikniku historyczno-rekreacyjnego, [w:] Archiwum Państwowe w Krakowie, [http://www.archiwum.krakow.pl/nowysacz\\_program.htm](http://www.archiwum.krakow.pl/nowysacz_program.htm) (dostęp: 22 lutego 2009 r.).

372 Pozyskiwanie materiałów – Mława '39, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

373 Zbierając pamiątki, ocalmy historię od zapomnienia, [w:] Akcje archiwalne. Strefa edukacyjna NDAP.

374 Pozyskiwanie materiałów – Mława '39.

i umocnień, orderów, odznaki, broń, mundury, sztandary itp.)<sup>375</sup>. Należy zaznaczyć, że zbierano także relacje ustne. Do ich gromadzenia zaproszono wolontariuszy – głównie studentów, uczniów i harcerzy. Pod kierunkiem pracowników archiwum, a także swych nauczycieli i wykładowców, za pomocą dyktafonów utrwalali i ocalali od zapomnienia wspomnienia i relacje osób dotkniętych piętnem II wojny światowej, jednocześnie ucząc się i przeżywając opisywane wydarzenia<sup>376</sup>. Zebrane materiały zaprezentowano następnie w formie wystawy plenerowej „Mława ‘39. Wydarzenia Września 1939 r. w Mławie i na Mazowszu w materiałach archiwalnych”, zorganizowanej w ramach obchodów 70. rocznicy bitwy pod Mławą przez Naczelną Dyрекję Archiwów Państwowych i Archiwum w Mławie na 16 planszach<sup>377</sup>. Uroczyste otwarcie wystawy odbyło się 28 sierpnia 2009 roku w parku miejskim w Mławie. Następnie materiały te prezentowane były na stronie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych<sup>378</sup>.

Akcja miała wymiar edukacyjny nie tylko ze względu na propagowanie informacji odnoszących się do historii regionu, popularyzowanie wiedzy z przebiegu II wojny światowej na terenie Mazowsza, ale także ze względu na kształtowanie w społeczeństwie świadomości dokumentacyjnej, podkreślanie znaczenia historii mówionej, wartości postrzegania poprzez jednostkę wydarzeń odnoszących się do przeszłości większej zbiorowości. Ponadto zainicjowana akcja była okazją do kształcenia warsztatu dokumentalistów – studentów i wolontariuszy zbierających relacje ustne.

Podobną do mławskiej akcją społeczną zorganizowało Archiwum Państwowe w Kaliszu, które 21 lipca 2009 roku ogłosiło „Apel o przekazywanie pamiątek” skierowany do mieszkańców Kalisza i okolic. Zwrócono się z prośbą o przekazywanie dokumentów urzędowych i prywatnych, a także wszelkich innych pamiątek dotyczących historii Polski i regionu kaliskiego z okresu II wojny światowej (przepustki, dowody osobiste, legitymacje, fotografie, pocztówki, mapy i plany, druki ulotne, afisze i plakaty, wspomnienia itp.)<sup>379</sup>. Także Archiwum Państwowe w Siedlcach z okazji 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej zorganizowało akcję społeczną pt. „Akcja plakatu w Siedlcach w 70. rocznicę wybuchu II wojny światowej”. „Nocą z 30 na 31 sierpnia na wszystkich słupach i tablicach ogłoszeniowych w centrum Siedlec rozlepiono setki afiszów niemieckich władz okupacyjnych z okresu II wojny światowej. Dwujęzyczne (j. polski i j. niemiecki) afisze pochodziły ze zbiorów Archiwum Państwowego w Siedlcach, a dotyczyły Siedlec i powiatu siedleckiego. Obrazowały grozę wojny i sposób traktowania podbitego

375 Plakat „Mława – Zbierając pamiątki, ocalmy historię od zapomnienia”, [w:] Pozyskiwanie materiałów – Mława ‘39.

376 Pozyskiwanie materiałów Mława ‘39.

377 Wystawa „Mława ‘39”, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

378 Zob. materiały pozyskane w wyniku akcji społecznej <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/akcje-archiwalne/1172-materia-y-pozyskane-w-wyniku-akcji-spoecznej.html> (dostęp: 22 lutego 2010 r.); opis i publikacja wystawy w Internecie: „Mława ‘39”, [w:] Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Wystawy, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/wystawy/1107-mlawa-39.html> (dostęp: 25 lutego 2010 r.).

379 Apel. 70. rocznica wybuchu II wojny światowej, [w:] Aktualności. Archiwum Państwowe w Kaliszu (21.07.2009), [http://www.kalisz.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=334&Itemid=1](http://www.kalisz.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=334&Itemid=1) (dostęp: 22 lutego 2010 r.).

kraju przez okupanta<sup>380</sup>. W dniach 30 sierpnia – 1 września, za zgodą władz miejskich, na wszystkich słupach informacyjnych w Siedlcach widniały okupacyjne afisze. Stanowiły one także podstawę ulicznej projekcji multimedialnej prezentowanej podczas głównych obchodów rocznicowych 1 września w Siedlcach. Ponadto każda siedlecka szkoła otrzymała wydrukowane plakaty jako materiał edukacyjny, wykorzystywany na lekcjach poruszających kwestię II wojny światowej<sup>381</sup>.

Jedną z większych form organizacyjnych działalności popularyzatorskiej, a także edukacyjnej w świecie nauki jest festiwal nauki. Zgodnie z definicją jest to odbywający się zazwyczaj cyklicznie szereg imprez przeważnie jednego typu, będących przeglądem osiągnięć w danej dziedzinie, zorganizowanych w jednym czasie i pod wspólną nazwą<sup>382</sup>. Głównym założeniem festiwali jest chęć przystępnego ukazania przydatności wiedzy naukowej oraz korzyści, jakie można uzyskać dzięki jej właściwemu rozwojowi, a także zagrożenia, jakie niesie ona ze sobą<sup>383</sup>. Festiwale organizowane są przez większość ośrodków akademickich, zazwyczaj odbywają się pod różnymi hasłami. W trakcie ich trwania mają miejsce różnorodne imprezy, takie jak: wykłady, prezentacje i pokazy, kluby dyskusyjne, dyskusje, panele, spotkania z naukowcami i artystami w placówkach naukowych i kulturalnych, tzw. lekcje festiwalowe (są to minizajęcia w formie ćwiczeń, zbliżone do jednostki lekcyjnej, ale odbywające się w laboratoriach instytutów badawczych bądź uczelnianych placówkach naukowych) oraz liczne imprezy towarzyszące, takie jak: wystawy, koncerty czy spektakle. Przy organizacji festiwali współpracują różnorodne instytucje i organizacje<sup>384</sup>. Programowymi celami organizatorów festiwali nauki jest: uprzystępnienie nauki i uczynienie jej łatwiejszą do zrozumienia dla wszystkich obywateli, zarówno oferowanych przez nią możliwości, jak i ograniczeń, a także wyników badań naukowych i stosowanych w nauce metod; ukazanie w przystępny sposób przydatności wiedzy oraz korzyści, jakie można uzyskać dzięki właściwemu rozwojowi nauki; pokazanie zagrożeń, jakie niesie wiedza naukowa i odpowiedzialności za wykorzystanie odkryć naukowych; pokazanie od środka wyższych uczelni, instytutów i innych placówek, w których pracują ludzie nauki; dotarcie do jak najszerszego grona odbiorców, w tym do młodzieży i dzieci oraz zainteresowanie nauką tych, którzy mieli z nią dotychczas niewiele do czynienia<sup>385</sup>.

Archiwa samodzielnie nie organizują festiwali, są jednak bardzo często ich współorganizatorami bądź uczestnikami. Archiwum toruńskie przez kilka lat brało udział w organizowanym przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika Toruńskim Festiwalu Nauki i Sztuki,

380 Akcja plakatowa w Siedlcach w 70. rocznicę wybuchu II wojny światowej, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

381 Tamże.

382 Zob. definicję festiwalu w: W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 1994, s. 168; *Słownik języka polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/> (dostęp: 4 stycznia 2010 r.).

383 B. Cyboran, *W poszukiwaniu nowych możliwości*, s. 82.

384 B. Cyboran, *Merytoryczno-metodyczne przeobrażenia*.

385 Manifest programowy (1997), [w:] Festiwal Nauki Warszawa, <http://www.festiwalnauki.edu.pl/node/438> (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

przygotowując głównie wystawy archiwaliów<sup>386</sup> i projekcje multimedialne<sup>387</sup>. Celem postawionym sobie przez organizatorów festiwalu w Toruniu jest popularyzacja nauki, a także sztuki, dzięki czemu możliwe jest włączenie w poczet imprez festiwalowych również tych organizowanych przez archiwum. Organizatorami poszczególnych imprez są bowiem nie tylko pracownicy toruńskich uczelni, ale także lokalnych przedsiębiorstw oraz instytucji. Wszyscy oni prezentują stosowane w swojej pracy osiągnięcia naukowe lub działania związane ze sztuką. W ten sposób zaledwie w ciągu kilku dni przedstawiane są osiągnięcia kilkudziesięciu dziedzin nauki, a także sztuki. Tym samym wszyscy zainteresowani mieszkańcy miasta i regionu mają wyjątkową okazję do spotkania z nauką i sztuką. Ponadto festiwal umożliwia poznanie naukowego punktu widzenia na wiele problemów i zjawisk życia codziennego<sup>388</sup>. W ramach II festiwalu w 2002 roku Archiwum Toruńskie przygotowało imprezę pt. „Toruń – podróż w głąb czasu”. Była to wystawa archiwalna wraz z oprowadzaniem, skierowana do wszystkich chętnych, również dzieci od lat 10, której celem było wprowadzenie zwiedzających w nieistniejący już świat dawnego Torunia. W programie festiwalu impreza ta została scharakteryzowana w następujący sposób: „Jest to niepowtarzalna okazja obejrzenia bezcennych zabytków rękopiśmiennych i ikonograficznych Torunia, a wśród nich dokumentów opatrzonych pieczęciami, ksiąg miejskich, tabliczek woskowych, dawnych planów i widoków, a także innych ciekawych archiwaliów, które obrazują historię miasta oraz jego mieszkańców od czasów średniowiecza”<sup>389</sup>. Podkreślić należy, że także oddział we Włocławku Archiwum Toruńskiego w latach 2005–2007 brał udział we Włocławskim Festiwalu Kultury, Nauki i Techniki, prowadząc warsztaty archiwalne pt. „Spotkania ze źródłem archiwalnym”<sup>390</sup>. Archiwum toruńskie w 2009 roku w trakcie IX Toruńskiego Festiwalu Nauki i Sztuki zorganizowało cieszącą się dużą popularnością wystawę archiwalną wraz z oprowadzaniem pt. „Toruń – miasto nad Wisłą”. Przedstawiono na niej zależność rozwoju miasta od jego położenia na skrzyżowaniu dwóch szlaków handlowych: wodnego i lądowego, a także wpływ Wisły na rozwój handlu, budownictwa i pozycji Torunia w społeczności międzynarodowej oraz dzieje przepraw przez Wisłę, łącznie z unikalnymi zdjęciami z budowy mostu drogowego<sup>391</sup>.

386 Archiwum Państwowe w Toruniu, [w:] Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych – O nas, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/o-nas/157-archiwa-panstwowe-art/814-archiwum-panstwowe-w-toruniu.html> (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

387 Zob. Popularyzacja zasobu, [w:] Archiwum Państwowe w Toruniu. Informacja bieżąca (II kwartał 2004 r.), [http://www.torun.ap.gov.pl/index-show-2\\_04.html](http://www.torun.ap.gov.pl/index-show-2_04.html) (dostęp: 10 lutego 2010 r.); Popularyzacja zasobu, [w:] Archiwum Państwowe w Toruniu. Informacja bieżąca (II kwartał 2007 r.), [http://www.torun.ap.gov.pl/index-show-2\\_07.html](http://www.torun.ap.gov.pl/index-show-2_07.html) (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

388 O festiwalu, [w:] Toruński Festiwal Nauki i Sztuki, <http://www.festiwal.torun.pl> (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

389 Toruń – podróż w głąb czasu, [w:] Program II Festiwalu Nauki i Sztuki w Toruniu, 25–28 kwietnia 2002 r., <http://www.festiwal.torun.pl/2002/program/impreza.php?IdImprezy=15> (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

390 Rodzaje lekcji archiwalnych prowadzonych w Archiwum Państwowym w Toruniu, [w:] Strefa Edukacyjna NDAP, [http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/lekcje-lekcje-art/1310-archiwum-panstwowe-w-toruniu.html?template=archiwa\\_edu](http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/lekcje-lekcje-art/1310-archiwum-panstwowe-w-toruniu.html?template=archiwa_edu) (dostęp: 10 lutego 2010 r.); Popularyzacja zasobu, [w:] Archiwum Państwowe w Toruniu. Informacja bieżąca (II kwartał 2007 r.).

391 Toruń – miasto nad Wisłą, [w:] Program IX Toruńskiego Festiwalu Nauki i Sztuki, <http://www.festiwal.torun.pl/program/?id=42> (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

Także Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy od kilku już lat bierze udział w organizowanym przez Polskie Radio i Centrum Nauki Kopernik „Pikniku naukowym”<sup>392</sup>. Jest to odbywająca się od 1997 roku największa w Europie plenerowa impreza popularyzująca naukę. Niezwykle ciekawa była trzynasta edycja pikniku, która odbyła się w maju 2009 roku pod hasłem „Nauka wśród gwiazd”. Archiwum m.st. Warszawy wystawiło dwa stoiska „Warszawa z gwiazd” i „Gwiazdy z Warszawy”. Na stoisku przedstawiającym badania dotyczące dawnej kartografii miejskiej Warszawa została pokazana z góry, czyli z *perspektywy gwiazd* za pomocą kartograficznych i fotogrametrycznych prezentacji miasta<sup>393</sup>. Starano się zainteresować prezentowaną tematyką i eksponowanym zasobem jak największą grupę odbiorców i potencjalnych użytkowników archiwum. Można było wziąć udział w tworzeniu wspólnego planu miasta, dokonywać pomiarów skali, identyfikować miasta na podstawie cech charakterystycznych, wziąć udział w redagowaniu mapy propagandowej, a także uczestniczyć w badaniach ankietowych na temat dawnych planów Warszawy. W ramach stoiska zorganizowano też ćwiczenia i zabawy dla dzieci (puzzle, klocki z dawnymi planami Warszawy). Na stoisku „Gwiazdy z Warszawy” prezentowana była tematyka kina i gwiazd starej Warszawy. Można było wziąć udział w dyskusji, dla dzieci natomiast zorganizowano konkursy i układanki, miały też możliwość wykonania fotografii z gwiazdami kina i historii<sup>394</sup>.

Branie czynnego udziału w festiwalu nauki jest nie tylko wspaniałą okazją do podjęcia przez archiwum działań edukacyjnych kierowanych zarówno do ogółu społeczeństwa, jak i jego różnych grup, ale także do zaistnienia w świadomości społeczeństwa jako jedna z placówek naukowych w regionie, prowadząca działalność edukacyjną, przygotowana na potrzeby różnych odbiorców, posiadająca ciekawy zasób i wywierająca niemały wpływ na świadomość historyczną społeczności<sup>395</sup>.

Cechy festiwalu, takie jak cykliczność, wspólne hasło i czas organizacji, posiadają także organizowane w archiwach od wielu już lat tygodnie archiwów czy dni otwartych drzwi archiwów<sup>396</sup>. „Odświętną niejako formą propagandy wiedzy o archiwach są urządzane »Tygodnie Archiwów«, podczas których informuje się społeczeństwo szczegółowo o archiwach, ich pracy i potrzebach”<sup>397</sup>. Tygodnie archiwów w Polsce

392 13. Piknik Naukowy Polskiego Radia i Centrum Nauki Kopernik, <http://www.pikniknaukowy.pl/2009/> (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

393 13. Piknik Naukowy, [w:] Archiwum m.st. Warszawy. Aktualności (28.05.2009), <http://warszawa.ap.gov.pl/intro.html> (dostęp: 23 lutego 2010 r.).

394 Program XIII Pikniku Naukowego. Archiwum m.st. Warszawy, <http://www.pikniknaukowy.pl/2009/program/artikul96638.html> (dostęp: 10 kwietnia 2010 r.).

395 Już Stanisława Pańków w 1964 roku podkreślała rolę archiwów w kształtowaniu świadomości społecznej społeczności lokalnych, zob. S. Pańków, *Działalność popularyzatorska*, s. 139.

396 I. Matysiak-Aleksandrowicz, „Drzwi otwarte” w *Archiwum Państwowym w Łodzi*, „Archiwista Polski” 2000, nr 4 (20), s. 57–59.

397 APKr, Inwentarz Tymczasowy 2242, Związki Zawodowe (ZZAW) 23, Komisja Oświatowa przy Wojewódzkim Archiwum Państwowym powołana do współpracy ze środowiskiem nauczycielskim (1977–1980) – plany, sprawozdania z działalności, materiały do „Krakowskich Tek Archiwalnych”, k. nlb, „Protokół zebrania z przedstawicielami Instytutu Kształcenia Nauczycieli i Kuratorów oraz opiekunów kół zainteresowań przy szkołach średnich, przeprowadzonego dnia 8 XI 1977 roku w WAP w Krakowie”.

organizowane były począwszy od 1958 roku (I „Tydzień archiwów”) z inicjatywy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Odbywały się zazwyczaj co pięć lat (II „Tydzień archiwów” w 1963 r., III „Tydzień archiwów” w 1968 r., IV „Tydzień archiwów” w 1973 r., V „Tydzień archiwów” w 1978 r., VI „Tydzień archiwów” w 1984 r., VII „Tydzień archiwów” w 1989 r.)<sup>398</sup> jako forma popularyzująca zasób, promująca archiwum i przyczyniająca się do podnoszenia w społeczeństwie poziomu wiadomości i kształtowania postaw. Ze względu na to, że były dość powszechnie reklamowane w mediach, miały szeroki zakres i oddziaływanie. Podstawowymi instrumentami upowszechniania wiedzy o tygodniach archiwów, o archiwach i ich zawartości były przede wszystkim środki masowego przekazu, a więc prasa, radio, telewizja, rzadziej kino, a także wystawy dokumentów i fotografii<sup>399</sup>. Z okazji tygodni wydawano także materiały promujące, na przykład etykiety zapalczane, okolicznościowe pocztówki, znaczki pocztowe, medale<sup>400</sup>. Każdemu tygodniowi przyświecało inne hasło przewodnie (np. IV tydzień – „Archiwa w służbie społeczeństwa”<sup>401</sup>, VI tydzień – „Wyzwanie rzucone archiwom”). W ramach tygodnia organizowano szereg imprez popularyzacyjnych, promocyjnych i edukacyjnych, mających na celu przekazanie społeczeństwu wiadomości o archiwach, ich pracy i potrzebach<sup>402</sup>. Były to: wystawy, pokazy, prelekcje, odczyty popularne, okolicznościowe pogadanki, wywiady, sesje i konferencje naukowe, kursokonferencje, przyjmowanie wycieczek młodzieży szkolnej, udział archiwistów w lekcjach historii w szkołach, pogadanki w szkołach i w archiwach, audycje w radiu i w telewizji, informacje w prasie miejscowej, okolicznościowe artykuły dla archiwów zakładowych i dla szkół, konkursy<sup>403</sup> i wiele innych form

398 O II „Tygodniu archiwów” zob. W. Lipińska, *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1963*, „Archeion” 1964, t. 41, s. 366; APP, nr zesp. 4786, PAPP, sygn. 28, „Organizacja Tygodnia Archiwów (1963, 1968)”; także APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 694, „Wystawy i pokazy. Inne formy popularyzacji (1963)”, k. 7, 11; o III „Tygodniu archiwów” zob. R.A., *Plan obchodów „Trzeciego Tygodnia Archiwów Państwowych” w roku 1968*, „Archeion” 1968, t. 49, s. 153–155; R.A., *Przebieg Trzeciego Tygodnia Archiwów*, „Archeion” 1969, t. 51, s. 226–227; o IV i V „Tygodniu archiwów” zob. APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 712, „Inne formy popularyzacji (1973–1985)”, k. 3, 75–80, 112–116, 123–124; o VI „Tygodniu archiwów” w 1984 roku, odbywającym się pod hasłem „Wyzwanie rzucone archiwom”, zob. H. Barczak, *Czterdziestolecie Polski Ludowej; VI Tydzień Archiwów Polskich; II Międzynarodowy Tydzień Archiwów*, „Archeion” 1987, t. 82, s. 231–233; tenże, *VII Tydzień Archiwów Polskich*, „Archeion” 1993, t. 92, s. 170–172.

399 H. Barczak, *VII Tydzień Archiwów Polskich*, s. 170–172.

400 R. Piechota, dz. cyt., s. 305–311.

401 APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1697, „Inne formy popularyzacji (1967–1975)”, s. 67 (pismo NDAP z 28 VI 1971 r. w sprawie organizacji IV „Tygodnia archiwów”).

402 S. Pańków, *Działalność popularyzatorska*, s. 142.

403 O wynikach konkursu zorganizowanego z okazji V „Tygodnia archiwów” w 1979 roku zob. M. Tarakanowska, *Wyniki konkursu na pracę magisterską z archiwistyki*, „Archeion” 1980, t. 70, s. 363–364.

organizacyjnych kształcenia<sup>404</sup>. W 1973 roku<sup>405</sup> i 1984 roku<sup>406</sup> tygodnie archiwów były zorganizowane wspólnie z międzynarodowymi tygodniami archiwów.

Obecnie archiwa państwowe nie organizują już tygodni archiwów, w ich miejsce pojawiły się jednak inne zbliżone organizacyjnie imprezy. W 2000 roku zorganizowano ogólnopolską imprezę „Dni Otwarte Archiwów Państwowych”. Jej celem było „przybliżenie szerokiej opinii publicznej zadań i problemów archiwów oraz ich znaczenia dla życia kulturalno-oświatowego poszczególnych regionów i całego kraju”<sup>407</sup>. „Dni Otwarte były także okazją do zapoznania się przez przedstawicieli władz samorządowych z dorobkiem archiwów, warunkami pracy, potrzebami i zamierzeniami oraz możliwościami współdziałania miejscowych instytucji kultury, oświaty i szkolnictwa wyższego”<sup>408</sup>. We wszystkich archiwach państwowych organizowano formy popularyzatorskie i edukacyjne, takie jak wystawy, pokazy, audycje radiowe i telewizyjne, konferencje prasowe, wykłady, konsultacje. Ponadto drzwi otwarte zostały poprzedzone szeroko zakrojoną kampanią informacyjną w lokalnych mediach oraz w telewizji ogólnopolskiej<sup>409</sup>.

W 2003 roku zorganizowano ogólnopolską akcję dni otwartych archiwum przebiegających pod hasłem „Poznaj historię rodziny i swojej małej ojczyzny”<sup>410</sup>. Celem tej akcji była „promocja archiwum w zakresie pomocy coraz liczniejszemu gronu użytkowników, którzy poszukują informacji o swojej rodzinie, miejscowości, w której mieszkają, z której się wywodzą. Była więc adresowana do szerokich warstw społeczeństwa, a nie tylko

404 Zob. informacje na temat obchodów tygodni archiwów: APP, nr zesp. 4786, Powiatowe Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: PAPP), sygn. 28 „Organizacja Tygodnia Archiwów (1963, 1968)”; APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 699, „Inne formy popularyzacji”, k. 62; APP, nr zesp. 921, APP, „Inne formy popularyzacji”, sygn. 711, k. 2, 3–6, 15; APP, nr zesp. 921, APP, sygn. 712, „Inne formy popularyzacji”, k. 74, 75–80, 112–116, 123–124, 135, 147, 154–174; APO, nr zesp. 505, WAPO, sygn. 148, k. 67–77, 88; APB, nr zesp. 1498, WAPB, sygn. 35, „Akcja popularyzacji archiwów – Tydzień Archiwów w 1958 r. (1957–1959)”; APB, nr zesp. 1498, WAPB, sygn. 865, „Tydzień Archiwów w Grudniadzu – sprawozdanie z obchodów (1968)”; APB, nr zesp. 1498, WAPB, sygn. 53, „Inne formy popularyzacji – organizacja IV Tygodnia Archiwów (1972)”; APB, nr zesp. 262, Archiwum Państwowe w Białymstoku w latach 1953–1995, sygn. 177, „Inne formy popularyzacji (obchody I Tygodnia Archiwów), 1957–1958”, sygn. 178, „Inne formy popularyzacji (obchody II Tygodnia Archiwów), 1962–1963”, sygn. 179 „Inne formy popularyzacji (obchody III Tygodnia Archiwów), Informacje, 1968”, sygn. 180, „Inne formy popularyzacji (obchody III Tygodnia Archiwów. Informacje o działalności Powiatowych Archiwów Państwowych w Bielsku Podlaskim, Ełku i Łomży składane na posiedzeniach prezydiów Rad Narodowych), 1968”, sygn. 181, „Inne formy popularyzacji (obchody III Tygodnia Archiwów), plany, sprawozdania, korespondencja, 1967–1969”, sygn. 182, „Inne formy popularyzacji (obchody III Tygodnia Archiwów), 1967 – 1969”, sygn. 183, „Inne formy popularyzacji (IV Tydzień Archiwów), 1971–1973”; APPT, nr zesp. 705, cz. 1, APPT, sygn. 143, „Tydzień Archiwów, 1963”, sygn. 310, „Tydzień Archiwów Państwowych, 1958”, sygn. 358, „Tydzień Archiwów, 1968” [część zespołu obejmująca akta – Powiatowe Archiwum Państwowe w Radomsku]; APPT, nr zesp. 705, APPT, część 2, sygn. 65, „VI Tydzień Archiwów – wystawa pt. Piotrkowskie Tradycje Rzemieślnicze, 1984”, sygn. 66, „Kronika – V Tydzień Archiwów Polskich, 60 lat Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim, 1979”, sygn. 68, „V Tydzień Archiwów – 60-lecie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim, 1979”; APG, nr zesp. 1414, WAPG, sygn. 1696, „Inne formy popularyzacji (1948–1964); Wycinki prasowe”, s. 209, 212–213, 215, 216.

405 R. Piechota, dz. cyt., s. 397–398.

406 H. Barczak, *Czterdziestolecie Polski Ludowej*, s. 231–233.

407 I. Matysiak-Aleksandrowicz, dz. cyt., s. 57.

408 M. Borowski, *Dni otwarte Archiwów Państwowych*, „Archeion” 2001, t. 103, s. 273–274.

409 I. Matysiak-Aleksandrowicz, dz. cyt., s. 57.

410 Dni otwarte archiwów, [w:] Aktualności Archiwum miasta stołecznego Warszawy (9.09.2003), <http://warszawa.ap.gov.pl/aktualnearch.html> (dostęp: 23 lutego 2010 r.).



do osób prowadzących badania genealogiczne w tradycyjnym dotąd rozumieniu<sup>411</sup>. Pracownicy archiwów poza prezentowaniem zasobu archiwalnego, przede wszystkim postawili sobie za cel tłumaczenie przydatności poszczególnych akt, głównie tych wykorzystywanych do celów genealogicznych<sup>412</sup>, a także prowadzenie praktycznych zajęć w tym kierunku. Szczególnie oblegane były punkty konsultacyjne, w których udzielano porad w sprawie wyszukiwania dokumentów archiwalnych. Jak zawsze, dużym zainteresowaniem cieszyły się także wystawy archiwalne<sup>413</sup>. Impreza została wzmocniona przez lokalne i ogólnopolskie media, w których prezentowano wywiady z archiwistami, filmy dokumentalne o archiwach, a także publikowano artykuły dotyczące tych instytucji<sup>414</sup>.

Tygodnie archiwów czy dni otwartych drzwi są to imprezy archiwalne znane również w działalności archiwów na świecie. Sekcja Stowarzyszeń Archiwalnych Międzynarodowej Rady Archiwów w 2010 roku podjęła się opracowania listy informacyjnej zawierającej wykaz imprez archiwalnych w krajach na świecie (wykaz uwzględnia 22 państwa, nie ma w nim jednak Polski). W tych różnych krajach organizowane są dni bądź tygodnie lub nawet miesiące archiwów, ich głównym i wspólnym celem jest jednak zwrócenie uwagi szerokiej publiczności na miejsce archiwów w społeczeństwie i rolę, jaką odgrywiają w zachowaniu zbiorowej pamięci narodu<sup>415</sup>. Ponadto w przytoczonym wykazie MRA przypomina się o Międzynarodowym Dniu Archiwów, ustanowionym przez UNESCO w celu promocji spraw archiwalnych, a także tworzenia poczucia solidarności międzynarodowej wśród archiwistów, obchodzonym 9 czerwca<sup>416</sup>.

Od kilku lat archiwa polskie włączają się także w organizowaną przez muzea, odbywającą się każdego roku, zazwyczaj w maju, imprezę cykliczną – „Noc muzeów”. Jest to impreza kulturalna, polegająca na udostępnianiu zasobów i ofert wybranych instytucji kultury w wyznaczonym dniu w godzinach nocnych, do których dostęp tej nocy jest bezpłatny. Archiwa jako jedne z nielicznych instytucji niemuzealnych włączają się w „Noc muzeów”. Oferują w tym czasie zajęcia edukacyjne czy popularyzatorskie, promujące zarówno zasób, jak i zakres działalności archiwów. W 2009 roku w organizację „Nocy muzeów” w Warszawie włączyło się Archiwum Polskiej Akademii Nauk, a także warszawski Instytut Pamięci Narodowej. Instytut zaoferował zwiedzanie archiwum, które zostało udostępnione szerszej publiczności po raz pierwszy, a także prezentację wybranych archiwaliów i metod pracy pionu archiwalnego IPN. Można było również obejrzeć dwie wystawy: „Twarze warszawskiej bezpieki” i „PRL – tak daleko, tak blisko”<sup>417</sup>.

411 Dni otwarte archiwum (10–11 października 2003 r.), „Archiwariusz Zamojski”, s. 83.

412 T. Żaczek, *Moje peregrynacje genealogiczne*, „Roczniki Łowickie” 2003, t. 1, s. 357–358.

413 M. Zub, dz. cyt., s. 373–376.

414 Dni otwarte archiwum (10 – 11 października 2003 r.), s. 83.

415 *Archives' days/weeks and months celebrations around the world*, Section for Records Management and Archival Professional Associations ICA 2010.

416 Tamże.

417 *Noc muzeów w Warszawie*, „Rzeczpospolita” (13.05.2009), <http://www.rp.pl/artukul/9149,304910.html> (dostęp: 10 lutego 2010 r.).

\* \* \*

W przedstawionej powyżej charakterystyce archiwalnych form edukacyjnych starałam się opisać większość możliwych do przeprowadzenia w archiwach przez archiwistów zajęć edukacyjnych. W praktyce występują jednak takie działania edukacyjne, które mają cechy kilku wyróżnionych przeze mnie form. Wynika to z potencjału edukacyjnego tkwiącego w zasobie archiwalnym, a także inwencji i kreatywności archiwistów prowadzących zajęcia edukacyjne i zajmujących się edukowaniem.

Choć form tych w ogóle jest wiele, to obraz zajęć edukacyjnych prowadzonych przez poszczególne archiwa nie jest już tak urozmaicony. Realizowane są niektóre tylko formy i tylko od czasu do czasu, w dodatku nie permanentnie. Szczególnie rozpowszechnione są obecnie lekcje archiwalne, pokazy, wystawy archiwalne, a także wycieczki do archiwów. Rzadko organizuje się natomiast warsztaty, pogadanki, prelekcje, cykle wykładów, odczyty, dyskusje czy konkursy. Z kolei jedynie sporadycznie mają miejsce formy najbardziej aktywizujące użytkowników archiwów, a mianowicie edukacyjne akcje społeczne, współpraca z kołami zainteresowań, udział w imprezach plenerowych, organizowanie obozów letnich czy gier i zabaw dydaktycznych.

Niezadowolająco wygląda też sprawa odpowiedniego posługiwania się przez archiwistów formami i metodami kształcenia. Bardzo często zdarza się, że przeprowadzane zajęcia określane są nieprecyzyjnie jako lekcje archiwalne, pogadanki, warsztaty, lecz nie stosuje się w ich toku odpowiednich dla tych form metod kształcenia. W ostatnich dziesięcioleciach dokonał się ogromny postęp, jeśli chodzi o świadomość zadań edukacyjnych stojących przed archiwami. Już sam fakt stosowania terminu „lekcja archiwalna” świadczy o zrozumieniu roli archiwum w systemie oświaty pozaszkolnej. To, że lekcje te nie spełniają często wymogów stawianych przez dydaktykę, wynika z profilu kształcenia samych archiwistów, niewyposażonych w odpowiednie kompetencje pedagogiczne. Na możliwość zmiany tej sytuacji wskazuję w rozdziale czwartym.

Niedostateczne zaangażowanie archiwów w przeprowadzanie form edukacyjnych wymagających większego zaangażowania organizacyjnego wynika również z obciążenia ich innymi zadaniami, głównie urzędowymi, a także z braku środków finansowych. Zresztą problemy te nie dotyczą tylko rzeczywistości w Polsce, ale w różnym natężeniu występują na całym świecie. Niemniej jednak należy zdawać sobie sprawę z wszelkich możliwości edukacyjnych archiwów, gdyż możliwości nieuświadomione nie dadzą się zrealizować, także wtedy, gdy okoliczności staną się bardziej sprzyjające.

# Rozdział VI

## Formy działalności edukacyjnej archiwów w Internecie

### 1. Archiwa w Internecie

Wirtualna rzeczywistość pozwala archiwom realizować w inny sposób funkcje, wpisane w kanon ich działalności, dzięki czemu możliwe jest dotarcie z informacją do większej liczby użytkowników. Są to przede wszystkim udostępnianie i działalność informacyjna, ale także często nieodróżniane od siebie działalność popularyzacyjna i edukacyjna. Popularyzacja zarówno w świecie realnym, jak i wirtualnym jako działanie mające na celu przekazywanie wiedzy o archiwach i archiwaliach jest realizacją działalności edukacyjnej archiwów, środkiem wykorzystywanym przez nie w ramach funkcji edukacyjnej. We współczesnym świecie dysponujemy już takimi narzędziami, że możliwe jest szersze wykorzystanie w tym celu Internetu. Jak podaje Piotr Tafiłowski: „Ani archiwa, ani biblioteki nie mogą już ograniczać się wyłącznie do roli skarbnic tezauryzujących dokumenty. Nadszedł czas organizowania i udostępniania już nie samej informacji, lecz wiedzy”<sup>1</sup>.

Począwszy od lat dziewięćdziesiątych XX wieku rozpoczęła się w Polsce praktyczna komputeryzacja archiwów, a wraz z nią pojawiła się w nich ogólnosiwiatowa sieć komputerowa Internet<sup>2</sup>. Najbardziej rozpowszechnioną formą wymiany informacji w sieci Internet są strony WWW (World Wide Web). Obecnie większość archiwów w Polsce, jak i na całym świecie posiada już swoje strony internetowe. Od 1996 roku istnieje prowadzony przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych ogólnopolski serwis archiwalny – [www.archiwa.gov.pl](http://www.archiwa.gov.pl), umożliwiający obecnie za pomocą interaktywnych linków przechodzenie na strony WWW poszczególnych archiwów w Polsce i za granicą<sup>3</sup>. Ta tendencja jest odpowiedzią na potrzeby społeczeństwa informacyjnego i kształcącego się. Internet jest bowiem jednym ze środków służących realizacji współcześnie pojmowanej usługowej w stosunku do społeczeństwa informacyjnego i kształcącego się roli archiwum, a także czwartym medium obok prasy, radia i telewizji, pretendującym nawet do prześcignięcia ich w oddziaływaniu na społeczeństwo i możliwościach dotarcia do niego z informacją<sup>4</sup>. Tak jak żaden inny środek służy dystrybucji informacji, a co za tym

1 P. Tafiłowski, *Archiwa 3.0 – sieć wiedzy*, [w:] *Archiwum Główne Akt Dawnych Warsztaty Archives 2.0, Warszawa 2008*, [http://adacta.archiwa.net/file/2009archives20/pdfy/Archiwa30\\_final.pdf](http://adacta.archiwa.net/file/2009archives20/pdfy/Archiwa30_final.pdf) (dostęp: 22 stycznia 2009 r.).

2 A. Laszuk, *Stan informatyzacji archiwów państwowych*, „Archeion” 2004, t. 107, s. 173.

3 A. Laszuk, *Komputeryzacja archiwów – oczekiwania w aspekcie informacji archiwalnej*, [w:] *Historyk – archiwista – komputer. Historyk a nowoczesny system informacji archiwalnej. Materiały z konferencji, Toruń, 10 i 11 kwietnia 2003 r.*, red. R. Degen, H. Robótka, Toruń 2004, s. 28–29.

4 P. Michałak, *Rola stron internetowych w popularyzacji wiedzy o archiwach*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 424–425.

idzie usprawnia dostęp do materiałów archiwalnych i pomocy archiwalnych. Pozwala realizować główny cel społeczeństwa informacyjnego, jakim jest powszechny dostęp do informacji<sup>5</sup>.

Pojawienie się Internetu otworzyło przed archiwami nowe możliwości realizacji swoich statutowych funkcji, przede wszystkim w zakresie informacji, udostępniania, popularyzacji, także nadzoru. W ostatnim czasie dostrzeżono rolę archiwalnych witryn internetowych również w edukacji archiwalnej i promocji archiwów<sup>6</sup>. Internet i techniki multimedialne dają bowiem wielkie możliwości, jeśli chodzi o popularyzację wiedzy i informacji o archiwach i archiwaliach. Są to narzędzia, dzięki którym możliwe jest jak najbardziej atrakcyjne zaprezentowanie archiwów i archiwaliów oraz dotarcie do jak najszerszego grona odbiorców. Pozwalają na łamanie stereotypu archiwum jako zakurzonego miejsca składowania niepotrzebnych papierów<sup>7</sup>. Poprzez łączenie ze sobą tych różnych narzędzi możliwe jest zachęcenie użytkownika do odwiedzenia strony internetowej archiwum, a tym samym przybliżenie mu pracy archiwów i archiwistów.

Przeprowadzona przeze mnie analiza stron internetowych polskich archiwów pozwoliła na wyciągnięcie pewnych ogólnych wniosków, które niech będą wprowadzeniem do dalszych rozważań.

Obecnie wszystkie archiwa państwowe w Polsce posiadają swoje strony internetowe<sup>8</sup>. Tylko część archiwów kościelnych ma swoje adresy WWW, nieliczne archiwa społeczne udostępniają informacje o swoim zasobie i pracy w Internecie. Główną funkcją, jaką pełnią strony internetowe archiwów, jest funkcja informacyjna, czyli udostępnianie osobom odwiedzającym stronę internetową informacji o pracy archiwum, jego strukturze i zasobie.

Archiwa polskie, idąc za przykładem choćby archiwów amerykańskich czy brytyjskich, mogą efektywnie realizować w Internecie także szeroko rozumianą funkcję edukacyjną<sup>9</sup>. Mogą nie tylko dostarczać materiały przydatne do prowadzenia lekcji w szkołach (choć i w tym zakresie tylko część archiwów państwowych wychodzi z taką inicjatywą), lecz również włączać się w całonocny proces edukacji człowieka. Odbiorcami tych działań są wszelkiego rodzaju grupy społeczne, zróżnicowane zarówno wiekowo, jak i zawodowo. Zadaniem archiwów jest sprostanie wymaganiom tych różnych odbiorców działań edukacyjnych, a tym samym budowanie pozytywnego wizerunku archiwów w społeczeństwie. Jak to trafnie określił Piotr Tańkowski opisując projekt zrealizowany przez

5 H. Weber, *Skorzystaj z klucza i zagraj rolę – archiwa w społeczeństwie informacyjnym i kształcącym się*, „Archeion” 2004, t. 107, s. 16.

6 P. Michalak, dz. cyt., s. 423.

7 Tamże, s. 425.

8 Stan na styczeń 2009 r.

9 Zob. np. działania edukacyjne w Internecie narodowego archiwum brytyjskiego: <http://www.nationalarchives.gov.uk/education/>, oraz narodowego archiwum amerykańskiego: <http://www.archives.gov/education/>, <http://www.archives.gov/presidential-libraries/programs/education.html>.

archiwa państwowe i NASK (Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa)<sup>10</sup> w serwisie polska.pl – „Skarby Dziedzictwa Narodowego”<sup>11</sup>: „Mamy już zgromadzoną tam pewną ustrukturyzowaną wiedzę, którą można przetwarzać i udostępniać użytkownikom na różne sposoby tak, aby mieli oni z niej jak największy pożytek. Najprostsze, co można tu wymyślić, to uruchomienie na jej bazie mobilnego serwisu z informacją historyczno-kulturalną wraz z geolokalizacją. Telefon komórkowy z nawigacją nie jest już niczym niespotykanym, nie ma więc powodu, żeby nie wykorzystywać do naszych celów możliwości, jakie daje nam obecnie technologia. Projektując takie rozwiązania, trzeba oczywiście pamiętać, że te same informacje należy różnym grupom użytkowników przekazywać na różnicowane sposoby – inaczej dzieciom, inaczej młodzieży, inaczej dorosłym”<sup>12</sup>.

## 2. Budowa stron internetowych archiwów

Obecnie większość polskich i zagranicznych archiwów posiada swoje strony internetowe. Różnią się one jednak znacznie od siebie, nie tylko szatą graficzną, zamieszczanymi na nich informacjami, ale również celami, jakie mają do spełnienia. Są to przede wszystkim informowanie, udostępnianie i edukowanie.

Większość stron internetowych archiwów spełnia funkcje informacyjne, świadczy o tym także ich budowa. Informują one użytkownika o archiwum, podają nazwę, zakres działania, adres placówki, numery telefonów, czasem wymieniają z imienia i nazwiska pracowników archiwum, uprzedniają akty normatywne będące podstawą działania placówki, zawierają charakterystykę zasobu. Większość stron realizuje także funkcję udostępniania, zarówno *sensu stricto*, jak i *sensu largo*. Jasno sprecyzowane są zasady udostępniania zasobu w świecie realnym, ale oprócz tego w Internecie udostępnia się zdigitalizowane materiały archiwalne, czy to w postaci baz danych, czy też jako wirtualne tematyczne wystawy archiwalne, dotyczące jakiegoś ważnego zagadnienia czy wydarzenia z przeszłości. Coraz częściej podkreślanym celem istnienia stron internetowych archiwów jest także realizowana w sieci funkcja edukacyjna.

We współczesnym świecie samo posiadanie przez instytucję strony internetowej już nie wystarcza. W społeczeństwie komercyjnym należy bowiem walczyć o odbiorcę. Strona internetowa archiwum powinna być odpowiednio zbudowana, zgodnie ze specyfiką jego działalności, ale jednocześnie na tyle czytelna i atrakcyjna, by przyciągnąć uwagę odbiorcy<sup>13</sup>.

Pierwsze strony internetowe archiwów zawierały podstawowe informacje o instytucji, jej adresie, czasem historii oraz węższe lub szersze opisy własnego zasobu i możliwości

10 Jest to wiodący polski operator sieci transmisji danych. Oferuje nowoczesne rozwiązania teleinformatyczne dla klientów biznesowych, administracji i nauki. W 1991 roku NASK podłączył Polskę do Internetu, zob: <http://www.nask.pl/>.

11 Zob. <http://dziedzictwo.polska.pl/>.

12 P. Tańkowski, dz. cyt.

13 P. Michalak, dz. cyt., s. 425.

korzystania z niego<sup>14</sup>. Dziś strony te są bardziej rozbudowane, zawierają wiele specyficznych dla danej placówki informacji i usług. W ostatnich latach powstało nawet kilka prac dotyczących zasad budowania stron internetowych archiwów<sup>15</sup>. W tym zakresie wielką pracę wykonał Robert Degen. W 2001 roku podjął się analizy stron internetowych archiwów uniwersyteckich. Zwrócił uwagę przede wszystkim na ich dostępność w Internecie oraz na prezentowane przez nie informacje, ograniczając się jedynie do udzielenia wskazówek merytorycznych dotyczących ich graficznej formy<sup>16</sup>. Również Radosław Peterman w 2000 roku przy okazji krytycznej analizy stron internetowych archiwów zauważył, że na głównych portalach informacyjnych brakuje katalogów, które grupowałyby w jednym miejscu adresy internetowe archiwów, a dzięki temu ułatwiałyby użytkownikom dotarcie do ich stron internetowych<sup>17</sup>.

Robert Degen wypracował model idealny strony internetowej archiwum uniwersyteckiego. Według niego powinna ona spełniać kilka podstawowych warunków, dzięki którym publikowane w sieci dane będą czytelne, a strona będzie miała funkcjonalny kształt. Są to: logiczna i przejrzysta budowa, interaktywność, wielojęzyczność, czytelność (kolorystyka, czcionka, tło, wyróżnienia), rozmiar (niezbyt duża, jeśli chodzi o bajty), ciągła aktualizacja<sup>18</sup>. Zbudował kanon podstawowych elementów informacyjnych, jakie powinna posiadać dobrze skonstruowana strona internetowa archiwum uniwersyteckiego<sup>19</sup>.

W 2003 roku Robert Degen rozszerzył swoje badania i dokonał przeglądu stron internetowych polskich archiwów państwowych. Zauważył, iż strony te łączą w sobie przede wszystkim dwie cechy – z jednej strony ich autorzy dbają o jak najciekawsze przedstawienie swoich archiwów, z drugiej zaś starają się przekazać najważniejsze informacje o przechowywanych w archiwach materiałach. Strony te są więc zarazem i wizytówkami archiwum, i elementami systemu informacji archiwalnej<sup>20</sup>. Tym samym archiwa powinny dążyć do jak najściślejszego powiązania zawartości witryn internetowych ze sprawowanymi funkcjami, które sprowadzać się będą w głównej mierze do klasycznego kanonu zadań wynikających z zakresu działań każdego archiwum: gromadzenia,

14 Zob. S. Flis, *Archiwa polskie a Internet*, [w:] *Archiwa i archiwisści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Szczecin, 12–13 września 2002 r.*, t. 1, red. D. Nałęcz, Toruń 2002, s. 65.

15 H. Wajs, *Internet w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Po co?*, „Archiwista Polski” 2000, nr 3, s. 65; R. Peterman, *Internet w archiwach – moje impresje z „żeglowania”*, „Archiwista Polski” 2000, nr 3, s. 67; R. Degen, *Strona internetowa archiwum uniwersyteckiego. W poszukiwaniu ideału*, [w:] *VI Konferencja Archiwów Instytucji Naukowych w Polsce, Kraków, 13–14 września 2001 r.*, red. J. Michalewicz, Kraków 2002, s. 65–78; S. Flis, dz. cyt., s. 66–68; E. Perłakowska, *Możliwości prezentacji i uzyskiwania informacji o zasobach archiwalnych za pomocą Internetu*, [w:] *VI Konferencja Archiwów Instytucji Naukowych w Polsce, Kraków, 13–14 września 2001 r.*, red. J. Michalewicz, Kraków 2002, s. 89–97; R. Degen, *Witryna internetowa archiwum – wizytówka czy element systemu informacji archiwalnej*, [w:] *Historyk – archiwista – komputer. Historyk a nowoczesny system informacji archiwalnej. Materiały z konferencji, Toruń, 10 i 11 kwietnia 2003 r.*, red. R. Degen, H. Robótka, Toruń 2004, s. 129–140.

16 R. Degen, *Strona internetowa archiwum*, s. 65–78.

17 R. Peterman, dz. cyt., s. 66–69.

18 R. Degen, *Strona internetowa archiwum*, s. 76–78.

19 Tamże.

20 R. Degen, *Witryna internetowa archiwum*, s. 129–130.

przechowywania, opracowywania oraz udostępniania informacji, a także wszelkich innych zadań stawianych archiwom w dobie społeczeństwa informacyjnego. Strona internetowa archiwum zawsze powinna bowiem ułatwiać wypełnianie wszystkich zadań spoczywających na konkretnym archiwum<sup>21</sup>.

Autor skupił się na kwestii ewentualnej standaryzacji formy witryn internetowych archiwów, a także wypracowaniu warunków, jakie powinny spełniać te strony, aby dobrze wykonywać swoje zadania<sup>22</sup>. I tak każda witryna archiwum powinna zawierać trzy podstawowe bloki informacji: dane o charakterze organizacyjnym (adres, telefon, fax, e-mail, godziny otwarcia pracowni naukowej, informacje o warunkach udostępniania i reprodukcji akt), dane o zasobie (np. baza danych; przy czym wskazane jest, aby szczególnie zwrócić uwagę na wyjątkowo ciekawe materiały, a także archiwalia, które się nie zachowały), odsyłacze do stron innych archiwów. Poza tymi podstawowymi blokami każda strona internetowa archiwum powinna zawierać:

- historię archiwum (dane te służą upowszechnianiu wiedzy o archiwach i ich roli, a zawierają przede wszystkim informacje o kształtowaniu się zasobu, jego narastaniu, sukcesjach i ewentualnych stratach),
- publikację rezultatów badań prowadzonych przez pracowników archiwum lub jego dotyczących (jako najszybsze forum wymiany myśli naukowej),
- bibliografię publikacji dotyczących archiwum czy wydawanych przez jego pracowników (pozwala to bardziej wymagającym użytkownikom sieci uzupełnić wiedzę o historii archiwum i jego zasobie),
- listę pracowników z adresami ich poczty elektronicznej i ewentualnie informacjami o prowadzonych badaniach naukowych,
- galerię zdjęć – reprodukcji najcenniejszych materiałów z zasobu archiwum (z dobrym merytorycznym opisem publikowanych zdjęć), jako środek popularyzujący zasób archiwum,
- aktualności z „życia” archiwum (ogłoszenia o organizowanych przez archiwum spotkaniach, odczytach, konferencjach naukowych, wystawach, również tych organizowanych przez inne instytucje, a wykorzystujących materiały archiwalne danego archiwum),
- informacje ułatwiające archiwom państwowym kształtowanie narodowego zasobu archiwalnego (np. publikacja aktualnych przepisów normujących sposoby postępowania ze współczesną dokumentacją, wzorów dokumentów, materiałów szkoleniowych popularyzujących wiedzę na temat prowadzenia współczesnych archiwów zakładowych)<sup>23</sup>.

21 Tamże, s. 133.

22 Tamże, s. 129–130.

23 Tamże, s. 134–136; por. R. Degen, *Strona internetowa archiwum*, s. 76–78.

Trochę inaczej budowę stron internetowych archiwów, a zarazem wypełnianie dzięki temu medium statutowych zadań tych placówek widzi Hubert Wajs<sup>24</sup>. Archiwa i biblioteki w kategoriach administracji publicznej są instytucjami tzw. administracji świadczącej. Oznacza to, iż ich głównym zadaniem z punktu widzenia obywatela jest świadczenie usług, przede wszystkim udostępnianie informacji, zapewnianie możliwości łatwego i szybkiego odnalezienia przez dany podmiot informacji<sup>25</sup>. Każda strona internetowa archiwum, aby być czytelną, powinna być zatem zaopatrzona w podstawowe informacje o archiwum i jego działalności, takie jak: pełen adres z telefonami, godziny urzędowania oraz okresy, w których archiwum jest niedostępne dla użytkowników, spis zespołów oraz historię kształtowania zasobu, informacje o wydawnictwach, wystawach, konferencjach, seminariach, wykładach i tym podobnych formach organizowanych przez archiwum. Treść tej części strony powinna być dostępna również w języku angielskim. Według Wajsa drugą grupą informacji oczekiwaną przez użytkowników są szeroko pojęte informacje genealogiczne. Trzecią grupę stanowią natomiast materiały edukacyjne<sup>26</sup>.

Robert Degen nie wyróżnił już tak wyraźnie tych dwóch, obejmujących właśnie informacje genealogiczne i materiały edukacyjne, obszarów działalności archiwum prowadzonej za pomocą Internetu. Według niego zagadnienia te mogą być bowiem odpowiednio rozbudowywane w zależności od specyfiki danego archiwum i potrzeb użytkowników.

Hubert Wajs z kolei w swoich rozważaniach stawiając obok działań typowo informacyjnych działania edukacyjne, wychodzi naprzeciw potrzebom terażniejszych użytkowników archiwów. Podkreśla, iż archiwum w kontakcie z nimi, oprócz udostępniania i informowania, może także aktywnie edukować; dawać wskazówki genealogom i uczyć ich umiejętności pracy w archiwum i z archiwaliami, a także aktywnie współpracować na polu edukacyjnym z całym społeczeństwem.

Model zaproponowany przez Wajsa znajduje swoje odbicie w koncepcjach społeczeństwa informacyjnego, kształtującego się i jego potrzeb informacyjnych. Także archiwa coraz częściej uwzględniają koncepcje Wajsa. Na ich stronach internetowych można znaleźć zakładki: „Edukacja”<sup>27</sup>, „Oferta dla szkół”<sup>28</sup> czy „Oferta kulturalna”<sup>29</sup>. Tym samym archiwa polskie włączają się w ogólnoswiatową tendencję realizacji postulatu wspierania i budowania społeczeństwa kształtującego się. Internet daje im w tym względzie ogromne możliwości.

24 H. Wajs, dz. cyt., s. 63.

25 Tamże, s. 62.

26 Tamże, s. 63–64.

27 Zob. np. strona internetowa Archiwum Głównego Akt Dawnych (stan na styczeń 2009 r.), <http://www.agad.archiwa.gov.pl/edukacja/index.html>.

28 Zob. np. strona internetowa Archiwum Państwowego w Płocku (stan na styczeń 2009 r.), [http://www.archiwum.plock.com/lek\\_arch.php?](http://www.archiwum.plock.com/lek_arch.php?); lub strona internetowa Archiwum Państwowego w Rzeszowie (stan na styczeń 2009 r. – strona w budowie), <http://www.rzeszow.ap.gov.pl/szkoly.php>.

29 Zob. np. strona internetowa Archiwum Państwowego w Przemyślu (stan na styczeń 2009 r.), [http://www.archiwum.plock.com/lek\\_arch.php?](http://www.archiwum.plock.com/lek_arch.php?).



### 3. Internetowe formy edukacyjne archiwów

Najbardziej rozpowszechnioną usługą internetową są strony internetowe. Strony nie tyle w rozumieniu pojedynczego dokumentu SGML (standardowy uogólniony język znaczników służący do ujednoczenia struktury i formatu różnego typu informacji), co zespołu takich dokumentów powiązanych za pomocą odnośników (linków). W języku potocznym dla określenia treści publikowanych w Internecie używa się zamiennie terminów: strona internetowa, witryna internetowa, czasem też serwis internetowy lub portal internetowy<sup>30</sup>. Jak podaje Przemysław Michalak, między tymi pojęciami istnieją zasadnicze różnice. Strona internetowa jest to bowiem pojedynczy dokument utworzony w którejś z odmian języka SGML, pobierany z dysku lokalnego komputera bądź serwera internetowego i interpretowany po stronie użytkownika za pomocą przeglądarki. Z kolei witryna internetowa bądź serwis internetowy to rodzaj serwisu informacyjnego, składającego się nawet z kilku tysięcy stron połączonych ze sobą przy pomocy odnośników, dla którego nośnikiem jest Internet<sup>31</sup>. Idąc za powyższym, mówiąc o stronach internetowych archiwów, poprawnie powinno się używać terminu – witryna internetowa. Dla zachowania przejrzystości wypowiedzi dla humanistów, którzy będą głównymi czytelnikami tej pracy, postanowiłam jednak terminy te stosować wymiennie.

Strona internetowa instytucji archiwalnej przede wszystkim jest szybką formą dostępu do informacji, daje możliwość przekazu słowa, obrazu i dźwięku, a tym samym promowania programów edukacyjnych, jak i prezentacji obiektów edukacyjnych. Sama w sobie nie jest formą edukacyjną. Forma edukacyjna jest to bowiem wyodrębniona organizacyjnie jednostka kształcenia, obejmująca dobór odbiorców i nadawców, ich sposób współpracy, rodzaj zajęć oraz warunki miejsca i czasu kanałów dystrybucji wiedzy<sup>32</sup>. Można zatem powiedzieć, że Internet i oferowane przez niego usługi (strony internetowe, portale internetowe, fora internetowe<sup>33</sup>, poczta elektroniczna<sup>34</sup> czy komunikatory

30 Portal internetowy to strona lub zespół stron internetowych o szerokim zakresie tematycznym, umożliwiającym korzystanie z szeregu serwisów informacyjnych, aplikacji oraz zasobów, zob. A. Krzanowski, *Portale przyszłości*, „Magazyn Użytkowników Internetu. NET” 2000, nr 2, s. 114–115; też: *Portal*, [w:] *Słowniki IDG. pl/ Leksykon informatyczny*, www.idg.pl/sloownik (dostęp: 24 lutego 2010 r.).

31 Za: P. Michalak, dz. cyt., s. 429.

32 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 111–112; też: B. Czołnik, *Formy edukacji leśnej*, [w:] *Warsztaty Liderów Edukacji – Ustroń, wrzesień 2006* (2.10.2006), <http://www.lp.gov.pl/media/biblioteka/konferencje/warsztaty-liderow-edukacji-ustron-wrzesien-2006> (dostęp: 17 lutego 2009 r.); W.P. Sieradzki, *Totalna jakość edukacji leśnej*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej” 2008, R. 10, z. 2 (17), [http://cepl.sggw.pl/wydawnictwa/szczegoly/sz\\_sim17.htm](http://cepl.sggw.pl/wydawnictwa/szczegoly/sz_sim17.htm) (dostęp: 17 lutego 2009 r.).

33 Forum internetowe jest to miejsce przeznaczone do prowadzenia pisemnej wymiany myśli w Internecie, przeniesiona do struktury stron WWW forma grup dyskusyjnych, która służy do wymiany informacji i poglądów między osobami o podobnych zainteresowaniach przy użyciu przeglądarki internetowej, zob. *Forum*, [w:] *Helionica. Sieciowa encyklopedia informatyki*, [http://helionica.pl/index.php/Forum\\_dyskusyjne](http://helionica.pl/index.php/Forum_dyskusyjne) (dostęp: 19 lutego 2010 r.).

34 Jest to jedna z największych usług internetowych, służąca do przesyłania wiadomości tekstowych. Określana jako najpopularniejszy i najprostszy sposób komunikowania się w sieci komputerowej, polegająca na przesyłaniu komunikatów tekstowych lub całych plików, na przykład graficznych, pomiędzy użytkownikami sieci, którzy identyfikowani są przez adresy, zob. *Poczta elektroniczna*, [w:] *Helionica*.

internetowe<sup>35</sup> typu GaduGadu, Skype) są tylko środkiem publikowania, miejscem przekazu internetowych form działalności edukacyjnej archiwów, punktem wymiany informacji między osobami biorącymi udział w procesie kształcenia. Tym samym działalność edukacyjna archiwów w Internecie prowadzona jest nie tylko za pośrednictwem stron internetowych poszczególnych archiwów. Zadania te realizowane są także dzięki innym usługom internetowym. Takie nowinki informatyczne na stronach internetowych archiwów spotykają się zresztą z ogromną aprobatą ze strony użytkowników. W księdze gości na stronie Archiwum Państwowego miasta stołecznego Warszawy widnieje wiele pochlebnych wpisów na ten temat, oto jeden z nich: „Jestem pełna podziwu dla wprowadzenia bardzo przydatnych komunikatorów (GG i Skype) do strony. Jest to szalenie przydatne i ułatwiające uzyskanie pełnej informacji narzędzie. Korzystałam właśnie z takiego komunikatora i dzięki temu uzyskałam bardzo szybko potrzebne mi informacje z oddziału w Mławie. Osoba po drugiej stronie GG w sposób wyczerpujący udzielił informacji. Dziękuję bardzo i pozdrawiam” (Joanna Malczak, 22.09.2008, 13:11:51)<sup>36</sup>.

Najbardziej znanym w Polsce archiwalnym serwisem internetowym jest powstały w 1996 roku, prowadzony przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych serwis Archiwa Państwowe<sup>37</sup>. Jest on wizytówką polskich archiwów państwowych. Zawiera przede wszystkim materiały informacyjne: wykaz archiwów wraz z linkami do ich stron internetowych oraz strukturą organizacyjną archiwów w Polsce, aktualności, kronikę wydarzeń, informacje o wydawnictwach i projektach krajowych i międzynarodowych, internetowe bazy danych<sup>38</sup>. Serwis ten zawiera również wiele danych o charakterze popularyzatorskim czy edukacyjnym. Zamieszczone są na nim zarówno wystawy online, jak również artykuły i publikacje internetowe o charakterze edukacyjnym. Część zamieszczanych tam materiałów jest po prostu wspaniałym materiałem dydaktycznym, gotowym do wykorzystania przez nauczycieli czy animatorów kultury<sup>39</sup>, część to natomiast nieoceniona pomoc edukacyjna dla szerszego grona odbiorców. Mam tu na myśli choćby publikacje kierowane do genealogów czy regionalistów. Kompetentne poradniki internetowe nie tylko informują zainteresowanych o poszukiwanych materiałach archiwalnych, ale także uczą odnalezienia się w przestrzeni archiwum, dotarcia do poszukiwanej informacji, prowadzenia poszukiwań archiwalnych.

35 Są to programy umożliwiające wygodną komunikację pomiędzy użytkownikami Internetu. Poza wymianą informacji tekstowych zwykle umożliwiają prowadzenie rozmów głosowych lub wideo oraz przesyłanie plików. Od poczty elektronicznej komunikator internetowy różni się tym, że oprócz samej wiadomości, przesyłane są także informacje o obecności użytkowników, co zwiększa znacznie szansę na prowadzenie bezpośredniej konwersacji, zob. *Komunikator internetowy*, [w:] *Helionica*.

36 Księga gości, [w:] Archiwum miasta stołecznego Warszawy, <http://warszawa.ap.gov.pl/guestbook.htm> (dostęp: 24 lutego 2010 r.).

37 Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, [www.archiwa.gov.pl](http://www.archiwa.gov.pl).

38 A. Laszuk, dz. cyt., s. 189.

39 P. Michalak, dz. cyt., s. 428.

Z początkiem stycznia 2010 roku Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych uruchomiła na swojej stronie internetowej zakładkę „Strefa edukacyjna”<sup>40</sup>. Jest to nowy projekt, którego głównym celem jest scalenie informacji na temat działań edukacyjnych archiwów państwowych, publikowanych w Internecie, a także działań popularyzatorskich i edukacyjnych podejmowanych przez archiwa w świecie realnym. W przejrzystej formie podano podstawowe informacje o archiwach wchodzących w skład państwowej sieci archiwalnej, kładąc przy tym nacisk szczególnie na podejmowane przez nie działania popularyzatorskie i edukacyjne. Charakterystyka każdego archiwum zawiera informacje o jego zasobie, historii, a także o prowadzonych przez to archiwum formach edukacyjnych, popularyzatorskich i promocyjnych<sup>41</sup>. Zakładka „Strefa edukacyjna” za pomocą odsyłaczy grupuje w jednym miejscu znajdujące się w Internecie zdigitalizowane materiały archiwalne pochodzące z różnych archiwów państwowych. Materiały te podzielone zostały na grupy rzeczowe: fotografie<sup>42</sup> (tu: księgi, dokumenty, rękopisy, wojna i konflikty, kartografia, akta majątkowe, sądownictwo, notariat, akta metrykalne, władza lokalna, władza centralna, ludzie, kościół i religia, plakaty i afisze, pieczęcie, architektura, dyplomy i odznaczenia, życie codzienne i obyczaje, przemysł i rzemiosło, sport), audio<sup>43</sup> (głównie audycje radiowe o tematyce archiwalnej, wywiady), wideo<sup>44</sup>, wydawnictwa<sup>45</sup> (fragmenty wydań źródłowych). Ponadto „Strefa edukacyjna” zawiera zakładki: „Kształcenie archiwistyczne” (wymienione są tu polskie i zagraniczne uczelnie wyższe kształcące archiwistów, szkoły policealne w Polsce kształcące w zakresie archiwistyki, instytucje prowadzące staże i praktyki w zakresie archiwistyki, szkolenia i kursy prowadzone przez archiwa państwowe, a także seminarium doktoranckie przy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych), „Lekcje archiwalne”<sup>46</sup> (w zakładce tej wymieniono wszystkie archiwa państwowe prowadzące lekcje archiwalne, podano tematy tych lekcji, czasem też scenariusze lekcji), „Konkursy”<sup>47</sup> (wymienione są tu i scharakteryzowane aktualne konkursy organizowane przez archiwa bądź instytucje współpracujące z archiwami zajmujące się historią i źródłoznawstwem), „Projekty”<sup>48</sup> (zakładka ta zawiera następujące elementy: prezentacje wirtualne – głównie najnowsze wystawy on-line publikowane na stronach internetowych archiwów, panele dyskusyjne, akcje archiwalne, inne przedsięwzięcia archiwów, projekty edukacyjne w innych instytucjach, przedsięwzięcia zorganizowane przez NDAP i archiwa państwowe z okazji 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej, a także rocznicy przemian 1989 roku – tu: wystawy stacjonarne, wirtualne prezentacje

40 Zob. Strefa edukacyjna (stan na luty 2010 r.), [http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/mapa-strony.html?template=archiwa\\_edu](http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/mapa-strony.html?template=archiwa_edu).

41 O nas (7.12.2009), [w:] Strefa edukacyjna NDAP, [http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/o-nas.html?template=archiwa\\_edu](http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/o-nas.html?template=archiwa_edu) (dostęp: 19 lutego 2010 r.).

42 Fotografie, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

43 Audio, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

44 Wideo, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

45 Wydawnictwa, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

46 Lekcje archiwalne, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

47 Konkursy, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

48 Projekty, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

archiwaliów, konferencje), „Konferencje naukowe”<sup>49</sup> (zakładka zawierająca informacje o konferencjach naukowych o tematyce archiwalnej), „Materiały pomocnicze”<sup>50</sup> (są tu: bazy tematyczne, wykazy mikrofilmów i skanów wybranych archiwów, informacje na temat kwerend tematycznych, odsyłacze do słowników i skorowidzów publikowanych w Internecie, przydatnych osobom prowadzącym badania archiwalne, słownik archiwalny zawierający wybrane terminy z *Polskiego słownika archiwalnego* pod redakcją Wandy Maciejewskiej), „Wybrane portale”<sup>51</sup> (zakładka ta zawiera linki do wybranych instytucji: organizacji międzynarodowych, archiwów cyfrowych za granicą, stowarzyszeń archiwistów, bibliotek cyfrowych, muzeów polskich).

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych jako instytucja koordynująca i zarządzająca archiwami państwowymi w Polsce podjęła, podobnie jak już w latach wcześniejszych narodowe służby archiwalne w Wielkiej Brytanii<sup>52</sup> czy Stanach Zjednoczonych<sup>53</sup>, znamiennej inicjatywę. „Strefa edukacyjna” porządkuje bowiem działania edukacyjne, popularyzatorskie, a także informacyjne i promocyjne podejmowane przez archiwa państwowe nie tylko w sieci Internet, ale także w świecie realnym, dzięki czemu stają się one bardziej dostępne dla użytkowników, szczególnie tych, którzy szukają informacji w Internecie. Bardzo ciekawym jest również zastosowane przez twórców tej strony holistyczne podejście do edukacji. Oprócz opisów działań obejmujących głównie współpracę ze szkołami, możemy na niej znaleźć także informacje na temat działań edukacyjnych skierowanych do szerszego grona odbiorców, również archiwistów i osób pragnących kształcić się w tym kierunku. Twórcy strony pomyśleli także o umieszczeniu na niej odpowiednich materiałów pomocniczych, w tym definicji podstawowych terminów archiwalnych zaczerpniętych z *Polskiego słownika archiwalnego*, odsyłaczy do słowników, skorowidzów, archiwalnych baz danych. Charakteryzowana strona zawiera ponadto sondę skierowaną do użytkowników z pytaniem: „Jakich treści oczekujesz na stronie edukacyjnej?”; zasugerowano siedem odpowiedzi: materiały metodyczne dotyczące archiwistyki, bibliografia archiwistyczna, materiały źródłowe (skany dokumentów), konspekty lekcji, materiały szkoleniowe, wystawy, informacje o archiwach. Twórcy „Strefy edukacyjnej” starają się dbać o to, aby sprostać oczekiwaniom swoich użytkowników. Dzięki zastosowaniu sondy mogą badać ich potrzeby, a także braki nowego portalu. Wyniki głosowania w dniu 19 lutego 2010 roku przedstawiały się następująco (oddano 69 głosów): materiały źródłowe – 23 (33,8%), materiały metodyczne dot. archiwistyki – 15 (22,1%), informacje o archiwach – 9 (13,2%), wystawy – 6 (8,8%), materiały szkoleniowe – 6 (8,8%), konspekty lekcji – 6 (8,8%), bibliografia archiwistyczna – 3 (4,4%)<sup>54</sup>.

49 Konferencje naukowe, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

50 Materiały pomocnicze, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

51 Wybrane portale, [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

52 Education, <http://www.nationalarchives.gov.uk/education/>.

53 Educators and students, <http://www.archives.gov/education/>.

54 Wyniki głosowania, [w:] Strefa edukacyjna NDAP, [http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/o-nas.html?template=archiwa\\_edu](http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/o-nas.html?template=archiwa_edu) (dostęp: 19 lutego 2010 r.).

Branżowym portalem archiwistów jest natomiast ArchNet (Naukowy Portal Archiwalny)<sup>55</sup>, działający od grudnia 2003 roku. Adresatami ArchNetu są archiwiści i osoby uczące się archiwistyki. Głównym celem w chwili jego projektowania w 2003 roku było dostarczenie środowisku archiwalnemu sprawnego narzędzia pozwalającego doskonalić warsztat archiwisty i ułatwiającego dostosować go do wymogów z informatyzowanego środowiska archiwalnego, a także pozwalającego na natychmiastową, interaktywną wymianę informacji<sup>56</sup>. Po uruchomieniu Internetowego Forum Archiwalnego IFAR, a także zgodnie z ustaleniami z lutego 2004 roku z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych głównym zadaniem ArchNetu jest informowanie archiwistów polskich o tym, co dzieje się w światowej archiwistyce<sup>57</sup>. Portal ten łączy dorobek archiwistów polskich i zagranicznych, informuje o archiwistyce światowej i o pracach Międzynarodowej Rady Archiwów, a także o problematyce międzynarodowych standardów opisu materiałów archiwalnych ISAD(G) i ISAAR(CPF). Zamieszczone są na nim również publikacje dotyczące polskich i światowych rozważań z zakresu wdrażania dokumentu elektronicznego, publikacje wybranych materiałów z działalności naukowej archiwów, wskazówki metodyczne, obowiązujące prawo z zakresu archiwistyki, decyzje Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych<sup>58</sup>. Ponadto dzięki niemu możliwa jest wymiana doświadczeń i uwag o oprogramowaniu archiwalnym<sup>59</sup>, w porozumieniu z SAP merytoryczna pomoc archiwom zakładowym oraz informowanie o szkoleniach, kursach archiwalnych i życiu archiwalnym w Polsce i na świecie<sup>60</sup>. Portal rozwija się w dwóch głównych nurtach: news (czyli dostarczanie informacji o wydarzeniach w świecie archiwistyki) i działy tematyczne. Niezwykle ważnym jest bieżące administrowanie portalu przez moderatorów – specjalistów w danej tematyce, w wyniku czego do sieci nie trafiają treści nieprawdziwe. Jednym z ciekawszych działów tematycznych jest administrowany przez Marcina Hlebionka dział autorski „Sfragistyka”, konsolidujący środowisko sfragistyczne (z archiwów państwowych, bibliotek naukowych i kręgów uniwersyteckich), doceniany również na świecie<sup>61</sup>. „Warsztat archiwisty” z kolei jest to dział, który powstał poprzez zbieranie tekstów związanych z metodyką archiwalną. Sięgają do niego przede wszystkim studenci archiwistyki, archiwiści zakładowi oraz słuchacze kursów archiwalnych. ArchNet jest również miejscem, gdzie swoje materiały publikuje tzw. Grupa Wyszehradzka Archiwów (stowarzyszenia zawodowe archiwistów Czech, Słowacji, Węgier i Polski)<sup>62</sup>. Najciekawszą formą edukacyjną zastosowaną na tym portalu jest kurs archiwistyki on-line (znajdują

55 ArchNet, <http://www.archiwa.net/>.

56 A. Baniecki, *ArchNet – branżowy portal archiwistów*, [w:] *Warsztaty Archives 2.0, Warszawa 26 listopada 2008 r., AGAD*, [http://adacta.archiwa.net/file/2009archives20/pdf/O\\_ArchNet.pdf](http://adacta.archiwa.net/file/2009archives20/pdf/O_ArchNet.pdf) (dostęp: 10 lutego 2009 r.).

57 Tamże.

58 A. Baniecki, *ArchNet – Naukowy Portal Archiwalny branżowym portalem archiwistów*, „Archiwista Polski” 2009, nr 4 (56), s. 31.

59 Twórcy ArchNetu zrezygnowali z interaktywnego forum, rolę tę całkowicie przejął powstały mniej więcej w tym samym czasie IFAR (Internetowe Forum Archiwalne), zob. IFAR, <http://www.ifar.nac.gov.pl/>.

60 A. Baniecki, *ArchNet – branżowy portal archiwistów*.

61 Tamże.

62 Tamże.

się tam dwa interaktywne linki<sup>63</sup>). Za pośrednictwem Internetu można np. uczyć się w praktyce odczytywania neogotyku.

Innym narzędziem, dzięki któremu archiwa i archiwiści mogą działać w Internecie na polu informacyjnym, popularyzacyjnym i edukacyjnym, są archiwalne fora internetowe. Skierowane są one do profesjonalnego grona odbiorców. Służą przede wszystkim wymianie informacji, poglądów i doświadczeń zawodowych między osobami o podobnych profilu zawodowym<sup>64</sup>. Poprzez przepływ informacji realizowany jest postulat edukacji równoległej. W Polsce od stycznia 2004 roku funkcjonuje specjalistyczne forum internetowe IFAR (Internetowe Forum Archiwalne)<sup>65</sup> służące wymianie myśli i doświadczeń, pozwalające na interaktywną wymianę poglądów pomiędzy użytkownikami<sup>66</sup>. Obecnie administrowane jest przez Narodowe Archiwum Cyfrowe, moderatorzy poszczególnych działów (grup tematycznych) na bieżąco pilnują, aby treści nieprawdziwe były usuwane, tak aby nie doprowadzać do ich rozpowszechniania i powielania. IFAR podzielone jest na kilka wątków tematycznych, dotyczących spraw związanych z codzienną pracą w archiwach państwowych i zakładowych. Forum skierowane jest do wszystkich osób zainteresowanych dzieleniem się swoimi doświadczeniami i opiniami z zakresu archiwistyki, i to nie tylko osób pracujących w archiwach państwowych, lecz również studentów i archiwistów zakładowych. Oprócz wymiany informacji, aktywność na forum jest także okazją do podnoszenia wiedzy zawodowej, jest ona bowiem platformą wymiany doświadczeń osób o podobnym profilu zawodowym. Ponadto IFAR jest płaszczyzną wymiany informacji i doświadczeń dla grup zamkniętych – członków zespołów naukowych i Centralnej Komisji Metodycznej<sup>67</sup>.

Archiwa i archiwiści włączyli się także aktywnie w tworzenie zakładki o archiwach i materiałach archiwalnych umieszczanych na portalach tematycznych. Od 2002 roku istnieje portal Polska.pl<sup>68</sup>, który został stworzony w wyniku współpracy archiwów państwowych z Naukową i Akademicką Siecią Komputerową (NASK). Stanisław Flis projekt ten określił nazwą – archiwum wirtualne, ma ono bowiem formę wystawy on-line, która łączy tematycznie zdigitalizowane dokumenty pochodzące z zasobu polskich archiwów państwowych, bez względu na miejsce ich tradycyjnego przechowywania. Ponadto wszystkim prezentowanym dokumentom towarzyszą wszechstronne opisy przybliżające zarówno treść, jak i kontekst historyczny ich powstania<sup>69</sup>.

Portal Polska.pl posiada dwa działy, w których publikowane są zdigitalizowane materiały archiwalne w postaci wystaw on-line, są to: „Dziedzictwo Narodowe” z zakładką

63 Kursy, [w:] ArchNet, [www.archiwa.net](http://www.archiwa.net) (dostęp: 14 stycznia 2009 r.).

64 P. Michalak, dz. cyt., s. 428.

65 IFAR, <http://www.ifar.nac.gov.pl/>.

66 A. Baniecki, *ArchNet – Naukowy Portal*, s. 32.

67 A. Laszuk, *Stan informatyzacji*, s. 190–191.

68 Portal Polska.pl, [www.polska.pl](http://www.polska.pl).

69 S. Flis, dz. cyt., s. 74–75.

„Skarby Dziedzictwa Narodowego”<sup>70</sup> oraz „Miasta w Dokumentcie Archiwalnym”<sup>71</sup>. Większość dokumentów opatrzona jest w regesty, odpowiednie opisy, komentarze, bibliografię, czasem treść dokumentu jest transkrybowana. Portal ten spełnia przede wszystkim funkcje informacyjno-edukacyjne, o czym zresztą świadczą słowa: „Celem serwisu jest umożliwienie szerszego dostępu do zasobów dziedzictwa narodowego oraz poszerzanie wiedzy społeczeństwa na ten temat poprzez prezentację wybranych, najcenniejszych zasobów polskich archiwów, bibliotek i muzeów. Wśród publikowanych materiałów znajdują się rękopisy, starodruki, pieczęcie, ryciny, mapy, fotografie i obrazy z różnych epok historycznych. Poprzez współpracę na polu edukacji z instytucjami, które posiadają takie zbiory, oraz publikację wybranych i opracowanych materiałów historycznych w Internecie, chcemy współrealizować idee budowy społeczeństwa informacyjnego w Polsce”<sup>72</sup>. Oprócz wystaw on-line, twórcy portalu publikują również inne narzędzia realizacji form i środki działalności edukacyjnej. Są to filmy edukacyjne, artykuły i publikacje internetowe, programy treningowe, gry i zabawy (np. puzzle), do tworzenia których wykorzystywane są materiały archiwalne.

Archiwa włączyły się także organizacyjnie w budowę projektu „Polska Biblioteka Internetowa”<sup>73</sup>, poprzez który podjęto próbę szerszego udostępnienia użytkownikom informacji, jak i samych dokumentów. Polska Biblioteka Internetowa to portal internetowy będący jednym z filarów europejskiego „Programu Powszechnej Edukacji Informatycznej”. Program ten zakłada zwiększenie kreatywności uczniów oraz mobilizację do samokształcenia i samodzielnego korzystania ze źródeł we wszystkich grupach wiekowych. Ma wyrównać szanse dostępu do dóbr kultury osobom pochodzącym z małych miast, wsi czy innych regionów oddalonych od ośrodków akademickich i kulturalnych<sup>74</sup>. W ramach tego projektu w 2003 roku zostały zdigitalizowane i opisane dwa zespoły archiwalne z zasobu Archiwum Akt Nowych – Prezydium Rady Ministrów z okresu międzywojennego i Biuro Polityczne Komitetu Centralnego PZPR<sup>75</sup>. Archiwalia te stanowią przede wszystkim pomoc dydaktyczną w procesie edukacji szkolnej oraz równoległej.

Poczta elektroniczna oraz inne komunikatory archiwalne to narzędzia ułatwiające komunikację między archiwum a użytkownikiem. Używanie ich przez archiwistów ma również walor edukacyjny. Samo odpowiadanie na e-maile może mieć bowiem zarówno wymiar informacyjny, jak i wychowawczy. Joanna Wojdon funkcję wychowawczą archiwów w Internecie widzi właśnie nie tyle w treści dokumentów tam udostępnianych, co w sposobie funkcjonowania poczty elektronicznej. Terminowe i rzeczowe odpowiadanie przez archiwistów na maile może pomóc w nauczaniu odbiorcy szacunku do drugiej

70 Skarby Dziedzictwa Narodowego, <http://dziedzictwo.polska.pl/>.

71 Miasta w Dokumentcie Archiwalnym, <http://miasta.polska.pl/>.

72 Cele serwisu Skarby Dziedzictwa Narodowego, [http://dziedzictwo.polska.pl/info/o\\_serwisie/article,Cele\\_serwisu\\_Skarby\\_Dziedzictwa\\_Narodowego,id,217078.htm](http://dziedzictwo.polska.pl/info/o_serwisie/article,Cele_serwisu_Skarby_Dziedzictwa_Narodowego,id,217078.htm) (dostęp: 10 lutego 2009 r.).

73 Polska Biblioteka Internetowa, [www.pbi.edu.pl](http://www.pbi.edu.pl).

74 Cele Polskiej Biblioteki Internetowej, [http://www.pbi.edu.pl/opbi\\_celepbi.html](http://www.pbi.edu.pl/opbi_celepbi.html) (dostęp: 10 lutego 2009 r.).

75 A. Laszuk, *Stan informatyzacji*, s. 189–192.

osoby, dobrego zwyczaju odpisywania na listy, a także w dążeniu do poszukiwania odpowiedzi na nurtujące pytania<sup>76</sup>.

Użytkownik za pośrednictwem poczty elektronicznej czy komunikatora internetowego ma możliwość zwrócenia się z zapytaniem do konkretnej osoby w archiwum, a dzięki temu może nawiązać z nim niemalże bezpośredni kontakt<sup>77</sup>. Archiwista nie tylko udziela użytkownikowi odpowiedzi na zadane pytania czy przesyła zamówione materiały archiwalne. Możliwa jest bowiem konstruktywna, pouczająca wymiana zdań; archiwista może udzielać wskazówek, dzielić się z użytkownikiem swoją wiedzą i doświadczeniem, a tym samym podnosić poziom jego wiedzy, uczyć poprawnych zachowań.

Opisane narzędzia oraz komputeryzacja i informatyzacja archiwów umożliwiły rozwinięcie wirtualnych form popularyzacji zasobu archiwów i wiedzy o nich<sup>78</sup>, także form działalności edukacyjnej archiwów. Zazwyczaj nie są to nowe formy, mają bowiem swoje odpowiedniki w formach tradycyjnych, znanych w codziennej pracy archiwistów, przystosowane są jednak do możliwości Internetu.

Formą taką jest z pewnością *e-learning*. Jest to odmiana kursu, nauczania zdalnego, w którym głównym nośnikiem jest Internet. Zawierają się w nim takie interaktywne formy wymiany myśli, jak: dyskusje, konsultacje czy instruktaże.

E-learning jest to kształcenie ustawiczne w formach pozaszkolnych odbywające się jako zaawansowana technologicznie forma uczenia się i nauczania na odległość za pośrednictwem Internetu, znana także jako wirtualna odmiana kształcenia zdalnego. E-learning, podobnie jak nauczanie na odległość, umożliwia uczenie się, w tym studio-  
wanie, udział w kursach, bez osobistego i bezpośredniego kontaktu z nauczycielem, lecz z zastosowaniem nowoczesnej technologii dydaktycznej, w której przekaz treści kształcenia, sprawdzanie przebiegu i efektów tego kształcenia dokonuje się przez Internet i sieci komputerowe<sup>79</sup>. Forma ta pozwala uczyć się w dowolnym czasie, miejscu i tempie, mając jedynie do dyspozycji komputer oraz dostęp do Internetu. W literaturze znane są trzy sposoby uczenia się za pomocą e-learningu. Pierwszy sposób określany jest jako

76 J. Wojdon, *Internetowe zasoby archiwów w nauczaniu historii – marzenia i rzeczywistość*, „Archeion” 2004, t. 107, s. 339.

77 H. Wajs, dz. cyt., s. 64.

78 A. Laszuk, *Stan informatyzacji*, s. 189.

79 W. Okoń, dz. cyt., s. 216.



synchroniczny. Środkiem przekazu jest komunikator internetowy (także czat<sup>80</sup>) i telefon, pozwalające nauczycielowi i uczniom porozumiewać się ze sobą w sposób zbliżony do tradycyjnego nauczania. Drugi sposób – asynchroniczny, polega na tym, że uczestnicy procesu kształcenia komunikują się za pomocą e-maili (poczty elektronicznej) i forum dyskusyjnego. Uczniowie nie mają bezpośredniego kontaktu z nauczycielem, ale mogą pracować w dogodnych dla siebie terminach, korzystając z materiałów dydaktycznych zgromadzonych w bazie danych. Ostatni sposób – indywidualny, ma miejsce wówczas, gdy stosuje się narzędzia identyczne z używanymi w sposobie asynchronicznym, z tą jednak różnicą, że uczniowie sami decydują o treści i tempie uczenia się<sup>81</sup>.

Wymianie myśli w e-learningu służą już wcześniej scharakteryzowane formy edukacyjne, takie jak: dyskusja, konsultacja czy instruktaż, jednak ich przebieg w świecie wirtualnym ma miejsce za pomocą takich narzędzi, jak komunikator internetowy (też czat), forum internetowe, poczta elektroniczna. Archiwum Państwowe w Płocku uruchomiło na swojej stronie internetowej możliwość bezpośredniego nawiązania rozmowy z pracownikami oddziałów, sekretariatem, księgowością, a nawet dyrektorem archiwum za pośrednictwem komunikatora internetowego Skype. Osoba odwiedzająca stronę internetową archiwum może zadać pytanie bezpośrednio pracownikowi archiwum lub archiwiście pracującemu w danym oddziale archiwum<sup>82</sup>.

Szczególną uwagę chciałabym zwrócić na często pojawiające się w przestrzeni wirtualnej dyskusje, które dzięki sprawnemu kierowaniu lub kontrolowaniu przebiegu rozmowy przez osobę bądź osoby do tego predysponowane mogą mieć także walory kształcące. Przeglądając strony internetowe archiwów, także portale archiwalne, można spotkać nie tylko odnośniki do specjalistycznych forów internetowych<sup>83</sup>, gdzie na różne tematy specjalistyczne i ogólnoarchiwalne dyskutują osoby ze środowiska, ale także dyskusje prowadzone w Internecie przez użytkowników archiwów, szczególnie przez

80 Czat jest to narzędzie porozumiewania się „na żywo” przez Internet służące do komunikacji wielu osób poprzez pisanie wiadomości w tak zwanych „pokojach” (pokój taki grupuje użytkowników zainteresowanych dyskusją na dany temat). Zwykle istnieją dwa rodzaje rozmowy przez czat: prywatna, której przebieg mogą śledzić tylko dwie osoby, oraz publiczna, dostępna dla wszystkich zalogowanych użytkowników w danym „pokoju”, kierowana przez moderatora. Czaty funkcjonują na dużych portalach, a także na wielu stronach tematycznych. Coraz więcej czatów oferuje możliwość przekazu obrazu za pomocą kamer wideo. Komunikator internetowy (np. GaduGadu czy Skype) różni się od czatu tym, że służy głównie do prowadzenia rozmów prywatnych między dwiema osobami, treści tych rozmów nie są w żaden sposób kontrolowane, za pomocą komunikatora można też wysłać wiadomości, które odbiorca przeczyta dopiero po włączeniu programu. Poza wymianą wiadomości tekstowych współczesne komunikatory umożliwiają też transmisję głosu i obrazu. Ponadto posiadają wiele dodatkowych funkcji, np. przesyłanie plików, obrazków, wysyłanie e-maili i SMS-ów. Zob. *Chat*, [w:] *Encyclopedia Britannica. Online*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/291494/Internet> (dostęp: 24 lutego 2010 r.).

81 *E-learning*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, oprac. C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, Warszawa 2009, s. 45.

82 Zob. Skype-chat. Archiwum Państwowe w Płocku, [http://www.archiwum.plock.com/index\\_g.php](http://www.archiwum.plock.com/index_g.php) (dostęp: 24 lutego 2010 r.).

83 Zob. np. IFAR (Internetowe Forum Archiwalne), <http://www.ifar.nac.gov.pl/>; także forum dyskusyjne na stronie internetowej UNESCO Archives Portal, Discussion forum, <http://www.unesco-ci.org/cgi-bin/forum/gforum.cgi>; forum archiwistów belgijskich: Archefforum.be, <http://www.archiefforum.be/>; forum archiwistów brytyjskich: Society of Archivists Forum, <http://www.archives.org.uk/forum/>.

genealogów, na przykład w zakładkach stron internetowych archiwów – „Księga gości”<sup>84</sup>. Są to miejsca wymiany poglądów i doświadczeń, dające także okazję do wyrażenia swojego zdania i opinii na dany temat. Każdy uczestnik dyskusji ma możliwość zaprezentowania swojego stanowiska, ponadto korzysta ze wspólnych dociekań, rozważań i wniosków. Dla podwyższenia walorów edukacyjnych i informacyjnych tego typu dyskusji ważnym jest, aby były profesjonalnie prowadzone. Z pewnością mogą się do tego przyczynić archiwiści jako moderatorzy lub administratorzy takich dyskusji. Ich zadaniem jest kontrolowanie treści wypowiedzianych przez dyskutantów na forum, tak aby zdania nieprawdziwe nie były powielane. Ponadto archiwiści mogą ze względu na swoją wiedzę i doświadczenie kierować takimi dyskusjami, wprowadzać do dyskusji poprzez podawanie tematu, celów, tez, a także stanowisk wyjściowych, nadawać kierunek, rejestrować bieg dyskusji oraz porządkować wypowiedzi. Pracownicy archiwum radomskiego w wyniku dużego zainteresowania użytkowników strony tego archiwum tematyką genealogiczną, również zamieszczanych w „Księdze gości” licznych pytań o tematyce genealogicznej, wyszli naprzeciw potrzebom użytkowników i stworzyli mieszkańcom Radomia i regionu radomskiego możliwość prezentacji w Internecie najciekawszych eksponatów z domowych archiwów sprzed 1950 roku (są to fotografie, dokumenty i inne materiały prezentowane wraz z krótką informacją o rodzinie). Inicjatywa ta nosi nazwę „Wirtualne Archiwum Rodzin Radomskich”<sup>85</sup>.

Niezwykle walory kształcące mają branżowe fora internetowe, choćby wspomniane już IFAR. Archiwiści i osoby interesujące się archiwistyką nie tylko mają okazję do zaprezentowania swoich poglądów, lecz mogą je również konfrontować z przekonaniem innych dyskutantów. Na forach często poruszane są najnowsze zagadnienia nurtujące środowisko archiwalne, ponadto możliwa jest wymiana doświadczeń zawodowych, porównanie własnej praktyki z procedurami stosowanymi przez innych archiwistów, a także zapoznawanie się z interpretacjami najnowszych przepisów metodycznych i wymaganiami władz archiwalnych<sup>86</sup>.

W tym miejscu chcę także zwrócić uwagę na pojawiające się w sieci specyficzne archiwalne środki edukacyjne, nazywam je ogólnie wirtualnymi programami treningowymi, a zaliczam do nich: interaktywne ćwiczenia, gry i zabawy, multimedialne ścieżki edukacyjne oraz interaktywne wystawy archiwalne.

Wirtualnym programom treningowym wiele uwagi poświęcił Hartmut Weber w referacie wygłoszonym podczas Międzynarodowej Konferencji Archiwistów w Pradze

84 Zob. Księga gości Archiwum Państwowego w Radomiu, [http://www.radom.ap.gov.pl/ksiega\\_gosci.html?npos=10](http://www.radom.ap.gov.pl/ksiega_gosci.html?npos=10).

85 Wirtualne Archiwum Rodzin Radomskich, [http://www.radom.ap.gov.pl/archiwum\\_rodzin\\_radomskich.html](http://www.radom.ap.gov.pl/archiwum_rodzin_radomskich.html).

86 Zob. np. najbardziej dyskutowane tematy na forum: „Czy komisje metodyczne są w archiwach potrzebne?” (31 postów, 7410 wyświetleń), „Czy paginacja akt w archiwach państwowych jest potrzebna?” (19 postów, 2956 wyświetleń), „Nuty muzyczne – jak opracować?” (10 postów, 2018 wyświetleń): IFAR, <http://www.ifar.nac.gov.pl/index.php?board=9.0> (dostęp: 24 lutego 2010 r.).

jesienią 2004 roku, a opublikowanym na łamach „Archeionu”<sup>87</sup>. Weber postulował wykorzystanie nowych technologii informatycznych celem dystrybucji informacji i przygotowania użytkownika do korzystania z archiwum, przy jednoczesnym uwzględnieniu jego potrzeb i posiadanych już doświadczeń. Proponował na przykład, szczególnie z myślą o badaniach uniwersyteckich, wybrać z jednego bądź kilku archiwów wybrane zespoły lub kolekcje cyfrowe celem umieszczenia ich razem w sieci internetowej. Stworzona w ten sposób wirtualna pracownia naukowa, zorientowana na potrzeby użytkownika, miałaby sens, nie tylko ze względu na cele badawcze, ale zwłaszcza ze względu na cele edukacyjne. Możliwym byłoby dostarczanie za jej pośrednictwem przykładów różnych typów źródeł z różnych okresów historycznych jako programu treningowego, a także ukazywanie możliwości ich wykorzystania w badaniach i zachęcanie do samodzielnej pracy<sup>88</sup>. Internet może również posłużyć do świadczenia usług w zakresie informowania i edukowania, w jaki sposób należy korzystać z zasobu archiwum. Hartmut Weber miał tu na myśli nie tylko publikacje i poradniki ogólne na temat korzystania z zasobu archiwum, ale także interaktywne programy treningowe w zakresie poruszania się w zasobie danego archiwum lub dotyczące przykładowego tematu badawczego: „powinny pomóc użytkownikowi, przed jego wizytą w archiwum, w przezwyciężeniu trudności i przeszkód w korzystaniu z zasobu archiwalnego”<sup>89</sup>.

Archiwa wychodzą powoli z taką inicjatywą do użytkowników Internetu. Powstają programy multimedialne w technologii flash, oprowadzające użytkowników po archiwum, za pomocą których w łatwy sposób, nie wychodząc z domu, przez ekran swojego komputera można zapoznać się z instytucją archiwalną, dowiedzieć się na przykład, gdzie w archiwum mieści się pracownia naukowa, a gdzie sekretariat czy magazyny.

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim na swojej stronie internetowej prezentuje wirtualny spacer po archiwum. Jest to multimedialny projekt pozwalający za pomocą monitora i myszki zwiedzić tę instytucję. Użytkownik sam decyduje o kolejności zwiedzanych pomieszczeń. Każde miejsce i znajdujące się w nim specyficzne przedmioty używane w codziennej pracy archiwów (np. regały kompaktowe, szafy metalowe do przechowywania map i planów, biblioteczka podręczna itp.) wyposażone są w odpowiednie opisy. Możliwe jest nawet zajrzenie do magazynu archiwalnego i obejrzenie wystawki archiwalnej prezentowanej w holu archiwum. Ponadto w krótkiej i przystępnej formie przedstawione są dzieje archiwum<sup>90</sup>.

Również Archiwum Państwowe w Lublinie oferuje na swojej stronie internetowej multimedialny program, za pomocą którego można odbyć wirtualny spacer po archiwum, pozwalający zwiedzić poszczególne jego działy, pracownię naukową, magazyny archiwalne, stałą wystawę znajdującą się na parterze budynku, a także wystawkę prezentującą

87 H. Weber, dz. cyt., s. 15–25.

88 Tamże, s. 21.

89 Tamże, s. 22.

90 Wirtualny spacer. Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim 1919–2009, [http://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/virtual\\_tour/pano\\_arch.html](http://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/virtual_tour/pano_arch.html) (dostęp: 24 lutego 2010 r.).

materiały związane z historią Lublina i archiwum. Każde prezentowane pomieszczenie wyposażone jest w odpowiedni opis i charakterystykę, wyjaśniający potencjalnemu użytkownikowi archiwum: co i gdzie się znajduje oraz jak tam można trafić. Program zawiera też nagrania prezentujące budynek archiwum z zewnątrz<sup>91</sup>.

Spacer wirtualne po archiwach cieszą się dużym zainteresowaniem ze strony użytkowników. Archiwum Państwowe w Siedlcach w 2009 roku na swojej stronie internetowej opublikowało wyniki sondy przeprowadzonej wśród użytkowników tejże strony. Zadano pytanie: „Co chciałbyś zobaczyć w najbliższym czasie na naszej stronie?”. W głosowaniu wzięło udział 150 osób. Blisko 50% sondowanych oddało głos na odpowiedź – „multimedialną prezentację naszej placówki (wycieczka po archiwum w technologii flash)”<sup>92</sup>.

Archiwiści umieszczają w Internecie także wirtualne programy treningowe służące na przykład do nauki metod opracowania zasobu, paleografii, neografii, analizy dokumentów. Na ten aspekt działalności archiwów zwrócił uwagę również Hartmut Weber: „Plany przedmiotów i oferowane programy są tak samo ważne jak właściwe zastosowanie nowoczesnych środków w procesie nauczania lub indywidualnych studiów. Taki praktyczny program treningowy mógłby obejmować wszystkie typy źródeł archiwalnych, pochodzących z różnych okresów historycznych, jak dokumenty, kartoteki, rejestry, mapy, dokumenty pergaminowe, pieczęcie, urzędowe publikacje i zbiory fotografii z prostymi przykładami i szczegółowymi komentarzami na temat ich formy i treści. Dlatego powinien być wygodny w korzystaniu nie tylko w zakresie dyscyplin historycznych na wszystkich uniwersytetach, ale również podczas zawodowego treningu archiwistów i w uzupełniającym kształceniu konserwatorów”<sup>93</sup>. Przykładem tego typu programów treningowych są tak zwane małe lekcje paleografii. Programy te składają się z odpowiednio opisanych i przygotowanych w tym celu materiałów edukacyjnych zawierających wizerunki kilku zdigitalizowanych dokumentów wraz z ich opisami, czasem też regestami i tłumaczeniem na język odbiorcy<sup>94</sup>.

Zaprezentowane przez Webera możliwości zastosowania programów treningowych adresowane są szczególnie do środowiska akademickiego. Archiwa na swoich stronach internetowych tworzą programy treningowe również dla innych grup odbiorców. Mam tu na myśli choćby gry i zabawy dla najmłodszych użytkowników sieci.

Gry i zabawy dydaktyczne to realizacja coraz bardziej docenianej metody uczenia się w działaniu, czyli uczenia się przez doświadczanie, zabawę bądź aktywne uczestnictwo. Czynnikiem charakteryzującym tę metodę jest działalność wykonywana dla przyjemności. Zabawy dydaktyczne przeprowadzane są według wzoru opracowanego przez

91 Spacer po archiwum, [w:] Archiwum Państwowe w Lublinie (7.06.2006) [http://www.lublin.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=177&Itemid=141](http://www.lublin.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=177&Itemid=141) (dostęp: 24 lutego 2010 r.).

92 Wyniki sondy. Archiwum Państwowe w Siedlcach, <http://www.siedlce.ap.gov.pl/> (dostęp: 2 lutego 2009 r.).

93 H. Weber, dz. cyt., s. 22.

94 H. Wajs, dz. cyt., s. 63–64.

dorosłych. Ich celem jest rozwiązanie założonego w niej zadania<sup>95</sup>. Tak skonstruowana zabawa lub gra edukacyjna nie tylko rozwija zdolności poznawcze, ale także ułatwia zapamiętywanie treści w niej zawartych. Do zabaw edukacyjnych zalicza się także: układanki, rebusy, krzyżówki i quizy.

Przykładów tego typu działań nie ma w sieci zbyt wiele. Przeszukując serwisy i portale archiwalne, można jednak znaleźć kilka ciekawych egzemplifikacji. Jedną z nich jest edukacyjna gra historyczno-przygodowa „Poszukiwacze zaginionej Warszawy”, opisana następująco: „Jest rok 2079. W Twoich rękach znajduje się niepowtarzalna okazja odbycia podróży w czasie i odkrycia Warszawy na przestrzeni ponad stu lat. Poznaj historię stolicy dzięki archiwalnym zdjęciom, rycinom i mapom. Weź udział w niebezpiecznych akcjach mających zmienić bieg historii. Zostań agentem Pionu Operacyjnego Instytutu Podróży Międzyczasowych. Wypełnij tajną misję!”<sup>96</sup>. Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy, jako partner projektu, udostępniło ze swojego zasobu archiwalnego materiały archiwalne Fundacji Inna Przestrzeń, która przygotowała tę grę edukacyjną. Gra jest do pobrania ze strony [www.poszukiwacze.waw.pl](http://www.poszukiwacze.waw.pl)<sup>97</sup>.

Ponadto Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy 14 sierpnia 2008 roku razem z twórcami strony internetowej [www.ipuzzle.pl](http://www.ipuzzle.pl) uruchomiło elektroniczne puzzle z historycznymi widokami Warszawy. Są to pochodzące z zasobu tego archiwum 32 fotografie prezentujące panoramy, zdjęcia i pocztówki z widokami przedwojennej Warszawy, które można układać w formie puzzli. Cel uruchomienia tej wirtualnej zabawy najtrafniej scharakteryzował dyrektor archiwum, Ryszard Wojtkowski: „Elektroniczne puzzle przygotowane na podstawie materiałów znajdujących się w zasobie Archiwum Państwowego m.st. Warszawy są dla nas pewną nowością. Do tej pory promowaliśmy nasz zasób poprzez tradycyjne formy wydawnicze, takie jak wystawy i albumy. Liczę jednak na to, że ten oryginalny sposób obcowania z materiałami archiwalnymi pozwoli spojrzeć na zdjęcie i kartę pocztową nie tylko jako na miły oku obrazek, ale także wartościowe źródło historyczne mówiące o historii i losach danego miejsca. Być może puzzle z historycznymi widokami miasta pozwolą nawet lepiej przyjrzeć się m.in. unikatowym elementom architektonicznym, które czasem umykają przy oglądaniu pocztówki czy albumu. Mam także nadzieję, że zachęcą one mieszkańców Warszawy do spaceru po mieście, a pozostałych Państwa do odwiedzenia stolicy Polski i przekonania się o zmianach, które dokonały się tu na przestrzeni ostatnich lat”<sup>98</sup>. O dużym zainteresowaniu tą formą niech świadczy fakt, że do godz. 14.00, 18 sierpnia puzzle z historycznymi widokami Warszawy ułożono 16 263 razy<sup>99</sup>.

95 W. Okoń, dz. cyt., s. 479.

96 Poszukiwacze zaginionej Warszawy, <http://www.poszukiwacze.waw.pl/> (dostęp: 24 lutego 2010 r.).

97 Archiwum m.st. Warszawy. Aktualności (25.03.2008), <http://warszawa.ap.gov.pl/aktualnearch.html> (dostęp: 10 stycznia 2010 r.).

98 Przedmowa, [w:] Archiwum Państwowe m.st. Warszawy. Aktualności (13.08.2009), <http://warszawa.ap.gov.pl/przedmowa.html> (dostęp: 10 stycznia 2010 r.).

99 Archiwum Państwowe m.st. Warszawy. Aktualności.

Więcej doświadczeń archiwa mają w zakresie identyfikowania potrzeb różnych odbiorców, zarówno uczonych, jak i uczniów, genealogów, regionalistów, nauczycieli i innych grup użytkowników korzystających z zasobów internetowych archiwów przy organizacji wirtualnych wystaw archiwalnych.

Wirtualne wystawy archiwalne są obecnie jednym z najbardziej rozwiniętych środków edukacyjnych archiwów w Internecie<sup>100</sup>. Dotychczas brak jest jednak w polskiej literaturze praktycznych wskazówek dotyczących organizowania tego typu projektów. Wystawa on-line jest to forma, która łączy zarówno skany, zdjęcia, pliki audio i wideo z profesjonalnym komentarzem historycznym. Zazwyczaj zawiera większą liczbę eksponatów i dotyczy konkretnego tematu. Do urządzenia wystawy archiwalnej on-line mogą być wykorzystane różne techniki multimedialne. Dzięki możliwościom, jakie daje archiwistom Internet, wystawa może być urozmaicona takimi narzędziami, jak film i dźwięk. W zależności od tematyki można na niej zaprezentować nagrania świadków historii, wywiady, filmy obrazujące wydarzenia historyczne, muzykę danej epoki. Będzie to wówczas nie tylko ekspozycja zdigitalizowanych archiwaliów, ale także multimedialna lekcja historii. Wystawa on-line nie musi bowiem być tylko i wyłącznie atrakcją dla zwiedzającego, dzięki narracji historycznej posiada również walor edukacyjny, przekaz kształceniowy, wychowawczy. Może służyć jako pomoc dydaktyczna w edukacji szkolnej czy równoległej, ale także w ciekawy sposób może przedstawiać wydarzenia historyczne, dzieje różnych osób, instytucji, miejscowości i regionów, skłaniać do refleksji i wysiłku intelektualnego.

Wystawa wirtualna ma zaspokajać potrzeby bardzo zróżnicowanego grona użytkowników Internetu – badaczy sztuki i historii, uczniów i studentów, amatorów różnych dziedzin wiedzy, dziennikarzy, wydawców i ludzi po prostu szukających rozrywki<sup>101</sup>. Może przypominać zwiedzanie tradycyjnej wystawy archiwalnej. Dzięki technikom multimedialnym możliwa jest wędrowka po wirtualnej sali wystawowej, przechodzenie od jednego do następnego działu czy eksponatu, z możliwością szukania odpowiedzi na nurtujące pytania i czytania naukowych komentarzy.

Efektom organizowania wystaw archiwalnych on-line jest wyjście archiwów w stronę użytkowników, również tych, którzy nie mają możliwości uczestniczenia w zwiedzaniu wystawy archiwalnej w archiwum, a także w stronę użytkowników, których wiedza o archiwum jest bardzo mała i którzy w ogóle nie biorą udziału w zwiedzaniu wystaw archiwalnych. Najważniejsze w tym momencie jest to, by wystawa taka była dobrze zorganizowana, bowiem nie tylko ma zainteresować użytkownika, ale także nieść jakiś

100 Zob. np. na stronie AP w Kaliszu wystawę „Odzyskanie niepodległości w Kaliszu w 1918 roku – materiały archiwalne”, gdzie obok zdjęć eksponatów archiwalnych wraz z opisem znajduje się zwięzły wykład tematyczny, <http://www.kalisz.ap.gov.pl/index.php> (dostęp: 14 listopada 2009 r.); także na stronie AP w Katowicach wystawa „Był sobie dokument”, <http://www.katowice.ap.gov.pl/index0.html> (dostęp: 14 listopada 2009 r.).

101 A. Czapelska, *Elektroniczne archiwa ikonograficzne w praktyce – doświadczenia i postulaty użytkowników*, „Archeion” 2004, t. 107, s. 328.

przekaz. Powinna dotyczyć ściśle określonej tematyki, a eksponaty na niej prezentowane mają tworzyć ciąg logiczny, zaopatrzone odpowiednimi komentarzami.

Tak zbudowane powinny też być cyfrowe gabloty wystawowe archiwów zawierające niewielki wybór materiałów archiwalnych, będących prezentacją przykładowego wyboru dokumentów typowych dla danego archiwum, lub przedstawiające materiał źródłowy dotyczący najcenniejszych dla danego archiwum obiektów<sup>102</sup>. Są one wizytówką archiwów, dlatego ważnym jest, żeby były nie tylko dobrze zorganizowane, ale także odpowiednio opisane i zaprezentowane. Na przykład na stronie Archiwum Państwowego w Częstochowie w zakładce „Specjalnie dla internautów... galeria ciekawych pozycji z zasobu” pod wspólnym tytułem „Kilka wieków działalności ludzkiej, poniżej jej drobny fragment” umieszczono zdjęcia eksponatów archiwalnych wraz z opisami: „Przygotowaliśmy wybór najciekawszych przede wszystkim pod względem graficznym, wizualnym egzemplarzy pochodzących z zasobu tutejszego Archiwum z nadzieją na rozbudzenie zainteresowania archiwaliami oraz udowodnienie, że nie muszą się one kojarzyć jedynie ze starym, szarym i zniszczonym papierem”<sup>103</sup>.

Cele wystaw on-line są różnorakie. Po pierwsze, są one wizytówką archiwum i okazją do pokazania swoich eksponatów. Po drugie, są nieocenionym źródłem pomocy dydaktycznych dla nauczycieli i uczniów. Ułatwiają pracę nauczycielom i uatrakcyjnijają naukę uczniom. Nauczyciele z powodzeniem mogą wykorzystywać na lekcjach historii publikowane w Internecie, odpowiednio opisane zdigitalizowane teksty, zdjęcia, ilustracje, mapy<sup>104</sup>, a tym samym wychodzić poza treść podręcznika. Uczniowie z kolei mają możliwość rozwijania swoich historycznych czy regionalnych zainteresowań. Lekcja z zastosowaniem archiwalii nie tylko jest atrakcyjniejsza, ale także ułatwia zapamiętywanie<sup>105</sup>. Po trzecie, wystawy on-line są nieocenionym środkiem w procesach samoedukacji. Dostarczają uporządkowane wiadomości o przeszłości, prezentują treści dotyczące jakiejś tematyki historycznej, ale również uwrażliwiają odwiedzających na źródła historyczne, pokazują rozwój form dokumentalnych, wychodzą naprzeciw potrzebom genealogów, miłośników historii regionalnej, osobom zagubionym w archiwalnej przestrzeni. Na wystawach archiwalnych możliwe jest nie tylko zobrazowanie wybranej tematyki historycznej, lecz można także pokazać tok pracy profesjonalisty, czyli w jaki sposób pracują historycy, jakie materiały archiwalne pozwalają im na wyciąganie takich a nie innych wniosków, w jaki sposób pracują konserwatorzy materiałów archiwalnych, jak opracowuje się zespół archiwalny zanim trafi on do rąk użytkowników. Wystawa

<sup>102</sup> H. Weber, dz. cyt., s. 20.

<sup>103</sup> Archiwum Państwowe w Częstochowie, [http://www.archiwum.czestochowa.um.gov.pl/htm/strona\\_glowna.htm](http://www.archiwum.czestochowa.um.gov.pl/htm/strona_glowna.htm) (dostęp: 10 grudnia 2009 r.). Galerię najciekawszych eksponatów na stronach internetowych prezentują też inne archiwa, np. z podziałem na zbiory sprzed i po 1945 roku – AP w Elblągu z siedzibą w Malborku, [http://www.elblag.ap.gov.pl/pl/glowna\\_pl.htm](http://www.elblag.ap.gov.pl/pl/glowna_pl.htm) (dostęp: 10 grudnia 2009 r.).

<sup>104</sup> J. Wojdon, dz. cyt., s. 334, 342.

<sup>105</sup> Tamże, s. 335.

pozwała ukazać strukturę zbiorów archiwalnych z podziałem na zespoły, jednostki, dokumenty<sup>106</sup>.

Archiwum Państwowe w Koszalinie na swojej stronie internetowej publikuje ścieżkę edukacyjną „Umieć czytać historię. Polsko-niemieckie sprawy archiwalne”. Jest to wirtualna wystawa stała „Köslin – Koszalin – miasto pomorskie”, prezentowana także w siedzibie archiwum jako wystawa tradycyjna. Została sporządzona jako trójjęzyczny, zrobiony metodą kolażu multimedialny folder edukacyjny, składający się z 18 plansz, zawierający fotografie archiwaliów: map, zdjęć, pieczęci, dokumentów, planów, plakatów, ilustracji i widokówek wraz z odnośnymi opisami i wyjaśnieniami wyłonione z zasobu własnego archiwum koszalińskiego oraz z zasobów Archiwum Państwowego w Szczecinie, Archiwum Krajowego w Greifswaldzie oraz Biblioteki Państwowej w Berlinie. Koncepcja trasy edukacyjnej zakłada poznawanie historii poprzez dzieje regionu (Pomorze), miejsca (Koszalin) i człowieka (genealogia).

Ścieżka edukacyjna składa się z działów: „Koszalin – miasto pomorskie”, „Najstarsze dokumenty dotyczące Koszalina”, „Na straży porządku publicznego miasta”, „Rozwój przestrzenny Koszalina w XIX wieku”, „Przemysł Koszalina”, „Ludność Koszalina do 1945 roku”, „Rozbudowa Koszalina w I połowie XX wieku”, „Historia Koszalina w źródłach pisanych”, „Koszalin w 1945 roku”, „Odbudowa miasta”, „Zmiany przestrzenne w Koszalinie”, „Ludność i społeczeństwo”, „Szkolnictwo w Koszalinie”, „Działalność partii politycznych i kryzys gospodarczy”, „Przemysł, handel i usługi”, „Działalność kulturalna”, „Historia Koszalina od 1945 r.” i ostatnia plansza: „Jeżeli chcesz odszukać swoich przodków”<sup>107</sup>. Przedstawia dzieje i rozwój miasta prawie od początku jego istnienia, uwzględniając niemalże wszystkie aspekty jego rozwoju. Ukazuje wspólne koszalińskie dziedzictwo niemiecko-polskie oraz związki, jakie ma to miasto z naszym zachodnim sąsiadem.

Ponadto archiwa publikują w Internecie także wiele innych archiwalnych środków edukacyjnych, kierowanych do różnych odbiorców, przystosowanych do ich potrzeb zarówno formą, treścią, jak i przystępnością. Największą grupę archiwalnych środków edukacyjnych w Internecie stanowią wszelkiego rodzaju publikacje i artykuły internetowe. W zależności od celu zamieszczenia danego tekstu na stronie internetowej funkcję edukacyjną archiwów mogą wspomagać zarówno publikacje naukowe, popularnonaukowe, branżowe, jak i poradniki, edycje źródeł, narzędzia służące do odczytu źródeł, pomoce archiwalne on-line, przepisy archiwalne.

Szczególną grupę publikacji internetowych stanowią poradniki. Są to swoiste elementarze podające w przystępny sposób usystematyzowaną wiedzę zazwyczaj na temat poszukiwań archiwalnych i posługiwania się archiwaliami. Oprócz przekazywania wiadomości, uczą praktycznego poruszania się w przestrzeni archiwalnej, przeprowadzania

<sup>106</sup> Tamże, s. 336–337.

<sup>107</sup> Ścieżka edukacyjna, [w:] Archiwum Państwowe w Koszalinie, [http://www.koszalin.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_wrapper&view=wrapper&Itemid=107](http://www.koszalin.ap.gov.pl/index.php?option=com_wrapper&view=wrapper&Itemid=107) (dostęp: 24 lutego 2010 r.).



kwerend, pracy z materiałami archiwalnymi, sposobów ich wykorzystywania i publikowania. W zależności od odbiorców można wyróżnić: poradniki dla ogółu użytkowników, poradniki dla genealogów, poradniki dla osób poszukujących dokumentacji osobowo-płacowej, poradniki dla nauczycieli (tu też animatorów kulturalnych i metodyków), także wskazówki dla osób publikujących na łamach internetowych czasopism archiwalnych.

Poradnikami dla ogółu użytkowników można określić przygotowane i opracowane przez archiwistów odpowiedzi na najczęściej zadawane pytania. Podane w przystępnej formie i w nieskomplikowanym języku specjalistycznym ułatwiają prowadzenie poszukiwań archiwalnych, a także kształcą podstawowe umiejętności, takie jak wypełnianie formularza dla korzystających z pracowni naukowej, złożenie zamówienia na rewersie, korzystanie z archiwalnego systemu informacyjnego. Ponadto informują, czy w danym archiwum są przechowywane materiały archiwalne dotyczące danego zagadnienia, o opłatach archiwalnych czy o możliwości zamówienia kwerendy archiwalnej. Odpowiedzi te najczęściej jednak dotyczą następujących pytań: Jakie dokumenty przechowuje archiwum? Kto może korzystać ze zbiorów archiwum państwowego? Czy i w jaki sposób w archiwum otrzymam kopię aktu urodzenia/małżeństwa/zgonu? Jak korzystać z biblioteki archiwum? Czy można kopiować dokumenty? Czy możliwe jest wypożyczenie akt z archiwum? Kiedy można korzystać ze zbiorów archiwum?<sup>108</sup>

Coraz częściej na stronach internetowych archiwów państwowych zamieszcza się także wskazówki i informacje dla genealogów<sup>109</sup> i osób poszukujących dokumentacji osobowo-płacowej<sup>110</sup>. Są to dokładnie opracowane instrukcje opisujące krok po kroku, jak należy przeprowadzać poszukiwania archiwalne. Przede wszystkim podaje się, od czego należy rozpocząć takie poszukiwania, co użytkownik, zanim przyjdzie do archiwum, musi już wiedzieć, jakie informacje posiadać, by wizyta nie okazała się bezużyteczna. Następnie podaje się, gdzie najlepiej użytkownik ma rozpocząć swoje poszukiwania, do jakiego archiwum powinien najpierw trafić, by odszukać interesującą go informację. Poradniki takie uczą też pożądaných w archiwum zachowań. Co kolejno użytkownik powinien robić po wejściu do archiwum, jak zachowywać się w pracowni naukowej, czego wymagać od dyżurującego archiwisty. Jeśli chodzi o pomoc dla genealogów, to archiwiści podają również adresy internetowych genealogicznych baz danych oraz stron

108 Zob. Najczęściej zadawane pytania, [w:] Archiwum Państwowe w Gdańsku, <http://www.gdansk.ap.gov.pl/faq/faq.php> (dostęp: 25 lutego 2010 r.); Najczęściej zadawane pytania, [w:] Archiwum Państwowe w Łodzi, <http://www.lodz.ap.gov.pl/faq.html> (dostęp: 25 lutego 2010 r.).

109 Zob. „Serwis genealogiczny” Archiwum Głównego Akt Dawnych, a w nim zakładka „I Ty możesz zostać genealogiem”, a także publikacja Małgorzaty Kośki *Porady praktyczne dla osób planujących poszukiwania genealogiczne w AGAD* oraz artykuły: *W poszukiwaniu zaginionych przodków, Zanim traficie Państwo do archiwum*, <http://www.agad.archiwa.gov.pl/genealogia/index.html> (dostęp: 25 lutego 2010 r.).

110 Zob. np. informacje dla poszukujących akt osobowo-płacowych na stronie Archiwum Państwowego w Gorzowie Wielkopolskim, [http://www.gorzow.ap.gov.pl/sezam\\_dok.htm](http://www.gorzow.ap.gov.pl/sezam_dok.htm) (dostęp: 25 lutego 2010 r.); na stronie Archiwum Państwowego Dokumentacji Osobowej i Płacowej zakładka „Obsługa osób poszukujących dokumentacji”, a w niej *Przewodnik dla osób poszukujących informacji*, <http://www.milanowek.ap.gov.pl/> (dostęp: 25 lutego 2010 r.).

internetowych poświęconych tej tematyce. Zachęcają genealogów do dzielenia się wynikami swoich badań w Internecie, wówczas możliwe jest nawiązanie kontaktów z osobami o podobnych zainteresowaniach, czasem badających dzieje tej samej rodziny.

Ponadto na portalach internetowych archiwów publikowane są poradniki dla nauczycieli, animatorów kulturalnych i dydaktyków, sugerujące im sposób wykorzystania archiwaliów w edukacji szkolnej czy równoległej<sup>111</sup>. Teksty te spełniają zarówno funkcję metodyczną, jak i edukacyjną. Obejmują zarówno zestawy źródeł i innych środków dydaktycznych, sugestie dotyczące sposobu wykorzystania materiałów archiwalnych na lekcji razem z pytaniami, poleceniami, komentarzami zarysowującymi tło wydarzeń historycznych, jak i cele nauczania<sup>112</sup>. Za pośrednictwem Internetu możliwe jest zatem udostępnienie osobom zainteresowanym propozycji i wskazówek dotyczących prowadzenia zajęć ze źródłami, a nawet udostępnianie gotowych konspektów zajęć prowadzonych przy pomocy źródeł archiwalnych<sup>113</sup>. Wszelkie poradniki metodyczne można uzupełnić przygotowanymi przez archiwistów przykładowymi konspektami czy scenariuszami lekcji<sup>114</sup>.

Specyficzną grupę stanowią wskazówki dla osób publikujących na łamach internetowych czasopism archiwalnych. Są to zazwyczaj wskazówki techniczne dla autorów publikacji, jak i opisane warunki, które należy spełnić, aby dany tekst został opublikowany w danym czasopiśmie. Osoby chcące publikować wyniki swoich badań w czasopismach wydawanych przez archiwa są informowane o warunkach, jakie dany tekst musi spełnić, by został przyjęty do publikacji. Tym samym współpraca na polu redaktor–autor została usprawniona, osoby redagujące dane czasopismo archiwalne nie muszą już poprawiać tekstów niespełniających określonych wymogów formalnych, a osoby przesyłające swoje teksty do publikacji uczą się zasad poprawnego ich konstruowania<sup>115</sup>.

Z myślą o użytkownikach, którzy przygotowują się do wizyty w archiwum, także za pośrednictwem Internetu, publikuje się pomoce on-line. Są to przeniesione na nośnik cyfrowy lub celowo skonstruowane według zasad wirtualnego świata wszelkie treści charakteryzujące zasób archiwum: bazy danych, spisy, gotowe przewodniki po zasobach czy po prostu umieszczane w Internecie pomoce tradycyjne. Opatrzone odpowiednimi instrukcjami i komentarzami, jak z nich korzystać, są nieocenioną pomocą edukacyjną.

111 Zob. np. *Wykaz lekcji dla młodzieży szkolnej i akademickiej Archiwum Państwowego w Poznaniu* (plik pdf), [w:] Strefa edukacyjna NDAP.

112 J. Wojdon, dz. cyt., s. 338.

113 P. Michalak, dz. cyt., s. 428; zob. np. umieszczone na stronie AP w Kielcach gotowe do pobrania pokazy przygotowane w programie Power Point (opisy plus zdjęcia eksponatów), „Kielce obraz miasta w dokumencie, terażniejszość i przeszłość”, „Trzeci maja”, możliwe do wykorzystania na lekcjach w szkołach, <http://www.kielce.ap.gov.pl/> (dostęp: 12 listopada 2009 r.).

114 Zob. np. wykaz lekcji, scenariuszy i konspektów prowadzonych przez archiwa państwowe dostępny w Strefie edukacyjnej NDAP: Lekcje archiwalne, [on-line], [http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/lekcje-lekcje-art.html?template=archiwa\\_edu](http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/lekcje-lekcje-art.html?template=archiwa_edu) (dostęp: 25 lutego 2010 r.).

115 Zob. np. publikowane na stronie internetowej Archiwum Państwowego w Lublinie wskazówki dla autorów czasopisma wydawanego przez archiwum – „Studiów Archiwalnych”: *Wskazówki dla autorów „Studiów Archiwalnych”*, [w:] Archiwum Państwowe w Lublinie, [http://www.lublin.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=34&Itemid=87](http://www.lublin.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=34&Itemid=87) (dostęp: 20 stycznia 2009 r.).

Pomocą, która nie tylko podaje dokładne informacje o zasobie, ale także wspomaga kształcenie u potencjalnego użytkownika archiwum umiejętności korzystania z archiwalnego systemu informacyjnego. Pomoce cyfrowe, jak podaje Hartmut Weber, mają szereg zalet: dostęp staje się osiągalny dla szerokiej publiczności, zapytania można zgłaszać szybciej i wygodniej, a opis archiwalny materiałów ma charakter dynamiczny i może być korygowany i poprawiany w każdej chwili. Ponadto korzystanie z pomocy on-line nie jest uzależnione od godzin otwarcia pracowni naukowej archiwum<sup>116</sup>. Użytkownik może przygotować się do wizyty w archiwum w domu, odszukać interesujące go zespoły i jednostki archiwalne, a także zorientować się, w jakiej formie są one udostępniane.

Swoistą pomocą edukacyjną archiwów w Internecie są kopie cyfrowe dokumentów wraz z odczytem i opisem (edycje źródeł)<sup>117</sup>. Publikowane w sieci mają szansę trafić do stosunkowo dużej grupy zainteresowanych nimi osób i posłużyć nie tylko jako źródło historyczne do badań, ale także jako materiał ćwiczeniowy, a nawet jeśli są odpowiednio skonstruowane – jako program treningowy. Użytkownicy mają szansę zobaczyć oryginalny tekst dokumentu zestawiony z jego odczytem i regestem. Uważne studiowanie takich dokumentów pozwala na choć pobieżne oswojenie się z pisownią i językiem publikowanego dokumentu, a także na ćwiczenie umiejętności paleograficznych.

Archiwiści wychodzą naprzeciw użytkownikom czytającym i badającym źródła archiwalne, zamieszczając w Internecie różne narzędzia służące do odczytu i ułatwiające zrozumienie tych źródeł. Wśród nich można wymienić przede wszystkim przenoszone na nośnik cyfrowy lub specjalnie opracowywane słowniki i słowniczki<sup>118</sup>. Szczególne zastosowanie mają słowniki językowe: łacińsko-polskie, niemiecko-polskie czy inne, a także słowniki dawnej polszczyzny lub po prostu wyjaśniające znaczenie nieużywanych dziś bądź znanych w innym znaczeniu słów. Pomocami takimi są też publikowane na stronach internetowych archiwów kalendarze. Można tu wymienić choćby kalendarz juliański, kalendarz gregoriański, kalendarz wieczny czy kalkulator odległości w czasie<sup>119</sup>. Pozwalają one badaczowi na szybkie przeliczanie dat, określanie nazw dni tygodnia lub rachowanie, ile lat i dni minęło od podanej daty. Wymienione narzędzia poza funkcją pomocy naukowych, mają również szersze zastosowanie. Korzystanie z nich kształci u uczniów, studentów i amatorów historii chęć prowadzenia własnych poszukiwań i dociekań, szukania możliwości odpowiedzi na nurtujące pytania, radzenia sobie ze specyfiką źródeł archiwalnych, pisanych nieraz niezrozumiałym dla nieprofesjonalistów językiem.

116 H. Weber, dz. cyt., s. 21.

117 Zob. np. publikowane na stronie AP w Koszalinie gotowe do pobrania zdigitalizowane wybrane dokumenty archiwalne wraz z opisem i regestem, <http://www.koszalin.ap.gov.pl/> (dostęp: 12 listopada 2009 r.); także opublikowane na stronie AP w Krakowie zdjęcia z opisami zdigitalizowanych dokumentów, pieczęci, ikonografii, kartografików, <http://www.archiwum.krakow.pl/menu.php> (dostęp: 12 listopada 2009 r.).

118 Zob. np. publikowane w Strefie edukacyjnej NDAP słowniki i skorowidze, [http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/materiay.html?template=archiwa\\_edu](http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/materiay.html?template=archiwa_edu) (dostęp: 10 marca 2010 r.).

119 Zob. kalendarze dostępne w zakładce „Narzędzia” na stronie AP w Łodzi (juliański, gregoriański, wieczny, kalkulator odległości w czasie), <http://www.lodz.ap.gov.pl/index.php> (dostęp: 12 listopada 2009 r.).

Archiwalne publikacje popularnonaukowe to wszelkie teksty popularyzujące historię archiwum, opisujące jego zasób<sup>120</sup>, ale także traktujące o historii budynków archiwalnych<sup>121</sup>, prezentujące biogramy wybitnych archiwistów i osób związanych z dziejami archiwum. Materiały te przybliżają dzieje danej placówki, ale także umożliwiają użytkownikowi przygotowanie się do wizyty w archiwum za pomocą domowego komputera<sup>122</sup>. Popularyzują wiedzę o archiwach, o archiwaliach, przyczyniają się do rozpowszechniania w społeczeństwie kultury archiwalnej i świadomości historycznej. Użytkownik korzystający z tych publikacji wie, do jakiej placówki przychodzi i w jakim celu. Ponadto zorientowany jest w zasobie archiwum, wie, z jakiego powodu i jakich materiałów tam nie ma, a jakie są.

Opisane dzieje budynków archiwalnych, jak i charakterystyka wybitnych osób pracujących w archiwum uprzystępniają użytkownikowi informacje o regionie i osobach w nim działających. Wszystkie te szeroko rozpowszechniane wiadomości mogą przyczynić się nie tylko do budowania pozytywnego wizerunku archiwum, ale także podnoszenia stanu świadomości historycznej, stanu wiedzy. Witryny internetowe archiwów są miejscem wymiany doświadczeń zawodowych, a więc za ich sprawą realizowane są założenia edukacji równoległej, całościowej. Archiwiści mogą bowiem publikować tutaj swoje artykuły naukowe i komunikaty, a także je komentować<sup>123</sup>.

Termin artykuł naukowy jest powszechnie znany<sup>124</sup>. Jest to forma pisemna wypowiedzi naukowej przejrzysta kompozycyjnie, zawierająca logiczny wywód, w którym kolejne argumenty stanowią potwierdzenie tezy lub opis sytuacji. Przedstawia oryginalne badania naukowe i płynące z nich wnioski. Artykuł naukowy służy przede wszystkim zaprezentowaniu przez autora szerszemu gronu odbiorców efektów swojej pracy. Komunikaty to natomiast skrócone do minimum opisy wstępnych badań, będących jeszcze w toku. Publikowanie tego typu form właśnie w Internecie daje badaczom nowe sposoby ich prezentowania. Możliwe jest bowiem dołączanie za pomocą technik multimedialnych wszelkich zdjęć i nagrań, a tym samym uatrakcyjnienie i uwiarygodnienie tekstu, pokazanie warsztatu naukowego, metod interpretowania i wnioskowania. Dzięki publikacji w Internecie treści zawarte w artykule mogą być szerzej rozpowszechnione, dotrzeć do większego grona odbiorców. Czytelnikami publikacji naukowych są nie tylko specjaliści w danej dziedzinie, ale także amatorzy danego zagadnienia. Ponadto możliwa jest niemalże natychmiastowa ocena i krytyka danego dzieła, a tym samym konstruktywna dyskusja i wymiana myśli.

Kolejną grupę archiwalnych środków edukacyjnych w Internecie w zakresie publikacji

120 A. Laszuk, *Stan informatyzacji*, s. 192.

121 Zob. np. opublikowany na stronie AP w Lublinie historyczny opis budynku, w którym mieści się to archiwum. Charakterystyka budynku zwraca uwagę czytających na fakt, iż jest on jedną z atrakcji architektonicznych nowego szlaku turystycznego Trakt Kraków–Lublin–Wilno, <http://www.lublin.ap.gov.pl/> (dostęp: 12 listopada 2009 r.).

122 H. Weber, dz. cyt., s. 19.

123 P. Michalak, dz. cyt., s. 428.

124 Zob. np. M. Pawlak, J. Serczyk, *Podstawy badań historycznych*, Bydgoszcz 1999, s. 20.

internetowych tworzą treści kierowane do wąskiej grupy specjalistów – archiwistów i zarządców dokumentacją. Sieć może być bowiem wykorzystana jako nośnik w trakcie współdziałania archiwum z jednostkami organizacyjnymi, zarówno w zakresie prawidłowego zarządzania dokumentacją (poprzez umieszczanie w Internecie aktualnych przepisów dotyczących klasyfikacji i kwalifikacji dokumentacji), jak i nadzorowania prawidłowego przygotowania i przekazywania materiałów archiwalnych do archiwum państwowego (poprzez zamieszczanie w Internecie wypełnionych wzorów protokołów brakowania dokumentacji czy spisów dokumentacji przekazywanej do archiwum państwowego lub na brakowanie oraz formularzy do ściągnięcia i wydrukowania przez archiwistów zakładowych) czy też w zakresie szkolenia personelu archiwów zakładowych (poprzez umieszczanie w Internecie materiałów szkoleniowych)<sup>125</sup>. Publikowanie tego typu dokumentów sprzyja edukacji zawodowej archiwistów. Internet udostępnia im bowiem narzędzia gotowe do przystosowania w ich codziennej pracy, a wzory protokołów i formularzy mogą im posłużyć jako materiał ćwiczeniowy.

Ostatnią grupą publikacji internetowych, również mogącymi być zamieszczanymi w sieci ze względu na cele edukacyjne działalności archiwów, są przepisy archiwalne. Pod tym pojęciem mieszczą się statuty i regulaminy archiwów, ale także publikowane na ich stronach rozporządzenia i ustawy archiwalne, także inne ustawy, ale dotyczące w jakimś zakresie spraw archiwalnych. Statuty archiwów wprowadzają badacza w zakres zadań, jakie stoją przed danym archiwum. Traktują także o strukturze archiwum, jak i zasięgu jego działania. Spośród regulaminów archiwów najważniejszy jest regulamin organizacyjny. Określa on przede wszystkim zadania archiwum, ze szczególnym wyszczególnieniem osób, na których spoczywa odpowiedzialność za ich wykonanie. Można także wymienić regulamin korzystania z pracowni naukowej, określający prawa i obowiązki użytkownika i dyżurującego archiwisty, pożądane zachowania, jak i wyznaczający możliwości skorzystania z pomocy informacyjnych czy archiwalnej biblioteki.

Publikowanie i uprzystępnianie przepisów archiwalnych jest włączeniem się archiwów w rozwój społeczeństwa demokratycznego, gdzie równy dostęp do informacji, jak i przejrzystość funkcjonowania są podstawą jego rozwoju<sup>126</sup>. Potrzeby demokratyczne społeczeństwa dotyczące otwartości, przejrzystości i dostępności nabierają we współczesnym świecie coraz istotniejszego znaczenia<sup>127</sup>. Dlatego też urzędy administracji publicznej zamieszczają wiele ze swoich materiałów w Internecie<sup>128</sup>. Na stronach internetowych archiwów możemy znaleźć wachlarz rozporządzeń i normatywów prawnych dotyczących funkcjonowania tych placówek<sup>129</sup>.

125 R. Degen, *Witryna internetowa archiwum*, s. 132–133.

126 C. Gränström, *Społeczny dostęp do informacji archiwalnej*, „Archeion” 2000, t. 101, s. 26–27.

127 Tamże, s. 30.

128 H. Wajs, *Archiwa wobec e-rządu i społeczeństwa informacyjnego*, [w:] *Archiwa i archiwiści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Szczecin, 12–13 września 2002 r.*, t. 1, red. D. Nałęcz, Toruń 2002, s. 57.

129 Poniekąd wymusza to na archiwach państwowych ustawa o dostępie do informacji publicznych: ustawa z dnia 6 września 2001 roku o dostępie do informacji publicznej (Dz.U. z 2001 r., nr 112, poz. 1198).

Opisane powyżej formy i środki działalności edukacyjnej archiwów w przestrzeni wirtualnej, ze względu na ich różnorodność i atrakcyjność, mogą sprawiać wrażenie, że archiwa organizują w Internecie mnóstwo przedsięwzięć edukacyjnych. Niestety tak nie jest. Przeciętne archiwum w Polsce publikuje w Internecie zazwyczaj podstawowe informacje na temat swojej działalności, zasobu i dziejów. Rzadko kiedy użytkownik archiwalnej strony internetowej ma możliwość bezpośredniego kontaktu z pracownikami archiwum za pomocą komunikatorów internetowych, większość archiwów nie posiada „Księgi gości”, gdzie można wyrazić swoje opinie i sugestie na temat strony i zamieszczonych na niej informacji. Strony internetowe archiwów nie są przygotowane na potrzeby odbiorców najmłodszych, którzy także mogą je odwiedzić. Ponadto należy zaznaczyć, iż większość opisanych tu wirtualnych programów treningowych to jedynie koncepcje i pomysły, w jaki sposób można zorganizować działalność edukacyjną archiwów w Internecie.

## Zakończenie

Na większość pytań postawionych w momencie rozpoczynania analizy funkcji edukacyjnej archiwów zdołałam znaleźć bardziej lub mniej satysfakcjonującą odpowiedź. W trakcie prac nad zagadnieniem pojawiły się także takie konkluzje, których się nie spodziewałam. Okazało się również, że rozprawa przygotowana przeze mnie nie mogła wyczerpać tematu. O ile aspekt teoretyczny funkcji edukacyjnej archiwów został w niej scharakteryzowany możliwie pełnie, to zagadnienia metodyczne, przedstawione w niej w stopniu jedynie załączkowym, powinny doczekać się osobnych analiz.

Najpierw zdefiniowałam funkcję edukacyjną archiwów jako zespół zadań stojących przed archiwami w celu podniesienia poziomu wiadomości, umiejętności i postaw społeczeństwa za pośrednictwem określonych działań edukacyjnych. Dla potrzeb właściwego umiejscowienia funkcji edukacyjnej przeprowadziłam analizę funkcji archiwów, dochodząc do wniosku, że dla funkcji edukacyjnej nie ma miejsca w typologii zbudowanej na podstawie kryterium rodzaju czynności wykonywanych przez archiwistów, a wyróżniającej takie funkcje, jak gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie i udostępnianie zasobu archiwalnego. Miejsce dla funkcji edukacyjnej znalazłam natomiast wśród funkcji wydzielanych ze względu na cel działalności archiwów i ich rolę w społeczeństwie. Funkcja edukacyjna wyraźnie krystalizuje się wówczas obok funkcji: administracyjnej, naukowej i promocyjnej. Podkreśliłam różnice, jakie występują między działalnością edukacyjną a działalnością informacyjną i promocyjną. Dokonałam także rozróżnienia między funkcją edukacyjną rozumianą jako zespół zadań a działalnością edukacyjną, czyli sposobem realizacji tych zadań przy pomocy odpowiednio dobranych form, metod i środków. Określiłam zakres funkcji (działalności) edukacyjnej, wydzielając w niej według kryterium odbiorcy: funkcję (działalność) oświatową, skierowaną do środowiska oświatowego, oraz funkcję (działalność) kulturalną, skierowaną do całego społeczeństwa.

Szukając wyjaśnienia i podstawy teoretycznej rozwoju funkcji edukacyjnej archiwów, wskazałam na zasadę publiczności archiwów. Zasada ta w społeczeństwie informacyjnym nabiera znaczenia zasady podstawowej, organizującej całą rzeczywistość archiwalną. Rozwijała się jednak od kilku wieków. Opisując proces rozwojowy tej zasady, dostrzegłam, iż najpierw przejawiała się ona jako uznanie publicznej własności archiwów, następnie powszechnej dostępności archiwów, przesunięcie akcentu z celów administracyjnych tej powszechnej dostępności na cele naukowe, rozszerzenie kręgu równouprawnionych użytkowników na osoby spoza świata naukowego, wreszcie wyjście archiwum na zewnątrz, podjęcie przez nie pracy publicznej. Tym samym wykształcenie się funkcji edukacyjnej archiwów jest naturalną konsekwencją dotychczasowego rozwoju archiwów i archiwistyki, rozwoju zasady publiczności archiwów, stanowiącą odpowiedź na potrzeby społeczeństwa informacyjnego. Archiwa edukując, powiększają zasób informacji konsumowanej przez społeczeństwo wiedzy, a jednocześnie instruują to społeczeństwo,

w jaki sposób może samodzielnie korzystać ze skarbnicy „uśpionej” informacji, jaką jest zasób archiwalny. Rozwój funkcji edukacyjnej archiwów jest wynikiem stawiania zasady publiczności archiwów na naczelnym miejscu we współczesnej archiwistyce.

Przemiany w samej archiwistyce nie tłumaczą jednak jeszcze w zupełności obecnego charakteru i struktury funkcji edukacyjnej archiwów. Do zrozumienia zjawiska konieczne jest przyjrzenie się metamorfozom, jakim podlega współczesna pedagogika. Ma ona charakter holistyczny. Kładzie nacisk na edukację ustawiczną, trwającą przez całe życie, odbywającą się nie tylko poprzez sformalizowany system oświatowy, ale również na drodze nieformalnej, incydentalnej, a nawet akcydentalnej. Każda sytuacja, w której znajdzie się człowiek, może przyczynić się do zmiany jego stanu świadomości, a więc ma potencjalny wymiar edukacyjny. Tym samym inaczej wypada spojrzeć na wiele działań archiwalnych, których dotychczas nie kojarzyliśmy z edukacją.

Charakterystyka środowiska, w którym odbywa się działalność edukacyjna archiwów, wymagała z kolei sięgnięcia do narzędzi innej nauki – teorii zarządzania, posługującego się pojęciem otoczenia organizacji. Pozwoliło to dojrzeć archiwa w ich złożonej zależności od szeroko pojmowanego otoczenia dalszego: politycznego, społecznego, ekonomicznego, prawnego, kulturowego. Przede wszystkim jednak umiejscowiło konkretne archiwum w kontekście jego otoczenia bliższego: innych archiwów, muzeów, bibliotek, organizacji społecznych, szkół wyższych i władz samorządowych. Wymienione elementy tego otoczenia dla każdego konkretnego archiwum są partnerem (współpracownikiem) w trakcie realizacji funkcji edukacyjnej lub też konkurentem. Mimo iż wydaje się, że archiwum jest poza jakąkolwiek konkurencją, bo przechowuje zasób unikatowy, którego nic nie jest w stanie zastąpić, to jednak to odbiorcy wybierają instytucje, z których usług edukacyjnych korzystają, na przykład muzea zamiast archiwów, jedno archiwum zamiast drugiego. Proces dydaktyczny może bowiem zostać zilustrowany za pomocą różnych obiektów archiwalnych czy muzealnych. Stawia to przed archiwami duże i stałe wyzwanie zdobycia i utrzymania odbiorców ich oferty edukacyjnej.

Wyróżniłam również i scharakteryzowałam grupy odbiorców działalności edukacyjnej archiwów: środowisko naukowe, środowisko oświatowe, amatorzy historii, osoby poszukujące dowodów prawnych, pracownicy różnych jednostek organizacyjnych i wszyscy posiadacze dokumentacji. Każda z tych grup ma inne potrzeby edukacyjne, z innym przygotowaniem przychodzi do archiwum; w stosunku do każdej z nich archiwa posługują się lub mogą posługiwać innymi środkami, innymi metodami, oddziaływać w innych formach.

Przy tej okazji zawarłam w pracy sprawozdanie z badania ankietowego środowiska nauczycielskiego dotyczącego jego współpracy z archiwami. Badanie to pokazało, że większość nauczycieli nie zdaje sobie sprawy z możliwości współpracy z archiwum w realizacji procesu dydaktycznego, ale sam pomysł takiej współpracy uważa za dobry i warty rozwinięcia. Z kolei duża część grupy świadomej możliwości współpracy z archiwum współpracy takiej nie podejmuje. Wyraźnie potrzeba jej jakiegoś systemu zachęt



nie tylko ze strony archiwum, ale też władz oświatowych. Nieliczna stosunkowo grupa współpracująca z archiwami może natomiast w każdej chwili rozpocząć współpracę z ich konkurentem, czyli znacznie popularniejszą w środowisku oświatowym instytucją – muzeum.

Rozpatruję także organizację edukacyjnej służby archiwalnej. Analiza jej stanu w archiwach obcych i polskich doprowadziła mnie do wniosku, że sytuacją optymalną byłoby zatrudnianie w archiwach pedagogów archiwalnych, czyli osób będących jednocześnie wykwalifikowanymi nauczycielami i archiwistami. Jeśli to nie będzie możliwe, to dobrze by było, gdyby specjalista od spraw edukacyjnych, choć nie nauczyciel, zajmował się w archiwum tylko działalnością edukacyjną. W mniejszych archiwach będzie to niemożliwe, a obowiązki edukacyjne będą stanowić część obowiązków służbowych archiwisty. Jest jednak istotne, aby działalność edukacyjną danego archiwum koordynowała jedna osoba i aby podczas większych przedsięwzięć edukacyjnych osoba ta stawała się koordynatorem działań, do których włączają się także inni pracownicy archiwum. Rozważania te doprowadziły do zaproponowania projektu programu specjalności kształcącej archiwistów – ekspertów w zakresie działalności edukacyjnej, informacyjnej i promocyjnej. Ostatnia część rozdziału IV wskazuje na potrzebę modyfikacji profilu kształcenia archiwistów i pokazuje, w jaki sposób można pożądaną zmianę osiągnąć.

Wykorzystując dorobek pedagogiki, zwłaszcza dydaktyki, oświaty dorosłych, animacji społeczno-kulturowej i popularyzacji nauki, a także dorobek muzealników i archiwistów obejmujący sposoby realizacji poszczególnych zajęć edukacyjnych, zdefiniowałam i wypracowałam rozróżnienie archiwalnych form edukacyjnych, wspomaganych odpowiednimi metodami kształcenia i archiwalnych środków edukacyjnych. Stworzyłam wykaz form stosowanych i możliwych do zastosowania w realizacji funkcji edukacyjnej archiwów, a także opracowałam typologię materiałów wykorzystywanych w działalności edukacyjnej archiwów.

W trakcie charakteryzowania poszczególnych form, a także wykorzystywanych w toku ich realizacji metod i środków zwróciłam uwagę na nienależycie wykorzystywany dotychczas potencjał edukacyjny archiwów, a także na konieczność bardziej profesjonalnego prowadzenia działań edukacyjnych w archiwach. Wskazałam na bardzo efektywne, lecz rzadko wykorzystywane w działalności archiwów formy edukacyjne (takie jak na przykład gry, zabawy, warsztaty, akcje społeczne), a także na edukacyjny wymiar niektórych działań podejmowanych przez archiwa, lecz nigdy dotąd nie postrzeganych w tym charakterze. Archiwiści już przez sam kontakt z użytkownikiem archiwum w pracowni naukowej, instruując go, odpowiadając na zadane pytania w pewien sposób podnoszą stan jego wiedzy, edukują. Ponadto niektóre scharakteryzowane formy są skierowane również do archiwistów, szczególnie szkolenia archiwalne. Wskazałam na to przy omawianiu odbiorców działalności edukacyjnej archiwów, gdzie archiwiści jako pracownicy jednostek organizacyjnych są jedną z grup tych odbiorców, grup edukowanych przez archiwa.

Analiza działalności edukacyjnej archiwów w Internecie i porównanie jej wyniku z działalnością w świecie realnym doprowadziła do wniosku, że jeśli chodzi o treść edukowaną, jak i formy edukacyjne, to Internet nie wnosi w tym aspekcie niczego nowego, inny jest jedynie środek przekazu informacji. Działalność edukacyjna w Internecie jest analogiczna do tej istniejącej w świecie realnym. Rzeczą nową są jedynie możliwości oddziaływania archiwów. W obecnym świecie, w erze społeczeństwa informacyjnego jeśli coś nie istnieje w Internecie, to znaczy, że nie istnieje w ogóle. Archiwa chcąc docierać do użytkowników w świecie realnym, muszą istnieć także w świecie wirtualnym.

W pracy ujęty został przede wszystkim opis rzeczywistości zastanej, ma ona jednak również wymiar postulatywny. Stworzony model funkcji edukacyjnej archiwów może stać się podstawą teoretyczną do rozwinięcia szczegółowej metodyki działalności edukacyjnej archiwów. Wskazane jest, aby przedmiotem badań tej metodyki stała się działalność edukacyjna archiwów, natomiast w jej zakresie powinny mieścić się takie zagadnienia, jak: badanie potrzeb edukacyjnych realnych i potencjalnych klientów archiwów, dobór dla każdego założonego celu edukacyjnego odpowiednich form i metod kształcenia, wypracowywanie dokładnego modelu działań, aby następnie właściwie zdefiniować odbiorcę działań edukacyjnych i skutecznie do niego docierać, a także odpowiednie konstruowanie i dobór archiwalnych środków edukacyjnych.

# Aneks

## Propozycja programu specjalności w zakresie edukacji, promocji i informacji archiwalnej na studiach archiwalnych II stopnia

### Ramowe treści kształcenia

Nazwa przedmiotu	Liczba godzin
Archiwa w społeczeństwie informacyjnym	30
Psychologia	15
Pedagogika	45
System informacji archiwalnej	30
Promocja archiwalna	30
Pedagogika archiwalna	30
Działalność informacyjna, naukowa i wydawnicza	30
Metodyka opracowywania archiwalnych pomocy edukacyjnych	30
Formy, metody i techniki kształcenia	30
Infobrokerstwo archiwalne	30
Wystawiennictwo archiwalne	15
Emisja głosu	15
Działalność regionalna archiwów	30
<b>Razem:</b>	<b>360</b>

Proponowane powyżej ramowe treści kształcenia należy ułożyć w pewnym logicznym ciągu przedmiotów przypisanych do kolejnych semestrów studiów; trzeba też wybrać dla każdego przedmiotu optymalną formę zajęć i ich zaliczenia, stosownie do zamierzonych efektów kształcenia, a także liczbę godzin potrzebnych do uzyskania odpowiednich kompetencji. Nie przypisano zajęciom punktów ECTS, uznając, że byłoby to przedwczesne i że musi to zostać najpierw skorelowane z programem całego kierunku kształcenia na danej uczelni.

#### I semestr

Nazwa przedmiotu	Rodzaj zajęć	Liczba godzin	Forma zaliczenia
Archiwa w społeczeństwie informacyjnym	w.	30	zal.
Psychologia	w.	15	zal.
Pedagogika	w.	30	egz.
Pedagogika	ćw.	15	zal./o.
<b>Razem:</b>		<b>90</b>	

## II semestr

Nazwa przedmiotu	Rodzaj zajęć	Liczba godzin	Forma zaliczenia
System informacji archiwalnej	ćw.	30	zal./o.
Promocja archiwalna	ćw.	30	zal./o.
Pedagogika archiwalna	ćw.	30	zal./o.
Razem:		90	

## III semestr

Nazwa przedmiotu	Rodzaj zajęć	Liczba godzin	Forma zaliczenia
Działalność informacyjna, naukowa i wydawnicza	ćw.	30	zal./o.
Metodyka opracowywania archiwalnych pomocy edukacyjnych	ćw.	30	zal./o.
Formy, metody i techniki kształcenia	ćw.	30	zal./o.
Razem:		90	

## IV semestr

Nazwa przedmiotu	Rodzaj zajęć	Liczba godzin	Forma zaliczenia
Infobrokerstwo archiwalne	lab.	30	zal./o.
Wystawiennictwo archiwalne	ćw.	15	zal./o.
Emisja głosu	ćw.	15	zal.
Działalność regionalna archiwów	ćw.	30	zal./o.
Razem:		90	

## Szczegółowe treści kształcenia

### Kształcenie w zakresie zajęć „Archiwa w społeczeństwie informacyjnym”

Treści kształcenia: Społeczeństwo informacyjne (społeczeństwo postindustrialne, społeczeństwo ponowoczesne), jego geneza, charakterystyka i funkcjonowanie. Szanse i zagrożenia powodowane przez przemiany zachodzące we współczesnym społeczeństwie. Społeczeństwo informacyjne a procesy globalizacji. Społeczeństwo informacyjne społeczeństwem demokracji i dobrobytu. Miejsce archiwów w społeczeństwie informacyjnym – archiwa zarządzają dostępem do informacji o przeszłości. Procesy demokratyzacji archiwów, a także liberalizacji dostępu do archiwów. Archiwa a wielokulturowość. Zasada publiczności archiwów paradygmatem archiwistyki w dobie społeczeństwa informacyjnego.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Zrozumienie istoty i struktury społeczeństwa informacyjnego i miejsca archiwów jako uczestników i współtwórców tego społeczeństwa.

### **Kształcenie w zakresie psychologii**

Treści kształcenia: Podstawy psychologii poznawczej, psychologii rozwojowej, psychologii osobowości, psychologii społecznej, psychologii wychowawczej oraz psychologii pracy.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Podstawowa wiedza z zakresu psychologii poznawczej (procesy poznawcze człowieka – postrzeganie, myślenie, wyobrażanie, pamięć), psychologii rozwojowej (rozwój i zmiany mechanizmów psychicznych człowieka), psychologii osobowości (emocje, procesy motywacji, stałe cechy psychiczne), psychologii społecznej (postrzeganie osób i psychicznych aspektów interakcji między ludźmi, a także komunikacji między nimi – negocjacje, mediacje), psychologii wychowawczej (problemy szkolno-wychowawcze, funkcjonowanie instytucji szkolnych i wychowawczych), psychologii pracy (zastosowanie wiedzy psychologicznej w organizacjach i przedsiębiorstwach).

### **Kształcenie w zakresie pedagogiki**

Treści kształcenia: Poznanie podstawowych pojęć pedagogiki (wychowanie, kształcenie, nauczanie, edukacja, oświata), a także celów, treści, metod, środków i form organizacji procesów wychowawczych. Pedagogika jako nauka, dyscypliny i kierunki pedagogiczne; teoria oświaty dorosłych, problematyka środowiskowych uwarunkowań procesów wychowania; informacje na temat oddziaływania wychowawczego instytucji wychowania pozaszkolnego.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Wyposażenie w wiedzę o skuteczności różnego rodzaju zabiegów dydaktyczno-wychowawczych. Umiejętność gromadzenia wiadomości o rzeczywistości wychowawczej; analizy tej rzeczywistości, wykrywania związków i zależności między elementami owej rzeczywistości i wyjaśniania ich; dostarczania wiedzy potrzebnej do przekształcania rzeczywistości wychowawczej.

### **Kształcenie w zakresie zajęć „System informacji archiwalnej”**

Treści kształcenia: Pojęcie systemu informacji archiwalnej. Elementy składające się na system informacji archiwalnej (zbiór pierwotnych źródeł informacji, zbiór wtórnych źródeł informacji, zbiór pochodnych źródeł informacji, archiwum, użytkownik) i relacje je łączące. Elementy systemu informacji archiwalnej jako podsystemy wpływające na funkcjonowanie systemu jako całości. Funkcjonowanie systemu informacji archiwalnej. Analiza systemowa jako metoda opisu, analizy i melioracji systemu informacji archiwalnej.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Umiejętność opisywania i analizowania systemu informacji archiwalnej oraz podsystemów składających się na niego. Umiejętność konstruowania i poprawiania systemu informacyjnego lub jego elementów.

### **Kształcenie w zakresie promocji archiwalnej**

Treści kształcenia: Stosowanie narzędzi public relations dla budowy pożądanego wizerunku archiwum. Formy działalności promocyjnej archiwów. Promocyjny wymiar całej działalności archiwów, w tym szczególnie edukacyjnej. Ramy organizacyjne i metody działalności promocyjnej archiwów.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Umiejętność zdiagnozowania wizerunku archiwum i zaplanowania działań zmierzających do jego zmiany.

### **Kształcenie w zakresie pedagogiki archiwalnej**

Treści kształcenia: Pedagogika archiwalna na świecie. Działalność oświatowa instytucji kultury i nauki. Krytyczne spojrzenie na działalność edukacyjną archiwów. Profil specjalisty w zakresie działalności edukacyjnej archiwów. Udział archiwów w procesach kształcenia; organizowanie kształcenia w archiwum i przez archiwum; poznanie i określanie celów, treści, metod, środków i form edukacyjnych stosowanych w toku działalności edukacyjnej archiwów.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Wiedza na temat działalności popularyzatorskiej, kulturalno-oświatowej i edukacyjnej archiwów. Umiejętność dostosowywania odpowiednich celów, treści, metod, środków i form edukacyjnych w toku realizacji funkcji edukacyjnej archiwów. Znajomość typologii archiwalnych form edukacyjnych.

### **Kształcenie w zakresie działalności informacyjnej, naukowej i wydawniczej**

Treści kształcenia: Cele i formy działalności informacyjnej, naukowej i wydawniczej archiwów. Organizacja działalności archiwów w wymienionych zakresach. Badanie potrzeb użytkowników i planowanie działalności archiwów pod kątem ich zaspokojenia.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Umiejętność planowania działalności informacyjnej, naukowej i wydawniczej archiwów dostosowanej do rozpoznanych potrzeb użytkowników. Umiejętność przeprowadzenia konkretnego działania w scharakteryzowanym zakresie.

### **Kształcenie w zakresie metodyki opracowywania archiwalnych pomocy edukacyjnych**

Treści kształcenia: Typologia archiwalnych pomocy edukacyjnych. Sposób opracowywania tych pomocy.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Znajomość i umiejętność tworzenia archiwalnych pomocy edukacyjnych.

### **Kształcenie w zakresie zajęć „Formy, metody i techniki kształcenia”**

Treści kształcenia: Przegląd i analiza pedagogicznych form i metod kształcenia, przegląd form stosowanych w archiwach.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Umiejętność stosowania i dostosowywania odpowiednich form, metod i technik kształcenia do możliwości percepcyjnych odbiorców działalności edukacyjnej archiwów. Umiejętność przeprowadzania zajęć edukacyjnych na podstawie form i metod kształcenia.

### **Kształcenie w zakresie infobrokerstwa archiwalnego**

Treści kształcenia: Przegląd określonych narzędzi wyszukiwawczych w Internecie (wyszukiwarki internetowe, katalogi internetowe, serwisy informacyjne) i ich wykorzystywanie. Wyszukiwanie informacji za pomocą narzędzi wyszukiwawczych. Przegląd i krytyczna ocena istniejących stron internetowych o tematyce archiwalnej. Wykorzystanie zasobów sieci Internet dla celów archiwistycznych. Model idealny strony internetowej archiwum. Ćwiczenia praktyczne w zakresie tworzenia i zarządzania stronami internetowymi o tematyce archiwalnej.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Umiejętność wyszukiwania, analizowania, a następnie dostarczania konkretnych informacji w odpowiedniej formie. Umiejętność weryfikacji i oceny jakości informacji archiwalnych znajdujących w Internecie. Umiejętność korzystania z wyszukiwarek internetowych i umiejętnego formułowania pytań celem otrzymania listy rezultatów odpowiadających potrzebom. Umiejętność tworzenia i administrowania stronami WWW.

### **Kształcenie w zakresie wystawiennictwa archiwalnego**

Treści kształcenia: Przegląd i krytyczne omówienie wystawiennictwa archiwalnego w Polsce.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Umiejętność poprawnego budowania wystaw archiwalnych, również wirtualnych, dobierania odpowiednich materiałów archiwalnych do treści wystawy, a także dobierania odpowiedniej oprawy plastycznej, umiejętność budowania katalogu wystawy archiwalnej i poprawnego opracowania plakatu. Wiedza z zakresu metodyki eksponowania materiałów archiwalnych (warunki eksponowania – odpowiednia temperatura, wilgotność względna, oświetlenie, gabloty wystawowe, oryginały czy kopie na wystawach), sporządzania napisów informacyjnych przy aktach i tzw. „tekstów wiążących” wystawę w całość. Umiejętność dostosowywania tematyki wystaw do potrzeb użytkowników.

### **Kształcenie w zakresie działalności regionalnej archiwów**

Treści kształcenia: Regionalizm i historia regionalna. Instytucje i organizacje prowadzące działalność regionalną. Archiwum zbiorem informacji do dziejów regionu. Cele i formy działalności regionalnej archiwów. Współpraca archiwów z innymi instytucjami i organizacjami działającymi w regionie i na rzecz regionu.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Umiejętność nawiązywania współpracy archiwum z innymi instytucjami i organizacjami w regionie. Umiejętność planowania działań archiwum na rzecz regionu. Umiejętność organizowania konkretnych przedsięwzięć archiwalnych na rzecz regionu.

### **Kształcenie w zakresie emisji głosu**

Treści kształcenia: Warsztaty w zakresie jak radzić sobie z wpływem stresu na głos, jak wykorzystać walory głosu w pracy, jak mówić bez wysiłku i zmęczenia głosowego, jak poprawić komfort i jakość pracy głosem, jak mówić w taki sposób, by inni słuchali.

Efekty kształcenia – umiejętności i kompetencje: Umiejętność poprawnego posługiwania się głosem w kontaktach międzyludzkich, szczególnie z użytkownikami i współpracownikami archiwów, a także podczas wystąpień publicznych.

# Wykaz źródeł i opracowań

## Źródła niepublikowane

### Archiwum Państwowe w Białymstoku

Archiwum Państwowe w Białymstoku 1953–1995 (zespół nr 262)

- sygn. 34, „Plany perspektywiczne i wieloletnie własnej jednostki oraz podległych i sprawozdanie z ich wykonania 1955–60”;
- sygn. 177, „Inne formy popularyzacji (obchody I Tygodnia Archiwów), 1957–1958”;
- sygn. 178, „Inne formy popularyzacji (obchody II Tygodnia Archiwów), 1962–1963”;
- sygn. 179 „Inne formy popularyzacji (obchody III Tygodnia Archiwów), Informacje, 1968”;
- sygn. 180, „Inne formy popularyzacji (obchody III Tygodnia Archiwów. Informacje o działalności Powiatowych Archiwów Państwowych w Bielsku Podlaskim, Ełku i Łomży składane na posiedzeniach prezydiów Rad Narodowych), 1968”;
- sygn. 181, „Inne formy popularyzacji (obchody III Tygodnia Archiwów), plany, sprawozdania, korespondencja, 1967–1969”;
- sygn. 182, „Inne formy popularyzacji (obchody III Tygodnia Archiwów), 1967–1969”;
- sygn. 183, „Inne formy popularyzacji (IV Tydzień Archiwów), 1971–1973”.

### Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

Akta własne Archiwum Państwowego w Bydgoszczy z lat 1982–1997

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy 1945–1983 (zespół nr 1498)

- sygn. 35, „Akcja popularyzacji archiwów – Tydzień Archiwów w 1958 r. (1957–1959)”;
- sygn. 53, „Inne formy popularyzacji – organizacja IV Tygodnia Archiwów (1972)”;
- sygn. 418, „Plan perspektywiczny prac Archiwów Państwowych na lata 1954–1955 (1953)”;
- sygn. 464, „Wykonanie planu pięcioletniego za lata 1976–1980”;
- sygn. 467 „Plany perspektywiczne i wieloletnie własnej jednostki oraz sprawozdania z ich wykonania (1963, 1966)”;
- sygn. 559, „Inne formy popularyzacji (1973)”;
- sygn. 592, „Inne formy popularyzacji (1976–1977)”;
- sygn. 667, „Inne formy popularyzacji (1979)”;
- sygn. 677, „Inne formy popularyzacji (1979)”;
- sygn. 682, „Inne formy popularyzacji (1980)”;
- sygn. 708, „Inne formy popularyzacji (1981)”;
- sygn. 774, „III i IV Tydzień Archiwów (1968, 1975)”;
- sygn. 792, „Sprawozdanie z wykonania planu 5-letniego za lata 1966–1970”; „Sprawozdanie z planu 5-letniego 1966–1970 WAP oddział w Inowrocławiu”;
- sygn. 865, „Tydzień Archiwów w Grudziądzu – sprawozdanie z obchodów (1968)”;
- sygn. 940, „Inne formy popularyzacji (1982)”.

### Archiwum Państwowe w Gdańsku

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku 1945–2003 (zespół nr 1414)

- sygn. 56, „Plany i sprawozdania roczne Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Gdańsku za lata 1976–1980 [1975–1981]”;
- sygn. 57, „Plany i sprawozdania roczne za lata 1981–1985 [1981–1986]”;



- sygn. 1695, „Wystawa archiwalna w Elblągu – materiały, opisy akt, fotokopie materiałów archiwalnych (1962)”;
- sygn. 1696, „Inne formy popularyzacji (1948–1964)”;
- sygn. 1697, „Inne formy popularyzacji (1967–1975)”;
- sygn. 1973, „Scenariusz wystawy archiwalnej pt. Pomorze Gdańskie w walce o wyzwolenie społeczne i narodowe. XX-lecie PPR”.

### **Archiwum Państwowe w Krakowie**

#### Archiwum Państwowe w Krakowie 1952–1962 (zespół nr 819)

- sygn. 87, „Zebrania wojewódzkie, sprawy reprezentacyjne, udział w uroczystościach, wystawach i zjazdach (1951)”;
- sygn. 243, „Organizacja archiwum, zarządzenia, okólniki (1954)”;
- sygn. 277, „Skargi, zażalenia i życzenia (1955–1957, 1959, 1962)”;
- sygn. 342, „Wystawy i pokazy (1955–1962)”;
- sygn. 347, „Szkolenia (1955–1962)”.

#### Wystawy archiwalne 1951–1983 (zespół nr 820)

- sygn. 1, „Wystawa archiwalna na Wawelu 1951 r.”

#### Inwentarz Tymczasowy

- sygn. 2242, Związki Zawodowe 23, „Komisja Oświatowa przy Wojewódzkim Archiwum Państwowym powołana do współpracy ze środowiskiem nauczycielskim (1977–1980)”.

### **Archiwum Państwowe w Łodzi**

#### Archiwum Miejskie w Łodzi 1919–1951 (zespół nr 554)

- sygn. 78, „Sprawozdania kwartalne 1947–1951”;
- sygn. 111, „Sprawozdanie kwartalne Archiwum Miejskiego w Łodzi za czas od 1.10.1950 do 30.12.1950”.

### **Archiwum Państwowe w Olsztynie**

#### Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie 1948–1998 (zespół nr 505)

- sygn. 61, „Plany perspektywiczne wieloletnie (1956–1960)”;
- sygn. 64, „Zbiorcze plany i sprawozdania roczne (1950–1955)”;
- sygn. 67, „Plany roczne i wytyczne do planów (1966–1970)”;
- sygn. 68, „Plany roczne i wytyczne do planów (1971–1975)”;
- sygn. 69, „Plany i sprawozdania roczne (1956–1961)”;
- sygn. 70, „Roczne sprawozdania z wykonania prac archiwalnych WAP oraz Państwowych Archiwów Powiatowych (1961–1965)”;
- sygn. 72, „Sprawozdanie roczne z wykonania planu WAP oraz oddziałów terenowych (1971–1975)”;
- sygn. 73, „Plany i sprawozdania kwartalne (1949–1955)”;
- sygn. 77, „Plan 5-letni i sprawozdania z jego wykonania za lata (1976–1980)”;
- sygn. 79, „Plany i sprawozdania 1977”;
- sygn. 78, „Plany i sprawozdania 1976”;
- sygn. 80, „Plany i sprawozdania 1978”;
- sygn. 87, „Plany i sprawozdania 1984”;
- sygn. 88, „Plany i sprawozdania roczne 1985”;

- sygn. 89, „Plany i sprawozdania roczne 1986”;
- sygn. 93, „Plan 5-letni 1986–1990. Plan i sprawozdanie 1990”;
- sygn. 96, „Plan i sprawozdanie 1993”;
- sygn. 148, „Wystawy i pokazy. Inne formy popularyzacji. Informatyka (1978–1984)”.

### **Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim**

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim 1918–1993 (zespół nr 705), część 1: 1918–1975

- sygn. 143, „Tydzień Archiwów, 1963”;
- sygn. 281, „Odbitki opracowanych i ogłoszonych odczytów i pogadarek przez naukowych pracowników Oddziałów Terenowych (1954)”;
- sygn. 310, „Tydzień Archiwów Państwowych, 1958”;
- sygn. 358, „Tydzień Archiwów, 1968”.

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim 1918–1993 (zespół nr 705), część 2: 1976–1988–1997–1999–2000

- sygn. 30, „Szkolenie w zakresie archiwistyki na wyższych uczelniach (1980)”;
- sygn. 65, „VI Tydzień Archiwów – wystawa pt. Piotrkowskie Tradycje Rzemieślnicze, 1984”;
- sygn. 66, „Kronika – V Tydzień Archiwów Polskich, 60 lat Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim, 1979”;
- sygn. 67, „Scenariusze wystaw (1977–1979)”;
- sygn. 68, „V Tydzień Archiwów – 60-lecie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim, 1979”;
- sygn. 83, „Metody i programy, szkolenia prowadzone przez archiwum (1984–1997)”.

### **Archiwum Państwowe w Poznaniu**

Archiwum Państwowe w Poznaniu 1945–1992 (zespół nr 921)

- sygn. 326, „Szkolenie w zakresie archiwistyki na wyższych uczelniach. Metody i programy szkoleniowe (1963)”;
- sygn. 328, „Praktyki archiwalne, doskonalenie wysoko wykwalifikowanych kadr archiwalnych i inne kursy (1959/60)”;
- sygn. 337, „Szkolenie poza instytucjami archiwalnymi (1955)”;
- sygn. 338, „Szkolenie poza instytucjami archiwalnymi (1956)”;
- sygn. 686, „Wystawa Poznań i Wielkopolska w dokumencie archiwalnym (1951–1952)”;
- sygn. 690, „Wystawy i pokazy (1957–58)”;
- sygn. 691, „Wystawy i pokazy (1960)”;
- sygn. 692, „Wystawy i pokazy własne (1961)”;
- sygn. 693, „Wystawy i pokazy (1962)”;
- sygn. 694, „Wystawy i pokazy. Inne formy popularyzacji (1963)”;
- sygn. 696, „Wystawy i pokazy (1965)”;
- sygn. 698, „Udział w wystawach i pokazach obcych (1955–1958)”;
- sygn. 699, „Inne formy popularyzacji (1955–1959)”;
- sygn. 701, „Popularyzacja (1960)”;
- sygn. 703, „Informacja popularyzacja (1962)”;
- sygn. 708, „Inne formy popularyzacji (1967–1968)”;
- sygn. 709, „Inne formy popularyzacji (1969)”;
- sygn. 710, „Inne formy popularyzacji (1970–1971)”;

sygn. 711, „Inne formy popularyzacji (1972)”;  
 sygn. 712, „Inne formy popularyzacji (1973–1985)”.

Powiatowe Archiwum Państwowe w Poznaniu 1960–1976 (zespół nr 4786)  
 sygn. 28 „Organizacja Tygodnia Archiwów (1963, 1968)”.

### Archiwum Państwowe w Przemyślu

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Przemyślu 1951–1961, 1977–1999 (zespół nr 589)  
 sygn. 36, „Wystawy organizowane przez CAP, WAP, OT lub PAP (1954)”;  
 sygn. 79, „Wystawy – program, scenariusz itp. (1955)”;  
 sygn. 80, „Informacja i popularyzacja prasowa (1955)”;  
 sygn. 134, „Wystawy i pokazy własne (1956)”;  
 sygn. 163, „Wystawy i pokazy (1957)”;  
 sygn. 164, „Informacja i popularyzacja: prasowa, radiowa i filmowa (1957)”.

### Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Uchwała nr 98 Senatu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 27 października 2009 roku w sprawie standardu kształcenia dla kierunku „archiwistyka i zarządzanie dokumentacją”.

## Źródła publikowane

*Archives' days/weeks and months celebrations around the world*, Section for Records Management and Archival Professional Associations ICA, 2010.

Bielińska M., Durko J., *Sprawozdanie z działalności Archiwów Państwowych za rok 1948*, „Archeion” 1951, t. 19–20.

Bielińska M., Durko J., *Sprawozdanie z działalności Archiwów Państwowych za rok 1949*, „Archeion” 1951, t. 19–20.

Bielińska M., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1957*, „Archeion” 1959, t. 29.

Bond D., Vaid A., *Archive Education Services*, Society of Archivists, London 1998. Seria: Best Practice Guideline, t. 5.

Brańska E., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w r. 1954*, „Archeion” 1956, t. 25.

Brańska E., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w r. 1955*, „Archeion” 1956, t. 26.

*Dekret o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwiami*, Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919 r., nr 14, poz. 182.

*Dziedzictwo kulturowe w regionie. Założenia programowe*, Warszawa 1995.

*Guidelines for a Graduate Program in Archival Studies*, <http://www2.archivists.org/gpas>.

*Guidelines for Archival Continuing Education (ACE)*,  
<http://www2.archivists.org/prof-education/ace-guidelines>.

*Guidelines for Developing a Mentoring Program* (draft), Section for Records Management and Archival Professional Associations ICA, 2009.

*Instrukcja dla krajowych archiwów aktów grodzkich ziemskich we Lwowie i Krakowie*, „Rocznik Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie” 1879, R. 1878.

Koberdowa I., Rusinek J., *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w r. 1967*, „Archeion” 1968, t. 50.

- Kodeks Etyczny Archiwisty uchwalony na XIII Międzynarodowym Kongresie Archiwów w Pekinie*, tłum. Halina Natorf, „Archiwista Polski” 1997, nr 1.
- Kodeks Etyki ICOM dla Muzeów*, tłum. S. Waltoś, <http://icom.museum/codes/poland.pdf>.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona 2 kwietnia 1997 roku przez Zgromadzenie Narodowe* (Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483).
- Kronika AAN. Udostępnianie i popularyzacja zasobu*, „Teki Archiwalne. Seria nowa” 1996, t. 2 (24).
- Kronika AAN. Udostępnianie i popularyzacja zasobu*, „Teki Archiwalne. Seria nowa” 1996, t. 6 (28).
- Kształcenie i szkolenie zawodowe w Polsce, Raport 2004*, Biuro Koordynacji Kształcenia Kadr Fundacja „Fundusz Współpracy”, Warszawa 2005,  
[http://libserver.cedefop.europa.eu/vetelib/eu/pub/cedefop/eknowvet/2004\\_TO\\_PL\\_PL.pdf](http://libserver.cedefop.europa.eu/vetelib/eu/pub/cedefop/eknowvet/2004_TO_PL_PL.pdf).
- Les musées d'Archives et les expositions documentaires*, „Archivum” 1954, t. 4.
- Lipińska W., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1956*, „Archeion” 1957, t. 27.
- Lipińska W., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1959*, „Archeion” 1961, t. 34.
- Lipińska W., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1960*, „Archeion” 1962, t. 36.
- Lipińska W., *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w r. 1962*, „Archeion” 1963, t. 39.
- Lipińska W., *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1963*, „Archeion” 1964, t. 41.
- Lipińska W., *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1964*, „Archeion” 1966, t. 43.
- Lipińska W., Olszewska D., Pestkowska M., *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1965*, „Archeion” 1966, t. 45.
- Lipińska W., *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1969*, „Archeion” 1971, t. 55.
- Lipińska W., *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1970*, „Archeion” 1971, t. 6.
- Lipińska W., Zagrodzki A., *Sprawozdanie z działalności NDAP i podległych jej placówek w roku 1971*, „Archeion” 1973, t. 59.
- Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013*, [www.mk.gov.pl](http://www.mk.gov.pl).
- „Pierwsza praca” program aktywizacji zawodowej absolwentów, aneks nr 2 do Strategii społeczno-gospodarczej Rządu SLD-UP-PSL „Przedsiębiorczość – rozwój – praca”, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2002, <http://www.mpips.gov.pl/index.php?gid=501>.
- [Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa], *La funzione pastorale degli archivi ecclesiastici*, [w:] *Enchiridion dei beni culturali della Chiesa. Documenti ufficiali della Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa*, Bologna 2002.
- Preserving the Past to Protect the Future. The Strategic Plan of National Archives and Records Administration 2006 – 2016*.
- Procedury dotyczące projektów edukacyjnych*, załącznik nr 1 do decyzji nr 5 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2009 roku, <http://20090209.archiwa.gov.pl/>.
- Procedury dotyczące projektów wydawniczych*, załącznik nr 2 do decyzji nr 5 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2009 roku, <http://20090209.archiwa.gov.pl/>.
- Procedury dotyczące projektów wystawienniczych*, załącznik nr 3 do decyzji nr 5 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 stycznia 2009 roku, <http://20090209.archiwa.gov.pl/>.
- Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (tymczasowy)*, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Lwów, Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1934, seria: Biblioteka Oświaty i Wychowania, t. 1.

- Radoń S., *Sprawozdanie dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie za rok 2004*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2005, t. 11.
- Rapport général sur le fonctionnement des Services éducatifs des Archives départementales (année scolaire 1983/84)*, Direction des Archives de France, Paris 1984.
- Recomendation on the development of adult education, adopted by the General Conference at its nineteenth session*, UNESCO, Nairobi, 26 November 1976.
- Regulamin Archiwum Uniwersyteckiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, [http://www.kul.pl/art\\_1347.html](http://www.kul.pl/art_1347.html).
- Regulamin Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, <http://archiwum.amu.edu.pl/regulamin.html>.
- Regulamin organizacyjny Archiwum Państwowego m.st. Warszawy*, <http://www.bip.ap.gov.pl/dokument.php?iddok=521&idmp=669&r=o>.
- Regulamin organizacyjny Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych*, załącznik do zarządzenia nr 2 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 15 maja 2009 roku, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/naczelnia-dyrekcja-archiwow-pastwowych/370-status-prawny.html>.
- Report to tyne and wear archives joint committee – A Review of Archives & Education in the North East*, <http://online.gateshead.gov.uk>.
- Rocka D., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w r. 1994*, „Archeion” 1995, t. 95.
- Rocka D., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1987*, „Archeion” 1990, t. 87.
- Rocka D., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1986*, „Archeion” 1988, t. 85.
- Rocka D., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1989*, „Archeion” 1993, t. 92.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 3 lutego 2006 roku w sprawie uzyskiwania i uzupełniania przez osoby dorosłe wiedzy ogólnej, umiejętności i kwalifikacji zawodowych w formach pozaszkolnych* (Dz.U. z 2006 r., nr 31, poz. 216).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 15 lutego 1999 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego* (Dz.U. z 1999 r., nr 14, poz. 129).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz.U. z 2009 r., nr 4, poz. 17).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2005 roku w sprawie określenia rodzaju wykształcenia uznanego za specjalistyczne oraz dokumentów potwierdzających posiadanie praktyki zawodowej, wymaganych od osób wykonujących niektóre czynności związane z dokumentacją osobową i płacową pracodawców* (Dz.U. z 2005 r., nr 68, poz. 596).
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 20 sierpnia 2009 roku w sprawie szczegółowych warunków odbywania stażu przez bezrobotnych* (Dz.U. z 2009 r., nr 142, poz. 1160).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 sierpnia 1991 roku w sprawie studenckich praktyk zawodowych* (Dz.U. z 1991 r., nr 73, poz. 323 z późn. zm.).
- Schema-tipo di Regolamento degli Archivi ecclesiastici italiani*, [http://www.chiesacattolica.it/ci\\_new/documenti\\_cei/2003-03/10-35/regolamento\\_archivi.doc](http://www.chiesacattolica.it/ci_new/documenti_cei/2003-03/10-35/regolamento_archivi.doc); za: A. Bruździński, dz. cyt., s. 163.
- Spraggs G., *A Guide to Using Archives in Higher Education Teaching*, <http://www.archives.org.uk/thesociety/specialinterestgroups/archivesforeducation-andlearninggroup/archivesinheteaching.html>.
- Sprawozdania NDAP z działalności archiwów państwowych w latach 2001–2008*, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/archiwa-pastwowe/224-sprawozdania.html>.

- Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2006 roku*, <http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/AP2006.pdf>.
- Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2007 roku*, <http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/AP2007.pdf>.
- Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z działalności archiwów państwowych w 2008 roku*, [http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/Aktualnosci/AP08\\_opis.pdf](http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/Aktualnosci/AP08_opis.pdf).
- Sprawozdanie roczne Archiwum Państwowego w Białymstoku za 2003 r.*, [www.bialystok.ap.gov.pl/dni\\_otwarte\\_after.html](http://www.bialystok.ap.gov.pl/dni_otwarte_after.html).
- Statut Archiwum Akt Nowych*, <http://www.bip.ap.gov.pl/dokument.php?iddok=648&idmp=857&r=o>.
- Statut Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach*, <http://archiwum.archidiecezja.katowice.pl/pl/index/statue>.
- Statut Archiwum Archidiecezjalnego w Szczecinie*, [http://www.archiwum.szczecin.pl/admin/pliki/71\\_Nowy%20statut.pdf](http://www.archiwum.szczecin.pl/admin/pliki/71_Nowy%20statut.pdf).
- Statut Archiwum Diecezjalnego w Opolu*, [http://www.diecezja.opole.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=39&Itemid=75&limit=1&limitstart=2](http://www.diecezja.opole.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=39&Itemid=75&limit=1&limitstart=2).
- Statut Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej*, <http://www.archiwum.koszalin.opoka.org.pl/Statut.htm>.
- Statut Archiwum Państwowego w Krakowie*, załącznik do decyzji nr 2 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 18 stycznia 2008 roku, <http://www.archiwum.krakow.pl/organizacja/statut.pdf>.
- Statut Archiwum Państwowego w Toruniu nadany zarządzeniem nr 3 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 5 marca 2001 roku, ze zmianami na podstawie decyzji nr 30 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 sierpnia 2004 roku*, <http://www.bip.ap.gov.pl/dokument.php?iddok=487&idmp=629&r=o>.
- Statut Archiwum Polskiej Akademii Nauk nadany na podstawie zarządzenia nr 9/99 z dnia 24 września 1999 roku*, <http://www.petea.home.pl/apan/pl/page/3/7/34>.
- Statut Fundacji „Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego” w Krakowie*, [http://sowiniec.com.pl/php/7\\_o\\_fundacji.php?ID3=65&username=&s=1&li=&sort=ID](http://sowiniec.com.pl/php/7_o_fundacji.php?ID3=65&username=&s=1&li=&sort=ID).
- Statut Fundacji Archiwum Filmowe „Drogi do niepodległości”*, <http://www.archiwumfilmowe.org.pl/statut/>.
- Statut Fundacji Centrum Solidarności*, <http://fcs.org.pl/fundacja/statut>.
- Statut Fundacji Ośrodka Karta z 30 października 2007 roku*, <http://www.karta.org.pl/pdf/orginal/12626060562726.pdf>.
- Statut Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, [http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/33/222/STATUT\\_INSTYTUTU\\_PAMIĘCI\\_NARODOWEJ\\_KOMISJI\\_SCIGANIA\\_ZBRODNI\\_PRZECIWKO\\_NARODOWI\\_P.html](http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/33/222/STATUT_INSTYTUTU_PAMIĘCI_NARODOWEJ_KOMISJI_SCIGANIA_ZBRODNI_PRZECIWKO_NARODOWI_P.html).
- Statut Polskiego Towarzystwa Historycznego uchwalony 20 września 2009 roku*, <http://www.pth.net.pl/frames/bottom/statut.pdf>.
- Statut Stowarzyszenia Archiwistów Polskich uchwalony na XIII Krajowym Zjeździe Delegatów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w dniu 10 listopada 2007 roku*, <http://www.sap.waw.pl/node/7>.
- Statut Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej*, [w:] *Książnica Kopernikańska w Toruniu*, [http://www.bibltor.torun.pl/web/WBP-KK/o\\_bibliotece/statut](http://www.bibltor.torun.pl/web/WBP-KK/o_bibliotece/statut).
- Strategia działań Międzynarodowej Rady Archiwów na lata 2008–2018*, „Archiwista Polski” 2008, nr 3 (51).

- Strategic Priority Outcomes and Activities FY 2010 – FY 2013*, Society of American Archivists, <http://www2.archivists.org/governance/strategic-priorities>.
- Struktura organizacyjna archiwów państwowych*, [w:] Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/archiwa-pastwowe/93-struktura-organizacyjna.html>.
- Struktura organizacyjna CAW*, [http://www.caw.wp.mil.pl/archiwum/struktura\\_caw.htm#skok\\_inf](http://www.caw.wp.mil.pl/archiwum/struktura_caw.htm#skok_inf).
- Struktura organizacyjna NDAP*, <http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/naczelnia-dyrekcja-archiwow-pastwowych/371-struktura-organizacyjna.html>.
- UK Moving Image Archives Education Code of Practice*, <http://www.macearchive.org/SiteData/Default/Media/Pdf/EducationCodeOfPractice.pdf>.
- Ustawa Prawo o postępowaniu z dokumentacją i o archiwach*, opublikowany na Forum Stowarzyszenia Archiwistów Polskich projekt z dnia 12 marca 2009 roku, <http://www.sap.waw.pl/node/29>.
- Ustawa z 18 grudnia 1998 roku o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* (Dz.U. z 1998 r., nr 155, poz. 1016).
- Ustawa z 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym* (Dz.U. z 1998 r., nr 91, poz. 578).
- Ustawa z 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa* (Dz.U. z 1998 r., nr 91, poz. 576).
- Ustawa z 7 września 1991 roku o systemie oświaty* (Dz.U. z 1991 r., nr 95, poz. 425).
- Ustawa z 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym* (Dz.U. z 2001 r., nr 142, poz. 1591).
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* (tekst jednolity: Dz.U. z 2002 r., nr 171, poz. 1396).
- Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 roku o ochronie informacji niejawnych* (Dz.U. z 1999 r., nr 11, poz. 95).
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach* (Dz.U. z 1997 r., nr 85, poz. 539).
- Ustawa z dnia 27 lipca 2005 roku Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz.U. z 2005 r., nr 164, poz. 1365).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 roku o ochronie danych osobowych* (Dz.U. z 1997 r., nr 133, poz. 883).
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych* (Dz.U. z 1994 r., nr 24, poz. 83).
- Ustawa z dnia 6 września 2001 roku o dostępie do informacji publicznej* (Dz.U. z 2001 r., nr 112, poz. 1198).
- Zarządzenie nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 18 maja 2000 roku w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych*, [w:] Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Akty normatywne Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, [http://archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/zarz\\_04\\_2000.pdf](http://archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/zarz_04_2000.pdf).
- Zarządzenie nr 5/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 3 marca 2005 roku w sprawie organizacji archiwów wyodrębnionych jednostek organizacyjnych podległych lub nadzorowanych przez Ministra Obrony Narodowej oraz zakresu ich działania*, [w:] Centralne Archiwum Wojskowe. Akty prawne z zakresu archiwistyki, [http://www.caw.wp.mil.pl/akty/zarz\\_5\\_mon.pdf](http://www.caw.wp.mil.pl/akty/zarz_5_mon.pdf).
- Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, Warszawa 2001.

## Opracowania

*8th European Conference on Digital Archiving, 29–30.04.2010, Abstract Book.*

*Abrégé d'archivistique, Principes et pratiques du métier d'archiviste*, Association des Archivistes Français, Paris 2004.

*Actes de la quinzième conférence internationale de la Table ronde des Archives, Ottawa, 1974. Les archives et les relations publiques*, Paris 1977.

Alberch R., Boadas J., *La Función cultural de los Archivos*, „La Gazette des archives” 1992, nr 158–159.

Aleksander T., *Kurs*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, red. E. Różycka, Warszawa 2003.

Alençon E. d', *Deux exemples d'associations de soutien aux Archives: Brive et le Limousin*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161.

Altman H., *Archiwa w służbie badań historycznych*, „Archeion” 1960, t. 32.

Altman H., *Archiwa w życiu międzynarodowym*, „Archeion” 1962, t. 36.

Altman H., *Czwarta Międzynarodowa Konferencja „Okrągłego Stołu” Archiwów*, „Archeion” 1958, t. 19.

Altman H., *VI Międzynarodowa Konferencja Okrągłego Stołu Archiwów*, „Archeion” 1961, t. 35.

Altman H., *Zadania archiwów w świetle Międzynarodowej Konferencji „Okrągłego Stołu” Archiwów w Zagrzebiu*, „Archeion” 1958, t. 28.

Antonów M., *Dwudziestopięciolecie Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Katowicach*, „Archeion” 1958, t. 28.

*Archives and Education. Conference Proceedings 1982 & 1983*, Society of Archivists/Education Services Committee, London 1984.

*Les archives au service du public: quelles offres pour quelles attentes?*, „La Gazette des archives” 1999, nr 184–185.

*Archiwa i archiwiści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Szczecin, 12–13 września 2002 r.*, t. 1, red. D. Nałęcz, Toruń 2002.

*Archiwa w służbie gospodarki narodowej. II Krajowa Konferencja Pracowników Naukowo-Badawczych Archiwów Państwowych, Katowice, 17 IV 1978 r.*, red. T. Walichnowski, Warszawa–Łódź 1979.

„Archiwum” 1966, t. 16 (materiały nadzwyczajnego Międzynarodowego Kongresu Archiwów, Waszyngton, 9–13 V 1966); 1968, t. 18 (materiały VI Międzynarodowego Kongresu Archiwów, Madryt, 3–7 IX 1968).

Arnauld M.-P., *Action culturelle et action éducative: le point sur la réflexion en France*, „Comma” 2003, nr 2–3.

Arnold S., *Historia a regionalizm*, „Ziemia” 1925, nr 1.

Babelon J.P., Bousquent J., Sève R., *Les Archives et l'animation culturelle: A. Les expositions et musées d'archives. B. Les activités éducatives des Archives*, [w:] *Manuel d'Archivistique. Théorie et pratique des archives publiques en France*, Paris 1970.

Bandurka M., *Dziesięć lat działalności archiwów powiatowych na terenie województwa łódzkiego*, „Archeion” 1961, t. 35.

Bandurka M., *Konferencja – seminarium w zakresie metod opracowywania najnowszych akt gospodarczych*, „Archeion” 1962, t. 37.

Bandurka M., *Podstawowy kurs w zakresie archiwistyki i archiwoznawstwa w Rogowie*, „Archeion” 1962, t. 37.

Bandurka M., *Zagadnienie organizacji i pracy archiwów powiatowych*, „Archeion” 1968, t. 48.

Baniecki A., *ArchNet – branżowy portal archiwistów*, [w:] *Warsztaty Archives 2.0*, Warszawa, 26 listopada 2008 r., AGAD, [http://adacta.archiwa.net/file/2009archives20/pdf/O\\_ArchNet.pdf](http://adacta.archiwa.net/file/2009archives20/pdf/O_ArchNet.pdf).



- Baniecki A., *ArchNet – Naukowy Portal Archiwalny branżowym portalem archiwistów*, „Archiwista Polski” 2009, nr 4 (56).
- Baniecki A., *ISAD(G) – światowy system wielopoziomowego opisu materiałów archiwalnych. Wprowadzenie do zagadnienia*, „Archeion” 2005, t. 108.
- Barczak H., *40-lecie Polski Ludowej. VI Tydzień Archiwów Polskich. II Międzynarodowy Tydzień Archiwów*, „Archeion” 1987, t. 82.
- Barczak H., *Kurs pracowników informacji archiwalnej w Sulejówku (wrzesień 1976)*, „Archeion” 1978, t. 66.
- Barczak H., *Międzynarodowa Rada Archiwów w sprawie liberalizacji dostępu do materiałów archiwalnych*, „Archeion” 1968, t. 50.
- Barczak H., *VII Tydzień Archiwów Polskich*, „Archeion” 1993, t. 92.
- Barwiński E., *Archiwa państwowe, ich stanowisko, zadania i cele*, [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu, 6–8 grudnia 1925*, cz. 2: *Protokoły*, wyd. K. Tyszkowski, Lwów 1927, Sekcja VI, Archiwa.
- Bédard J., Forcier S., Lemay N., Lévesque M., Minotto C., Poulin-Thibault S., Racine B., *Que faire avec vos documents personnels? Lesquels conserver? Pendant combien de temps? Pourquoi? Lesquels détruire? Quand?*, [http://www.banq.qc.ca/documents/services/archivistique\\_ged/ARCHPER.pdf](http://www.banq.qc.ca/documents/services/archivistique_ged/ARCHPER.pdf).
- Bednarczyk H., *Nowe strategie edukacyjne a praca u podstaw*, [w:] *Człowiek i edukacja. Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Pótturzyckiemu z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej*, red. E.A. Wesołowska, Płock 2004.
- Behr H.-J., *Archives and school education – possibilities, problems, limits*, „UNESCO Bulletin for Libraries” 1974, nr 28/3.
- Behr H.-J., *Möglichkeiten der Archivbenutzung für den Schulunterricht. Erfahrungen in norddeutschen Archiven*, „Der Archivar” 1974, nr 27.
- Benxayer M., *L’action éducative et culturelle des archives. Enquête sur les services éducatifs*, Direction des archives de France, 2004.
- Bereźnicki F., *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Kraków 2007.
- Bewicz P., *Historia, pamięć i archiwa*, [w:] *Per aspera ad astra. Materiały z XVI Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Studentów*, t. 13: *Nauki pomocnicze historii, historia sztuki, archiwistyka i historia prawa*, Kraków 2008.
- Białek E., *U progu edukacji jutra*, [w:] *Edukacja a wizje świata*, red. J. Kwapiszewski, Słupsk 2002.
- Białokur M., *Problematyka regionalna w edukacji historycznej na przykładzie współpracy opolskich instytucji muzealnych, naukowych i oświatowych*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 2: *Region w edukacji historycznej. Nauka – doradztwo – praktyka*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek, Toruń 2005.
- Bielski M., *Organizacje: istota, struktury, procesy*, Łódź 1992.
- Biernat C., *VIII Międzynarodowy Kongres Archiwów w Waszyngtonie*, „Archeion” 1978, t. 66.
- Blaquière H. et. al., *La collaboration entre les Archives départementales et le Centres régionaux de documentation pédagogique*, „La Gazette des archives” 1961, nr 34.
- Boczukowa B., *Edukacja na odległość*, „Edukacja i Dialog” 2000, czerwiec, nr 119, [http://www.eid.edu.pl/archiwum/2000,98/czerwiec,160/edukacja\\_na\\_odleglosc,1017.html](http://www.eid.edu.pl/archiwum/2000,98/czerwiec,160/edukacja_na_odleglosc,1017.html).
- Boroda J., *Pokaz osiągnięć państwowej służby archiwalnej w ciągu 10-lecia PRL*, „Archeion” 1956, t. 25.
- Borowski M., *Dni otwarte Archiwów Państwowych*, „Archeion” 2001, t. 103.
- Braibant C., *La classe d’histoire aux Archives*, Paris 1957.
- Braibant C., *Les Archives en France: rapport au Premier ministre*, <http://lesrapports.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/964093000/0000.pdf>.
- Braibant C., Bautier R.-H., *Les Archives et l’enseignement. Une Table Ronde utile à l’Histoire, Actes de la 1ère Conférence de la Table Ronde Internationale des Archives*, Paris 1958.

- Brańska E., *Działalność Archiwów Państwowych w latach 1950–1951*, „Archeion” 1952, t. 21.
- Brańska E., *Kurs archiwalny dla kierowników archiwów powiatowych*, „Archeion” 1956, t. 26.
- Braudel F., *Gramatyka cywilizacji*, Warszawa 2006.
- Brejon de Lavergnée M.-E., Caucanas S., *L’action culturelle aux Archives. Des expériences départementales (Aude et Pyrénées-Orientales)*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161.
- Brousse M., Muller M., *Patrimoine et sentiment d’appartenance. Un exemple de recherche historique et ethnographique dans le Lauragais audois*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161.
- Brożek A., *O kategoriach i kategoryzacjach*, „Roczniki Filozoficzne” 2007, t. 55, nr 1, <http://www.kul.edu.pl/files/409/public/Rf55n1/01-Brozek.pdf>.
- Bruździński A., *Statut i regulamin archiwów kościelnych*, „Studia Wrocławskie” 2007, nr 10, [http://fides.org.pl/Content/425/10\\_Bruzdzinski.pdf](http://fides.org.pl/Content/425/10_Bruzdzinski.pdf).
- Burel T., *Un apport documentaire et culturel possible des archives, utilisation des centres de documentation et formule d’activité éducative*, „La Gazette des archives” 1962, nr 38.
- Casanova E., *Archivistica*, Sienna 1928.
- Castagnet V., *Enseigner aux archives: entre transversalité et transdisciplinarité*, Journées d’étude didactique 2007-Valenciennes, Institut National de Recherche Pédagogique, [http://eceph.inrp.fr/ECEHG/formations/journees-d-etude-didactique/journees-d-etude-didactique-2007/jed2007\\_pdf/](http://eceph.inrp.fr/ECEHG/formations/journees-d-etude-didactique/journees-d-etude-didactique-2007/jed2007_pdf/).
- Chajm L., *Międzynarodowa Rada Archiwów – Międzynarodowe Forum Archiwalne*, „Archeion” 1975, t. 63.
- Chajm L., *Rola i zadania państwowej służby archiwalnej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Archeion” 1971, t. 56.
- Chmielewska M., *Wystawa: Zdobnictwo materiałów archiwalnych XV–XX wiek*, „Archeion” 1993, t. 91.
- Chorąży E., Konieczka-Śliwińska D., Roszak S., *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008.
- Chorążyczewski W., *Archiwa i pamięć. Z dziejów polskich archiwów*, [w:] *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, t. 1, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń 2005.
- Chorążyczewski W., *Archiwista przyszłości – edukator i autopromotor w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008.
- Chorążyczewski W., *Archiwistyka dla początkujących (w druku)*.
- Chorążyczewski W., Herdziej B., *Ikonografia dokumentów toruńskich. Funkcje i konteksty. Katalog wystawy w Archiwum Państwowym w Toruniu w dniach 6–8 grudnia 2007 roku*, fot. M. Kamińska, Toruń 2007.
- Chorążyczewski W., Kwiatkowska W., *Kształcenie archiwistów na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1951–2001*, „Archiwista Polski” 2001, nr 3–4 (23–24).
- Chorążyczewski W., Kwiatkowska W., *Sylwetka i kompetencje absolwenta studiów archiwistyki i zarządzania dokumentacją. Model kompetencji zawodowych archiwistów i zarządców dokumentacji. Rekomendacja Zarządu Głównego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich uchwalona 4 listopada 2010 r.*, „Archiwista Polski” 2010, nr 4 (60).
- Chorążyczewski W., *Metodologia archiwistyki. Archiwistyka między nauką a refleksją*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009.
- Chorążyczewski W., Rosa A., *Zasada publiczności nowym paradygmatem archiwistyki?*, „Archiwista Polski” 2010, nr 3 (59).
- Chorążyczewski W., Strykowski K., *Czym dzisiaj żyją archiwa na świecie?*, „Archiwista Polski” 2008, nr 3 (51).

- Chorażyczewski W., Syta K., *Stosunek szlachty polskiej w XV–XVIII w. do ksiąg sądów partykularnych w świetle ustaw sejmowych i sejmikowych*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1999, t. 10.
- Chorażyczewski W., Syta K., *Ustawodawstwo archiwalne sejmów polskich od XV do połowy XVIII w. Zarys problemu*, [w:] *Archiwistyka i bibliotekoznawstwo. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu*, Warszawa 1997.
- Chorażyczewski W., *Wprowadzenie do panelu poświęconego problemom edukacji archiwalnej*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008.
- Chyła D., *Działalność wystawiennicza archiwów w Polsce północno-zachodniej w latach 2000–2010 z punktu widzenia muzealnika*, „Archiwista Polski” 2010, nr 4 (60).
- Ciara S., *Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918*, Warszawa 2002.
- Cieślak A., *Edukacyjne funkcje archiwów – trudna misja w trudnej rzeczywistości*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008.
- Cieślak F., *Siedemdziesiąt lat AP w Lublinie*, „Archeion” 1991, t. 89.
- Cisek S., *Funkcje i role bibliotek naukowych i publicznych w społeczeństwie wiedzy*, [w:] *Materiały z konferencji „Zarządzanie wiedzą i informacją w organizacjach pracujących dla wsi i rolnictwa”*, Warszawa, 16 września 2005 roku, <http://www.cbr.edu.pl/konf2005mat/html/cisek.html>.
- Cook M., *Archives Administration. A Manual for Intermediate and Smaller Organizations and for Local Government*, Folkestone 1977.
- Cook M., *Teaching with Archives*, „International Journal of Archives” 1980, nr 1/1.
- Cook T., *Archival Science and Postmodernism: New Formulation for Old Concepts*, „Archival Science” 2001, t. 1, nr 1.
- Cox-Paul L., *There’s a NARA Near You! Exploring the Regional Archives*, „Prologue” 2005, t. 37, nr 3.
- Crump E., *Requirements and guidance on culture for local authorities entering the second half of the BSF programme*, lipiec 2009, <http://www.docstoc.com/docs/12609164/Requirements-and-guidance-on-culture-for-local-authorities>.
- Cyboran B., *Merytoryczno-metodyczne przeobrażenia w popularyzacji wiedzy naukowej*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne aspekty edukacji kulturalnej oraz oświaty dorosłych*, red. T. Aleksander, Kraków 2006.
- Cyboran B., *W poszukiwaniu nowych możliwości popularyzacji nauki*, [w:] *Wyzwania współczesnej edukacji dorosłych*, t. 2: *Unowocześnianie procesu kształcenia dorosłych*, red. A. Fabiś, Mysłowice–Zakopane 2005.
- Czapelska A., *Elektroniczne archiwa ikonograficzne w praktyce – doświadczenia i postulaty użytkowników*, „Archeion” 2004, t. 107.
- Czech S., *Działalność popularyzatorska archiwów Opolszczyzny (1953–1987)*, „Archeion” 1994, t. 93.
- Czech S., *Z życia kulturalno-oświatowego archiwów opolskich*, „Archeion” 1968, t. 48.
- Czerniawska O., *Swoistość wychowania dorosłych*, [w:] *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, red. T. Wujek, Warszawa 1992.
- Czołnik B., *Formy edukacji leśnej*, [w:] *Warsztaty Liderów Edukacji – Ustroń, wrzesień 2006*, <http://www.lp.gov.pl/media/biblioteka/konferencje/warsztaty-liderow-edukacji-ustron-wrzesien-2006>.
- Czwarty Tydzień Archiwów w CAW, „Archeion” 1974, t. 61.
- De educatieve taak van het archiefwezen. De studiedagen voor archiefambtenaaren ob 22 en 23 oktober 1963*, „Nederlands Archievenblad” 1963, nr 67.
- Degage A., *L’intégration des Archives dans la politique culturelle municipale*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161.
- Degen R., *Strona internetowa archiwum uniwersyteckiego. W poszukiwaniu ideału*, [w:] *VI Konferencja Archiwów Instytucji Naukowych w Polsce, Kraków, 13–14 września 2001 r.*, red. J. Michalewicz, Kraków 2002.

- Degen R., *Witryna internetowa archiwum – wizytówka czy element systemu informacji archiwalnej*, [w:] *Historyk – archiwista – komputer. Historyk a nowoczesny system informacji archiwalnej. Materiały z konferencji, Toruń, 10 i 11 kwietnia 2003 r.*, red. R. Degen, H. Robótka, Toruń 2004.
- Delaunay J.-M., *Aux archives, citoyens*, „*Historiens et géographes*” 2003, lipiec–sierpień, nr 383.
- Delsalle P., *Les activités culturelles des archives municipales*, „*La Gazette des archives*” 1986, nr 133.
- Delsalle P., *La formation des archivistes municipaux à l’animation culturelle*, „*La Gazette des archives*” 1993, nr 160–161.
- Denek K., *O naukowy charakter kształcenia i doskonalenia pedagogicznego nauczycieli akademickich*, [w:] *Formy i środki kształcenia doskonalenia pedagogicznego nauczycieli akademickich. Materiały z V Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Międzywydziałowy Zakład Technik Nauczania Uniwersytetu Szczecińskiego w dniach 23–24 XI 1989 r.*, red. K. Wenta, Szczecin 1992.
- Department of Education and Science Archives and Education. Education Pamphlets 54*, London 1968.
- Dłużniewski B., *Kurs zawodowy*, [w:] *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych*, red. K. Wojciechowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Dni otwarte archiwum (10–11 października 2003 r.)*, „*Archiwariusz Zamojski*” 2003.
- Dobijanka M., *Współpraca archiwów ze szkołami w zakresie nauczania historii*, „*Archiwista*” 1966, nr 2 (5).
- Dobrzeńcki R., Szczęsny W., *Józefa Półturzyckiego wizja edukacji ustawicznej*, [w:] *Człowiek i edukacja. Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Półturzyckiemu z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej*, red. E.A. Wesołowska, Płock 2004.
- Domański J., Płochański J., *Międzynarodowe Seminarium Paleografii i Dyplomatyki Łacińskiej w Wenecji (21 IX – 17 X 1981 r.)*, „*Archeion*” 1983, t. 76.
- Duboscq B., Jamet D., *Les publics des Archives nationales et leurs attentes*, Ministère de la Culture et de la Communication, Département des études, de la prospective et la statistique, Développement culturel, Paris, janvier 2006, nr 151, <http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr/static/725>.
- Dubosq G., *The Educational Role of Archives*, „*UNESCO Bulletin for Libraries*” 1970, nr 24.
- Duchain M., Rumeau S., *La Classe d’histoire aux Archives*, Paris 1957.
- Ducrot A., Tapié J.-P., *La recherche du passé. Les services éducatifs des Archives*, „*Inter CDI (Revue des Centres de Documentation et d’Information scolaires)*” 1980, nr 8/43.
- Dureau J.-M., *La participation des Archives municipales à l’animation culturelle dans la ville*, „*La Gazette des archives*” 1993, nr 160–161.
- Dyskusja*, oprac. K. Gerc, P. Ławniczak, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009.
- Dzieje Archiwum Uniwersyteckiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego im. Jana Pawła II*, [http://www.kul.pl/art\\_1325.html](http://www.kul.pl/art_1325.html).
- Dzięgielewska M., *Podróże naukowe jako forma zdobywania wiedzy*, [w:] *Podróże jako projekt edukacyjny*, red. O. Czerniawska, B. Juraś-Krawczyk, Łódź 2001.
- Encyclopedia Britannica. Online*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/291494/Internet>.
- Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych*, red. K. Wojciechowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- E-włączenie czy e-wyobcowanie? E-inicjatywy bibliotek, archiwów, muzeów i uczelni w walce z alienacją społeczną w Polsce i na świecie*, red. M. Kocójowa, seria III: ePublikacje Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa, nr 2, Kraków 2006, [http://www.inib.uj.edu.pl/wyd\\_iinb/e02.htm](http://www.inib.uj.edu.pl/wyd_iinb/e02.htm).

- Fenczak A., *Międzynarodowe seminarium paleografii i dyplomatyki słowiańskiej*, „Archeion” 1981, t. 71.
- Fiedor K., *Działalność archiwów państwowych w zakresie kształtowania świadomości historycznej społeczeństwa ziem zachodnich i północnych*, „Archeion” 1987, t. 83.
- Fiedor K., *Udział archiwistów i archiwów państwowych w kształtowaniu świadomości historycznej społeczeństwa (na przykładzie ziem zachodnich i północnych)*, [w:] *Pamiętnik I Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. Przemyśl, 27–29 sierpnia 1986 roku. Referaty i dyskusja*, cz. 1–2, Warszawa 1991.
- Figeac M., *Historia i dziedzictwo lokalne we Francji. Wykorzystanie dokumentów archiwalnych na poziomie gimnazjalnym*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 2: *Region w edukacji historycznej*. Nauka – doradztwo – praktyka, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek, Toruń 2005.
- Figeac-Monthus M., *Służby edukacyjne i nauczanie historii – przypadek francuski*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007.
- Fleming E., *Unowocześnianie systemu dydaktycznego*, Warszawa 1974.
- Flis S., *Archiwa polskie a Internet*, [w:] *Archiwa i archiwiści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Szczecin, 12–13 września 2002 r.*, t. 1, red. D. Naęcz, Toruń 2002.
- For the Record. The Newsletter of the New York State Archives and the New York State Historical Records Advisory Board (Special Regents Bicentennial Issue)*, 1984, nr 2/2.
- Fortyfikacje Nadbrzeżne Zatoki Gdańskiej*, broszura wydana z okazji III Bałtyckiego Festiwalu Nauki przez Nadbałtyckie Centrum Kultury Gdańsk w 2005 r.
- Frank M., *Organizowanie narad i konferencji*, Warszawa 1966.
- Franz E.G., *Archives and Education: a R A M P study with guidelines*, Paris 1986.
- Frąckowiak A., *Ustawiczne samokształcenie*, „e-Mentor” 2005, nr 5 (12), [http://www.e-mentor.edu.pl/arttykul\\_v2.php?numer=12&id=225](http://www.e-mentor.edu.pl/arttykul_v2.php?numer=12&id=225).
- Fredriksson B., *The Changing Role of Archivists in the Contemporary Society*, „Comma” 2002, nr 1–2.
- Freeman E., *Education Programs: Outreach as an Administrative Function*, „The American Archivist” 1978, t. 41.
- Fumin M., *The practice of archival promotion in China*, „Comma” 2003, nr 2–3.
- Gautier-Desvaux E., *L'action culturelle aux Archives*, „La Gazette des archives” 1988, nr 141.
- Gautier-Desvaux E., Playoust P.-Y., Suau B., Quetin M., *L'Action culturelle dans les Archives. Rapport de synthèse, XXVe Congrès des Archives de France, Nice 1982*.
- Gautier-Desvaux E., *Services éducatifs et enseignement élémentaire. La solution archivobus aux archives de l'Orne*, „La Gazette des archives” 1984, nr 124.
- Gerber R., *Wytuczne do projektu nowelizacji dekretu o państwowej służbie archiwalnej (Referat wygłoszony dnia 23 września na konferencji archiwalnej we Wrocławiu)*, „Archeion” 1948, t. 18.
- Geselbracht R., Walch T., *The Presidential Libraries Act after 50 Years*, „Prologue” 2005, t. 37, nr 2.
- Gołąb-Malowicka K., *W poszukiwaniu przodków. Źródła do badań genealogicznych w Archiwum Państwowym w Krakowie*, Kraków 2008.
- Gołombiowski M., *System informacji archiwalnej*, Warszawa–Łódź 1985.
- Górajec P., *Konferencja – Forum Edukatorów Muzealnych, Toruń, 10–11 grudnia 2007 r.*, <http://www.edukacjamuzealna.pl/RecenzjaWydarzenia.aspx?id=4>.
- Gränström C., *Społeczny dostęp do informacji archiwalnej*, „Archeion” 2000, t. 101; pierwsza publikacja [w:] *Archivy v mezinárodním kontextu (Archives in International Context). Sborník příspěvků y mezinárodní konference 29. září – 1. října 2004*, Praha 2004.
- Greene M.A., *The Power of Meaning: The Archival Mission in the Postmodern Age*, „The American Archivist” 2002, t. 65, nr 1.
- Grochowski A., *45 lat Archiwum w Mławie*, „Archeion” 1997, t. 97.

- Grodowska-Kulińska D., *V Konferencja Archiwów Instytucji Naukowych. Kraków, 13–14 września 2001 r.*, „Archiwista Polski” 2001, nr 3–4 (23–24).
- Grot D., *Państwowa służba archiwalna w latach 1997–1999*, „Archeion” 2000, t. 102.
- Grzesiuk E., Włodarski A., *Analiza systemowa w procesie zarządzania przedsiębiorstwem*, „Menedżer” 2002, nr 3.
- Guerrier A., *Archives, action culturelle et marketing*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161.
- Haczewska B., *Rola muzeów w edukacji*, [w:] *Edukacja w muzeum. Materiały z seminarium „Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpackie dziedzictwo kulturowe”*, Nowy Sącz, 9–10 grudnia 2002 r., Nowy Sącz 2002.
- Helionica. *Sieciowa encyklopedia informatyki*, [http://helionica.pl/index.php/Forum\\_dyskusyjne](http://helionica.pl/index.php/Forum_dyskusyjne).
- Hemmerling W., *Zabawy w nauczaniu początkowym*, Warszawa 1990.
- Herdzin B., *Działalność edukacyjno-popularyzatorska archiwów na przykładzie Archiwum Państwowego w Toruniu*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007.
- Herdzin B., *Działalność edukacyjno-popularyzatorska Archiwum Państwowego w Toruniu*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009.
- Herrera C., *L'Archivobus. Un outil de diffusion culturelle et d'animation locale*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161.
- Hey B., *Museen, Archive und historische Stätten als außerschulische Lernorte. Zum Begriff der historischen Exkursion*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” 1980, R. 31.
- Hickerson H.T., *Ten Challenges for the Archival Profession*, „The American Archivist” 2001, t. 64, nr 1.
- Hoffman K., Pieper J., Rehm C., *Archivpädagogik und Historische Bildungsarbeit – eine archivische Kernaufgabe. Europakonferenz für Archivpädagogik und historische Bildungsarbeit an Archiven ruft europäisches Netzwerk ins Leben*, „Comma” 2004, nr 3–4.
- Hoffmann K., *Möglichkeiten und Grenzen der Öffentlichkeits- und historischen Bildungsarbeit in kleineren Archiven*, [w:] *Ausarbeitungen. Stadtarchiv Oldenburg*, <http://www.oldenburg.de/stadtol/index.php?id=1072>.
- Honeybone M., *Archiwa i muzea a nauczanie historii w Anglii*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007.
- Hoyle M., Millar L., *Archival Education in the Pacific: The Challenges of Trying to Establish a Distance Education Archives and Records Course in the Pacific Islands*, „Comma” 2005, nr 2 (abstrakt dostępny na płycie CD).
- Husarska M., *Kopie czy oryginały na wystawach*, „Archeion” 1955, t. 24.
- Hübner R., Wahl V., *Zusammenarbeit zwischen Archiv und Schule*, „Archivmitteilungen” 1965, nr 15.
- Jabłońska M., *Communico ergo sum. Czy potrzebna nam poprawna komunikacja w archiwum?*, „Archiwista Polski” 2007, nr 2 (46).
- Jabłońska M., *Komunikacja społeczna i public relations w archiwach. Zarys problematyki badawczej*, [w:] *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, t. 2, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń 2008.
- Jabłońska M., *Komunikacja społeczna na studiach archiwistycznych jako krok ku poprawie wizerunku archiwów polskich*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009.
- Jabłońska M., *Konferencja Historyk – Archiwista – Komputer. Toruń, 10–11 kwietnia 2003 r.*, „Archiwista Polski” 2003, nr 3 (31).
- Jabłońska M., Robótka H., *Budowanie wizerunku archiwum*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Porazinski, K. Strykowski, Warszawa 2008.

- Jabłońska M., *Wiosna archiwalna w Toruniu. Międzynarodowa konferencja „Prawo archiwalne. Stan obecny i perspektywy zmian”*, „Archiwista Polski” 2007, nr 2 (46).
- 10 Jahre Schülerwettbewerb Deutsche Geschichte um den Preis des Bundespräsidenten. Entwicklungen, Erfahrungen, Bibliographie*, Hamburg 1983.
- James-Sarazin A., Rambaud I., *Les Archives à la rencontre de leur public – Les services éducatifs*, „La Gazette des archives” 2006, nr 204.
- Jankowska J., *Zjazd dyrektorów Archiwów Państwowych 11–13 maja 1949 r. w Otwocku*, „Archeion” 1951, t. 19–20.
- Jankowski D., *Podstawowe pojęcia teorii edukacji dorosłych*, [w:] D. Jankowski, K. Przyszczypkowski, J. Skrzypczak, *Podstawy edukacji dorosłych. Zarys problematyki*, Poznań 1999.
- Jasińska T., *Konferencja popularnonaukowa z okazji trzydziestolecia AP w Suwałkach*, „Archeion” 1987, t. 83.
- Jaworska M., *Regionalizm w nauczaniu początkowym*, „Życie Szkoły” 1996, nr 9.
- Jensen B., Jensen C.S.H., *The Archives’ Perception of the Users – the Users’ Perception of the Archives*, „Comma” 2005, nr 3.
- Jurgens C., *The Other Past: The Memory of Migrants and their Representation in Archives*, „Comma” 2005, nr 3.
- Jonuszenie I., *Oświatowa rola biblioteki publicznej w społeczeństwie informacyjnym*, Książnica Płocka im. Władysława Sikorskiego, www.bibl.plock.pl/biuletyny/mozejki.doc.
- Juraś-Krawczyk B., *Podróże rodzinne jako stymulacja rozwoju*, [w:] *Podróże jako projekt edukacyjny*, red. O. Czerniawska, B. Juraś-Krawczyk, Łódź 2001.
- Kaczmarek R., *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi*, „Archeion” 1954, t. 23.
- Kalinowska-Wójcik B., *Obóz naukowy jako uzupełniająca forma kształcenia studentów archiwistyki. Efekty pobytu studentów w „Bibliotece i Archiwum im. B.R. Tschammera” w Cieszynie*, [w:] *Kształcenie archiwistów i zarządców dokumentacji. Model kompetencji zawodowych. Materiały z konferencji Sekcji Edukacji Archiwalnej Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, Instytutu Historii i Archiwistyki UMK i Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Toruń, 2 grudnia 2009 r.*, red. W. Kwiatkowska, Poznań 2010.
- Kalinowska-Żeleźnik A., *Meeting planning – definicja i zakres*, <http://www.eventmapa.pl/wiedza/115>.
- Kałuża A., *Znaczenie materiałów archiwalnych na przykładzie wybranych problemów gospodarczych Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, [w:] *Archiwa w służbie gospodarki narodowej. II Krajowa Konferencja Pracowników Naukowo-Badawczych Archiwów Państwowych, Katowice, 17 IV 1978 r.*, red. T. Walichnowski, Warszawa–Łódź 1979.
- Karbowska M., *Formy pracy kulturalno-oświatowej w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim*, „Archeion” 1962, t. 38.
- Kaufmann R., *La place des Archives dans la vie locale et leur intégration dans la politique culturelle municipale*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161.
- Ketelaar E., *Archieven en onderwijs. Mededelingen van de Commissio Modernisering Leerplan Geschiedenis en Staatsinrichting*, „Kleio. Tijdschrift van de Vereniging van Leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland” 1974, nr 15.
- Ketelaar E., *„Cyfrowe życie” w archiwum dla ludzi*, „Archeion” 2004, t. 107.
- Kidd R.J., *The Implications of Continuous of Continuous Learning*, Toronto 1966.
- Kiełbicka A., *Udział krakowskich archiwistów w ideowym i patriotycznym wychowaniu społeczeństwa*, „Archeion” 1981, t. 72.
- Kietlińska M., *Funkcja informacyjna Archiwum Państwowego w Białymstoku*, praca dyplomowa napisana w Poddyplomowym Studium Archiwistyki pod kierunkiem dra W. Chorążyczewskiego, Toruń 2006 (maszynopis).
- Kilfoil J.F., *Bringing the Archives into the Classroom: The Federal Records Center as the Historian’s Laboratory*, „Prologue. The Journal of the National Archives” 1973, nr 5.

- Kiryk F., *Z dziejów ruchu regionalistycznego w Małopolsce*, [w:] *Edukacja w muzeum. Materiały z seminarium „Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpackie dziedzictwo kulturowe”*, Nowy Sącz, 9–10 grudnia 2002 r., Nowy Sącz 2002.
- Kleiner J., *W sprawie należytego wyzyskania dzieł sztuki i zabytków artystycznych dla celów szkolnych*, „Muzealnictwo” 1913, t. 2.
- Klemantowicz D., *Problemy archiwów instytucji naukowych i kulturalnych na ogólnopolskiej konferencji pt. „Kategoria archiwalna akt”* (Łódź, 10–11 VI 2003 r.), „Archiwista Polski” 2003, nr 4 (32).
- Klimas M., *W poszukiwaniu przodków. Źródła do badań genealogicznych w Archiwum Państwowym w Krakowie*, prezentacja multimedialna (CD), Kraków 2008.
- Klimek K., Pieczywo A., *Wstęp*, [w:] *Dydaktyka w opracowaniach. Część III: Proces nauczania i uczenia się*, wybór i oprac. tekstów K. Klimek, A. Pieczywo, Toruń 1997.
- Klotz E., *The Conference on the Utilization of Archival and Educational Resources*, „The American Archivist” 1967, t. 30.
- Knowles M.S., Holton III E.F., Swanson R.A., *Edukacja dorosłych*, Warszawa 2009.
- Koberdowa I., *Nadzwyczajny kongres Conseil International des Archiver przy UNESCO*, Waszyngton, 9–13 maja 1966, „Archeion” 1967, t. 46.
- Koberdowa I., *VI Międzynarodowy Kongres Archiwów w Madrycie, 3–7 września 1968 r.*, „Archeion” 1969, t. 51.
- Kocoń L., *Czterdziestolecie Archiwum w Łomży*, „Archeion” 1995, t. 94.
- Kocójowa M., *Studia wyższe z archiwizowania dokumentów wobec potrzeb społeczeństwa informacyjnego trzeciego tysiąclecia*, [w:] *Archiwa i archiwiści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Szczecin, 12–13 września 2002 r.*, t. 1, red. D. Nałęcz, Toruń 2002.
- Kojs W., *Rola pytań i poleceń w przygotowaniu ucznia do samokształcenia*, [w:] *Z warsztatu podręcznika szkolnego*, red. T. Parnowski, Warszawa 1973.
- Konarski K., *Kronika organizacyjno-naukowa archiwów polskich za rok 1947*, „Archeion” 1948, t. 17.
- Konieczka-Śliwińska D., *Współpraca szkoły wyższej z placówkami muzealnymi i archiwalnymi w kształceniu studentów historii specjalności nauczycielskiej*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 1994.
- Kopiński K., *Wpływ komputeryzacji na opracowywanie w archiwach państwowych dokumentacji aktowej*, [http://www.inib.uj.edu.pl/wyd\\_ii/b/s3\\_z2/kopinski-n.pdf](http://www.inib.uj.edu.pl/wyd_ii/b/s3_z2/kopinski-n.pdf).
- Korzan D., *Edukacja permanentna w świetle dokumentów UNESCO*, „e-Mentor” 2005, nr 3 (10), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=10&id=179](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=10&id=179).
- Korzan D., *Edukacja ustawiczna w pracach Wspólnoty Europejskiej*, „e-Mentor” 2005, nr 4 (11), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=11&id=201](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=11&id=201).
- Korzan D., *W poszukiwaniu istoty edukacji permanentnej*, „e-Mentor” 2005, nr 2 (9), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=9&id=146](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=9&id=146).
- Koszowska A., *Refleksje (o wciąż niedocenianej) roli bibliotek i ich nowych zadaniach*, [w:] *Bibliowizjer. Notatki o nowych trendach w bibliotekarstwie i informacji, i o sieciowych usługach 2.0*, <http://bibliowizjer.blogspot.com/2007/06/refleksje-o-wci-niedocenianej-rol.html>.
- Kościałkowski S., *Historyka. Wstęp do studiów historycznych*, Londyn 1954.
- Kowalski Z.G., *Konferencja w 75-lecie CAW*, „Archeion” 1995, t. 94.
- Kozłowski J., *Erudyci epoki saskiej*, „Wiek Oświecenia” 1994, t. 10.
- Kozłowski J., *Erudycjonizm epoki saskiej a problem daty roku 1750*, [w:] *Kultura literacka połowy XVIII wieku w Polsce*, red. T. Kostkiewiczowi, Wrocław 1992.
- Kozłowski J., *Erudycja jako typ poznania. Lata rozkwitu (XVII – pierwsza połowa XVIII w.) i lata upadku (druga połowa XVIII wieku). Stan badań i horyzonty poznawcze*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1991, t. 2.



- Krajewska H., Stępnia W., *Seminarium w Wiedniu na temat prawa archiwalnego*, „Archeion” 1995, t. 95.
- Krajewska H., *Współczesna dokumentacja instytucji naukowych, oświatowych i kulturalnych. Konferencja w Archiwum PAN w Warszawie*, „Archiwista Polski” 2002, nr 4 (28).
- Krasowicz-Kupis G., *Edukacja a rozwój człowieka – wprowadzenie*, [w:] *Edukacja a rozwój człowieka*, red. G. Krasowicz-Kupis, Kraków 2006, w serii: „Psychologia Rozwojowa” 2005, t. 10, nr 1, red. M. Kielar-Turska, A. Niemczyński.
- Kraszewski Z., *Dyskusja*, [w:] *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych*, red. K. Wojciechowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Kret M., *Współpraca szkół z archiwami w Warszawie*, praca dyplomowa napisana w Podyplomowym Studium Archiwistyki pod kierunkiem dra W. Chorążyczewskiego, Toruń 2006 (maszynopis).
- Królowski W., *Konferencja w trzydziestopięciolecie działalności państwowej służby archiwalnej na ziemi śląskiej*, „Archeion” 1989, t. 86.
- Kruszewski K., *Metody nauczania*, [w:] *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 1992.
- Kruszewski K., *Gry dydaktyczne*, [w:] *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 1992.
- Krystek H., *Digitalizacja materiałów archiwalnych w Archiwum Państwowym w Poznaniu*, [http://www.poznan.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&view=article&id=131&Itemid=84](http://www.poznan.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=131&Itemid=84).
- Krzyszowski A., *Portale przyszłości*, „Magazyn Użytkowników Internetu. NET” 2000, nr 2.
- Krzemińska A., *Sprawozdanie z XV Konferencji Naukowej Sekcji Archiwów Szkół Wyższych, Instytucji Naukowych i Kulturalnych SAP pt. „Archiwa i ich użytkownicy”*, Katowice, 21–23 VI 2007 r., „Archiwista Polski” 2007, nr 4 (48).
- Kubiak M.J., *Wirtualna edukacja*, Warszawa 2000.
- Kuczyński S.K., *Muzeum Historii Francji w Archives Nationales w Paryżu*, „Archeion” 1965, t. 42.
- Kuczyński S.K., *Muzeum Historyczne w Public Record Office w Londynie*, „Archeion” 1968, t. 50.
- Kudła L., *Miejsce i rola muzeów we współczesnej szkole*, [w:] *Edukacja w muzeum. Materiały z seminarium „Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpaccie dziedzictwo kulturowe”*, Nowy Sącz, 9–10 grudnia 2002 r., Nowy Sącz 2002.
- Kulecki M., *Międzynarodowe Seminarium Paleografii i Dyplomatyki Osmańskiej w Sofii*, „Archeion” 1991, t. 89.
- Kuligowska K., *Ośrodki metodyczne*, [w:] *Mała encyklopedia pedagogiczna*, red. M. Jakubowski, W. Pomykało, Warszawa 1970/1971.
- Kunisz A., *Dziesięć lat pracy i doświadczeń powiatowych archiwów państwowych województwa krakowskiego*, „Archeion” 1962, t. 36.
- Kupisiewicz C., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1995.
- La Pratique archivistique française*, red. J. Favier, DAF, Paris 1993.
- Langlois Ch.V., Seignobos Ch., *Wstęp do badań historycznych*, Lwów 1912.
- Laszuk A., *Komputeryzacja archiwów – oczekiwania w aspekcie informacji archiwalnej*, [w:] *Historyk – archiwista – komputer. Historyk a nowoczesny system informacji archiwalnej. Materiały z konferencji, Toruń, 10 i 11 kwietnia 2003 r.*, red. R. Degen, H. Robótka, Toruń 2004.
- Laszuk A., *Komputeryzacja archiwów, bibliotek i muzeów – stan obecny i perspektywy*. Warszawa, 18–19 czerwca 2001 r., „Archiwista Polski” 2001, nr 3–4 (23–24).
- Laszuk A., *Stan informatyzacji archiwów państwowych*, „Archeion” 2004, t. 107.
- Laurent R., *Le service éducatif des Archives de l’Etat*, [w:] *Miscellanea Archivistica: Archives Générales du Royaume et Archives de l’Etat dans les provinces*, Bruxelles 1975.

- Lechowski P., *Konferencje „E-włączenie czy e-wyobcowanie?”*, Kraków, 5–6 czerwca 2006 roku, „EBIB” 2006, nr 8 (78), <http://www.ebib.info/2006/78/a.php?lechowski>.
- Lengrand P., *An Introduction to Lifelong Education*, Paris 1970.
- Les musées d'Archives et les expositions documentaires*, „Archivum” 1954, t. 4.
- Leśkow J., *Stała ekspozycja dokumentów w Rigsarkivet w Kopenhadze*, „Archeion” 1969, t. 52.
- Leśniewska J., *Pedagogika archiwalna w Hesji, czyli o udziale archiwów niemieckich w procesie kształcenia młodzieży*, <http://www.archiwa.net/news.php?page=5&news=&topic=>.
- Lewandowska M., *Praktyki studenckie w archiwach państwowych*, „Archeion” 1989, t. 86.
- Look W., *Praca kulturalno-oświatowa Powiatowego Archiwum Państwowego w Chojnicach*, „Archiwista” 1971, nr 1 (24).
- The Looming Mess, concept and artwork* R. Willi, text P. Aschwanden, Zurich 2008.
- Lowe J., *Rozwój oświaty dorosłych: tendencje światowe*, Warszawa 1982.
- Łaszkiwicz T., *Pół wieku Polskiego Towarzystwa Historycznego w Inowrocławiu 1956–2006*, Inowrocław 2006.
- Łysiak L., *Akta sądowe XIX–XX w. (Trzecia Konferencja Metodyczna)*, „Archeion” 1958, t. 29.
- Magier D., *Regionalna rola archiwum państwowego w epoce postindustrialnej*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009.
- Mahieu B., *L'information historique et les archives*, „Archivum” 1952, t. 2.
- Majecki H., *Konferencja Międzynarodowa: Źródła do dziejów Kresów Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej (1918–1945) w archiwach Litwy i Białorusi*, „Archeion” 1995, t. 95.
- Majorek C., *Metody, techniki i strategie dydaktyczne w nauczaniu historii*, [w:] J. Maternicki, C. Majorek, A. Suchoński, *Dydaktyka historii*, Warszawa 1994.
- Małkowska-Bieniek E., *Muzeum Historii Żydów Polskich jako przykład muzeum narracyjnego*, [w:] *Kultura i turystyka, razem ale jak?*, red. A. Stasiak, Łódź 2009.
- Mamczak-Gadkowska I., *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2002.
- Marciniak Z., *O potrzebie reformy programowej kształcenia ogólnego*, [w:] *Podstawa programowa z komentarzami*, t. 4: *Edukacja historyczna i obywatelska w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, [http://www.reformaprogramowa.men.gov.pl/images/docs/men\\_tom\\_4/4a.pdf](http://www.reformaprogramowa.men.gov.pl/images/docs/men_tom_4/4a.pdf).
- Masmoudi M., *Formy i metody pracy oświatowej*, [w:] *Udział muzeów w działalności oświatowej i kulturalnej. Materiały z kolokwium Międzynarodowej Rady Muzeów w Moskwie i Leningradzie, 14–21 maja 1968 r.*, red. J. Durko, S. Lorentz, K. Malinowski, Poznań–Warszawa 1971.
- Matelski D., *Seminarium komputerowe w Toruniu*, „Archeion” 1995, t. 94.
- Matuszak T., *Działalność Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim na polu popularyzacji zasobu archiwalnego*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009.
- Matysiak-Aleksandrowicz I., *„Drzwi otwarte” w Archiwum Państwowym w Łodzi*, „Archiwista Polski” 2000, nr 4 (20).
- Matysiak J., *50 lat Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu 1956–2006*, „Archiwista Polski” 2006, nr 4 (44).
- Max-Hervé T., *Les service éducatif des Archives du Finistère*, „L'Information historique” 1959, 21.
- Mazur B., *Wielopłaszczyznowa analiza procesu kształcenia*, Warszawa 1983.
- Mazur I., *VII Międzynarodowa Konferencja Archiwalna Krajów Europy Środkowej i Wschodniej Colloquia Jerzy Skowronek dedicata*, „Archiwista Polski” 2001, nr 3–4 (23–24).
- Mazur M., *Cybernetyka i charakter*, Warszawa 1999, <http://www.autonom.edu.pl/publikacje.html>.

- Mencel T., *Udział archiwistów w ogólnopolskiej konferencji w sprawie makiety II tomu historii polski (1764–1864)*, „Archeion” 1958, t. 28.
- Menne-Haritz A., *Dostęp do archiwów, czyli przeformułowanie archiwalnego paradygmatu*, „Archeion” 2002, t. 104 (artykuł po raz pierwszy publikowany w „Archival Science” 2001, t. 1).
- Michalak P., *Rola stron internetowych w popularyzacji wiedzy o archiwach*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Porazinski, K. Strykowski, Warszawa 2008.
- Michalska M., *Dom przemysłowca i dom rodziny – edukacyjna rola muzeum na przykładzie Rezydencji „Księża Młyn”*, [w:] *Krajobraz kulturowy Łodzi i województwa łódzkiego w nauczaniu młodzieży. Warsztaty dla nauczycieli i metodyków. Rządowy program edukacyjny „Świadome kształtowanie krajobrazu i ochrona krajobrazu historycznego”*, Warszawa 2002.
- Mieszko M., *Funkcja edukacyjna Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Oddział w Szczecinie, praca dyplomowa napisana w Podyplomowym Studium Archiwistyki pod kierunkiem dra W. Chorążyczewskiego*, Toruń 2007 (maszynopis).
- Mielnicka B., *Lekcje archiwalne*, „Archiwariusz Zamojski” 2002.
- Mimin R., *Rôle du service éducatif de Archives*, „Cahiers pédagogiques” 1959, nr 14.
- Minczykowska K., *Spoleczne ośrodki dokumentacji dziejów konspiracji 1939–1945 w Polsce*, „Archiwista Polski” 2003, nr 2 (30).
- Ministerstwo Edukacji Narodowej o edukacji regionalnej – dziedzictwie kulturowym w regionie, Warszawa 2000, Biblioteczka reformy, z. 24.
- Mitiajew K.G., *Teoria i praktyka pracy archiwalnej*, Warszawa 1954.
- Młodkowska-Przepiórowska I., *Działalność edukacyjna w muzeum częstochowskim na przestrzeni 95 lat istnienia placówki*, [w:] *Regionalna edukacja historyczna w Muzeum Częstochowskim. Muzealna sesja edukacyjna, Muzeum Częstochowskie, 29 kwietnia 2003 r.*, red. A. Kuźma, Częstochowa 2003.
- Młynarczyk A., *Rola archiwów i muzeów w edukacji historycznej liceów pedagogicznych w latach 1944–1970*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak i M. Strzelecka, Toruń 2007.
- Motas M., *Pokaz dokumentów i materiałów pt. Zbrodnie na obywatelach polskich*, „Archeion” 1994, t. 93.
- Motas M., *Udział AGAD w obchodach 190. rocznicy Konstytucji 3 maja*, „Archeion” 1982, t. 74.
- Nałęcz D., *Rozwój archiwistyki a kształtowanie nowych potrzeb w zakresie edukacji*, „Archeion” 2002, t. 103.
- Neuschwander I., *Pour une revitalisation des services éducatifs*, „La Gazette des archives” 1999, nr 184–185.
- Niderlandzcy budowniczy Gdańska na bałtyckim festiwalu nauki, [w:] *NOWe MEdia – Polski Portal Kultury i Sztuki*, [http://www.nowe-media.com/index2.php?option=com\\_content&do\\_pdf=1&id=1337](http://www.nowe-media.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=1337).
- Niderlandzcy Budowniczy Gdańska, broszura wydana z okazji VI Bałtyckiego Festiwalu Nauki przez Nadbałtyckie Centrum Kultury Gdańsk w 2008 r.
- Niezborala J., *Seminarium na temat: Wpływ technik informacyjnych na teorię i praktyki archiwalne*, „Archeion” 1994, t. 93.
- Noc muzeów w Warszawie*, „Rzeczpospolita”, (13.05.2009), <http://www.rp.pl/artykul/9149,304910.html>.
- Nowacki T., *Kształcenie ustawiczne*, [w:] *Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych*, red. K. Wojciechowski, Wrocław 1986.
- Nowak J., Cieślak A., *Edukacja dorosłych w Polsce i na świecie*, Warszawa 1982.
- Nowarski C., *Muzea łącznikiem między przeszłością a teraźniejszością*, „Konspekt” 2002, nr 12, <http://www.wsp.krakow.pl/konspekt/12/muzea.html>.

- Odczyt o Katyniu, [http://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/index.php?option=com\\_content&task=view&id=139&Itemid=49](http://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=139&Itemid=49).
- Odoj G., Peć A., *Dziedzictwo kulturowe – edukacja regionalna*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe – edukacja regionalna*, t. 1: *Materiały pomocnicze dla nauczycieli*, red. G. Odoj, A. Peć, Dzierżoniów 2000.
- Ohryzko-Włodarska C., *Działalność popularyzatorska Archiwum Państwowego w Łodzi*, „Archeion” 1962, t. 38.
- Okoń W., *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*, Warszawa 1973.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1981.
- Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1995.
- Olszewska B., *Analiza wewnętrzna przedsiębiorstwa*, [w:] *Zarządzanie strategiczne*, praca zbiorowa, Wrocław 2000, seria: Skrypty Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
- Orlikowska M., *45 lat Archiwum Państwowego w Nowym Dworze Mazowieckim*, „Archeion” 1999, t. 100.
- Pachociński R., *Andragogika w wymiarze międzynarodowym*, Warszawa 1998.
- Palmer M., *Archive Packs for Schools. Some Practical Suggestions*, „Journal of the Society of Archivists” 1978/81, t. 6.
- Palmer M., Batho G.R., *The Source Method in History Teaching*, London 1981.
- Panel dyskusyjny „Wizerunek archiwów polskich. Wiele narzędzie jeden cel”, oprac. A. Jabłońska, M. Jabłońska, „Archiwista Polski” 2009, nr 4 (56).
- Pańków S., *Archiwa*, Warszawa 1975.
- Pańków S., *Działalność popularyzatorska archiwów państwowych w Polsce Ludowej*, „Archeion” 1964, t. 41.
- Pańków S., *Wystawy archiwalne*, „Archeion” 1959, t. 30.
- Parafiniuk-Soińska J., *Humanizacja form kształcenia akademickiego*, [w:] *Formy i środki kształcenia doskonalenia pedagogicznego nauczycieli akademickich. Materiały z V Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Międzywydziałowy Zakład Technik Nauczania Uniwersytetu Szczecińskiego w dniach 23–24 XI 1989 r.*, red. K. Went, Szczecin 1992.
- Parafiniuk B., *45 lat Archiwum Państwowego w Białymstoku*, „Archeion” 1999, t. 100.
- Parnasow-Kujawa M., *Edukacja. 8. Międzynarodowe Warsztaty Niepokoju Twórczego – Kieszeń Vincenta, Poznań, 4–8 maja 2009 r.*, [www.csdpoznan.pl/cms.php?i=449](http://www.csdpoznan.pl/cms.php?i=449).
- Pasko A., *Zadania Archiwum Państwowego w Białymstoku w zakresie edukacji realizowane we współpracy ze szkołami*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 2: *Region w edukacji historycznej. Nauka – doradztwo – praktyka*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek, Toruń 2005.
- Pawlak M., Serczyk J., *Podstawy badań historycznych*, Bydgoszcz 1999.
- Payne H.W.L., *Education and Archives*, „Archivum” 1982, t. 29.
- Pazoła B., *Kursokonferencja archiwalna w Semity w Czechach – 19 września 2003 r.*, „Archiwista Polski” 2004, nr 1 (33).
- Pedagogika. Leksykon*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Warszawa 2000.
- Pełka B., *Archiwa gospodarcze w krajach kapitalistycznych*, „Archeion” 1970, t. 53.
- Perłakowska E., *Możliwości prezentacji i uzyskiwania informacji o zasobach archiwalnych za pomocą Internetu*, [w:] *VI Konferencja Archiwów Instytucji Naukowych w Polsce, Kraków, 13–14 września 2001 r.*, red. J. Michalewicz, Kraków 2002.
- Peterlejtner M., *Działalność edukacyjna i popularyzatorska instytucji archiwalnych i kulturalnych w Stanach Zjednoczonych*, praca doktorska napisana w Zakładzie Archiwistyki pod kierunkiem prof. dra hab. Stanisława Sierpowskiego, Poznań 2008.
- Peterman R., *Internet w archiwach – moje impresje z „żeglowania”*, „Archiwista Polski” 2000, nr 3 (19).

- [Piąty] V Tydzień Archiwów, „Archeion” 1980, t. 70.
- Piechota R., „Czwarty Tydzień Archiwów”, 9–15 maja 1973 roku, „Archeion” 1974, t. 61.
- Pieper J., *Die Archivpädagogik im Nordrhein – Westfälischen Hauptstaatsarchiv Düsseldorf zwischen Tradition, Kontinuität und Innovation*, „Der Archivar” 2000, R. 53, z. 4.
- Po ostatnim dzwonku w szkole...*, Gazeta Edukacja.pl (7.12.2004), <http://serwis.gazeta.pl/edukacja/1,51805,2432998.html>.
- Podróże jako projekt edukacyjny*, red. O. Czerniawska, B. Juraś-Krawczyk, Łódź 2001.
- Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974.
- Potter L.A., *Sharing the Excitement of History. NARA's New Boeing Learning Center Supports Education Programs Nationwide*, „Prologue” 2007, t. 39, nr 1.
- Pótturzycki J., *Aktualność problemów edukacji ustawicznej*, „e-Mentor” 2006, nr 1 (13), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=13&id=244](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=13&id=244).
- Pótturzycki J., *Dydaktyka dla nauczycieli*, Płock 2002.
- Pótturzycki J., *Dydaktyka dorosłych*, Warszawa 1991.
- Pótturzycki J., *Niepokój o edukację ustawiczną*, „e-Mentor” 2006, nr 2 (14), 2006, [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=14&id=272](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=14&id=272).
- Pótturzycki J., *Przemiany i perspektywy edukacji dorosłych*, „Edukacja Dorosłych” 1993, nr 1.
- Pótturzycki J., *Źródła i tendencje rozwojowe edukacji ustawicznej*, „e-Mentor” 2004, nr 5 (7), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=7&id=97](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=7&id=97).
- Projekt digitalizacja i udostępnianie w Internecie archiwaliów Pleszewa*, [w:] *Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy w Pleszewie*, <http://www.bppl.pl/projekt.php>.
- Pruszyński J., *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo*, Warszawa 1989.
- Przesmycki Z., *Pro arte. Uwagi o sztuce i kulturze*, Warszawa 1914.
- Ptaśnikowa A., *Akta prawne z roku 1958 dotyczące archiwów polskich*, „Archeion” 1959, t. 30.
- Public relations w archiwach. Zbiór studiów*, red. M. Jabłońska, Poznań 2010.
- Pudłowski L., *Nowe trendy w archiwistyce amerykańskiej (na marginesie Zjazdu Stowarzyszenia Archiwistów Amerykańskich)*, „Archeion” 2001, t. 103.
- R.A., *Plan obchodów „Trzeciego Tygodnia Archiwów Państwowych” w roku 1968*, „Archeion” 1968, t. 49.
- R.A., *Przebieg Trzeciego Tygodnia Archiwów*, „Archeion” 1969, t. 51.
- R.A., *Sprawozdanie z działalności państwowej służby archiwalnej w roku 1958*, „Archeion” 1959, t. 31.
- R.A., *Udział archiwów w obchodach 40-lecia wielkiej rewolucji październikowej*, „Archeion” 1958, t. 28.
- Radecki E., *Dynamiczny kurs alternatywną formą doskonalenia pedagogicznego nauczycieli akademickich (na przykładzie PAM w Szczecinie)*, [w:] *Formy i środki kształcenia doskonalenia pedagogicznego nauczycieli akademickich. Materiały z V Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej przez Międzywydziałowy Zakład Technik Nauczania Uniwersytetu Szczecińskiego w dniach 23–24 XI 1989 r.*, red. K. Wenta, Szczecin 1992.
- Richter G., *Zur Verwendung von archivalischen Quellen im Geschichtsunterricht. Publierte und archivalische Quellen*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” 1973, R. 24.
- Richtering H., *Der ‚Service éducatif‘ der französischen Archive*, „Der Archivar” 1969, nr 22.
- Richtering H., *Der ‚service éducatif‘ in der französischen Archive*, „La Gazette des archives” 1969, nr 66.
- Rizzi P., Woźniakiewicz M., *Perspektywy zastosowania gier symulacyjnych w edukacji – teoria i praktyka, „Homo communicativus”* 2008, nr 3 (5), <http://www.hc.amu.edu.pl/numery/5/52008.html>.
- Robótka H., *Praktyki studenckie w świetle potrzeb dydaktycznych uczelni – teoria i praktyka*, „Archeion” 1990, t. 87.
- Roe K., *Teaching with Historical Records*, Albany 1981.

- Rohdenburg G., „...sowohl historisch als auch pädagogisch, didaktisch und archivarisches qualifiziert...” *Zur Geschichte der „Archivpädagogen” als Mitarbeiter der historischen Bildungsarbeit an Archiven*, „Der Archivar” 2000, R. 53, z. 3.
- Roman W.K., *Archiwistyka na studiach historycznych. Międzynarodowa konferencja metodyczna w Piotrkowie Trybunalskim, 13 V 2002 r.*, „Archiwista Polski” 2002, nr 4 (28).
- Rosa A., *Archiwa między historią i pamięcią. Antropologizowanie archiwistyki*, [w:] *Archiwa – kancelarie – zbiory*, t. 2, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, K. Syta, Toruń 2008.
- Rosa A., *Archiwa w edukacji historycznej. Refleksja na marginesie konferencji*, „Archiwista Polski” 2007, nr 4 (48).
- Rosa A., *Funkcja edukacyjna archiwów. Pojęcie i zakres*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak i M. Strzelecka, Toruń 2007.
- Rosa A., *O pożytkach z refleksji antropologicznej w archiwistyce*, *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2007.
- Rosa A., *Wystawy archiwalne w służbie polityki historycznej państwa. Funkcja propagandowa wystaw archiwalnych w Polsce Ludowej*, „Archiwista Polski” 2008, nr 4 (52).
- Rosowska E., *Archiwa w polityce Unii Europejskiej. Vademecum*, Warszawa 2004, www.archiwa.gov.pl.
- Ross Ashby W., *An introduction to cybernetics*, London 1957,  
<http://www.math.uni.opole.pl/~ebryniarski/IntroCyb.pdf>.
- Rostocka K., *Dokształcanie pracowników działalności podstawowej państwowej służby archiwalnej w zakresie archiwalnego opracowywania dokumentacji projektowej*, „Archeion” 1973, t. 58.
- Rostocka K., *Kurs dla pracowników archiwów państwowych zajmujących się zabezpieczaniem i opracowywaniem akt Polski Ludowej*, „Archeion” 1963, t. 39.
- Rostocka K., Bandurka M., *Sprawozdanie z podstawowego kursu w zakresie archiwistyki i archiwoznawstwa dla pracowników państwowej służby archiwalnej, odbytego we wrześniu 1968 r. w Sulejówku*, „Archeion” 1969, t. 51.
- Rostocka K., *Przebieg praktyk wakacyjnych w archiwach państwowych w r. 1962*, „Archeion” 1963, t. 39.
- Roszak S., *Nauczyciel historii w archiwum – archiwista w szkole. Czy istnieją pola współpracy?*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008.
- Roszak S., *Wstęp*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007.
- Roubaud C., *Les services éducatifs des Archives municipales*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161.
- Rubiello M.-F., Labadie J.-C., Lochot E., *Un projet d’action éducative autour d’un vigneron bourguignon de la fin du XVIIIe siècle*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161.
- Rybarski A., *Wydział Archiwów Państwowych w latach 1945–1947*, „Archeion” 1948, t. 17.
- Ryszewski B., *Archiwistyka. Przedmiot – zakres – podział (studia nad problemem)*, Warszawa–Poznań–Toruń 1972.
- Ryszewski B., *Metodyka archiwalna ogólna*, [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989.
- Ryszewski B., *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985.
- Ryszewski B., *Teoretyczne podstawy działalności archiwów*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008.

- Scherf F., Schütz F., *Geschichtsunterricht und Archiv. Erfahrungen und Möglichkeiten. Veröffentlichungen aus rheinland-pfälzischen und saarlandischen Archiven*, „Kleine Reihe” 1978, z. 14.
- Schetelich E., *Archiv und Schule*, „Archivmitteilungen” 1965, nr 15.
- Schmitt J.-M., *L'action culturelle des Archives municipales de Colmar*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161.
- School House to White House: The Education of the Presidents*, „Prologue” 2007, t. 39, nr 1.
- Sève R., *La service éducatif des archives du Puy – de – Dôme*, „La Gazette des archives” 1953, t. 13.
- Sieradzki W.P., *Totalna jakość edukacji leśnej*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej” 2008, R. 10, z. 2 (17), [http://cepl.sggw.pl/wydawnictwa/szczegoly/sz\\_sim17.htm](http://cepl.sggw.pl/wydawnictwa/szczegoly/sz_sim17.htm).
- Skalińska-Lindorf E., *Trzydzieści pięć lat Archiwum Państwowego w Oświęcimiu*, „Archeion” 1996, t. 96.
- Skowron R., *Muzea i edukacja, Między przeszłością a przyszłością*, [w:] *Edukacja w muzeum. Materiały z seminarium „Polacy i Słowacy – przygraniczni przyjaciele. Wspólne karpaccie dziedzictwo kulturowe”*, Nowy Sącz, 9–10 grudnia 2002 r., Nowy Sącz 2002.
- Skrzypczak J., *Film dydaktyczny w szkole wyższej: zarys teorii, metodyka stosowania i technika realizacji*, Warszawa 1985.
- Skrzypczak J., *Proces kształcenia dorosłych i jego główne czynniki*, [w:] D. Jankowski, K. Przyszczypkowski, J. Skrzypczak, *Podstawy edukacji dorosłych. Zarys problematyki*, Poznań 1999.
- Skutnik J., *Edukacyjne wartości sztuki najnowszej a aktywność pedagogiczna Centrum Sztuki Współczesnej w Bordeaux*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, „Pedagogika” 1997, nr 22.
- Słowniczek oświatowy*, [http://www.wsipnet.pl/oswiata/os\\_sownik.php?literka=D&haslo=35](http://www.wsipnet.pl/oswiata/os_sownik.php?literka=D&haslo=35).
- Słownik języka polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/>.
- Słownik Języka Polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1: A–K, wyd. 8, Warszawa 1993.
- Słownik pedagogiczny*, oprac. C. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, Warszawa 2009.
- Słownik pedagogiki pracy*, red. L. Koczniewska-Zagórska, T.W. Nowacki, Z. Wiatrowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Słownik wyrazów obcych*, aut. M. Jarosz, red. nauk. I. Kamińska-Szmaj, Wrocław 2001.
- Słowniki IDG.pl/ Leksykon informatyczny*, [www.idg.pl/sownik](http://www.idg.pl/sownik).
- Sobol B., *Pokaz materiałów Archiwum PAN z okazji piątej rocznicy jego istnienia*, „Archeion” 1960, t. 32.
- Smith M.K., *Introducing informal education*, [w:] *The Encyclopaedia of informal education*, <http://www.infed.org/i-intro.htm>.
- Sobolski F., *Dokumenty AP w Częstochowie na wystawach i pokazach*, „Archeion” 1968, t. 48.
- Solarczyk H., *Akademickie Towarzystwo Andragogiczne*, „e-Mentor” 2005, nr 2 (9), [http://www.e-mentor.edu.pl/artukul\\_v2.php?numer=9&id=147](http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=9&id=147).
- Stan i perspektywy komputeryzacji archiwów polskich. Dyskusja odbyta w Toruniu 12 czerwca 2001 z udziałem Eugeniusza Borodija, Waldemara Chorążyczewskiego, Andrzeja Jabłońskiego, Henryka Krystka, Marka Kuczyńskiego i Bolesława Massalskiego*, „Archiwista Polski” 2001, nr 3–4 (23–24).
- Stanisławska S., *Kurs archiwistyki i archiwoznawstwa w Sulejówku (wrzesień 1976 r.)*, „Archeion” 1978, t. 66.
- Starostin E.W., Chorchordina T.I., *Archiwy i rewolucja*, Moskwa 2007.
- Stebelska H., *Udostępnianie materiałów archiwalnych w archiwach państwowych Polski Ludowej*, „Archeion” 1964, t. 51.
- Stępnia W., *Kształcenie archiwistów na poziomie doktorskim prowadzone przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 roku*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008.
- Strykowski K., *Seminarium: Organizacja archiwów państwowych w krajach Europy Wschodniej*, „Archeion” 1995, t. 95.

- Strzelecka M., *Zbiory Fundacji „Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek” w pracy dydaktycznej i wychowawczej nauczyciela historii*, [w:] [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007.
- Suchodolski W., *Archiwa wobec dzisiejszej problematyki badań historycznych*, „Archeion” 1948, t. 17.
- Suchoński A., *Środki dydaktyczne w nauczaniu – uczeniu się historii*, [w:] J. Maternicki, C. Majorek, A. Suchoński, *Dydaktyka historii*, Warszawa 1994.
- Szczepaniak M., Tyrchan G., *Możliwości działalności edukacyjnej archiwów państwowych w środowisku szkolnym w oparciu o dotychczasowe doświadczenia Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008.
- Szczepaniak M., Tyrchan G., *Ścieżka edukacji regionalnej „Kościół Św. Ducha w Gnieźnie”. Materiały i scenariusze zajęć przeznaczonych dla uczniów gimnazjów*, „Wiadomości Historyczne” 2007, nr 3 (272).
- Szczepański J., *25 lat Oddziału w Pułtusku*, „Archeion” 1999, t. 100.
- Szczurek T., *Znaczenie andragogiki w kontekście zachodzących zmian demograficznych zjednoczonej Europy*, [w:] *Edukacja a wizje świata*, red. J. Kwapiszewski, Słupsk 2002.
- Szwarc-Adamiuk A., *Wybrane aspekty doboru treści kształcenia a założenia edukacji regionalnej*, [w:] *Polski system edukacji po reformie 1999 roku. Stan, perspektywy, zagrożenia*, red. P. Waśko, M. Wrońska, A. Zduniak, Poznań–Warszawa 2005.
- Szybka C., *Metodyka nauczania historii w szkole średniej*, Warszawa 1966.
- Szydłowski T., *Muzeum jako czynnik oświatowy*, [w:] *Praca oświatowa. Jej zadania, metody i organizacja*, Kraków 1913.
- Szymański M.S., *O metodzie projektów: z historii, teorii i praktyki pewnej metody kształcenia*, Warszawa 2000.
- Tafiłowski P., *Archiwa 3.0 – sieć wiedzy*, [w:] *Archiwum Główne Akt Dawnych Warsztaty Archives 2.0*, Warszawa 2008, [http://adacta.archiwa.net/file/2009archives20/pdfy/Archiwa30\\_final.pdf](http://adacta.archiwa.net/file/2009archives20/pdfy/Archiwa30_final.pdf).
- Taillemite E., *Les Archives et les activités culturelles. Synthèse des débats des réunions régionales de l'Association des archivistes français en 1974*, „La Gazette des archives” 1974, nr 87.
- Tapié J.-P., *Les Services éducatifs des Archives*, „Historiens et géographes” 1980, nr 282.
- Tarakanowska M., *Wyniki konkursu na pracę magisterską z archiwistyki*, „Archeion” 1980, t. 70.
- Tate W.E., *The Use of Archives in Education*, „Archives” 1949, nr 1.
- Taylor H.A., *Clio in the Raw. Archival Materials and the Teaching of History*, „The American Archivist” 1972, t. 35.
- Tomczak A., *Archiwistyka i zawód archiwisty. Kilka refleksji*, [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Toruń, 2–4 września 1997*, t. 1, red. D. Nałęcz, Radom 1997.
- Tomczak A., *Rzut oka na dzieje archiwów polskich i na ich aktualne zadania*, [w:] A. Tomczak, *Studia Historio-Archivistica*, Toruń 2002.
- Tomczak A., *Zarys dziejów archiwów polskich i ich współczesna organizacja*, [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989.
- Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 1: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2007.
- Trempała E., *Refleksje wokół edukacji nieszkolnej (równoległej)*, [w:] *Wokół szkoły i edukacji. Syntezy i refleksje. Książka dedykowana doc. dr Stanisławowi Nałaskowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy pedagogicznej*, red. K. Rubach, Toruń 1997.
- Trempała E., *Szkoła a edukacja równoległa (nieszkolna). Poglądy, doświadczenia, propozycje*, Bydgoszcz 1993.
- Treter M., *Muzea współczesne. Studium muzeologiczne*, Kijów 1917.



- Trojanowska M., Płocha J., *Międzynarodowe seminarium paleografii i dyplomatyki łacińskiej, Rzym, 20 XI – 14 XII 1979 r.*, „Archeion” 1981, t. 71.
- Tucker S., *Visible Enough to Us? Genealogical Researchers within Archives*, „Comma” 2005, nr 3.
- Turnbaugh R.C., *New Constituencies for Archives: ‘Windows to the Past’ 1818–1880*, „The History Teacher” 1984, nr 17/2.
- Turoś L., *Andragogika ogólna*, Siedlce 1993.
- Turoś L., *Andragogika. Zarys teorii oświaty i wychowania dorosłych*, Warszawa 1978.
- Tyrchan G., Popularyzatorska rola archiwum w dobie reformy oświaty. Opracowanie i realizacja ścieżki międzyprzedmiotowej „Kościół św. Ducha w Gnieźnie” jako przykład działalności popularyzatorskiej Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie, praca dyplomowa napisana w Podyplomowym Studium Archiwistyki pod kierunkiem dra W. Chorążyczewskiego, Toruń 2002 (maszynopis).
- Tyrchan G., *Popularyzatorska rola archiwum w dobie reformy oświaty na przykładzie działalności Archiwum Państwowego w Poznaniu Oddział w Gnieźnie*, „Archiwista Polski” 2003, nr 2 (30).
- Udział oddziału Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Gdańsku na III Bałtyckim Festiwalu Nauki*, „Archiwista Polski” 2005, nr 3 (39).
- Unger P., *Muzea w nauczaniu historii*, Warszawa 1988.
- Urbaniak V., *Konferencja Międzynarodowa poświęcona Warszawskiemu Archiwum Radziwiłłów*, „Archeion” 1995, t. 95.
- Urbaniak V., *Konferencja w Łańcucie: „Archiwalia rodu Potockich”*, „Archeion” 1996, t. 96.
- Urbaniak V., *Międzynarodowa konferencja w AGAD poświęcona archiwom rodowym*, „Archeion” 1997, t. 97.
- Vieux J., Duhart J.-M., *Présence de la mémoire dans l’action culturelle et artistique. L’exemple de Givors*, „La Gazette des archives” 1993, nr 160–161.
- Villard M., *L’Archivobus, un nouveau moyen de diffusion culturelle. Le cas des Archives des Bouches-du-Rhône*, „La Gazette des archives” 1985, nr 129.
- Vogt P., *Filmy i muzea*, [w:] *Udział muzeów w działalności oświatowej i kulturalnej. Materiały z kolokwium Międzynarodowej Rady Muzeów w Moskwie i Leningradzie, 14–21 maja 1968 r.*, red. J. Durko, S. Lorentz, K. Malinowski, Poznań–Warszawa 1971.
- Waciegą S., *Konferencja „Muzea dla edukacji” (23.01.2008)*, [w:] *Muzeoblog Małopolskiego Instytutu Kultury*, <http://www.muzeoblog.org/2008/01/23/muzea-dla-edukacji/>.
- Wajs H., *Archiwa wobec e-rządu i społeczeństwa informacyjnego*, [w:] *Archiwa i archiwiści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Szczecin, 12–13 września 2002 r.*, t. 1, red. D. Nałęcz, Toruń 2002.
- Wajs H., *Internet w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Po co?*, „Archiwista Polski” 2000, nr 3.
- Walichnowski T., *Aktualne zadania archiwów państwowych w Polsce*, „Archeion” 1977, t. 65.
- Walichnowski T., *Znaczenie archiwów dla potrzeb gospodarki narodowej*, [w:] *Archiwa w służbie gospodarki narodowej. II Krajowa Konferencja Pracowników Naukowo-Badawczych Archiwów Państwowych, Katowice, 17 IV 1978 r.*, red. T. Walichnowski, Warszawa–Łódź 1979.
- Waligóra B., *Zadania i metody pracy Archiwum Wojskowego*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2003, nr 26.
- Wasiak A., *Rola muzeum w nauczaniu historii*, [w:] *Regionalna edukacja historyczna w Muzeum Częstochowskim. Muzealna sesja edukacyjna, Muzeum Częstochowskie, 29 kwietnia 2003 r.*, red. A. Kuźma, Częstochowa 2003.
- Way B., *Drama w wychowaniu dzieci i młodzieży*, Warszawa 1997.

- Wąsowicz M., *Konferencja w sprawie brakowania ksiąg i akt gruntowych sądów niemieckich*, „Archeion” 1966, t. 44.
- Weber H., *Skorzystaj z klucza i zagraj rolę – archiwa w społeczeństwie informacyjnym i kształcącym się*, „Archeion” 2004, t. 107.
- Weinstein A., *Civic Education. Lighting the Path to the Future*, „Prologue” 2007, t. 39, nr 1.
- Weinstein A., *Pursuing Civic Literacy: NARA Education Programs Promote New Ways to Teach History*, „Prologue” 2006, t. 38, nr 3.
- Weis E., *Der Service éducatif der Archive Frankreichs. Über Möglichkeiten des Beitrages der Archive zum Geschichtsunterricht der Gymnasien*, „Archivalische Zeitschrift” 1977, R. 73.
- Wesołowska E.A., *Wychowanie dla pokoju w pracy szkoły*, Warszawa 1989.
- Williams C., *No boundaries: no limits: distance education for archivists and records managers*, „Comma” 2005, nr 2 (abstrakt dostępny na płycie CD).
- Wiśniewski J., *Archiwalia w bibliotekach i muzeach*, Poznań 2000.
- Witek K.W., *Idea kształcenia ustawicznego w działaniach organizacji międzynarodowych*, „e-Mentor” 2008, nr 1 (23), [http://www.e-mentor.edu.pl/arttykul\\_v2.php?numer=23&id=519](http://www.e-mentor.edu.pl/arttykul_v2.php?numer=23&id=519).
- Wnuk M., *Konferencja naukowa „Kształcenie archiwistów i zarządców dokumentacji w kontekście wdrażania procesu bolońskiego”*, „Archiwista Polski” 2009, nr 1 (53).
- Wojciechowska A., *Sprawozdanie z pobytu na Międzynarodowym stażu archiwalnym w Paryżu*, [www.bip.ap.gov.pl/plik.php?id=118](http://www.bip.ap.gov.pl/plik.php?id=118).
- Wojdon J., *Internetowe zasoby archiwów w nauczaniu historii – marzenia i rzeczywistość*, „Archeion” 2004, t. 107.
- Wojnar I., *Muzeum, czyli trwanie obecności*, Warszawa 1991.
- Wojtkowski R., *Wystawa „Więźniowie polityczni PRL w latach 1944–1956”*, „Archeion” 1997, t. 98.
- Woszczyński B., *Archiwiści na zjazdach historyków*, „Archiwista Polski” 2004, nr 3 (35).
- Woszczyński B., *Konferencje i sesje w 60. rocznicę zbrodni katyńskiej*, „Archiwista Polski” 2000, nr 4 (20).
- Woszczyński B., *Państwowa służba archiwalna w roku 1996*, „Archeion” 1998, t. 99.
- Woszczyński B., *Powszechne zjazdy archiwistów polskich*, „Archiwista Polski” 2002, nr 3 (27).
- Woszczyński B., *Prasa o archiwach i archiwistach*, „Archiwista” 1969, nr 4 (19).
- Woźniak-Hlebionek A., *Archiwistyka na konferencji naukowej pt. „Dokument filmowy i telewizyjny w Piotrkowie Trybunalskim”*, „Archiwista Polski” 2004, nr 3 (35).
- Writing Guides Colorado State University*, <http://writing.colostate.edu/guides/speaking/poster/pop2a.cfm>.
- Wróblewska W., *Konsekwencje założeń koncepcji edukacji ustawicznej dla autoedukacji*, „e-Mentor” 2006, nr 5 (17), [http://www.e-mentor.edu.pl/arttykul\\_v2.php?numer=17&id=356](http://www.e-mentor.edu.pl/arttykul_v2.php?numer=17&id=356).
- Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, red. J. Maternicki, Warszawa 2004.
- Würfel M., *Choc par les documents. Archivalische Menschenrechte*, „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht” 1983, R. 34.
- Wyffels C., *De educatieve activiteiten van het Rijksarchief*, [w:] *Gedenkboek Michiel Mispelon*, Handzome 1982.
- Wysocki W., *Kurs specjalistyczny dla pracowników archiwów państwowych*, „Archeion” 1987, t. 82.
- Zagrodzki A., *Działalność archiwów państwowych w roku 1974*, „Archeion” 1976, t. 64.
- Zielecki A., *Archiwa*, [w:] *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, red. J. Maternicki, Warszawa 2004.
- Zielecki A., *Środki dydaktyczne w nauczaniu i uczeniu się historii*, Rzeszów 1978.
- Zielecki A., *Wprowadzenie do dydaktyki historii*, Kraków 2007.

- Zielińska-Nowicka A., *Z zagadnień demograficznych Torunia. Archiwalne księgi metrykalne jako źródło w edukacji historycznej*, [w:] *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 4: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007.
- Zub M., *Dni otwarte AP w Przemyślu*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2003, t. 17.
- Zuk D., *Wpływ globalizacji na edukację*, [w:] *Człowiek i edukacja. Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Pótturzyckiemu z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej*, red. E.A. Wesołowska, Płock 2004.
- Żaczek T., *Moje peregrynacje genealogiczne*, „Roczniki Łowickie” 2003, t. 1.
- Żochowski D., *Informatyka w służbie edukacji – system edukacyjny wobec rozwoju technologii informatycznych*, [w:] *Przemiany i perspektywy polskich przedsiębiorstw w dobie integracji z Unią Europejską*, red. K. Piech, G. Szczodrowski, Warszawa 2003.

## Strony internetowe archiwów i innych instytucji

- Archiv des Landes Nordrhein-Westfalen, <http://www.archive.nrw.de>
- Archives & you. Everything you wanted to know about archives. But ware afraid to ask. 5th National Conference, November 27–28, 2009, Gatineau QC, [http://www.archivesconference.ca/en\\_index.html](http://www.archivesconference.ca/en_index.html)
- Archives de France, <http://www.archivesdefrance.culture.gouv.fr>
- Archives for Education and Learning discussion forum: <https://www.jiscmail.ac.uk/cgi-bin/webadmin?A0=AFELG-DIS>
- Archivpädagogogen. Historische Bildungsarbeit in Archiven, <http://www.archivpaedagogen.de>
- Archiwum Główne Akt Dawnych, <http://www.agad.archiwa.gov.pl>
- Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, <http://www.archiwum-nauki.krakow.pl>
- Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, <http://warszawa.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Częstochowie, <http://www.archiwum.czestochowa.um.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, <http://www.elblag.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Gdańsku, <http://www.gdansk.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim, <http://www.gorzow.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Kaliszu, <http://www.kalisz.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Katowicach, <http://www.katowice.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Kielcach, <http://www.kielce.ap.gov.pl/>
- Archiwum Państwowe w Koszalinie, <http://www.koszalin.ap.gov.pl/>
- Archiwum Państwowe w Krakowie, <http://www.archiwum.krakow.pl>
- Archiwum Państwowe w Lublinie, <http://www.lublin.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Łodzi, <http://www.lodz.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, <http://www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Płocku, <http://www.archiwum.plock.com>
- Archiwum Państwowe w Przemyślu, <http://www.archiwa.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Radomiu, <http://www.radom.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Rzeszowie, <http://www.rzeszow.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Siedlcach, <http://www.siedlce.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe w Toruniu, <http://www.torun.ap.gov.pl>
- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, <http://www.ap.wroc.pl>
- Archiwum Państwowego Dokumentacji Osobowej i Płacowej, <http://www.milanowek.ap.gov.pl>

- Archiwum Uniwersyteckie Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego w Kielcach,  
<http://www.ujk.edu.pl>
- Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, <http://archiwum.amu.edu.pl>
- Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, <http://www.archiw.uni.wroc.pl>
- ArchNet, [www.archiwa.net](http://www.archiwa.net)
- Centrum Edukacji Obywatelskiej, <http://www.ceo.org.pl>
- Département de l'action culturelle et éducative, <http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr>
- Federal Conference of Municipal Archives, <http://www.bundeskonferenz-kommunalarchive.de>
- Festiwal Nauki Warszawa, <http://www.festiwalnauki.edu.pl>
- Forgen (Internetowe forum dyskusyjne genealogów amatorów), <http://forgen.pl/forum>
- Forum archiwistów belgijskich: Archefforum.be, <http://www.archiefforum.be>
- Forum Genealodzy.pl, [www.genealodzy.pl](http://www.genealodzy.pl)
- Forza Cuiavia, <http://www.forzacuiavia.pl>
- The Foundation for the National Archives, <http://www.archives.gov/nae>
- Fundacja Archiwum Filmowe „Drogi do niepodległości”, <http://www.archiwumfilmowe.org.pl>
- Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek, <http://www.zawacka.pl>
- Genpol – genealogia polska, <http://www.genpol.com>
- Hennepin County Library, <http://www.hclib.org>
- IFAR (Internetowe Forum Archiwalne), <http://www.ifar.nac.gov.pl>
- Instytut Pamięci Narodowej, <http://www.ipn.gov.pl>
- Miasta w Dokumencie Archiwalnym, <http://miasta.polska.pl>
- Międzynarodowa Konferencja Naukowa „E-włączenie czy e-wyobcowanie? E-inicjatywy bibliotek, archiwów, muzeów i uczelni w walce z alienacją społeczną w Polsce i na świecie”,  
<http://www.inib.uj.edu.pl/konfer/ew/index.html>
- Museums, Libraries and Archives, London, [www.mlalondon.org.uk](http://www.mlalondon.org.uk)
- Muzeum Etnograficzne w Krakowie, <http://www.mek.krakow.pl>
- Muzeum Okręgowe w Sieradzu, <http://www.muzeum-sieradz.com.pl>
- Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi, <http://www.muzeumtradycji.pl>
- Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, <http://www.archiwa.gov.pl>
- The National Archives, <http://www.nationalarchives.gov.uk>
- National Archives and Records Administration, <http://www.archives.gov>
- National History Day, [www.nationalhistoryday.org](http://www.nationalhistoryday.org)
- Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa, <http://www.nask.pl>
- Ośrodek Kształcenia Archiwistów, Centrum Kształcenia ZDZ w Poznaniu,  
[http://www.zdz.poznan.pl/Osrodek\\_Szkolenia\\_Kształcenia\\_Archiwistow.php](http://www.zdz.poznan.pl/Osrodek_Szkolenia_Kształcenia_Archiwistow.php)
- Polska Biblioteka Internetowa, <http://www.pbi.edu.pl>
- Polskie Towarzystwo Historyczne, <http://www.pth.net.pl>
- Portal Edukacji Muzealnej, <http://www.edukacjamuzealna.pl>
- Portal Polska.pl, [www.polska.pl](http://www.polska.pl)
- Poszukiwacze zaginionej Warszawy, <http://www.poszukiwacze.waw.pl>
- The Presidential Timeline of the Twentieth Century, [www.presidentialtimeline.org](http://www.presidentialtimeline.org)
- Serwis Skarby Dziedzictwa Narodowego, <http://dziedzictwo.polska.pl>
- Society of American Archivists, <http://www.archivists.org>
- Society of Archivists, <http://www.archives.org.uk>

Stowarzyszenie Archiwistów Polskich oddział w Toruniu, <http://www.saptorun.cba.pl>  
Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, <http://www.sap.waw.pl>  
Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich okręg w Zielonej Górze, <http://www.wimbp.zgora.pl>  
Stowarzyszenie Historyczno-Turystyczne Bastion, <http://www.stowarzyszeniebastion.com>  
Stowarzyszenie Muzealników Polskich, <http://stowarzyszeniemuzealnikow.org.pl>  
Strefa edukacyjna NDAP, [http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/o-nas.html?template=archiwa\\_edu](http://www.archiwa.gov.pl/lang-pl/o-nas.html?template=archiwa_edu)  
Toruński Festiwal Nauki i Sztuki, <http://www.festiwal.torun.pl>  
UNESCO Archives Portal. Discussion forum, <http://www.unesco-ci.org/cgi-bin/forum/gforum.cgi>  
Verein deutscher Archivarinnen und Archivare, <http://www.vda.archiv.net>

